

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

GS

41 958 1-2

201220867

COBISS ©

X
10
a

HL
10_{ae}

Umna ^{10^a}
Živinoreja.

Slovenskim gospodarjem v pouk
spisal

Franjo Dulár,

okrožni živinozdravnik.

I. knjiga.

Kako se domača živina zdrava ohrani.

Izdala in založila

Družba sv. Mohorja v Celovcu.

1894.

Natisnila tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celovcu.

41958

Z dovoljenjem visokočastitega krškega knezoškofijstva.

2012.202.67

Predgovor.

Živinoreja je dandanes najkoristnejša panoga kmetijstva. Živina donaša največ dobička in najobilnejših koristij.

Pa te koristi bi se lahko podvojile, ko bi z živino pravilneje ravnali in jo bolj umno vzrejali. Poglavitna stvar, po kateri mora hrepeneti vsak živinorejec, pa je: da ima zdravo, lepo in za dohodke dobro živino.

Naši gospodarji razumejo še vse premalo živali ravnati. Pa ni čuda! Nedostaje jim pouka! Kakor so se naučili od svojih starih očetov, tako vzrejajo in gleštajo večinoma še dandanes živino. Toda malokdaj se jim razlaga živinorejska in živinozdravska znanost, dasi tudi bi jim bila ista prepotrebna ter bi utegnila mnogo koristiti. Zeló redko sejani kmetijski učitelji, kateri imajo navadno i dovolj pisarniškega dela, ne morejo biti povsod in vsega sami zmagati. Kmetovalci potrebujejo krvavo učitelja živinozdravnika. Jaz ne razumem, zakaj ne nastavi vsaka dežela po jednega živinozdravnika, ki bi hodil od kraja do kraja ter poučeval ljudstvo o živinoreji, živinozdravstvu, živinskih kupčijah itd. Merodajnim krogom polagam na srce, da se spomnijo o priiliki važne te zadeve ter dajo kmetovalcu — dokler popolnoma ne opeša — učitelja živinozdravnika, za kar jim bodo izvestno hvaležni vsi živinorejci dotične dežele.

Tudi nam primanjkuje knjig in časnikov, iz katerih bi se učili posestniki prekoristnih živinorejskih izkušenj. Zares izdajajo kmetijske družbe gospodarske liste, a ti so za ubožnejšega kmeta predragi in dalje nimajo dovolj prostora, da bi se bavili temeljito in obširno z vsemi panogami kmetijstva. To bodi o kmetijskih listih v obče povedano; sedaj pa nekaj posameznega. C. kr. kmetijska družba kranjska izdaja izvrstno uredovan časopis: „Kmetovalec“, ilu-

strovan gospodarski list s prilogo „Vrtnar“, kateri prinaša mnogovrstnih koristnih rečij; ker ni drag (1 gld. za ude, 2 gld. pa za naročnike) in vsakemu posestniku potreben, zatorej ga priporočamo najtopleje vsem udom družbe sv. Mohorja tudi izven Kranjske. Z živinorejskimi knjigami nismo preobloženi. Jaz ne poznam drugih razuntistih, ktere nam je zapustil blagega spomina pokojnik, v obče velezaslužni vitez dr. Janez Bleiweis. Njegova knjiga „Nauk o umni živinoreji“ (1871) je neprecenljive vrednosti; ona podaje na kratko in jedernato najvažnejše živinorejske izkušnje. Vendar mi je omeniti, da je ta knjiga nekoliko prekratka in, kar je glavno, že zasežena, t. j. razprodana. Tudi družba sv. Mohorja je bila leta 1872. izdala „Umnega živinorejca s posebnim ozirom za govedje“ (spisal ga je višji učitelj France Govekar), a tudi ta majhna knjiga o živinoreji je že davno pošla.

Potreba nove živinorejske knjige je tedaj očitvidna. Družba sv. Mohorja izdaja leto za letom mnogo knjig verskega, leposlovnega in poučnega zapopadka. Ker skrbi za vsestranske potrebe svojih družbenikov, namenila se je izdati tudi pouk o živinoreji.

Prečastiti odbor me je poveril, da spišem nauk o živinoreji, ki naj ugaja kmetskemu stanu. Veselo sem se poprijel težavnega dela v nadeji, da pripomorem s tem delcem slovenskemu gospodarju kolikor toliko do boljšega blagostanja. Pri sestavi sem se ravnal po predavanjih, ktera sem poslušal, in iz kterih sem delal izpite na Dunaju, in po svojih lastnih izkušnjah. Pisal sem, kolikor mi dopušča moje neokretno pero, po domače, lahko razumljivo, da se bova sporazumela s slovenskim živinorejcem, kajti knjiga je namenjena izključno le njemu. Vso tvarino sem razdelil v dve knjižici:

- I. Kako se domača živina zdrava ohrani, in
- II. O pasmah in umni reji domače živine.

Dragi čitatelj! Prva knjižica „Umne živinoreje“ leži pred teboj. Čitaj jo pridno in natanko, prebiraj jo često. V njej boš našel mnogo potrebnih pravil, ktera so velike važnosti slehernemu živinorejcu. Če se boš ravnal po njenih navodilih, bode ti sčasoma mnogo koristila, kar je moja najiskrenejša želja.

Uvod.

1. Začetek živinoreje.

Naši prastari očaki niso poznali poljedelstva. Potikali so se sem in tja ter lovili divje živali, ktere so jim dajale kože za obleko in meso za hrano; a drugače se niso prav nič pečali z njimi. Kasneje je postal človek iz lovca pastir. Udomačil in privadil si je tiste živali, od katerih se je nadejal največ dobička in najboljših dohodkov. S svojo živino je potoval od kraja do kraja; najrajši se je ustavljal ondi, kjer je bilo dovolj dobre in tečne paše. Stalnega prebivališča ni poznal. Pastir je čuval svojo udomačeno živino divjih zverij, vodil jo je na najboljše pašnike in jo gonil o hudih urah pod drevesa ali v ograjene in pokrite prostore (lope). Iz navedenega razvidimo, da je začel pastir izvrševati nektera načela, ki so potrebna za ohranjenje živalskega zdravja; on je bil početnik živinoreji. Sčasoma se je človek stalno naselil, napravil si hišo in druga potrebna stavbišča ter začel obdelovati zemljo; iz pastirja se je izpremenil v poljedelca. A pri poljedelstvu ni mogel izhajati brez živine, torej je tudi njo obdržal stalno zraven sebe. Kmetovalec je postavljaj hleve, kateri so varovali živali ostrega mraza in prehude vročine, skrbel je za potrebno klajo in snago ter je skušal ozdravljati mnogovrstne bolezni. Iz rečenega posnamemo, da se je poljedelec bolj brigal za udomačeno živino kakor pastir. Poljedelstvo je torej pravi začetek živinoreje in sploh vsega živinarstva.

Človeški rod je tekom časa silno napredoval. Tudi od domače živine zahteva človek dandanes večjih in različnejših

dohodkov, kakor prvotni poljedelec. To živinče mu donáša okusnega in dobrega mleka, tečne smetane, surovega masla in sira, drugo pa mu daje mesa, masti, volne za obleko in kož za obutev. Tretja žival pomaga človeku polje obdelovati, dovaža k hiši različne pridelke ter opravlja še druga mnogovrstna opravila. A tudi živalske rogove, parklje, čreva, loj, ščetine, žimo itd. obrne umen gospodar v svoj prid, nič mu ne gre v izgubo. Pa ne samo to. Za lepo, dobro rejeno in zdravo živino najdemo vedno dobrih kupcev. Posestnik proda to ali ono živinče, ktero mu je baš odveč pri hiši, ter spravi zanje lep denar. Vse gori navedene dohodke in koristi doprinaša v obilni meri le zdrava, lepa in za užitke dobra živina. Bolno živinče hira in hujša (torej je manj vredno, dà, včasih celó pogine), mleko se mu suši, ni za delo in tudi ne za kupčijo. Znano je tudi, da daje slaba živina manjših dohodkov, in da je manj vredna, kakor živali velikih in lepih pasem; da je beljanska krava boljša od naše deželske, to je gola, neovržna resnica.

Ker zahtevamo od živine večjih dohodkov, kakor prvotni poljedelec, zatorej jo moramo tudi umneje vzgajati, t. j. v živinoreji je treba napredovati. V začetku veljavna živinorejska pravila dandanes nikakor ne zadostujejo.

Bog je dal človeku živino, da mu pomaga pri gospodarstvu z različnimi dohodki in z delom, a zraven mu je tudi naložil, da skrbi za njo prav po očetovsko. Lastna korist in po stvarniku dana zapoved zahtevata torej od vsakega živinorejca, da s svojo živino tako ravna, da ostane ista zdrava.

Glavna pogoja, da se pri živini zdravje ohrani, sta sledeča: 1.) Zdravo pokolenje, t. j. ako plemenimo le zdrave in krepke živali, tedaj pravimo, da so mladiči od zdravega pokolenja. 2.) Pravilna vzreja mlade živine: umno krmljenje, vzgledno snaženje, zdravi hlevi, pametna poraba za delo in slednjič odstranjenje bolečnih vplivov sploh.

Živina krepkega, koščnatega života, širokih prsij, velikih pljuč kljubuje najuspešneje vzrokom boleznij, torej je primeroma tudi najbolj zdrava. Kreпки život in zdravje podedujejo mladiči od svojega plemena, t. j. omenjene lastnosti in znake prenesó plemenske živali na svoje mladiče. Če plemenimo dve povsem zdravi živali pravilnega in krepkega telesa, tedaj smemo in moremo pričakovati z neko gotovostjo, da bodo mladiči zdravi. Vendar pa še zdravo po-

kolenje ni dovoljno poroštvo, da ostanejo mladiči vedno zdravi. Zraven zdravega pokolenja morajo biti vzreja, poraba in druge okoliščine tako uravnane, da živina škode ne trpi. Odvrčujte torej mnogovrstne vzroke boleznij, skrbite za dobro in tečno krmo, za nepokvarjeno, čisto pitno vodo ter za primerne, zdrave hleve. Čisti zrak, svetloba in primerna gorkota so neobhodno potrebni, da se ohrani zdravje pri živini; varujte svojo živino prehlajenja, kajti iz njega nastanejo mnogovrstne, nevarne bolezni. Delavno živino smete siliti k delu, za katero ima dovolj močij, a nikdar je ne preobkladajte. Živali morate skrbno snažiti in čediti, kajti snaga je pol zdravja. Mlade živali puščajte pogostoma na sveži, čisti zrak, kjer se dobro razvijajo in utrdijo; kajti utrjena živina se boleznim mnogo bolj zoperstavlja, kakor omehkužena.

Začetek živinoreje je bil majhen. Ali kakor v vsaki stvari, tako smo tudi v tej stroki gospodarstva močno napredovali. Dandanes poznamo jako mnogo zlata vrednih resnic in izkušenj, ktere nas učé, kako zboljšamo in po-
žlahtnimo domače živali, in kako jih varujemo boleznij. Vsak naj obrne te izkušnje v svoj prid, da se povzdigne živinoreja — najkoristnejša in najizdatnejša panoga vsega kmetijstva.

2. Kako se kaže zdravje?

Zdravo živino spoznamo po posebnih znakih, ktere hočem ob kratkem navesti:

1.) Zdrava žival je pazna, čila in vesela. Briga se za vse, kar se dogaja v njeni bližini. Ona hitro vstane, ako jo človek pokliče ali se ji bliža, pretegne se in stresa s kožo. Za časa krmljenja rezgeta, muka, bleja, kruli ali naznanja kako drugače, da je lačna, da je prišla doba, kedar se poklada krmivo. Če je dobilo jedno živinčce klaje in zraven stoječe še ne, tedaj koplje z nogami, muka, rezgeta ter se ozira po krmi. Zdrava živina nosi ušesa in glavo po koncu, primerno svojemu rodu. — Bolna žival je žalostna in otožna; s pobešeno glavo stoji tja v dan ter se za nič ne briga, tudi za krmo ne. Kedar leži, noče vstati, ali se k temu le težko prisili. Na noben način se ne oglašá (ne rezgeta, ne muka itd.), kvečjemu od bolečine ječi in stoka (renči).

2.) Zdrava žival je (žre) hitro, brez prenehanja, dokler se popolnoma ne nasiti. Tukaj mi

je omeniti male izjeme. Ljudstvo govori, da je živina bolna, ako ne žre povsem dobro. Ta misel ni vselej resnična. Če ni žival na klajo navajena, ali če je krma preslaba, tedaj je malo, počasno, ali celó prav nič. Če je pa krmivo dobro in živinče nanje navajeno, a navzlic temu noče žreti, tedaj še le smemo trditi, da je v resnici bolno.

3.) Koža zdrave živine je mehka; ona se lahko od života nategne in nagubi, ko se pa izpusti, tedaj se gube hitro razpršé. Koža na nogah in ušesih je vedno manj topla, kakor na ostalem telesu; sicer pa je koža na drugih delih (razun ušes in nog) enakomerno gorka. Zdravo govedo, zdrava ovca in koza imajo hladen in rosen smrček, bolne pa suh in gorek. Rilec zdrave svinje je vlažen in hladen, bolne pa suh in topel.

4.) Dlaka (volna) zdrave živine je ležeča, gladka in svetla. Svetlost dlake prihaja od tolšče, katero napravljajo kožne žleze lojnice.

5.) Zdrava živina gleda veselo in živo; oko ji je svetlo in čisto. Trepalnice so odprte in okrašene z naravnost stoječimi obrvimi (vejicami). Sluzne (žlemne) kože očesne so rudečkaste in rožaste. Beločnica (belo v očesu) je prekrížana (premrežena) s finimi, tankimi, rudečimi žilicami. Preiskovanje očíj je osobito pri ovcah važno. Pri vseh hirajočih boleznih ovác izginejo rudeče žilice na beločnici — oko postane belo. Bolna živina ima solzne oči; žlemne kožice očesne so zeló rudeče, preveč blede ali pa rumenkaste. Bolno živinče gleda žalostno, oko mu je skajeno, motno, na pol zaprto.

6.) Žlemna koža v gobcu je lepo rožasta (če ni od narave črnkasta), povsem cela, brez ran, bulic in ugnid. Zdravi živini se ne izceja nikdar slina iz gobca. — Prerudeče, preblede, rumenkaste in z vlečljivim žlemom prevlečene sluzne kože naznanjajo, da je živinče bolno.

7.) Nosnice zdrave živali se počasno in enakomerno povečujejo in pomanjšujejo (odpirajo in zapirajo). Nosnični robí so čisti, brez krast, ran in oteklin. Iz nosnic se prikaže sicer sem ter tja kaka kapljica čiste tekočine, a nikoli se ne izceja iz njih smrkelj, bodi si sam zase, ali pomešan s krvjo. Sluzna kožica v nosnicah je nekoliko rudečkasta, a nikdar ni preveč blede, prerudeča ali rumenkasta. — Zdrava žival ne kašlja.

8.) Žila udari pri zdravem konju 36—40 krat, pri govedu pa 45—55 krat v minuti. Pri malih živalih je žilno

utripanje po številu večje; pri ovci, kozi in svinji udari žila 70—80 krat na minuto.

9.) Dihanje zdrave živine je mirno, lahko, počasno in enakomerno. Goveda dihnejo v minuti 14—18 krat, konji 10—12 krat, ovce, koze in svinje pa do 20 krat. Mlada in breja žival diha nekoliko hitreje, a razlika je prav majhna. Po težavnem delu ali po dolgotrajni hoji sope žival hitreje, vendar se hitro sopenje pri počitku kmalu pomiri. Ko potegne zdrava živina sapo vāse, razširijo se prsi, ko pa izdihne, hkratu upadejo. To premikanje se pri zdravi živali komaj opazi, a pri bolni se vzdigujejo prsi močno in hitro ter globoko upadajo; tudi nosnice se močno in hitro odpirajo.

10.) Naravna telesna ali notranja toplota znaša pri zdravem konju $37.5-38.5^{\circ}$ (stopinj) Celzijevega toplomera; pri govedu pa nahajamo $38.0-39.3^{\circ}$ C. telesne toplote. Pri zdravih ovcah, kozah in svinjah kaže toplomer $38.5-40.0^{\circ}$ C. ?

11.) Prežvekovalci redno prežvekujejo. Če živina ne prežvekuje, tedaj je bolna. Prežvekovanje je za določitev zdravja važnejše, kakor pa žrenje; večkrat še žival prilično dobro jé, a vendar ne prežvekuje — bolna je.

12.) Zdrava žival mōči (šči) ter se snaži brez bolečin in napenjanja.

3. Notranji vzroki boleznij.

„Lažje je boleznj zabranjati, kakor jih ozdravljati,“ pravi resničen pregovor. Veliko neprimlik bi živinorejec lahko odvrnil, ko bi z živino umno ravnal, ko bi odstranjal vzroke boleznij. Źal, da se to le preredko izvršuje!

Vzroke boleznij delimo 1.) v zunanje in 2.) v notranje.

Zunanjim vzrokom prištevamo tiste škodljive vplive, ki se nahajajo izven živalskega telesa. K njim prištevamo: škodljivo klajo in pijačo, nezdrave hleve, napačno strežbo, pomanjkljivo snaženje, neprimerno rabo, nevarne vremenske vplive, škodljive pašnike itd. (O vsem tem govori pričujoča I. knjiga.)

Notranjim vzrokom boleznij prištevamo tiste škodljivosti, ki se nahajajo v živalskem telesu samem, in te so:

1.) Bolehava, slabotna, premlada ali prestara in tista plemenska živina, pri kateri opažamo podedljive bolezni. (O tem govorimo v II. knjigi.)

2.) Rod. Vsako umrjoče bitje mora enkrat zboleti, ako se mu prej luč življenja siloma ne ugasne. To imenujemo naravno ali občno nagnjenje za bolezni. A pod posebnim nagnjenjem razumevamo to, kar je posamezni živali, posameznemu rodu lastno. Nekatere bolezni so živalim tega rodú jako nevarne, a živini drugega roda niso prav nič ali le malo opasne. Konji zbolijo največkrat v sopilih in na kopitih, ker se vprezajo večjidel za hitro ali težko vožnjo ter morajo prenašati različne vremenske premembe. Kólika je jako nevarna, večkrat smrt povzročujoča konjska bolezen; ostalim živalskim rodom pa je grizenje (kólika) le redkokrat opasno. Konji zbolijo večkrat za smrkijem (kuga), govedo pa nikoli. Kužna pljučnica je govedu lastna bolezen, druge živali pa ne zbolé nikdar za to kugo. Ovce so najbolj podvržene črvm (glistnim) boleznim; tudi vodenica in druge, z dolgotrajnim hiranjem združene bolezni niso redke. Svinje zbolé največkrat za vnetjem vratú in na boleznih sopil v obče; govedo pa je češče bolno v prebavilih, kakor v sopilih. Prašiče napada izmed vseh kug največkrat rudečica ali svinjska kuga, pri ostalih živalih pa je rudečica neznana.

3.) Starost. Največ domače živine pogine v prvih dneh ali tednih po porodu; a tudi za še nedorastle živali je nevarnost precej velika. Razvita in dorastla živina¹ (v moški dobi) je najbolj zdrava, stara pa bolehava. Ta resnica nas uči, da je potrebno sesajoče in še nedorastle živali skrbno in umno vzrejati. Nadalje posnamemo iz rečenega, da je napačno, goveda, ovce in svinje predolgo držati, kajti na starost so podvržene premnogim boleznim.

4.) Spol. Samci so bolj nagnjeni hitremu vnetju kakor samice. Bolezni v prebavilih pa napadajo češče živali ženskega spola. Iz navedenega razvidimo, da škoduje prehlajenje samcem bolj kakor samicam, dočim je slaba klaja in sploh nepravilno krmljenje ženskimi živalim bolj nevarno, kakor moškim.

5.) Pasma in udomačenje. Domače živali so primeroma najbolj zdrave v tistih krajih, kjer so se porodile

¹ Konji dorastó (se popolnoma razvijó) s petim, govedo s tretjim, ovce in svinje pa s poldrugim letom.

in izredile; to dela navada ali udomačenje. Živina, katero pripeljejo v tuj kraj med druge razmere, zboli večkrat, kakor udomačena živina. Mlade, omehkužene in tiste živali, ktere baš zobe mečejo, zbolé v nenavajenih razmerah mnogo prej, kakor utrjene in že dorastle. Čim finejše so pasme, čim slabejša je živina, tem prej postane v tujih krajih bolna. Fini, angleški prašiči bolehajo v naših krajih večkrat, kakor domači; to je zaradi tega, ker jih pri nas preslabo redimo in gleštamo. Kedar živino kupujete, ne pozabite vprašati prodajalca, s čim in kako jo je krmil. Krmite tudi vi nekoliko časa na isti način ter navadite kupljeno žival le polagoma na domače razmere.

6.) Preboleli živini ostane neka notranja nagnjenost, da zboli kasneje še lažje za tisto ali za drugo boleznijo. Najbolje stori tedaj živinorejec, da od hude bolezni prebolelo govedo, ovco ali svinjo poredi in proda mesarju. Tako se najlažje izogne novi bolezni, ktera bi mu mogoče da še živino umorila. Prebolelega konja moramo od početka prav oprezno rabiti; samo za mala, lahka in počasna dela ga smemo vprezati.

7.) Krepka, čvrsta in dobro rejena živina je najbolj zdrava. Prefina, preslaba, premršava in tudi pretolsta žival pa zboli češče; ona ne more namreč tako lahko kljubovati zunanjim škodljivim vplivom. Vsak preslabi in nepravilno napravljeni stroj (mašina) se kmalu pokvari; ravno tako je tudi z živalimi. Če vam je na tem ležeče, da se bolezen v hleve ne prikrade, odredajte le krepke živali, ktere pa morate pravilno ter umno gleštati. Najlepše živali in najboljše pasme se pokvarijo, izpridijo ter postanejo bolehné, ako nimajo tečne klaje in primerne postrežbe; ta stavek si zapišite z debelimi črkami na hlevska vrata!

4. Napačno in nepotrebno ozdravljanje.

Puščanje krvi je močno ukoreninjeno med našim ljudstvom; osobito delajo to mojstri-skaze, po domače jih imenujemo „fušarje“. In zakaj? Oni se temu poslu kmalu privadijo in na lahek način si prislužijo nekoliko „dvojač“. Koliko pa škodujejo — tega sami ne znajo; sploh jim je to deveta briga, samo da je za nekoliko litrov vina. Spomladi kličejo gospodarji znane mazače k hiši, da puščajo živini kri, češ, da potlej ne zboli. To sicer ni res, ali naši posestniki in kmetje zatrujejo tako v svoji nedolžni neum-

nosti. O binkoštnih praznikih zopet puščajo, ker sicer voli in konji krvavo ščé, krave pa dajejo rudeče mleko. Pred plemenjenjem in pred porodom odtakajo kri, nadejajoč se, da se živina lažje ubreja, oziroma da lažje porodi. Vse to je napačno; kdor vam tako zatrjuje, tisti laže, ali pa ne vé, kaj je prav.

Nekteri se izgovarjajo s tem, da je odtočena kri celó črna, zato je gotovo škodljiva. Oni, ki tako mislijo, naj si dobro zapomnijo, da se pretaka v živalskem telesu rudeča (dobra) in črna (že porabljená) kri. V pljučih pa se črna kri na novo poživí in v rudečo (redilno) izpreminja. Žile dovodnice, v katerih se pretaka črna kri, ležé bolj površno, a žile odvodnice z rudečo krvjo so skrite globlje v mesu. Ker se prereže pri puščanju površna žila dovodnica, zató teče iz nje črna, a nikakor škodljiva kri. Puščaj bolni ali zdravi, mršavi ali dobro rejeni živini, vsekdar pricurlja iz žile dovodnice črna kri.

Kri je vir življenja; ona daje moč, zdravje ter hranivo vsemu telesu. Brez krvi ni življenja. Vsakemu je znano, da živinče pogine, če se mu kri popolnoma odtoči. Ko bi se le polovica krvi odstranila, mora živina prej ali slej poginiti. Ako pa samo nekoliko krvi odvzamemo, slabijo se živali, ali pa se celó po nepotrebnem napravljajo bolezni.

Dragi kmetovalec! Bodi previden in oprezen v puščanju krvi. Zapomni si dobro, da je kri življenje; vedno imej pred očmi, da kri redi in preživlja vse telo. Ako na to misliš, potem ne boš tako po nepotrebnem prelival tega dragocenega soka (krvi). Veruj mi, da puščanje krvi ne zažranjuje bolezni, ampak da jih celó napravlja.¹

Kakor puščanje, tako so tudi dristila nevednim mazačem zeló priljubljena. In zakaj to? Zató, ker sta grenka in Glauberjeva sol, ki napravljata mehko blato, zeló po ceni. Mazač kupi za nekoliko beličev omenjene soli ter jo živinorejcu prav drago proda. Kdaj je potrebno dristila dajati, o tem sevéda nima ne duha, ne sluha, — njemu je glavna skrb, da z lahka denar dobi. Nekteri pravijo, da je spomladi jako koristno dajati živalim dristil. Bedasto je, a

¹ V živinozdravstvu poznamo samo dva slučaja, v katerih je puščanje krvi koristno in tudi potrebno. Pri navalu krvi k pljučem (glej o tem v „Domačem Živinozdravniku“ na strani 50.) je puščanje umestno, ker se s tem včasí pljučnica zabrani. Nadalje je odtakanje krvi koristno pri zastrupljenju, ker se odstrani s krvjo tudi nekoliko strupa.

ne koristno, pri zdravi živini po nepotrebnem drisko povzročevati ter čreva in želodec slabiti. (Kdaj se naj živalim dajejo dristila, o tem vas pouči „Domači Živinozdravnik“.)

Nevedno ljudstvo rabi često petrolej za zdravilo. A s petrolejem ne ozdravljamo, temveč napravljamo bolezni. Konjederči in drugi nevedneži, kateri bi radi „nekaj zastopili“, vlivajo petrolej pri različnih trebušnih boleznih, tako na pr. pri kóliki, vnetju črev, napenjanju itd. S tem prav nič ne koristijo, temveč mnogo škodujejo, kajti petrolej povzroči hudo in nevarno vnetje v črevih in v želodcu. Ravno v isti namen, kakor petrolej, rabijo tudi terpentinsko olje in kolomaz (vozni šmir), kar je sevéda tudi škodljivo. — Nekteri ljudje imajo navado, rane in zunanje bolezni sploh obscavati ali s petrolejem mazati. Tako ravnanje je napačno in škodljivo, kajti pri tem počenjanju lahko izpremenimo nedolžno bolezen v jako nevarno.

Večkrat se priporočajo po različnih časnikih zdravila, ki baje odvrčajo vsakovrstne bolezni, tudi kužne. To je sleparija, kajti z zdravili ni mogoče boleznij zabranjevati, ampak samo z umnim gleštanjem in s pravilno postrežbo. V tem oziru nam je znana samo jedna izjema. Da se namreč pri živalih ne izcimi lizanje, dajemo jim soli, koščene moke in fosfornokislega vapna.¹ Pa tudi to je nepotrebno, ako dobivajo živali dobre in tečne klaje. Izdelovalci sredstev, bolezni odvrčujočih, gledajo le na to, da hitro obogaté, kajti oni prodajajo svoja zdravila 5—10krat dražje, kakor so v resnici vredna. Zatorej pozor!

5. Nalezljive bolezni.

Kužne ali nalezljive bolezni ne nastajajo vsled slabe krme, nezdravih hlevov, pretežkega dela itd., ampak vsled malih, s prostim očesom nevidnih glivic (strupene snovi). Vendar pa moramo pripoznati, da zbolé slabo gleštane in nečedno držane živali tudi za kugami češče, kakor tiste, ktere umno negujemo.

Torej se ne izcimijo nalezljive bolezni nikoli same od sebe, ampak le po okuženju ali nalezbi. Zdravo živinče

¹ Fosfornokislega vapna smemo dati na enkrat konju in govedu 30—50 gramov, svinji in ovci 10—15, teletu in žrebetu 8—15, jagnjetu in pujetu pa 2—5 gramov. Daje se v vodi, na mleku, ali pa se potroša na krmo.

dobi od okuženega strupeno snov v se, in ko se strup v telesu zadostno pomnoži, tedaj se prikaže kužna bolezen. Živina se okuži neposrednje, ako stoji zraven bolne, ali pa posrednje z odejo, hlevsko opravo itd. Dalje so znane tudi take kuge, katerih strupena snov se zanese precej daleč po zraku (100—200 korakov) od okužene na zdravo žival. Tej vrsti prištevamo sledeče nalezljive bolezni: osepnice ali koze, govejo kugo, kužno pljučnico goved, oziroma tudi smrkelj ter kugo v gobcu in na parkljih. O teh kužnih boleznih nam je znano, da pride strupena snov, glivica imenovana, iz pljuč, iz kožnega hlapa in znoja v zrak, kateri jo raznese na vse strani; na ta način se razprostirajo nalezljive bolezni hitro od živinčeta na živinče. Zlasti se razprše glivice daleč na okrog tedaj, kedar vlečejo vetrovi.

Država skrbi, da se ne zanesó kuge v cesarstvo in v posamezne dežele; ako pa se vendar prikradejo, skuša jih hitro zatreti. Torej bodi vsakemu živinorejcu sveta dolžnost, da gosposko v vsem posluša, in da natanko izvršuje, kar mu ona naloži za odstranjanje in zabranjevanje nalezljivih bolezni. Vsak bodi prepričan, da predpisuje politična oblast one postavne naredbe, ktere koristijo posameznemu živinorejcu ter hasnijo vsej državi. Nepriстойno in krivo govori, kdor pravi, da mu gosposka samo nagaja in ga draži.

Dragi čitatelj, ne poslušaj takih govoric, kajti okrajno glavarstvo dela le v tvoj prid, v tvojo korist. Kako cesarski urad kuge od deželnih mej odvraca, in kako jih zatira, o tem mi ne dopušča prostor natančneje govoriti, le nekoliko prepotrebni namigljejev hočem ob kratkem navesti.

Najvažnejši posel pri zabranjevanju in odstranjanju kug je tá-le: 1.) Zdravo živino je od bolne odstraniti, 2.) poginile živali je treba pravilno in globoko zakopati, in 3.) vso opravo in okužene hleve moramo razkužiti (desinficirati, strupeno snov pokončati).

Kedar razsaja v bližini kaka nalezljiva bolezen, tedaj morate skrbeti, da se ne pomeša vaša živina z okuženo (da ne pride z njo v dotiko) niti na pašnikih, niti pri delu, niti kako drugače. Najvažnejša naredba proti razširjanju kug je ta, da se zabrani prosti promet, t. j. da se živali med seboj ne mešajo, ampak da se okuženi hlevi, vasi ali cele dežele za živinski promet zapró. Večkrat gredó gledat gospodarji, hlapci in pastirji iz same radovednosti

v okužen hlev, kaj se tam godi. Ali je to prav? Ne; kajti ljudje morejo prenesti strupeno snov na obleki, obuvalu ali na rokah iz okuženih hlevov v zdrave in na ta način pospešujejo razširjanje nalezljivih bolezni. Vsak gospodar bi moral svoji družini ostro prepovedati, da ne hodi v okužene hleve, in da se ne pajdaši z ljudmi, ki gleštajo okuženo živino; sevéda mora v tem pogledu sam lep vzgled dajati. Kedar se prikaže kužna bolezen v vašem hlevu, tedaj morate zdravo živino od bolne odstraniti ter jo v drug hlev premestiti. Napačno pa bi bilo, ako bi postavili bolne živali v zdrav hlev, zdrave pa pustili v okuženem. Ali ne samo živino, ampak tudi hlapce in dekle morate razdeliti; tisti, ki gleštajo bolne živali, ne smejo priti v zdrave hleve, in oni iz zdravih hlevov ne v okužene. Nikoli ne puščajte v svoje hleve ljudij iz takih krajev, v katerih razsaja kaka nalezljiva bolezen.

Najhitreje se kuga zatre, če se vsa bolna živina pobije ali postreli. To je pri nekterih nalezljivih boleznih tudi potrebno, zato je postavno zapovedano; ta zakon velja za one kuge, ki so povsem neozdravljive, ali celó človeškemu življenju nevarne. Če se pusti taka živina toliko časa pri življenju, da sama pogine, pospešuje se s tem razširjanje dotične kužne bolezni. Po cesarski postavi se ne smejo ozdravljati té-le nalezljive bolezni: goveja kuga, smrkelj, črvivost in steklina. Živina, ktera boluje na imenovanih kugah, mora se takoj pokončati. Ostale nalezljive bolezni pa more in sme ozdravljati jedino le živino-zdravnik.

Vsako, za kužno boleznijo poginilo ali pobito živinče morate globoko zakopati (ali sežgati), potrositi ga z živim vapnom in slednjič politi s surovo karbolno kislino, kakor določuje postava. S površnim in preplitvim zakopanjem ne zamorite strupene snovi. Zakon veleva, da mora biti jama tako globoko izkopana, da pride na truplo vsaj 2 metra na visoko prsti. Strupena snov črma (vnetje slezene) ostane 15—20 let živa in za okuženje sposobna, ako se ni mrtvo živinče razkužilo in dovolj globoko zakopalo. Živali, ki so pocepale za govejo kugo, steklino, smrkljem, črvivostjo in črmom, ne smejo se odreti, ampak se morajo zakopati s prerezano kožo; pri ostalih kugah pa je koža porabna.

Z nakupovanjem živalij se zanesó kuge kaj lahko v zdrave hleve. Zlasti se to lahko zgodi, če se kupuje živina

na oddaljenih semnjih, ali če se dovaža po železnici iz tujih krajev. Kupljeno živinče je namreč lahko da že okuženo, ali pa je dobilo v se kal bolezni med daljnim potom. Mogoče je tudi, da ni isto pri kupu še bolno, ali vendar ima strupeno snov že v krvi, in kasneje se pojavi kuga. Zatorej je treba postaviti vsako dokupljeno žival v poseben hlev (jo kontumacirati); nikoli se naj ne priveže precej k ostali živini. Sevéda s tem ne preprečite, da ne bi zbolelo kupljeno živinče, ako ima slučajno v sebi kal bolezni, ali vendar se ohrani domača (prejšnja) živina zdrava. Vsaj za 14 dnij morate „kontumacirati“, t. j. posebej zaprto imeti vsako dokupljeno živinče.

Ko se je kuga končala, t. j. ko se je vsa živina ozdravila ali pobila, morate hlev in vso posodo, ki ste jo rabili pri bolnih živalih, razkužiti ali, kakor tudi pravijo, desinficirati. To je zategadelj potrebno, da se zamori ves strup, in da živina z nova ne zboli. Kako se razkužujejo hlevi, posode in oprave, to določi in nadzoruje v mejah postave okrajni živinozdravnik.

Opomba. Navzlic postavnim prepovedim ponujajo nevedni mazači proti kugam tajna zdravila. Neumni ljudje se dadó zapeljati tem prekanjencem ter kupujejo od njih ničvredna sredstva, iz katerih pa nastanejo véasi strašanske nesreče. Zoper govejo kugo, smrkelj in zoper steklino ne pozna ves svet zdravila; vse živali, ki so zbolele za imenovanimi kugami, so brez razločka izgubljene. Druge kužne bolezni pa more in sme ozdravljati samo živinozdravnik, ne pa kak premeten postopač, ki razume ravno toliko, kakor zajec na boben. S prikrivanjem nalezljivih boleznij pa se morejo tudi ljudje zastrupiti, kajti nekatere kuge pridejo od živali na človeka, tako na pr. steklina, smrkelj, črm in kuga v gobcu in na parkljih. Znan mi je slučaj, da je skušal ozdravljati „vaški doktor“, t. j. mazač, smrkavega konja, sevéda brezuspešno. Ali zgodilo se je nekaj drugega, nekaj jako žalostnega. Gospodar in mazač sta se zastrupila in umrla med groznimi bolečinami. V mojem okrožju (v Novem selu v Bosni) se je dogodila lanskega leta velika nesreča, katero hočem navesti čitatelju v grozen vzgled neprevidnosti, brezbržnosti in nemarnosti. Nekemu posestniku je krava nagloma zbolela. Mazač je bil hitro pri rokah in je začel ozdravljati ali bolje „fušariti“. On bolezni sevéda ni poznal; kakor se je kasneje dognalo, bolehal je krava za vnetjem slezene. V preteku treh ur so zaklali kravo že na pol mrtvo. Meso so po nizki ceni prodali, nespečano pa podarili. Nasledek je bil strašen: trideset ljudij je zbolelo, in izmed njih so štirje umrli.

Prvi del.

Negovanje živalskega zdravja v obče.

I. Vplivi zraka, vremena in podnebja.

I. Z r a k.

 Brez zraka ni življenja. Ljudje, živali in rastline ne morejo brez njega obstajati. On je živini tako, dà, še mnogo bolj potreben, kakor klaja. Brez zraka ne more živinče živeti niti dve minuti, brez klaje pa živi lahko več dnij.

Zrak je zmes dveh plinov, namreč kisika in dušika. Razun omenjenih glavnih plinov pa mu je vedno primešano nekoliko ogljikove kisline, amonijaka, vodenega hlapa itd. Kisik in dušik, t. j. skratka čist zrak je vsakemu živemu bitju neobhodno potreben, *ogljikova kislina in amonijak pa sta škodljiva in nezdrava primes.* Vendar je pri navadnih razmerah v vzduhu tako malo omenjenih nevarnih plinov, da ne morejo mnogo škodovati. Ali v nečednih in nesnažnih hlevih je stvar drugačna, kar bomo precej slišali.

Živina diha *zrak* v se in oddaja pri izdihanju *ogljikovo kislino*. V dobro zaprtih prostorih, v katerih prebiva (diha) mnogo ljudij ali živalij, pomanjšuje se čisti zrak in škodljiva ogljikova kislina se preveč nakopiči. Zaradi tega postaja vzduh vedno slabejši in nevarnejši. Z ogljikovo kislino prenasičen zrak povzročuje pri ljudeh in živalih nevednost (obnemoglost), omotico, težko, hitro in površno dihanje, slednjič pa tudi smrt. Skratka: *ogljikova kislina jestrup.* Omeniti pa moram, da se pripeti le redko, da bi se živina z njo zastrupila; kajti hlevi niso nikdar tako dobro zaprti, da bi ne moglo dotehati v nje nekoliko čistega zraka. Pri vratih, oknih in celó skoz zid ga dohaja vsaj toliko, kolikor ga je za ohranitev življenja neobhodno potrebno. Nekoliko ogljikove kisline sicer ne umori živali, vendar jo slabi ter ji izpodkopava polagoma zdravje. Iz navedenega se

učimo, da je zračenje hleva za ohranjenje živalskega zdravja jako potrebno.

Če stopimo v nesnažen in soparen hlev, udari nam naproti silno neprijeten duh. Nos začne srbeti, oči se solzijo, nenavajen in občutljiv človek počne kihati in kašljati. *Vse to povzročuje amonijak*; zlasti v nečistih konjskih hlevih napravlja isti hud smrad. Nekoliko tega plina je vedno zraku primešanega, ali navadno tako malo, da ne more škodovati. Amonijak se napravlja tam, kjer gnijejo rastlinske in živalske snovi. V hlevu se razkrojujeta blato in scalnica, in iz tega nastane gori naznačeni, škodljivi in smrdljivi plin. Čeravno niso živali tako občutljive kakor človek, vendar napravlja bivanje v nečistih in smrdljivih hlevih sčasoma tudi pri njih bolezní v sopilih in očeh. Iz rečenega posnamemo tá-le nauk: *Snaženje in zračenje hleva odstranjuje škodljive pline in odvráča živalske bolezni.*

Na prostem ni zrak običajno tako izprijen in škodljiv, kakor v zanemarjenih hlevih. Vendar pa je znano, da je vzduh v bližini luž, močvirja in stoječih vodá prenapolnjen škodljivih, gnilih živalskih in rastlinskih snovij. Baš iste razmere se nahajajo tam, kjer nižinska voda zaliva obrežje in nanese blata in različne druge sodrge. Odtod splavajo v zrak (shlapijo, ali pa jih veter odnese) škodljive snovi, ki pridejo kasneje v živalsko telo ter povzročujejo v njem bolezni. Osobito nevarni so kraji poleg močvirja o jutranjih in večernih urah; še večja pa je nevarnost tedaj, če je bil prejšnji dan silno vroč. Dalje je škodljivost večja ob soparnem in mirnem zraku, kakor za časa vetrov. Sapa raznese in raztanjša namreč hlapove, a pri mirnem vremenu ostanejo nakopičeni v bližnji okolici. Kako zabranimo imenovane škodljivosti? Najvažnejši pripomoček je osušenje močvirnatih krajev. Če pa to ni mogoče, ne puščajte živine vsaj o jutranjih in večernih urah in za časa soparnih dni na škodljive kraje — takorekoč na okuženi zrak. Najbolje pa je, ako se je mogoče škodljivih prostorov do cela ogibati.

Vedno plava po zraku nekoliko rudninskega ali rastlinskega prahú, kar pa živalij baš ne nadleguje. Odstranjevati pa je treba prah od oglja, kajti ta je ostrorobat (špičast) in more na ta način škodljivo vplivati, da rani fino sluzno kožico v pljučih in dušniku. Dolgo trajajoča hoja po prašni cesti napravlja vnetje v očeh in dihalih, onesnaži kožo, ali celó povzroči, da se ista vname. Te škodljivosti

zabranite s tem, da izmivate oči s čisto vodo, in da snažite kožo s čohalom in s ščetjo (krtačo).

2. Ktera zračna toplota ugaja živalim?

Srednja zunanja toplota, pri kateri se živali najbolj počutijo, je 10—16°, poprečno rečeno 13° C. To primerno, zdravju najugodnejšo zračno toploto opažamo jeseni in spomladi, in to sevéda le tedaj, če je vreme lepo. Za lepe jeseni in za prijetne pomladi so torej živali najbolj zdrave, ako ne nagajajo druge, mnogovrstne škodljivosti.

Srednja (pomladanska in jesenska) zračna toplota ugaja sicer vsem domačim živalim, ali gledé na vročino in mraz niso vse živali jednake. V tem pogledu so merodajni: *rod (pleme), starost in navada.*

Konjem ugaja toplota mnogo bolj, kakor ostali domači živini; oni morejo pri največji vročini počasno delati, in to jim ne kvari zdravja; mraz pa prenašajo konji jako težko. Vendar moram poudarjati, da škoduje plemenitim ali žlahtnim konjem mrzlota veliko bolj, kakor navadnim kljusetom.

Pri *govedu* so razmere baš nasprotné; ono trpi mraz lažje, kakor vročino. Po letu o hudi vročini vol strašno težko dela, a konj se zato le malo zmeni. Iz tega se učimo, da ne smemo delati z voli o pekoči vročini; če jih pa vendar silimo, izpodkopavamo jim zdravje.

Noben rod naše domače živine ne prenaša mraza tako lahko, kakor *ovca*; a tudi nobeni drugi živali ne škoduje vročina toliko, kakor njej. Ovca je o hladnem in suhem vremenu mnogo bolj trdna in zdrava, kakor za hude vročine. Izkušnje so to do dobra potrdile. Navedeno velja tudi o *kozi*.

Prašiče smemo staviti v sredino med govedo in ovco. Njim je vročina še bolj škodljiva kakor govedu, a mrzloto prenašajo težje od ovác. Najbolje se počutijo za časa pomladanskih in jesenskih dnij.

Pekočo vročino prenašajo torej najlažje konji, težje goveda, a še bolj škoduje svinjam; najneugodnejše pa vpliva vročina na ovco. Za mraz so najmanj občutljive ovce, zatem sledé svinje in goveda; najbolj kvarna pa je mrzlota konjem. Goveda, ovce in svinje (njim je vročina kvarna) zbolé po letu češče, nego po zimi; konji pa boleajo po zimi bolj pogosto, kakor za vročine.

Sesajoča in še nedorastla živina potrebuje več toplote, kakor ona v moški dobi. O tem se lahko prepričamo, ako opazujemo, kako se zarivajo mlade živalice za mraza druga v drugo, da se segrejejo. Tudi *stare živali* prenašajo mraz težje od odrastlih.

Domače živali se polagoma privadijo neprimerni gorkoti in mrazu. Telo se navadi sčasoma na obstoječe razmere. Vendar pa se ne odreče živina nikoli popolnoma svoji naravi.

Iz navedenega sledi nauk: Odvrčajte od vseh živalij po mogočnosti preveliko vročino in prehud mraz. Ne delajte z govedi in ne gonite ovác in svinj o pekoči vročini. Pre-skrbite mladim ter nedorastlim živalim gorkih hlevov. Goved, ovác in koz ne imejte predolgo, kajti one so podvržene na starost mnogim boleznim, dalje pa tudi ne donšajo pre-stare živali dovoljnih dohodkov.

3. Vročina.

Notranja telesna toplota je vedno jednaka, bodi si da je zrak mrzel ali vroč. Vendar pa se napravlja pri vročem zunanjem vzduhu v telesu več toplote, kakor pri hladnem; zatorej je mora tudi več oditi, da se vzdrži zdravje. Živalska toplota in že porabljene, telesu škodljive snovi odhajajo (se izgubljajo) iz telesa skoz pljuča, po kožnem hlapenju, s scalnico in z blatom.

Prevelika zračna vročina raztegne in omeči telesne dele, pomnožuje kožno hlapenje ali odstranjanje telesne toplote, pospešuje krvotok ter pomnožuje izcejo vseh tekočin. Število dihljejev se močno poviša, ali vendar je sopenje bolj površno, in iz telesa prihaja manj ogljikove kisline, kakor pri hladnejšem vremenu. Zatorej se nabere v životu preveč tega škodljivega plina, kar ima slabe nasledke (glej str. 17). Žile dovažajo h koži mnogo krvi, žival se vsled tega močno potí (znoji) in na mrzlem se prav lahko prehladi. Žeja je zelo pomnožena, živina torej mnogo pije, a malo jí.

Če mora živina o hudi vročini dalje časa delati, postane nevečna (slabotna), omamljena, vrtoglava, noge se ji zapletajo, in med silno težkim dihanjem se zgrudi na tla ter včasih tudi pogine. To se dogodi često pri volu, redkeje pri konju. Večkrat pa zbolé konji o soparnih dnevih za navalom krvi k pljučem (glej „Domači Živinozdravnik“ stran 50.). Temu se ni moči izogniti na noben drug način,

kakor s tem, da se ne vpreza živina za pekoče vročine. Dalje povzročuje prehuda vročina vsled neuspešnega prebavljanja bolezni v prebavilih; rane in sploh zunanje bolezni se le slabo celijo. Pa to še ni vse. Živina tudi slabo uspeva, ne debeli se, ali pa še celó hujša. Mleko se polagoma in neprestano pomanjšuje, včasih se celó izpremeni; največ mlečnih napak opažamo po letu o hudi vročini.

Proti naštetim, iz vročine izvirajočim škodljivostim priporočamo sledeče:

1.) Krmi sočnato, lahko prebavno klajo. Najbolj prija sveža trava, repa, koleraba itd. Močno redilna, težko prebavna suha krma pa ni priporočati, kajti ona strjuje blato in napravlja bolezni. Da to odvrneš, dajaj živini sem in tja nekoliko Glauberjeve soli ali solitarja — kuhinjska sol ni dobra. Solitarja smeš dati hkratu konju in govedu 30 gramov, za ovco, kozo in svinjo zadostuje 5—7 gramov. Najbolje storiš, če raztopiš omenjeno sredstvo v pitni vodi. Proti zaprtju pri svinjah je tudi kislo mleko vrlo dobro domače zdravilo.

2.) Živalim ne sme manjkati dobre, hladne, krepčajoče vode. Ako nimaš dobre pitne vode, okisaj jo nekoliko z octom (jesihom) ali s surovo solno kislino. Na en liter vode prideni 3—4 grame omenjene kisline.

3.) Ne delaj z živino o soparnih poldanskih urah, osobito ne z govedi. Ovác in prašičev ne goni daleč za žgoče soparice. Če ti je le količkaj mogoče, prevažaj, oziroma goni debelo živino po noči. V železniške vozove ne nakladaj preveč prašičev; vrh tega moraš skrbeti, da imajo isti vedno dovolj sveže vode za pijačo; večkrat jih tudi polij s hladno vodo.

4.) Pasi svojo živino zgodaj v jutru in pozno na večer, pri mesečnini jo smeš izgnati tudi po noči.

5.) Za hude vročine je kopanje v hladni vodi jako umestno, ker to živino pokrepča in ohladi. (O tem kasneje.)

6.) Poškropi tla soparnih in vročih hlevov večkrat z vodo, gnoj pa često izkidaaj. Po noči snemi vrata in jih nadomesti z lesom; sploh pa ne smeš nikoli pozabiti na zračenje.

Umen in skrben gospodar more odvrniti mnogo živalskih bolezni, če odstranja po mogočnosti — preveliko vročino.

4. Prehlajenje.

Kakor smo že prej slišali, povzročuje vročina lenost in omamljenost, a mrzel zrak vpliva oživljajoče na telo. Tiha mrzlota (brez sape) pomanjša kožno hlapenje in izcejo vseh telesnih tekočin. V hladnem času živina mnogo je, dobro prebavlja, torej se napravi mnogo redilnih sokov, kar pospešuje rast in debeljenje. Vendar pa ne obrne živinče vse pojedene krme v meso in mast, ampak je mnogo porabi za notranjo telesno gorkoto; *torej potrebuje po zimi več krmiva, kakor po letu.* Dalje bi smeli mrzlemu zraku še to očitati, da draži dihala, ki se vsled tega večkrat vnemó. Ako ima živina dovolj tečne krme, gorke hleve in dosti nastelje, tedaj ji mraz mnogo ne škoduje, ali je pa vsaj bolj zdrava, kakor za vročine.

Škodljivejša od stalnega in tihega mraza pa je hitra izprememba med gorkoto in mrzloto, kajti pri tem se telesna opravila naglo predrugačijo. Vsled gorkote razteg-njeni in zmehčani deli se na mrzlem hkratu stisnejo, kožno hlapenje in izceja različnih tekočin sta na enkrat zamorjeni, ustavljeni. Pri pretvorbi že porabljene, zdravju škodljive snovi, ktere odstranja narava po kožnem hlapenju, zaostanejo v telesu ter napravljajo bolezni. Ker je kožno hla-penje popolnoma ustavljeno, skuša odstraniti narava škodljive hlapove po drugem potu iz telesa. Na strani 20. smo čuli, da se more to zgoditi le skoz pljuča, po blatu in scal-nici. Zaradi hitre vremenske izpremembe pa so tudi pljuča, želodec, čreva in scala razdražena; zatorej morejo nevarno zboleti, ako jim naloži narava tudi kožno opravilo. Sploh učinja hiter prehod iz gorkega na mraz to, kar zaznamu-jemo z besedo „prehlajenje“.

Prehlajenje je dvojno: 1.) notranje in 2.) zunanje.

Pri notranjem prehlajenju trpé ali bolehajo želodec, čreva in dihala, pri zunanjem pa koža. Notranje prehla-jenje napravljajo premrzla voda, zmrzla krma ter vlažen in hladen zrak. Vzrokom zunanjega prehlajenja pa pri-števamo: prepih, vlažen zrak, prehladne hleve, mrzla tla, mokre hlevske stene itd. Nikakor pa mi ni treba na široko poudarjati, da je prehlajenje tedaj najbolj nevarno, kedar je žival vroča in znojna.

Iz prehlajenja nastanejo mnogovrstne bolezni. Večkrat se prikaže trganje po udih, ali takozvani revmatizem. Drugo-krat opazamo vnetje mehkih delov v kopitu; to nastane

najrajši takrat, kedar stoji vroča živina na prepihu, ali mora bresti skoz mrzlo vodo. Nadalje zbolé žlemne kože v sopolih in prebavilih. Nahod, vnetje v grlu in dušniku, smolika pri konjih, driska itd. so bolezni, ki nastanejo iz prehlajenja. Pa tudi nevarna pljučnica in smrtonosna kólíka nista baš redki. Že obstoječe bolezni postanejo vsled prehlajenja mnogo nevarnejše, t. j. bolezen se obrne na slabše; zató je treba s podvojeno marljivostjo paziti, da se bolna živina ne prehladi. Znano je, da ne škoduje prehlajenje utrjeni živini tako močno, kakor omehkuženi. Torej je treba mlado živino po mogočosti utrditi, da se ohrani zdrava; osobito je to potrebno za bodočo delavno živino, kajti ona je prehlajenju najbolj izpostavljena.¹ Ako se je kaka žival prehladila, takrat ravnajte takó-le: Žival polijte večkrat s kafrovcem, ali z mešanico vode in terpentinovega olja (10 delov vode in 1 del terpentinovega olja), ali z domačim žganjem ter jo drgajte potem tako dolgo s slamo, da se popolnoma posuši. Dobro je tudi, da ji vlijete večkrat po nekoliko mlačnega kamiličnega čaja. Slednjič postavite prehlajeno živinče v topel hlev in ga pokrijte.

Kako se prepreči prehlajenje? Potne in vroče živine ne smete nikoli z mrzlo vodo napajati; vendar morete dati med potjo znojnemu konju vode, ako se hipoma dalje odpeljete. Ko pridete z vročo in znojno živalijo od dela, prevajajte jo toliko časa, da se nekoliko ohladi in pomiri; potem odrgajte ves život s slamo, ali ga vsaj pokrijte. Nikdar ne pustite stati potnih živalij v vodi, in tudi naj nikdar potna žival ne brede skoz njo. Prepíh, bodi si na prostem ali v hlevu, je zeló nevaren, zlasti oznojenim konjem; torej ga zabranite, kolikor je le mogoče. Nikoli ne smete zapreti potnega živinčeta v mrzel hlev; a tudi iz pregorkega hleva ne smete z njím naravnost na mraz. Živini dobro nastiljajte, in hlevi naj bodo primerno gorki; na mrzlem tlaku se žival kaj lahko prehladi. Vedno se je ogibati zmrzle krme, kajti ona povzroči nevarno prehlajenje v črevih in želodcu, pri brejih živalih pa tudi stori, da zvržejo.

5. Svetloba.

Živina diha svež zrak v se in odpravlja iz sebe zdravju nevarno ogljikovo kislino. Ko bi se nakopičilo v zraku

¹ Živali se utrdijo, ako se gibljejo na prostem, v soparnih in vročih hlevih pa se omehkužijo.

preveč imenovanega škodljivega plina, zboleli bi ljudje in živali, dà, celó pomrli bi. Da se to ne zgodi, zato skrbijo rastline; one posrkajo in razkrojijo namreč ogljikovo kislino v ogljik in kisik. Prvega porabijo za se, njim nepotrebni kisik pa splava v zrak. Na ta način se uničuje škodljiva ogljikova kislina in se pripravlja ljudem in živalim prepotrebni kisik. To razkrojevanje ogljikove kisline se more izvrševati le pod vplivom solnca in svetlobe sploh. Ta resnica nas uči, da je svetloba neizmerne važnosti za ljudi, živali in rastline. Brez nje bi zadnje ne mogle rasti in uspevati, živalim in ljudem bi pa manjkalo prepotrebneга kisika; *brez svetlobe bi poginila vsa rastoča bitja.*

Živina odstranjuje iz sebe po dnevu, t. j. na svetlem več ogljikove kisline, kakor v temoti. Ker pa vemo že iz prejšnjih odstavkov, da je omenjena kislina strup živalskemu telesu, torej sklepamo, *da je živina v svetlih hlevih bolj zdrava, kakor v temnih.* V primerni svetlobi se živali dobro počutijo, so vesele, čile in poskočne, torej zdrave. V temnih hlevih je živina mirna, oddaja malo ogljikove kisline, ona takorekoč na pol spi in se hitro debeli. Molznim kravam ugajajo srednje-svetli hlevi, a delavna živina ljubi svetle in zračne prostore, kajti ona se navadi na prostem na svetlobo in na sveži zrak.

Prevelika svetloba kakor tudi tema sta škodljivi očem. Solnčni žarki, kateri padajo dalje časa naravnost v oko, slabijo vid, povzročijo vnetje in včasih celó oslepljenje. Pekoče solnce napravlja osobito pri konjih in ovcah različne vnetljive, ali pa dolgotrajne možganske bolezni. *Iz tega se učimo, da ne smejo biti hlevska okna tako napravljena, da bi sijalo solnce živalim naravnost na glavo.* Hitra izpremembra med senco in solncem (vožnja po gozdih in mimo drevoredov) kvari oči in povzročuje večkrat tudi omotico. Pri živalih, ktere bolehajo na občnem krčju ali na norosti, poviša bliščeča luč in sploh svetloba vsa znamenja bolezni. Živino z imenovanimi boleznimi postavite v temne hleve (okna pregrnite). — Pretemni prostori so ljudem in živalim škodljivi. Ako držimo živino dalje časa v temoti, opešajo ji oči tako močno, da zbolé že pri navadni dnevni svetlobi. Vrh tega žival tudi hira in hujša, kri se ji zvodení, slednjič pa se izcimijo mnogovrstne bolezni. *Ta žalostna resnica nas uči, da so pretemni hlevi nezdravi.*

6. Podnebje.

Na različnih krajih naše zemlje je podnebna toplina različna. V nekterih delih vlada malo da ne vse leto večja ali manjša gorkota, na nje padajo solnčni žarki skoro navpično. Ti kraji ležé ob ravniku, pravimo jim vroči pas. Od vročega pasa proti severu in jugu ležita severni in južni zmerni pas; nadalje pa severni in južni mrzli pas. Naša domovina se nahaja v severnem zmernem pasu. Zmerni pas živalim najbolj ugaja; v njem se one dobro razvijajo, hitro uspevajo in se najbolj zdrave ohranijo. Vroči pas je pretopel, a v mrzlem ni pravega razvijanja zaradi preostre zime.

V nekterih krajih je živina zdravejša, kakor v drugih. Iz tega vzroka govorimo o *zdravem in nezdravem podnebju*. Zdravo podnebje imenujemo ono, kjer niso toplinske razmere med nočjo in dnevom ter tudi med letnimi časi preveč različne. Zdravo in ugodno podnebje je zabranjeno proti mrzlim severnim vetrovom z gorami, v njem ne nahajamo močvirja. Nasprotnemu podnebju pravimo nezdravo. (Glej tudi na strani 18.)

V gorkih nižavah, kjer se nahaja dosti dobrih pašnikov, je živina jako lepa in tudi prav dobro uspeva; vendar pa ima to napako, da je zeló omehkužena. To prihaja odtod, ker je navajena že od mladosti le na gorkoto, a mrzlega podnebja ne pozna. V mrzlejših, goratih krajih je živina manjša, a mnogo trdnjša in zdravejša. Ako pripeljemo omehkuženo živino iz gorkejšega podnebja v mrzlejšé, tedaj nam ista često zboli. Nasprotno pa ostane utrjena žival zdrava, ako se dovede iz mrzlih krajev v gorkejšé podnebje. Ako prevažamo živino iz vročega kraja v hladnejši kraj, t. j. iz mrzlega v gorko podnebje, tedaj se moramo ozirati na letne čase. Napačno bi bilo, ko bi gonili živino s hladnejših koroških planin sredi poletja v vročo Italijo. Med zračno toplino je namreč razloček prevelik, žival bi vsled vročine zbolela. Najpripravnejši čas za to je jesen, ko so se že tudi v Italiji dnevi nekoliko ohladili. Nasprotno se priporoča prevažanje iz gorkih krajev v hladnejše le za poletnih dni. V tem slučaju ni razloček med podnebno toplino prevelik, torej se žival v novem kraju lažje udomači in manjkrat zboli.

V naših slovenskih deželah ni podnebje baš tako različno, da bi se bilo treba bati boleznij, ako odvedemo živino

iz jednega kraja v drug kraj. Bolezni, ktere nastanejo pri udomačenju, povzročujejo večkrat krajevne razmere, t. j. slaba krma in neprimerna postrežba, kakor pa različnost podnebja. Pred petimi leti so uvedli s Koroškega v Bosnio beljansko govedo, da požlahtni domača plemena. Pri umnih živinorejcih se ono izvrstno razvija, ker ima dobre pašnike, tečno seno in tudi na postrežbo in gojo se mnogo gleda. Pri nevednežih in lenuih pa se je koroško govedo povsem popačilo in pokvarilo, ker se malomarneži ne brigajo za svojo živino. Ko bi bilo nekoliko gorkejša bosensko podnebje temu vzrok, morala bi se pokaziti beljanska živina tudi pri umnih živinorejcih. Ker se pa to ni zgodilo, moremo sklepati, da vplivajo na udomačenje v resnici več klaja, snaženje in postrežba, kakor pa nekoliko različno podnebje. V nekterih krajih so posamezne bolezni takorekoč udomačene, lahko bi jih imenovali krajevne bolezni. Na nekterih planinah slovenskega Korotana se prikažejo pri govedu sem in tja šumeče bule; na Dolenjskem je ta kuga doslej neznan. Ako dovedemo govedo z Dolenjskega na koroške planine, zboli lahko tam za šumečimi bulami; a bolezen ne nastane zaradi podnebja, ampak zavoljo krajevnih razmer.

7. Štirje letni časi.

Menjava letnih časov učinja dobro ali slabo uspevanje živalij ter ruši, ali pa utrjuje zdravje. Po vzrokih navedene resnice se nam ni treba daleč ozirati. Različna zračna toplotina, dobra ali izprijena krma, vetrovi, nevihte, hude ure, različna krma, mnogovrstna raba itd. so činitelji, kateri pospešujejo zdravje, ali pa napravljajo bolezni.

Spomladi se zračna toplotina dan za dnevom povečuje, a vendar je vreme še zelo izpremenljivo, mrzlo in mokro. Dež, rosa, veter, megla in včasih tudi slana se vrstijo zaporedoma; dnevi so precej topli, a večeri in jutra so še občutno hladni. Iz navedenega se poučimo, da so spomladi bolezni v sopilih in prebavilih kaj pogostne. Konji bolehajo za smoliko, za vnetjem dušnika, ovce na revmatičnih boleznih. Dalje opažamo pri prežvekovalcih scanje krvi, vnetje želodca in črev, drisko, hitro napenjanje; slednjič imajo krave dostikrat krvavo mleko. Hladno in izpremenljivo pomladansko vreme škoduje osobito mladim, nedorastlim in tistim živalim, ktere menjavajo dlako.

Kako se zabranijo škodljivi vplivi pomladanski? Ne goni živine na pašo prezgodaj spomladi, ko še ni dobre trave. Sploh pa ne pasi na tešče, ampak daj živalim nekoliko suhe krme, predno jih odpraviš s pastirjem na pašnike. Osobito mlada živina mora dobiti v hlevu nekoliko suhe mrve, ker sicer jo neugodne vremenske razmere kmalu potlačijo. Nikar ne puščaj živalij prerano v jutro in prepozno na večer na pašnike; pri dolgo trajajočem dežu ne puščaj živine na prosto, ampak jo krmi v hlevu. Slednjič pomanjšuj suho klajo prav polagoma in jo nadomestuj s svežo (frišno), kajti počasna izprememba odvrča bolezni.

V *poletju* nastane huda vročina, ktera je živini zelo kvarna. (Glej stran 20.) Žival malo jé, redi se slabo in tudi zboli. Nekteri ljudje mislijo, da se v presoparnih hlevih in v gorkem poletju klaja štedi (hrani), ker živali manj jedó. Res je, da manj žró, a zategadelj hujšajo in slabé, torej ni nikakoršnega dobička. Zaradi večkratne suše postane trava trda in težko prebavna — bolezni povzročujoča. Sveža detelja se kmalu spari in segreje, a sparjena krma povzročuje nevarno kóliko in napenjanje. Dalje opažamo drisko, grižo, zaprtje, naval krvi k pljučem itd. Glivice ali strupena snov kužnega črma in šumečih bul proderó v okuženih krajih na površje, živina se z njimi zastrupi in pogine. Pri svinjah se prikaže po letu češče rudečica, kakor po zimi; vročina sicer ne napravlja svinjske kuge, a vendar njen razvitek pospešuje. Vsa znamenja norosti ali tiščavke se povečajo, kar opažamo osobito pri težavnem delu.

Kako odvrčamo poletne škodljivosti? Goni na pašo rano v jutru in proti večeru, ko je zrak nekoliko hladen; nikar ne pasi o prevročih poldanskih urah. Skrbi za dobro pitno vodo, kajti žeja je mnogo nevarnejša od gladú. Nasejaj o pravem času ovsa in rži, da ne bodeš pogrešal v poletju sveže krme. Nikar ne krmi vele in sparjene detelje, da zabraniš nevarno napenjanje in hudo ujedanje. Ne pasi nikoli na takih prostorih, o katerih ti je znano, da se je na njih živina že okužila. Na tiščavki bolehajoče konje vprezaj le o hladnejšem vremenu, in samo za lahka in počasna dela. Sploh ne vprezaj delavne živine za časa največje vročine; osobito za govedo se drži tega pravila. Kedar žito nakladaš, ne metaj snopja pred konje; rženo, pšenično in ječmenovo snopje dela namreč kaj rado kóliko ali grizenje.¹

¹ Sosed A je pomagal voziti svojemu sosedu B rž s polja domú. Sosedu A se žito ni smililo, torej je nametal pred konja toliko snopja,

Jesensko vreme je slično pomladanskemu; vendar moram opomniti, da postajajo v jeseni vremenske razmere vedno slabejše, dočim se je spomladi nadejati, da se zboljšajo. Jesensko vreme je jako izpremenljivo, mrzlo in deževno, kar napravlja različne bolehavosti. V pozni jeseni trava večkrat zmrzne; zmrzla krma pa povzročuje jako nevarne, dà, celó smrtonosne bolezni. Jesensko blato in voda učinjata pri govedu in ovci vnetje med parklji, pri konjih pa rape. Vendar pa moram opomniti, da se izgubijo nekatere poletne bolezni same od sebe, ko je pojenjala huda vročina. V obče se v jeseni živina bolje počuti in se hitreje redi, kakor po letu.

Kako odvrčamo jesenske škodljivosti? Predno izženeš živali na pašo, daj jim nekoliko suhe klaje. Nikoli ne pasi prezgodaj v jutru in tudi ne prepozno na večer, kajti mrzlo vreme in rosni pašniki so nezdravi. Najpravilneje ravna oni, kateri izžene živino okoli devetih v jutru in pase do treh ali štirih popoldne. Pri dolgotrajnem deževnem vremenu pusti živino v hlevu, da se zunaj ne prehladi. Nikar ne krmi preveč repnega perja, kajti ono napravlja drisko; najbolje opraviš, če ga primešaš suhi krmi. Od sveže piče ne smeš preiti hipoma na suho krmljenje; vsa izprememba se naj izvrši polagoma. Svežo krmo vedno bolj in bolj pomanjšuj, suho pa povečuj. Snaži noge, parklje in kopita, da zabraniš rape in vnetje med parklji. S previdnim ravnanjem moreš odvrniti v jeseni marsiktero bolezen, ktero bi po zimi le težko ozdravil. Bodi torej marljiv — tiče se tvojega žepa.

Po zimi stojé živali večinoma v hlevu, tudi delavna živina ima več počitka kakor po letu. Pri dobri krmi in v primerno gorkih hlevih se živina dobro počuti, bolezni so redke. Drugačna pa je stvar s tistimi bolehavostmi, katerih se je nalezla živina že v jeseni. One se le težko ozdravijo; včasih preboli žival vso zimo in si opomore še le spomladi. Ako pride žival iz gorkega hleva na mrzli zrak, prehladi se kaj lahko, in iz tega izvirajo na 22. strani omenjene bolezni. Na ostro podkovani konji ranijo sami sebe ali tudi poleg stoječe in vozeče tovariše. Dalje morejo živali na polzkih potih izpoddrsni, pasti ter se raniti ali celó kako

kolikor sta ga hotela jesti. V kratkem času mu zbolita oba konja za kóliko, in jeden izmed njiju je tudi poginil. Ta slučaj mi je znan iz lastne izkušnje, kajti poklicali so me bili k bolnima konjema.

kost zlomiti; osobito nevarna so ledena pota brejim samicom. Sneg, blato in mraz povzročujejo vnetja kože na nogah delavnih živalij. Vse s hiranjem združene bolezni ovác so po zimi zeló nevarne, in to tem bolj, kolikor slabejša je klaja. Pri govedu se izcimijo vsled malo tečne krme sledeče bolezni: slabo prebavljanje, hujšanje, lizanje, kostolomnica itd.

Kako odpravimo škodljive zimske vplive? Silno težko je odstraniti vse zimske nevarnosti. A vendar more umen gospodar, ako le hoče, mnogo boleznij zabraniti. Njemu polagam na srce osobito tó-le: *Pazi, da živina v jeseni ne zboli in ne zanese bolezni v zimo; glej, da imaš za vso zimo dovolj dobre klaje, in skrbi slednjič za zdrave in primerno gorke hleve.* Mnogo previdnejše ravna oni, kateri ne pase v pozni jeseni; ta si ohrani živino bolj zdravo, kakor tisti, ki hoče s pozno pašo štediti klajo. Na rosnih ali celó zmrzlih pašnikih si nakopljejo namreč živali različnih boleznij, katerih se po zimi kaj težko otresejo. Umen gospodar preračuni v jeseni prav natanko, koliko krme ima, in koliko živine mu bo mogoče prerediti črez zimo. Če vidi, da ne bo imel dovolj klaje, tedaj proda nekoliko glav, ali pa dokupi mrve. On dobro vé, da mu donáša manj, toda dobro krmljene živine večjih dohodkov, kakor veliko živalij, ktere so mršave, slabe in bolehave. — Izkušen voznik pazi, kolikor mu je mogoče, da se konji z ostrimi podkvami ne ranijo. On sicer vé, da je to lažje rečeno nego storjeno, a vendar more zabraniti s previdnim ravnanjem marsiktero nesrečo. Skrben hlapec ne podi živine po ledenih potih, ampak jo goni prav počasno, osobito pa čuva breje samice. Kedar pride z blatno živino domú, vselej jo skrbno osnaži, ker mu je znano, da snaga odvráča bolezni. Umen in izkušen gospodar pregradi in opazi prevelike in mrzle hleve, da se obdrži v njih primerna gorkota. Kedar nanese potreba, tedaj tudi živali odeva, da se mu ne prehladá; on stori, na kratko rečeno, vse, kar je mogoče, da ohrani živino pri zdravju.

Opomba. Če te zasači huda ura na prostem, ne smeš iskati zavetja pod visokimi drevesi, pod cerkvenimi zvoniki itd. Strela udari namreč največkrat v visoke predmete, a tudi v nizke, ako stojé na planem in so daleč na okoli najvišje stvari nad zemljo. Če te dohiti bliskanje in treskanje pod milim nebom, idi z živino v bližino kakega drevesa ali poslopja, podenj pa nikar ne iti. Najbolj varen si sam in živinica sredi gozda (ne pri kraju) pod najnižjimi drevesi;

strela treska namreč najrajši v visoka drevesa na kraju hoste. — Strela osmudi samo dlako, ali pa zažge tudi kožo in pod njo ležeče mehke dele. Dalje omrtvoudi posamezne ude, včasih pa tudi vse telo. Po streli samo omamljene ali deloma omrtvele živali polij s hladno vodo, s kafrovcem ali salmijakovcem. Nató jih drgaj s slamo in slednjič jih odeni z volnenimi plahtami.

II. O krmljenju.

I. Hranitba, hranivo in hranila.

Želodčni in črevesni soki razkrojijo pojedeno klajo. Kar je pri tem razkrojevanju redilnega, to preide v kri in služi vsemu telesu v hrano. Tiste snovi pa, katere se ne morejo porabiti, odidejo z blatom v gnoj. Vse to imenujemo „*hranitbo*“.

Hranivo imenujemo tisti del živalskega krmiva, katerega izsrkajo želodčni in črevesni soki v hrano vsemu telesu.

Hranila so tisti deli (organi) živalskega telesa, kateri izvršujejo hranitbo. Hranilom prištevamo prebavila, oziroma pa tudi dihala ali dihalne organe. V prebavilih (gobec, želodec in čreva) se krma razkroji, za telesno življenje sposobno hranivo popijó v črevih žile mlečnice in ga odpeljejo v kri. Kri pa se pretaka po vsem telesu ter dovaža vsem delom potrebnega hraniva. Kri prehodi pot iz srca k vsem telesnim udom in zopet nazaj prilično v jedni minuti. *Iz navedenega si lahko razjasnimo hitri vpliv strupa in tekočih zdravil.* Žile mlečnice posrkajo namreč v čreva došle tekoče strupe in tekoča zdravila ter jih odvedejo v kri, dočim mora želodec trda zdravila poprej razkrojiti, predno se pomešajo s krvjo. — Pljuča (dihala) čistijo in poživijo že porabljeno, črno kri, da more zopet preskrbovati telesne organe s hranivom; baš iz tega vzroka moremo prištevati tudi pljuča v vrsto hranil. — Glavna hranila se nahajajo v trebušni votlini in se imenujejo drob.

2. Prebavljanje in pretvorba.

Kaj je prebavljanje? S to besedo zaznamujemo razkrojevanje in izsrkavanje hraniva iz klaje ter izpreminjanje istega v mlečni sok ali mezgo.

Žival zgrabi krmo z usti, jezikom in zobmi, razdrobi jo, prežveči in naslini; slednjič zdrči krmivo po požiralniku v želodec. Čim bolj živinče klajo naslini in razžveči, tem lažje in tem popolnejše je kasnejše razkrojevanje v želodcu. Napoj¹ in pijača se v gobcu prav nič ne izpremenita, ampak zdrčita naravnost v želodec.

Živalski želodec obstoji iz jednega ali več oddelkov. Konjski in prašičji želodec ima jeden, goveji, ovčji in kozji pa štiri oddelke: *vamp*, *kapica*, *prebiralnik* (*devetogubnik*) in *sirišnik*. Pri odrastlem govedu je vamp, pri teletu pa sirišnik največji del želodca. Pri prežvekovalcih pride trda krma najprej v vamp, a napoj in voda iztečeta precej v četrty želodec. Pri počitku (pri težavnem delu pa ne) se vrne klaja iz želodca v gobec, kjer se še enkrat prav dobro prežveči in naslini (prežvekovanje); na novo prežvečena klaja pride v prebiralnik in odtod čez nekaj časa v sirišnik. Govedo, ovca in koza prežvekujejo (so prežvekovalci), a konj in prašič ne prežvekujeja.

V želodcu se nahajajo mnogovrstne žleze, ktere napravljajo neko tekočino, *želodčni sok* imenovano. Omenjeni sok se pomeša s prežvečeno in naslinjeno klajo, in iz tega nastane neka kislasta kaša, ktero imenujemo *jedilno kašo*, ali z jedno in pravo besedo „*griz*“. Ako se ne bi napravljajal griz, ne bi se mogle živali prehraniti; iz tega sledi, da je želodčni sok velike važnosti za prebavljanje in razkrojevanje krme. Samo poln želodec izločuje želodčni sok, prazen ali na pol prazen pa tega ne more. To nam pove, da je treba dati konjem in govedom zraven žita tudi slame in sena, da si napolnijo želodec. Živine ne smemo napajati pred krmljenjem, ker sicer se želodčni sok raztanjša in oslabi, in prebavljanje postane počasneje in manj uspešno.

Čas želodčnega prebavljanja je različno dolg. Včasi je prebavljanje hitro izvršeno; nektera klaja se izpremeni hitro v griz, torej je *lahko prebavna*; drugikrat traja prebavljanje dolgo časa, klaja je *težko prebavna*. Iz navedenega povzamemo, da moramo pokladati pitalni živini lahko prebavne klaje, ktero želodec hitro prekuha, zato da živinče česče je in se hitreje debeli. Za prebavljanje potrebujejo prežvekovalci dalje časa, kakor konj in svinja. Pri počitku prebavljajo živali hitreje, kakor pri delu. Iz tega se učimo, da ne smemo vprezati volov precej po krmljenju.

¹ Napoj imenujemo ono vodo, kateri je primešanih nekoliko redilnih snovij, na pr. otrobovo vodo.

Želodec se neprestano stiska in razširja; to stiskanje porine griz ali jedilno kašo v črevo. V prvem delu tankih čreves (dvanajstnik) se primeša jedilni kaši žolč in trebušna slina, v ostalem pa črevesni sok. Trebušna slina, žolč in črevesni sok povzročijo, da se izpremeni griz v belkasto-rumeno, nekoliko vlečljivo ali klejasto tekočino. *To tekočino imenujemo mlečni sok ali „mezgo“.*

Kaj je pretvorba? Žile mlečnice posrkajo mezgo in jo spravijo v kri. Krvne žile postajajo neprestano tanjše, čim dalje peljejo od srca, naposled pa se izpremenijo v zelo tanke žile lasatice. Iz imenovanih tankih žilic izstopi redilni sok ter se razlije po tkanini. Vsak ud si vzame, kar baš potrebuje za svojo ohranitev. Nasprotno pa pridejo že porabljene snovi iz tkanin kot raztopline v kri, která jih izmeče in odstrani kasneje iz telesa. Te že porabljene in neprikladne snovi, ktere hočemo imenovati iztrebke, morajo iz telesa, ker sicer živali zbolé. Iztrebki odidejo skoz pljuča, kožo in scala. Kožno hlapenje (koža) odvaža vodo v hlap izpremenjeno, različne druge hlapove, soli in tolščo. To se godi redno le skoz čisto kožo. Na nesnažni koži pa se zamašijo žleze lojnice in znojnice, a gori navedene, že porabljene snovi ne morejo vèn, — živina zboli. *Ta resnica nas pouči o veliki važnosti kožnega snaženja za odvracanje bolezni.*

Pretvorba se neprestano vrši, t. j. živalsko telo rabi in prekuhava hranivo neprenehoma, tudi tedaj, ko se živina nekoliko dnij ne krmi. Ker ne dobivajo slabo krmljene živali dovolj hraniva, vzamejo si ga od svojega lastnega telesa na posodo. V takih razmerah živinče neprestano hujša in slednjič pogine, takorekoč „samo sebe pojé“. Brez krme poginejo živali v 15—30 dneh. Debela in tista živina, ki dobiva dovolj vode, živi brez klaje dalje časa, kakor mršava in tista, ki se ne napaja.

Živinče ostane zdravo, ako mu dajemo le toliko klaje, kolikor je za življenje neobhodno potrebno; tej klaji pravimo *vzdrževalna klaja*. Iz gospodarstvenih ozirów pa nikakor ne zadostuje samo vzdrževalna krma, kajti živinorejec želi, da se mu živina dobro redi, in da mu daje mnogo-vrstnih dohodkov. Vsled tega pa mora tudi več krmiti, kakor je za življenje neobhodno potrebno; to se pravi z drugimi besedami: *namesto vzdrževalne mora pokladati pridelovalno klajo.*

3. Iz česa obstoji živalska klaja?

Živalsko telo je sestavljeno iz beljakovine, tolšče, rudninskih snovij in vode. Živina mora dobivati s krmo imenovane snovi v se, kajti sicer bi bilo življenje nemogoče. Klaja pa res obstaja iz gori imenovanih delov, kar bomo takoj slišali.

*Živalsko krmivo sestaja: 1.) iz zgorljivih (organskih), in 2.) iz nezgorljivih (neorganskih) delov.*¹

Zgorljive ali organske dele zopet delimo: a) v dušičnate (dušika navzete), in b) v brezdušične (dušika proste) snovi. Dušičnatim snovim prištevamo beljakovino; brezdušične pa so tolšča, rastlinski sladkor, skrob in surovo vlakence.

K nezgorljivim ali neorganskim delom živalske klaje štejemo vodo in rudninske soli (pepel).

Beljakovina je najvažnejše in najpoglavitnejše hranivo v rastlinski in živalski krmi. Človek kakor tudi žival ne moreta živeti brez nje; iz beljakovine se napravi meso, mast, kri in mleko. Razun tega daje živalim tudi moč in iskrenost. Ako dobi živinče s hrano premalo dušičnatih (dušika navzetih) snovij, hujša in hira, ker se nima s čim preživeti. (Gl. str. 32.) Čim več beljakovine se nahaja v krmi, tem boljša in tem tečnejša je. Sočivje, žita, meso, sveža detelja, otrobi, sladne kali (gl. Prvi del, III. 17) imajo mnogo dušičnatih snovij, a repa, korenje, slama itd. prav malo. — Različna žita imajo po 10—13 % (odstotkov) beljakovine, grah, fižol in leča pa blizu 25 %. V repi se nahaja 1 %, v korenju 1·5 %, v krompirju pa 2 % beljakovine. 100 kilogramov pšenične in ržene slame ima 3 klgr., ječmenove 3·5, ajdove 3·9 in ovsene 4 kilograme beljakovine. V 100 kilogramih slabega sena se nahaja 7·5, v najboljšem pa 13·5 klgr. dušičnatih snovij. — Če dobiva žival pretečne klaje, ne more prebaviti vse beljakovine; neprebavljeni deli odidejo z blatom v gnoj, ali pa se porabijo za dihanje. To je zapravljalnost, ker se jako tečna in tudi draga beljakovina po nepotrebnem uničuje. Žitno zrnje je pretečno, torej se naj ne krmi samo na sebi, ker to bi bila potrata; isto mi je omeniti o sočivju. Sveža detelja se naj meša med slamo, kajti sama na sebi je pretečna, in mnogo njenih redilnih

¹ Ako rastlinsko krmivo sežgemo, pogoré zgorljivi deli, in voda izpuhti, to pa, kar ostane (ne zgori), imenujemo z vodo vred nezgorljive ali neorganske dele.

snovij bi se pogubilo. Nasprotno pa bi bilo nespametno, ko bi hoteli živino krmiti s samo tako klajo, ktera ima jako malo beljakovine, tako na pr. le z repo, slamo itd.

Tudi *tolšča ali maščoba* je važen del živalskega krmiva. Vsaka rastlina ima nekoliko tolšče, ktera se bistveno ne razločuje od živalske maščobe. Največ tolšče imajo: laneno seme, buklica, oljnate tropine, nadalje koruza, oves itd., dočim se nahaja v slami, senu, krompirju, repi, korenju prav malo maščobe. Naše domače živali ne morejo prebaviti mnogo tolšče, z njo samo se ne morejo preživiti. Vendar more tolšča v nekoliko nadomestovati beljakovino; to je tako razumeti, da smemo pokladati živalim manj beljakovine, če je krma bogata maščobe. Večinoma pa se porablja tolšča za dihanje in za telesno gorkoto; ona je takorekoč kurivo živalskemu telesu. Vprežna živina potrebuje dosti sape, torej porabi mnogo tolšče; iz tega je razvidno, kako potreben je tolšče bogat oves delavnim konjem. Počivajoča živina porabi malo maščobe za dihanje in za telesno gorkoto, preostala pa se obrne v meso in loj. Navedena resnica nas uči, da ne sme pitalna živina mnogo hoditi, še manj pa delati.

Rastlinski sladkor, surovo vlakence,¹ kakor tudi gori opisana tolšča, vzdržujejo telesno gorkoto ter se uporabljajo za dihanje. Največ sladkorja se nahaja v repi, pesi, korenju in v zeleni koruznici; največ skroba ima krompir in žito. Surovega vlakenca pa je največ v senu, slami in travi. Ono je deloma prebavno v mladi in nežni rastlini, a v stari je skoro povsem neprebavno. Iz navedenega posnamemo, da je mlada trava tečnejša od stare. Za prebavljanje ima surovo vlakence ta pomen, da izpolni želodec ter ga naganja, da napravlja mnogo želodčnega soka.

Nezgorljivim (neorganskim) delom živalske klaje prištevamo vodo in rudninske soli. Vsaka, bodi si najbolj suha krma, ima nekoliko vode v sebi. Suha slama na pr. ima 10—20 % vode; v sveži travi pa se nahaja 80 % vode in 20 % suhe snovi. Ako določujemo tečnost krme, ne smemo jemati vode v poštev, ampak samo suhe snovi.

Rudninske soli ne redé, a vendar ne more živina brez njih živeti. Izkušnje so dokazale, da pogine pes v 20 dneh, ako se mu rudninske soli popolnoma odtegnejo. Največ soli ima laneno seme, dobro seno in detelja, najmanj pa

¹ Zunanjo rastlinsko kožico imenujemo surovo vlakence.

krompir, repa in slama. Če krmimo dobro klajo, dobi z njo žival dovolj rudninskih snovij v se, a pri slabem krmivu je stvar drugačna.¹ Kdor krmí dobro seno, deteljo, otrobe, temu se ni treba bati, da bi dobila živina premalo soli. Krmljenje s samo slamo, repo, krompirjem pa povzročuje bolehavosti, zlasti pomanjkanje krvi, lizanje in kostolomnico (glej str. 13. in „Dom. Živinozdravnik“ str. 75. in 197.). Največ rudninskih snovij potrebujejo noseče in doječe samice in mlada ter še nedorastla živina. Samice jih upotrebljajo za tvoritev mladičevih kostij in v nadomeščanje tistih solij, ktere oddajajo vsak dan z mlekom; mladim živalim pa so rudninske soli vsled tega potrebne, da si utrdijo z njimi kosti.

4. Od česa je odvisna tečnost krme?

Tečnost klaje zavisi od kolikosti hraniva. (O besedi „hranivo“ čitaj na 30. strani.) Čim več hraniva ima klaja v sebi, tem tečnejša in tem redilnejša je. Vse hranivo, bodi si dušika prosto ali navzeto, služi jednemu in istemu namenu: *živino prerediti*. A vendar je beljakovina ista snov, iz ktere se dela meso, mast in tolsča; mimo tega pa daje tudi iskrenost in moč. Po obilnosti beljakovine presojamo tečnost; čim več dušičnatih snovij se nahaja v kaki klaji, tem tečnejša je ista, čim manj, tem slabejša je.

Laneno seme ima 20 % beljakovine; dalje se nahaja v otrobih 14 %, v pivnih drožah 5 %, v sladnih kaleh 24 %, v lanenih tropinah 29 % in v koščeni moki celó 72 % dušika navzetih snovij. 100 klgr. korenjeveke ima 3·2 kilograma, 100 klgr. repnega perja pa 1·9 klgr. beljakovine. Dobra, suha rudeča detelja ima 13·5 %, suha lucerna 14·5 %, suha esparzeta 13·3 % beljakovine; sveža rudeča detelja, pred cvetjem košena, pa ima 3·3 %, prav mlada lucerna 4·5 %, esparzeta 4·2 % dušika navzetih snovij. Morda si boš vsled navedenega mislil, ljubi čitatelj, da je suha detelja tečnejša od sveže, ali temu vendar ni tako. Zakaj pri določitvi tečnosti moraš v pošte v jemati vodo, ki se nahaja v detelji, in *ktere ne smeš prištevati redilnim snovim*. Sveža lucerna na pr. ima v 100 kilogramih 81 kilogr. vode (torej samo 19 suhih delov), a v 100 kilogramih suhe je samo 15

¹ Kolikor rudninskih snovij ne gre v kri, tiste pridejo z blatom v gnoj in kasneje na njive, da služijo rastlinam v hrano. Čim več fosforne kisline, vapna in kalija se nahaja v gnoju, tem boljši je. To se pravi z drugimi besedami: Čim boljša klaja, tem boljši gnoj.

kilogramov vode (torej 85 kilogr. suhih snovij). Če sedaj površno preračuniva, vidiva, da ima suha lucerna izmed vseh suhih delov $\frac{1}{6}$, a sveža $\frac{1}{4}$ beljakovine. Četrty del pa je večji od šestega, zato je tudi sveža lucerna redilnejša od suhe.

Krepilno klajo imenujemo tisto, v kateri se nahaja izvenredno veliko redilnih snovij; sem spadajo lanene tropine, lan, koščena moka, žito, sočivje, sladne kali itd. Vsa krepilna krma pa je navzlic svoji veliki tečnosti zelo težko prebavna. Ona sama na sebi tudi zategadelj ne ugaja, ker je obsežnost premajhna, da bi izpolnila želodec in ga nagnjala k prebavljanju. Torej ne pokladamo krepilne krme nikdar same na sebi, ampak večinoma pripravljeno (o tem kasneje), ali z drugo manj redilno pomešano.

Netečna krma ima premalo redilnih snovij, osobito ji primanjkuje beljakovine. Slabi klaji prištevamo slamo (zlasti rženo in pšenično), kasno pokošeno in kislo seno, poplavljenno in zablacheno krmo, korenstvo, gomolne rastline in dr. Nekteri ljudje mislijo, da morejo pomanjkanje hraniva s tem nadomestiti, če pokladajo prav veliko slabega krmiva. To mnenje je celó napačno in neresnično. Kako pa naj spravi želodec v se pet naramnih košev ržene slame, saj vendar ni v njem toliko prostora. Recimo, da bi bilo to mogoče (kar sevéda ni); kje pa je potem dobiti toliko prebavnih sokov, da bi prekuhali tako mnogo klaje. Ker to ni mogoče, opravičeni smo sklepati, da se žival s slabo klajo komaj preživi, o dobrih dohodkih pa ne more biti govora.

V posameznih vrstah klaje je kolikost redilnih snovij zelo različna; znano je, da je seno tečnejše od repe, da je žito redilnejše kakor slama. Vendar vplivajo na klajo jedne in iste vrste tudi različne okolnosti, ktere povečujejo ali pomanjšujejo njeno tečnost. Vsakemu gospodarju je dobro znano, da je senožetno seno mnogo tečnejše, kakor ono z močvirnatih travnikov. Večja ali manjša tečnost jednoistovrstne krme je odvisna:

1.) *Od zemljišča in obdelovanja.* Močvirnata zemlja donša sicer mnogo klaje, a ista je težko prebavna in malo redilna. Trava in seno z vlažnih, povodnjim izpostavljenih travnikov sta pomešana z blatom in peskom, kar je naravnost škodljivo. Nasprotno pa raste na solčnih senožetih tečno, pernato in lahko prebavno seno. Peščeno-ilovnata zemlja daje najtečnejšo in najredilnejšo klajo; to pa samo tedaj, kedar ne primanjkuje potrebne mōče. Na suhih,

peskovitih tleh raste trda, malo tečna, težko prebavna, skratka slaba krma. Mokri in mrzli, takozvani težki svet donaša sicer mnogo krmiva, a gledé na kakovost moramo reči, da je isto prav slabo. Gnojna zemlja rodi dobro, lahko prebayno in tečno pičo, a negnojena doprinaša le slab sad. *Čim bolj je travnik nagnojen, tem boljše in obilnejšo mrvo daje; čim boljše krmo pokladamo, tem mastnejši gnoj nam dela živina.* Znano je, da prinaša rana setev tečnejšo deteljo, kakor kasna. Izkušnje so tudi dokazale, da se nahaja že v semenu boljša ali slabejša kal; vsak vé iz svojega prepričanja, da je jedna vrsta krompirja boljša od druge.

2.) *Od razvoja ali starosti posameznih rastlin.* Znanost in izkušnje so nas že davno poučile, da ni živalska klaja jednako tečna, če je zgodaj ali pozno pokošena. Največ redilnih snovij imajo rastline tedaj v sebi, kedar začnejo cvesti. Vsak živinorejec bi si naj dobro zapomnil, da se nahaja v zgodaj pokošenem senu mnogo več beljakovine, kakor v tistem, katero se je kasno, t. j. prezrelo pokosilo. Razun tega je v mladi travi tudi surovo vlakence deloma prebavno, a v prestari je isto popolnoma neprebavno. Če ti je na tem ležeče, da dobiš mnogo tečne in zdrave klaje, pokosi travo in deteljo tedaj, ko so rože v cvetju, ali pa ko so ravno počele cvesti. Kdor kasneje kosi, tisti sicer več nakosi, a pomisliti je treba, da je taka mrva trda, težko prebavna, in da učinja mnogovrstne bolezni v prebavilih. Vedno se je držati pravila: *Boljše je kositi dva tedna pre-zgodaj, kakor pa dva tedna prepozno.* Za žito, sočivje, krompir, repo, korenje je stvar drugačna; navedena klaja je tem redilnejša, čim bolj je dozorela.

3.) *Od podnebja in vremena.* Suho in gorko vreme učinja, da se vlakence preveč izsuši, torej postane krma trda in malo redilna. Nasprotno pa tudi deževno in hladno poletje rastlinam nikakor ne ugaja; trava sicer močno naraste, a njena tečnost je majhna. Solnčnati prostori so rastlinam pod tem pogojem zeló ugodni, če jim deža ne manjka; v suhih letinah pa se trava preveč sežge. V senčnatih zakotjih rastoča mrva ima mnogo vode, a malo hraniva.

4.) *Od vremena ob košnji.* Sveža trava je redilnejša od sena; pri sušenju se namreč porazgubi in raztrosi mnogo redilnih snovij. Vendar se temu razsipanju ne moreš na noben način izogniti. Opomniti pa moram, da tisti vendar dobro krmi, kateri suši pri lepem vremenu, kajti izgubitek

ni tedaj ravno prevelik. Drugačna pa je stvar takrat, ako nas zasači pri sušenju slabo, deževno vreme. Moča izpere in izsrka mnogo redilnih snovij, in mrva postane mnogo slabejša. Na tem mestu mi je poudarjati, da je dež otavi škodljivejši kakor senu. Prav in pravilno ravna oni, kateri otavo zgodaj kosi, dokler je čas za sušenje ugoden; nakosi sicer malo manj, ali mrva je prav dobra in zdrava. Kdor kasno kosi, dobi malo več ali slabejšega krmiva, in s tem je razlika poravnana. Mogoče pa je tudi, da prehití poznega kosca dež, kateri mu več dnij izpira pokošeno otavo in jo tako izpremeni, da je v resnici slabejša od ovsene slame. S pozno košnjo je združena vidna, včasí celó velika škoda: slaba krma, in iz tega izvirajoče hujšanje, dà, včasí celó bolezni.

5.) *Od načina shranitbe.* Seno, deteljo in slamo moramo spraviti v suhe in dobro zaprte prostore, kajti dež, sneg in megla jim mnogo škodujejo. Mokra in vlažna krma postane zaduhla, plesniva, torej izprijena; pokvarjeno krmivo pa je nezdravo, kar bomo kasneje natančneje slišali. Žito pospravimo v suhe kašče (žitnice), a repo, krompir itd. v kleti ali v jame. Prestaro seno, detelja in slama izgubijo sčasoma mnogo redilnih snovij; letošnje seno je tečnejše od lanskega, in isto velja tudi za deteljo in slamo. Sploh si zapomnite, da črez jedno leto staro seno ali detelja nista tako tečni, kakor sta bili poprej. Pa tudi precej po sušenju se ne smeta krmiti, ker sta preveč dražljivi; vsaj 4 do 6 tednov se naj obležavata. Krompir, repa, koleraba začnó spomladi kaliti, in to jim odvzame mnogo redilnih delov. Poleg tega moramo opomniti, da so krompirjeve kalice nevarne; z njimi bi se mogla živina celó zastrupiti, ko bi jih hkratu mnogo požrla. Najpametneje torej storimo, ako pokrmimo korenstvo in gomolne rastline v jeseni in po zimi.

6.) *Od pripravljanja klaje* (toda o tem bom govoril kasneje).

5. Prebavnost krmiva.

V prejšnjem odstavku smo slišali o tečnosti ali redilnosti različne živalske klaje. Čuli smo, da je nektero krmivo jako tečno, a drugo manj. Nikakor pa še ne zadostuje, da ima klaja mnogo redilnih snovij, ampak iste morajo biti tudi prebavne. Živini celó nič ne hasni, ako se najé najtečnejše klaje, ktere pa ne more želodec prekuhati in izko-

ristiti; dà, še celó nevarno je to, ker se pokvarijo prebavila. Vsako krmivo je deloma prebavno, to manj, a drugo bolj. Nikakor pa ne zadostuje, da je óno-le prebavno, ampak vpraša se tudi, se li hitro ali počasi prebavi, je li treba pri prebavljanju večjega ali manjšega navora (gl. na 31. strani). Nektera klaja ima dovolj hraniva, vendar se navzlic temu samo jeden del prav počasi prebavi, ostalo pa odide neprebavljeno v gnoj; nasprotno pa se druga piča hitro in popolnoma izkoristi. *V tem oziru razločujemo lahkoprebavno in težkoprebavno krmo.* Lahkoprebavno imenujemo tisto klajo, pri kateri se izpremeni hranivo hitro in brez posebne težave v mezgo; mimo tega se hranivo lahkoprebavne krme popolnoma izkoristi. Težkoprebavna klaja je tista, ktera dolgo v želodcu leži, in slednjič se še vse hranivo ne izsrka, ampak precej redilnih snovij odide z blatom v gnoj.

Jednoiste krme ne prebavijo vsi živalski rodovi enakomerno, dà, še celó pri jednom in istem plemenu opazamo razlike. Suho deteljo, seno in slamo izkoristijo najbolj goveda in ovce, a konji nekoliko manj. Svinja pa ne more niti sena, niti slame prebaviti, za njo je omenjeno krmivo celó neprebavno. Da ne prebavijo živali jednega in istega rodú (plemena) jednake krme jednako uspešno, razvidimo iz sledečega: Dva vola jesta iz jednih jaslíj, a vendar je prvi dobro rejen, drugi pa je mršav.

Jednoista klaja je tem prebavnejša, čim več vode in čim manj surovega vlakenca se nahaja v njej. Mlada sočnata in sveža detelja je lažje prebavna kakor suha, trda in pozno pokošena. Kako to? Surovo vlakence sveže detelje je deloma prebavno, a od suhe detelje je skoro celó neprebavno; nadalje ima sveža detelja mnogo vode, a suha prav malo. Ravno iz istih vzrokov je tudi sveža trava prebavnejša, kakor iz nje napravljeno seno. Vendar pa sta tudi suha detelja in seno v različni meri prebavni. Tu velja pravilo: *Čim starejša se trava kosi, tem manj prebavno je seno, a zgodaj pokošeni travniki donajajo tečnejšo in lažje prebavno mrvo.*

Lahkoprebavni klaji prištevamo mleko, meso, jajca, svežo in sočnato travo, deteljo pred cvetjem pokošeno, izvrstno sladko seno, krompir, repo, korenje, kolerabo; nadalje svežo koruznico, korenjevko, sveže pivne drože, vse mlečne odpadke itd.

Težko, počasi in nepopolnoma se prebavijo fižol, grah, leča, slabo in kislo seno, prekasno pokošena suha detelja,

rž, slama (osobito pšenična in ržena); nadalje suhe pleve in sploh vsa tista krma, v kateri se nahaja malo vode ter mnogo neprebavnega, surovega vlakenca.

Težko-, ali še celó neprebavna klaja povzročuje mnogo nevarnostij. Živina dobiva premalo hraniva, torej hujša in slabi. A to še ni vse. Težkoprebavno krmivo draži in razburja prebavila, in nasledek temu so bolezni: pokvarjen želodec, neprebavnost, napenjanje, zaprtje, kólika itd. (Glej o teh boleznih v „Domačem Živinozdravniku“ na 61., 62., 63., 66., 71. in 72. strani.) — Zoper nevarnosti, katere izvirajo iz težkoprebavne krme, priporočam sledeče: Živino navadite prav polagoma na težkoprebavno klajo, razun tega pa jo mešajte med drugo lahkoprebavno pičo. Tako na pr. pomešajte med slabo in trdo seno ali slamo sveže detelje in trave. Pokrmite težkoprebavno klajo v malih delih (porcijah) vprežni živini, kajti njej je mimo vseh živalij še najmanj nevarna.

6. Ktera krma je živini najprikladnejša?

Dobro seno je govedu priljubljena klaja, svinja pa se ga ne dotakne. Psu je košček mesa najljubša piča, konju pa ne ugaja. Svinja žre z veliko slastjo kuhan krompir ter kuhinjske odpadke, a konj le v sili. Poparjeno rezanico jedó goveda prav rada, ovcam pa ista nič kaj posebno ne diši. Iz teh kratkih vrstic že razvidimo, da ne ugaja različnim rodovom domačih živalij jednoista krma jednako dobro. Živalim se najbolj prilega isto krmivo, katero njihova prebavila najlažje prebavijo in izkoristijo. Vsa mnogovrstna živalska klaja je sicer bistveno jednaka, ali vendar se nahajajo njeni posamezni deli v različnih rastlinah v različni meri in sestavi. Tudi živalska prebavila se med seboj mnogo ne razločujejo, a vendar ne ugaja vsem živalim vsaka klaja.

Konj prebavi vsako dobro naslinjeno in prežvečeno rastlinsko krmivo. Njega bi mogli prehraniti z vsako rastlinsko klajo, ktera ima nekoliko redilnih snovij v sebi. Ali s tem, da se konj le preživi, živinorejcu ni pomagano; kajti ta zahteva, da mu konj težko in vztrajno dela. Zató mu mora dajati dobre, tečne krme, da ga pri moči ohrani. Konju ne sme v klaji nikdar primanjkovati surovega vlakenca; kajti ono je za napolnjenje želodca neobhodno potrebno. Poprej pa smo že slišali, da more le polni želodec

klajo uspešno prebavljati in prekuhavati. Akoravno surovo vlakence ni redilno, vendar podpira in pospešuje prebavljanje, kakor sem že prej omenil. In baš v senu se nahaja dovolj vlakenca. *Iz tega vzroka torej prištevamo seno naravni konjski klaji.* Pa še drugo vrednost ima dobro seno, ktere ne smemo pozabiti; ono je namreč tudi precej redilno. Pri malem, lahkem in počasnem delu more konj z dobrim senom prilično izhajati.¹ Pri težavnejšem delu pa ne bi zadostovalo samo seno, ker ima premalo redilnih snovij; čim težavnejše je delo, tem tečnejšo krmo morate pokladati. Za to je najpripravnejši in najsposobnejši *oves*, kajti ta ima dovolj beljakovine in sploh mnogo redilnih snovij. Za tiste konje, kateri morajo težko in vztrajno delati, je oves zraven sena in rezanice neobhodno potreben. Kdor konjem težko naklada, a jim ne krmi ovsa, tisti ne bo z njimi dolgo vozil. Tudi pri vzreji žrebet ne smemo z ovsom štediti, ako si hočemo izrediti močne, krepke in zdrave konje. Sploh moremo z gotovostjo zatrjevati, *da je oves med vsem žitom najboljša, najpripravnejša, najnaravnejša in tudi najzdravejša konjska piča.* Repa, korenje in krompir niso za konje baš prikladna klaja; najbolj jim še ugaja zrezano, med rezanico pomešano korenje, za repo in krompir pa se prav nič ne trgajo. Nekoliko sveže trave jim dobro tekne, ker blato zmehča in jih očisti. Ko bi pa dobivali konji le sveže krme, oslabei bi sčasoma ali celó zboleli. Različni tovarniški odpadki (gl. Prvi del, III. 19), nadalje kuhana in poparjena krma konjem ne ugajajo, zato se jim naj tudi nikdar ne krmijo. Vsak si naj dobro zapomni to-le: *Seno, oves in rezanica so najnaravnejša in najprikladnejša konjska klaja.*

Prežvekovalcem najbolj ugajajo sveža trava in detelja, nadalje seno in slama. Prežvekovalci morajo dobiti veliko krme, da si želodec napolnijo, kajti le na ta način je uspešno prebavljanje mogoče. Ostala krma (razun trave, sena in slame) jim nič kaj preveč ne ugaja, posebno ako se krmi sama na sebi. Ona namreč ne napolni želodca, zavira prebavljanje in napravlja bolezni. Nepripravljeno žito je za prežvekovalce pretrdo in težkoprebavno; izkušnje uče, da prehodi veliko zrnja vsa prebavila ter odide naposled neizkoriščeno v gnoj. Iz tega se učimo, da bi bila potrata, ko bi krmili goveda ali ovce s celim žitom. Samo za plemenske

¹ Sevéda je med senom in senom velik razloček!

bike poznamo nekako izjemo. Izkušnja je namreč do dobra pokazala, da so biki plemenjaki iskrennejši, če se krmijo s celim, a ne z zdrobljenim ovsom. Različno perje in sploh vsa zelenjava jako ugaja prežvekovalcem, osobito jo ljubi govedo. Korenstva in gomolne rastline imajo malo redilnih snovij, zato pa več vode; same na sebi niso za krmljenje posebno pripravne, a s tečnejšo krmo pomešane govedom močno prijaajo. Poparjeno, kuhano ali okisano pičo goveda prav rada jedó, in ta jim tudi tekne; vendar jim morate zraven dajati nekoliko sena in slame. Ovcam pa ni navedeno krmivo baš prikladno. Ovce so v klaji mnogo bolj izbirčne od goved; one se nikakor ne zadovoljijo s slabim senom, iz slame pa izberó samo najboljše in najfinejše dele. Omeniti moram, da potrebuje ovca primeroma svoji velikosti več in tudi boljše klaje, kakor govedo; koza pa je mnogo zadovoljnejša od ovce. *Ovci najbolj ugaja nizko, zeló pernato, fino, sladko seno.* Slaba, malo tečna, ali celó pokvarjena krma nobeni živali tako močno ne škoduje, kakor ovci. Ona povzročuje pri ovčjem plemenu neprebavnost, hujšanje in hiranje, bledico, vodenico itd.; ako vplivajo škodljivosti dalje časa, tedaj tudi smrt ni izključena. Iz tega posnamemo imeniten in jako važen nauk, da je potrebno ovce vedno krmiti s tečno in nepokvarjeno klajo.

Prašič žre vse, kar dobi; njega bi lahko redili izključno z rastlinsko, kakor tudi s samo živalsko klajo. Pri svinji se prav za prav ne more govoriti o naravni klaji, kajti ona žre vse, in vse ji skoro tekne. Prašiči prav hlastno žró ter zeló malo žvečijo; zatorej mora biti svinjska piča lahkoprebavna, vodena in mehka, kajti trdo in neprežvečeno bi prekuhali jako površno. Najprikladnejša klaja za svinje je kuhan krompir in korenje; ta piča jim posebno tedaj prav dobro tekne, če se zameša z moko in otrobi. Žito in sočivje je mnogo pretrdo, svinje ga nepripravljenega ne morejo prebaviti; zeló potratno in nespametno bi ravnal, kdor bi jih hotel krmiti s celo koruzo. Zapomnite si sledeče: *Prašičem ugaja pripravljena, v prvi vrsti kuhana piča.*

7. Izpremembra klaje.

Na ktero krmivo se živina navadi, tisto ji najbolj tekne in hasni, samo da ji je prikladno. *Vsaka hitra in prenagla izpremembra od jedne klaje na drugo različno ji škoduje;* premenjena klaja moti prebavljanje in vpliva sploh škodljivo na vso hranitbo.

Živina, z novo, nenavajeno klajo krmljena, izgubi vedno nekoliko mesa; ako pa je izpremenjena krma zeló različna od poprejšnje, tedaj zboli za neprebavnostjo, sčasoma pa se izcimijo mnogovrstne druge bolezni v prebavilih. Telo se more navaditi le *polagoma* na novo pičo, kar traja več dnij. Hitra in prenagla izprememba je iz dveh vzrokov škodljiva in nevarna: *Živina namreč pri nenavajeni klaji hujša in hira, večkrat pa tudi zboli.*

Nikarte pa misliti, da bi morala biti nova krma močno različna od prejšnje; vsaka še tako majhna izprememba pomanjša vse dohodke. Neki premožen posestnik na Spodnjem Avstrijskem mi je pripovedoval v tem oziru jako poučno in mično dogodbico: „Dalje časa sem krmil,“ pričel je mož, „dva mlada vola z mešanico od sena in dobre slame, s pivnimi drožami in z repo. Vola sta se prav dobro redila. Na enkrat zamenim ječmenovo slamo s pšenično in repo s krompirjem, druga klaja pa je ostala ista, kakor poprej. Ko sem klajo izpremenil, tehtal sem oba vola. Peti dan sem njiju zopet prignal na tehtnico, pa glej čudo, tehtala sta manj kakor prvi dan; še le čez 14 dnij sta vnovič toliko potegnili kakor pri izpremembi krme. Štirinajst dnij sem torej zastonj krmil in zapravljal pičo.“

Nevarnostim in škodljivostim, ktere izvirajo iz hitre premembe v klaji, izognete se na sledeči način: Vsak prehod od jedne krme na drugo (različno) izvršite prav *polagoma*; zato potrebujete vsaj 2—3 tedne. Zlasti je to takrat potrebno, kedar zamenite lahko- s težkoprebavno, ali kedar preidete od slabe klaje na tečnejšo. Jako pozorni morate biti v jeseni in spomladi, ko se vrši menjava med svežim in suhim krmivom. Na pomlad morate živali prav počasi in *polagoma* privaditi sveži travi. Počnite prav po malem mešati travo med seno in slamo; sčasoma pa dajajte vedno in vedno več svežega krmiva. Nekteri ravnaajo tudi tako, da nakrmijo živino v hlevu s suho klajo in potem jo izženejo za kake pol ure na pašnik; paša se dan za dnevom podaljšuje, dokler se živina popolnoma ne navadi na pašnik. To ravnanje je tudi pravilno. V jeseni zopet prav *polagoma* preidite od svežega na suho. Med svežo travo začnite primešavati nekoliko suhe krme; to mešavanje se vedno povečuje, in sveža trava izginja jednakomerno. Kdor ima živino na pašnikih, tisti naj dá v hlevu nekoliko suhega, zatem pa jo še le naj izžene na pašo; dan za dnevom naj poklada več suhe krme, in dan na dan se naj živina manj

časa pase, in slednjič se naj s pašo celó prestane. Tega pravila se lahko vsak gospodar drži, a le težko bi ozdravljajl bolezní, ktere bi nastale iz malomarnosti. — Ako hočete krmo izpremeniti, ravnajte takó-le: Najprvo nakrmite živino do sitega s staro, navadno klajo; ko se je popolnoma nažrla, podajte ji nekoliko nove, do zdaj nenavadne krme. Zatem pa pritrgujte vsak dan nekoliko starega krmiva, a novo primeroma povečujte, dokler se vsa izprememba v 2—3 tednih ne izvrši. Pri kravah bodite posebno oprezni, kajti pri njih se pomanjša mleko pri vsaki hitri izpremembi v klaji. Sesajoča teleta navadite prav počasi suhi krmi, in mleko le polagoma pomanjšujte, potem se vam ni treba bati, da bi shuššala ali zbolela. Pri nagli odstavi izgubi tele na mesu, a najhujše je to, da tudi večkrat zboli. Posebno rada se prikaže v takih slučajih nevarna driska. Mnogo gospodarjev pa vé in zna gotovo iz lastne izkušnje, da je telečja driska zares nevarna bolezen. Nespametnež je torej oni, kateri ji ne zabranjuje pota v hlev, kjer je količkaj mogoče.

Nobeno živinče ne živi običajno od jednega samega krmiva. Samo jedna vrsta klaje ne bi zadostovala, ker je mogoče, da ne bi želodca napolnila, ali pa da bi premalo redila. Na pašnikih žre živina različne rastline; ona si izbira tiste, ktere ji najbolj ugajajo. Nikoli ne jé rada zaporedoma jednoiste klaje. Mešanje različnega krmiva živini prav dobro dé; na katero mešanico pa se je enkrat navadila, pri tisti se naj ostane, kakor smo gori slišali. Vendar poznamo jedno vrsto živalij, katerim izprememba piče dobro ugaja; pitalno živino imam v mislih. A izprememba klaje pri pitalnih živalih ni slična oni menjavi, o kateri smo gori govorili. Tistemu živinčetu, ktero redimo za mesarja, dajemo zdaj te, zdaj druge krme, a popolnoma je nikoli ne izpremenimo. Tako na pr. nakrmimo pitalno živinče zjutraj s senom in pivnimi drožami, kasneje s poparjeno klajo, popoldne pa mu damo rezanice in žita; vendar se povrnemo drugi dan k stari piči ter jo krmimo v navedenem redu. V tem smislu razumemo menjavo krme za pitalno živino. Kaj pa s tem namerjavamo? S takim izpreminjevanjem klaje skušamo živino prisiliti, da mnogo žre, in da se torej hitreje redi. Premenjena krma oživi tek in slast; jednake krme bi živinče samo toliko pojedlo, da bi se popolnoma nasitilo. Ako pa z navadno klajo nasičeni živali podaš h koncu še nekoliko boljšega primečka, bode tudi istega použila. De-

lavni človek se najé zelja in žgancev ter pravi, da mu je dosti; ako pa postaviš predenj še dobre govedine, ne bi hotel za veliko staviti, da je ne bi jedel.

8. Pomanjkanje krme.

Vsak umni in pametni živinorejec krmi svojo živino dobro in tečno, da dobiva od nje tem več dohodkov. Znano je, da donášajo dobro krmljene živali obilo koristij, a slabo krmljene le pičle, ali celó nobenih. To pa ni še vse. Pre-slaba ali prepičla klaja povzročuje tudi mnogovrstne bolezni, katerih sem že deloma omenil, in o katerih hočem deloma še kasneje govoriti.

V slabih letinah se večkrat pripeti, da primanjkuje kmetovalcu potrebne klaje za krmljenje. Temu so vzrok mnogovrstne nesreče; tako na pr. ugonobi krmivo ogenj, ali ga zbije toča, zalije voda itd. V takih slučajih je najboljše sredstvo, nekoliko živine prodati, ali pa klaje dokupiti. O tem odločujejo različne časovne, krajevne in gospodarstvene razmere, o katerih na dolgo in široko govoriti ni tej knjigi namen. Opomniti in posebno poudarjati pa moram, *da donaša nekoliko dobro krmljene živine obilnejših dohodkov, kakor mnogo slabo krmljene.*

Na tem mestu mi je opozoriti naše živinorejce, kako si morejo pri pomanjkanju krme, razun s prodajo živine in z nakupovanjem klaje, še na drug način pomagati. V tem oziru je prvo in glavno pravilo, *da zabranite vsako potrato in vsako nepotrebno uničevanje krmiva.* Slama in seno se krmita le pripravljena (zrezana), ker s tem se doseže, da živina vse pojé ter klaje ne razmetuje. Z različnim pripravljanjem (o tem kasneje) se izprija in tista krma, ktera bi se sicer ne pokladala, kolikor mogoče zboljša ter stori užitna in prebavna. Ržena in pšenična slama se zreže, popari, nasoli in pokrmi; za nasteljo pa se porabi listje, zemlja itd. S precejšnjim pridom se krmi v slabih letinah *bukovo, hrastovo in jelševo perje, nadalje tudi žaganje mehkih, iglastih dreves* (smrekovo, hojkovo itd.). *Žaganje* je tako tečno, kakor srednja slama, torej za krmljenje ni baš slabo. Najrajši in največkrat ga krmijo med oves pomešanega konjem namesto rezanice (rezanja). Poparjena, nasoljena in z otrobi zmešana žagovina pa tudi govedu, ovci in kozi prav dobro tekne; v slabih letih je omenjena zmes jako cenjeno krmivo. Pred krmljenjem presejejo žagovino, da odstranijo večje le-

sene koščke in prah. Nevedni ljudje porabijo *ajdovico* za nasteljo. To je napačno, zlasti tedaj, kedar primanjkuje boljše krme. Naši gospodarji mislijo, da *ajdovica* ni za nič drugega, kakor za gnoj; ta misel pa je napačna in neresnična. *Ajdova* slama ima več redilnih snovij, kakor pšenična in ržena, torej ni tako malo redilna, kakor se navadno sodi. *Oluščeni koruzni stroki* se navadno požgó, ker ljudje mislijo, da niso za nobeno drugo rabo. To mnenje je krivo in kvarno za živinorejca. Koruzni stroki so vsaj tako redilni, kakor srednja vrsta ječmenove slame; ta resnica nas uči, da so za krmljenje prilično dobri. Umen gospodar jih stolče, popari ali v jamah okisa ter jih pokrmi govedu, ovcí in kozí. Nekteri tudi priporočajo namakanje strokov v osoljeni vodi. Najpripravnejše in najprilicnejše pa je, ako koruzne stroke razdrobite ter jih pomešate med rezanico ali med zrezano svežo (frišno) travo. Stroki so v slabih in dobrih letih (t. j. ako klaje primanjkuje ali ne) precej dobra klaja; sploh so tečnejši in redilnejši od ržene in pšenične slame.

S temi besedami sem hotel le na to opozoriti, da pri marsikterem gospodarju živina strada in od gladú boleha, med tem ko mu leži precej dobra krma v gnoju. Našemu živinorejcu sem skušal pomagati iz zadrege, ako mu slučajno primanjkuje prave in potrebne klaje. Pametni in umni posestnik si more vsaj toliko pomoči, da mu živina nekoliko dohodkov donaša, in da mu ne hira in ne zboli; njemu je prav dobro znan izrek: „Pomagaj si sam, in Bog ti bode pomagal.“

9. Pravila za krmljenje.

Vsak živinorejec se naj natanko ravna po sledečih navodilih:

1.) Pri malem delu pokladaj konjem trikrat na dan; tega pravila se drži tudi tedaj, kedar brez posla v hlevu stojé. Pri težkem delu, h kateremu prištevamo tudi hitro vožnjo, moraš jih nakrmíti 4—5krat. Tudi žrebetom polagaj 4—5krat na dan. Za nedelavne vole in za molzne krave zadostuje dvakratno dnevno krmljenje, ktero pa naj obstoji iz več delov. Delavne vole in pitalna goveda napasi trikrat v dnevu; zadnjim tudi ugaja štirikratno krmljenje. Ovce nakrmi 2—3krat v preteku jednega dne. Navadnim prašičem polagaj trikrat, malim puišetom, doječim prasicam in pitalnim svinjam pa celó 4—5krat na dan.

2.) Pripravljena in zeló vodena klaja se hitreje prebavi, kakor trda in suha, torej jo češče pokladaj.

3.) Krmo polagaj vsak dan o natanko določenem času. Prebavila se navadijo na določen čas in tedaj krmivo najbolj izkoristijo. Natančnost je velikega pomena za to, da se živina dobro razvija in zdrava ohrani. Če krmiš živino pred določenim časom, tedaj še ni lačna ter brska in poriva klajo sem ter tja, nekoliko jé, ostalo pa samo naslini. Če jo pustiš predolgo čakati, prehlavno žre, premalo žveči, želodec si pokvari in naposled zboli.

4.) Prvič pokladaj slabejšo krmo, kasneje pa boljšo. Lahkoprebavno klajo dajaj s početka, zatem še le krmi težkoprebavno. Lahkoprebavna potrebuje namreč manj redilnih sokov za izsrkovanje hraniva, kakor težkoprebavna. Pokladaj torej prvič kuhano in poparjeno krmivo, korenje, repo, otrobovo vodo, sploh bolj vodeno krmo, kasneje pa suho in trdo.

5.) Krmi, kolikor mogoče, jednako klajo v jednaki meri.

6.) Ne dajaj hkratu preveč piče; vsako krmljenje razdeli na več delov. To pravilo velja osobito, ako pokladaš seno, slamo, svežo travo, perje itd.

7.) Dokler živinče ne pojé prvega dela, tako dolgo mu ne pokladaj drugega. Gorko, povohano in naslinjeno krmo žival zametuje.

8.) Klaja ne sme biti blatna ali s peskom in prstjo pomešana. Jasli in korita naj bodo vedno snažne in čiste. Iz nečiste posode živina slabo žre in klajo celó popolnoma zametuje.

9.) Nikdar ne napajaj pred krmljenjem. Voda namreč razpodi in raztanjša prebavne soke, a raztanjšani ne morejo svojega posla natanko opravljati. Konje in goveda napoji še le takrat, ko si jih nakrmil s suho klajo.

10.) Prehod od jedne krme na drugo različno se mora polagoma vršiti.

11.) Po krmljenju potrebuje živina počitka, zlasti kadar pokladaš zeló obimovito (obilno) klajo (seno, slamo itd.). Počitek namreč pospešuje prebavljanje; napačno je isto mnenje, ktero zatrjuje, da živina pri hoji hitreje prebavlja, kakor pri počitku. Ako moraš konja precej po krmljenju zapreči, vozi nekoliko časa le korakoma. Govedu moraš privoščiti časa za prebavljanje in za prežvekovanje; čim več suhe krme žre, tem dalje prežvekuje. Nikoli ne smeš delati z voli takoj po krmljenju.

12.) Na večer vrzi v gare konjem nekoliko sena, govedu pa slame. S tem si žival želodec napolni, ali kakor rečemo, popolnoma nasiti. Sploh ima žival po noči dovolj časa, da prebavi tudi bolj obimovito klajo, zlasti ako si jo krmil po dnevu z manj prostorno klajo.

(O krmljenju posameznih živalij govorim v drugem delu.)

10. Pašniki.

Kdor se mnogo peča z živinorejo, tisti bi me utegnil vprašati: *Je li boljše po letu na pašo goniti, ali v hlevu krmiti?* V zadrego me je spravil s tem vprašanjem; kajti zelo težko je odločno in celó prav odgovoriti na tako vprašanje. Krmljenje v hlevu ima sicer svoje prednosti, a drugi, *tehtnejši* razlogi govoré za pašo. O tem vprašanju odločujejo v prvi vrsti krajevne in gospodarstvene razmere. Ako ti je na razpolaganje mnogo zemlje, ktere morda ne moreš obdelovati, pusti jo za pašnike. Kdor ima dovolj pašnikov, tisti naj živino pase; *osobito ugajajo pašniki mladim govedom, molznim kravam, ovcam in žrebetom.* V planinah, kjer imajo dosti izvrstnih pašnikov, ne pride nikomur na misel, da bi po letu krmil živino v hlevu. V krajih pa, kjer je poljedelstvo močno razvito, primanjkuje paše, in tam morajo živino po letu hraniti v hlevu. V naših slovenskih deželah gonijo z malo izjemo na pašnike, kar je povsem pravilno. Za ohranjenje zdravja je paša mnogo ugodnejša od krmljenja v hlevu; osobito za bodoče plemenske in vprežne živali so pašniki neizmerne važnosti. Kajti pri teh živalih je treba paziti, da se dobro razvijajo, uspešno rastejo, in da zdrave ostanejo; a to se najlažje doseže na prostem, v svežem zraku; sevéda ne sme živina tudi v hlevu pogrešati primerne postrežbe. Ker vplivajo pašniki zares blagodejno na živino, torej naj tudi tisti živinorejec, kateri navadno v hlevu krmi, vsaj po košnji otave pase po travnikih.

Pašniki imajo pred krmljenjem v hlevu, izvzemši že gori navedene, še sledeče prednosti:

1.) Paša je cenejša, ker ni treba kositi, sušiti in spravljati. Jeden pastir lahko čuva do 50 glav živine.

2.) Po pašnikih se žival svobodno giblje v svežem, zdravem zraku, kar je jako velikega pomena. Kretanje na prostem je posebne važnosti za mlado živino, kajti s tem si krepí telo in utrjuje zdravje. Na pašnikih se živali nahodijo, kolikor jim ljubo, in kolikor ugaja njih zdravju; nikoli pa

toliko ne letajo, da bi opešale. Živina je izpostavljena različnim neugodnim vremenskim izpremembam; sčasoma se navadi na te škodljivosti, postane manj občutljiva ali, kakor pravimo, utrjena. Izkušnja je tudi pokazala, da je marsiktero mlado, slabo vzrastlo živinče izgubilo na paši svojo napako. Za delavne živali pašniki niso pripravi, ker se iste itak dosti nahodijo v svežem in zdravem zraku.

3.) Na paši se žrebeta krepijo in utrdijo, dobijo široke prsi, zdrava in velika pljuča ter pravilne noge. Te imenovane lastnosti pa močno povišajo vrednost in vztrajnost konja.

4.) Na pašnikih rasto mnogovrstna zelišča, od katerih živinče ista izbira, ki mu najbolj dišijo in najbolj ugajajo. Krave na paši dajejo zares malo manj mleka, kakor one, ktere se krmijo v hlevu; ta izguba pa se desetkrat s tem povrne, da se iste utrdijo ter porodé zdravejša teleta. Izkušnja nas je tudi poučila, da one krave, ktere hodijo na pašnike, ne zbolijo tako često po porodu na vročnici, kakor tiste, ktere krmimo v hlevu.

Sicer se pa tudi ne more tajiti, da ne bi imela paša svojih slabih strani in škodljivostij. Ima jih, in še precej mnogo jih je. Prevelika vročina, ali mraz, rosa, slana, deževno vreme nikakor ugodno ne vplivajo na živalsko zdravje. Na pašnikih je krma različna, zdaj je pretečna, zdaj zopet preslaba in prepičla; na oddaljenih pašnikih primanjkuje večkrat krepčajoče vode. Živali se nalezejo dostikrat različnih, mogoče da celó kužnih boleznij, katerim se je v hlevu lažje izogniti itd.

Ako nepristransko sodimo, moramo reči, da donaša paša mnogovrstnih, velikih ugodnostij; a tudi krmljenje v hlevu ima svoje prednosti. Vendar nam je tudi pripoznati, da se škodljivosti pašnikov lahko nekoliko pomanjšajo, ako le dobre volje ne manjka. Končna razsodba v tem vprašanju je sledeča: *Za ohranjenje zdravja je dobra paša mnogo ugodnejša in koristnejša, kakor krmljenje v hlevu.*

Od dobrega pašnika zahtevamo dovolj tečne trave. Pašnik smemo le tedaj dober imenovati, ako ima *jedno* odrastlo govedo na *jednem* hektaru (blizu 2 orála) za vse poletje dovolj trave; ako je pašnik slab, tedaj potrebuje jedno govedo dva hektara zemlje. Umen gospodar pase na *jednem* prostoru samo toliko živine, kolikor se je more dobro prerediti. Če gonite na majhne pašnike preveč živalij, pogrešajo na njih potrebne hrane; kdor pa spušča na

velike pašnike premalo glav, tistemu se veliko klaje pogazi in pokonča. Velike in prostorne pašnike morate razdeliti na več oddelkov, da živina hkratu vse trave ne pokvari in ne onesnaži. Pri tej razdelitvi se ni treba bati, da bi nedostajalo dobre paše; kajti na enem oddelku raste med tem trava, ko se pase živina na drugem, in narobe. Na planinah je to prav lepo urejeno. Spomladi pasejo na prigorju, v poletju pa na planini. Proti jeseni postane na planini precej hladno, zato se pomiče črednik s svojo živino proti prigorju, kjer je trava na novo vzrastla.

Prezgodnja pomladanska paša je nevarna, ker živina ne dobi dovolj dobre trave, zato se mora žreti, kar ji baš pride pod gobec. V naših krajih bi smeli še le početkom velikega travna (majnika) s pašo početi, kati prej je vreme preveč neugodno in trava prepičla. Pri ugodnih vremenskih razmerah traja paša okoli pol leta; včasih tudi malo več, a drugikrat nekoliko manj. O tem odločujejo v prvi vrsti gospodarstvene razmere, katerim se morajo navadno umakniti vsa ona pravila, ki nas učijo, kako se ohrani zdravje, ali to ni vselej dobro. Kdor ima malo suhe klaje, tisti začne zgodaj goniti na pašo; komur pa zimske krme ne manjka, tisti začne kasneje pasti, ker dobro vé, da se s prezgodnjo pašo mnogo trave pokonča, ali da se še celó bolezni nakopljejo.

Konjem ugajajo nekoliko vzvišeni, suhi pašniki; tudi na strnišču in travniku se dobro počutijo. Vlažni nižinski pašniki jim niso sicer naravnost škodljivi, vendar pa povzročujejo, osobito pri žrebetih, velike trebuhe in mehka ploščnata kopita. Omenjeni napaki sta osobito pri žlahtnih konjih velikega gospodarskega pomena, kajti take napake zdatno pomanjšajo vrednost ali ceno. Konje pa le redko pasemo; kajti nihče ne sme in ne more od njih zahtevati, da bi ves dan težko delali in si potem iskali še po pašnikih trave. — *Govedo* ni v paši baš izbirčno; glavna stvar mu je, da dobi dosti hrane. Dobro mu ugajajo močno obrasteni pašniki, če bi bili tudi nekoliko vlažni. Najboljši in najugodnejši goveji pašniki se nahajajo na planinah in senožetih. — *Ovcam* najbolj prija suhi, visoko ležeči, z nizko, močno pernato travo obrasteni pašniki. Kdor nima dobrih pašnikov, tisti se naj ne loti ovčarstva, kajti ono mu lahko več škoduje, kakor koristi. Kar sem povedal o ovci, skoro isto bi moral ponavljati o kozi; samo to mi je pridejati, da koze tudi različno grmovje radi obirajo. *Svinj*

ne smete spuščati na pašnike; v ograjenem prostoru poleg svinjaka naj rijejo, kolikor jim je drago, na pašniku pa ni mesta za nje. Kdor hoče tudi prašiče pasti, tisti jim naj odloči poseben prostor, kamor konji, goveda in ovce nikoli ne prihajajo. — *Perotnine* ne smete nikdar na pašnike puščati; kokoške blato in perje jih namreč onesnaži in pokvari.

Najboljše pašnike nahajamo na senožetih in planinah, kjer raste zelo dobra, tečna, sočnata in močno pernata trava. Dolinski ali nižinski pašniki pa so precej slabejši. Naravnost škodljivi so vlažni, močvirnati prostori, kjer rastejo samo kislá, malo redilna, vodena, včasí še celó strupena zelišča. Tudi zrak sam na sebi je v bližini močvirja nevaren in škodljiv (glej stran 18). Za hladnih jesenskih dnij so rosni pašniki škodljivi, a zmrzli so naravnost strupeni. Osobito pozornost pa mora živinorejec obračati na deteljo in strnišče, in sicer posebno tedaj, ako sta zmrzli.

O vročih poletnih dnevih pasemorano v jutro in pozno na večer, kajti poletna rosa živalim ni nevarna, a huda vročina jih jako nadleguje. Za mrzlih jesenskih dnij izženi živino še le predpoldnem, ko je solnce že razpršilo megle in travo osušilo, ter pasi do tretje ali četrte ure popoldne. Mrzla jesenska megla in rosa napravljata prehlajenje, drisko, napenjanje itd.; osobito nevarni sta teletom in jagnjetom, torej jih nikoli ne pasite o hladnih jesenskih jutrih. Še bolj nevarna je paša po detelji in strnišču, ker napravlja pri prežvekovalcih hitro napenjanje. Nobena druga krma ni v tem oziru tako pogubonosa. V veliko večji meri, kakor suha, škoduje rosna, s pajčevinami preprežena detelja; isto mi je tudi omeniti o strnišču. Zmrzla detelja in tako strnišče pa sta takorekoč strup za vse domače živali, ker povzročujeta mnogovrstne bolezni v sopilih in prebavilih, kakor nevarno drisko, smrtonosno kóliko, pogubno zvrženje itd.

Na vlažnih in močvirnatih pašnikih rastó samo kislá, malo tečna ali celó naravnost škodljiva zelišča. Na pašnike, kateri so povodnjim izpostavljeni, nanese voda blata in peska, kar povzročuje bolezni v prebavilih. Da stoječa voda na takih nizkih krajih ni najboljša, ni mi treba posebej omenjati. Vlažni, močvirnati pašniki učinjajo hiranje, bledico, vodenico ter mnogovrstne, dolgotrajne bolezni na pljučih in jetrih. Posebno škodljivi so ovcam, ker napravljajo pri njih hujšanje, vrtoglavico, metljaje v jetrih, črvido kugo itd.; a tudi za govedo in konja niso baš brez vse ne-

varnosti. Močvirnati pašniki so mnogo nevarnejši mladi, še nedorastli in nenavajeni živini, kakor pa dorastli in na škodljive razmere navajeni.

Na pašnikih, na katerih se nahajajo stoječe luže, raztreseni so neki črviči, kateri povzročujejo pri ovci in govedu *črvivo pljučno kugo*. Ta bolezen je najbolj nevarna jagnjetom in ovcam, pa tudi teletom in odrastlim govedom lahko mnogo škoduje. Spomladi ali začetkom poletja (navadno se računi do kresa) se nalezejo ovce s travo ali z vodo zarodkov, kateri narastejo sčasoma v pljučih v ozke, za prst dolge črviče. Bolezen se prikaže običajno začetkom jeseni. Ovce začnejo pokašljevati; sčasoma postane kašelj vedno hujši in bolj boleč, živina se takorekoč davi ter izmeče iz sebe sem in tja nekoliko črvov. Živali vidoma hujšajo, postanejo vodenične in slednjič poginejo za oslabljenjem. — Kako varujemo ovce imenovane bolezni? Jagnjet in jednoletnih ovác ne smete goniti spomladi in začetkom poletja na močvirnate pašnike, kajti njim je črviva pljučna kuga najbolj nevarna. Pa tudi odrastlim ovcam so omenjeni prostori pogubni, zatoorej se jih je treba po mogočnosti ogibati. Kdor nima zdravih in ugodnih pašnikov, tisti najlažje zabranjuje pljučno kugo na ta način, da krmi ovce v hlevu.

Na vlažnih, močvirnatih in povodnji izpostavljenih pašnikih se nahajajo zarodki *jeternih črvov* (*metljajev v jetrih*). Z vodo ali s travo požre ovca omenjeno zalego, ktera se skobaca v jetra in v žolčni mehur. Če se naseli mnogo metljajev, tedaj začnejo ovce hirati, postanejo mršave, vodenične in zlatenične; v jeseni ali na zimo doseže bolezen svoj vrhunec ter se običajno konča s smrtjo. Posamezni črviči pa mnogo ne škodujejo. — Kako se je bolezni varovati? Pred sv. Janezom Krstnikom se ovce ne nalezejo jeternih metljajev; kasneje pa so močvirnati pašniki noter do trde jeseni jako nevarni.¹ Dva najvažnejša in najglavnejša pogoja, da se zabranita omenjeni bolezni, sta sledeča: *Močvirnate pašnike osušite, ali pa ne pasite ovác na njih*. Izkušeni in previdni ovčarji poznajo nevarne prostore, katerih se skrbno ogibljejo s svojo čredo. Vse slabe in bolehave ovce, pri katerih se prikažejo metljaji v jetrih, precej pokoljite, ker bi kasneje itak same poginile. Črviva jetra mo-

¹ Pri črvivi pljučni kugi smo slišali, da se ovce pred sv. Janezom Krstnikom okužijo; zalega jeternih metljajev pa se naseli še le po kresu v telo. Torej so močvirnati pašniki ovcam vedno nevarni.

rate skuhati in globoko zakopati. Trdne in {čvrste ovce krmite s tečno klajo (z izvrstnim senom, z otrobi, z zdrobljenim ovsom, s soljo itd.), da bolezen lažje prebolijo in ji uspešneje kljubujejo. Ozdravljanje prav nič ne koristi, torej se naj popolnoma opusti; vsak vinar, ktereга bi izdali za zdravila proti črvičem v jetrih, vržen je v vodo. Glavna stvar je in ostane: a) *Ne pasite na močvirnatih pašnikih,* b) *trdne, krepkejše zbolele ovce dobro in tečno krmite,* in c) *vse jako slabe ovce pa pokoljite.* (O vrtoglavicci glej „Domači Živinozdravnik“ stran 102.)

Po letu se prikaže pri naših domačih živalih večkrat kužna bolezen črm, katero tudi imenujemo *vnetje slezene* („Dom. Živinozdravnik“ str. 113.). Znani so nekteri kraji, v katerih je vranični prisad zelo pogostna bolezen, a v drugih je skoro neznana. Vzrok tej prikazni je ta, da so prepo-vršno zakopali isto živino, ki je poginila za kužnim črmom. Ljudje zakopljejo erknjeno žival, ne da bi to prijavili politični oblasti, in mislijo, da je s tem že vsa stvar poravnana. S takim ravnanjem in prikrivanjem pa ljudstvo le samo sebi škoduje. Strupena snov, ktera napravlja vnetje slezene, pririje sčasoma na površje zemlje, mirno se pasoča živina jo požre s travo vred, nató zbolí in pogine. Na močvirnatih krajih se glivice hitro pomnožujejo, ostanejo leta in leta strupene in povzročujejo nesrečo za nesrečo. Na suhih prostorih je razmerje baš nasprotno. Tej nevarni kugi se najlažje izognete, ako naznanite vsak slučaj politični oblasti, ktera potem poginilo žival na tak način odstrani, da je vsako razširjanje kuge izključeno. Sploh pa se morate ogibati takih krajev, o katerih je znano, da se je živina že okužila na njih.

Krvomok ali scanje krvi opažamo pogosto pri tisti živini, katero gonijo prezgodaj spomladi na pašo, ko še primanjkuje dobre trave. Pri živalih, ktere se krmijo v hlevu, je scanje krvi zelo redka prikazen. Krvavo scalnico povzročujejo vlažni, močvirnati in kisli pašniki, kjer rastó le kislá, ostrá zelišča, kakor zlatice, mleček, biček, veternice in dr. V tem oziru so tudi škodljivi gozdi, kjer obira živina, vsled pomanjkanja boljše piče, vršičke smrek, hojk, jelš itd. Na močvirnatih prostorih lahko požró živali s klajo vred škodljive gosenice in črve, kteri dražijo scala ter napravlajo krvomok. Tudi izprijena in pokvarjena voda povzročuje dostikrat vnetje v scalih in kot nasledek krvavo scalnico. Iz navedenega vidimo, da so vlažni pašniki tudi v tem

oziru precej nevarni. (O ozdravljanju krvomoka čitaj v „Domačem Živinozdravniku“ na strani 79.)

Svinja žre vse, kar dobi, tudi človeškega blata ne zametuje. V blatu trakuljastih ljudij pa se nahajajo zarodki in jajčka trakulje; ako prašič slučajno tako blato požre, postane *ikrast*. (Glej 217. stran v „Dom. Živinozdravniku“.) — Svinje najlažje obvarujete iker, ako skrbite, da ne rijejo po zahodih in straniščih. A tudi na pašnikih se prašiči lahko nalezejo trakuljinih zarodkov in jajček. Ako jih hočete obvarovati iker, ne puščajte jih na prosto, ampak zapirajte jih v svinjske vrte, kjer ni človeškega blata in torej tudi ni nevarnosti, da bi se okužile.

Izmed nadležnih mrčesov, kateri nadlegujejo živali na pašnikih, omeniti mi je osobito muh, komarjev, bučel, sršenov, os in brencljev. Zoper prve ne poznamo druge pomoči, kakor to, da namažemo živino sem in tja s kako smrdljivo tekočino. O zabranjevanju brencljev pa čitaj v „Domačem Živinozdravniku“ na strani 41., 78. in 199.

Presolnčnati, presuhi, kakor tudi premokri pašniki so živalim opasni, kajti oni povzročujejo mnogovrstne bolehanosti. Na suhih in presolnčnatih pašnikih se trava preveč posuši in zvene, živina ne dobi potrebne klaje, torej hujša ali še celó zbolí. Premokri, kakor tudi presuhi pašniki pa škodujejo parkljem in kopitom; prvi jih zmehčajo in razširijo, drugi (presuhi) pa jih preveč razsušé in krhke delajo. Oboje je napačno, ker napravlja mnogovrstne kopitne bolezni.

Da škodljivosti pašnikov odstraniš ali jih vsaj pomanjšaš, drži se sledečih pravil:

1.) Nikdar ne pasi spomladi prerano, a tudi ne jeseni prekasno.

2.) Od suhega krmljenja preidi prav polagoma na svežo pašo; v jeseni pa živino zopet počasi navadi na suho krmo.

3.) Ne izganjaj živali po letu o hudi vročini na pašnike; v jeseni pa ne pasi prezgodaj zjutraj in tudi ne prepozno na večer.

4.) Ne goni na majhne pašnike mnogo živinčet.

5.) Velike pašnike razdeli na več oddelkov, da na jednih trava raste, dokler se pase živina na drugih.

6.) Perotnine in svinj ne puščaj nikdar na pašnike.

7.) Na solnčnatih pašnikih zasadi drevesa ali pa napravi ograjene in pokrite prostore, kamor se more živina skriti pred žgočimi solnčnimi žarki.

8.) Živalsko blato večkrat razmeči, da se pašniki enakomerno nagnojé. Krtovine pogosto poravnaj, gola mesta nasejaj z deteljo ali s travo, na močvirnatih prostorih izkoplji jarke, da se voda odteka.

9.) Ogibaj se v jeseni po mogočnosti rosnih pašnikov; nikdar ne pasi na njih telet in jagnjet.

10.) Na detelji in strnišču pasi le malo časa; daj živini, predno jo izženeš na deteljo, nekoliko suhe mrve, da ne bi preveč hlastno žrla sveže klaje. Nikdar ne napajaj hitro potem, ko se je živinče najedlo sveže krme.

11.) Po zmrzlih pašnikih ne smeš nikoli pasti.

12.) Vlažni in močvirnati prostori so vsem živalim nevarni; osobito pa škodujejo jagnjetom in ovcam, torej jih ne pasi nikoli na močvirnatih pašnikih.

III. Različna živalska klaja.

I. O zeleni krmi v obče.

S tem imenom razumevamo vso, nad površjem zemlje rastočo klajo, katero pokrmimo svežo (frišno). Krompirja, repe, korenja ne prištevamo zeleni krmi, dočim spadajo v to vrsto krompirjevka, repno perje in korenjevka.

Sveža klaja ima v sebi poprečno 70—90 % vode in 10—30 % suhih snovij; to se pravi z drugimi besedami: V 100 kilogramih zelene krme se nahaja 70—90 kilogr. vode in 10—30 klgr. suhih ali redilnih delov. Gledé tečnosti je med rastlinami velik razloček; ta je jako redilna, a druga le prav malo. V tem oziru odločujejo mnogovrstne baže posameznih trav, nadalje starost, gnojenje, zemlja, vreme in obdelovanje (glej stran 36). Vsakemu živinorejcu je menda znano iz lastne izkušnje, da je detelja redilnejša od repnega perja ali krompirjevke. Mlade, nežne rastline imajo precej beljakovine in sploh primeroma veliko redilnih snovij, a malo surovega vlakenca, katero pa je deloma tudi prebavno. V obče so v mladi, nežni travi redilne snovi v taki zvezi, da jih želodčni in črevesni soki lahko izsrkajo in izkoristijo. Čim starejša je rastlina, tem bolj se izgubljajo redilni deli; v tem razmerju pa se množi surovo vlakence, a njegova prebavnost se pomanjšuje. Kratko povedano: *Odcvetele rastline imajo skoro za polovico manj redilnih snovij, kakor*

so jih imele pred cvetjem. Zdaj pa malo premislite in presodite, bodele li v prihodnje krmili s staro, malo redilno, ali z nežno, precej tečno travo. Prepričan sem, da bodo odslej vsi moji čitatelji kosili mlajšo in redilnejšo zeleno krmo, kakor pa staro.

Mlado, nežno travo žró konji, goveda, ovce, koze in tudi svinje. To traja do početka cvetja. Kasneje postanejo rastline bolj trde, *svinje* jih ne morejo prebavljati in prekuhavati. Dalje je poudarjati, da ne morete prašičev z mlado travo popolnoma spitati, a za navadno rejo dobro ugaja. *Za konje* je zelena krma zavoľjo tega dobra, ker jih čisti. Sem in tja je umestno, konjem malo sveže trave pokrmčiti, za vsakdanje krmčjenje pa ni pripravna, ker ne daje moči, ker prerada napenja ter napravľja prevelike trebuhe, driskavo blato in zmršeno dlako. *Prežvekovalcem*, zlasti *govedu* je sveža trava naravna in pripravna klaja. Vendar mi je opomniti, da je ne smete samo na sebi krmčiti (kvečjemu izvzamemo molzne krave), ker to ne bi bilo gospodarstveno in tudi zdravju ne bi povsem ugajalo. *Mešanje sveže krme med slamo ali med slabejše seno prepreči, da se beljakovina ne zapravľja, in da se ne prikaže hitro napenjanje.* Mlada, sočnata trava je namreč precej redilna, a sama záse krmčljena, ne bi se dobro prebavila, in mnogo redilnih snovij bi odšlo v blato. Če jo pa mešamo s slamo, štedimo klajo, a živina se izogne nevarnemu napenjanju in se vendar ravno tako dobro redi, kakor s samo nežno travo. Žrebet ne smete hraniti s samo zeleno krmo, kajti prebavila bi oslabela, žival bi postala lena, nabuhnjena, vampa, a pravega ognja in prave moči ne bi imela. Delavni voli opravľjajo sicer svoj posel tudi pri sami sveži klaji, a vendar je pametnejše, če ji primešate malo sena. Za mlada goveda je zelena krma izvrstno krmivo, vendar pa jim ne sme suhe klaje manjkati, primeček mora biti. Molzne krave pa prav dobro izhajajo s samo svežo (frišno) klajo.

Sveža trava, osobito detelja, napravľja kaj rada hitro napenjanje, kóliko, drisko in tudi druge nevarne bolezni v prebavilih. Za odstranjenje preteče nevarnosti ti nasvetujem sledeče:

1.) Vedno pokladaj zeleno krmo s slamo ali s senom zmešano.

2.) Pripravľjaj svežo klajo samo za jeden dan naprej. Še bolje pa storiš, ako vsak dan po dvakrat kosiš, in sicer

zjutraj dobro uro po solnčnem vzhodu in zvečer, predno je padla rosa.

3.) Ogibaj se, kolikor je mogoče, v mokrem kositi; ako moraš mokro travo krmiti, mešaj jo s slamo.

4.) Zeleno krmo razmeči po hladnih prostorih, kamor solnce ne sije. V kopice zmetana sveža klaja se ugreje in spari, a sparjena povzroči hitro napenjanje.

5.) Ako se je zeleno krmivo ugrelo in sparilo, moraš ga razmetati in nekoliko z vodo poškopiti.

6.) Pri krmljenju se moraš držati natanko določenega reda, da ne žró živali prehitro in prehlavno. Polagaj večkrat, a le v malih delih (porcijah).

7.) Nikoli ne napajaj precej potem, ko se je živina nadržla sveže klaje. Najumestnejše je, da napajaš nekoliko pred krmljenjem, ali jedno uro po krmljenju.

2. Sveža trava.

Gledé na ohranjenje zdravja ima sladka trava s sadnih vrtov in travnikov prednost mimo vsake druge zelene krme. Ona vpliva jako blagodejno na prebavila, sploh pa poživi in obnovi vso žival. Trava prav dobro služi kot malo dristilo, ker živino čisti in blato mehča; z velikim pridom jo pokladamo tudi bolnim živinčetom, ker je lahkoprebavna in torej želodca preveč ne nadleguje. Svežo travo bi mogli primerjati pohlevnemu dežu, kateri na novo poživi in pokrepča zevajočo zemljo. Nobena druga sveža (frišna) krma nima tako izvrstnih in poživljajočih lastnostij, kakor ravno ona s travnikov in senožetij. Resnica je sicer, da je detelja redilnejša in tečnejša od trave, a zraven je tudi mnogo nevarnejša. Ker smo primerjali travo pohlevnemu dežu, moremo prispodobiti deteljo velikemu nalivu, kateri privali na nagloma mnogo vode, a napravi večkrat precejšnjo škodo.

Na suhih travnikih raste sladka, dobra in lahkoprebavna klaja. Na solnčnatih planinah in senožetih nahajamo najboljšo travo, ki daje zelo tečno, lahkoprebavno svežo krmo, kakor tudi izvrstno seno. Nikakor pa ne morem tako pohvaliti trave z močvirnatih prostorov. Med travo z dobrih, suhih senožetij in med ono, ki je rastla na vlažnih, povodnjim izpostavljenih travnikih, *je razloček tako velik, kakor med mesom in krompirjem*. Na močvirju raste kislá, slaba, maloprebavna, včasí naravnost škodljiva trava (glej stran 51.). Najbolj škodljiva je kislá trava ovcam, žrebetom

in teletom, a tudi za konje in goveda ni posebne vrednosti. Sploh pa ne kosite trave z močvirnatih travnikov za sveže krmljenje!

Trava s suhih travnikov in senožetij je *prežvekovalcem* najljubša klaja, toda najtečnejša pa ni. *Kônj* ne smete krmiti s samo svežo travo; navadnim poljedelskim konjem dajejo sicer sem ter tja nekoliko trave, ali plemenitim in za hitro vožnjo namenjenim pa ne ugaja. *Ščetinearji* žró rajši mlado deteljo, kakor svežo travo. — Običajno ne kosijo travnikov za sveže (frišno) krmljenje, ampak le za sušenje. To je tudi prav. Najumestnejše ravna oni, kateri naseje toliko detelje, kolikor je potrebuje za svežo krmo, a travniško mrvo pa posuši. Večkrat pokosijo za sveže krmivo sadne vrte, kateri dajejo večinoma dobro travo; posebno tečna je tista, kateri je primešano nekoliko detelje. — Na jesen, ko se je že otava pospravila, upotrebijo se naj travniki za pašo.

3. Zelena detelja.

V naših slovenskih pokrajinah sejejo običajno tri vrste detelje: a) *ruđečo deteljo*, b) *lucerno*, *nemško ali večno deteljo imenovano*, in c) *esparzeto*, kateri pravijo tudi *kranjska*, *štajerska ali turška detelja*.

Pri vsaki zeleni klaji napravlja starost gledé tečnosti precejšnjo razliko; isto velja tudi o detelji. Izkušnje so natančno dokazale, da ima mlada, sočnata detelja še enkrat toliko redilnih snovij, kakor trda in stara. Iz tega sledi imenitno pravilo: *Krmi deteljo v početku cvetja ali vsaj med cvetjem*.

Mlada in sveža detelja ugaja vsem živalim, izvzemši deloma konje in žrebeta. Osobito prija molznim kravam, pa tudi za pitanje goved je prav dobra. Dalje je za mlada goveda vrlo dobra krma, a sama na sebi se ne sme krmiti, zlasti ne tistim junčkom, ktere hočemo vzrediti za delavne vole. Mlada, mehka, sočnata detelja pred cvetjem je tudi prašičem jako priljubljena piča; oni žró mnogo rajši deteljo kakor travo. Konji ne prenašajo mnogo sveže detelje; onim, ki so za hitro ali težko vožnjo namenjeni, ne krmite je nikoli, navadnim poljedelskim konjem pa le v malih delih (porcijah), in sicer v sili. Žrebeta se sicer pri sveži detelji dobro redijo, a vendar dobijo velike trebuhe in malo ognja; torej jim pokrmite le izjemno kako peščico detelje.

Ruđeča detelja je tečnejša, ali tudi nevarnejša od na-

vadne trave s travnikov. Če je prestara, tedaj se močno strdi in odreveni, postane težkoprebavna ter učinja kóliko in zvrženje. Najpripravnejši čas za košnjo je takrat, kedar še ne cvete, ali pa ko je stoprav počela cvesti. Izmed vseh deteljnih vrst je rudeča najbolj nevarna, kajti ona povzročuje najrajši in največkrat nevarno napenjanje; zaradi tega krmite z njo zeló oprezno. Za krmljenje kônj je še manj pripravna, kakor lucerna.

Lucerna je bolj redilna, kakor esparzeta in rudeča detelja. Dalje mi je omeniti, da lucerna ne povzroči tako često hitrega napenjanja, kakor rudeča detelja. Pokosite jo pa tedaj, kedar še ne cvete, ali pa ko je stoprav počela cvesti. Lucerna uspeva najbolj v gorki, suhi, prilično vapneni zemlji ter raste na jednoistem prostoru več let zaporedoma.

Esparzeta je sveža, kakor tudi suha vrlo dobra piča. Ona je sicer malo manj redilna kakor lucerna, a vendar je slastnejša, prebavnejša in manj nevarna od obeh gori imenovanih vrst. Sveža esparzeta se poklada z največjim prirodom *molznim kravam*; v tem oziru je boljša, kakor lucerna in rudeča detelja. Dalje bi mogla posušena esparzeta pri vzreji mlade živine najprej seno nadomestovati, kar o rudeči detelji in lucerni ne moremo in ne smemo trditi.

Detelja ne vpliva tako blagodejno na živalsko telo, kakor sem omenil o travi, razun tega pa je tudi nevarnejša. Jediná prednost, katero ima detelja pred travo, je njena precej velika tečnost in redilnost. Po večji ali manjši nevarnosti se vrstijo: *Rudeča detelja, lucerna in slednjič esparzeta*. Rudeča detelja je torej najbolj nevarna; zatem sledi lucerna, a najmanj nevarna je esparzeta. (O zabranjevanju nevarnostij glej na strani 56.)

Sveža (frišna) slama različnega sočivja ima prilično iste lastnosti kakor detelja, torej mi ni treba o tem natančneje govoriti.

4. Še druga zelena krma.

Korenjevka, nadalje repno in zeljno perje so lahkoprebavna, a malo redilna krma. *Repno perje* je na pozno jesen, ko ni druge sveže klaje, prilično dobro krmivo molznim kravam. Ker pa je malo redilno, zaradi tega ga mešajte z drugo tečnejšo krmo, da se nadomesti beljakovina. Hkratu ne smete pokrmiti preveč repnega perja, kajti ono dela drisko, napenjanje in dr. — *Zeljno perje*, katero zdravju bolj

ugaja od repnega, pokrmimo večinoma kravam in ovcam. V velike kopice nametano perje, bodi si te ali druge rastline, začne hitro gniti; mnogo prej segnije kolerabno in zeljno, kakor repno perje. Gnilo perje je pokvarjeno in izprijeno, torej škodljivo; *ono napravlja neprebavnost, hude driske, napake v mleku in še druge bolezni. Korenjevka*, ktero pokrmimo navadno svinjam in kravam, je boljša in tečnejša od repnega perja. Ona ne napravlja tolikokrat driske, pomnoži pri molznih kravah mleko in tudi svinjam precej dobro ugaja. Če imaš mnogo omenjene krme, obvaruješ jo pokvarjenja na ta način, da jo okisaš v jamah. (O tem kasneje.) Škodljiva je blatna in tista korenjevka, na kateri se nahajajo črno-sive pege, ki jih povzročujejo neke male glivice.

Krompirjevka ni niti iz zdravstvenih, niti iz gospodarskih razlogov za krmljenje pripravna. *Ona napravlja hudo in nevarno drisko, grizenje (kóliko), napenjanje itd., ktere bolezni se končajo večkrat s smrtjo.* Pri govedu povzročuje tudi neki dolgo trajajoč izpuščaj na zadnjih nogah. Krompirjevka je tedaj najbolj nevarna, ko počne cvesti, dasi tudi prej in slej njena škodljivost ni mnogo manjša. Če se slednjič krompirjevka prezgodaj požanje, zaostaja krompir v rasti in nikakor dobro ne uspeva. To sta dva razloga, ktera govorita jasno in odločno proti temu, da bi krmili krompirjeve cime.

Sveža koruznica je vrlo dobra klaja molznim kravam, kajti ona žene na mleko. Ker je debelačevina malo redilna, torej se naj meša med tečno svežo deteljo, ali pa se ji naj pridá nekoliko otrobov. Ako sejemo koruzo za sveže krmljenje, moramo jo pokositi, dokler je še sočnata, t. j. prej ko začne odganjati storže. Tudi suho koruzno slamo (ko so se storži že pokrhali) porabimo lahko za živalsko klajo; ker pa bi bila sama na sebi pretrda, moramo jo v jamah okisati ali popariti.

Mešanica, obstoječa iz ovsa, ječmena, rži, graha, grašice itd., je govedom kaj pripravna krma. V nekterih letih detelja nikakor ne uspeva, in baš tedaj je umestno sejati mešanico, da ne primanjkuje za poletje sveže krme. To klajo moramo poprej pokositi, predno ječmen in rž osine odženeta; to pa zaradi tega, ker je mlada mešanica redilnejša od stare, in ker bi sicer osine ranile gobec.

Rž, za krmljenje posejana, je najprva sveža pomladanska klaja. Početkom velikega travna že naraste za košnjo.

Komur spomladi krme primanjkuje, tistemu bi nasvetoval, da naseje rži. To krmivo pa morate prej pokositi, predno se začne prikazovati klasje.

Perje vinske trte, nadalje hrastovo, bukov, jelševo zelenje itd. rabijo čestokrat za živalsko klajo. To ni baš napačno krmivo; vendar ga živina od početka zametuje, ker je jako grenko, a sčasoma se nanje prav dobro navadi. Čim mlajše je zelenje, tem redilnejše in okusnejše je. Pred krmljenjem pomešajte zelenje s slamo ali s senom. Posušeno perje (zelenje) ima prilično isto redilno vrednost, kakor srednje seno.

5. Seno in otava.

Posušeno travo prve košnje imenujemo *seno*, a isto druge seče *otavo*.

Gledé tečnosti je seno jako različno; nektero je zeló redilno, a drugo zopet prav slabo. Pri sveži travi sem že omenil, da je ta tečna, druga manj, a tretja prav slaba; malo redilna trava ne more dajati dobrega sena, od izvrstne pa se ne prideluje napačna mrva. Vendar je seno gledé dobrote še bolj različno, kakor sveža trava. Pri napravljanju in spravljanju sená se namreč odlomi in raztrese mnogo finih delov (peresec); natanko pa nam je znano, da so ti deli najbolj redilni. Čim skrbnejše in previdnejše se spravlja seno, tem boljše ostane. Nadalje napravi sušenje vse rastline zeló trde in kaj zdatno pomanjša tečnost in prebavnost. Kaj pa še le potem, če se suho seno ali sveža trava po več dnij na travnikih moči? Voda izsrka mnogo redilnih snovij; mrva, po kateri dolgo časa dež pere, še toliko ni vredna, kakor srednja slama.¹

Seno je tem redilnejše, čim prej se pokosi, in čim bolj je pernato. Zgodnja košnja daje sicer malo sena, a to je še enkrat tečnejše, kakor ono pozne seče. Vsakemu pa je znano, da zaleže en funt mesa več, kakor dva funta prose-nega kruha. Precej po sušenju ni seno povsem zdravo; kajti ono je težje prebavno in bolj dražljivo od obležanega. Novo seno napravlja motenje v prebavljanju, vnetje v želodcu in črevah, drisko, žejo in z groznico združeno telesno slabost. Sevédá se zgodi to le takrat, če krmite izključno z novim senom; če ga pa primešavate po malem ostali klaji,

¹ Starega moža sem slišal, da je sosedu, izprano seno sušečemu, zaklical: „E, glej no, Janez, tvoja mrva bo dobra za smrt.“ In skoro je govoril starec čisto resnico.

tedaj je brez nevarnosti. Stara in vedno veljavna resnica pa tudi uči, da izgubi prestaro seno mnogo redilnih delov, ker se ospe; čez jedno leto staro seno nima več svoje prvotne tečnosti.

Dobro sladko seno je najboljše in najzdravejše od vse druge suhe krme. Ono ni nikdar zdravju kvarno, ampak koristno, ker vpliva blagodejno na prebavila in tudi na prebavljanje. Na senožetih raste nežno, drobno, pernato, dišče seno, katero ima vse tiste dobre lastnosti, ktere sem gori omenil; *to mrvo lahko imenujemo najboljšo suho krmo*. Seno z nekoliko vlažnih, pa vendar dobrih travnikov je bolj debelo, bolj trdo, manj tečno, a vendar še sladko; *to mrvo imenujemo srednje seno*. Na vlažnih, močvirnatih, večkratnim povodnjim izpostavljenih pašnikih pridelavamo *kislo seno*, katero je najslabše izmed vseh vrst. Na močvirju raste le biček in loček ter druge take in jednake, malo redilne ali zdravju celó nevarne rastline.

Za konje in prežvekovalce je seno naravna in prikladna klaja. Vendar dobi tisti živinorejec, kateri primešava seno drugi tečnejši krmi, več dohodkov, kakor oni, kateri poklada samo mrvo. Poljedelski konji se morejo sicer pri samem senu obdržati in tudi mala, počasna dela opravljati; za konje pa, kateri morajo hitro in težko delati, ne bi zadostovalo samo seno, kajti ono daje premalo moči. Najboljše seno učinja pri konjih — če ga krmite neprestano samo záse — velike trebuhe in nekoliko težko sapo, a izprijeno in pokvarjeno seno je seveda mnogo nevarnejše. Zraven ovsa in rezanice pa je seno konjem izvrstna, dà, prepotrebna klaja. Med sesanjem in poslej, ko smo žrebeta odstavili, moramo jim pokladati najfinejše sladko seno; isto tako ugaja tudi teletom, ovcam in jagnjetom. Pri vzreji mlade živine ne moremo finega, sladkega sena z nobeno drugo klajo popolnoma nadomestiti; najbolj bi še ugajala suha detelja esparzeta. Konjem dajemo seno srednje vrste, katero raste na navadnih, nevlažnih travnikih. Govedom pokladamo trdo seno s širokim perjem, kajti to se pri ostalih živalih tako dobro ne izkoristi. Kislo seno ni za nobeno domačo žival dobro in pripravno; še najlažje ga prenašajo delavni voli, če ga primešavamo po malem ostali klaji. Najbolj nevarno pa je ovcam, brejim samicam in mladi, nedorastli živini.

Mrvo druge košnje zovemo *otavo*. Ona je mehkejša, nežnejša in tudi okusnejša od sena; zraven vsega tega je

tudi tečnejša, ako jo le o pravem času spravimo pod streho. Kdor otavo zgodaj kosi in jo pri lepem vremenu posuši, tisti ima izvrstno klajo, ki se krmi z velikim pridom ovcam in mladi živini; seveda ugaja tudi ostalim živalim. Navadno pa imajo naši gospodarji slabejšo otavo kakor seno. Vzrok temu je prekasna košnja. Pozne kosce zasači večkrat deževno vreme, katero jim otavo tako iztepe, da ni za drugo rabo kakor za nasteljo; a krmljenje s tako klajo povzročuje hiranje in bolezni. Končno še naj povem, da škoduje dolgo trajajoče deževno vreme otavi bolj kakor senu.

6. Suha detelja.

Poleg sena je detelja najvažnejša živalska klaja. Njo prištevamo najbolj redilni posušeni travi; ona prekosi gledé tečnosti najboljše seno. Vendar pa je samo tista detelja tako redilna, ktera se pokosi in pospravi pred cvetjem ali vsaj v početku cvetja.

Kar se pa tiče zdravja, ni detelja tako blagodejno vplivajoča kakor seno. Živali prenašajo in prebavljajo dobro seno lahko in brez škode, a detelja jim je včasih precej nevarna. Čeravno je ona tečnejša, vendar ne more zaradi svoje škodljivosti nikdar popolnoma nadomestiti sena. *Suha detelja kaj rada napenja, draži in razburja prebavila, povzročuje zaprtje, kóliko itd.; brejim živalim je zaradi napenjanja silno nevarna.* Napeta čreva tiščé namreč na maternico in na sad, kateri zategadelj pogine ter odide pred časom iz telesa (živali zvržejo). Nikoli in nikdar ne smete nobene domače živali izključno z deteljo krmiti, ker s tem bi zdravje izpodkopavali in bolezni napravljali. Konju in govedu pokladajte polovico manj detelje kakor sena, brejim živalim pa samo jedno četrtno, pa bo prav.¹ Mladim, še nedorastlim živalim jo pokladajte z največjo pozornostjo; ako pa vam je le mogoče, krmito jih rajši s senom, kakor z deteljo. Plesniva, zaduhla, blatna in sploh izprijena detelja je živini še bolj nevarna mimo pokvarjenega sena. Torej pozor pri krmljenju!

Med suho deteljo različnih vrst (rudeča, nemška, kranjska) je isti razloček, kakor med svežo. Najbolj nevarna je

¹ Konju damo torej za dan in glavo $2\frac{1}{2}$ kilogr., govedu 3 klgr., breji kobilici $1\frac{1}{4}$ klgr., breji kravi pa $1\frac{1}{2}$ klgr. detelje, a ostalo, kar še manjka na suhi klaji, nadomestimo s senom.

rudeča detelja, zatem sledi lucerna, a najmanjkrat napravlja bolezní esparzeta. (Berí o tem na strani 59.)

7. Slama.

O slami nikakor ne moreva reči, da je tečna klaja; prehvalila bi jo, ko bi to govorila. Ona pa ni samo malo redilna, ampak je tudi silno trda in zelo težko prebavna. *Govedo potrebuje celih pet dnij, predno jo popolnoma prekuha in izkoristi.* Iz navedenega razvidiš njeno težko prebavnost. V slami se nahaja malo beljakovine in jako mnogo trdega, surovega vlakenca. Če se še spominjaš, ko sem ti pravil, da je suho vlakence skoro do male pičice neprebavno, lahko si razložiš, zakaj je slama malo redilna. S samo slamo krmljena živina bi ne dajala skoro nič dohodkov; preredita bi se sicer nekoliko časa, a vendar bi vidoma hujšala in hirala. Kdor krmi svojo živino izključno s slamo, tisti v istini sam sebi krade iz žepa. Gospodar redi živali, da mu dajejo različnih dohodkov; on zahteva od njih dela, mesa, masti, mleka itd. Zatorej mora pokladati poleg slame še druge tečne krme, ako hoče živino ohraniti zdravo, in ako hoče imeti koristi od nje.

Prav ostro sva slamo obsodila, vendar ji nisva nič žalega storila, ker sva povedala le čisto in golo resnico. Oglejva si jo še od druge strani, mogoče da opaziva na njej nekoliko hvalevrednih lastnostij. Kedar krmiš žito ali sploh tako klajo, ki že v malem mnogo zaleže, takrat je slama na mestu. Ona namreč izpolni želodec ter povzroči, da se žito popolnoma prebavi in izkoristi. Že prej sva slišala, da je zelena trava in sploh detelja precej redilna; ko bi krmil veliko tečne trave same na sebi, ne bi se vsa izkoristila, mnogo neprebavnega bi odšlo v gnoj. Tu si pomagamo zopet s slamo. Sveže detelje namreč manj krmimo, a zato ji primešamo nekoliko slame; učinek ostane jednoisti, in vendar se je prihranilo nekoliko tečne sveže klaje. Nadalje je slama pripravna za mešanje s prevedeno krmo; tako na pr. jo mešamo med korenstvo, med drože krompirjevca (ostanki iz žganjarij) itd. Vendar bi tisti napačno ravnal, kateri bi hotel živino le s korenstvom in slamo krmiti, kajti oboje je zelo malo redilno; imenovani klaji moramo pridejati nekoliko drugega tečnejšega krmiva. Med zrezano slamo (rezanico) mešamo oves, da se isti bolj prebavi in izkoristi. Iz navedenega izprevidiš, da ima tudi slama svoje dobre lastnosti, ktere bi ji bila na prvi pogled skoro odrekla.

Nikakor pa ne smeja vseh vrst slame meni nič, tebi nič v jeden koš vreči. Različna slama je različne vrednosti in tečnosti. *Slama od mnogovrstnega sočivja* ima največ hraniva v sebi, ona je torej izmed vseh vrst najtečnejša. Dobro posušena, mlada grahova slama zaleže skoro toliko, kakor srednja detelja. Navadno pa se sočivje še le tedaj pospravi, ko je slama že pretrda, predebela, torej slaba. Slama od sočivja ima lastnost, da prežene gliste iz črev. Od vseh žitaric dajeta *oves in ječmen najboljšo slamo*; vendar morava *ovsenico* še bolj pohvaliti ter ji prepustiti prednost pred ječmenovko. Ovseno slamo pokrmimo konjem in ovcam; ječmenovko pa pokladamo navadno govedu, zlasti jo hvalijo za molžo. *Proseni slama* ne bi bila baš preslaba in prenapačna, vendar ima to napako, da je predebela in pretrda; običajno zrežemo prosenico za konjsko rezanico. *Pšenično slamo* morava resnici na ljubo imenovati prav slabo in prav malo redilno, a še slabejša je *ržena*; obe imata zelo malo hraniva in prav mnogo surovega vlakenca. *Ajdovica* je sicer zelo težko prebavna, a gledé tečnosti prekosi rženo in tudi pšenično slamo. Ajdovo slamo pokrmimo najčešče govedom in ovcam, osobito o slabih letinah si moremo z njo pomagati; molznim kravam pa je ne smemo dajati, ker napravlja slabo mleko. (Glej tudi stran 46.)

Najbolj izkoristijo slamo goveda, ovce in koze. Govedu jo krmimo pomešano med seno, ali jo zrežemo za rezanico, ktero pokladamo suho, poparjeno ali v kadih ugreto. Ovcam dajemo cele slame, iz ktere izberejo najboljše in najfinejše snovi, debele dele pa pusté, in te moremo porabiti za nasteljo. Konju ne ugaja cela slama; rezanica mu pa dobro prija, sevéda s tečnim primečkom pomešana.

Nepokvarjena slama ni baš zdravju nevarna, samo na njeno težko prebavnost moramo ozir jemati. Njeni glavni napaki sta *premajhna tečnost in pretežka prebavnost*. Tiste živali, ktere so od mladosti navajene na slamo, prebavijo in prekuhajo isto mnogo bolj, kakor nenavajene živali; zlahтна živina jo slabejše izkoristi, kakor navadna pokrajinska. Nadalje je tečnost in prebavnost slame odvisna še od drugih odnošajev, ktere hočem v kratkem navesti. Čim mehkejša je slama, tem prebavnejša je; čim prej se je žito poželo, tem redilnejša je; čim več trave raste med žitom, tem tečnejša je. Včasih bi se mogla dobra, travnata ovsenica gledé tečnosti meriti s srednjim senom. Nikakor bi pa ne bilo pravično, ko bi ji ne dali prednosti pred kislim

senom; tudi ječmenovka je boljša od one mrve, ktera je rastla na močvirju. Znano je tudi, da daje jaro žito tečnejšo in prebavnejšo slamo, kakor ozimina.

8. Pleve in luskine.

Nekteri gospodarji (vsekakor malo pametni) mečejo luskine in pleve v gnoj, dà, celó za kak plot, da segnijejo in gnojijo koprivam in drugemu plevelu. Kdor vé in zna, da so pleve bolj redilne, kakor dotična slama, tisti ne ravna tako nespametno. Ali ni to zapravlživost in nespametnost, ako mečejo ljudje pleve v gnoj, po zimi pa silijo živini rženo in pšenično slamo. Živinorejec, izpreobrne se, ravnaj odslej pravilno, kajti korist in dobiček sta tebi namenjena.

Pleve in luskine (štroki od sočivja) so boljši in tečnejši od dotične slame. To je takó-le razumeti: Pšenične pleve imajo več redilnih snovij, kakor pšenična slama; v grahovitih luskinah se nahaja več hraniva, kakor v suhi, trdi grahovi slami. Gledé redilnosti so luskine mnogo boljše od plev. Vendar ima omenjena klaja veliko napako; pleve in luskine so namreč silno trde, redilni soki jih zatorej zeló težko prekuhajo. Nikakor pa se ne smemo tega ustrašiti, saj se lahko temu odpomore. Poparimo ali skuhamo jih, in nedostatek je odpravljen; okisanje v podzemeljskih jamah tudi zboljša in zmehča to klajo. Torej ne plašite se malega dela, in dobra krma je kmalu gotova. Pleve krmimo v prvi vrsti govedu, včasih tudi ovci; poparjene in okisane živina rada žre, kar ji tudi dobro tekne. Konjem se le redkokrat pokladajo; ako jih v sili vendar krmimo, primešamo jih ovsu. Svinje jedó prav rade kuhane luskine, zraven se dobro počutijo in tudi precej redé; v začetku pitanja so oblojeni ali zameteni štroki (luskine) prav dobra in pripravna piča.

Ržene, pšenične in posebno ječmenove pleve niso brez vse nevarnosti. Pleve same na sebi niso sicer škodljive, a tem bolj nevarne so osine. Ostre (špičaste) osine se zari-nejo namreč v jezik, dlesno in sploh v žlemne (sluzne) kože v gobcu, kjer napravljajo vnetje in sčasoma nevarne ugnide. Večkrat se je že tudi primerilo, da so se zapičile osine v grlo. Vsled tega žlemne kože močno zatečejo; živina težko diha, vnetje se vedno povečuje; polagoma nastanejo ranice in ugnide, ktere lahko kožo skoz in skoz prežró. — Poparjene pleve, oziroma osine se zmehčajo, in s tem se nevar-

nost pomanjša, ako se že popolnoma ne odstrani. Varujte se torej škode in nesreče, kjer je le mogoče!

9. Oves.

Oves je mimo vsega žita najboljša in najpripravnejša piča za vprežne živali; on jim je takorekoč nenadomestljiv.

Oves je jako tečen, lahko prebaven, podeljuje mnogo moči in iskrenosti ter ima slednjič veliko tolšče, ktera se porablja za dihanje. Znano je namreč, da potrebujejo delavne živali pri svojem poslu mnogo sape, in da porabijo mnogo takih snovij, ktere vzdržujejo dihanje, in to je v prvi vrsti tolšča. *Izmed vsega žita je oves najlažje prebaven*; torej ne povzročuje neprebavnosti, kólike in napenjanja. On ima namreč od vsega žita najfinejše luskinе, ktere v želodcu kmalu popokajo, in baš zaradi tega ne napravlja nikakoršnih boleznij. Izkušnje so dokazale, da je oves v dveh urah po krmljenju skoro popolnoma prebavljen, dočim ležita v tem času rž in pšenica še povsem celi v želodcu.

Kar je človeku meso, to je konju oves. *Ta je izmed vsega žita najboljša, najprikladnejša in najzdravejša konjska klaja*. Z največjim pridom ga pokladamo doječi kobilī in malemu žrebetu, težko delajočemu, kakor tudi počivajočemu konju, skratka vsemu konjskemu rodu. Oves podeli konjem največ moči in trpežnosti, a je najmanj škodljiv; *oves je takorekoč stvarjen za krmljenje konj*. (Natančneje o njem pri krmljenju konj in žrebet.)

Tudi govedom in ovcam je oves dobra in pripravna krma. Precej pa moram povedati, da ne smete pokladati govedu celega (nezdroljenega) ovsa, ker ga le slabo žveči in torej nepopolnoma izkoristi. Samo pri bikih plemenjakih poznamo nekako izjemo; njim dajemo za povzdigo plemenske moči celega (nezdroljenega) ovsa. Zdrobljeni (šrotani) oves je vrlo dober za molzne krave, ker napravlja obilo dobrega mleka; nadalje ugaja teletom in doječim kravam. Za debeljenje goved ni oves baš najpripravnejše žito, za pitanje poznamo drugo boljše in sposobnejše zrnje; a toliko večje vrednosti je delavnim volom. Ovce žvečijo bolj natančno, kakor goveda, zatorej celi oves tudi bolj izkoristijo. Vendar dajemo jagnjetom in doječim ovcam rajši zdrobljen kakor cel oves, ker vemo, da prvega bolje prebavijo. Tudi plemenskim ovcam ugaja oves vrlo dobro, ker jim podeljuje moči in iskrenosti. Za vzrejo malih *pujset* je ovsena moka,

ostali klaji primešana, vrlo dobra in priljubljena piča. Neki trdijo tudi, da je oves za *perotnino* pripravno krmivo, ker se baje po njem hitro debeli in leže mnogo jajec.

Pražen (žgan) oves je dobro domače zdravilo proti driski in slabemu prebavljanju.

Oves je v teži različen; jeden hektoliter ali sto litrov tehta 40—47 kilogramov. Čim težji, tem boljši in tečnejši je. Jeden hektoliter srednjega ovsa mora tehtati vsaj 43 kilogramov; če ne tehta več kakor 41 klgr., tedaj je slab. Paziti pa je treba, da ne povišata teže ovsa pesek in zemlja. Oves, kateremu so primešani pesek, zemlja in druga nesnaga, je zdravju škodljiv, torej ga ne krmite poprej, predno ga popolnoma ne izčistite. Luskina dobrega ovsa je fina in tanka, a barva ji je rumena ali bela; napačen je oni oves, kateri ima zelene ali sive luskinе. Zrno je debelo in kratko, v sredini lepo belo. Duh mu je prijeten; oves, kateri diši po zaduhlem, je izprijen in pokvarjen, torej škodljiv. Še bolj nevaren je vlažen in plesniv; zatorej ga ne krmite, predno ga primerno ne pripravite in zboljšate. Primešajte zaduhlemu ovsu stolčenega kovaškega oglja ter ga pustite kakih 14 dnij ležati, potem ga presejte skoz sito, in če je treba, tudi operite ga. Zaduhlosti obvarujete oves na ta način, da ga na zračnem prostoru večkrat z lopato premečete. Plesnivemu ovsu morete odvzeti škodljivost le na ta način, da ga operete, posušite in kuhanega pokrmite. Če je ovsu sem in tja kako zrno divjega graha primešano, nima to baš posebnega pomena; seveda, kar je preveč, ni dobro.

Mnogo ovsa ne smemo hkratu razdrobiti ali zmleti, da ne postane žarek (žaltov), kar bi se lahko dogodilo zaradi obilne tolšče. Žarka ovse na moka in tak zdrob (na debelo zmleta moka) je živalskemu zdravju močno nevarna. Pred krmljenjem morate žarek zdrob ali žaltovo moko popražiti, skuhati in v malih delih (porcijah) pokrmiti.

10. Koruza.

Turščica ali debelača¹ nima baš premnogo beljakovine, *ali izmed vsega žita največ tolšče*. Radi trde luskinе je cela koruza zelo težko prebavna; a zmleto, razdrobljeno in kuhano živina prav dobro izkoristi.

¹ Koroški Slovenci jo imenujejo sirek.

Za debeljenje je koruza kakor stvarjena; za druge namene, tako na pr. za vzrejo mladih živalij, za delavno živino, pa ni tako prikladna. Za pitanje *svinj* ne poznamo boljšega žita od debelače; v tem oziru se celó „rumena pšeničica“ ne more z njo meriti. Ona žene na mast, daje okusno meso in trdo, jako dobro slanino. Krmljenje cele koruze, kakor je v navadi na Ogerskem in v Bosni, ni umestno in tudi ne priporočljivo. Svinja ne more koruze prežvečiti in torej ne prebaviti; mnogo neprebavljenega odide v pogubo, kar lahko opazamo na belo-rumenkastem blatu. Kdor krmi prašičem nepripravljeno turščico, tisti po nepotrebnem zapravlja in razmetuje dragoceno klajo. Ako so svinje od mladosti na celo koruzo navajene, tedaj jo še precej dobro prekuhajo in prebavijo; pri nenavajenih pa se mnogo tečnega zrnja pokonča. Poparjena, zlasti pa kuhana debelača je lažje prebavna, kakor nepripravljena. Z najboljšim pridom pa mešamo koruzno moko med drugo klajo; zmleto turščico svinje najbolj popolnoma izkoristijo ter jo pretvorijo v meso in mast. Nekteri kuhajo iz koruzne moke žgance in jih pokrmijo prašičem, kar vsakomur gorko priporočamo. Če se krmijo svinje izključno z debelačo, morajo dobivati dovolj vode, sem ter tja pa tudi nekoliko soli.

Pitalnemu *govedu* in delavnim volom je debelača dobra krma. Nepripravljene koruze jim sicer ne smemo pokladati, ker je pretrda, a na debelo zmleto in med rezanico pomešana jim dobro ugaja. Za molzne krave ter za nedorastla goveda ni posebno priporočljiva; za imenovane živali poznamo pripravnejše žito od turščice. *Ovcam* dajejo včasih debelo zmleto, med rezanico pomešane koruze; nekteri tudi močno hvalijo v slani vodi namočeno debelačo.

Konjem ni koruza nič kaj pripravna klaja. Ako jim jo sploh krmite, dajajte jim samo polovico debelače, drugo polovico pa ovsa; izključno krmljenje s turščico ni umestno. Ona preveč debeli in redi; konji postanejo tolsti, omehkuženi, nemarni ter izgubijo mnogo moči in iskrenosti. Navadnim poljedelskim in sploh za počasno rabo namenjenim konjem smete pokladati brez nevarnosti nekoliko turščice, a vendar morate prav polagoma prehajati od ovsa na novo, nenavajeno krmo, ker sicer je kólika gotova. Cela koruza je pretrda; krmite torej na debelo zmleto in jo mešajte med rezanico. Nekteri razdrobijo šroke s koruzo vred ter mešajo zdrob med rezanico; taka krma ne napenja, preveč ne omehkuži in v nekoliko tudi želodec izpolni. Če primešate

omenjeni klaji nekoliko ovsa, tedaj popolnoma zadostuje za kmetovalske konje; za težavno delo in hitro vožnjo pa nikakor ne ugaja. Žrebcem, žrebetom, brejim kobilam in dirjačem ne smete nikoli koruze krmiti, kajti ona preveč redi, napravlja velike trebuhe in kaj rada napenja. V kratkem rečeno: *Za krmljenje delavnih živalij se ne more meriti koruza z ovsom.*

Kokošim, puranom, goskam in racam zeló ugaja kuhana ali v osoljeni vodi namočena debelača. Še bolj jim prija testo, katero se napravi iz koruzne moke in vode. Po omenjeni piči se perotnina hitro redi, a število jajec se zdatno pomanjša.

II. Ječmen.

Ječmen je, kakor sploh vsa žita, *težko prebaven*. On *napravlja pri konjih velike trebuhe, večkrat tudi kóliki, a ne daje moči in pravega ognja (iskrenosti); sicer pa prav hitro in dobro redi in debeli*. V zmletem ali namočenem ječmenu se nahajajo omenjene lastnosti v večji meri, kakor v celem in suhem. Iz tega posnamemo pravilo: *Ječmen je izvrstna klaja za pitanje ali debeljenje, a slaba in nepripravna za krmljenje konj in delavnih živalij v obče.*

V južni Evropi ga krmijo sicer konjem, a prav pogosto se pritožujejo o kóliki. Pa kako tudi ne! Kdor ne odstranja bolečnih vzrokov, tistemu mora živina zboleti. Navada sicer mnogo premore, a vsega nikdar zmoči ne more. — Ako baš hočete in morate ječmen krmiti, pokladajte ga le konjem za počasno delo namenjenim; tem smete dajati v sili polovico kuhanega ječmena in polovico surovega ovsa. Žrebetom, žrebcem, brejim kobilam in tistim konjem, kateri morajo hitro tekati, pa nikakor ne ugaja, zato rej ga jim tudi ne krmite. Sploh pa priporočam vsakemu živinorejcu sledeče: *Nikoli ne pokladaj konjem ječmena*. Kdor je do zdaj to delal, naj opusti škodljivo razvado, in naj rajši krmi s cenejšim, boljšim in zdravejšim ovsom.

Zmlet ali razdrobljen (na debelo zmlet) ječmen je izvrstna klaja za tista *goveda*, ktera redimo za mesarja. A cel (nepripravljen) je pitalnemu govedčetu nevaren in tudi nepripraven, ker preveč napenja, in ker ga živina preslabo prebavi. Izkušnje so pokazale, da je ječmen v zemlji še kalil in rastel, ko je bil že prepotoval vsa goveja prebavila. Ali ni to velika potrata, ali ni tako ravnanje neumno zapravljanje? — Za ostala goveda (razun pitalnih) se ječmen nič kaj

preveč ne ceni, in sicer po vsej pravici, zatoorej ga jim ne krmiti.

Pri pitanju svinj je ječmen vrlo dobra klaja. Z izvrstnim uspehom jim pokladamo kuhan ječmen. Drugi blodijo (mešajo) ječmenovo moko med kuhano svinjsko pičo. Še hitrejše in boljše se svinje redé, če jim krmiti iz ječmenove moke kuhane žgance. Vse omenjene priprave so na mestu, le krmljenje s celim, surovim ječmenom se ne priporoča zaradi težke prebavnosti. Nekoliko časa, predno se prašiči pokoljejo, naj bi se jim krmil pripravljen ječmen, ker napravlja jako slastno meso ter dobro in okusno slanino.

Ječmen rabijo često za zdravniške in gospodarstvene namene. Zdrobljen in poparjen ječmen živino hitro poredi in odebeli ter napravi lepo, svetlo, gladko dlako; v tem oziru ga prekosita samo lanena moka in oljnate pogače. Torej ni čuda, da ga konjski prekupevalci kaj visoko cenijo. Pa kako tudi ne! V kratkem času poredé z njim mršavo kljuse, napravijo mu takorekoč lepo vnanjost. Ševeda je ta lepota le za oči; konj je namreč napihnen in nabuhnjen, a prave moči nima. Paziti je treba, da ne naletiš pri nakupovanju na takega napihnenega ali drugače nalepotičnega konja. Če kje velja pregovor: „Kdor ne odpre očij, mora odpreti mošnjo,“ gotovo velja pri nakupovanju konj. — Pražena ječmenova moka, kakor tudi pražene sladne kali (ječmenove kalice) so se že večkrat prav dobro obnesle proti driski. Nadalje se krmijo pražene sladne kali z izvrstnim uspehom mršavi, hirajoči in vodenični živini.

12. Nekoliko besed o rži.

Rž je najnevarnejša piča izmed vsega žita. Nobeno drugo žito ne povzročuje toliko in tako nevarnih boleznij, kakor ravno rž. *Gledé na trpežnost in moč pa zavzema prvo mesto med vsemi žiti.* Nobeno ostalih žit ne podeli delavnim konjem tolike vztrajnosti kakor rž. Pa kaj koristi ta njena izvrstna lastnost, ako je ne smete krmiti, ker napravlja premnogokrat bolezni v prebavilih. Suhe snovi so v rži tako razdeljene, da je ne moremo prištevati zeló redilni krmi; ječmen in koruza sta v tem oziru mnogo boljša. Rž ima torej tri glavne lastnosti: *Ona je najnevarnejša izmed vsega žita, a daje največ moči; za pitanje pa ni pripravna.*

Rž je mimo vsega žita najtežje prebavna, v želodcu se najhitrejše skisa in najbolj napenja. Ona je zeló trda, pre-

bavnim sokom malo dostopna, in iz tega izvira njena težka prebavnost. Rž v želodcu močno naraste (se napne), in vsled tega nastanejo mnoge nevarne in pogubne bolezni, kakor kólika, napenjanje, zaprtje, neprebavnost in dr. Niso li imenovane bolezni dovolj nevarne, da vam odsvetujem krm-ljenje rži? Jaz mislim, da so, in o tem sem tudi natanko pre-pričan; zatorej, živinorejci, pozor! Sveža rž je bolj nevarna, kakor suha, stara in obležana. Omeniti in posebno poudar-jati pa moram, da je ržena moka še nevarnejša od rži same. Moka se namreč v želodcu sprime v svalke, naraste (se napne), skisa se, prebavni soki je ne morejo prekuhati — gori imenovane bolezni so gotove.

Umen živinorejec ne krmi rži nobeni domači živali, kajti on dobro vé, kake posledice morejo nastati. Samo neke male izjemice mi je na tem mestu omeniti. Za po-časno in težko delajoče konje bi smeli v posameznih slu-čajih $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ ovsa nadomestiti z ržjo, več pa nikdar. A to se mora izvršiti z največjo pazljivostjo, da se zabranijo bo-lezni. Nobeni drugi živini ne smemo rži krmiti, tudi tistim konjem ne, kateri se rabijo za hitro vožnjo. *Govedu* je rž za-voljo tega zeló nevarna, ker povzročuje napenjanje in ne-prebavnost, a pri brejih kravah zvrženje. Tudi za *svinje* je rž in ržena moka težko prebavna ter jako nevarna; suha in cela rž ter ržena moka odideta večinoma neprebavljeni od prašičev; isto moram povedati tudi o otrobih. Iz reče-nega vsak lahko razvidi, da je krmljenje svinj z rženimi otrobi nevarno, zraven pa tudi malo koristonosno.

Zdi se mi potrebno, da končam ta sestavek s svarilom: *Nikdar in nobeni živali ne krmi rži! Ne metaj pri nakla-danju rženega snopja pred konje! Nikoli ne pasi živine (osobito goved in ovác ne) po njivah, na katerih se je požela rž in je zaostalo mnogo klasja!*

13. Ajda in pšenica.

Ajda (ajdina) je precej tečna. V svojih lastnostih je ječmenu najbolj podobna; torej dobro redi, a daje le malo moči. Ajdo krmimo (a vendar le izjemno) pitalnemu go-vedu. Za konje ni dobra, ker preveč redi, ker podeljuje premalo vztrajnosti, in ker se živali po njej preveč znojé (potijo). Za vzrejo mladih prašičkov so ajdovi otrobi in ajdova moka izvrstno krmivo. Cvetoča ajda (suha slama pa ne) ugaja molznim kravam, kajti ona napravi mnogo

dobrega in mastnega mleka; surovo maslo dobi po njej lepo, rumeno barvo. Tudi suho ajdovo slamo moremo precej dobro porabiti, kajti za goveda in ovce ni baš prenapačna klaja. (Glej natančneje na 65. strani.)

Ajda ima razun visoke cene še jedno lastnost, ki zabranjuje njeno krmljenje. Pri ovcah, svinjah, redkeje pri konju ter govedu, prikaže se namreč po krmljenju ajde (zrnja, cvetoče ajde in suhe slame) na koži poseben izpuščaj. To opazamo samo na beli koži, in le tedaj, kedar na živino solnce pripeka. Lisasta ali cikasta živina zboli samo na belih delih, dočim ostanejo drugače barvani deli celó zdravi.¹ Da ti živina ne zboli za omenjenim izpuščajem, stori tó-le: Kedar z ajdo krmiš, ne puščaj živalij na solnce. Pri lisasti živini namaži bele pege s črno barvo, ker s tem bolezen zabraniš.

Za race in goske je ajda nepripravna in škodljiva piča; po njej postanejo imenovane živali pobite (klaverne), otožne, nevečne in večkrat tudi nevarno zbolé, ali še celó poginejo.

Med vsem žitom je *pšenica* najbolj redilna. Ona najhitreje debeli, t. j. ima največ redilnih snovij, a moči in vztrajnosti pa ne daje. V tem oziru je pšenica podobna ječmenu; ona je namreč za debeljenje izvrstna, a za delavne živali le slaba krma. Gledé na prebavnost pa je stvar drugačna; pšenica je težje prebavna od ječmena, dà, ona je skoro tako težko prebavna, kakor rž. Visoka cena pšenici je prvi in glavni vzrok, da jo rabimo le redkokrat za živalsko klajo.

14. Otrobi in moka.

V vsakem žitnem zrnju se nahaja v sredini mnogo skroba ali močca, proti luskini pa sta bolj nakopičeni beljakovina in tolšča. Ker se porabi za moko zrnova sredina, torej zaostane v otrobih veliko redilnih snovij, t. j. beljakovine in tolšče. Iz tega se učimo, da je v moki zeló mnogo netečnega skroba, v otrobih pa se nahaja malo močca (skroba),

¹ Obolela koža je gorka, rudeča in otekla. Živina se praska, slabo žre in neredno prežvekuje in zaradi oteklin na nogah težko hodi. Dihanje in žila sta nekoliko pomnoženi; blato je trdo ter prihaja le redkokrat od živinčeta. V hujših slučajih zateče glava, na koži se prikažejo mehurčki, žila se zdatno pomnoži; žival hitro in težko diha, postane žalostna in otožna, včasih pa je vsa divja in nora. Za ozdravljenje male bolezní že popolnoma zadostuje, da zapreš živino v hlev, kjer ni izpostavljena solnčnim žarkom. Pri hujših znamenjih daj oboleli živali nekoliko grenke soli ali solitarja, oteklo glavo pa obkladaj z mrazimi ovitki.

a tem več redilnih snovij. Ta resnica nam pové, da so otrobi tečnejši in redilnejši od moke (izvzemši zadnjo moko) in od dotičnega zrnja. Oni imajo tudi to prednost, da so cenejši kakor moka, torej tudi zaradi tega za krmljenje kaj priporočljivi. Še tó-le mi je opomniti. Čim finejša moka se napravi iz žita, tem tečnejši so otrobi; čim bolj črna moka se melje, tem manj so redilni.

Za konje niso otrobi baš pripravna klaja. Ako se jim sploh krmijo, naj se pomešajo, s čisto vodo namočeni (poškropljeni), med oves in rezanico. Otrobe smemo dajati samo poljedelskim, za počasno delo namenjenim konjem; za žrebeta, žrebce in za plemenite konje pa niso dobri. Oni v resnici dobro redé in živali hitro zdebelijo, a zraven tega jih tudi omehkužijo. To pa za konje ni dobro; oni ne smejo biti omehkuženi in premastni, ampak morajo imeti dosti moči in vztrajnosti. Razun tega učinjajo otrobi neprebavnost, drisko, kóliko in še mnogo drugih nevarnih boleznij. Ker so bogati na soli, povzročujejo pogosto nevarne kamene v črevesih in spolovilih. Mlinarji pokrmijo svojim konjem mnogo moke ter otrobov, in nikjer ni kólika tako pogosta, kakor v mlinarskih hlevih, in noben konj ni kamenom tako podvržen, kakor baš mlinarski. Lahko je omenjene bolezni zabranjevati in se nesreč ogibati; kdor tega ne stori, tisti ni pameten gospodar. — Z najboljšim uspehom pokladamo otrobe pitalnim *svinjam* in *govedom*. Za govedo se otrobi nekoliko poškropijo ter pomešajo med rezanico, ali pa se trda in slaba rezanica polije z vrelo otrobovo vodo, na kar se izmehča in mnogo bolj izkoristi. Nadalje je otrobova voda izvrsten napoj molznim kravam, ker mleko zdatno pomnoži. Brez vsake nevarnosti smemo dajati govedu za dan in glavo do 3 kilograme otrobov. Za *svinje* mešamo moko in otrobe med kuhano zelenjavo in korenstvo, kar jim prav dobro ugaja, in pri kateri piči se tudi precej debelijo. Sevéda jim najbolj prija koruzna in ječmenova moka, a tudi pšenični otrobi jim dobro teknejo. Nikarte siliti konj z otrobi, za ktere niso prikladni; pokrmite jih rajši govedom in svinjam, katerim živalim so zelo všečni.

Pšenični otrobi so precej redilni, dobro debelé ter napravljajo lepo, svetlo dlako, ali ne podelijo posebne moči. Konjski prekupovalci jih kaj radi pokladajo svojim konjem, da jih hitro podebelé ter jim napravijo lepo zunanost. Sploh imajo pšenični otrobi iste lastnosti, o katerih sem že prej pri

pšenici govoril. Vodi primešane pšenične otrobe (otrobovo vodo) rabimo s pridom za dristilo pri vseh tistih boleznih, pri katerih se blato preveč strjuje.

Ječmenovi otrobi so za pšeničnimi najboljši. V pomanjkanju pšeničnih otrobov krmimo z najboljšim uspehom ječmenove. Ječmenova moka in otrobi imajo one lastnosti, o katerih sem že prej natančneje govoril. Govedu smemo dajati za dan in glavo 3 kilograme ječmenovih ali pšeničnih otrobov, a kar je več, utegnilo bi škodovati.

Kakor je rž najtežje prebavna med vsemi žiti, tako je tudi z *rženimi otrobi*. Kdor jih ima, tisti jih naj pokrmi le govedu v malih delih (porcijah) med rezanico zmešane ali vodi primešane (otrobova voda). Prav dobro si zapomnite, da sem rekel v malih delih. Kajti boljše je po malem dajati in si živino pri zdravju ohraniti, kakor pa hkratu veliko navaliti in ob živinče priti. Tudi za svinje so rženi otrobi in ržena moka težko prebavni; ako krmimo suhe otrobe ali moko samo záse, odidejo večinoma neprebavljeni od prašičev. Krmljenje svinj z rženimi otrobi je le malo koristonosno, a zraven tega tudi nevarno.

Koruzni in ajdovi otrobi so kaj dobra piča svinjam; pri pitanju so se jako dobro obnesli. Ajdovi otrobi se večkrat kuhajo na mleku ter se pokrmijo mladim pujskom, kateri po tej klaji jako dobro uspevajo.

Ovseno moko zeló cenijo pri vzreji mladih prašičkov.

Proseni otrobi nimajo posebne redilne vrednosti.

O otrobih sploh si je tó-le zapomniti: *Vprežnim živalim ne ugaajo, ali za pitalno živino in za molzne krave so vrlo dobro krmivo.*

V prodajalnicah primešavajo brezvestni kupci otrobom zemljo, pesek itd., da jih napravijo težje. Na to goljufijo je treba pri nakupovanju skrbno paziti. Otrobi morajo biti čisti, brez vsake tuje primesi, ker sicer bi bili nevarni. Zaduhi in plesnivi otrobi so živalskemu zdravju škodljivi. Izprijene otrobe morate pred krmljenjem skuhati ali popražiti, da odstranite po mogočosti škodljive dele iz njih. Sploh odstranjujte vse, kar povzročuje bolezni, kjer je to lahko in mogoče, zato da svojo živino zdravo ohranite ter se obvarujete škode in nesreče.

15. Sočivje.

Sočivje je najtečnejša, ali tudi najnevarnejša živalska klaja. V sledečem hočem to dokazati.

Izmed vse krme ima *sočivje skoro največ beljakovine* in največ vapnenih snovij; poprečno se nahaja v njem polovica več redilnih snovij kakor v žitu. Pšenica na pr. velja za najtečnejše žito, kajti ona ima med suhimi snovimi okoli 13% beljakovine (največ med žiti), ali znana so sočivja, ki imajo do 30% omenjene redilne tvarine. Tako sočivje je ali tako, ali pa še bolj tečno, kakor najredilnejše meso.¹ Ono pa ima tudi jako mnogo tolšče; razun koruze, lanenega semena in oljnatih tropin se nahaja v njem največ maščobe. Gledé na tečnost in na moč zavzema sočivje prvo mesto med vso živalsko krmo.

Razun navedenih, izvrstnih lastnostij ima sočivje tudi svojo napačno stran. Ono je med vso živalsko klajo *najtežje prebavno*; leži dolgo časa v želodcu, tam močno naraste, napenja ter napravlja trdo blato, kóliko, neprebavnost, naval krvi h glavi itd. (Glej tudi prebavnost krmiva, stran 38.)

Kako se je ogibati navedenih boleznij? Najboljše bi bilo, ko bi se krmljenje sočivja popolnoma opustilo, kar je v slovenskih deželah večinoma običajno. Kdor pa vendar sočivje poklada, naj se ravna po naslednjem: Nikoli ne dajaj celega, suhega sočivja. Za vprežno in plemensko živino ga na debelo zmelji (razdrobi) ter pomešaj med ostalo klajo, pitalnim prašičem pa pokladaj kuhano. Ovcam ugaja najbolj namočeno sočivje; od početka ga sicer rade ne žró, a vendar se ga kmalu privadijo. Nikdar ne dajaj živalim več sočivja, kakor bom doli navedel, ker bi utegnili škodovati. Da se blato preveč ne strdi, pomagaj z otrobovo vodo, svežo travo, korenstvom itd.

Največkrat pokladamo sočivje težko delajočim voznim konjem ter vprežnim volom. Težkim konjem dajejo za dan in glavo do 2 klgr. sočivja in 4—5 klgr. ovsa; to je pa samo tedaj dopustljivo, kedar vztrajno delajo. Nikoli pa ne smete ovsa popolnoma odstraniti ter izključno s sočivjem krmiti, ker to bi imelo slabe nasledke. Delavnemu volu smemo dajati za dan 2—3 klgr. zdrobljenega sočivja; ista mera velja tudi za pitalna goveda. Oveci ne škoduje, ako dobi $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{8}$ klgr. namočenega sočivja; biku ali žrebcu pa zadostuje 1—1 $\frac{1}{2}$ klgr. Ker napravlja sočivje malo okusno meso, zatorej ga zamenite proti koncu svinjskega pitanja z drugo, pripravnejšo klajo; v ta namen se najbolj cenita

¹ Sočivje je tudi ljudem kaj tečna hrana.

ječmen in koruza. Za molzne krave je sočivje slaba krma; nekteri celó trdijo, da se po njem mleko suši. Plemenitim in za hitro vožnjo določenim konjem, žrebetom, teletom, posebno pa nosečim živalim je sočivje silno nevarno, zategadelj se jim naj nikdar ne krmi.

Opomba. *V lanenem semenu* se nahaja jako mnogo tolšče, pa tudi beljakovine nima mnogo manj, kakor sočivje, torej je zeló redilno. Stolčeno in kuhano laneno seme dajemo največkrat slabim in tistim teletom, ktera smo še le odstavili; s tem hočemo doseči, da pridejo k moči, in da se navadijo polagoma na krmo. Skrbna gospodinja večkrat privrže doječi kravi nekoliko kuhanega lanenega semena, kar je vse hvale vredno. Akoravno bi bilo laneno seme tudi za ostale živali vrlo dobra klaja, vendar se običajno ne krmi, ker je predragó.

16. Korenstvo in gomolne rastline.

V to vrsto živalske klaje prištevamo korenje, krompir, navadno repo, laško repo, peso, kolerabo itd. Korenstvo in gomolne rastline so *zeló vodena, lahko prebavna in malo tečna krma*.

Omenjeno klajo moramo mešati med tečnejše krmivo, ker je sama na sebi premalo redilna, ali kakor pravijo, premalo izdá. Za mešanje je pripravna naslednja krma: seno, slama, otrobi, žito, detelja, oljnate pogače, sladne kali itd. Detelja, seno in slama izpolnijo želodec, druga tečnejša klaja pa nadomesti redilne snovi. Mešanica od korenstva, žita, sena in slame je pitalnemu govedu tako dobra piča, da ni treba po boljši popraševati.

Korenstvo samo záse ni pripravno krmivo, akoravno mu — gledé na zdravje — ne moremo drugega očitati, kakor samo to, da oslabi in omehkuži prebavila. Glavna njegova napaka je premajhna tečnost. Človek je rad krompir, a vendar mu neslan in nezabeljen posebno ne tekne; ako pa ima zraven kos kruha in košček mesa, tedaj pa dobro izhaja. Isto velja tudi za živino. Primešajte malo redilnemu in vodenemu korenstvu dovolj suhe, tečne klaje, in žival dobro napreduje ter ostane zdrava.

Za konje ni korenstvo dobra klaja, navadno se jim tudi ne krmi; kvečjemu jim dajejo včasí malo korenja. Govedu pa v malih delih dobro ugaja. Pitancem in molznim kravam lahko brez škode nadomestimo polovico vsakdanje

klaje s korenstvom; za nedorastla goveda in za vprežne vole pa ga nič kaj preveč ne cenijo. Svinjam so kuhane gomolne rastline in korenstvo zeló priljubljena piča; ovce pa ne marajo veliko za to klajo. — Za bolno živino, osobito pri slabem želodcu in zaprtju, je korenstvo pripravna piča, ker je lahko prebavno, ne leži dolgo v želodcu in zmehča blato. V tem oziru moramo prepustiti repi prvenstvo izmed vsega korenstva in gomolnih rastlin.

Ako se krmi mnogo *krompirja*, učinja pri nenavajeni živini drisko, včasi pa tudi kóliko in napenjanje. Goveda dobé vsled obilnega krmljenja s krompirjem na zadnjih nogah poseben, dolgotrajen, konjskim rapam podoben izpuščaj. Za hirajoče živali, bôdo si tega ali onega rodú, je krompir škodljiv, torej se jim naj ne poklada. Konjem se napravi vsled obilnega krmljenja s krompirjem na koži poseben izpuščaj; živali postanejo grozničave, dlaka jim izpada. Jaz sem videl konja, kteremu je izpadla zaradi hranjenja s krompirjem dobra tretjina dlak. Dalje učé izkušnje, da gre jeden del krompirja, ako ga preveč krmite, neprebavljenega v blato; temu se odpomore z mešanjem med drugo klajo in s kuhanjem. Izmed vse jednake krme (korenja, repe itd.) je treba krompir najbolj oprezno krmiti, kajti on je najbolj nevaren. Krompirja ne smemo pokladati žrebetom, za hitro vožnjo in za težko delo namenjenim konjem, teletom in mladim govedom, ovcam ter slednjič nosečim in doječim živalim. Za krave mlekarice ni krompir posebno pripraven; kvečjemu ga damo za dan in glavo 10 klgr., a kar je več, škoduje, ker izpodkopava zdravje in podeljuje mleku in surovemu maslu neprijeten okus. Dalje se zatrjuje, da je mleko težko umesti (surovo maslo napraviti), če je žrla krava mnogo krompirja. Pravijo tudi, da pospešuje krompir zvrženje. V tem oziru je surov nevarnejši od kuhanega. Največkrat ga krmimo pitalnemu govedu (20—30 klgr. na dan) in svinjam, kajti njim najbolj tekne, ostalim živalim pa je malo koristen, dà, celó škodljiv.

Repo dajemo kot malo dristilo, kajti ona čisti čreva ter hladi živalsko telo. Čeprav pokladamo zaporedoma mnogo repe, ni se nam treba bati nikakoršnih boleznij razun driske in omehkuženja prebavil. Živali jedó rajši repo, kakor krompir. Po zimi, ko ni sveže trave, je repa izvrstno krmivo za molzne krave, mnogo boljše od krompirja. Za jedno kravo zadostuje na dan 10 klgr. repe zraven druge tečnejše klaje; več je ne smemo dajati, ker je prevodena. Pitalnim

govedom nič kaj posebno ne ugaja, za nje je krompir mnogo boljši; tudi svinje se z njim hitreje redé, kakor z repo. Ostalim živalim pa je običajno ne krmijo. — Za bolne živali je repa posebno važna. Pri vseh boleznih v prebavilih, pri katerih je blato trdo, z žlemom prevlečeno ter prihaja redkokrat od živine, je repa vrlo dobra piča, zajedno tudi zdravilo. Nadalje jo priporočajo za okrevanje tistih živalij, ktere so boleale na sopilih.

Različne vrste *pese* so molznim kravam dobra piča. Vendar si je treba zapomniti, da podeljuje preobilna pesa mleku in surovemu maslu neprijeten okus. Ostalim živalim, izvzemši svinje, pa ne krmijo *pese*.

Konjem ne ugajata niti repa, niti krompir. Izmed vsega korenstva in gomolnih rastlin jim je *korenje* najbolj koristno. Ako krmimo konjem mnogo žita in detelje, strdi se blato v črevesu, kar utegne povzročiti bolezn. Tu pomagamo s korenjem, ktero zmehča blato ter prepreči bolezn. Krave, ktere dobivajo korenja, imajo dobro in okusno mleko; pri krmljenju rumenega korenja dobi surovo maslo lepo rumenkasto barvo. Nadalje je ono dobra piča pitalnim govedom; a svinjam ugajata najbolj krompir in korenje.

Ko začnejo spomladi gomolne rastline in korenstvo kalice odganjati, tedaj izgubijo mnogo svoje vrednosti, zategadelj se naj pokrmijo po zimi. Krompirjeve kalice pa so kar naravnost nevarne, kajti v njih se nahaja močno nevaren strup, z imenom „solanin“.

17. Pivne drože in sladne kali.

Pivo pripravljajo iz ječmena. Pred kuhanjem devajo pivovarji ječmen na vlažen in gorek prostor, da začne kaliti. Ko kalice prilično narastejo, posušijo ječmen v gorki shrambi. Od posušenega ječmena odstranijo kalice, ktere imenujemo *sladne kali* ali *ječmenove kalice*. Zatem polijó ječmen z vrelo vodo ter kuhajo iz njega pivo; kar ostane na dnu pod pivom, temu pravimo *pivne (olove) drože*.

Sladne kali so zeló redilna krma; gledé tečnosti ne zaostajajo mnogo za žitom, sočivjem in oljnatimi pogačami. Zaradi grenkega okusa jih iz početka nenavajena živina noče žreti, a vendar se polagoma navadi na nje. Grenkost se pomanjša, ali prav za prav prikrije, ako pomešamo sladne kali med drugo slastno klajo. Nekteri jih tudi polivajo s svežo (frišno) vodo in jih pustijo, da se ves dan namakajo;

na ta način odstranijo nekoliko neprijetnega okusa. Ječmenove kalice krmimo žrebetom, teletom, molznim kravam, pitalnemu govedu ter svinjam; tudi konjem prijajo, in vsaj $\frac{1}{3}$ ovsu moremo z njimi nadomestiti. Teleta in žrebeta se pri tej piči dobro razvijajo, krave dobro molzejo, pitalna goveda in svinje se dobro ter hitro redé. Govedom in svinjam dajemo poparjenih, konjem, žrebetom in teletom pa suhih ječmenovih kalic. Pri parjenju ne smemo preveč vode naliti, ker v tem slučaju bi kalice razpadle, in žival bi jih jedla nerada. Samo toliko vode je treba priliti, da se sladne kali dobro namočijo. Pri krmljenju ječmenovih kalic se je treba držati določene mere; kdor preveliko krmi, tistemu živina večkrat zbolí. Svinji, žrebetu in teletu zadostuje za dan in glavo $\frac{1}{2}$ klgr., kravam pokladamo s pridom 1—2 klgr., in zadnja mera je tudi konjem pripravna. Pitalnemu govedu smemo pokrmiti v enem dnevu 2—3 klgr. sladnih kalij; a več dajati ni umestno, ker škoduje.¹

Sladne kali se o vročih dnevih kmalu skisajo ter postanejo zaduhle, kar živalim silno škoduje. Da se obdržé dalje časa nepokvarjene, morajo se popolnoma posušiti ter na suhem prostoru hraniti. Sladne kali morajo biti svetlorumene; rujavkasta ali temna barva pové, da so iste že pokvarjene.

Pivne drože so vodena, a precej tečna in lahko prebavna klaja. Najbolj jih izkoristijo prežvekovalci, katerim tudi najbolj teknejo; za svinje so manj dobre, a za krmljenje kônj niso pripravne. Pitalnim govedom, osobito pa molznim kravam so izvrstno krmivo. Govedu popolnoma zadostuje za dan in glavo 20 klgr.; ko bi se jih več krmilo, utegnili bi škodovati. Kravam moramo pokladati zraven olovih drož tudi sená in slame, a pitalnim govedom zdrobljenega žita in sena. Za svinje primešavamo med pivne drože kuhanega krompirja ali korenja, moke, otrobov, žita itd. Konjem ne pokladamo običajno olovih drož; samo v sili smemo dajati navadnim poljedelskim konjem nekoliko omenjene piče. Plemenitim (žlahtnim) in za hitro vožnjo namenjenim konjem naj bi se pivne drože nikoli ne krmile,

¹ V neki pivovarni, v kateri so pokladali kravam preveč ječmenovih kalic, opazoval sem sledeče: Krave so težko rodile, večkrat tudi zvrgle, trebilo je čisto zaostalo, po porodu se je prikazoval trut (izstop matrice). Teleta so bila slaba, mnogo jih je pocepalo. Ko sem pivovarju vzrok pojasnil, in ko je ta izpremenil klajo (manj sladnih kalij ter več sena in repe), izginile so navedene bolezni.

ker niso prikladne. Tudi za žrebeta in mlada goveda niso na mestu, torej se jim naj ne pokladajo. — Sveže, nepokvarjene pivne drože ne povzročujejo nikakoršnih bolezni, samo da jih preveč ne krmimo. Skisane, plesnive in sploh izprijene pa so živalskemu zdravju jako nevarne. Pokvarjene drože pomanjšajo mleko, napravljajo drisko, neprebavnost, napenjanje, kóliko in še druge bolezni v prebavilih. Na gorkem se kmalu izpridijo in pokvarijo. Pivne drože obvarujemo izprijenja na tá-le način: Hitro ko kad (čeber) napolnimo s pivnimi drožami, nalijemo na nje sveže vode, pokrijemo jih z deskami in obložimo s kamenjem. Tako pripravljene se obdržé na mrzlem prostoru (ne v hlevu) kakih 14 dni.

Pri krmljenju pivnih drož in sladnih kalij se držite sledečega: *Sveže drože in kali so dobra klaja, a izprijene močno škodujejo. Nikoli jih ne pokladajte več, kakor sem gori navedel.*

18. Tropine oljnatih semen.

Iz semena različnih oljnatih rastlin (lanú, ogeršice, bukvice itd.) napravljajo olje; kar pri stiskanju (prešanju) ostane, imenujemo *tropine*. Olnate tropine so jako redilne, a tudi zeló drage. Krmijo se s pridom tedaj, kedar je ostala klaja malo tečna in neredilna. V naših slovenskih deželah se omenjena klaja — kolikor je meni znano — zeló redkokrat krmi; zatoorej hočem o tem predmetu samo ob kratkem izpregovoriti nekoliko besed.

Olnate tropine se morejo postaviti gledé tečnosti in redilnosti v jedno vrsto s sočivjem in žitom, dà, včasi ju še celó prekosé. One imajo to lastnost, *da zeló dobro redijo in hitro debelijo, a moči in trpežnosti pa živalim ne dajejo.* Iz navedenega se učimo, da so olnate tropine izvrstna (najboljša) krma za pitanje (debeljenje), ali za delavno živino niso baš pripravne. Za govedo so vrlo dobro krmivo; v prvi vrsti jih pokladajo pitancem (2—4 kilogr. na dan) in molznim kravam (1—1½ kilogr.). Jedni ovci zadostuje v dnevu $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ klgr. omenjenih tropin. Za pitanje prašičev dajemo $\frac{1}{3}$ — $\frac{2}{3}$ klgr. na dan, a kar je več, škoduje. Proti koncu debeljenja se ne smejo krmiti olnate tropine, ker napravljajo neprijetno dišeče meso ter premehko slanino; v tem času se nadomestujejo z ječmenom ali s koruzo. Konjem se ne pokladajo, ker predobro redé, a prave moči pa ne dajejo; samo mršavim in slabim jih dajemo sem ter tja, da

jih hitro spravimo k mesu. Za mlade živali (žrebeta, teleta, jagnjeta) niso pripravna klaja, torej se jim naj ne krmijo. — Oljnate tropine pokladamo med vodo pomešane, ali jih razdrobimo in potrosimo na poparjeno krmo, ali polagamo slednjič male koščke v jasli. Živali jedó najrajši suhe tropine; poparjene preveč diše po hlapljivem olju, zaradi tega jih živina zametuje.

Izmed vseh tropin so *lanene* za krmljenje najboljše in najpripravnejše, kajti živina jih rada je in tudi posebno nevarne niso. Razun tega imajo tudi to dobro lastnost, da se tako hitro ne pokvarijo, kakor ostale, in da ne podeljujejo mleku slabega in neprijetnega okusa.

Namočene *tropine ogeršičnega semena* imajo kaj neprijeten in oster duh, zategadelj jih živina nerada žre. One povzročujejo, če jih črez mero pokladamo, slabo prebavljanje, drisko, pokvarjen želodec, vnetje črev, scanje krvi, dà, celó zvrženje.

*Bukvične tropine*¹ krmimo v malih delih samo govedu in svinji. Konjem so zeló nevarne, dà, naravnost *smrtonosne*. *Jeden sam kilogram bukvičnih tropin more konja zastrupiti, 2—3 kilogrami pa povzročijo gotovo smrt.*

19. Ostanki iz žganjarij in cukraren.

Najčešče pripravljajo špirit ali vinski cvet iz krompirja, le redkokrat tudi iz žita. Drože, ktere ostanejo pri napravi špirta, služijo pogostoma za živalsko klajo.

Drože krompirjevca so malo redilne in zeló vodene; poprečno imajo v 100 delih 90 delov vode in samo 10 delov suhe snovi. Same záse niso za krmljenje pripravne; kdo bi pa tudi hotel vlivati svoji živini skoro samo neredilno vodo! Zraven tega so krompirjeve drože tudi nevarne, ker napravljajo drisko, vnetje črev, napenjanje in pri govedu neko posebno vnetje na zadnjih nogah. Teleta, ktera se krmijo z omenjenimi odpadki, poginejo često za hudo drisko. Brejim in doječim živalim so jako škodljive, zato se jim naj nikoli ne pokladajo. Pivne drože so konjem in žrebetom neprikladna klaja, umen živinorejec jih nikoli ne krmi. Najbolj še ugajajo in tudi največkrat se krmijo govedu. Najpametnejše ravna oni, kteri z drožami krompirjevca poliva pleve, seampirje, rezanico itd. Molznim kra-

¹ Sad bukovega drevesa imenujemo bukvice.

vam bi smeli dajati brez škode na dan 20 kilogr. omenjene klaje; kar je več, škoduje zdravju ter napravlja prevodeno in preslabo mleko. Pitalnemu govedu moremo dajati za dan in glavo 30—40 klgr. drož, sevéda z drugo tečno klajo pomešanih. Za delavne vole niso omenjene drože dobra klaja; ako bi nas pomanjkanje klaje prisililo h krmljenju, ne smemo nikdar več pokladati kakor 10 klgr. na dan. Svinjam mešamo drože iz žganjarij (5—10 klgr.) med ostalo redilnejšo klajo; vendar si je treba zapomniti, da napravljajo one neokusno meso ter premehko slanino. Proti koncu pitanja se naj z njimi ne krmi, ampak zamenijo se naj z debelačo ali ječmenom. — Skisane drože in one od gnilega krompirja so sevéda še bolj nevarne, zatoorej bi naj z njimi nikoli ne krmili.

Goveda dobé, če se jim poklada mnogo drož, neko posebno vnetje na zadnjih nogah, ktero vnetje je podobno konjskim rapam. (Glej „Domači Živinozdravnik“, str. 153.) Zakaj se to prikaže, ni nam natanko znano; samo toliko vemo, da povzročujejo to vnetje drože krompirjevca in tudi krompir sam na sebi. To bolezen zabranimo, ako ne krmimo preveč drož krompirjevega žganja, in ako tudi pri krmljenju krompirja ravnamo previdno. (Glej stran 78.)

V *sladornah* (cukrarnah) se dobivajo *različni odpadki*, s kterimi se krmijo izključno le pitalna goveda in molzne krave. Ker je omenjena klaja navadno zelo vodena, ne smemo je nikdar same na sebi krmiti, ampak le z žitom, senom ali slamo pomešano. V cukrarnah so pogosto opazovali, da je preobilno krmljenje s temi odpadki škodljivo; krave namreč težko porodé, teleta pa so slaba in večkrat poginejo.

20. Mleko, meso, jajca in kruh.

V živalski mladosti se ne more nadomestiti samičino (materino) mleko z nobeno klajo. Ono obstoji namreč iz istih delov, kterih potrebuje mlada živalica za rast in razvijanje. Mleko je skoro povsem prebavno, ne obtežuje želodca ter je za mladiča najboljša in najpripravnejša hrana. Kravje mleko ima poprečno 88% (odstotkov) vode in 12% suhe snovi. To se pravi: V 100 delih kravjega mleka se nahaja 88 delov vode in 12 delov redilnih snovij. V ovčjem mleku nahajamo 20% suhih snovij in 80% vode, torej je to mnogo redilnejše od kravjega. Kozje mleko obstoji iz 87% vode in 13% suhih delov. V konjskem mleku se na-

haja 9, v oslovskem pa 10 odstotkov redilne tvarine, ostalo je voda. V svinjskem mleku se je določilo 16% suhe snovi in 84% vode, ono je torej za ovčjim najbolj redilno. Kakor smo slišali, je kozje mleko v svoji sestavi najbolj slično kravjemu, dà, še celó malo redilnejše je. Ako hočemo žrebeta s kravjim mlekom zalivati, treba mu je nekoliko vode in sladkorja pridejati, skuhati ga ter mlačno pokrmiti. Na ta način pripravimo kravje mleko podobnejše konjskemu, katero je bolj vodeno ter ima več sladkorja. Če hočemo odrediti mlada pujseta s kravjim mlekom, moramo mu primešati nekoliko ovsene moke, ali pa, kar je še boljše, koščene moke, in slednjič ga moramo skuhati in mlačno pokrmiti.

Meso je izvrstna piča, ker je zeló redilno in lahko prebavno. Vendar je isto za naše domače živali predraga klaja, in zaradi neprijetnega jim duha ga tudi nočejo žreti; samo svinje, psi in mačke jedó meso. Meso od živalij, ktere so poginile za kako navadno (ne kužno) boleznijo, moremo pokrmiti svinjam. Različne mastne kuhinjske odpadke, v katerih se nahaja sem in tja kaka kost ali košček mesa, prašiči radi jedó, kar jim tudi prav dobro tekne. — Pri napravi Liebigovega izvlečka (ekstrakta) preostanejo neki odpadki, katerim pravimo *mesna moka*. Omenjena moka, katero krmijo z izvrstnim uspehom, je zeló bogata beljakovine (močno tečna) in lahko prebavna. Ker ostanejo skoro vse soli v izvlečku, moramo pridejati mesni moki nekoliko kuhinjske soli, da se popravi omenjeni nedostatek. Ker je omenjena klaja zeló redilna, in ker ima neprijeten duh, zaradi tega jo mešajo med malo redilno, a slastno klajo. S početka jo živina sicer zametuje, a sčasoma se vendar na njo prav dobro navadi. Slabim, mršavim, vodeničnim ovcam baje močno ugaja; jedni ovci je dajejo na dan 100 gramov. Govedu smemo brez vsake škode dajati na dan 1 kilogram omenjene piče. Krave, z mesno moko krmljene, dajejo veliko dobrega mleka ter izvrstno surovo maslo. Omenjena moka se je izvrstno obnesla za pitalno in plemensko govedo ter za delavno živino. Pri konju povzročuje mesna moka, ktere se mu daje po $\frac{1}{2}$ —1 kilogram, srčnost, iskrenost, moč, nadalje napravlja lep in okrogel život ter je skratka izvrstna krepilna klaja. Najprikladnejša pa je mesna moka za debeljenje prašičev. Ko se svinje polagoma na njo navadijo, moremo je pokladati pol kilograma za dan in glavo; ako je več dajemo, postane slanina mehka ter dobi slab in neprijeten okus. Mladim pujsetom zadostuje $\frac{1}{8}$

kilograma po komadu. Mesna moka ni baš predraga, torej je tudi s tega stališča za krmljenje priporočljiva; jedina njena napaka je neprijeten duh, zaradi kterega se živali le težko navadijo na njo. — *Krvna moka* se napravi iz posušene krvi. Ona je zeló redilna ter najbolj ugaja za debeljenje svinj. Vendar ima to napako, da se kmalu pokvari; sploh pa krmijo omenjeno pičo pri nas le izjemno.

Jajca so slastna, lahko prebavna in tudi jako tečna piča, le škoda, da so za živalsko krmljenje predraga. Vendar jih dajemo večkrat tistim teletom, ktera redimo za mesarja, nadalje pa tudi plemenskim žrebcom. Za tele zadostuje na dan 3—6 jajec, ktera se mu razbita, z lupino vred, porinejo v gobec; to pitanje z jajci učinja, da se tele prav hitro debeli ter daje jako fino in zeló okusno meso. Plemenskim žrebcom pokrmijo na dan 10—12 jajec (surovih) takrat, kedar morajo iti mnogo po plemenu; izkušnje so pokazale, da jim povrnejo plemenske moči. Zdrobljena jajca (z lupino vred), pomešana med kreda ali magnezijo, so dobro in ceno domače zdravilo proti driski sesajočih telet. Nekteri lahko-verní živinorejci vtikajo živalim *cela jajca*, češ, da s tem ozdravljajo različne notranje bolezni. To je napačno, ker jajca navadno nič ne pomagajo (razun telečje driske, kakor sem omenil), in ker slednjič lahko obtičé v požiralniku, kar utegne imeti slabe nasledke. Proti hitremu napenjanju dajejo nekteri nevedni ljudje živalim zaprtke (smrdljiva jajca), kar pa ni samo neumestno, ampak tudi škodljivo.

Kruh je lahko prebavna klaja, ktero živali prav dobro izkoristijo. To velja o nekoliko dnij starem kruhu; svež kruh pa se sprime v želodcu v svalke, prebavni soki ga težko prekuhajo, in slednjič močno napenja. Konjem, ktere vprezamo za hitro vožnjo, damo med potom tedaj kruha, kedar imajo za krmljenje premalo časa, zato da se z njim hitro nasitijo ter urno naprej bežé. Teletom se daje med sesanjem sem in tja malo kruha, da se navadijo na drugo hrano, in da se kasneje lažje odstavi. Svinje pojedó s slastjo različne krušne ostanke, katerih bi sicer ne mogli porabiti. Za prebolelo živino rabimo s pridom v vinu, žganju ali pivu namočen kruh, da si prej opomore in k moči pride. Kruh pečemo iz moke različnih žit in sočivja; vendar ga živalim le izjemno krmimo, ker je pripravljanje predrago.

Opomba. *Divji kostanj* je precej tečen, ali zeló grenek, in baš zaradi te lastnosti ga živina zametuje; posebno se ustavlja konjem, kakor zatrjujejo. Vendar sem poznal konja,

ki je po tleh kostanj pobiral ter ga s slastjo hrustal. Svež kostanj dajejo najčesče ovcam in kozam; 1 kilogr. tega sadu se zreže in pomeša med travo, kar popolnoma zadostuje za jedno ovco ali kozo. Brejim ovcam pa ga ne krmijo več kakor pol kilograma na dan; kdor bi hotel več dajati, tisti bi napačno ravnal. Tudi molznim kravam in pitalnim govedom pokladajo često svež kostanj, ktereга razdrobijo ter primešajo rezanici ali korenstvu; 3—5 klgr. na dan je baš pripravna mera. Svinjam se kostanj vedno kuha, kajti njim je, kakor znano, kuhana piča najljubša. Suh in razdrobljen divji kostanj dajemo ovcam, kedar so driskave, slabotne ali vodenične, in proti tem boleznim se je že večkrat dobro obnesel. Sploh pa je posušen in stolčen kostanj vrlo pripravo domače zdravilo proti driski vseh živalij.

21. Kakšen pomen ima sol?

V primerni veličini vpliva sol koristno na zdravje in razvijanje domačih živalij; ako se je pa preveč daje, tedaj tudi lahko škoduje.

Sol je človeku in živini neobhodno potrebna. Ona pomaga želodcu, da lažje prekuhava težko prebavno klajo, napravlja dober tek, pospešuje pretvorbo ter ohrani živino zdravo in krepko. Preveč soli dajati je naravnost škodljivo. Žival postane močno žejna, pije neprimerno veliko vode, torej pa tudi mnogo moči (šči). Zatem se prikažejo zaporedoma slabo prebavljanje, vnetje črev in driska; živina malo žre, hujša in hira, včasih še celó pogine. Vsa ta znamenja imenujemo *dolgotrajno zastrupljenje* s soljo. Ako pomehamo s soljo, izginejo polagoma vsa navedena bolesta znamenja, in živina si sčasoma popolnoma opomore. Večkrat pa se je že tudi dogodilo, da je žival poginila, če so ji dajali preveč soli. (*Hitro zastrupljenje s soljo.*) Kedar živino driska dere, takrat ji ne smemo dajati soli, zato da se želodec in čreva še bolj ne zdražijo in ne vнемó.

V dobri klaji se nahaja zmirom toliko soli, kolikor je potrebuje živina. Kdor krmi s tečno klajo, tistemu niso živali še nikoli zbolele zaradi pomanjkanja soli, ako bi je sicer tudi posebej ne dajal. Pri krmljenju z *dobro* svežo travo navadno ne dajemo molznim kravam soli, a vendar imajo dosti mleka ter tudi ne zbolé zaradi pomanjkanja solnih snovij. Dobro krmljenim delavnim volom ne dajemo soli, ker je to nepotrebno; po njej bi pa tudi preveč pili

ter premnogo krme potratili. A drugačna je stvar pri krm-ljenju s slabo, izprano, malo redilno in težko prebavno klajo. V teh slučajih postaja živina pobita, hira, dlaka se ji ščetini, krmivo se ji upira. Tu bi bil najboljši pripomoček, da dokupimo dobre klaje. Ali kmetovalec pogosto ne more tega storiti, ker mu primanjkuje denarja. V takih okoliščinah ne poznam boljšega pripomočka, kakor je sol. Po njej živina tudi slabejšo klajo lažje prebavlja, kajti sol podpira želodčne in črevesne soke pri njih poslu. Kedar pokladamo izprano seno, odpadke iz žganjarij, ali težko prebavno klajo, kakor na pr. deteljo, žito, sočivje, tedaj je vedno nekoliko soli na mestu. Živini, katero redimo za mesarja, dajemo nekoliko soli, da použije več klaje, in da se zategadelj hitreje redi. Največ soli potrebujejo primeroma koze in ovce, zatem pa govedo. Tudi konjem dajajmo sem in tja nekoliko soli — 50 gramov na teden zadostuje; osobito je to tedaj potrebno, kedar se krmijo večinoma s slabim senom, deteljo ali celó s korenstvom. Konj pa, ki dobiva izvrstno seno in oves, ne potrebuje soli. Svinjam se krmijo različni osoljeni kuhinjski odpadki; pri takih razmerah jim ni treba posebej dajati soli. Sicer pa tudi prašičem ugaja, ako jim, vsaj med pitanjem, sem ter tja nekoliko nasolimo klajo. Krave, kobile, ovce in koze potrebujejo več soli, kakor voli, konji, ovni in kozli; tudi mlada živina je mora dobivati več od starejše, dorastle. Govedu popolnoma zadostuje 10—12 gramov soli na dan, pitancem se lahko nekoliko privrže. Ovca in koza se zadovoljita, ako jima dajemo kakih 5—6 gramov soli za dan in glavo. Gledé konja in prašiča velja pravilo, da jima včasih med klajo pomešamo nekoliko soli.

Živini ugaja vsaka sol, bodi si že čista morska, kuhana, ali tako imenovana „živinska sol“. Zdrobljeno sol potresamo na različno klajo (na rezanico ali poparjeno krmivo), ali pa polivamo krmo z osoljeno vodo; nekteri živinorejci imajo navado, da napajajo svojo živino s slano vodo. V nekterih krajih devajo v jasli velike kose soli, da jo ližejo živali. Meni se ta način ne zdi baš pripraven, ker živina lahko preveč soli odgrize in pojé, kar bi utegnilo imeti slabe nasledke.

22. O vodi.

Navadna pijača za naše koristne živali je čista, hladna voda. Živina se navadi tudi na drugo pijačo, kakor na pr.

na otrobovo vodo, ali na lužo, dà, nektero živinče pije celó vino in pivo.¹ To pa so le izjeme. Brez vode in klaje živali ne morejo živeti; dobra voda je bistveni pogoj, da se ohrani zdravje. Pomanjkanje vode je mnogo nevarnejše od pomanjkanja krme; žeja more živino mnogo prej umoriti, kakor lakota. Žeja povzroči, da trpi prebavljanje, kajti k pravilnemu in uspešnemu prebavljanju je primerna mera vode neobhodno potrebna. Kdor ne daje živini dosti vode, tisti je sam kriv boleznij, ktere se pri živini zaradi tega izcimijo. Preveč vode pa se tudi ne priporoča, ker bi se redilni soki stanjšali, ker bi se pretvorba prehitro vršila, in ker bi se slednjič mnogo klaje po nepotrebnem zapravilo. Ako dobi delavna živina preveliko vode, znoji se kaj rada ter postane slaba in nevečna; ako pitalna goveda preveč pijó, tedaj se le počasno redé. Vendar pa se dogodi le izjemno, da dobi živina preveč vode v se; ona pije namreč samo toliko, kolikor baš potrebuje.

Množina vode, katero popije živinče v jednom dnevu, je odvisna od plemena (rodú), od letnih časov, od manjšega ali večjega dela ter slednjič od krme. *Ovca potrebuje najmanj, prašič pa največ vode, v sredini sta konj in govedo*; ovca živi lahko celó ob suhi krmi dolgo časa brez vode. Po letu, pri hudem delu, je žeja pomnožena, živina torej mnogo pije; v mrzlih letnih časih pa potrebuje manj vode. Ako krmimo s svežo klajo, tedaj ne pije žival tako mnogo, kakor pri krmljenju s suho pičo. Če dobi govedo na dan 40 klgr. drož krompirjevca (ostanki iz žganjarij), popije z njimi okoli 35 litrov vode, kajti omenjena klaja je zeló vodena. Pri takem krmljenju bi bilo vsako napajanje nepotrebno, dà, celó škodljivo, ker govedu vsekakor zadostuje 35 do 40 litrov vode za 24 ur.

Našo domačo živino napajamo s čisto vodo, ali pa z vodo, kateri primešamo otrobov. Otrobova voda je jako dobra pijača za molzne krave in za goveda, ktera hočemo izpitati. Delavnim volom, mladim govedom, konjem ter mlademu konjskemu naraščaju pa otrobova voda ne ugaja, torej se jim naj ne daje; za navedene živali je čista voda najboljša pijača. Kapnice ne pijó živali s tako slastjo, kakor studenčnico, ali vodo iz potokov in rek. Vendar pa imajo jednako rade *trdo studenčnico, kakor mehko vodo iz potokov*; na katero vodo so se živali navadile, tista jim bolj diši. V obče pa

¹ Poznal sem konja, ki je prav rad srkal pivo in vino.

je mehka voda boljša od trde. Po trdi vodi se napravijo namreč v želodcu in črevih kameni, ki povzročujejo grizenje, včasih pa živino še celó umoré; pri napajanju z mehko vodo se to nikoli ne opazuje.

Voda za živalsko pijačo mora biti čista, hladna, sveža (frišna), brezbarvna, brezokusna in ne sme po ničemur dišati. Niti s pregorko, niti s premrzlo vodo ne smemo napajati, kajti oboje škoduje. Za napajanje je najboljša in najzdravejša tista čista voda, *ktera ima 10° C. topline.*

Prevroča voda zdravju nikakor ne prija, a živali je tudi piti nočejo. Pretopla in sparjena voda pomnoži občutljivost sopilnih in prebavilnih delov tako močno, da se pri vsakem malem vzroku prehladijo ter zbolé. A mlačen napoj ugaja molznim kravam in pitalnim govedom, vendar ima to napako, da prebavila slabi in omehkuži. Konjem, delavnim volom ter mladi, še nedorastli živini ne smemo nikdar dajati mlačnega napoja, ker jim več škoduje kakor koristi. S premrzlo vodo se živina prehladi, a prehlajenje povzročuje drisko, grizenje, vnetje v vratu, dušniku in njegovih izrastkih, včasih celó pljučnico. Pri brejih kobilah, kravah, ovcah in kozah napravlja premrzla voda zvrženje — jako težko in občutno gospodarstveno nezgodo. Jako nevarna je premrzla voda vročim in znojnim živalim; nevarnost pa se še poveča, ako jo pijó na prazen želodec. Čim mrzlejša je voda, tem bolj škodljiva je. Vsak gospodar naj bi si dobro zapomnil imenitno pravilo: *Nikdar ne napajaj vroče in vznojene živine.* Pred napajanjem se naj potna žival ohladi, dihanje in srčno utripanje se naj pomiri in koža posuši. Ko se je vse to izvršilo, daj živinčetu nekoliko krme. Ko bi je zaradi velike žeje ne hotelo jesti, namoči v vodi pest sená in mu ga pomoli, da si ugasi žejo. Ko je živina nekoliko jedla, ko se je popolnoma ohladila, in ko se je dihanje pomirilo, daj ji nekoliko vode. Nikoli ne smeš dopuščati, da bi se živina hkratu preveč napila; od početka ji daj le malo vode in še le kasneje jo do dobrega napoji. Izkušnja nas je poučila, da smemo med potjo tudi vročo živino napojiti, toda nikoli ne smemo z njo stati, ampak jo hitro pognati naprej. Voda se namreč pri hoji hitro segreje ter ne škoduje.

Konj je v vodi najbolj izbirčen. Konj, ki je na čisto vodo navajen, ne pije, ako mu ponujaš skaljene pijače. Nikakor ga tudi ne moreš prisiliti, da bi pil iz pomijaka (t. j. iz škafa, v katerem se nosi svinjam piča), akoravno je čisto pomit. Večkrat se tudi lahko opazuje, da pije v tujih,

neznanih krajih manj kakor domá. Druge živali niso tako izbirčne. *Govedo* se na vsako vodo hitro navadi; ono pije tudi iz luž in kolovoznic, in to mu nič ne škoduje, ako je navajeno, a nenavajeno večkrat zboli. Vendar pa vpliva omenjena nečista voda zaradi tega škodljivo na živalsko zdravje, ker se nahajajo v njej zarodki različnih glist, o katerih sem že govoril pri pašnikih. *Ovcam je nečista voda iz luž in kolesnic najbolj nevarna; jeden glavnih pogojev za ohranjenje ovčjega zdravja je sveža, nepokvarjena voda.* Sploh pa naj vsak, kdor le more, napaja vso svojo domačo živino s čisto hladno vodo.

Konje napajamo običajno trikrat na dan: zjutraj, opoldne in zvečer. *Sevéda je treba na potovanju večkrat napojiti, ker se živali znojé ter veliko vode izgubé, kar se mora nadomestiti s pijačo. Na potu podamo konjem vode, predno poženemo, a ne kedar ustavimo.* Kdor poklada konjem sočivja (kar se pa le redko dogaja), tisti naj ne napaja nikdar hitro po krmljenju. Sočivje namreč v želodcu naraste in se napuhne, kar povzroči pogubonosno kóliko. Konje moramo napojiti, ko smo jih nahranili s senom, in predno jim damo ovsa. Izkušnja je namreč pokazala, da je oves v tem slučaju lažje prebaven, in da se po nepotrebnem ne zapravlja. Ko bi napajali po krmljenju ovsa, tedaj bi izplaval iz želodca v čreva ter bi odšel neprebavljen v blato. — Za govedo in ovco zadostuje dvakratno dnevno napajanje, namreč zjutraj in zvečer. Po krmljenju s svežo deteljo in sploh s svežo travo moramo goveda in ovce oprežno napajati, ali bolje rečeno: *Nikoli ne napajajmo brzo potem, ko smo nakrmili s svežo travo.* To počenjanje bi utegnilo namreč napraviti hitro napenjanje, ktero se čestokrat smrtno konča (glej „Dom. Živinozdravnik“, stran 63.). Krmljenje goveje živine obstoji iz več oddelkov; predno damo zadnji in tudi najboljši del (porcijo) klaje, tedaj je pravi čas za napajanje. — Ako ne dajemo prašičem vodene piče, moramo jim dati po vsakokratnem krmljenju nekoliko vode. Najboljše ravnamo, ako postavimo v svinjske vrte potrebno število korit, ktera naj bodo vedno napolnjena s svežo vodo; tu svinje pijó, kolikor jim baš drago.

Za ohranjenje zdravja bi bilo najboljše, ako bi imela živina zmirom dosti vode za pijačo pripravljene. V tem slučaju bi lahko pila, kedar bi baš hotela, in kedar bi ji ugažalo. *Sevéda je to, razun v svinjskih vrtih, zeló težko in skoro neizvršljivo.* Omeniti pa moram, da ob navadnih

razmerah popolnoma zadostuje za konje trikratno, a za goveda dvakratno dnevno napajanje; pri težkem in hitrem delu pa se naj češče napaja. Kdor tako ravna, tistemu se ni treba bati, da bi mu živina trpela preveliko žejo.

Premrzla voda je za bolno živino od sile nevarna. Moje pero je preokretno, da bi mogel svoje čitatelje zadostno posvariti, da bi naj ne napajali bolne živine z mrzlo vodo. Večkrat napravi posestnik iz lahke, ozdravljive bolehnosti težko ter smrtonosno bolezen. Zakaj? Zaradi tega, ker napaja bolno živino z mrzlo vodo. Često opazujemo pri delavni živini vnetje v grlu, dušniku, ali naval krvi k pljučem. Omenjene bolezni so že same na sebi močno nevarne, a kmetič napoji bolno živino še z mrzlo vodo, in pljučnica je gotova. A pljučnica je zmirom zelo nevarna bolezen, kajti ona živino često umori. (Čitaj v „Dom. Živinozdravniku“ na str. 51.) Kdo je vzrok tej nesreči? Gospodarjeva nevednost je temu kriva, ker ni vedel, da je mrzla voda bolnemu živinčetu nevarna. Vsak živinorejec se drži pravila: *Nikar ne napajaj s premrzlo vodo, osobito pa velja to za bolno živino. Za bolne živali je postana voda najboljša in najzdravejša pijača.*

Skaljena voda ni škodljiva. Pri vsakem dežu se primeša vodi nekoliko blata, prahu in drugih smetij, kar pa zdravju ni baš kvarno. Morska voda napravlja pri nenajenjenih živalih drisko, slabo prebavljanje, scanje krvi itd. Vendar se polagoma navadijo tudi na to pijačo, da jo morejo piti brez nevarnosti. Močno nevarna je ista voda, kateri so primešane gnile živalske in rastlinske snovi, na pr. luže in sploh vse stoječe vode. Ako mora živina piti dolgo časa tako izprijeno vodo, zboli sčasoma za drisko, neprebavnostjo, za različnimi glistami in slednjič tudi pogine, če se vzroki ne odstranijo. (O zarodkih, kateri se izpreminjajo v gliste, čitaj na 52. strani.)

Nekteri imajo navado, da razgrinjajo v vodi konoplje za obležavanje. Konoplje imajo v sebi neki vsem živalim jako nevaren strup, kterege voda izsrka iz njih; zraven tega pa se pomnože gnile rastlinske snovi. Skratka: *Voda, v kateri se namakajo konoplje, je izprijena ter izpodkopava zdravje, večkrat celo živino umori.* O tem se lahko prepričamo na prav navaden način. Pred namakanjem konopelj je plavalo v ribniku (bajerju) neizmerno število gibčnih ribic; na enkrat pa so izginili omenjeni vodni prebivalci. Kam so odšli? Pomorila jih je izprijena voda. Taka voda je vsem

našim domačim živalim škodljiva, a osobito govedom in ovcam; ona pa umori tudi goske in race.¹ To nas uči, da ne smemo napajati živalij z vodo, v kateri so konoplje razgrnjene. V tekoči vodi nima to nikakoršnih slabih nasledkov, ker ona hitro odteka. A stvar je drugačna v vodnjakih in stoječih vodah sploh.

Iz tega sestavka izprevidiš, dragi čitatelj, da povzročuje nepripravna voda češče bolezni, kakor običajno misliš. Napajaj torej svojo živino le s čisto, primerno toplo in neizprijeno vodo, da jo obvaruješ boleznij, sebi pa odvrneš škodo in nesrečo.

IV. O pripravljanju in mešanju krme.

1. Kaj hočemo doseči s pripravljanjem in mešanjem krme?

1. Pripravljanje krme ima namen, da pomnoži prebavnost in tečnost dotične klaje; kuhana koruza je lažje prebavna, kakor surova.

2. Nadalje se s pripravljanjem krme poveča okusnost; vsakemu je znano, da krava rajši žre poparjene kakor suhe pleve.

3. Shranjenje in držanje krmiva se olajša. Repno perje, korenjevka itd. se kmalu pokvarijo pri navadnih razmerah; ako pa okisamo omenjeno klajo v jamah, more se ohraniti dolgo časa neizprijena.

4. Z mešanjem različne krme dosežemo, da pojedó živali z boljšo tudi slabejšo klajo.

5. Včasi pripravljamo krmivo, da ga porabimo za zdravilo; tako na pr. dajemo praženo in stolčeno žito proti driski.

6. Dalje štedimo s pripravljanjem krmo; rezanice živina ne razmeče in ne raztrosi, a seno in slamo pa lahko.

7. Slednjič skušamo s pripravljanjem zboljšati izprijeno klajo; plesnivo seno posušimo na solncu ter ga kasneje iztrosimo. (O pripravljanju izprijene krme bom govoril v posebnem odstavku.)

¹ Znan mi je slučaj iz Bosne, da so se napajale ovce v vodi, v kateri so bile konoplje namočene. Od 30 ovác so vse zbolele, in 6 jih je poginilo.

Vsaka pripravljena krma ne ugaja za vsako žival. Okisana, osobito pa kuhana ter poparjena klaja nikakor ne prija konjem, a rezanico imajo zelo radi. Za stare, deloma brezzobe konje razdrobimo oves, a za druge ni to pripravljane v navadi, ker je nepotrebno. Za mlade, še nedorastle živali ni poparjeno krmivo na mestu. Nasproti pa jako prija pripravljena krma pitalnim govedom in molznim kravam, a delavnim volom ne tekne. Ovcam se najbolj prilaga naravna piča; za nje se krmivo zelo redkokrat pripravlja. Izmed vseh domačih živalij je svinja najbolj navezana na pripravljeno krmo in z njo tudi najboljše izhaja. Ona izkoristi pripravljeno pičo najhitrejša in najgotovейše in pri njej ostane tudi najbolj zdrava.

2. Rezanica.

Živina prekuha in prebavi rezanico hitrejša in bolj gotovo, kakor pa deteljo, seno in slamo. Zrezana slama ima tudi to prednost, da jo lahko pomešamo med drugo tečno in slastno klajo, in da živali na ta način prisilimo, da morajo jesti slamo. Trde slame živina nikakor ne mara žreti; iz te zadrege si pomagamo, da napravimo rezanico in jo kasneje poparimo. S tem pripravljanjem pokrmimo slabo klajo, olajšamo žvečenje in tako pospešujemo tudi prebavljanje. Z rezanjem štedimo krmo; seno, deteljo in slamo živina raztrese in pod noge razmeče, a rezanice ne more tako lahko.

Konjska rezanica naj bo $1-1\frac{1}{2}$ cm (centimetrov) dolga, ovčja pa $1\frac{1}{2}-2$ cm. Konjem pokladamo samo rezanico, ali pa ji primešamo ovsa. Mešanje ovsa med rezanico ima ta pomen, da konji bolj žvečijo, torej oves dobro prebavijo in izkoristijo. Za govedo pripravljamo običajno 3 cm dolgo rezanico, ktero krmimo samo zase, ali jo pa pomešamo med zrezano korenstvo, dalje jo poparimo, ali pa poškopimo z osoljeno vodo. — Kdor reže tudi svežo klajo (deteljo, travo itd.), tisti skrbi za zdravje svoje živine in zraven še hrani krmivo. Mlado in zelo tečno deteljo režemo, da jo lažje pomešamo med rezanico. To mešanje ima dvojen pomen: *napenjanje preprečiti in krmo štediti*. Živali žró svežo travo prepožrešno, in iz tega izvira hitro napenjanje. Ker ima detelja mnogo beljakovine (in je torej jako redilna), treba jo je mešati med rezanico, da se tečno krmivo ne zapravlja po nepotrebem. Živina se otepa muham

ter mnogo klaje razmeče in pokonča, a to se ne dogodi tako lahko, ako pred krmljenjem zrežemo deteljo. Vsak umni gospodar pazi, da sproti pokrmi zrezano travo, kajti sicer bi se ugrela ter škodovala zdravju.

Seno, deteljo, slamo itd. režemo z rokami ali s stroji (slamoreznicami). Stroji so mnogo hitrejši, pripravnejši in se dobivajo dandanes prav po ceni. Kdor ima mnogo živine ter potrebuje veliko rezanice, tistemu se hitro izplača slamoreznica. Ko bi bil stroj za posameznega gospodarja vendar predrag, naj si ga naročita dva sosedu skupaj ali pa njih več.

3. Drobljenje žita in sočivja — rezanje korenstva.

Žito zmeljemo ali razdrobimo, t. j. na debelo zmeljemo ali, kakor tudi pravijo, „šrotamo“; korenstvo pa zrežemo v ozke kroge. S tem pripravljanjem se tečnost sicer ne poviša, a vendar se doseže, da ne gre zrnje neprebavljeno od živine, in da ji korenstvo ne obtiči v požiralniku. Nadalje ima pripravljanje pomen, da različno klajo lažje pomešamo.

Moka in zdrob (šrot) hitrejša debelita in bolj redita, kakor dotično žito ali sočivje, toda ne podelujeta prave moči in trpežnosti. Iz tega se učimo, da sta moka in zdrob pitalnim živalim boljša in pripravnejša klaja, kakor žito in sočivje. A nasprotno, celo žito bolj ugaja onim živalim, od katerih zahtevamo moči in trpežnosti, in to je delavna živina. Umen in previden gospodar ne poklada svojim konjem nikoli drugega žita, kakor ovsa; a tega nikdar ne zdrobi, ampak pokrmi ga celega. Od tega pravila so izvzeti stari, brezzobi konji, žrebeta in tudi mladi konji tedaj, ko mečejo zobe; njim zdrobimo oves, ker bi ga sicer težko žvečili. Ako krmimo konje z moko ali zdrobom, tedaj se preveč debelijo, postanejo omehkuženi, leni ter slabi za delo in bolujejo za boleznimi v prebavilih. Za prežvekovalce moramo žito in sočivje vsakokrat zmleti ali, kar je še boljše, samo razdrobiti. Govedo ne more prežvečiti in prebaviti celega zrnja; mnogo neprebavljenega žita odide z blatom v gnoj, kar se mora zaračunati kot precejšnja škoda. Samo bikom plemenjakom dajemo nezdobljenega žita, kajti izkušnja je pokazala, da isto bolj poviša plemensko moč, kakor pa moka ali zdrob. Svinje sploh malo žvečijo, zatagadelj celega žita in sočivja dobro ne prežvečijo in ne naslinijo, zato je ga ne morejo popolnoma prebaviti. Kaj je torej storiti? Žito mleti in moko mešati med ostalo

pičo, ali pa kuhati žgance. Kdor krmi prašičem celo žito, tisti sam sebe goljufa ter krade iz svojega lastnega žepa. (Glej pri krmljenju svinj.)

Nobeni živini ne kaže dajati same suhe moke. Nekoliko namočena in z rezanico pomešana moka se krmi z izvrstnim uspehom govedu; tudi močnata ali otrobova voda mu tekne kaj dobro. Suha moka se sprime v želodcu v svalke, katerih ne morejo redilni soki prekuhati. Svalki ostanejo dolgo časa v želodcu, izpremené se sčasoma v trdo, kislo testo, ktero nadleguje prebavila; nasledek temu je neprebavnost, pri konjih pa nevarna kólika. Mlinarski konji bolehajo zaradi tega tako često na kóliki, ker pokladajo mlinarji preveč suhe moke.¹

Repo, krompir, kolerabo itd. režemo in pomanjšujemo zategadelj, da jih živina lažje jé, da ji ne obtičé v požiralniku, in da jih moremo primešati ostali klaji. Korenstvo in gomolne rastline režemo v ozke kroge (šajbe), da s tem živino prisilimo dobro žvečiti. Rezanje v jednako dolge in jednako debele koščke (kocke) ni priporočati, ker jih požre žival neprežvečene, in tedaj ji lahko obtičé v požiralniku. Zrezanega korenstva in gomolnih rastlin (osobito krompirja) ne smemo puščati na zraku ležati, ker sicer postanejo črne, trde, neokusne — škodljive.

4. Namakanje in parjenje krme.

Kak pomen pa ima parjenje in namakanje, vprašaj, pazni čitatelj. Precej hočem ustreči tvoji ukaželjnosti. Omenjeno pripravljjanje ima namen, da pretrdo, malo prebavno, ali celó čisto neprebavno krmo, kolikor mogoče, zmehča in prebavno stori. Namakanje in parjenje sicer ne pomnoži količnosti hraniva, a vendar poviša tečnost dotične klaje, ker stori deloma neprebavne snovi prebavne.

Od vse živalske klaje je treba *namakati* le sočivje in žito, da ju voda nekoliko zmehča. V prilično posodo denes fižola, graha, rži, in to krmivo zaliješ z vodo. Precej pa te moram opomniti, da smeš naliti samo toliko vode, kolikor je more sočivje ali žito popiti; predolgo pa tudi ne smeš namakati; 12—20 ur zadostuje popolnoma. Ko bi predolgo ali preveč namakal, izsesala bi voda veliko redilnih snovij, torej bi se pomanjšala tečnost dotične krme. Z na-

¹ Sploh moram omeniti, da je zdrob za krmljenje boljši od moke.

makanjem dosežeš, da se klaja zmehča, da se prebavljanje olajša, in da se slednjič odstranijo škodljivosti, ktere povzročuje težko prebavna krma; najpoglavitnejše pa je, da namočena krma ne naraste v želodcu. Kaj rado se namreč dogodi, da se suho žito ali sočivje v želodcu napihne, kar povzroči pri konjih kóliko, a pri prežvekovalcih napenjanje.

Kaj je *parjenje*? Pod tem imenom razumemo polivanje krme z vrelo vodo. Navadno parimo slamo, trdo seno, sempirje, rezanico, pleve, zrezano suho koruznico, luskine od fižola, graha itd., skratka, zelo trdo in težko prebavno klajo. Pri parjenju in pri krmljenju s poparjeno klajo ravnaj takó-le: Krme nadevaj v čist in snažen škač (kad) ter jo polij z vrelo vodo, kateri lahko primešaš nekoliko otrobov; prav dobra je tudi voda, v kateri se nahaja nekoliko kuhanega korenstva. Čim bolj vroča je voda, tem bolj se krma popari in zmehča, tem boljša je za krmljenje. Potem premešaš z drogom vso klajo, da se vsaka bilka dobro namoči in napije vode. Trdo seno, slama, luskine in sploh vse trdo krmivo naj stoji pokrito 6—12 ur, da se prav dobro premoči; za drobnejšo in finejšo pičo pa zadostuje manj časa. Vselej pa moraš toliko počakati, da se klaja ohladi, ali vsaj mlačna postane; nikoli ne smeš polagati vročega krmiva. Poparjena piča tekne najbolj molznim kravam in pitalnim govedom, osobito po zimi radi jedó nekoliko mlačno krmo. Res je, da parjena klaja oslabi in omehkuži prebavila, kar pa pri omenjenih živalih nima baš posebnega pomena. Za konje, žrebeta, teleta in ovce nikakor ne velja; najbolje storiš, da jim je ne siliš, ker s tem odvrneš mnoge bolehavosti. Delavnim volom jo pokladajo včasi po zimi, kedar mirujejo in počivajo. Svinjske piče ne parimo, ampak kuhamo. — Polivanje krme z osoljeno, mrzlo vodo more v nekoliko nadomestovati parjenje. Taka klaja postane slastnejša in nekoliko mehkejša.

Za male posestnike je parjenje jako važno pripravljeno. Sevéda je boljše s hlapom pariti, ker ne postane klaja tako vodena. Za parjenje s hlapom pa je treba strojev, kateri so za malega posestnika predragi; vendar pa more on prav dobro izhajati z navadnim parjenjem.

5. Prija li živalim kuhana klaja?

Pri kuhanju se napije krma vode, njeni deli postanejo mehkejši, torej tudi prebavnejši; kajti redilni soki izsrkavajo

hranivo lažje iz mehke, kakor pa iz trde klaje. Nadalje poči pri kuhanem žitu trda luskina, kar mnogo pripomore k boljšemu prebavljanju in k popolnejšemu izkoriščenju ter odstrani škodljivosti, ktere izvirajo iz težkoprebavne klaje. Slednjič izginejo v kuhanem krompirju škodljive snovi (osobito iste v kalicah), kar je tudi nekaj vredno. — Za to pripravljanje se priporočajo žito, sočivje, korenstvo in gomolne rastline.

Žito in sočivje kuhamo toliko časa, da postane mehko. Nato odcedimo vodo, piče prav nič ne mešamo, ampak jo pustimo tako dolgo stati, da se ohladi. Ko bi sočivje v vodi ohladili, postalo bi nekako žlemasto, neslastno, neokusno, prevedeno, in živina bi ga jedla nerada. Povedati pa moram, da izsrka pri kuhanju voda mnogo redilnih snovij v se; torej ni odlita tekočina brez tečnosti, kakor se navadno misli; pametna gospodinja pokrmi fižolovo in grahovo vodo svinjam. Korenstvo smemo kuhati le toliko časa, dokler se ne zmehča; vsako prekuhanje je napačno in škodljivo. Potem odcedimo vodo, pičo pa pustimo stati v posodi, da se ohladi. Ko bi pustili kuhano korenstvo v vodi, postalo bi sčasoma neokusno, trdo in klejasto, torej slabejše za krmljenje. Voda, v kateri se je kuhala repa, ima nekaj redilnih snovij v sebi, torej jo porabimo za pijačo svinjam. Nekteri jo tudi pripravljajo takó-le: Repo ocedijo, pustijo jo, da se ohladi, potem jo zmečkajo, prilijejo repno vodo ter jo precej pokrmijo. Krompirjeva voda (v kateri se je kuhal krompir) nima skoro nič redilnih snovij, a zraven tega ni povsem neškodljiva. Napačno ravnaajo torej one gospodinje, ktere pokladajo krompirjevo vodo zajedno s krompirjem. Ona, ki je doslej tako delala, naj se v svojo korist poboljša ter naj opusti škodljivo razvado.

Za svinje je kuhana piča najboljša, najpripravnejša in najzdravejša, bodi si že žito, sočivje ali korenstvo. Prašiči prebavijo in izkoristijo kuhano pičo bolj, kakor pa surovo; torej se jim naj piča vedno kuha in nikoli surova ne poklada. Za druge živali pa ni kuhana klaja pripravno krmivo; osobito konjem, žrebetom in teletom more več škodovati, kakor koristiti.

6. Kaljenje in praženje.

Različno žito, sočivje, divji kostanj, želod namočimo v vodi ali jih poškropimo z vodo ter jih pustimo tako dolgo

ležati na gorkem, da začno odganjati kalice. To pripravljene živalske krme imenujemo *kaljenje*. (Glej stran 79.). Ako pa denemo gori navedeno krmo v sušilnico ali v vročo peč, da se praži (žge kakor kava), tedaj pravimo temu *praženje*. Oboje omenjeno pripravljanje ni pri nas običajno in bi se tudi ne izplačalo za splošno krmljenje, kajti bilo bi predrago. Veliko večjega pomena pa je kaljenje in posebno praženje iz zdravniških ozirov.

Za kaljenje upotrebljamo največkrat ječmen, a včasih tudi ostalo žito, sočivje, divji kostanj in želod. Ko začne poškopljena klaja odganjati kalice, takrat je za krmljenje pripravna. Ako ne moremo vse na enkrat porabiti, posušimo jo na solncu, v peči, ali v sušilnici ter jo kasneje zdrobimo in pokrmimo. Omenjeno krmivo jako prija slabotni in preboleli živini, da si pomaga z njim hitro na noge.

Za domače zdravilo pražimo največkrat oves in ječmen, a vendar tudi sočivje in želod. Nekoliko te klaje (kar se baš rabi za zdravilo) se more žgati v ponvicah ali v drugih enakih posodah tako, kakor kava. Proti driski naših domačih živalij je praženo in stolčeno žito uspešno ter priporočljivo domače zdravilo. Prašek potrosimo na klajo, ali ga pa kuhamo na vodi in vse skupaj damo živini piti; ako ne bi hotela piti, vlijemo ji s silo. To zares priprosto, a vendar koristno domače zdravilo bi naj rabil kot prvo sredstvo vsak živinorejec proti gori omenjeni, ne vsekdar lahki bolezni.

7. Okisanje krme v jamah.

Pri tem se s klajo baš tako ravna, kakor z zeljem, ki ga hočemo okisati, samo da rabimo namesto kadi (čebra) jamo. S tem pripravljanjem se kolikost hraniva nikakor ne pomnoži, dà, lahko se še celó pomanjša. V jamah okisamo tisto klajo, ktera se hitro pokvari; pa tudi trdo krmo pripravljamo večkrat na ta način. Za omenjeno pripravljanje je primerno sledeče krmivo: koruznica, repno, krompirjevo in péšno (od pése) perje, nadalje krompir, repa, korenje, pleve, slama, pretrdo seno, grahova slama itd. Posebno pametno ravna tisti, kdor okisa zmrzel krompir ali repo, da se mu dalje časa zdrava ohranita ter ne gnijeta. Seno in detelja se ne pripravljata na omenjeni način, če je bilo vreme za sušenje ugodno. Ko bi se pa zaradi deževnega vremena ne mogla posušiti, okislimo ju v jamah, da se obvarujeta pokvarjenja.

Pripravljanje je sledeče: Poišči prostor, kamor podzemljaska voda ne doteka, ker sicer bi krma segnila. Izkoplji poldrugi meter globoko jamo z navpičnimi stenami ter jo na vseh štirih oglih pookrogli (okroglo napravi). Sevêda so podzidane in izcementovane jame boljše, a vendar imajo veliko napako — predrage so. Noter nameči nekoliko krme, dobro jo pohodi in stlači ter malo nasoli. Preveč je ne smeš nasoliti; kajti preslana klaja bi povzročevala drisko; nekteri celó nič ne solijo, in vendar se krmivo dobro ohrani in pravilno skisa. Nato nameči klaje z novega (med sveže perje devaj plev in slame) in to dobro zgazi; posebno trdo potlači na oglih in na straneh. To moraš ponavljati tako dolgo, dokler ni jama popolnoma izpolnjena. Zatem klajo polagoma zožuj, da napraviš podobo strehe; nikakor pa ne pozabi na tlačenje. Dobro zgaženo krmo pokrij z drevesnim perjem, ali z rezanico, nato pa s prstjo vsaj pol metra na debelo. Prst (zemljo) moraš dobro pogaziti in steptati ter jo naravnati, da je gladka, kakor po mizi; umestno je tudi, ako narediš iz dolge slame (škópe) nekako streho, da se po njej voda odteka. Dalje nametaj okoli in okoli prsti, da se ne steka voda v jamo. Še na neko jako važno okolnost te moram opomniti. Ker se klaja vedno stiskuje in ponižuje, nastanejo sčasoma na prsti luknje in poke, ktere moraš skrbno zadelovati, da zrak v jamo ne zaide, ker sicer bi krma gnila in postala plesniva.

Klaja se okisa v 10—14 dneh, a vendar je ni treba precej pokrmiti; ako je jama dobro zadelana, more se dolgo časa dobra in za krmljenje pripravna ohraniti. Ko jamo odpreš, udari ti v nos prijeten, kislast duh; le repno perje diši nekako neprijetno, torej ne smeš nikoli samega v jamo nametati. Krmivo se sprime v jami tako trdo, da ga moraš včasi rezati z železno lopato.

Okisana trava ugaja vsem živalim, še svinje jo jedó; vendar je navadno konjem in ščetinarjem ne krmimo. Posebno dobro, dà, jako izvrstno pa prija molznim kravam, pri katerih napravlja prav slastno in okusno mleko. Krompir iz jame pokrmimo svinji, govedu in ovci, a repa diši molznim kravam, in tudi pitalna goveda je ne zametujejo. Nikoli pa ne smeš pokladati hkratu preveč kislaste krme, vedno dajaj zraven tudi druge klaje, da ti ne postane živina driskava.

8. Kako napravimo klajo okusnejšo?

Parjenje krme je sitno in težavno, ker moramo imeti vedno vrele vode pri rokah, in ker ne moremo na enkrat mnogo popariti. Zategadelj pripravljajo dandanes mnogi gospodarji krmivo v kadéh, v katerih se samo po sebi spari in toliko zavre, da diši kakor kislasto vino. Na ta način se klaja zmehča ter napravi prebavnejša in okusnejša; vse to se zgodi brez ognja in posebnega dela.

Različno klajo, kakor pleve, sempirje, *največkrat pa rezanico* polijemo na čistem prostoru z osoljeno vodo. Namočeno krmo dobro premešamo, da se vsaka bilka namoči. Tej mešanici lahko pridenemo zrezanega krompirja ali repe in za poboljšek nekoliko otrobov. Potem stlačimo krmo v kad (čeber), pokrijemo jo z deskami in obložimo s kamenjem. Koliko časa pa potrebuje to krmivo za okisanje? Čim gorkejši je zrak, kjer posoda stoji, tem prej se klaja ugreje in postane kislasta; čim hladnejša je okolica, tem poznejše se to zgodi. Ako stojé posode v hlevu, ugreje se piča v 1—2 dneh v toliko, da je za krmljenje pripravna, a na mrzlem prostoru še le v 3—4 dnevih. Zpomniti si je treba, da je ugreta krma tedaj za krmitev sposobna, kedar začne malo po kislem dišati (vinski duh). Osobito mi je opozoriti, da mora gospodar paziti, da se rezanica ali druga klaja v posodah preveč ne skisa, da ne postane kislakakor jesih, in da ne počne gniti. Tako izprijene klaje noče živina jesti, dalje pa ji je tudi nevarna, ker povzročuje različne in nevarne bolezni v prebavilih. Ugreto krmo moramo gorko pokladati, kakor smo jo vzeli iz posode, vendar je ne smemo nikdar preveč dati ali izključno z njo krmiti, kajti v tem slučaju bi utegnili škodovati. — Kislasta piča ugaja izvrstno molznim kravam (dajejo mnogo mleka) in tudi pitelnim govedom (dobro se redé); v malih delih (porcijah) jo smemo krmiti tudi delavnim volom. Za konje pa ni prikladna, in zato se jim naj ne daje; tudi mladi, nedorastli živini ne prija.

Kdor hoče s tako klajo svoja goveda (osobito krave in pitance) uspešno rediti, tisti naj postavi po številu živine dve, tri ali več posod v hlev. Ko se izprazni jedna posoda, napolni se z nova, ter se počne iz druge krmiti. Od početka se ugreta krma živalim sicer nekoliko ustavlja, a polagoma se navadijo na njo. Tudi živinorejec se kmalu privadi temu pripravljanju, da mu ne dela nikakoršne pregla-

vice. Svetujem vsakemu večjemu posestniku, naj pripravlja na ta način klajo, ker more hkratu prirediti več krme, kakor pa s parjenjem. Nikakor pa mi ni treba posebej poudarjati, da je za jedno ali dve kravici parjenje pripravnejše.

V. O škodljivi in izprijeni krmi. — Kako se zboljša pokvarjena klaja?

I. Dražljiva in slabeča krma.

Vsaka pokvarjena in neprikladna klaja je manj tečna od dobre in pripravne — dà, včasì je celó naravnost škodljiva. Nenaravne in izprijene krme ne moremo nikdar v toliko zboljšati, da bi postala popolnoma neškodljiva in povsem dobra. Vse, kar moremo storiti, je to, da skušamo pomanjšati škodljivosti. Ta namen dosežemo na sledeče načine: 1.) Slabeče in predražljive klaje ne pokladamo nikoli same na sebi. 2.) Škodljivo klajo polagamo le v malih delih. Popolnoma pokvarjeno in strupeno krmivo pa popolnoma odstranimo ter ga sploh ne krmimo. 3.) Pokvarjeno klajo odberemo od dobre; tako na pr. izberemo plesnivo seno od dobrega. 4.) Pri krmljenju slabe ali pokvarjene piče dajemo živalim nekoliko soli. 5.) Izprijeno krmivo pripravljamo na različne načine, da mu odvzamemo nekoliko škodljivosti.

Naša živina ne dobiva običajno dražljive krme; to bi se utegnilo pripetiti le na pašnikih, posebno spomladi, ko še dobre trave primanjkuje. V vrsto dražljivih zelišč spadajo smrekovi, jelševi, borovi in brinjevi vršički, zlatice, mleček, konoplje, resa, črnice, ločje in dr. Vse navedene rastline dražijo in razburijo želodec in čreva, da se vnemó; iz tega pa nastane slabo prebavljanje, driska, scanje krvi, krvavo mleko itd. Da se odvrnejo omenjene bolezni, treba je po mogočosti odganjati živino od imenovanih rastlin; glavna stvar pa je, da se spomladi prerano ne pase, ko še dobre trave primanjkuje.

Vsa rastlinska, vodena ali z vodo pripravljena krma oslabi in omehkuži prebavila, da postanejo nesposobna za uspešno prebavljanje druge klaje, dà, včasì celó zbolé. To se zgodi tem prej, ako polagamo dalje časa zaporedoma

slabečo klajo, in ako je ista morda tudi mlačna. K slabeči klaji štejemmo otrobovo in močnato vodo, poparjeno rezanico, okisano seno ali sempirje, odpadke iz žganjarij in cukraren, pivne drože itd.

Nikoli ne krmi vodene (slabeče) klaje konjem, žrebetom in teletom, ampak molznim kravam, pitalnim govedom in svinjam. Dajaj zraven tega tudi sena, slame in žita; jednim prašičem ugaja samo vodeno krmivo. Ko bi se prikazala vsled krmljenja kaka bolestna znamenja, tedaj odteguj polagoma slabečo klajo ter jo nadomestuj z dobro, prikladno; razun tega pa dajaj živini za zdravilo encijana, kalmeža ali pelina.

2. Po povodnji izprieno krmivo.

V slabih in deževnih letih zboli več živine zaporedoma; v takih časih tudi breje samice pogostoma zvržejo. Morda se bo zdela ta trditev komu malo verjetna, vendar pa je resnična. Evo dokaza: Voda, blato in pesek pokvarijo krmó, a izpriena klaja povzročuje bolezni in zvrženje.

Včasi lije na zemljo, kakor da bi bile vse nebeške zatvornice odprte. Nasledek temu je, da izstopi voda na nizko ležeče travnike ter napravi dosti škode ubogemu trpinu — poljedelcu. Povodenj nanese na travo blata, peska in različne druge nesnage. Nadalje izsrka voda rastlinam mnogo redilnih snovij, ktere so bile namenjene živalim v hrano. „Uboga živinica!“ vzdihuje kmetič, kajti znano mu je, da ne izgubi poplavljenega seno samo na vrednosti, ampak da je tudi škodljivo. Zares se mora živina ubogega gospodarja, kateri nima denarja za nakup dobre klaje, smiliti vsakemu, v živinoreji količkaj izurjenemu človeku. Po povodnji izpriena klaja povzročuje, če se krmi sama záse, slabo uspevanje, ujedanje,¹ zaprtje, vnetje v grlu in dušniku, hiranje, zvrženje itd.

Kako se te bolezni po mogočosti zabranijo? Znam sicer za dobro pomoč, ali žalibože, ista more koristiti samo premožnejšim živinorejcem, za revnega posestnika pa ne veljá mnogo. Moj nasvet se glasi: Dokupi tečne klaje ter jo mešaj med svoje slabo krmivo. Iz rečenega izprevidite, da je moj nasvet prav lep za bogatinca, ali šepav za siro-

¹ Sam sem videl za kóliko poginilega konja, ki je imel v debelih črevih 8 klg. peska. Zablačena in peskovita mrva je povzročila smrt.

maka. Vendar pa nočem in tudi ne smem končati tega sestavka, predno ne povem tudi ubožnejšemu živinorejcu nekoliko navodil. Blato in pesek sta škodljiva zdravju; zato se naj blatno in s peskom pomešano seno na solncu presuši, z vilami strosi ter z osoljeno vodo poškropljeno pokrmi. Še boljše pa je, ako se posušeno in strošeno seno zreže za rezanico, ktera se naj z vrelo vodo popari (pridene za poboljšek otrobov) ter mlačna pokrmi. Nekteri ugrejejo rezanico v posodah (glej str. 100.), kar je v tem slučaju vse hvale vredno. H koncu še omenim, da je napačno goniti živino na blatne pašnike, dokler jih dež ne opere, in dokler jih solnce ne posuši.

3. Zaduhla, plesniva in gnila klaja.

Seno, slama, detelja, nadalje žito in sočivje, vse to naj bode povsem suho, predno jih spravimo pod streho. Kdor pehá vlažno krmo na odre ali v kašče, tistemu se bo sčasoma bolj ali manj izpridila, postala zaduhla, plesniva ali celó gnila. Te različne stopinje (zaduhlost, plesnivost in gniloba) nam povedó, da je krma manj ali bolj izprijena, manj ali bolj škodljiva.

Zaduhlo in plesnivo klajo moremo nekolikoboljšati, a gnila ni za drugo rabo, kakor za gnoj. Nikakor pa ne smemo misliti, da zaduhlo in plesnivo seno ni izprijeno; ono je v resnici pokvarjeno ter živalskemu zdravju zeló škodljivo, kar bomo še kasneje slišali. Ako spravimo vlažen oves (sploh žito in sočivje), začne sčasoma neprijetno po zaduhlem dišati, kasneje postane plesniv — torej škodljiv. A tudi za korenstvo in gomolne rastline ni jednako, ako se pospravijo o lepem ali deževnem vremenu, ako pridejo suhe ali mokre v klet. Za mokrih in deževnih dnij pospravljeno korenstvo začne hitro gniti, izpridi se in škoduje.

Ktere bolezni pa povzročuje zaduhla, plesniva in gnila klaja? Evo najvažnejše: *Motjenje v prebavljanju, neprebavnost, ujedanje, napenjanje, vnetje v črevih in želodcu, vnetje v ledvicah in scalnem mehurju, krvava scalnica, driska, včasih tudi zaprtje; k tem, deloma jako nevarnim boleznim se pridruži groznica, vnetje v sopilih in večkrat tudi smrt.* Nadalje napravlja pri brejih živalih *zvrženje*. Če jo krmimo doječim živalim, postane mleko nevarno in škodljivo, ki učinja pri sesajočih mladičih kaj pogosto smrtonosno drisko. Plesnivo seno dela pri konjih, mimo že omenjenih bolezni,

tudi težko sapo; nadušljivi konji pa postanejo še bolj nadušljivi, ako jedó plesnivo seno. Neki posestnik s Koroške mi je pravil svoje dni sledečo dogodenco: „Čital sem v kmetijskem listu, da je plesniv oves konjem zeló nevaren. Imel sem starega konja, ktereга sem redil bolj iz usmiljenja, kakor zaradi dela. Začel sem ga krmiti z izprijenim ovsom, da se sam prepričam o resnici tega, kar sem čital. Konj je začel prav težko dihati; tretji dan se je počel na vsem životu tresti, kasneje mu je nekoliko odleglo. Četrty dan so bila boleštna znamenja hujša; konj je po vsem životu drgetal, na enkrat je padel kakor omrtvoúden na slamo, in proti večeru je bilo po njem.“

Kako se zboljšša zaduhla in plesniva klaja? Le malo plesnivo ali zaduhlo seno in tako slamo posuši na solncu, dobro ju iztrosi in ju pokrmi med dobro klajo pomešani. Nekaj škodljivosti odstraniš tudi na ta način, da tako klajo v jami okisaš (glej stran 99.), ali jo zrežeš in popariš. Za zboljšanje plesnivega krmiva je slednjič okisanje v kadéh kaj dobro. (Čitaj na 100. strani.) Močno plesnivo ali celó gnilo seno, deteljo in tako slamo povsem odstrani in jih nikdar ne krmi. Omenjena klaja nima skoro nikakoršnih redilnih snovij, a zraven tega je močno škodljiva, zaradi tega za krmljenje nesposobna. Zaduhlo in plesnivo žito moraš oprati ter posušiti, predno ga pokrmiš. Če je žito močno pokvarjeno, tedaj ne zadostuje samo pranje in sušenje; v teh slučajih ravnaš najpametneje, ako ga tudi skuhaš in prašičem pokladaš. Zaduhla, gorjupa (žaltova) moka je pokvarjena; škodljivost se pomanjša na ta način, da se žaltova moka skuha. Pameten in izurjen živinorejec ne meša surove žarke moke med ostalo kuhano pičo; on kuha žgance, ktere pomeša v malih delih med pripravljeno korenstvo. Nagnilo repo, krompir itd. izrezaj; zdrave koščke skuhaj svinjam, a gnile dele popolnoma odstrani. Pregnilo korenstvo se ne bi smelo nikdar krmiti, kajti ono lahko več škoduje, nego koristi.

Opomba. V nekterih letih krompir nikakor ne uspeva. Na cimi (krompirjevki) opažamo od početka rumene pege, ktere postanejo kasneje rujavkastočrne, a slednjič se perje posuši. Na izkopanem krompirju vidimo rujavkaste maroge, ktere se polagoma izpremené v črne (suha gniloba); drugikrat je krompir mehek, smrdljiv, gníl (mokra gniloba). Če ima krompir le rujave pege (ni gníl), tedaj se more porabiti, ker ni še posebno nevaren. Črn in suh krompir

(suha gniloba) kuhaj in mešaj v malih delih med drugo pičo, a vendar samo za navadne ščetinarje; nikoli ga pa ne smeš dajati mladim prašičkom ali doječim svinjam. Mokrognili krompir povzročuje pri svinjah in prežvekovalcih nevarno vnetje v črevih ter hudo drisko, ktera se more končati s smrtjo. Ne krmi z njim!

4. Kaj je storiti z zmrzlo klajo?

Najumnejši in najprevidnejši kmetovalec ne more zabraniti, da bi mu sem ter tja krma ne zmrznila. Kar je že pod streho shranjenega, to more obvarovati zmrznjenja, a kar je še pod milim nebom, nad tem vlada stvarnik sam.

Največkrat nam zmrznejo gomolne rastline in korenstvo, dalje trava, repno perje, korenjevka itd. Res je, da zmrzla krma ne izgubi prav nič svojih redilnih snovij, a vendar kaj rada gnije. Zmrzel krompir ima v sebi tiste redilne dele, kakor jih je imel pred zmrznjenjem; a kasneje, ko se prikaže gniloba, izginja hranivo. Zmrzlo krmivo ohladi prebavila (notranje prehlajenje), in iz tega nastanejo driska, ujedanje, napenjanje, vnetje v črevih itd. Dalje ima zmrzla klaja tudi to, za gospodarstvo pogubno napako, da prav hitro gnije, ko se je otajala; slednjič mi je še omeniti, da izgubi precej svoje okusnosti. Navedene okoliščnosti so gotovo dosti imenitne, da obrača živinorejec na nje svojo pozornost, ako hoče odvrniti škodo ter živino pri zdravju ohraniti.

Kako odvrčamo bolezni, in kako zabranimo gnilobo? Kot glavno pravilo v tem oziru si zapomnite sledeče: *Nikoli ne krmite zmrzle klaje, predno je niste primerno pripravili. Nikdar ne gonite svoje živine na zmrzle pašnike.* Če imate le nekoliko zmrzle krme, tedaj jo pokuhajte in porabite, ali jo pa precej pokrmite, ko se je otajala in mrzloto oddala; to je najprvi in najboljši pripomoček, da bolezni odvrnete in gnilobo zabranite. Ali to ni vsekdar mogoče, ker včasih ima gospodar toliko zmrzlega krmiva, da ga ne more porabiti v nekolikih dnevih. Kaj je storiti v takih slučajih? Tudi zato nam je znana precej dobra pomoč. Klaja se nameče v jame, nasoli in stlači, kakor sem povedal na 99. strani. V jamah se krma okisa ter ostane dalje časa za krmljenje sposobna.

5. Bela rosa in rja.

Sivka ali bela rosa napada največkrat slamo različnega sočivja, a tudi ostalim rastlinam ne prizanaša. Zelišča (osobito perje, včasih tudi stebelca) se pokrijejo s sivobelim, moki podobnim praškom, kateri je brezokusen in po ničemur ne diši. — Rja (rija) se prikaže na perescih, stebelcih in na plevah različnih žit, a tudi, akoravno redkejša, na vsakovrstnih travah. Na rastlinah opazamo rudečkaste, rujave ali črnkaste pege, ktere so včasih podolgaste, včasih zopet okrogle; to je rja. Sem in tja se nahaja na žitu toliko rje, da je vsa bilka z njo pokrita ali, kakor pravimo, nasejana. Rjasta krma je živalim dosti nevarnejša, kakor tista, na katero je padla bela rosa.

Sivka in rja dražita in vnameta prebavne dele (organe), napravljata slabo prebavljanje ter mehko, vodeno, dà, celó s krvjo pomešano blato. Večkrat povzročujeta tudi vnetje v gobcu, izcejo slin, vnetje v scalih (scanje krvi), dà, celó krvavo mleko. Ako dobé breje živali mnogo take izprijene klaje, prikaže se pri njih s trutom združeno zvrženje, dalje mrtvoudnost posameznih delov, krč itd. Imenovane bolezni nam povedó, da je rjasta in po beli rosi izprijena krma jako nevarna, kar je treba znati vsakemu živinorejcu.

Kako se je ogibati imenovanih bolezni? Vsa klaja, katero je rja strla, in na katero je padla bela rosa, je pokvarjena, torej škodljiva. Močno rjaste krme ne smemo nikoli pokladati, kajti ona je vsem domačim živalim silno nevarna; boljše je nekoliko mrve dokupiti, kakor pa v nesrečo priti. Zeló napačno bi ravnali, ko bi hoteli nastiljati z rjasto klajo; z gnojem pride namreč na njive tudi tista mala glivica, ki je povzročila rjo, ter ponavlja prihodnje leto svoje škodljivo početje. Slama, ki je od rje močno rujavkasta, ni niti za krmljenje, niti za nasteljo kaj prida; najboljša je, da jo sežgemo, ker s tem odstranimo bolezni ter zabranimo razširjanje rje. Nekoliko izprijeno seno in slamo posušimo, iztrosimo, poštropimo s slano vodo ter ju pokrmimo med dobro klajo pomešani. Najboljše pa storimo, ako tako klajo zrežemo in poparimo, *ker ji s tem pripravljanjem odvzamemo največ škodljivosti*. Nekteri hvalijo tudi okisanje v jamah; napačno to gotovo ni in vselej več koristi, kakor škoduje. Nosečih in doječih živalij ne bi smeli nikdar hraniti z rjasto krmo, kar bi bilo omeniti tudi za nedorastle živali, kajti njim najbolj škoduje. Izmed vseh domačih živalij morejo

rjasto krmo najuspešneje prenašati delavni voli, zatorej jo bomo krmili v prihodnje samo njim, in sicer v malih delih (porcijah). Ko bi se prikazala kakšna boleсна znamenja, tedaj pa bomo izprijeno klajo precej odstranili ter jo z dobro nadomestili. — Bela rosa pač ni tako zelo nevarna kakor rja. Krmivo, katero je pokvarila sivka, moramo posušiti ter iztrositi, kar navadno zadostuje. Dež izpere mnogo bele rose; zategadelj je jako umestno po škodljivih pašnikih še le tedaj pasti, ko jih je dež opral ter deloma očistil.

6. Nekoliko besed o sneti.

Največkrat opazujemo snet na rži; vendar pa se nahaja tudi na drugih žitih in na travah. Namesto zrna vidimo rujavkasto, črnovišnjevo, ali črno, okroglo, malo zakrivljeno, precej veliko telesce. Če to spako razkoljemo in razdrobimo, opazimo, da je sredina sivkasta, pri drugi sneti pa črne barve, kar se ravna po starosti.

Snet je strup človeku in živali. Ljudje, ki so uživali kruh iz močno snetivega žita, zbolé nevarno, dà, celó smrtno; to zatrjujejo zdravniki, in o tem so nas tudi izkušnje poučile. Naše domače živali ne zbolé tako često, kakor ljudje, ker one navadno ne dobé hkratu toliko sneti, da bi se zastrupile. Ko bi pa požrlo kako živinčce slučajno mnogo sneti, takrat opažamo pri njem sledeča znamenja: Ono je nemirno in vzburjeno, davi se, bljuje, naznanja jako hude bolečine v trebuhu, večkrat ga napade kólika. Žival začne sčasoma hirati (ako je ne umori prva bolezen), postane omočena in vrtoglava, od srca oddaljeni deli umró — snet se pritisne. („Dom. Živinozdravnik“ str. 130.) Vsa navedena znamenja so najbolj očividna pri svinji, manj škoduje snetiva klaja konjem, a najmanj govedu in ovci. Posebej omeniti in osobito poudarjati pa moram, da je *snetivo žito najbolj nevarno in najbolj škodljivo brejim živalim*. Ono ima namreč lastnost, da povzroči stiskanje maternice; stiskajoča se maternica pa tišči na sad, kateri pogine ter odide pred določenim časom iz telesa — živali zvržejo.

Kako je ravnati s snetivo klajo? Snetivega žita ali sena s snetivimi travami ne smeš *nikdar in nikoli polagati brejim živalim*. Najčešče pokrmijo nepripravljeno snetivo rž, otrobe snetive rži ali kakega drugega žita svinjam in govedom; to moraš opustiti, *posebno brejih živalij ne smeš siliti s tako krmo*. Snetivo žito moraš oprati, posušiti

in kuhano pokrmiti govedu ali ovci. Sploh pa ne smemo dati na enkrat obilo snetive krme, ampak jo moramo mešati v malih delih med ostalo dobro pičo.

Opomba. Na zelju, repi in na drugih enakih rastlinah se prikaže nektera leta neizmerno število gosenic. Ako se primeri — kar je lahko mogoče — da požre žival z zelenjavo veliko gosenic, tedaj more nevarno zboleti; vnetje v gobcu in črevih, huda driska, groznica in dr. so temu nasledek. Bodi mi dovoljeno z vzgledom pojasniti škodljivosti, katere nastanejo po zaužitju gosenic. Pred nekolikimi leti je pritekel k meni neki živinorejec skoro brez sape. Ves prestrašen mi pripoveduje, da ima desetero goveje živine in vsa mu je na nagloma zbolela. „Goveda so otožna, žalostna, ne žró, in iz gobca se jim cedé neprenehoma sline; krave so izgubile več kakor polovico mleka,“ končal je osupel kmetič. O resnici tega sem se prepričal v njegovem hlevu. Vzrok hitre bolezni je bil kmalu znan. Gospodar je namreč obiral zeljnato perje ter ga z gosenicami vred krmil svojim govedom. Bolezen se je sicer ozdravila z malim pripomočkom, ko se je zabranilo daljno krmljenje škodljive klaje, a vendar bi se bilo lahko pripetilo kaj hujšega. Drugemu posestniku pa je poginilo baš istega leta mnogo rac in gosij, ker so obirale zeljnate gosenice. — Na perju mnogovrstnih rastlin, osobito na dolnji strani peresa, vidimo včasih na tisoče in tisoče malih živalic — pernatih ušij. Velika množica teh živalic, ki izločujejo na zgornjo stran peresa neko sladko in klejasto tekočino (medeno roso), napravi pri živini vnetje v gobcu in črevih ter drisko. Take rastline še le tedaj pokrmimo, ko jih opere zdaten dež.

7. O strupenem krmivu.

Pod imenom „strup“ razumevamo navadno tiste rastlinske ali rudninske snovi, katere vsako živo bitje na nagloma umoré. (Hitro zastrupljenje.) V razširjenem pomenu besede pa prištevamo „strupom“ tudi vso izprijeno in neprikladno krmo. Ona sicer ne umori živine na enkrat, a vendar napravlja različne, manjše ali večje bolezni, katere morejo sčasoma ugonobiti prej najzdravejšo žival. (Dolgotrajno zastrupljenje.)

Najlažje se pripeti, da se živina zastrupi na pašnikih ali pa v hlevu s strupenimi rastlinami. To se v resnici česče dogaja, kakor navadno mislimo. Gospodarji se namreč

preveč zanašajo na prirodni nagon (instinkt) živalij ter se tolažijo z mislijo: živinče itak ne žre strupenih zelišč. To mnenje pa ni vselej opravičeno. — Izkušnja nas je poučila, da večina strupenih zelišč ne škoduje toliko ovci in kozi, kakor govedu, konju in svinji. Nadalje nam je znano, da so nektera suha zelišča manj strupena, kakor so bila sveža. Vedno moramo sumiti, da se je živina zastrupila, ako je zbolelo mnogo živalij, ktere so jedle jednoisto pičo, za enakimi boleznimi znamenji.

Strupe, bodi si rastlinske ali rudninske, delimo *a)* v *ostre*, in *b)* v *omotljive*. *Ostri* otrovi (strupi) povzročujejo nemirnost in razburjenost, izcejo slin iz gobca, trebuhobolje, vnetje črev, drisko in bljuvanje ter prav zdatno pomnožé žilo in sapo. *Omotljivi* strupi vplivajo na možgane in na vse živčevje. Oni omamijo živali, učinjajo krče, norost (divjost), topost in sevéda pomnožé tudi žilo in dihanje. Pri zastrupljenju z omotljivimi otrovi se priporoča sledeče kot dobro domače zdravilo: Ocet (jesih), črna kava, kislo in umeteno mleko, polivanje glave z mrzlo vodo, brizgljanje jesiha v ritnik ter puščanje krvi.¹ Kedar se živina otruje (zastrupi) z ostrimi strupi, tedaj ji moramo vlivati milnico (žajfnico), olje, kuhovino stolčenega lanú, sleza (ajbiša) itd.; tudi brizgljanje omenjenih sredstev ni napačno. Za svinje se priporoča v vseh slučajih zastrupljenja tako zdravilo, ktero napravi bljuvanje (kozlanje); tako na pr. za odrastlega prašiča dva grama v vodi raztopljene bljuvne soli. Pri zeló hitrih strupih pa je pomoč navadno prekasna, kajti oni presekajo nit življenja hipoma.

Najvažnejše strupene rastline, s kterimi bi se mogle zastrupiti naše domače živali, so sledeče:

Podlessek je suh in svež jednako škodljiv, najbolj strupeno je njegovo seme. On napravlja bljuvanje in hudo drisko.

Mleček ima v sebi ostro mleko, ktero učinja jako hudo drisko, scanje krvi, krvavo mleko.

Mak raste med žitom kot plevel, ali se pa seje po vrtih. Posebno škodljivo in nevarno je njegovo nezrelo zrnje. Mak povzročuje od početka divjost in norost, a kasneje topost in zaspanost.

Volčje jagode so ljudem zeló nevarne, a živini ne ško-

¹ To puščanje ima namen, da se s krvjo odtoči nekoliko strupa in se s tem pomanjša nevarnost.

dujejo tako močno. Izmed vseh živalij so konju najbolj strupene.

Ljuljka raste med žitom. Zelena ni nevarna, zrelo zrnje pa je jako omotljivo. Pri ovcah, svinjah in sploh pri malih živalih napravlja omotico, topost, dà, celó smrt. Govedu in konju je manj nevarna.

Zlatenice so lepo rumene, a tudi jako strupene rožice. Cvetočih zlatenic živina ne jé, ali pred cvetjem jih more požreti z drugo travo. One imajo v sebi oster strup, ki učinja hudo drisko, dà, včasih celó smrt. — Na pašnikih rastoče zlatenice se naj porujejo.

Teloh in čmerika sta osobito spomladi nevarna, ko še ni dobre trave; onadva učinjata vnetje v črevih in opasno drisko.

Smrdljivec (*smrdljivi koren ali pisana trobelika*) je omotljiva rastlina, osobito nevarne so njegove korenine. Ovcam in kozam je manj nevaren kot govedu.

Vodna trobelika je vsem domačim živalim jako nevarna; majhni deli te rastline morejo zastrupiti največje živinče.

Tis (*tisovo drevo*) je vsem živalim strupen; on napravlja omotico in topost.

Zobnik je konju silno strupen; ostala živina pa ga uživa brez nevarnosti.

Duhan (*tobak*) je govedu opasna rastlina. Večkrat rabijo tobakovo kuhovino zoper uši; paziti je treba, da se žival ne obliže ter ne zastrupi.

Naprstek je konjem nevaren.

Vrtna zelenika (*pušpan*) je strupena. Čital sem v kmetijskem časniku, da so zastrupili konja z 1 kilogramom zeleničnega perja.

Sveže konoplje se zvijó v klopčiče ter ležé dolgo časa neprebavljene v želodcu. Sicer pa povzročujejo vnetje v črevih, drisko, omotico in krč. (Glej tudi na 91. strani. O naših škodljivih rastlinah, ki škodujejo človeku in živini njegovi, čitate lahko obširno v družbeni knjigi, katero je spisal profesor M. Cilenšek.)

Črešnjeve in breskove koščice, oziroma jederca so nevarne svinjam. Če pojé prašič mnogo koščic, popadejo ga krči, on počne hitro dihati, slednjič pa — pogine.

Žarke (*žaltove*) *oljnate tropine* so strup vsem živalim. One napravlajo hudo drisko, omotico, topost in tudi smrt.

Če stojé *mlečni in kuhinjski odpadki* dalje časa na gor-

kem prostoru, začnejo vreti, postanejo kisli in zdravju kvarni. S takimi izprijenimi odpadki se morejo svinje zastrupiti, kar se je že večkrat dogodilo. Baš tako nevarne so pokvarjene jeternice in krvavice ne samo ljudem, ampak tudi prašičem.

V bakrenih posodah stoječa hrana je pogubonosna ljudem in živalim. Znanih je več slučajev, da so poginile svinje, ker so žrle pičo, dolgo časa v bakrenih kotlih stoječo. Kotli se naj pocinijo, in nevarnost je odpravljena.

Slano mlako (solamuro)¹ pokrmijo nekteri nevedni ljudje prašičem, da jim „ne pridejo k nič“, kakor pravijo. To je jako napačno ravnanje, ktero se večkrat prav hudo maščuje. Poskusi so nas prepričali, da pogine konj ali tudi govedo, če mu daš na enkrat 1½—2 litra solamure, a ½ litra omenjenega strupa umori največjo svinjo ali najtrdnejšo ovco. Solamura je tem nevarnejša, čim starejša je.

VI. Hlev.

I. Dobrega hleva prostor in lega.

Kar je človeku hiša, to je živini hlev. Domače živali prebijejo skoro vso zimo v hlevu, a tudi po letu se nahajajo večkrat v njem. Neobhodno potrebno je torej, da je hlev takšen, da živalim ne škoduje, ampak da jih ohrani zdrave, in da jih varuje vseh vremenskih nezgod. Dober in pravilen hlev pripomore mnogo k ohranjenju zdravja, a slab ga podira in ruši.

Od vsakega zdravega hleva se zahteva, *da je suh, malo povišan od okolišča, da ima pravo lego, in da je postavljen iz pripravnega gradiva. Nadalje mora biti hlev zračen, dovolj svetel, primerno topel, snažen, dosti visok in prostoren, in slednjič naj varuje živino posilnega poškodovanja.*

Naš živinorejec postavi hlev, kjer se mu baš zdi, in kjer mu je najbolj pri rokah. Vendar se nadejam, da bo vsak čitatelj te knjige zidal odslej pravilnejše, in da se bo ravnal po nasvetih, ktere mu hočem ob kratkem navesti. *Prostor, kjer se ima postaviti hlev, bodi suh, zdrav, t. j. brez gnilih rastlinskih ter živalskih snovij, in naj stoji na neko-*

¹ Tako imenujemo vodo, ktera se napravi pri nasoljenju svinjskega mesa.

liko povišanem mestu. Ako nanese potreba, mora se stavbeni prostor nasuti, predno začneš zidati. Če je prostor suh in zdrav, bode tudi hlev suh, ako si se oziral pri zidanju na ostale potrebnosti. Povišan prostor stavbišča ima ta pomen, da se gnojnica in kapnica lahko odtekata ter ne zaideta v zemljo in stene, kar bi napravilo vlažnost. Hlevi se ne smejo staviti nikdar zraven jezer, rek in stoječih vodá tako nizko, kakor je površje vode, ker bi bili vedno mokri in vlažni. Nesuh (torej vlažen) hlev pa je živalskemu zdravju škodljiv in nevaren; nasledki vlažnosti se javljajo sicer le počasi, nevidoma, a vendar nikoli ne izostanejo. Kdor zida hlev na močvirnata tla, tisti vabi bolezní vanj. Krajevne razmere zahtevajo večkrat, da se stavijo hlevi na podnožje kakega grička tako, da je jedna stena prosta, a druga tiči v zemlji. Taki hlevi so vedno mokri in vlažni. Da se vlažnost pomanjša, treba je odpeljevati deževnico, kolikor se to sploh more; kjer pa je le količakaj mogoče, naj se opusti omenjeni način zidanja. Ko bi gospodar ne imel drugega prostora, naj napravi na oni strani, kjer tiči stena v zemlji, jeden meter od zidú oddaljen jarek, po katerem se naj odteka deževnica; zraven tega naj skrbi, da se odteka strešna voda po žlebovih.

Pri zidanju se moramo ozirati tudi na *lego*. *Hlev naj stoji na prostem, obrnjen pa bodi proti vzhodu. Prostor pred njim naj bo čist in snažen, da živali ne obolé na parkljih, kar bi se moglo dogoditi posebno pri ovcah.* Nikakor ni jednako, ali je obrnjen hlev na to ali na drugo stran. Dobro in pravilno zidan hlev mora biti po zimi gorek in po letu hladen. Vse hiše in vsi hlevi, kateri so obrnjeni z glavno stranjo proti severu, so mrzli in vlažni, ker vleče od ondod oster veter, in ker jih ondi solnce malo obseva. Iz tega vzroka ne smemo staviti hlevov tako, da bi bila obrnjena glavna stran (kjer se nahajajo okna in vrata) proti severu. Mrzla severna sapa bi utegnila povzročiti prehlajenje in iz tega izvirajoče bolezni. No, bom pa obrnil glavno stran proti jugu, misli si morda ta ali oni mojih čitateljev. Le počasi, tudi to bi ne bilo dobro. Le predočimo si pekoče poletno opoldansko in popoldansko solnce, ktero bi pripekalo z vso močjo na vrata in okna, odnosno na živali. Ob teh razmerah ne bi imela živina pravega počitka in zadostnega pokoja; vročina in nadležne muhe bi jo preveč mučile. Tudi proti zapadu obrnjeni hlevi bi bili morda še prevroči, a vendar mnogo prikladnejši, kakor proti severu

in jugu ležeči. *Najboljše in najpripravnnejše je, da se obrne glavna stran hleva proti vzhodu.* Jutranje solnce vpliva oživljajoče na vsa živa bitja, torej tudi na živino; razun tega pa ni niti prevroče, niti prehladno, kar živalim najbolj ugaja. Če ni mogoče obrniti glavne strani proti vzhodu, naj se nasadé v primerni daljavi košata drevesa, da odvrtaajo preostro sapo ter prepekočo vročino. Dobro je tudi, če se napravijo na severni strani šupe za drva, za listje itd.; te stavbe naj odvrtaajo od hleva mrzel veter.

2. Kakšne naj bodo hlevske stene?

V različnih krajih rabijo pri različnih razmerah različno gradivo ali stavivo za hleve. Naš gospodar porabi navadno to, kar ima pri rokah, in kar je najcenejše. Običajno pa se kasneje prepriča, da je sicer ceno gradil, a vendar je hlev drag, ker se mora često popravljati. Prvo pravilo pri izbiri gradiva je, da je isto *suho, za zrak prodorno, a vendar mora odvrtaati preveliko vročino, prehud mraz in preostro sapo*; sevéda je za kmetovalca velike važnosti, da je gradivo tudi trpežno. Skoz suhe stene prihaja vedno nekoliko čistega zraka v notranje prostore. Ako pa so stene vlažne, zamaši voda male, prostemu očesu nevidne luknjice, in čist vzduh ne more dotekati v hlev. Dalje so mokre stene mrzle, kar utegne povzročiti prehlajenje; večkrat postanejo tudi plesnive, iz česar izvira sprijenje zraka. V vlažnih hlevih bolehajo živali za vnetjem v sopilih in na udobolju. One oslabé, dlaka se jim ščetini, in slednjič dobimo od njih le majhnih dohodkov, t. j. krave imajo malo mleka, pitalna živina se počasi debeli, in vprežna žival nima prave moči.

Les je najcenejše stavivo, a zraven tega odvrta kaj dobro tudi mrzloto. Vendar imajo lesení hlevi to napako, da so po letu vroči in slednjič malo trpežni. Lesenih sten ne smete graditi iz desák (dil), ampak iz debelih krajevcev (brunovja); vse luknje in špranje morate zapažiti z mahom. Nekteri posestniki napravljajo stene iz desák ali protja, ktere omečejo z ilovico ali mortom, kar je neumestno. Taki hlevi so vlažni in malo trpežni. *Najboljše in najzdravejše gradivo so opeke. One so namreč suhe, kar je prvi pogoj, in drugič so varnejše (sigurnejše) zaradi ognja; iz opek grajeni hlevi so po letu hladni in po zimi topli. Kamenite stene so sicer tudi dobre, samo zrak ne more lahko skoz*

nje prodreti. Kjer se skrbi za zadostno prevetrenje, kjer je dovolj kamena, tam se morejo stene napraviti iz njega, kajti one so trpežne in po ceni.¹ Kamenite stene se morajo do dobra posušiti, predno se omečejo in obelijo, ker sicer bi bile vedno vlažne in mokre. Da ne zaide vlažnost iz tal v stene, to preprečimo na ta način, da vzdiamo med podzidje in steno katrana, asfalta ali cementa. Ko začne zid iz zemlje moleti (štrleti), napravi se na njem vrsta ravno imenovanih snovij, ktere odganjajo potem vlažnost od sten.

3. Pod in strop.

Tlak ne sme propuščati scalnice, in ista se mora hitro odtekat; to je glavno, vse drugo pa dosežemo manj ali več z nasteljo.

Tla naj bodo torej *neprodorna*, t. j. taka, da ne more scalnica in gnojnica vá-nje zalezti, dalje nekoliko *nazaj nag-njena in malo vzvišena*. Če se ne more scalnica odtekat, zasede se v pod ter usmradi in okuži ves hlev, kar povzroči mnogovrstne bolehavosti, dà, celó nevarne bolezni. Hlevi z neprodornim tlakom pa se tudi lažje razkužijo, če se prikrade v nje kaka kužna bolezen.

Dalje bodi tlak tako napravljen, da je vzadi nižji kakor spredi; na tri metre dolgosti računamo navadno 5—7 *cm* pada, t. j. sprednji del bodi 5—7 *cm* višji od zadnjega. Konjski prostor se sme še malo bolj nagibati, a za govedo ne bi bilo to umestno, osobito ne za krave; kajti prenagnjena tla pospešujejo zvrženje ter različne izstope. (Glej „Dom. Živinozdravnik“ na 186—189. strani.) Scalnica naj odteka v takozvane žlebove (jarke), kateri jo vodijo v posebne, zato pripravljene gnojnične jame zraven gnojišča. Najboljše žlebove napravljajo iz kamena, ktereга zvežejo s cementom; oni se namreč lahko čistijo ter ne napravljajo nikakoršnega smradú. Tudi si je zapomniti, da ne smejo biti žlebovi pregloboki, da se živina ne poškoduje.

Hlevski prag bodi nizek, da se živali ne ranijo na nogah.

V nekterih hlevih gradijo pod iz *ilovice*, ktero dobro zbijó; tak tlak je po ceni in ni premrzal, zraven tega je dovolj mehek, in živali si ne obrabijo kopit in parkljev.

¹ Opeke so sicer dosti boljše, a ker so predrage, ne more si jih vsakdo omisliti.

Vendar pa je nekoliko vlažen; a glavna napaka je, da se napravijo v njem luknje in kotanje, kamor se zasedeta blato in scalnica, ki se sčasoma usmradita ter okužita hlev. Kdor ima dosti nastelje, za tistega ni ilovčast tlak baš preslab, osobito kar se tiče cvenka. Nekoliko več vreden je isti pod, kateri je zbit *iz ilovice, zemlje in peska*; a trpežen tudi ni. *Lesena tla* niso pretrda, torej ne poškodujejo kopit in parkljev; vendar so zaradi tega nepripravna, ker usrkavajo scalnico, in ker prehitro gnijó. Kdor hoče napraviti lesen tlak, tisti naj izbere trd les (mehek ni dober) ter ga naj tako zloži, da se voda ne zaseda, ampak da hitro odteka. To se doseže na ta način, da se pod malo nagne, in da se položé posamezne deske počrez, a nikoli ne po dolgem. Nekteri napravljajo tlak iz *drobnih kamenčkov, ktere zatolčejo v pesek, zemljo in malto*; ta je sicer po ceni, ali vendar se kaj težko snaži. Pod iz *kamenitih plošč* je mrzel in trd; na njem se živali lahko prehlade ter si poškodujejo kopita in parklje, ako jim primanjkuje zadostne nastelje. Kdor pa ima dovolj nastelje, in kdor zalije posamezne kamene s cementom, tistemu se ni treba bati nobenih neprilik. Najboljši in najprikladnejši tlak pa napravljajo iz trdožganih opek ter iz cementa in betona. Na pod nalijejo cementa, potem pa postavljajo opeke tako jedno kraj druge, da stoji ožji del navzgor; na vrhu pa jih je treba zaliti s cementovim mortom. Da so opeke dovolj trde, to preskusimo takó-le: Opeko stehamo ter jo denemo dve uri v vodo; ako postane v vodi le za nekoliko gramov težja, sposobna je za tlak, ako pa popije mnogo vode, ni dobra. Omenjeni pod je izvrsten v konjskih, pa tudi vrlo dober v govejih in svinjskih hlevih.

Strop naj bo trden in neprodoren za sopare. Če je strop nepropustljiv, tedaj je hlev po zimi gorek in sopare ne zaidejo „pod streho“ (podstrešje), kjer se navadno krma nahaja. Kajti sparjena klaja postane neokusna in razun tega ni brez vse nevarnosti, kar se je opazovalo osobito pri brejih živalih, konjih in ovcah. Les ni pripravno gradivo za hlevske strop, kajti on se napije sopare in zategadelj je vedno moker; temu nedostatku malo odpomoreš, če prav pridno zračiš. Nasproti temu pa je izbokan (velban) strop mnogo boljši in za ohranjenje živalskega zdravja sposobnejši.

Streha ni posebne važnosti. Le toliko hočem omeniti, da so slamnate strehe (ali deske) zaradi tega pripravnejše od opek, ker so po letu hladne, po zimi pa bolj gorke. Gledé na nevarnost požarov pa so sevéda opeke boljše.

4. O hlevskih oknih in vratih.

Okna napravljamo zato, da doteka v hlev svetloba in sveži zrak.

Okna naj bodo tako napravljena, da ne pada svetloba naravnost v oči, kar velja v prvi vrsti za konjske hleve. V tem oziru so najbolj nevarni solnčni žarki, kajti oni slabé vid, učinjajo očesne bolezni, dà, celó slepoto. Zaradi tega ne dá umen živinorejec napraviti oken pred glavo (spredi), ampak vzadi, ali pa na strani. Če je prisiljen imeti okna pred živinčetom, naredi jih visoko pri stropu, da ne pada prebleščeča svetloba naravnost v oči. Pa še več! Spreten gospodar porabi visoko napravljena okna tudi za zračenje, ker vé, da ne vleče skoz visoka okna mrzel zrak naravnost na živali. Vsako hlevsko okno bodi tako narejeno, da se po letu lahko odstrani ter nadomesti z mrežo. Previdnemu posestniku je dobro znano, da se more z mrežo hlev zatemniti (kar je po letu velike važnosti), a čisti zrak vendar doteka. On napravi okno iz dveh delov, namreč iz zgornjega in dolnjega. Dolnji del stoji trdno (je nepremakljiv), a zgornji se dá odpirati. Pa kako se odpre? Povsem drugače, kakor se odpirajo okna v naših hišah. Na spodnjem delu okna se pritrdi gornji del ter se odpira — zdaj bolj na široko, zdaj manj, kakor je potreba — od zgoraj navzdol, né pa po strani, kakor je to navada v naših sobah. Umen živinorejec si misli, ako okno tako pritrdim ter ga na omenjeni način odpiram, teče mrzel zunanji zrak proti stropu ter se že pogreje, predno pride do živali. — Ozrimo se sedaj malo po hlevih naših slovenskih gospodarjev in preštejmo tiste, v katerih smo našli primerna okna. Prav nič se ne pregrešim zoper osmo zapoved božjo, ako odločno zatrjujem, da od 100 hlevov najdemo komaj 5 takih, ki imajo prilično dobra okna. V vseh drugih hlevih pa so okna — prav za prav linice — napačna, premajhna, prenizka, ali jih pa sploh ni.

Previden in izkušen živinorejec reče *hlevska vrata* tako napraviti, da se živina, ko se podi ven in noter, ne more poškodovati. On dá narediti velika, t. j. dosti visoka in dosti široka vrata; podboje (pangere) lepo poobla in pogladi, da se živali na njih ne ranijo. Dvojna vrata (t. j. vrata obstoječa iz dveh kril) so boljša in pripravnejša od tistih, ki imajo samo jedno krilo. Kedar se živina izganja, odpreta se obedve krili, kedar pa ljudje sem in tja hodijo,

tedaj zadostuje, ako se odpre samo jeden del. Prebrisan gospodar reče hlevska vrata tako zgraditi, da se ven, a nikoli navznoter ne odpirajo. On si misli takó-le: Če se vrata navznoter odpirajo, dogodi se kaj lahko, da bi se med gnetjem živine zaprla, in zaradi tega bi se utegnila pripetiti kaka nesreča; tudi pri požarih je ta naprava velike važnosti. Če se pa vrata navznoter odpirajo, mora biti na vsakem krilu pritrjena verižica, ktera se natakne na žrebelj, da se zabrani zapiranje. Previden gospodar dá vrata tako pritrditi, da se vsak čas lahko snemó ter zavoljo zračenja nadomestijo z lesom.

5. Zračenje hleva.

Nečist in nezdrav zrak izpodkopava zdravje. Izprijen vzduh sicer ne pokonča živalij na enkrat, a vendar jih zastrupuje polagoma, počasi — zli nasledki ne izostanejo. Na prostem ima živina dovolj čistega zraka, ali v hlevih — dovolj pokvarjenega. Pa kako naj bi bil v hlevih zdrav zrak, ker se nikoli ne zračijo, ker to se dozdeva ljudem nepotrebno. Ali ta nevednost, boljše rečeno malomarnost se, žalibog, čestokrat prav hudo maščuje. „Kamor ne pride zrak, tja pride bolezen,“ pravi stari in resnični pregovor; samo želeti je, da bi si ga naši gospodarji tudi dobro zapomnili.

V male hleve dohaja pri vratih, oknih (če jih imajo) in celó skoz zid dovolj čistega zraka; za nje ni treba posebnih prevetrovalnih priprav (vetril). Odprite okna, in zrak se dosti izpremeni, pokvarjen odide, čist pa pride. A v velikih hlevih je stvar drugačna. Mnogo živine potrebuje mnogo zraka; tu ne bi nikakor zadostovala sama okna za dovažanje svežega vzduha. Zatorej se morajo napraviti v velikih hlevih posebne priprave, po katerih naj doteka zdrav in svež zrak. V ta namen pustimo v zidu na obeh dolгих straneh hleva, in sicer prav visoko pri stropu posebne luknje. Te luknje morajo biti zaradi tega visoko v zidu, da mrzli zrak ne vleče naravnost na živali ter jih ne prehladi. Zračne luknje ne smejo biti vodoravne ali ravno-ležne (naravnost), ampak pošev (po strani) napravljene. To je tako razumeti, da se prične luknja na zunanji strani zidú nižje, in da se konča na notranji višje proti stropu. Zakaj pa zopet to? vpraša me morda ljubi čitatelj. To je zato, da dež in sneg ne moreta v hlev, in da teče mrzli zunanji zrak proti stropu, a ne naravnost na živino. Na zunanji strani pritrdimo čez zračno luknjo mrežico iz žice (dratú),

da zabranjuje muham in drugim enakim nepovabljenim gostom pot v hlev. Ta naprava je prav dobra, kajti ona odstranjuje sitne mrčese, in vendar doteka v hlev dovolj čistega zraka. Ko se je hlev dovolj prezračil, zamašimo luknjo s slamo. Nekteri imajo še druge priprave, pri katerih prihaja zrak po posebni cevi skoz streho in strop. Taka prevetrila pa so predraga in večinoma nepripravna. Sploh zadostujejo za naše razmere gori imenovane zračne luknje.

V poletnem času je za prevetrenje srednjega hleva dovolj, če se okna odpró ter vrata snemó in z leso nadomestijo. Samo ob sebi pa se razume, da se morejo prezračiti mali hlevi na ta način, da se odpró samo okna. Velike hleve zračimo s tem, da odpremo zračne luknje, če je pa potreba, tudi vrata in okna. Prav pametno je, ako se napravijo vrata iz zgornjega in spodnjega dela; v tem slučaju se zgornji del odstrani ter nadomesti z lesom. Ta način zračanja je kaj pripraven za soparne, poletne večere.

6. Primerna hlevska toplina.

Med prve pogoje zdravega hleva moramo uvrstiti *primerno toplino*. Živini ne ugaja niti prevelika toplina, niti presilen mraz; oboje škoduje. V vročih hlevih se živina preveč omehkuži, da ji škoduje vsaka mala sapica; v mrzlih pa se nasprotno prehladi in večkrat nevarno zbolí.

Dragi čitatelj, morda si tudi ti med tistimi, kateri pozabijo čistiti svoje hleve, in kateri se nič ne brigajo za primerno hlevsko toplino. Mogoče je, da pustiš svojo živino ves dan v blatu ležati ter sopsti prevroč, izprijen zrak. Morebiti, da zapiraš živali v mrzel hlev, kjer drgetajo ves dan pri sami slami od neznosnega mraza. Če si doslej tako ravnal, poboljšaj se v prihodnje in drži odslej svojo živino po pravilih, ktera so navedena v pričujoči knjigi. Trud, ki ti ga napravlja pravilno držanje, izplačal se ti bo desetkrat, a ne samo enkrat.

Vsák umni živinorejec bi moral imeti v hlevu toplomer, da uravna in obdrži tisto toplino, ki živalim najbolj ugaja. Za toplomer se naj naredi v stebru sredi hleva posebna luknja, kamor se obesi. Toplomer stane nekoliko grošev, a vendar je pri uravnavi prave in primerne topline neizmerne važnosti.¹

¹ Toplomere prodajajo v vsakem večjem mesticu.

Tista toplota, pri kateri se živali najboljše počutijo, najmanj pojedó ter donášajo največ dohodkov, je pri različnih živalih nekoliko različna. Temu živinčetu ugaja ta, a drugemu zopet drugačna toplota. Ta razlika je odvisna od *rodú, pasme, starosti in od tega, za ktere dohodke se živina hrani* (za mleko, mast, delo itd.). Vendar poznamo tudi nekako srednjo mero, pri kateri se vse živali prilično dobro počutijo ter ne trpé škode; ta srednja toplota znaša $14-15^{\circ}$ (stopinj) Celzijevega toplomera. Za vsak živalski rod posebej mi je tó-le omeniti: *Konji* se najboljše počutijo pri oni hlevski toplini, ki znaša $13-15^{\circ}$ C.; za doječe kobile in žrebeta naj bi znašala 17° C. Navadnemu *govedu* najboljše ugaja hlevska toplota tedaj, ko kaže toplomer 14° ; za doječe krave, teleta in pitalna goveda znaša primerna gorkota $16-18^{\circ}$. *Ovce* in *koze* potrebujejo najmanj toplote, ker jih varuje gorki kožuh mraza; 10° C. za nje popolnoma zadostuje. Vendar imamo tu nekako izjemo: Mlada jagnjeta, ovce med porodom, po striženju in med pitanjem morajo imeti najmanj 16° C. toplote, da ne trpé škode. V svinjaki naj bi vladala 14° C. znašajoča toplota, a za mlada pujseta nekoliko več. — Izkušnje učé, da se redi pitalna živina mnogo boljše v gorkih, kakor v mrzlih hlevih. Vzroka za to resnico nam ni treba predaleč iskati. V mrzlih hlevih potrebujejo živali za napravo telesne gorkote več klaje, kakor pa v gorkih; a v toplih se ta „več“ obrne v meso in mast namesto v gorkoto. Do dobrega je dognano, da dajejo jednako mlečne krave pri jednaki krmi v mrzlih hlevih manj mleka, kakor v primerno gorkih. Koliko je vreden čist zrak, in koliko velja primerna hlevska toplota, naj posname čitatelj iz sledeče izkušnje: V nečednem, soparnem in slabo zračenem hlevu je dajala krava pri izvrstnem krmivu 14 litrov mleka na dan. Ko so jo pa premestili v zračen in primerno gorek hlev ter so ji dajali jednake klaje, namolzli so na dan po 20 litrov.

Vprežna živina je navajena na zunanji čisti zrak, torej je ne smemo zapirati v zaduhle, vroče hleve. Slednjič mi je pripomniti, da trebajo sesajoče in mlade živali več gorkote, kakor starejše in dorastle, a finejše pasme več od navadne domače živine.

Primerno in pripravno hlevsko toplino dosežemo po letu z zračenjem, po zimi pa na ta način, da zapremo okna in vrata. Ako potreba zahteva, moremo si še drugače pomagati. Po letu o hudi vročini poškopimo tla s hladno

vodo, okna in zračne luknje pa odpremo in jih zamrežimo. Za gorkih poletnih večerov snamemo vrata ter nataknemo lesa, da se hlev do dobrega prezrači in ohladi. Glavna in najvažnejša stvar pa je in ostane pogostno kidanje in večkratno čiščenje hleva. Po zimi opazimo mrzle hleve s slamo ali listjem; vrata in okna dobro zapremo in jih ovijemo s spleteno slamo. Prevelike hleve, v katerih stoji malo živine, pregradimo, ali pa napolnimo prazne prostore s slamo.

7. Velikost in visokost hleva.

Visočina hleva je zavisna od velikosti in od števila v njem postavljenih živalij. Čim večji je hlev, čim več živine se nahaja v njem, tem višji mora biti; to je stara in neovržna resnica, kateri se ne dá oporekati.

Poprečno računamo, da morajo biti srednji konjski, goveji in ovčji hlevi 4 metre visoki, ker sicer bi bili presoparni. Za majhne hleve, kjer stoji kakih 5—10 živalij, zadostuje popolnoma, ako so 3 metre visoki. Jako prostorni, za kakih 30—40 goved ali konj namenjeni hlevi morajo biti višji; najmanj naj bodo 5 metrov visoki, ker drugače so kvarni zdravju. V naših krajih kaj pogostoma opazujemo, da so ovčnjaki prenizko napravljeni, kajti ljudje si mislijo, da mala ovca ne potrebuje visokih hlevov; to mnenje pa je zelo napačno ter kvarno ovčarstvu. Ovca prenaša namreč vročino najtežje izmed vseh domačih živalij. Mnogo, mnogo ovčjih boleznij nastane zaradi vročine, zaradi prenizkih in presoparnih hlevov, in v teh slučajih obdolžujejo nevedni in lahkoverni posestniki copernice. Proč z vražo! Ravnaj pravilno, in konec bode tvoji lahkovernosti, konec bode vsem copernijam! — Kako visoki naj bodo svinjaki? Kakor so dokazale izkušnje, morajo biti svinjski hlevi $2\frac{1}{2}$ metra visoki, da zadostujejo zdravstvenim zahtevam.

Vsako posamezno živinče naj ima v hlevu toliko prostora, da se lahko in po volji vleže, in da je izključeno vsako medsebnno poškodovanje različnih živalij.

Konjski hlevi se razdelé v posebne, pregrajene prostore. Ta pregradba je zategadelj potrebna, da se konji med seboj ne grizejo in sujejo (ritajo), skratka, da drug drugega ne poškodujejo.¹ V ta namen vtaknejo kak lesen drog

¹ Večkrat se je že pripetilo, da je prebil konj svojemu tovarišu nogo ter ga popolnoma pohabil. Primerna pregraja prepreči jednake nesreče.

v gare, katerega zadnji konec pusté ležati na tleh. Ta naprava je nezadostna, ker ne prepreči ritanja in medsebnega poškodovanja. Boljše ravnajo oni, ki obesijo spredi drog (štango) na verigo ali vrv, katero privežejo na jasliah, in vzadi ga pritrdijo na navpičen steber. Drog naj visi tako visoko, kolikor znaša polovica konjske visokosti. Umestno je, če oviješ drog s slamo ter obesiš spleteno slamo od njega do tal; tudi vzadi stoječi steber bodi ovit, da varuje poškodovanja. Najboljše pa je, ako se pregradé posamezni prostori z deskami. Konji, na ta način ločeni, ne morejo se niti grizti, niti suvati. Dalje so z deskami pregrajeni prostori tudi zategadelj koristnejši, da konji sami sebe ne poškodujejo, kar bi bilo pri prej imenovanih drogih mogoče. Velikokrat se namreč konji valjajo, bodi si iz dolgega časa, bodi si, da jih srbi koža, a pri valjanju zaidejo pod drog. Na enkrat se česar ustrašijo, planejo kvišku ter se lahko občutno poškodujejo. Vsem takim in enakim neprilikam se je izognil oni, ki je pregradil konjske prostore z deskami.

Hlěvski prostor, kateri zadostuje konju srednje velikosti, mora biti 1·6 metra širok in 3 metre dolg. Velikim konjem in brejim kobilam pa je treba določiti več prostora, a majhnim nekoliko manj. Za brejo kobilo naj se ogradi pred porodom dvojnati prostor (dva skupaj), da imata starka in mladič dovolj prostrano ležišče. V govejih hlevih odpade pregraja med posameznimi živalimi, kajti goveda živé med seboj bolj prijateljski, kakor konji; baš zaradi tega so goveji prostori manjši od konjskih. To je také-le razumeti: V jednako velik hlev moremo postaviti več goved, kakor pa konj. Za odrastlo govedo srednje velikosti bodi prostor 1·3 metra širok in 2·5 metra dolg. Za posamezno ovco se določi 1·5 □ metra prostora, sem in tja tudi malo več. Za svinje določujejo kaj različne velikosti. Brejim svinjam pred porodom se dovoli 3—4 □ metre prostora, merjascem zadostuje 2—3, a pitancem 2 □ metra; a mladi prašišči imajo dovolj 1·5 □ metra, ali še manj.

Za izredno velike živali naj se določi primeroma več prostora. Gori navedene številke veljajo le za živino srednje velikosti.

8. Jasli in gare.

Jasli narejajo iz trdega lesa (mehek ni dober), kamena, železa ali posteklene ilovice; nekteri tudi obijejo les s plehom (pločevino).

Za pokladanje suhe klaje je dobra vsaka tvarina, a ne tako za vodeno krmivo. Vodena piča se namreč razteče, obtiči v kotih, sčasoma se skisa, kar živalim škoduje. Kamenite, železne ali jasli iz posteklene ilovice so za mokro klajo mnogo boljše od lesenih, ker se lahko čistijo, in ker se vánje ne zaseda voda; — *čistost in snaga pa je prvi pogoj dobrih jaslíj*. Najboljše lesene jasli napravljajo iz trdega drevesa, kterega tako izdolbejo, da je zgoraj širje, nego doli; razun tega napravijo dno okroglasto, da se olajša snaženje. (V nekterih krajih na Slovenskem méšijo kruh v posebni posodi, kateri pravijo *niške* ali *kadunje*. Baš tem kadunjam so podobne jasli, o kterih sem ravno govoril.) Iz posameznih desák zbite jasli niso umestne, ker zaostaja v kotih in špranjah klaja, ki se kmalu skisa. Zgornji in sprednji del jaslíj bodi okroglast, da ne tišči vratú. Večinoma imamo v naših hlevih skupne jasli, t. j. iz jednega v drugi kot; le sem in tja nahajamo za vsako živinče posebne jasli. Če ima vsaka žival svoje jasli, pojé, kar ji je odločenega, t. j. svoj del (porcijo), a v skupnih jaslíh je stvar drugačna. Vzemimo za vzgled, da stoji zraven požrešne krave druga maloješča; prva svoj del hitro požre in potem krade svoji tovaršici. Dalje so posamezne jasli zaradi tega umestne, da se more gospodar prepričati, ali pojé vsako živinče svoj del — in ali ni morda to ali ono bolno. Previsoke jasli so živalim škodljive, osobito konjem; *največ napak pa povzročujejo visoke jasli pri žrebetih*. Človeku se morajo smiliti mlada žrebeta, če jih gleda, kako se vzpenjajo v visoke jasli. Kaj pa je temu nasledek? Zakrivljeni vratovi, uleknjeni hrbti, slabe noge in — pohabljen konj. Previsoke jasli niso nikdar umestne, tudi za odrastle konje ne; zatorej ravnaajo pravilno oni, kateri jim napravijo prav nizke jasli. Jasli za žrebeta pa naj bodo samo 20—30 cm visoke; še boljše pa je, če se jim poklada krmivo na tla. Navadno naj so jasli za odrastle živali tako visoke, da seže gornji rob do komolčnega člena.

V jasli pokladamo žito, rezanico, otrobe in sploh kratko krmo, v *gare* pa devamo seno in slamo. Lojtre ali gare napravljamo samo zaradi tega, da se klaja ne razmeče; sicer

pa one lahko več škodujejo kakor koristijo. Gare ne smejo biti nikdar visoko pri stropu pritrjene, da se živina preveč ne steguje, kar bi ji utegnilo škodovati. Zlasti je steganje škodljivo mladim, še nedorastlim konjem, ker se jim kaj rad hrbet upogne (ulekne); *sploh pa se naj ne polaga žrebetom klaja v lojtre*. Posamezni klinci ne smejo biti niti preblizu, niti predaleč vsak sebi (6—9 centimetrov zadostuje). V prvem slučaju bi ne mogla živina z gobcem do krme; ako pa so klinci preveč narazen, ne bi imele gare nobenega pomena, ker bi živina klajo tako razmetovala, kakor iz jaslíj. Lojtre naj ne visijo preveč pošev (po strani), da si živina z mrvo očij ne nasmeti; torej je umestnejše, da stojé bolj po koncu (navpično). Od primernih gar zahtevamo torej sledeče: *a) Gare ne smejo biti previsoke, b) ne smejo imeti predaleč vsak sebi stoječih klincev, in c) ne smejo biti preveč nagnjene.*

9. Snaženje hleva.

Kar smo čuli doslej o hlevu potrebnega in koristnega, nanašalo se je na gradivo samo, a sedaj nam je izpregovoriti nekoliko o čiščenju. Sveta dolžnost vsakega živinorejca je, da drži hlev v takem stanju, da živali škode ne trpé, ampak da ostanejo zdrave. *Čistota odvráčuje bolezni, a nesnaga jih vabi k sebi*; to si naj vsak prav dobro zapomni. Naši slovenski gospodarji mnogo grešijo v tem, da se premalo ozirajo na čistočo v hlevu in na snaženje živine same. Iz nesnage pa izvira mnogo bolezni, ktere pripisuje nevedno ljudstvo vražam in copernijam; vse to pa nič ne velja. Kriv je gospodar sam, ker se ne briga za snaženje.

K snaženju hleva prištevamo kidanje gnoja, nastiljanje, čiščenje sten, poda in jaslíj ter slednjič odstranjevanje nadležnih mrčesov.

V nečednih in nesnažnih hlevih se razkrojita gnoj in scalnica ter usmradita ves prostor, kar gotovo ne more dobro vplivati na živalsko zdravje. V zanemarjenih hlevih se živina onesnaži, kožno hlapenje se pomanjša, kopita se na mokrem gnoju zmečajo, kopitna strela začne gniti. Pri ovcah in govedu se vname koža med parklji, da počnejo hromati (šepati). Zadnje konjske noge se vnemó v scalnici in blatu okoli biclja (rape); vedna nesnaga neti bolezen, in pri takih razmerah je ozdravljenje skoro nemogoče (glej „Dom. Živinozdravnik“, str. 153.). Iz navedenega se učimo, da bi bilo najumestnejše, ako bi hlevé vsak dan izkidali, a

drugi oziri govore zopet nasprotno. Če leži namreč gnoj v hlevu, postane veliko mastnejši in boljši ter njivam mnogo več zaleže. Tu smo zašli v nekako záгато! V škripcih smo! Poskusimo se rešiti! Da zadostimo po mogočosti na obe strani, v kolikor se sploh more dvema gospodoma služiti, storimo takó-le: *Ako nočemo konjskih hlevov vsak dan izkidati, moramo jih na teden vsaj po dvakrat; iz govejih hlevov in iz svinjakov pa odstranimo gnoj vsakih 7 dnij. Ovčje hleve moramo kidati na mesec vsaj enkrat, da nam živali ne zbolé. Da se hlevi preveč ne usmradijo, moramo jih često zračiti in po gnoju potrositi sem in tja nekoliko malca (gipsa).¹ V ta namen rabimo tudi žvepleno kislino, ki je v resnici dobra. Žvepleno kislino — pazi, ker peče — pomešamo med vodo in s to mešanico poškropimo gnoj. Na ta način dosežemo, da v hlevu preveč ne smrdi, in da gnoj dober ostane; žveplena kislina in malec se namreč spojita z amonijakom, zadržujeta ga v gnoju ter odstranjata smrad.*

Žlebove, kateri služijo za odpeljavanje scalnice, moramo često splahniti z vodo ter jih omesti z metlo. Koristno je, da poškropimo hleve sem in tja z vodo, da se nekoliko ohladijo; zlasti za svinjake je to škropljenje velike važnosti. Pred kidanjem odstranimo s sten in stropa pajčevino in prah; vsaj enkrat na leto moramo pobeliti zidane hleve. Pri nekterih zanikarnih gospodarjih so napolnjene jasli do polovice z zemljo, sempirjem ali s skisano klajo. Nova krma, ktera se meče v take nesnažne jasli, pomeša se s preostalo nesnago, izgubi na okusu in je zraven tega tudi škodljiva. Snažimo torej jasli, kolikorkrat je to potrebno.

Ne puščajmo kokošij v hleve; sploh naj bodo kokošje grede od njih primerno oddaljene. Kako lahko se dogodi, da pojé žival s krmo kokošje pero, ktero ji utegne škodovati. Nadalje zlezejo po noči kokošje uši (kurje pršice) na živalsko kožo, osobito na konje, pijó kri iz nje ter jih nadlegujejo, da nimajo pravega počitka in mirú. Razun tega povzročijo srbečico, dà, celó slab tek in majhno groznico. Živali se močno drgajo, koža se vname, dlaka začne izpadati, in nasledek so brezdlakne luskinaste lise.

Muhe, podgane in miši so v nečistih hlevih navadni gostje. Ti nadležneži so živalim prava preglavica, ker jih neprestano nadlegujejo, pijó jim kri in jih celó ranijo, kar so

¹ Malec (mavec) pomešamo med zemljo ter ga razmečemo po gnoju; čim večkrat se to zgodi, tem bolj se zaduši smrad.

osobito podgane že večkrat storile. Pripoveduje se namreč, da so izglodale v živo debelo svinjo (v slanino) cele luknje, in da so tam pustile svoje blato. Sploh pa ti nepotrebni gostje vznemirjajo in dražijo živali. Delavna živina se dovolj ne odpočije, pitanci se slabije redé, molzne krave izgubé dosti mleka itd. Kako se je po mogočnosti ogibati teh nadležnežev? — Natančna hlevska čistoča največ pripomore, da se ne naselijo muhe, miši in podgane. Ko so se enkrat vgnezdile, tedaj jih je kaj težko pregnati. Poskusimo! Vse mišje in podganske luknje moramo zamašiti in zadelati, gnile odstraniti ter ga nadomestiti z dobrim. Nedolžen, a dober pripomoček proti mišim in podganam je sledeče: V vsako podgansko in mišjo luknjo nalijemo za jedno žlico kolomaza ali katrana. Podgane se onesnažijo, letajo vse zbegane iz luknje v luknjo, in ko vse ogrdijo, zapusté hlev. Še boljše je, če namažemo živo podgano s katranom ter jo izpustimo, da onesnaži luknje, na kar vse podgane pobegnejo, ker jim katran preveč smrdi.¹ Kozel (njegov smrad) prežene baje vse podgane iz hleva. Nekteri posestniki imajo navado, da nastavljajo v hleve mišnice, fosfora in drugih strupov; to se meni ne zdi pametno, ker bi se lahko tudi živina zastrupila. Za odstranjenje mišij je najboljše sredstvo — past. Muham zabranimo najuspešneje pot v hlev z zračenjem, s pridnim kidanjem in sploh s čistočo. V temnem hlevu se muhe rade ne držé; torej omrežimo okna in zapirajmo vrata ter izpodimo nadležne živalice z vejami. Skoro v vsaki prodajalnici (štacuni) dobimo prašek (proti mrčesom), kateri odstrani različne nepotrebne, večkrat kaj neprijetne živalice. S tem praškom preženemo muhe na sledeči način: Živali izženemo, zapremo okna in vrata ter razpršimo prašek po hlevu. V kratkem času popadajo muhe omamljene na tla, ktere pometemo in potem sežgemo ali poparimo. Dobra je tudi galunova raztopina, s katero namažemo strop, stene in sploh vse hlevske dele. Nekteri kuhajo orehovo perje ter mažejo s to tekočino živalsko kožo, kar odganja muhe ter umori njih zalego. Veliko muh pokončajo lastovke; ne odganjajmo jih torej, ako si hočejo napraviti gnezdo v hlevu. Slednjič še nekaj proti nadležnim muham. Naberimo metlike (divjega pelina), zvežimo jo v snop ter jo obesimo s tanko nitjo na strop. Kmalu posede

¹ Nekteri zatrjujejo, da podgana, kateri si obesil mal zvonček na vrat, prepodi vse tovaršice, in da slednjič sama pobegne. Poskusiti je treba!

na njo vse črno muh. Proti večeru vzemimo široko vrečo, držimo jo pod snop ter prerežimo nit, da ujamemo muhe. Pri tem poslu pa moramo ravnati prav oprezno, ker sicer se vse muhe razpršé.

10. Nastelja.

Dragi čitatelj! Ako ves božji dan pridno delaš, tedaj ti večerja kaj dobro diši. Ko si se okrepčal, zahvališ stvarnika za vse dobrote ter se vležeš v mehko posteljo. Kako je s tvojo živino! Tudi ista se je utrudila, tudi ona bi se rada odpočila na mehkem ležišču, da si nabere novih močij za prihodnje delo. Žival, ktera se je po noči dobro odpočila, drugo jutro veselo vstane, najé se in zopet pridno dela, ali pa donaša različnih dohodkov na drug način. Nastelja pa ne služi samo za odpočitek, ampak odstranjuje tudi nesnago, daje gorko ležišče ter zabranjuje bolezni. Dalje vpija scalnico in blato v se ter napravlja dober gnoj. Kot umen gospodar moraš nastiljati s tako nasteljo, ktera napravlja živalim najpripravnejše ležišče, in ktera daje najboljši gnoj.

Najprikladnejša in najboljša nastelja je *slama*; običajno nastiljamo s slabejšo, t. j. z rženo in pšenično slamo. Slama napravi dobro ležišče, popije največ gnojnice, obdrži v sebi vse odpadke ter daje izvrsten, zemljo rahljajoč gnoj. Konjem in svinjam bi morali nastiljati izključno le s slamo. Ako porabiš za nasteljo nekoliko stare slame, ktere niso živali še preveč onesnažile in pomandrle, razmetaj jo po dnu, a po vrhu razprostri čiste. Kedar ti primanjkuje slame, tedaj si moraš pomagati z drugo nasteljo. Precej pa te moram opomniti, da se ne more nobena druga nastelja meriti s slamo, kajti vsaki lahko očitamo nekoliko nedostatkov. Razun slame rabimo največkrat *suho drevesno listje*; ta nastelja ni baš napačna, a za ohranjenje čistoče mnogo slabejša od slame. *Šota* ni napačna nastelja; ona se dobro pomeša z blatom, popije mnogo gnojnice ter napravlja izvrsten gnoj, le gledé na snago je z njo velik križ. *Smrečje, brinje in borovje* je slaba nastelja; ona je trda, mrzla, popije kaj malo odpadkov, in slednjič ranijo ostre igle vimeni. *Zemlja (prst)* je gledé gnoja vrlo dobra nastelja, ali gledé zdravja je nikakor ne priporočamo. Z zemljo nastlani hlevi so silno nečisti; zaradi tega zbolé živali često na vimenih, večkrat se vname koža med parklji ter na biclju, in slednjič boleajo teleta vsled nesnage za vnetjem

na popku. Sem ter tja rabijo za nasteljo tudi žaganje, steljo, reso, jelševe veje in dr. Sploh pa odločujejo o nastelji gospodarstveni oziri; naši kmetovalci trosijo pod živali, kar baš imajo. Nastiljaj s to ali z drugo nasteljo, vendar je in ostane gledé na odvracanje boleznij glavna stvar, da so hlevi snažni, da se živina ne onečisti, in da ima toplo ležišče.

Zapomni si tó-le: *Nesnaga v hlevu in na živini, slabo krmljenje ter nespametna in preobilna raba vprežnih živalij so najčešči vzroki boleznim.*

Opomba. Na tvojem gnojišču sem nekaj opazil, kar se mi prav nič ne dopada. Tu vidim cele kupe dolge, skoro čiste slame. Jako negospodarstveno je to tvoje počenjanje. Mnogo slame ni mnogo gnoja, ker slama ni gnoj. Ne metaj preveč slame pod živino in ne nastiljaj z dolgo slamo, ampak z zrezano in zmencano. Pusti nasteljo toliko časa pod živino, da se ista stare in z odpadki napoji. Sevéda ne smeš dopuščati, da bi se živina v blatu valjala; če je potrebno, nastelji z nova. S takim ravnanjem dobiš mnogo mastnega gnoja, štediš slamo in odvracáš bolezni.

II. Napačni in škodljivi hlevi.

Nekteri ljudje obdolžujejo copernice, da napravljajo bolezni. Ali pri tem so one (kterih sploh ni) čisto nedolžne. Kdo pa je vendar vzrok boleznim? Glavni činitelj nekterih živalskih boleznij je kmetova nevednost — menda je tudi nekoliko nemarnosti zraven. Gospodar ima slabe in nezdrave hleve, kateri napravljajo češče bolehavosti, kakor se navadno misli in sodi.

Vlažno stavbišče je napačno, kajti na mokrih prostorih zgrajeni hlevi ostanejo vedno vlažni, t. j. škodljivi. Nečisti, soparni, mrzli, smrdljivi, premajhni, preveliki, prenizki in pretesni hlevi so neprikladni, kajti oni kradejo živalsko zdravje, sicer prav polagoma, ali gotovo. Zaduhla in z nečistim zrakom napolnjena staja kvari zdravje, uspevanje in razvijanje. Luknjasta in kotanjasta tla, kjer se nabirata skalnica in blato, so v besede pravem pomenu živalski strup; pa tudi pretrd tlak ni umesten, ker kvari kopita in parklje. Dalje so premajhni in pretesni hlevi zaradi tega napačni, ker se ne more živina po volji vleči; ako se vendar vleže, nima dovolj prostora ter se lahko poškoduje med seboj. Takšni hlevi pa so tudi od sile soparni, zrak jim je nečist

in nezdrav, kar stori živali občutljive, omehkužene, mnogim bolehavostim podvržene. Velik hlev, a malo živine — tudi to se nikakor ne sklada. Prevelike staje so premrzle; v njih se more živina celó po letu prehladiti, ko pride vroča in oznojena od dela domú. Hlevi naših gospodarjev so navadno pretemni, ker imajo le mala okenca, in še ta so običajno leto in dan zamašena; poštenih oken s celimi šipami bi moral človek po dnevu z lučjo iskati. Često se vidijo hlevske stene iz desák ali protja brez ometa; v takih bivališčih se mora živina prehladiti, osobito ako je potna, kajti skoz takšne stene frči, piska in žvižga veter, da ga je ves selje slišati.

So li vlažni hlevi zdravi? — Kaj še! V mokrih stajah živina počasno hujša in hira, a glej, na enkrat pa izbruhnejo nevarne bolezni. Vse na novo zidane stavbe so vlažne, ne izvzemši hleva. Dokler ne izginejo na zidu vlažne in mokre pege, dokler se ne izgubi zaduhlost, tako dolgo ne postavljajte živalij v nove hleve.

Dobro si zapomnite sledeče besede, ktere sem slišal pred več leti od nekega starega živinorejca, in ktere vam podajem na koncu prvega dela v blagohoten preudarek:

„Hlevi nesnažni in blatna živina
Umnega kmeta rés niso lastnina;
Čista živina in hlevi pa zdravi
Kličejo: naš gospodar je ta pravi.“

Drugi del.

Negovanje zdravja pri posameznih živalih.

I. K o n j.

I. Krmljenje in strežba plemenskim konjem.

Zarodek ali sad se živi od samičine krvi; kri pa se na-
pravlja iz klaje. Breja žival mora preživiti sama sebe
in svoj sad. Iz navedenega se učite, da jo je treba tečno
krmiti, da dobiva dovolj hraniva záse in za mladiča. Pri
slabi, prepičeli klaji hujša starka, hira mladič. Zarodek pa
ne prejema od starke samo hraniva, ampak ona mu vcepi
v mladi život tudi bolezní, ali pa zdravje in dobro uspe-
vanje. Zdrava, krepka in umno gleštana starka rodi zdrave
in čvrste mladiče; nasprotné razmere pa škodujejo samici
in mladiču. Dà, skoro bi smel trditi, da škoduje včasi
slabo krmljenje in nepravilno gleštanje zarodku bolj, kakor
samici. Izprijena klaja, slabi pašniki, premrzla voda, luže,
udarci na trebuh itd. škodujejo sicer tudi breji živali, ali
na sad vplivajo tako močno, da isti pogine ter pride pred
časom na svet. Sveža, osobito sparjena detelja močno na-
penja; vendar je mogoče brejo starko ozdraviti, ali zvrženje
navadno ne izostane. Izprijena, plesniva in sploh pokvar-
jena klaja škoduje mnogo manj doječi živali, kakor pa mla-
diču, vsled tega izprijeno mleko sesajočemu. Kužna bolezen
v gobcu in na parkljih je sicer kravam in ovcam nevarna,
a od nje skoro nikoli ne pocepajo; sesajoča teleta in jagnjeta
pa dobé zaradi škodljivega mleka tako hudo vnetje v črevih
in tako nevarno drisko, da dostikrat poginejo.

V drugi polovici brejosti morate krmiti in gleštati jako
pazljivo. *Sedaj je treba klajo povečati, kajti mladič potre-
buje od dne do dne več hraniva, ker neprestano raste.* Vedno
je misliti, da mora pojedena krma prehraniti dvoje živih
bitij. Ali tudi preveč tečno ne smete krmiti; vse kar je
prav. Izkušnje so namreč dokazale, da rodé predebele sa-

mice majhne in slabotne mladiče, kateri včasih poginejo vsled obnemoglosti kmalu po porodu. Vedno morate pokladati jednako krmo; zlasti se vam je ogibati, da prehitro od jedne klaje ne preidete na drugo različno. Dalje je mnogo boljše in zdravju koristnejše, manj in češče polagati, kakor pa na enkrat polne gare natlačiti. Za breje kobile ni treba kake posebne krme; seno, rezanica, oves in sem ter tja malo trave (paše) jim najbolj ugaja. Tudi brejim kravam, ovcam in svinjam prija najbolj ista klaja, ktera je dotičnemu rodu najprikladnejša. (Glej stran 40.)

Ležišče v hlevu bodi čedno in mehko, da se samica ne poškoduje, da se dovolj počije, in da se ne onesnaži. Brejih živalij ne smete postavljati blizu hlevskih vrat, da jim ne vleče prepah pod noge; sploh jih morate varovati prehlajenja. Tudi na snaženje kože ne smete nikdar pozabiti. (O tem kasneje.). V drugi polovici brejosti smete vprezati kobile samo za počasna kmetijska dela; nikoli jih ne smete poditi. Pri delu je treba strogo paziti, da kobila ne pade, in da se sploh ne poškoduje. Nikar ne vprezajte breje kobile precej, ko se je nažrla; to je sicer kvarno za vsakega konja, osobito pa škoduje breji samici. Tri do štiri tedne pred porodom se naj kobila nič več ne rabi. A vendar bi jako napačno ravnali, ko bi jo imeli zaprto v hlevu. Vsak dan jo morate nekoliko časa prevajati (prepeljavati), in to se naj godi do poroda. Tudi brejim kravam, svinjam, ovcam in kozam je hoja koristna. (Spuščajte jih na pašnik, ali v poseben, ograjen prostor.) Izkušnje so nas namreč poučile, da one živali, ktere so do poroda po malem hodile, lažje porode in tudi tako čestokrat ne zbolé, kakor tiste, ktere so bile vedno zaprte v hlevu.

Jeden teden pred porodom in toliko časa po porodu se naj pritrga nekoliko klaje, da ni žival preveč napolnjena; s tem se more namreč izogniti mnogim boleznim. Najbolje stori oni, ki daje kobili v tem času zeló tečne krme, ki že v malem mnogo zaleže in vendar trebuha ne napne.

Žrebcev ne smete pretečno krmiti, da se preveč ne odebelijo ter ne postanejo preleni; prepričla klaja pa bi bila zaradi tega neumestna, ker bi preveč oslabei. Nekaka srednja mera najbolj ugaja. Seno in oves sta žrebcom najprikladnejša klaja; sveža trava pa ni na mestu. Plemensko živino je treba baš tako snažiti, kakor ostale živali; razun tega pa se naj čistijo z mokro gobo tudi spolovila. Hoja je žrebcom ne samo koristna, ampak tudi potrebna, zatorej

se naj vsak dan prehodijo v čistem zraku. Vendar pa bi pretežko delo bilo varno, ker bi slabilo plemensko moč. Nekteri gospodarji skušajo ponoviti in poživiti oslabelo plemensko moč z zdravili; taki posestniki si naj zapomnijo, da „plemeniti“ ne pomeni isto, kar znači „ubrejati“. Kedar ni živina za posel več sposobna, naj se odstrani in s pravnomočno nadomesti.

Opomba. Vsako plemensko živinče (samec in samica) mora biti zdravega pokolenja, t. j. da so bili vsi njegovi predniki zdravi; pa tudi ono samo bodi povsem krepko, čvrsto in zdravo. Dalje ne sme biti niti prestaro, niti premlado ter mora imeti lastnost, da prenese vse svoje vrline in prednosti na mladiča. Slednjič bodi plemenska žival prosta podedljivih (dednih) napak in boleznij. — Živina mora imeti določeno starost, predno se sme spuščati po plemenu. Navadno se računa za konje dovršeno 4., za govedo 3., za ovce in svinje pa doteklo 2. leto. Vendar smemo pripuščati konje, ko so 3½ leta stari, govedo pa z dovršenim 2. letom; nadalje smemo rabiti za pleme ovce z 18., a svinje s 15. mesecem. Brez škode bi se smel odtrgati (izvzemši konja) še kak mesec, a nikdar ne preveč. Žrebec se sme spuščati *izjemno* do dovršenega 20. ali celó 25., bik do 12., oven do 6. in merjasec do 5. leta. Izjemno sem rekel. Navadno pa postanejo junci in merjasci pretežki, dà, celó nevarni, zato se morajo odstraniti mnogo prej od plemena, kakor sem gori povedal. — Nikoli ne smete pripuščati tistih živalij, ki imajo na sebi kako podedljivo bolezen. *Dedne ali podedljive bolezni imenujemo tiste, ki pridejo od starišev na mladiče*, t. j. mladič podeduje bolezen od samca ali samice, ali včasih tudi od obeh. Ako boleha žrebec ali kobilica za *norostjo* (tiščavko), tedaj bo zbolelo skoro gotovo tudi žrebe na tej bolezni; tiščavka je namreč podedljiva konjska bolezen. Nadalje spadajo k dednim boleznim konj: *naduha, mesečna slepota, siva slepota, trmoglavost, slaba kopita, krak in sploh vse divje kosti*. Pri govedu poznamo samo jedno podedljivo bolezen, kateri pravimo *pljučna jetika (sušica ali tuberkule)*. Ovca prenese na svoje mladiče *drgetalnico* (glej kasneje pri ovci), svinja pa *želve* ali *skrofulozo*. (O tej bolezni na koncu knjige.)

2. Kako zabrani gospodar zvrženje.

Med zvrženjem in prezgodnjim porodom (vrženjem) je velik razloček. O *zvrženju* govorimo tedaj, če pride mlado

mrtvo ali toliko negodno na svet, da ne more ostati pri življenju. Ako se je pa porodil mladič nekaj tednov pred določenim (poprečnim) časom, takrat ga moremo s skrbno vzrejo ohraniti pri življenju; to je *prezgodnji porod*. Včasih se pripeti, da porode samice po določenem času (*prekasni porod*).

Navadno zvržejo živali na nagloma. Le v redkih slučajih se prikažejo prej nektera znamenja: Živina je nepokojna, ozira se po trebuhu, malo ali prav nič ne jé; žlemlne kože v sramnici, iz ktere se izteka sluzna (žlemlna) tekočina, zatečejo ter postanejo rudeče. Če pa je sad že dolgo časa mrtev, tedaj teče iz rodil umazana in zelo smrdljiva voda.

Vzroki zvrženja¹ so kaj različni, včasih celó popolnoma neznani. Tu hočem navesti samo one, ktere živinorejec lahko zabrani ter si odvrne škodo in nesrečo.

Nekteri posestniki imajo to napačno razvado, da *puščajo* pred porodom kravam in kobilam, češ, da lažje porode. To pa ni istina; *puščanje krvi ne olajša nikdar poroda, škoduje pa mnogo*. Če odtočiš le nekoliko krvi, slabiš starko in mladiča, kajti oba prejemata iz krvi potrebno hrano. Če tudi samica baš ne zvrže, vendar pride mladič tako slab na svet, da često zboli ali celó pogine. Kedar se pušča mnogo krvi, ali pa se odtaka ista zaporedoma v malih delih, takrat je zvrženje skoro gotova stvar. Vsakemu pa je znano, da je zvrženje vedno občutna nezgoda; mladič je izgubljen, samica zboli, dà, včasih celó pogine. Če pa starka vendar ne pogine, daje manj ali prav nič mleka, hujša ter se dalje časa ne ubreji. Zatorej svarim prav odločno: *Nikar ne puščajte krvi pred porodom*.

Pazi, da se breja živina na nikakoršen način *ne poškoduje*; skakanje, prehitra in pretežka vožnja, udarci na trebuh itd. so ji nevarni. Često se dogaja nesreča na ta način, da *udarja pri delu oje (štanga) na trebuh breji kobil*; sevèda je to udarjanje nevarnejše pri hitri, kakor pri počasni vožnji. Sploh bi se naj rabila kobila v drugi polovici brejosti le za počasna dela. *Na ledu* žival lahko izpodrse, pade na trebuh, sad se poškoduje ter pride prezgodaj na svet (zvrženje). Temu se izognemo s tem, da podkujemo breje kobile na ostro, in da jih gonimo po ledenih potih počasi in za uzdo držéč. Marsikteri živinorejec goni

¹ Najčešče zvržejo krave; zatem sledé po redu ovce in kobile, najmanjkrat pa zvržejo svinje.

po zimi breje krave, skupaj z drugo živino, po ledenih in polzkih potih na vodo. Kako lahko se prigodi, da krava pade, da se udari na trebuh, in posledek temu je zvrženje; dalje se more tudi pripetiti, da jo sune ter poškoduje kako drugo živinče. Vsakemu priporočam torej, da goni breje krave posamezno, za vrv držéč, na vodo. Sicer bi mogli tudi v hlevu napajati, toda breji živini hoja močno hasni, in ravno zaradi tega je napajanje na vodi koristno.

Težkoprebavna klaja (kislo seno, detelja, rž, debelača, sočivje itd.) povzročuje zvrženje. Ona napravlja namreč mnogo vetrov (gazov); z vetrovi napolnjena (prenapeta) čreva pa tiščé na maternico in na sad ter ga preženó pred časom na svet. Blatna, zaduhla, plesniva, rjasta in sploh *izprijena* krma je vsem domačim živalim nevarna, a posebno škodljiva je brejim samicam, ker po njej kaj rade zvržejo. Iz tega se učimo, da ne smemo pokladati brejim živalim *nikoli* izprijenega krmiva; gledé težkoprebavne klaje pa mi je omeniti, da dajajte isto le v prav malih delih. V vrsto kvarne klaje prištevamo tudi *rosne*, posebno pa *zmrzle pašnike*; osobito škodljiva je *rosna in zmrzla detelja*. Nikoli ne pasi v jeseni in spomladi brejih živalij po rosnih pašnikih, zlasti se je ogibati detelje in strnišča. *Zmrzla trava, repa, korenje itd. so takorekoč strup breji živini*; zato je te prav odločno svarim, da jim ne pokladaš nikoli niti najmanjše trohice zmrzle krme. — *Snet*, katero opazamo najčesče na rži, včasi pa tudi na drugih žitih, ima lastnost, da napravlja stiskanje maternice — torej zvrženje. (Glej tudi stran 107.) Rž je brejim živalim že sama na sebi močno nevarna, a snetiva jim je kar strupena.

Zeló mrzla in izprijena voda (gorski studenci, snežnica, luže, mlake, kolovozna (kolesnična) voda, gnojnica itd.) je nosečim živalim jako nevarna, zvrženje povzročujoča. Zatorej napajaj le s postano, a čisto vodo. Gledé premrzle in izprijene vode sta mi znana dva slučaja, ktera hočem navesti v dobrohotno svarilo: Kmetič pride z brejo kobilo v tuj kraj, kjer ni bilo dobiti čiste vode. Prvi dan noče kobila luže piti, a drugi in tretji dan se nasrka — zaradi velike žeje — prav pošteno škodljive vode. Ko dospe gospodar domú, zvrže mu kobila v nekaj dneh. — Neki posestnik žene brejo, visoko na času stoječo kravo s semnja domú. Solnce močno pripeka, da zija vrana na drevesu. Kmetič jo primaha do mrzlega studenca, napoji kravo in tudi sam se napije. Nató se vleže v senco, žival pa se

pase po travi. Drugi dan zboli mož, a tretji dan mu zvrže krava.¹

Pogosto zvržejo krave tudi zategadelj, ker jih *pred porodom predolgo molzejo*. Nikdo ne more in ne sme zahtevati, da naj preživi krava sama sebe, da naj prehrani že skoro zrelega mladiča, ki potrebuje mnogo hrane, in da naj še daje slednjič tudi mleka. Že dvema gospodoma je sitno služiti, a še težje trem. Če molzeš kravo skoro do poroda, nastane med vimenom in maternico hud boj — oboje hoče imeti záse dovolj hraniva. Ako zmaga vime, dobiva sad premalo piče, zategadelj pogine ter pride pred določenim časom na svet. *Dva ali vsaj jeden mesec pred porodom ne smeš molzti, zato da ima mladič dovolj hraniva.*

V nekterih letih zvržejo živali *zaporedoma*. Vzrok tej prikazni je dolgo trajajoče deževno vreme, slaba letina, izsrkana, pokvarjena, netečna klaja itd.; tudi nesnažni in soparni hlevi čestokrat zakrivijo zvrženje. Torej ne spuščaj brejih živalij za deževnih dnij na pašnike, ampak krmi jih v čednih, snažnih in zračnih hlevih z dobro in prikladno klajo. V nekterih hlevih so prostori tako napravljeni, da zadnji del živinčeta močno visi, t. j. pod je spredi previsok in vzadi prenizek. V takih hlevih stoji živina nepravilno, čreva tiščé na maternico, kar pospešuje zvrženje; za breje živali bodi torej pod raven, a ne navpičen. Ako zvrže v kakem hlevu jedno živinče, *tedaj je treba odstraniti sad, trebilo (posteljico) in vsó onesnaženo nasteljo, da se ostala breja živina ne okuži in ne zvrže.*

Nektere živali so take narave (natore), da zvržejo vsled najmanjših pregreškov. Druge zvržejo zopet, ko je mladič nekoliko narastel. Ali to še ni vse. Pri taki živini se zvrženje tudi rado ponavlja, kedar se je zopet ubrejila. Zatorej storiš najboljše, ako tiste krave, ktere so že večkrat zvrgle, porediš in mesarju prodaš; kobil pa ne puščaj več k žrebcu.

3. Kobila pri porodu in po porodu.

Vsak pametni gospodar si zapiše dan pripusta, da vé prilično, kdaj se bo kobila ožrebila. To je zeló potrebno, zlasti pri živini, ktera stori prvikrat; kajti ona večkrat težko

¹ To mi je pravil dotični koroški živinorejec sam, ko sem na shodu neke podružnice sv. Čirila in Metoda omenil tudi te stvari v svojem govoru.

porodi, zatorej naj bo pomoč pri rokah. Dalje pa se tudi prigodi, da starka ne pusti mladiču sesati. Če ne pusti kobila žrebeta pod vime, tedaj ni druge pomoči, kakor sila. Močen človek dene zgornje ustnice kobiline v precep ter jo drži prav čvrsto, drugi privzdigne prvo nogo, in tretji primakne žrebe k vimenu. To se mora ponavljati tako dolgo, dokler se kobila ne navadi žrebetu ter ga pusti sesati.

Ko se bliža čas poroda, zaprite kobilo v ograjen in širok prostor (dva prostora skupaj), dajte ji dovolj suhe nastelje in mirú (pokoja). V tem ograjenem prostoru ne sme biti žival privezana, ampak naj se prosto giblje in po volji koraka. Dalje je treba odtrgati vse štiri podkove, da se prepreči poškodovanje žrebeta in ljudij, kateri so pri porodu navzočni. Kobile rodé večinoma po noči, ko je vse tiho in mirno. Če se v hlevu govori in ropota, če sije solnce naravnost na porodni prostor, tedaj zadržujejo storitev, kolikor jim je le mogoče.

Pred porodom išče kobila samote, večkrat se vleže in zopet vstane, gleda bojazljivo okoli, često se tudi ozira po trebuhu. Zadnji nogi pogosto razširjuje, zopet se vleže, in na enkrat jo popadejo trudovi in težave. Ko začne dobivati žival popadke, prepričajte se, je li lega žrebetova prava ali ne. Preiskujte rodila s čisto in z oljem namazano roko. Kedar čutite z roko prvi nogi in na njih ležečo glavico, tedaj je lega *pravilna*, in žival bo lahko storila. Vsaka drugačna lega je *napačna*, težek porod naznanjajoča. Za take slučaje pokličite nemudoma izkušenega živinozdravnika, ki vé, zna in ume pomagati, dokler je pomoč sploh mogoča. Vsako odlaganje in napačna varčnost bi utegnila napraviti mnogo škode.

Nektere kobile so tako slabe in imajo tako majhne težave, da ne morejo izgnati žrebeta. Tem je treba dati v vinu ali žganju namočenega kruha.

V početku pravilnega poroda se prikaže jeden del trebila, ki ima podobo mehurja z vodo napolnjenega. Nevredni ljudje nimajo nič bolj nujnega početi, kakor da omenjeni mehur prodró. Ta napačna razvada je zavoljo tega jako neumestna, ker zavleče porod ali ga celó onemogoči. Drugi zopet začno vleči, kakor hitro je pomolilo žrebe prvi nožici iz sramnice, češ, „da bo prej šlo“. Tega neumnega počenjanja, katero povzročuje težko storitev, ne morem zadostno obsojati. Ako ima žrebe pravilno lego, tedaj je najboljša, da se človek ne vtika v posel; v takih slučajih je

narava najboljši pomočnik. Zapomnite si sledeče: *Pri lahkkih, navadnih porodih škoduje prehitra ali prerana pomoč mnogo več, kakor pa more koristiti.*

Kobila se navadno hitro in lahko ožrebi; skoro v pol ure je porod končan. Tisti, ki nadzoruje storitev, nima drugega posla, kakor da odstrani trebilo in onesnaženo nasteljo. Večkrat pa se tudi prigodi, da porodi v mehurju; v takih slučajih je treba kožice hitro prerezati, da se mladič ne zaduši. Popkova vrstica (popkovina) se pretrga običajno v onem trenutku, ko izpade žrebe, ali pa tedaj, ko starka vstane. Vendar pa se tudi dogodi, da se ista ne pretrga. V takih slučajih moramo popkovino prerezati ali pretrgati, ker se sicer lahko prikaže popkova kila ali izstop popka. Poprimite z levo roko popkovo vrstico blizu popka ter jo čvrsto držite, z desno roko pa jo pretrgajte. Če hočete popkovino prerezati, treba jo je prej blizu popka prevezati, da ne odteče preveč krvi, kar bi mladiča preveč slabilo.

Včasi se pripeti, da teče po storitvi iz porodnih delov kri. Kaj je storiti? Raztopite v vodi galuna in brizgajte raztopino v sramnico, kobilu pa pokrijte z gorkimi plahdami.

Žival se pri porodu močno utruji, zategadelj potrebuje počitka in miru, kar se ji naj privošči v polni meri. Da se kri pravilno pretaka, naj se odrga koža z mehko slamo ali s cunjjo. Hlev bodi gorek, a nikdar ne presoparen; nastelja naj bo obilna, čedna in snažna. Odstranjajte prepilih ter varujte starko in mladiča prehlajenja, kajti to more napraviti mnogo zelo nevarnih boleznij. Nekteri dajejo kobilam po porodu v vinu ali žganju namočenega kruha, kravam pa otrobove vode, ali stolčenega in kuhanega lanenega semena; napačno to ni, pa tudi neobhodno potrebno ne. Paziti pa je treba, da ni otrobova voda premrzla, ker sicer bi se žival lahko prehladila. Ako ima kobila malo mleka, tedaj hvalijo mnogoteri kuhano laneno seme. Nekoliko dnij po storitvi krmite prav malo; zelo napačno bi ravnal, kdor bi silil utrujeno in spehano živino s klajo. Še le v kakih sedmih dneh začnite pokladati več dobre, tečne in lahko prebavne krme, ktera pa mora biti dotičnemu živalskemu rodu prikladna. Najboljša piča kobilam je vsekako fino seno in zdrav, nepokvarjen oves; za pijačo služi čista, postana voda. Klaje ne smete izpreminjati, kajti vsaka hitra izprememba je napačna in škodljiva. Zlasti se je ogibati hitrega prehoda od suhega na sveže krmivo ali narobe; dalje je tudi neumestno, naglo prestopiti od slabe na jako

tečno klajo. Če klajo hipoma izpremenite, tedaj zbolita starka in mladič; če pa počnete hkratu krmiti s preredilno pičo, tedaj pa postane mleko premastno, kar dojenčku lahko škoduje. Vsako izpremembo krme izvršujte prav polagoma. — Prvih 14 dnij po porodu ne smete kobile vprezati; kasneje pa jo začnite rabiti le za počasna dela, da se ne prežene in ne pretegne.

4. Vzreja žrebet.

Po porodu je materino mleko jedini, naravni in prikladni živež žrebetu in sploh vsem mladičem. Sesanje pod starko je jedini, pravi in naravni način krmljenja v prvi mladosti. To dvoje (*materino mleko in sesanje iz vimena*) se ne dá z ničimur popolnoma nadomestiti. Starkino mleko ima v sebi vse tiste snovi, katerih potrebuje mladičevo telo v hrano; zraven tega pa je tudi lahkoprebavno, zato je ga mladi želodček brez napenjanja prekuha in izkoristi.

Mleko različnih rodov (konjsko, kravje itd.) je po svoji sestavi nekoliko različno; vsakemu mladiču ugaja najbolj mleko njegovega rodú, dà, najbolje mu diši mleko materino. (Čitaj na strani 83.) Prvo mleko po porodu, katero imenujemo *mlezivo*, ni le mladiču v živež, ampak mu služi tudi za dristilo. V mladičevih črevih se napravi namreč še za bivanja v materinem telesu zelenkastorumen, klejasto (limasto) blato; in baš mlezivo ima lastnost, da iztrebi omenjeno blato iz črev. Mladiči bolehajo baš zategadelj tako pogosto, ker jim ljudje dostikrat ne privoščijo prvega mleka ali mleziva. Blato se začne v črevih kisati, mladiča ujeta in napenja, kasneje ga napade huda driska, in slednjič pogine. Sevêda obdolžujejo nevedni ljudje v teh slučajih copernice, ali pa pravijo, da se je kdo v mladiča „zagledal“, da je dobilo „uroke“, itd. To je gola vraža, proč z njo! Mladič naj posesa mlezivo in ostal bo zdrav; potem bo pa tudi konec „vseh copernic in vsega zagledanja ali urokov“.

Po porodu je paziti, da ne stojita žrebe in kobila na prepihu, in da se sploh ne prehladita, kajti iz prehlajenja izvirajo mnogotere bolezni. Tudi kasneje je treba skrbeti za gorke in zračne, a ne presoparne hleve; nadalje ne sme živina nikoli pogrešati čiste in mehke nastelje.

Če je žrebe precej po porodu preslabo ter ne more k vimenu, pustite ga nekoliko ležati, da pride k moči. Če tudi še kasneje ne more vstati, pomagajte mu na noge in

ga podpirajte pri sesanju. Najnaravnejše je, da žrebe sesa, kedar hoče; torej ga pustite pri kobili. Nekteri imajo navado, da ostranijo žrebe od kobile ter ga pripeljejo vsak dan po 3—4krat k vimenu. To je napačno, ker žrebe preredko sesa, a ko pride do vimena, tedaj pa se prepije in zboli. Paziti je treba, da žrebe ne sesa niti iz vročega, niti iz mrzlega vimena, kajti oboje je nezdravo. Torej se mora vedno toliko počakati, da se kobile ohladi, oziroma pogreje. Ko je žrebe nekoliko odrastlo, izpuščajte ga z materjo, ali pa izženite oba na pašnik; vendar ju moramo pustiti o hladnih in deževnih dnevih v hlevu, da se ne prehladita. Pašniki za žrebeta in doječe kobile naj bodo solnčnati in zavarovani pred ostrim vetrom. Tekanje v čistem zraku vpliva jako blagodejno na žrebetovo razvijanje, razun tega pa se ono nauči polagoma jesti. Tri do štiri tedne staro žrebe začne, igraje se, seno žvečiti. Ko to opazite, napravite male in prav nizke jaslice in mu pokladajte v nje najfinejšega sladkega sená (ne detelje). Ko je dovršilo 7 tednov, navadi se počasi tudi na oves; od tega časa mu dajajte kako prgišče zdrobljenega ovsa. Na ta način se navadi na svoj prihodnji živež, in ko ga odstaviš, pozabi lažje na materino mleko; žrebe se takorekoč nevedoma samo odstavi.

Za vse domače živali se je treba držati pravila: *Mladič naj ostane toliko časa pri vimenu, kolikor znaša polovica brejosti.* Po tem nauku bi moralo sesati žrebe $5\frac{1}{2}$ meseca. Precej pa mi je omeniti, da 4 meseci tudi zadostujejo; kdor pa pusti žrebe sesati dalje časa, tisti še boljše ravna. Jako neumestno in škodljivo je, če sesa žrebe samo 3 mesece, ali morda še manj. V tem času so njegova prebavila še mnogo prenežna za prebavljanje samega sena in ovsa, nadalje pa krepí in pospešuje materino mleko razvijanje in rast. Ako sesa žrebe manj kakor 4 mesece, zaostane v rasti in razvijanju; kar pa se zamudi v prvi mladosti, ne dá se kasneje lahko popraviti. Morebiti mi bo kdo ugovarjal, da dolgo sesanje preveč „vzame“ kobile. To ugovarjanje bi imelo samo tedaj nekoliko pomena, ako bi isto preslabo krmili, ali ako bi ji nakladali preveč dela.

Žrebe moraš odstavljati prav polagoma. Proti koncu ga puščaj samo dvakrat k vimenu, a nekoliko dnij pred odvado samo enkrat na dan. V nadomestilev mu dajaj dovolj najfinejšega sena, zdrobljenega ovsa in slednjič postane (ne premrzle), s kravjim mlekom pomešane vode. Pri takem odstavljanju pozabi žrebe na vime, kobili se mleko

suši, in za oba je skrbljeno. Počasna odvada nima nikakoršnih slabih nasledkov niti za mladiča, niti za starko; hitro odstavljanje pa povzroči, da žrebe hujša, ali da še celó zbolí, a kobíli se vname vime.

Precej po odstavi dajaj žrebetu najboljšega in najfinjšega, sladkega sená, kolikor ga hoče jesti, in vsak dan kaki dve ali tri prgišča zdrobljenega ovsa. Kasneje potrebuje za dan 1 klgr. ovsa in toliko sena, kolikor se mu ga ljubi jesti; za jednoletna žrebeta zadostuje 2 klgr. ovsa in sena po volji. Največ zraste žrebe v prvem letu. Merjenje v žrebarnah je dokazalo, da zraste žrebe v prvem letu 30 do 40 centimetrov, v drugem 10—14., v tretjem 6—8, v četrtem 2—3, v petem pa $\frac{1}{2}$ —1 centimeter. Zaradi tega je treba hraniti v prvem letu prav tečno; kar se takrat zamudi, ne more se kasneje popraviti. Dalje dajemo dveletnim konjčcem 3 klgr. ovsa, primerno veliko sena in nekoliko rezanice, a triletnim 5 klgr. sena, 3—4 klgr. ovsa in nekaj rezanice. Tudi pašniki jim vrlo dobro ugajajo; noben umen živinorejec nima svojega mladega konja v hlevu zaprtega. Tovarniški odpadki, nadalje repa, krompir, korenje, poparjena ali okisana klaja itd. niso za žrebeta naravna in prikladna krma, torej se jim naj ne pokládajo. *Oves, fino in sladko seno ter rezanica so žrebetom najzdravejša, najboljša in najnaravnejša klaja.* Dve leti stara moška žrebeta se naj režejo (kopijo); prezgodnje rezanje zavira rast in razvijanje. Tudi še v tretjem letu se smejo žrebčki popraviti. Najugodnejši čas za popravljanje je mesec veliki traven; tedaj še ni prehude vročine, in tudi muhe niso še preveč nadležne.

Med našim ljudstvom je močno razširjena neumna misel, da se ne sme žrebe snažiti. To je skoro tako obotno, kakor bi bilo zatrjevanje, da žrebe ne sme jesti. Dragi čitatelj, resno te opominjam, da osnažiš svoja žrebeta vsak dan s posebnim glavnikom in z mehko ščetjo (krtačo); kajti snaga pospešuje razvijanje, zabranjuje uši in ohrani zdravje. Za kopita mladega žrebeta se briga malokdo; navadno jih pusti gospodar pri miru, kakor jih je Bog dal. Ta malomarnost pa se kasneje zeló hudo maščuje. Iz žrebeta vzraste konj, a kakšen; namesto zdravih kopit in dobrih nog je ves pošvedran in pohabljen, še za kmetijska dela malo sposoben. Žrebetom, ktera stojé mnogo v hlevu, kopita močno narastejo, ali pa jim raste rog na jedni strani bolj, kakor na drugi; ako se taka kopita o pravem času ne

prirežejo, postanejo sčasoma pokvarjena, kar se navadno ne zboljša vse življenje. Napačno rastoče in preveč narastlo kopito morate torej prirezovati, da ima povsod lepo in enakomerno obliko. Pri tem prirezovanju pa ne smete prav nič posneti od petnih zagozd in tudi ne od strele. Prostor v hlevu bodi vedno čeden in snažno nastlan. Ako stojé žrebeta v scalnici, zmehčajo se jim kopita ter postanejo sčasoma široka, ploščnata, torej nepravilna in pokvarjena; star pregovor pa pravi: Slabo kopito, slab konj. Kedar pride žrebe z blatnimi nogami domú, moraš jih očediti, kajti snaga zabranjuje bolezní. Če daš žrebetu dosti suhe nastelje, *če mu privoščiš hoje na prostem*, če kopita včasí zmiješ, če prirežeš predolg in sploh napačno rastoč rog, imelo bode trdne noge in zdrava kopita. Dobro in umestno je, da privzdigneš sem ter tja žrebetove noge in potrkavaš na kopito; s tem se navadi žrebe na ljudi ter se kasneje ne brani podkovanju. Tudi kaže, da navadiš žrebeta rečem, katerih se konji bojé, zato da se izogneš hudim nesrečam, ktere čestokrat povzročijo plašljivi konji. Žrebeta se privadijo marsičemu, česar bi se sicer kasneje strašila; mlado drevo se lahko upogne, a staro se zlomi.

Po dokončanem drugem letu se žrebe včasí okomota, da se navadi oprave; za vožnjo pa je še premlado. Pre-rano vprezano žrebe se ne more dobro razvijati ter ne postane nikoli dober konj. Nekoliko kasneje ga smeš vpreči s starim, pametnim konjem v prazen voz. V tem času je treba hlapcu potrpljenja in prizanesljivosti; z lepim ravnanjem največ opraviš, z grdim pa lahko konja izpridiš za vse življenje. Po dovršenem tretjem letu vprezamo mlade konjiče za mala in lahka dela, a po četrtem za težavnejša; s petim letom dorastejo popolnoma ter postanejo konji.

5. Krmljenje konj.

Kolikost klaje se določi po velikosti konja in po manjšem ali težavnejšem delu. „Kdor je večji, potrebuje več hrane, in kdor pridnejše dela, naj tudi več jé,“ glasi se pravilo iz vsakdanjega življenja. Poljedelski konji srednje velikosti izhajajo pri navadnem delu, če jim daš za dan 5 kilogramov sena, toliko ovsa in 2 klgr. rezanice; pri silno težavnem delu pa jim privržemo nekoliko namečka. Težkim vozniškim, za posebno težavno delo namenjenim konjem moramo dajati mnogo več, skoro še enkrat toliko krme,

kakor sem ravno omenil za navadne kmetijske. Kajti le z dobro in obilno hrano se obdržé konji dolgo pri moči ter ostanejo dalje časa za težko vprego sposobni. Pri počasnem, poljedelskem poslu zadostuje, če nakrmimo konje trikrat na dan; pri hitrem in težkem delu pa jim moramo pokladati večkrat.

Najprikladnejša in najzdravejša konjska krma so *seno, oves in rezanica*. Vsaka druga klaja je več ali manj nepripravna, dà, včasí je celó zdravju, ali vztrajnosti in moči kvarna.

Oves je mimo vsega žita najboljša konjska piča, ktere ne moremo nadomestiti z nobeno drugo klajo. *Isti daje največ močij ter je najmanj nevaren*. Oves ne kisa v želodcu ter ne napenja, torej ne napravlja kólike, če se poklada v pravi meri. Z največjim pridom ga krmimo doječim in brejim kobilam, kmetskemu kljusetu in gosposkemu konju, žrebetu in žrebcu, skratka vsem konjem. Odrastlim konjem ugaja najbolj cel oves. Kdor noče ovsa po nepotrebnem zapravljati (kdo bi sploh to hotel!), tisti ga naj primešava rezanici, da ga konji bolje žvečijo ter lažje in uspešneje prebavijo. Kdor poklada veliko suhega ovsa in malo mrve, ta ima lepega, okroglega, povitega in močnega konja; kdor pa poklada mnogo sená in namočenega ali celó razdrobljenega ovsa, tistemu se konji preveč debelijo ter postanejo „vampasti“.

Starim, deloma brezzobim konjem in žrebetom dajemo zdrobljenega (šrotanega) ovsa, da ga bolje prežvečijo in lažje prebavijo.

6. Snaženje kože.

„Čohanje in snaženje je polovica krmljenja,“ veli živinorejski pregovor.

Kaj namerjavamo doseči s čiščenjem? — Na koži se nahaja neizmerno število malih, prostemu očesu nevidnih luknjic, skoz ktere odhaja tista para, ki ni več porabna za kri; tem hlapom pravimo znoj ali pot. Nadalje ima koža na tisoče in tisoče malih žlez lojnic, ktere izločujejo po svojih predorih neko lojnato tvarino na površje. Ta loj je telesu škodljiv, zato je mora iz njega; a na koži je koristen, ker jo napravlja mehko in voljno ter podeli dlaki prijetno svetlost. Omenjeno izhlapanje skoz kožo je za odvrčanje boleznij neizmerne važnosti; ako zaostane koža v tem svojem

delovanju, prikažejo se bolehavosti, dà, celó nevarne bolezni. Živali, katerim se zamažejo vse kožne luknjice, pocepajo v prav kratkem času; pa tudi živina, kateri se zadela le polovica kože, mora sčasoma poginiti.

Kožne luskinge, izpadlo dlako, posušen loj in znoj je treba odstraniti s kože, ker sicer se zamašijo luknjice, izhlapanje se deloma zamori, in — živinče zboli. Le pogledimo nečisto žival, kako se drga in praska, da bi se iznebila neprijetnega in skelečega počutka — srbenja. Zaradi neprestanega drganja se vname koža, kasneje se prikažejo na njej izpuščaji, in slednjič začne dlaka izpadati. Dalje je nesnažna koža tudi kaj pogosto ušiva. Uši ne nastanejo sicer, kar zatrjujejo nevedni ljudje, iz blata, prahú in nesnage, ali vendar jim je nečista koža ugoden prostor za pomnoževanje in razširjanje.

Za snaženje kože potrebuješ čohala (štrigla), ščeti (krtače), cunje, gobe in glavnika. Če je konj blaten, tedaj ga odrgaš s slamo, ali pa ga očistiš celó z vodo. — S čohalom odločiš od kože nesnago, a s ščetjo jo popolnoma odstraniš. Po nogah ne smeš drgati s čohalom, ali le prav lahko; sploh pa zadostuje za omenjene dele krtača popolnoma. Tudi plemeniti in občutljivi konji ter žrebeta se naj čistijo in snažijo samo s ščetjo. Od početka drgaj s krtačo proti dlaki, da odločiš ves prah, kasneje pa gladi po dlaki, da vsega odstraniš. Počni čohati (štriglati) in krtačiti zgornje telesne dele, ker sicer bi se vsipaval prah na že osnaženo kožo. Očedi vso kožo, a ne samo pleč in križa, kakor delajo leni in nemarni hlapci, katerim je gospodarjeva škoda deveta briga, in kateri ostanejo baš zaradi tega pri jedni hiši le redkoma od novega leta do božiča. Ko si dovršil delo s čohalom in s krtačo, obriši in pogladi dlako z mehko cunjo (coto); konjsko grívo in rep pa osnaži in počesi z glavnikom.

Najpripravnejši čas za snaženje je jutro; sicer pa se naj očistijo živali vsekdar, kedar pridejo onesnažene z dela domú. Najprvo se naj konji občohajo (oštriglajo), potem še le naj dobé krme, da ne pada prah na njo.

V žilnjaku kônj, osobito pri žrebeih, nabere se mnogo smrdljivega loja, kateri se pomeša s scalnico ter postane tako oster, da se vname, in da zateče koža, kar napravlja živini precejšnjih bolečin. Ako osnažiš žilnjak z mokro cunjo ali z vlažno gobo, preprečiš omenjeno vnetje.

Žrebeta moraš čediti z mehko krtačo in s cunjo, da se ti dobro razvijajo, in da so zdrava, krepka in čvrsta;

kajti tudi pri mladi živini se nabira na koži nesnaga, katero je treba odstraniti. Kako se more vršiti prepotrebno kožno hlapenje, ako je koža blatna in nečedna, ako so male luknjice zamašene? Strašno napačna je tedaj misel, ki zatrjuje, da sta čohalo in krtača žrebetom nepotrebni, ali celó škodljivi. Le poskusi, in prepričal se boš, da uspevajo snažne živalice mnogo bolj kakor blatne, in osvedočil se boš, da so resnične besede: „snaženje je polovica krmljenja“.

Opomba. K snaženju kože prištevamo tudi *kopanje v hladni vodi*. Vendar pa ne služi kopanje samo čiščenju, ampak ono je tudi zategadelj koristno, ker ohladi in poživí vso žival ter utrdi kožo. Na kratko rečeno: *Kopanje podpira in utrjuje zdravje*. — Vendar je treba gospodarju paznim očesom nadzorovati kopanje, da živina škode ne trpi, in da ne zboli. Nikdar ne smeš spuščati v vodo *potne (vroče)* živali, kajti iz takega ravnanja bi nastalo prehlajenje in iz njega izvirajoče bolezni (glej stran 22.). Dalje se naj živina ne kopa za poldanske vročine, ampak zjutraj ali na večer; to pravilo velja osobito tedaj, ako ima živina daleč do vode in se med potjo preveč segreje. Za kopanje zadostuje 5—10 minut, kajti v nasprotnem slučaju odvzame voda preveč telesne gorkote. Ko se je žival v vodi ohladila, naj se prepeljava toliko časa, da se osuši, ali naj se vsaj odrga. Nikoli pa ne smeš postaviti mokrega živinčeta v hladen hlev, ali celó na prepih, kajti to bi povzročilo prehlajenje in — bolezni.

7. Menjava dlake (misanje, mavsanje).

Konjem in govedom začne spomladi izpadati daljša in gorkejša zimska dlaka, ktere ne potrebujejo o gorkem poletnem času. V pravem pomenu besede se misijo samo one živali, ki hodijo mnogo na prostem, ki morajo prenašati žgočo vročino in oster mraz; živini pa, ki stoji leto in dan v hlevu, naraste jeseni le malo dlake, in spomladi je tudi malo izpade.

Za misanja doteka h koži mnogo krvi, zatorej je ista jako občutljiva in boleznim podvržena. In v resnici so med tem časom bolezni v sopilih in prebavilih kaj pogostne. Konj je ves predrugačen, nekako pobit, len, nemaren — pravega ognja in iskrenosti nima. Zdrava živina se mísi hitro, a pri slabotni in že prej bolehave se menja dlaka nepopolnoma in prav počasi. Ako se pričeto misanje na enkrat ustavi, prikazala se bo skoro gotovo kaka bolezen.

Pri menjavi dlake mora gospodar zato skrbeti, da se mu živina ne prehladi, in da ne zboli. Posebno občutljive so mlade in še nedorastle živali, kar si naj vsak živinorejec dobro zapomni. O tem času je treba torej paziti, da ne pride vroča živina v mrzle prostore, in da se ne goni iz gorkega hleva na mrzli zrak; sevéda je prepričan še bolj nevaren. Znano je, da se oznojen konj na preprihu vsak čas lahko prehladi, a ob času misanja je nevarnost tem večja. Živina se naj vpreza le za majhna dela; še boljše pa je, če jo pustiš nekoliko dnij v hlevu. Nadalje se naj krmi z lahkoprebavno klajo ter se naj redno in umno snaži. Sicer jo je treba vedno pravilno držati, ali vendar bodi v tem času vsa strežba podvojena.

Če se navzlic vsej paznosti žival pravilno ne mísi, tedaj jo je treba drgati (frotirati) s slamo po vsem životu, in to večkrat ponavljaj. Razun tega jo snaži pogostoma s čohalom in krtačo, dalje jo priveži v gorek hlev, in če je treba, tedaj jo tudi pokrij. Sem in tja daj konju nekoliko Glauberjeve soli (150—200 gramov), a za krmivo mu dajaj sená, malo sveže trave ali korenja in po *nekoliko* kuhanega lanenega semena ali ječmena; zeló tečna in težko prebavna klaja pa ni na mestu.

Opomba. Konjski prekupovalci so v resnici pravi mojstri v navideznem olepšavanju živali. Mršave konje znajo kaj hitro porediti s kuhanim ječmenom in z otrobi; svetlo in prijetno dlako pa napravijo s suhimi koprivami in s koprivnim semenom. Razun tega jim pristrižejo dolgo dlako na biclju, prikrajšajo in prirežejo grivo in rep, kopita pa namažejo z bliščečim mazilom. Nadalje odrežejo košček repa s kostjo vred; ali to ni baš brez vsake nevarnosti, in vrh tega je še to prikrajševanje nepotrebno mučenje živalij. Bog je dal konju rep, da se brani z njim muham, torej mu ga ne kratimo, ker mu je potreben. Seveda moramo odrezati sem in tja nekoliko repne žime, da se ne vleče za živaljo, in da ne onesnaži kože. Nikakor pa ne moremo odobravati, da se odstranjajo dolge dlake na biclju; zakaj one odvrčajo od noge blato, vodo in sploh vlažnost, torej zabranjujejo na ta način vnetje. Kdor odrezuje omenjeno dlako, mora noge s podvojeno pazljivostjo snažiti in čistiti. Prirezovanje grive olepšuje konja, kakor trdijo nekteri posestniki, drugega pomena pa nima.

Angleži, najboljši živinorejci vsega sveta, začeli so priporočati pred kakimi 70 leti, da se naj striže dlaka konju

in govedu po vsem životu. V marsičem so jo pogodili, ali v tem niso najboljše zadeli. Mogoče, da je striženje tam umestno, kjer se vzrejajo živali jako pazljivo in umno, ali za naše razmere to nikakor ne velja. Bogatini se s tem lahko pečajo, ker imajo dovolj prostega časa in tudi dovolj dobrih in razumnih hlapcev; a naš kmet ravna mnogo pametnejše, ako konja skrbno čedi, kakor pa da bi ga strigel. Tudi gledé na zdravje se moramo ustavljati temu počenjanju, kajti znano je, da se ostriženi konji lažje prehlade kakor neostriženi.

8. Skrb za kopita.

„Konj ima samo jedno nogo,“ pravi star in resničen pregovor. Če se pohabi jedna konjska noga, tedaj niso ostale tri prav nič vredne. Zategadelj mora skrbeti vsak živinorejec, da se konji hitro ne pohabijo, da ne opešajo, in da slednjič na nogah ne zbolé.

Pri konjih opazujemo čestokrat *pretrda in prekrhka* kopita. Najčešče se nahaja omenjena napaka na sprednjih nogah, kateri stojita v hlevu večinoma na suhem. Prekrhek rog se rad drobi, na njem se prikažejo različne poke in luknjice, posamezni koščki izpadejo; razun tega tišči rog na mehke kopitne dele, ki se vsled tega vnemó. Vse te napake skupaj zakrivijo ono pogostno šepanje, katero opazujemo kaj čisto pri različnih konjih. Nasproti temu pa sta zadnji kopiti večkrat *premehki*, ker stojita v vlagi (v blatu in scalnici). Premehka kopita pa postanejo rada ploščnata, široka, t. j. nepravilna; razun tega tišči pokvečen rog na mehke dele ter napravlja vnetje in šepanje. Dolgotrajna vlažnost povzroči tudi, da se kopitna strela vname, dà, včasih celó popolnoma segnije.

Kako se je izogibati navedenim napakam in boleznim? — Pretrdo kopito moramo včasih pomočiti z vodo, ali pa ga oviti z mokro cunjo; rog postane bolj mehek ter se ne drobi in ne kruši. Nepotrebno pa je držati kopita dolgo časa v vodi. Še bolj nepotrebno, ali bolje rečeno, naravnost škodljivo pa je mazati (zalepiti) kopita z ilovico ali z govejim blatom, kar je dandanes celó v hlevih umnejših živinorejcev običajno. Ilovica se namreč kmalu posuši in strdi ter odtegne kopitu mnogo vlage, torej učini baš nasprotno, kar je človek namerjavál. Kemične snovi v govejem blatu, osobito amonijak, pa razjedajo in kvarijo rog,

zatorej kravje blato več škoduje, kakor koristi. — Omehčanje kopita in gnilobo strele more najuspešneje zabraniti čista in snažna nastelja. Dalje se priporoča pri mehkem, kakor tudi pri trdem kopitu takozvano *kopitno mazilo*. Ono zmehča namreč pretrd rog, a z druge strani pa zopet prepreči, da se ga mokrota preveč ne prime. *Za ta namen je neosoljena svinjska mast najboljše kopitno mazilo*. Vsa ostala mazila, ktera priporočajo raznovrstni izdelovalci, *niso prav nič boljša, ali še celó slabejša od masti*. Vsak teden je treba namazati kopita vsaj enkrat z mastjo; pa ne samo kopitna stena, ampak tudi gornji del, kjer se dlaka začenja, mora se prav dobro namazati (naribati). V kopita tistih konj, kateri morajo mnogo hoditi po vodi, morate vsak dan vdrigavati svinjsko mast, da se zabrani zmehčanje. Napačno bi ravnali, ko bi mazali blatna kopita; s takim počenjanjem bi lahko več škodovali, kakor koristili. Blato bi se namreč med rogom in mastjo zasušilo ter bi napravilo trdo skorjo, ktera bi bila kopitu na kvar.

Če pride vprežna živina z blatnimi nogami od dela domú, moramo jih skrbno očediti in osnažiti. Pa ne samo kopit, ampak tudi onesnažene noge je treba omiti z mlačno vodo ter jih obrisati s cunjjo ali s slamo. Blato, nesnaga in vlažnost izpridijo namreč kopita, napravljajo vnetje kože nad bicljem (rape), gnilobo strele itd. S kopitne strele in s podplata sploh odstranite dan za dnevom raznovrstno nabrano nesnago; dalje je treba paziti, da se ne vrine med podkev in rog kak kamenček, kajti to bi povzročilo šepavost, ali celó vnetje mehkih delov pod kopitom. — Konjem, ki pridejo trudni z dela domú, naj odrga hlapec vse štiri noge s slamo, da doteka h koži več krvi, zato da se noge pred časom ne pokvarijo, in da ne postanejo živali prezgodaj pohabljene.

Nikoli ne napajajmo vročih konj in tudi skoz vodo jim ne dajmo bresti. Ako mora vroča žival v mrzlo vodo, prehladé in vnemó se mehki deli pod rogom, in nasledek temu je prepolno, ploščnato in sploh popačeno kopito ter — „šantav“ konj.

9. Konjska oprava.

Komat bodi takšen, da konja ne odere, in da v njem lahko opravlja svoj posel.

Komat se mora dobro vleči na vrat in drugič mora biti mehek. Prevelik, premajhen in trd komat ožuli ter

odere kožo na prsih, vratu in na komu; imenovane otiske pa niso baš nedolžne, kajti iz njih nastanejo čestokrat nevarne ugnide. Razun poškodovanja pa je neprikladen komat tudi iz tega vzroka slab, ker ne more žival v njem porabiti vse svoje moči. — V hudi zimi se prikažejo dostikrat na jeziku delavnih konj male, površne ranice. Zaradi tega se jim izceja slina, konji nočejo dobro jesti in kaj težko žvečijo, sicer so pa zdravi. Če pa stojé nekaj dnij v hlevu, zmanjša se bolečina, bolestna znamenja se izgube, in konji zopet radi jedó. Zmrzle brzde ali verižice, ktere devamo konjem v gobec, napravljajo omenjene ranice. Obesimo konjsko opravo v hlev, ali pa segrejmo pred okomatanjem gobčne brzde, in bolehavost bo izginila brez duha in sluha.

Po letu trpé konji kaj mnogo od nadležnih muh. Torej je treba odganjati te nadležnice po mogočosti z vejami, ali to ni dovolj. Dobro uslugo storimo trpinčenemu konju, če skuhamo na jesihu orehovega perja ter ga namažemo tam, kjer muhe najrajši sedé. Nekteri gospodarji upotrebljujejo v ta namen tudi kuhovino svežih smrekovih storžev, brezovega perja, česna itd.

10. Pravila za delavne konje.

Kdor naklada živini preveč dela, tisti je ne zna ceniti in zraven jo tudi prezgodaj pohabi in pokvari. Če se ozremo malo okoli, vidimo, da so konji naših gospodarjev že v mladosti „zdelani in šantavi“. Vzrokov za to resnico poznamo precejšnje število. Najvažnejši so sledeči: 1.) *Konji se premladi vprezajo*; 2.) *naklada se jim pretežko delo*; 3.) *za noge in kopita se premalo skrbi*, in 4.) *konji se napačno in o pravem času ne podkujejo*.

Da ohraniš konje po mogočosti zdrave in dolgo časa za delo sposobne, ravnaj se po sledečih navodilih:

1.) Ne vprezaj konja pred dovršenim četrtem letom za težavna dela.

2.) Živine nikoli ne preobkladaj.

3.) Skrbi za noge in kopita, kakor sem povedal v prejšnjih odstavkih.

4.) Konje daj podkovati o pravem času in pri izurjenem kovaču. (O tem kasneje.)

5.) Če hočeš s konji daleč in hitro voziti, ne naprezaj jih s polnim želodcem. Vsaj pol ure naj ostanejo v hlevu še potem, ko so se že popolnoma nasitili.

6.) Če vleče konj ves teden težek voz ali plug, ne naprezaj ga v nedeljo za hitro vožnjo.

7.) Če vprezaš konja za hitro vožnjo, drži se pravila: *Počasi na delo in proti koncu vožnje zopet korakoma domi.*

8.) Pri potovanju za hude vročine moraš ustaviti vsako drugo ali vsaj tretjo uro, da se konj odpočije in nekoliko najé. Ne pozabi ga pokriti.

9.) Na potu napoji konja, predno poženeš, a ne ko ustaviš. Za hitro vozečega konja ne zadostuje trikratno dnevno krmljenje.

10.) Konja utruji najmanj počasni dir (trab); z malimi izjemami korakoma, more bežati v dir 2—3 ure. Hitri dir in skok se naj ne ponavljata dolgo, zlasti ne o hudi vročini.

11.) Ne podi konja navzdol, da se ne pohabita prednji nogi; tudi v breg vozi počasi, da se pljuča ne pokvarijo.

12.) Nikar ne postavljalj vročega konja v mrzel hlev, ali celó na preprih.

13.) Nikoli ne delaj z živaljo toliko časa, da obnemore.

14.) Po vsakem delu naj ima konj dovolj počitka; čim težavnejše je delo, tem daljši bodi odmor.

15.) Nikdar ne sme manjkati konju dobre, tečne in prikladne klaje. (Glej tudi na 140. strani.)

II. Delo, hoja, počitek in — zdravje.

Pri vzreji mlade živine ne poznamo gledé utrjenja in ohranjenja zdravja boljšega pripomočka, kakor je hoja in kretanje v čistem zraku. *Nedorastle živali, ktere stojé večinoma v zaduhlih in prevročih hlevih, postanejo sčasoma omehkužene ter so mnogim boleznim podvržene, one pa, ki se mnogo kretajo, so utrjene in bolj zdrave.* Omehkužena živina pa zboli pri vsakem malem vzroku, nobena sapica je ne sme preprihati, a utrjena kljubuje mnogo bolj boleznim vplivom. Kmetskemu dečku nič ne škoduje, ako letí v zimi bosopet k sosedovim, gosposko dete pa zboli, ako ga prepiha le majhen vetrič. Kmetska deca so utrjena, a gosposka omehkužena. Kakor je z otroki, baš isto velja tudi o živalih, a pri obeh škoduje omehkuženost.

Po letu je treba spuščati žrebeta in sploh vso mlado živino zjutraj in zvečer na čisti zrak, kajti opoldansko solnce je prevroče. Za hladnega in vlažnega vremena pa izpodimo mlado živino tedaj na prosto, kedar je najbolj gorko, t. j.

opoldne. Kdor si hoče odrediti zdravo in krepko živino, tisti naj tega ne opušča, kar velja posebno za bodoče delavne in plemenske živali. Mlado živino spuščamo na pašnike, ali jo izženemo v posebne, ograjene, blizu hleva se nahajajoče prostore, katerim pravimo *tekališča*. Za ograjo se poslužujemo lesenih drogov, ktere imenujemo „planke“. Kjer je le mogoče, ondi naj bodo tekališča ravna, suha, travnata in dovolj velika. Zeló umestno je tudi, ako se nasadé okoli ograje košata drevesa, ktera napravljajo mnogo sence.

Kakor je mladim živalim v utrjenje in ohranjenje zdravja hoja neobhodno potrebna, ravno tako se prileže utrujeni živinici počitek na mehki nastelji. Kretanje in počitek se morata zaporedoma vrstiti, kajti ta red najbolj ugaja mladi živini. Nasproti temu pa pokvari prezgodnje delo vse, kar je pridobila pametna vzreja. Zatorej vam zeló priporočam, da ne vprezate mlade živine prej, ko je popolnoma dorastla.

Živino smemo naganjati k delu, za katero ima dosti močij, a preoblagati je ne smemo nikdar. Primerno delo utrdi živali ter jih ohrani zdrave, a pretirano delo vedno škoduje. Gospodar, ki živino preobklada in presili, je sam svoj sovražnik; kajti pregnano in preoblagano živinče pride kmalu ob moč, včasih pa tudi nevarno zboli. Konje pohabi in pokonča najprej dolgotrajna in hitra vožnja; za hitri tek jih smemo vprezati le za malo časa, ako jih hočemo zdrave ohraniti. Čim težji je voz, čim hitreje živina teka, čim dalje časa mora voziti, tem prej se pokonča, pohabi in zboli.¹ *Nikoli ne smejo delati živali do obnemoglosti in prevelike utrujenosti.* Znano je, da se vol mnogo prej utruja od konja, torej ne smemo z volom nikdar toliko časa delati, kakor s konjem. Precej po krmljenju ne smemo vprezati za hitro vožnjo; ako pa nas sili potreba vpreči nahranjenega konja, vozimo korakoma.

Priden delavec je vreden plačila. Ako je živina ves dan težko delala, mora dobiti dovolj dobre hrane ter mora imeti po noči pokoj za počitek, za spanje in za nabiranje novih močij. Pa tudi po dnevu moramo privoščiti živini odmora, da se oddahne in do sitega najé. *Hoja in primerno delo krepi zdravje, a baš isto nalogo ima tudi počitek.* Delo porablja moči, počitek in klaja pa ga nadomestujeta.

¹ O tem se lahko prepričaš pri poštnih konjih; najboljše živali se pohabijo v 2—3 letih, dà, še za kmetijska dela niso več dovolj sposobne.

Preobilno delo, kakor tudi predolgo počivanje je škodljivo zdravju; oboje se mora primerno menjavati med seboj. Narava sama nam podaja zató najboljši dokaz. Divje živali si iščejo hrane, tavajo dolgo okoli, dokler se ne nasitijo, a potem se vležejo utrujene k počitku. Ta naravni vzgled nas uči, da moramo privoščiti tudi naši domači živini dovolj počitka, da ne obnemore, in da si nabere novih močij za bodoče delo. Čas odmora je različen; čim težavnejše živina dela, tem več potrebuje počitka.

Konj počiva ležeč in stoječ. On leži, ako ni preveč truden, samo 2—3 ure. Za navadne poljedelske konje računamo običajno za dan 8 ur dela, 8 ur počitka, 8 ur pa se porabi za krmljenje in prebavljanje. Veliko bolj jih ne smemo goniti, če jih hočemo ohraniti pri zdravju. Konji, kateri morajo jako težavno ali prav hitro delati, pa potrebujejo več počitka, kakor poljedelski. Po noči naj vlada v hlevu mir, kajti vsak, tudi najmanjši ropot vzbudi in vznemiri konja. Dajmo konjem dovolj mehke in čiste nastelje; privežimo jih tako na dolgo, da se lahko vležejo, in da morejo položiti glavo na tla.

12. Nekoliko besed o podkovanju.

Slabo in nepravilno podkovanje je mnogokrat vzrok, da nastanejo kopitne bolezni, in da se prezgodaj pokvari (obrabijo) konjske noge. Slabega podkovanja so krivi gospodarji sami, ali večkrat napravijo tudi kovači kako prav neumno. Nevedni, zanikarni in preskopi konjerejci ne dajo konj podkovati, dokler se ne zbosijo, če tudi držé podkove že po dva meseca. Od kovača zahtevajo težkih in debelih, torej nepravilnih podkev, da dalje časa držé; včasih mu tudi zapovedujejo pri podkovanju, in on jih uboga proti svoji volji samo iz bojazni, da ne izgubi zaslužka. Večkrat pa se tudi kovač hudo pregreši, ker mogoče da ne razume svojega obrta, ali ga pa izvršuje prepovršno. Tu sledi nekoliko navodil, katerih naj se držita živinorejec in tudi kovač.

1.) Vsaj v šestih tednih moraš konja prekovati, akoravno bi se ne zbosil. Preveč narastlo kopito povzročuje namreč različne kopitne bolezni.

2.) Z bosim konjem ne smeš voziti, zlasti po trdih tleh ne.

3.) Če so kopita pretrda in prekrhka, postavi konja pred podkovanjem v vodo, ali pa ovij kopita z mokro cunjо.

4.) Nekteri kovači imajo navado, da primejo staro podkev s kleščami ter jo odtrgajo z žreblji vred. Vsled takega ravnanja se lahko odkruši košček kopita, ali pa zaostane košček žreblja, iz česar nastanejo kopitne bolezni. Spreten kovač izvleče žrebelj za žrebljem.

5.) Koncev kopitnih sten ne smeš prirezovati niti preveč, niti premalo; sploh se to določi po votlosti podplata. Čim votlejši je podplat, tem več stene prireži in narobe. Ako je stara podkev spredi močno obrabljena, tedaj odreži precej roga na istem mestu, kjer je ležala. Umen kovač prireže konce kopitnih sten na okoli povsem enakomerno, ker vé, da bi sicer kopito rastlo napačno. Od strele posome toliko, *kolikor roga proč visi*; tako naredi tudi na podplatu in vzadi za peto, kjer prehaja rog v kožo. Kteri kovač vso strelo, podplat in peto zreže, tisti ni vreden, da ga kregajo z imenom „kovač“. Strela se pri podkovani nogi dotikaj tal.

6.) Nekteri mojstri imajo napačno razvado, da pilijo kopitne stene, ko je konj že podkovan. To piljenje je jako neumestno in škodljivo. Rog je namreč obdan z neoprodarno snovjo, ktera ga varuje vlažnosti in izsušenja.

7.) Podkove naj bodo gladko izkovane, da se kopita dobro in natanko primejo. Umen kovač ne primerja nikdar žareče podkove na kopito, kajti tak napravi podkovo po kopitu, a ne kopita po podkovi.

8.) Zeló napačne so prevelike, premajhne, pretežke in preširoke podkove. Predolge in preširoke podkove povzročujejo namreč, da se konji krešejo in izpodtikajo, premajhne pa tiščé preveč na rog ter kopita zadostno ne pokrivajo.

9.) Kapice in štole ne smejo biti previsoke, ker sicer obtežujejo hojo.

10.) Veliko se pregrešé kovači s tem, če napravijo luknje na podkovi pregloboko, če nastavijo žrebelj po strani ali celó narobe. Nekteri zabijejo žrebelj z dvema udarcema v rog in se prav nič ne brigajo, gre li prav, ali napačno. Tako neumestno podkovanje povzroči večkrat zakovanje. (Glej „Dom. Živinozdravnik“ na 183. strani.)

13. Ali je umestno dajati konjem vapna in mišice?

Nikakor ne, to je kratek odgovor na dolgo vprašanje. S tem se bavijo večinoma le konjski prekupovalci, da svoje konje hitro poredé in dobro v denar spravijo. Mišica (baje

tudi vapno) ima namreč lastnost, da napravi lepo, svetlo dlako, in da živino *na videz* podebeli. Ako pa se jenja na enkrat z mišico, *postanejo živali zopet hipoma mršave ter izgube moč*. V krmljenju mišice tiči torej nekaj takega, kar bi lahko in brez greha zaznamovali z imenom *goljufija*. Neki hvalijo mišico tudi kot izvrstno sredstvo za pitanje goved, kar pa ni natanko določeno. Mnoge izkušnje so pokazale, da so se voli pri jednaki klaji baš tako debelili z mišico, kakor brez nje. Ako je vendar ta ali drugi živinorejec opazoval pri krmljenju mišice večjo okroglost života, ni bila to prava debelost, ampak napihnjenje. Zdrava, prikladna in tečna krma dobro izpita, napravi sočnato ter slastno meso, a mišica (arzenika) samo zabuhne in odebeli le navidezno.

Konjski prekupovalci dajejo nadušljivim konjem mišice, in s tem skušajo prikriti naduho. Res je, da olajša imenovani strup sapo za nekoliko časa, a naduhe nikoli stalno ne ozdravi. Če pa ponehaš s krmljenjem mišice, tedaj počne konj še bolj težko dihati kakor poprej; dalje hira in hujša dan za dnevom ter slednjič pogine. Sicer ne škodujeta jeden ali dva grama mišice niti konju, niti govedu hipoma, a vendar izpodkopavata zdravje polagoma.

Stolčeno živo vapno napravi baje okrogel život; vendar ta stvar še ni natanko dognana. Najbolj gotovo je, da povzroči tečna klaja isto, kar se pripisuje vapnu. Sicer pa potrošajo premeteni konjski prekupovalci 5—10 gramov živega vapna na krmo, kakor sem se o tem večkrat prepričal.

Z vso odločnostjo vas svarim, da nikarte dajati živini mišice ali vapna; kajti sčasoma škodujejo že mali deli mišice (arzenike); 15—20 gramov mišice pa umori največjega konja ali najtežjega vola, zraven tega pa se dogodijo lahko še druge nesreče. Vapno in mišica sta sicer dobri zdravili, a za krmljenje nista sposobni, kar si naj zapomni vsak živinorejec.

II. Govedo.

I. Skrb za plemenska goveda.

Gledé na zdravje bi bilo najumestnejše, da bi hodil *bik* po letu na pašo. A vendar to ni iz raznih vzrokov dopustljivo. Bik je namreč preneroden in prehudomušen, torej

nevaren. Dalje učé izkušnje, da napravijo v hlevu krmljeni junci boljše in krepkejše mladiče od onih, ki se spuščajo na pašnike. V tistih krajih, kjer je živinoreja močno razvita, ne gonijo bikov na pašo. S tem pa nočem in ne smem reči, da morajo stati vedno v hlevu, kajti to bi ne ugajalo zdravju, in dalje bi bilo kvarno plemenski iskrenosti. Junec potrebuje neobhodno kretanja in svežega zraka. Vse to se mu lahko nakloni z malim delom, ali pa s tem, da ga spuščamo v ograjen prostor (tekališče).

Skoro pri vseh živalih štedi naš gospodar s klajo, a za bika se mu ne smili nobeno krmivo. Navadno mu poklada tako tečne krme, kakor da bi ga hotel zaklati že prihodnji dan. To je napačno. Junca ne smemo preveč krmiti, a tudi premalo ne; najbolj ugaja nekaka srednja mera. Pretečno krmljen bik postane predebel, pretežek, prelen ter izgubi mnogo dobrih plemenskih lastnostij. Dalje učé izkušnje, da dajo pretolsti junci prav slaba teleta, ktera dostikrat poginejo kmalu po porodu. Nasprotno pa je tudi prepičlo krmljenje jako, dà, še bolj neumestno, ker škoduje mladičem, in ker pomanjša plemensko moč. Počivajočemu biku (kedar ne plemeni) dajajte sena, rezanice in slame. Kedar pa ide mnogo po plemenu, tedaj mu pokladajte dosti sena in nekoliko *celega ovs*a; za pijačo pa mu ugaja čista, ne premrzla voda. Prevodena krma mu ne tekne, kajti ista ne podeljuje moči in iskrenosti; torej mu ne dajajte repe, krompirja, odpadkov iz žganjarij, cukraren itd.

Mlad junec postane že z jednim letom nekako neroden in prevzetan. Umen gospodar mu pa pokaže že v tem času, da ne sme vsega storiti, kar bi se mu zljubilo; „mlado drevo se upogne, a staro se zlomi,“ pravi pregovor. Vendar mi je precej omeniti, da se doseže mnogo več z lepim ravnanjem, kakor pa s palico. Napačno bi bilo torej junčka za vsako malenkost pretepati, a kedar zasluži, takrat ga je treba ostro kaznovati. K vodi se naj goni na vrvi, da se navadi na človeka, in da je kasneje bolj pohleven. Mladih bikov ne smete pustiti, da bi se bodli, ker bi se potem močnejši, veseli svoje zmage in moči, lotili vsake živali, ali še celó človeka. Za ukročenje so tudi kaj dobri nosni obročki. (O tem v II. knjigi.)

Bika naj krmijo in gleštajo moški, ker so nebojazljivi, bolj srčni in tudi bolj močni od žensk. Najpametnejše je, da ga hrani in čedi že od mladosti jeden in tisti človek. Junec se navadi polagoma na svojega pastirja, priuči se

njegovemu glasu in njegovi obleki ter mu je povsem pokoren. Ob času krmljenja naj hodi hlapec vedno z isto obleko k biku, in vselej ga naj nagovori z navadno besedo: bicek moj, sivček, šarec itd. Pri snáženju ne bodi bojazljiv in strahopeten, a tudi prenašel in presrčen ne smeš biti. Vedno ti je misliti na to, da je žival brezpametna ter obdarovana z neznansko močjo, s katero more vsak čas ugonobiti človeka. Bik je vedno čuden v svojem obnašanju, in nikoli mu ni prav zaupati.

Za plemenske krave ni treba posebnega krmljenja in tudi ne posebne strežbe. Z njimi ravnamo prilično tako, kakor z navadnimi molznimi kravami. Le v drugi polovici brejosti jim moramo polagati več klaje, da dobivata starka, kakor tudi sad dovolj hraniva. Dalje je treba odpravljati vse one vplive, kateri povzročujejo zvrženje. (Glej str. 132.) Jeden do dva meseca pred porodom se naj krave ne molzejo, ker bi to škodovalo mladiču. (Stran 134.) Sedem dnij (ali še več) pred storitvijo in kakih pet dnij po storitvi se naj pritrga kravi nekoliko krme, ker vemo, da potem ne zboli tako pogosto, kakor v nasprotnem slučaju. Nekteri gospodarji imajo krave, ki so visoko na času, vedno zaprte v hlevu. Z neke strani je sicer to prav, ker se žival v hlevu posilno ne poškoduje in torej vsled poškodovanja tudi ne zvrže. Ali nasprotno nam je pomisliti, da počasna hoja ne učinja nikdar zvrženja, le skakanje in poškodovanje morate zabraniti. Kravo spuščajte do poroda samo (ne skupaj z drugo živino) na pašo, ali pa jo zapirajte v ograjen vrt. Zmerno in počasno, do poroda trajajoče kretanje daje nekoliko poroštva, da bo žival lahko ter pravilno porodila, in da ostane mladič krepek in zdrav. Največ težkih porodov opazamo pri tisti živini, ki neprestano v hlevu stoji, a manj pri oni, ktera mnogo hodi; živinozdravniki so se o tem natančno prepričali.¹

2. Porod.

Krava nosi poprečno 9 mesecev, ali natančneje 285 dnij.

Umen živinorejec si zapiše dan pripusta, ali si ga vsaj zabeleži v pratiki, da more preračunati, kdaj se bo prilično samica otelila. Pred storitvijo pripravi širok prostor, ki ga

¹ Mene na pr. so klicali do danes 22krat k težkim porodom. Od teh 22 slučajev sem naletel na 14 takih živalij, ktere so se vedno krmile v hlevu.

nastelješ z mehko slamo; če je le količkaj mogoče, pa postavi kravo v poseben hlev, kjer je druge živali pri porodu ne motijo. Ko se približuje storitev, ne bodi brez skrbi; vsako uro hodi gledat v hlev. Tudi po noči vstajaj in letaj h kravi, češ, mogoče, da bo potrebovala pomoči, morebiti bo treba popkovino prerezati itd.

Znamenja približujočega poroda so sledeča: Trebuh se vedno povečuje, hrbet se ulekne, lakotnice upadejo, vime postaja od dne do dne večje. Ako poskusimo molzti, teče iz siskov vlečljivo mleko. Zunanja spolovila, iz katerih se izteka sluzava tekočina, zabruhnejo. Zadnji čas postane krava nemirna, renči, večkrat se vleže in zopet vstane, ozira se po zadnjem delu života, na enkrat se prikažejo trudovi — otelitev se je pričela.

Krava povrže največkrat po noči; dnevni porodi so redkejši. Vsak ropot zavleče otelitev za nekoliko ur; zatoj bodi v hlevu vse mirno in tiho, da se žival po nepotrebnem ne muči. Krava porodi običajno leže, včasih pa tudi stojé. Najprvo se prikažejo z vodo napolnjene kožice (trebilo), skoz ktere se morejo čutiti prvi nožici in kasneje glavica. Mehur (kožice) počí, tekočina se razlije po rodilih, kar olajša otelitev. Ker se krava počasi telí, zatoj ni napačno, ako malo pomagaš, da se porod okrajša, in da se starka preveč ne upeha. Ali naše ljudstvo greši mnogo, ker hoče prezgodaj pomagati. Nekteri vlečejo za noge (mogoče, da zadrignejo tudi vrv), precej ko so se prikazale iz sramnice, ne meneč se za to, je li glavica že na svetlem, ali pa je še skrita v rodilih. S takim počenjanjem povzročijo, da se glava vedno nazaj pomiče, in da se slednjič zagvozdi in zapne v porodne dele. Na ta način napravijo, vsled prezgodnjega in neumestnega pomaganja, iz lahkega poroda težko storitev; mogoče pa je tudi, da se ranijo starkina spolovila, kar sevéda ni brez pomena. *Ko je glava že na prostem, tedaj še le smete nekoliko vleči za noge; za to pa ni treba vrvi, kajti roke popolnoma zadostujejo.* Ta pomoč je pri kravi umestna, pri kobili redkokdaj potrebna, pri ovci in svinji pa skoro brez pomena. Baš tako napačno, kakor prej popisano vlečenje, je tudi prezgodnje prodiranje mehurja. Če se prerežejo kožice precej, ko so se prikazale iz sramnice, tedaj se rodila premalo odpró in preveč osušé, kar dela težek porod, ali ga vsaj močno zavleče.

Krava porodi navadno samo jednega mladiča; včasih pridejo tudi dvojčki, dà, celó trojčki niso izključeni. Ako

stori dvojčke, takrat pride prvo tele težje na svet od drugega. Mokri novorojenček se naj postavi (položi) pred kravo, da ga obliže; to je osobito zaradi tega potrebno, da se ne prehladi. Nekteri ljudje dajejo kravam po storitvi dražljivih pijač, kar pa ni umestno, ker razburijo živčevje ter pokvarijo prebavila. Glavna stvar je, da dobiva krava kakih 5 dnij po storitvi manj krme, postane vode, in da se varuje prehlajenja.

3. 0 vzreji telet.

Sesanje ali napajanje. Vsaka starejša krava obliže in očisti svoje tele takoj po storitvi. Le mlade krave (po prvem porodu) se včasih ustavljajo; da jih prisilimo k temu, za ohranjenje telečjega zdravja prevažnemu poslu, potrosimo kožico s soljo, ali pa z mekinami. Krepko tele vstane, ko ga je starka očistila ter se približuje vimenu. Včasih pa je tele tako slabo, da se ne more vzdigniti. Kaj nam je storiti v tem slučaju? Pustimo ga nekoliko časa ležati, da pride malo k moči. Če pa navzlic temu ne more vstati, namolzimo nekaj kapljic mleka ter mu ga vlijmo v gobček; to ponavljajmo vsako četrto ure, dokler se ne okreпча. Ko začne malo poskušati in se na noge postavljati, moramo ga podpirati in pri sesanju držati.

Prvo kravje mleko, *mlezivo* imenovano, je izvrstno zdravilo teletu, kajti isto mu odstrani iz črev ono klejasto blato, ktero je prineslo s seboj na svet. Ta nesnaga mora na dan, kajti sicer bi utegnilo tele nevarno zboleti. Zavoljo tega ravnajo kaj napačno oni, ki odstranjujejo prvo mleko; češ, da je mladiču nevarno. To je velika pomota. Mlezivo ni teletu nikdar škodljivo, ampak nad vse koristno. Še le tedaj se naj ostanek izmolze, ko bi mlado ne moglo vsega posesati. Sem ter tja se dogodi, da se tele ne more očistiti navzlic sesanju prvega mleka. V takih slučajih je hitra pomoč neobhodno potrebna, ker sicer je smrt neizogibna. V ta namen stolčemo in skuhamo nekoliko lanenega semena, tej kuhovini primešamo 20—25 gramov grenke ali Glauberjeve soli ter jo vlijemo teletu na enkrat v gobček. To moramo ponavljati vsako uro tako dolgo, dokler ne pomaga. V zelo hudih slučajih pa pridenemo gori imenovanemu zdravilu 1½ grama stolčene rabarbare. Razun tega iztrebimo s pooljenim prstom blato iz črevesa ter brizgljamo v ritnik kamilični čaj, kteremu pridenemo po nekoliko milnice (žajfnice) in laškega olja.

Materino mleko je novorojenčku najboljša, najprikladnejša in najzdravejša hrana. Navadno pustijo, da sesa tele izpod krave, le v jako redkih slučajih se napaja z mlekom svoje porodice. *Prvo (sesanje) je pravilnejše, naravnejše in zdravejše od napajanja.* Nekteri privežejo tele poleg krave na dolgo vrv, da more sesati, kedar se mu poljubi. To pa ni najumestnejše. Kajti utegnili bi se dogoditi, da ga krava pohodi, ali pa na kak drug način poškoduje. Sploh pa ne smete teleta prve dni privezovati, zato da se navadi vsaj dobro hoditi. Jedinó dobro pri tej napravi je to, da lahko sesa, kedar mu drago. Najbolje postopajo oni, kateri napravijo teletu poleg krave ograjen prostor, v katerem more po volji hoditi. Starka vidi mladiča zraven sebe, torej za njim ne muka in ga tudi ne more pohoditi. Prve dni po storitvi naj se pušča tele 6—7krat na dan k vimenu; po preteku sedmih dnij 5—6krat in v štirinajstih dneh le 4krat. Kasneje naj sesa nekoliko časa 3krat, poslej 2krat, in zadnje dni pred odstavo ga spusti vsak dan le enkrat pod kravo. Kdor tako ravna, tistemu se ni treba bati, da bi se mladič preveč napil ter zaradi tega zbolel ali celó poginil. Ako ima krava veliko mleka, naj se isto po sesanju do čistega izmolze, da se ne suši. Nasprotno pa nimajo nekatere krave dovolj mleka, da bi mogle mladiče dobro prehraniti; v takih slučajih napajamo teleta z mlekom drugih krav. Tu velja pravilo: Teletu se naj daje mleko one krave, ktera je storila v istem času ali najbliže istega časa. Naj pojasnim to z vzgledom: Gospodar ima tri krave. Prva, recimo ji sivka, otelila se je dne 15. sušca. Druga krava, kličete jo za plavko, storila je 1. malega travna. A tretja, ktera se imenuje breza, vrgla je 5. malega travna. Ko bi zadnja krava (breza) ne imela dosti mleka, tedaj napajamo (ali pustimo sesati) njeno tele z mlekom plavke, a ne sivke. Če plavki mleka nedostaje, dajemo njenemu mladiču brezinega, a sivkino tele hranimo z mlekom plavke.

Premožnejši posestniki, zlasti na Angleškem, Nizozemskem in v severni Nemčiji napajajo teleta z materinim mlekom. Mladiča precej odstranijo, ko ga je starka očistila ter mu dajo piti mleka izpod krave. Da se na to lažje navadi, pomolé mu prst iz mleka; tele zgrabi za prst ter začne polagoma piti.¹ Tu moram na nekaj posebno opozoriti.

¹ Za napajanje telet so iznašli posebne posode, o katerih pa ne bom dalje govoril, zlasti zato ne, ker so za naše razmere nepripravne, in ker puščajo v naših krajih teleta pod vime.

Posode, iz katerih se napaja, naj bodo vedno čiste, ker sicer se mleko skisa; po kislem mleku pa zboli tele za nevarno drisko. Nadalje je treba dajati vedno jednakega mleka, t. j. od jednoiste krave, najboljše od matere. Navadno se računa, da potrebuje tele v prvem tednu na dan $3\frac{1}{2}$ litra mleka, v drugem 4–5, v tretjem 6 in v četrtem tednu 7 litrov. Po dovršenem četrtem tednu se sme priliti nekoliko mlačne vode, a za nadomestilo je treba dodati več sena in ovs. Do izvršenega tretjega meseca dajemo teletu neprestano nekoliko mleka, da se bolj razvije in okrepi. Nekteri poskušajo zamenjati mleko z različnimi nadomestili. V ta namen rabijo posneto in umeteno mleko, kuhovino lanenega semena, vodo, pomešano z ovseno moko, vodo od poparjenega sena itd. Vendar pa se ni do danes še nikomur posrečilo pripraviti pijače, ktera bi mleko popolnoma nadomestovala, in ktera bi ne škodovala zdravju in razvijanju. *Za tele je namreč materino mleko najzdravejša piča.*

V naših slovenskih krajih je sesanje izpod krave običajno in skoro sploh v navadi, kar bi se naj tudi obdržalo. Sesanje je naravno (natorno), a napajanje z mlekom je protinaravno. Ona teleta, ktera so pri vimenu, ne zbolé tako često, kakor tista, ki se napajajo. Sesanje podeljuje mladici moč in krepost, da lažje kljubuje boleznim vplivom, kar se o napajanju ne more trditi. To je posebne važnosti za ona teleta, ktera so pri storitvi jako slaba, kakor tudi za tista, iz katerih hočemo odrediti vprežno živino. Prvo tele (ktero porodi telica) naj se pusti pod vimenom, akoravno bi bilo sicer napajanje običajno. Izkušnje so namreč dokazale, da vpliva sesanje blagodejno na poznejšo količnost mleka, t. j. ako tele sesa, dajo krave kasneje več mleka.

Odstavljanje ali odvada. Čim dalje tele sesa, tem bolj se razvije in okrepi. Večinoma odstavljajo naši gospodarji s štirimi tedni, ne oziraje se na to, za kak namen bodo rabili pozneje mladica. S tem ravnanjem pa greše mnogo gledé na napredek in povzdigo živinoreje. Če hočemo prodati tele mesarju, tedaj naj zadostuje štiritedensko sesanje; kajti kasnejše sesanje ne donša navadno toliko dobička, za kolikor se slabi krava, in kolikor je vredno mleko. Tudi ona teleta, ktera hočemo odrediti za molzne krave, naj sesajo le štiri tedne. Kdor pa drži krave bolj zaradi krepkega naraščaja, kakor zavaljo mleka, tisti naj pusti teličice osem tednov pri vimenu. Oni, ki hoče odrediti lepo, krepko in zdravo živino, naj pusti sesati teleta vsaj šest tednov;

to velja osobito za bodoče delavne vole. Za pleme odločeni junčki naj sesajo osem tednov, kajti materino mleko jih dobro razvije ter stori krepke. Močen, krepek in zdrav bik pa v svojem kraju zelo zdatno pospešuje rejo goveje živine — on je neprecenljive vrednosti. Kdor odstavlja teleta pred pravim časom iz štedljivosti (šparavosti), tisti ne štedi, ampak razsipava; tisti ne gospodari, ampak zapravlja; tak posestnik skrbi sam za slabo, bolehalo in malo vredno živino.

Tele odstavljamo polagoma. Proti koncu ga pripuščamo samo dvakrat, a zadnjih pet dnij samo enkrat k vimenu. Nekoliko časa pred odstavo izmolzemo jeden, kasneje dva in zadnje dni tri siske, da dobi manj mleka in je torej prisiljeno več klaje použiti. Zraven tega mu ponudimo, predno gre k vimenu, nekoliko mlačnega, z vodo pomešanega mleka. Že s tremi tedni mu je treba dati malo fine otave in nekoliko zdrobljenega ovsa, da se nauči polagoma na prihodnje krmivo, a pred odvado se naj klaja pomnoži. Ako prostori le količkaj dopuščajo, denimo tele 14 dnij pred odstavo v drug hlev, da se navadi samo biti. S tem močno olajšamo odstavljanje.

Počasna odvada ne škoduje niti teletu, niti kravi; hitra in nagla odstava pa povzroči, da krava mleko zadržuje, da postane tele mršavo, in da večkrat zbolí.

Krmljenje telet. Večkrat se slišijo besede: „Kaj bi neki tele tako dobro gleštal, to ni potrebno, saj ne donša nikakoršnih dohodkov.“ Cenjeni čitatelj, ako si morda tudi ti med tistimi, ki tako in jednako govoré, izpreobrne se ter postani iz Savla Pavel. Zapomni si prav dobro sledeče: *Kar se zamudi pri tetetu, to se kasneje ne more popraviti.* Slabo in nepravilno držana teleta se nikdar dobro ne razvijejo, iz njih ne bodo postale nikoli lepe živali. Tele od najboljše pasme postane pri slabi krmi in nepravilni odreji malo vredno, bolehalo živinče.

Že med sesanjem začnimo dajati teletu po nekoliko najfinejšega, sladkega sena ali otave. To sicer nima namena nasititi, ampak s tem hočemo doseči, da se navadi tele igranje na krmo. Kasneje se mu privrže nekoliko zdrobljenega surovega, ali pa sproti kuhanega ovsa. Kedar tele odstavimo, ne smemo mu popolnoma odtegniti mleka. Tudi po odvadi mu moramo dajati posnetega, vodi primešanega mleka; nekteri dajejo namesto mleka kuhovine lanenega semena, otrobove vode itd. Mleko in vsa druga nadomestila naj bodo mlačna, da ne prehladé prebavil, in da ne učinjajo

driske. Od mlačne pijače moramo prav počasno in oprezno preiti k hladni vodi, ker sicer so boleznι gotove. To ni težko izvršiti, a vendar je neizmerne važnosti za odvrāanje boleznij.

Najboljša klaja mlademu teletu je fino, sladko seno ali otava, razdrobljen oves in posneto mleko. Vse ostalo krmivo je neprikladno, zatorej mu ga ne polagajte. Zaduħlo, plesnivo in blatno seno škoduje celó odrastli živini, tem bolj nevarno je nežnemu teletu. Različni odpadki iz žganjarij, sladornic, nadalje poparjena ter na mnogovrstne načine pripravljena krma, korenje, krompir, repa itd., prijajo sicer molznim kravam, a ne ugajajo teletom. Še le ko je tele pol leta staro, smemo mu dajati nekoliko suhe detelje ali rezanice, a vendar se je ogibati vsake prevodene klaje. Na svežo travo in deteljo ga moramo naučiti prav počasno, ker sicer bi utegnιlo zboleti. Kar se tiče kolikosti krme, omeniti mi je sledeče: Recimo na pr., da tehta tele po odstavi 50 klgr., tedaj potrebuje za dobro in uspešno razvijanje na dan 2 klgr. sena, $\frac{3}{4}$ klgr. zdrobljenega ovsa in 1 liter posnetega, vodi primešanega mleka. Če je težje, treba mu je primerno več klaje, a lažjemu manj. Dva do tri mesece stara teleta moremo spustiti o lepem vremenu na pašnik, a vendar jih moramo krmiti tudi v hlevu s suho klajo, kajti pašnik sam na sebi jih ne more dobro preživiti. Za hladnega in deževnega vremena ter osobito za mrzlih jesenskih dnij pa naj ostanejo v hlevu, kajti mrzli zunanji zrak ter rosna trava sta jim zaradi prehlajenja nevarna.

Strežba in snaženje. Tečno in pravilno krmljenje, umno snaženje, prikladno gleštanje, zdrav, zračen, primerno topel, a ne presoparen hlev so glavni pogoji pri vzreji telet. Nadalje štejemo semkaj dobro in snažno nasteljo, odstranjanje mraza in slednjič prosto gibanje v svežem zraku.

Telečji hlev bodi suh, čist, gorek, svetel ter dobro zavarovan pred vetrom in prepιhom. Prehlajenje povzročuje namreč drisko, ktera bolezen je pri teletu vedno jako nevarna. (Glej „Dom. Živinozdravnik“, stran 70.) Stene telečjega hlevčka ne smejo biti mokre ali mrzle, torej so deske boljše kakor zid. Najumestnejše je, da se postavi v hlevu majhen hlevček iz dil, v katerem se tele lahko prosto giblje. Naši gospodarji imajo navado, da privežejo teleta v temen, nesnažen kot; to ravnanje je napačno in kvarno za govedorejo. Tele potrebuje snage in svetlobe baš v isti meri, kakor vsaka druga žival. V prevročem in soparnem hlevu

se teleta omehkužijo ter postanejo jako občutljiva, a nasprotno v premrzlem se prehlade. Najpripravnejša toplota za telečje hleve znaša 17⁰ (stopinj) Celzijevega toplomera. Telečjo stajico je treba vsak dan izkidati in potem nastlati; kajti čista, suha in mehka nastelja je pglavitni pogoj dobrega in zdravega hleva. Nastelja varuje prehlajenja in nesnage — torej odvrča bolezni. Prve dni po porodu ni treba snažiti telečje kože, a z dvema tednoma se mora to pričeti, zato da odstraniš prah in izpadajočo dlako. Za čiščenje nam služi cunja (cota) ali mehka krtača. Snaženje pospešuje kožno hlapenje, ki je prepotrebno za ohranjenje zdravja, ter varuje nadležnih mrčesov — osobito ušij.¹ Najboljši vzgled, da je snaženje potrebno in koristno, daje nam krava sama, kajti ona obliže in očisti svoje tele precej po porodu.

Teleta ne smemo privezati k jaslim, ampak postaviti ga moramo v pregrajen prostor, kjer lahko hodi, kolikor se mu baš poljubi. Hoja je koristna, ker pospešuje razvijanje telesa, in ker utrjuje zdravje. Da je hoja zares potrebna, pouči nas „neumno“ tele samo. Če mu je le količkaj mogoče, izmuzne se ter odteče na prosto. Tu skače in dirja po vrtu, da ga ni mogoče uloviti. Zakaj pa je tako razposajeno? Zató, ker mu tekanje dobro dene. Ko je tele na pr. kakih 8—12 tednov staro, spuščaj ga o lepem vremenu skupno s kravo na pašo, kjer se lahko naskače v svežem zraku, kolikor mu drago. A drugačna je stvar tam, kjer primanjkuje pašnikov, ali kjer je živina zaradi drugih razlogov leto in dan v hlevu. Pri takih razmerah je vsekako potrebno, da se napravijo za teleta posebna tekališča (glej stran 149.).

V nekterih krajih imajo teleta dovolj dobre klaje, a vendar so mršava, lena, žalostna ter ježaste in kuštrave dlake. Kaj jim manjka? — *Gleštanja*; kajti snaga in goja je pol krmljenja. O vsem tem sem se do dobra prepričal v Bosni, kjer že več let službujem. Tú ne primanjkuje zares dobrega sena, teleta imajo dovolj piče. A pogledjmo si tele bosenskega seljaka, kateri na snaženje in gleštanje prav nič ne gleda, in pri katerem mora stati živina za najhujše zime v šupah, narejenih iz vej. Kakšno je to tele? Zanimarjeno,

¹ Za pokončevanje ušij rabimo mešanico lanenega olja in vinskega cvetú, kuhovino tobaka (pazi, da se tele ne obliže!), čaj od peteršilovega semena, vodo, v kateri se je kahal krompir, lug iz bukovega pepela, mazilo živega srebra (kratko navezati, z robci prevezati, da se ne liže), itd.

slabo, mršavo, blatno, uživo, „na pol krepnjeno“, kakor se nekteri izrazujejo.

Kjer primanjkuje dobre in zadostne klaje, snaženja in goje, kjer so slabi in nezdravi hlevi, tam razsaja bolezen; kjer pa bolezen razsaja, tam tudi smrt raja. To je gola resnica, kteri ni mogoče ugovarjati niti za najmanjšo pičico. Mene so večkrat klicali, ko sem bival na Spodnjem Avstrijskem in kasneje na Koroškem, k bolni živini. Navadno sem naletel na zanikarne gospodarje, pri umnih živinorejcih sem imel le malo posla. Nevedni — in tudi leni — ljudje so mi tožili, da nimajo „pri živini sreče“, dočim dobi sosed vsako leto toliko in toliko za svoje živali. Poučil sem jih, kako naj ravnajo, da si odredé lepo in zdravo živino; mnoge sem izpreobračal in nekatere sem tudi izpreobrnil, in ti so mi bili hvaležni. Ljubi čitatelj, ravnaj se tudi ti po navodilih, kterih te uči pričujoča knjiga, in „srečo boš imel pri živini“.

Izbor telet za odrejo. Jako važen, a tudi zelo težek je nauk, kako izbirati teleta za odrejo. Važen je gledé na ohranitev zdravja, važen je z ozirom na povzdigo govedoreje; a težek je, ker se vselej ne vé, kako se bo tele razvijalo. Morda mi bo kdo ugovarjal, da to ni težko, ampak prav lahko. „Ako nimam dovolj živine, pustim tele v hlevu ter ga izredim, in mir besedij. Če se pa moj hlev ponaša z mnogimi repi, tedaj teleta ne potrebujem, dal ga bom mesarju.“ Tako in jednako modruje nevedni gospodar. To govoričenje je res lahko in na prvi pogled tudi lepo, le škoda, da je napačno — neumno. Akoravno nimaš dovolj živine, vendar ne smeš odrejati vsakega teleta, kajti s tem bi si mnogo škodoval. Ako me hočeš poslušati, pokazal ti bom v sledečem nekoliko namigljejev, kako se je ravnati pri izboru telet za odrejo.

Izrejati ne smeš telet s sledečimi znaki in lastnostmi:

1.) Odstrani vsa teleta, kterih stariši bolehajo za kako podedljivo boleznijo, ali pa imajo kako zunanjo napako, katero so mladiči podedovali.

2.) Ako zakolješ bika ali kravo ter opaziš pri njiju sušico ali jetiko, tedaj poredi in prodaj mesarju vse mladiče bolne živine. Prej ali slej zbolé namreč tudi potomci za jetiko — ona je podedljiva bolezen.

3.) Pri prvem porodu vržejo krave običajno slaba teleta, torej se naj ista ne odrejajo.

4.) Prodaj mesarju ona teleta, ki se pri vimenu preveč zredé. Če jih pa nočeš prodati, porabi jih samo za pitanje.

5.) Nikoli ne odrejaš onih telet, ktera so slabejša in manjša, kakor so običajno mladiči iste plemenske živine.

6.) Prodaj mesarju vsa tista bolehana teleta, ktera nočejo dobro sesati.

7.) Najboljše storiš, če oddaš dvojčke v klavnico. Ako se porodé dve teličici, odstrani ju od reje. Če se rodi jeden junček in jedna teličica, tedaj zadnje ne vzrejaš, kajti ista ima nezadostno razvita spolovila; najpametneje pa ravnaš, ako tudi junčka prodaš, ali ga vsaj ne rabiš za plemo.

8.) Teleta s spačenimi ali nedostatnimi udi niso sposobna za rejo.

9.) Prodaj za meso vse tiste mladiče, ki imajo prešibke in previsoke noge, prevelik trebuh ter sploh nepri- merno telo.

10.) Odrejaš samo in jedino ona teleta, ki so zdrava, krepka in lepega života; nadalje se zahteva, da so tudi stariši za rejo namenjenih mladičev povsem zdravi. Teleta tretjega, četrtega in petega poroda so za rejo najsposobnejša.

4. Junec in telica.

Kar se zamudi pri vzreji v prvem letu, to se ne dá kasneje nikdar popolnoma popraviti. Umno krmljenje in primerna strežba v prvem letu je podlaga poznejšemu razvijanju in zdravju sploh. Zidovje brez dobre podlage se kmalu podere, v mladosti slabo gleštana žival pa kasneje boleha. Kakor se more vcepiti teletu že med sesanjem poznejše uspevanje, zdravje ali bolehavost, isto tako tudi po odstavi. Gospodar, ki zanemarja mlada goveda, ni vešč živinoreji, ali pa je prezanikaren in prelen. *Dobro krmljenje z naravno klajo, skrb za snaženje in za zdrave hleve ter slednjič hoja v čistem zraku:* to so trije glavni stebri, ki napravljajo zdravo in krepko živino.

Mlada živina mora dobivati dosti naravne in tečne klaje, da ne zaostaja v razvijanju. K prikladni krmi prištevamo seno, rezanico, travo in žito (najboljši je oves). Poparjena, skisana, v kadéh pripravljena klaja, nadalje repa, korenje, krompir itd., niso pripravna hrana mladi živini v prvem letu; s tako krmo smeš pričeti še le tedaj, ko so goveda leto stara. Krmljenje telic je nekoliko različno od krmljenja mladih juncev. Ako hočemo vzrediti dobre molzne krave, treba je, da začnemo privajati 8—10 mesečne telice manj tečni klaji; zatoorej odtegujemo polagoma oves, otrobe

in drugo jako redilno krmivo. A namesto tega dajemo več sena, rezanice, slame in sveže trave. Po letu jih spuščamo na pašo, a poleg tega jim dajemo tudi v hlevu potrebne klaje. Tako krmljenje vpliva blagodejno na razvijanje mlečnih žil in vimena, kar je pglavitni pogoj, ako si hočemo vzrediti dobrih molznih krav. Juncem pa je treba dajati tečnejše klaje, da se dobro razvijó, in da postanejo močni. Samo v drugem letu, ko začnejo zobe metati, ne dajajte jim preveč tečne klaje.

Trimesečna teleta smemo spuščati o lepem vremenu na pašo; isto velja sevéda tudi za jedno- in dveletne živali. Na pašnikih si naberó nekoliko klaje, a zraven tega se naskakejo pod milim nebom na svežem zraku, kar je neizogibno potrebno za uspešno razvijanje in za ohranjenje zdravja. V krajih, kjer nimajo pašnikov, morajo se napraviti mladim govedom tekališča. Gledé pašnikov mi je omeniti, da morajo biti suhi, prilično travnati, proti solncu ležeči ter po mogočosti zavarovani pred mrzlimi vetrovi. Rosna ali celó zmrzla paša je nevarna vsem živalim, a zlasti škoduje mladi živini. Za mrzlega, deževnega, jesenskega vremena ne spuščajte mladih goved na pašnike, ampak krmite jih v primerno gorkem hlevu.

Vsako rastoče bitje potrebuje *prikladne gorkote*, kajti ona pospešuje rast in razvijanje, a mraz ju zadržuje. Nasprotno pa tudi ne smejo biti hlevi presoparni in prevroči, kajti v njih primanjkuje za ohranjenje zdravja prepotrebne, čistega zraka. Primerna hlevska toplota za mlada goveda naj znaša 15° Celzijevega toplomera. Samo ob sebi se razume, da pri vsem tem ne smemo pozabiti na snaženje kože in na čisto nasteljo. (Glej na 142. in 126. strani.) Snaga podpira in utrjuje zdravje, a nasprotno razmere ga kvarijo. Mlada, še nedorastla goveda so jako občutljiva, zato rej jih moramo skrbno varovati mraza, osobito prehlajenja.

Ko so goveda nekoliko odrastla, začne se oglašati v njih plemenski nagon. To se zgodi tem prej, ako stoji živina moškega in ženskega spola skupaj. Znano pa je, da premlada (pred poldrugim letom) plemenska živina kaj mnogo škoduje napredku govedoreje. Da po mogočosti preprečite prerano poželenje po plemenu, postavite moške živali v poseben hlev, telice pa zopet v drugega. Krmo pomanjšajte, osobito ne smete krmiti žita in otrobov. Dobro je tudi, ako vlijemo preživemu živinčetu sem in tja po jedno čašo vinskega jesiha; ocet baje tolaži in zdravju prav

nič ne škoduje. Dalje priporočajo Glauberjevo sol in solitar. Umestno sredstvo proti prezgodnji pojatnosti je kafa; vzemi 80 gramov Glauberjeve soli, 2—3 grame kafe, nekoliko ržene moke in vode in napravi svalek. Ako hočeš imeti dobrih uspehov, dajaj preživemu govedu često omenjenega zdravila.

5. Krmljenje in goja molzne krave.

Star in resničen pregovor pravi: „Krava pri gobcu molze.“ Čim bolj se ona krmi, tem več in tem boljšega mleka daje in tem bolj zdrava tudi ostane. Vendar pa moram precej opomniti, da bi bilo pretečno, prereditno in preobilno krmljenje tudi napačno. Ako se krave predobro hranijo, podela telo tisto klajo, kar je je odveč, v meso in mast, a ne v mleko. Predebele krave niso dobre mlekarice, še manj pa mršave; nekaka srednja mera ugaja najbolj.

Najprikladnejša piča molznim kravam je sveža klaja. Na dobroto in na množino mleka vplivajo koruzna slama, t. j. sveže koruzno perje, zelena grahova slama, detelja esparzeta, rudeča detelja in sploh vsaka, dobra sveža trava. Na dobroto mleka pa vpliva, razun že gori navedenih snovij, naslednja klaja: sladko seno, laneno seme, korenje, sveže (frišne) oljnate pogače itd. Največ mleka namolzemo, če krmimo kravo, dokler je le mogoče, s svežo travo; po zimi pa, ko nedostaje sveže klaje, moramo ji dajati repe, pese, korenja in dr. Tudi otrobova voda kaj zdatno pomnoži kolikost mleka, kar bi si naj zapomnila vsaka gospodinja. Kedar nimamo niti sveže trave, niti korenstva, tedaj dajemo kravam otrobove vode, da bolj molzejo; v ta namen so najprikladnejši pšenični otrobi. Najboljše seno za molzne krave kosimo na senožetih, kjer raste med travo kimel, koper in različne druge dišeče rastline. Sveža trava in detelja, sladko seno, suha detelja, korenje, otrobi, moka, sladne kali itd. napravljajo dobro mleko in slastno surovo maslo. Kislo seno, pokvarjena klaja, oljnate pogače, koleraba (ako se je preveč pokrmi), divji česenj itd. pa povzročujejo, da postane mleko neokusno in slabo. Ako pokladamo po zimi molznim kravam samega sena in slame, tedaj donašajo le malo mleka; če pa privržemo korenstva, otrobove vode, poparjene in okisane krme itd., takrat namolzemo mnogo več. Nikoli ne sme biti klaja revna na rudninskih snovéh (na soli), ker to bi škodovalo zdravju, in tudi mleko bi se po-

manjšalo. Molznim kravam moramo dajati sem ter tja nekoliko soli; to je potrebno zlasti takrat, kedar jih krmimo s težkoprebavno klajo. (Glej o krmi sploh od strani 55. do 83. strani.)

Molzne krave gonimo običajno na pašo, kar zdravju najbolj ugaja; omeniti pa moram, da krave, v hlevu krm-ljene, dajejo več mleka od onih, ki se spuščajo na pašnike. V hlevu mora imeti krava mir, da prosto prežvekuje, in da se mleko dobro napravlja (izločuje). Hlev ne sme biti niti presvetel, niti pretemen; istotako tudi najbolj ugaja srednja hlevska toplota. Čista nastelja je neobhodno potrebna, da se žival ne onesnaži, da ima mehko nasteljo, in da se mleko ne nasmeti. Nečisti hlevi povzročujejo česče bolezni, kakor navadno mislimo. Od ostre gnojnice in druge nesnage se vname vime, koža, kakor tudi mehki, s parklji obdani deli na koncu nog. To zabranimo z večkratnim snaženjem, s čedno nasteljo in z odstranjanjem scalnice.

Zdaj pa še nekaj. Kravam in sploh govedom, ki stojé večinoma že od mladosti v hlevu, ne obrabijo se parklji ter sčasoma močno narastejo. Oni stojé, srpom podobni, na kvišku. Zategadelj hodi žival težko, previdno in neokretno; „kakor bi po jajcih stopala,“ pravijo nekteri o tej hoji. Preveč narastli parklji se slednjič zalomijo (začesnejo), mehki deli se ranijo ter vnemó; zavorlo tega počne žival hujšati, in sevéda se tudi mleko pomanjša, kajti hudo poškodovanje napravlja vročnico. Pameten živinorejec odžaga ali odreže parklje prej, dokler preveč ne narastó, da zabrani bolezni ter odstrani škodo.

6. Od česa je odvisna kolikost mleka?

Največji in najpoglavitnejši dohodek, katerega donašajo krave, je mleko. Znano pa je, da ni vsaka krava jednako dobra za molžo; to je odvisno od različnih pogojev, namreč:

1.) *Od krave same.* Nektera krava daje več mleka od svoje tovaršice, akoravno jesta obe isto krmo iz istih jaslíj. To zavisi od tega, ali se je krava po prvem teletu vedno čisto izmolzla ali ne, ali se je telica pravilno vzrejala ali ne. Čista molža vpliva na vime tako, da izločuje isto kasneje več mleka. Včasi pa nam je čisto neznano, zakaj daje ta krava več mleka od druge.

2.) *Od pasme.* Največ mleka donašajo dolinske krave; izmed teh mi je posebno omeniti holandske, holštajnske in

frizlandske. Najmanj pa se namolze od ogerskih krav; one dajo na leto poprečno komaj 500 litrov mleka, dolinske pa 3—4000 litrov. Ako križamo (plemenimo križema) naša domača goveda z beljansko pasmo, dobimo mladiče, ki so precej dobri za mleko, za delo in za mast. Pa tudi naše deželske krave niso preslabe mlekarice, samo če jih dobro krmimo in pravilno gleštamo. Teličice izvrstnih molznih krav postanejo pri ugodnih razmerah dobre mlekarice, ker se lastnost podeduje od starke na junico. Kdor si hoče torej odrediti dobrih molznih krav, tisti naj plemeni mlečno kravo z bikom, katerega je porodila izvrstna mlekarica. Znano pa je, da zbolé prav dobre molzne krave na starost često za sušico.

3.) *Od reje.* Teličico, iz ktere hočemo odrediti dobro molzno kravo, pustimo samo 4 tedne pod vimenom. Po odstavi jo moramo tečno krmiti, a z osmimi meseci jo navadimo na manj redilno klajo, da se preveč ne odebeli, ampak samo dobro razvije. Med prvo nosečnostjo ji je treba dovolj in tudi tečne krme. Ko se je odstavilo prvo tele, moramo mlado kravo prav čisto, vselej do zadnje kapljice izmolzti. Včasih se opaža, da počne teči mleko iz siskov pred prvim porodom; take telice postanejo običajno slabe mlekarice.

4.) *Od klaje in snaženja.* Kako vpliva krmljenje na količnost mleka, povedal sem v poprejšnjem odstavku; sedaj samo še nekoliko besedic o snagi. Stara resnica je, da pomnoži znaženje veličino mleka. „Kmetovalec“, izvrstni list c. kr. kmetijske družbe kranjske, govori o tem v številki od 31. prosinca leta 1891. sledeče: „Kako vpliva snaženje govedi na nje molznost, pokazala je nedavno tá-le izkušnja: Kravo, ki je bila vajena vsakdanjega dvakratnega snaženja s česalom, niso skoz 14 dni nič več snažili. V tem času je krava 11 litrov mleka manj molzla, nego poprej v jednostem času, dasi je vse drugo ostalo pri starem.“

5.) *Od starosti.* Mlade krave imajo mnogo vodenega, a starejše manj in bolj mastnega mleka. Po prvem teletu daje krava malo mleka, ki se pa kasneje zdatno poveča. Po tretjem teletu donašajo krave največ mleka, kar traja do šestega ali sedmega poroda. Kasneje se začne isto pomanjševati. Dvanajstletne ali še starejše krave slabo molzejo; mleko se krči vidoma dan za dnevom.

6.) *Od časa, ki je pretekel po zadnjem porodu.* Le redkokrat imajo krave mleko od storitve do storitve. Ako-

ravno se to dogodi v posameznih slučajih, vendar ne smemo do poroda molzti, ker za kravo bi bilo vendar preveč, da bi sebe in sad redila, zraven pa še dajala mleka. (Glej stran 134.) Dobro mlekarico smemo molzti v enem letu 10 mesecev, dva meseca pa naj stoji suha. Precej po porodu nima krava mnogo mleka, a v drugem tednu se količina poveča prav zdatno. Od 3—12. tedna po porodu se največ namolze; kasneje pa se mleko polagoma pomanjšuje. Prvo mleko po porodu je vodeno, kasnejše pa bolj mastno.

7.) *Od molže.* O tem čitaj v sledečem odstavku.

8.) *Od vročine in mraza.* Za časa toplih dni se pomanjša mleko jako zdatno; to se zgodi tudi pri hudem mrazu. Iz tega sledi, da je treba po letu hleve zračiti, po zimi pa gorke obdržati.

7. Kako je treba molzti?

Mogoče, da se bo slovenska gospodinja nekako čudno namuznila ter se zaničljivo nasmejala, ko čita ta naslov. Potrpi malo, počakaj, da vse prečitaš, potem še le izreci svojo sodbo. Mogoče je, da ti res pravilno molzeš, ali pomisli, koliko tvojih tovaršic tega ne razume. Pri neumestni molži pa se namolze manj in povrh še slabjšega mleka; razun tega se tudi krave izpridijo, ali celó zbolé prav po nepotrebnem na vimenu. Ako pa je vime bolno, tedaj izgubi krava mnogo mleka, dà, včasih se posuši isto do čistega. Recimo za vzgled, da je v vseh slovenskih deželah v okroglem številu 200.000 molznih krav. Vzemimo dalje, da daje vsaka krava zaradi nepravilne molže na dan jeden liter mleka manj (kar ni preveč računjeno), kakor pri umni molži. Dnevni primanjkljaj bi torej znašal 200.000 litrov. Krave molzemo običajno po 10 mesecev, ali okroglo 300 dni; torej se pogubi v enem letu $200.000 \times 300 = 60.000.000$, t. j. 60 milijonov litrov mleka. To je le zaradi nepravilne molže; tu še ni zaračunjen primanjkljaj, ki nastane zavoljo boleznij v vimenu. Recimo, da velja vsak liter mleka 5 novčičev, kar gotovo ni preveč. Po naznačenem površnem računu izgubijo po nepotrebnem vse slovenske dežele v enem letu $60.000.000 \times 5 = 300.000.000$ novčičev, ali 3 milijone goldinarjev, t. j. 6 milijonov kron. Zares precejšnja kopica!

Kolikokrat se naj molze? Izkušnje učé, da se namolze

pri trikratni molži več in boljšega mleka, kakor pa pri dvakratni. Čim dalje ostane mleko v vimenu, tem manj tolstih snovij se nahaja v njem. O tem se lahko prepriča vsaka gospodinja na prav priprost način: Od večerne do jutranje molže preteče več časa, kakor pa od jutranje do opoldanske. Ako hočeš videti, ktero mleko je mastnejše, stori, kakor ti bom povedal. Jutranje mleko deni v posebno posodo (latvico), a opoldansko v drugo, in prepričala se boš, da se je nabralo pri zadnjem še enkrat toliko smetane, kakor na prvem (jutranjem). *Vselej moraš prav čisto izmolzti, kakor pravimo, do zadnje kapljice.* To je zaradi tega umestno, ker je zadnje mleko mastnejše od prvega, in ker se sicer mleko pripravljajoči deli pokazé ter manj izločujejo. Da je zadnje mleko zares mastnejše in boljše, prepričaš se prav lahko. Krava ima na pr. pri čistem izmolzenju tri bokale mleka. Deni prvič namolzeni bokal v posebno latvico, drugi bokal v drugo posodo in s tretjim stori isto. Poglej drugi dan natanko vse tri posode, in opazila boš, da se je nabralo v tretji posodi trikrat toliko, ali še več smetane kakor v prvi; v drugi latvici boš našla več smetane kakor v prvi in manj kakor v tretji. — Gledé na število vsakdanjih molž mi je pripomniti, da se morajo *štirikrat na dan* molzti one krave, ktere imajo veliko mleka, in od kterih se je tele še le odstavilo. To bi bilo najumestnejše, ker bi se največ namolzlo, in ker ne bi mleko tiščalo. Pri večkratni molži dajo namreč krave mnogo več in tudi boljšega mleka, ker se s pogostnim molzenjem vime zdraži, da kri bolj k njemu doteka, in da se torej napravi več mleka. Navadno molzejo v naših krajih po trikrat na dan, kar zadostuje za navadne, ne premlečne krave. Zeló napačno pa je, ako molzemo precej po odstavi samo po dvakrat, ker se v tem slučaju manj namolze, in ker krava lahko zboli za vnetjem v vimenu. Dvakratna dnevna molža zadostuje še le kasneje, ko je krava že visoko na času.

Kdaj se naj molže? Izkušnje so nas poučile, da je najumestnejše pred krmljenjem molzti. Naše gospodinjé imajo navado, da vržejo kravi med molžo nekoliko klaje, češ, da rajši pripusti. To je samo razvada. Kdor krave na to ne navadi po prvem teletu, dá se tudi brez krme molzti. Unna gospodinja molze vselej *o določenem času, t. j. vsak dan o tisti uri in o tisti minuti.* Krave, ktere se ne molzejo o določenem času, so nemirne in nepokojne, mleko pripravljajoči deli (organi) se pohabijo; zraven tega pa teče

mleko samo iz vimena, kar je zelo škodljivo, ker povzročuje vnetje. Gospodinje, ktere molzejo štirikrat na dan, naj se držé sledečega reda: Ob štirih zjutraj, ob desetih dopoldne, ob štirih popoldne in pozno na večer. Pri trikratni molži molze umna gospodinja ob peti uri zjutraj, ob jedni popoldne in ob devetih zvečer; zraven pa ne zamudi niti četrť ure določenega časa. Kedar se molze samo dvakrat, tedaj se določi zjutraj in zvečer ista doba, na pr. zjutraj ob šestih in zvečer ob šestih, zjutraj ob sedmih in zvečer ob sedmih, itd.

Kako naj ravnamo s kravo? Že v prvi mladosti je treba naučiti teličico, iz ktere hočemo odrediti dobro molžno kravo, da se človeka ne boji, in da se mu dá rada prijeti. Zatorej se bôža večkrat po koži in se prime često za vime; da se temu ne protivi (ustavlja), treba je pomoči z lepo besedo, s koščkom kruha itd. *Kedar porodi telica, naj ostane tele pod vimenom, ko bi bilo sicer tudi napajanje običajno; po odstavi prvega teleta se naj krava vselej prav čisto izmolze.* Omenjeni dve stvari sta neobhodno potrebni, ako hočemo napraviti iz krave dobro mlekarico. Po odstavi prvega teleta je treba dekli pri molži največ potrpežljivosti; prenapla in prehitra dekla ne sme molzti mladih krav. One namreč mleko kaj rade zadržujejo; s prijaznim in pohlevnim ravnanjem se to lahko odpravi. Vpitje, pretepanje in suvanje pa kravo tako izpridi in popači, da se ne dá kasneje nikdar več rada molzti. Le pomisli, dekla, ki imaš od Boga pamet in razum, ali bi ti svojega gospodarja rada ubogala, ko bi te za vsako malenkostno stvar kregal, ali celó pretepeval. Krava se mora veseliti, da ji odvzameš mleko, ona mora naznanjati pri molži nekak prijeten občutek; to pa je doseči s pravilnim molzenjem in s previdnim ravnanjem. Krave pripusté najrajši, ako jih molze vedno jedna in ista, umne molže vešča oseba. Zelo napačno je, ako molze sedaj ta, sedaj druga dekla, ker pri takem ravnanju se krava kaj lahko popači. Ako se začne pri dobri krmi na enkrat mleko sušiti, treba je natanko pregledati, ali ni morda bolezen temu vzrok, ali ni menda vime vneto. Vsak prestop od sveže klaje na suho in narobe izvršimo prav polagoma, ker sicer se mleko suši, ali celó krava zboli. Če hočemo kravo na suho postaviti, tedaj jo nekoliko dnij slabeje krmimo, redkeje molzemo in čisto ne izmolzemo. Pri takem ravnanju se mleko polagoma suši, krava pa ostane zdrava. Ako se z molžo hitro prestane, tedaj

krave večkrat zbolé, zlasti se rade prikažejo bolezní v vimenu.

Se li mora paziti pri molži na čistost? V dobro nastlanih hlevih se živina redko onesnaži. Drugačna pa je stvar tam, kjer primanjkuje nastelje; vime in siski so blatni, dà, blato se celó na nje prisuši. Ta prisušena nesnaga se more in mora odstraniti samo z mlačno milnico (žajfnico). Nasledek nesnagi je vnetje; zaradi vnetega vimena pa se mleko suši in tudi krava trpi. (Glej o vnetju vimena „Dom. Živinozdravnik“, na strani 84.) Ta resnica nas pouči, da je treba molznim kravam vedno dobro nastiljati; najboljša nastelja je slama. Akoravno ni vime onesnaženo, vendar ga moramo pred vsako molžo omiti z mlačno vodo in zatém obrisati z mehko cunjo. Na ta način se odstrani vsaka najmanjša nesnaga; nadalje pa omivanje kravi dobro dene in torej rajši pripusti. Dekla si mora pred molžo roke umiti, a to se mora zgoditi tudi med molzenjem, ako se je slučajno onesnažila; nikdar ne smete iti razkuštrane molzt, da ne padajo lasje v mleko. Osobito je treba tudi paziti, da krava z repom mleka ne nasmeti in ne onesnaži; rep naj bo vedno čist. Mleko se naj odnese precej iz hleva, da se ne navzame slabega duha; potem se naj precedi, cedilo pa osnaži in posuši. Sploh morate vso posodo, katero rabite za mleko, vselej z gorko vodo ali celó z lugom oprati in posušiti na solncu.

Kako se molze? Naše dekle molzejo običajno tako, da nategujejo in vlečejo siske prav trdo z dvema ali tremi prsti od zgoraj navzdol. Izurjena kravarica pa pogladi siske, ko jih je omila z mlačno vodo, da se zmehčajo, in da krava rajši pripusti. Ona molze od početka prav rahlo in še le kasneje bolj stiska, ko je postalo vime med prsti voljno. Če kravarica precej od začetka naglo molze in siske močno stiska, napravlja kravi bolečine, vsled česar zadržuje mleko. *Prava in umna molzarica vzame sisek v pest in ga samo stiska in nikoli zanj ne vleče*; zlasti stiska trdo s palcem in kazalcem gori pri vimenu, a doli manj. To stiskanje dela prijeten občutek, kateri sili kravo, da rada mleko pripušča. Umna dekla stiska hkratu desni sisek prvega dela vimena in levi sisek zadnjega dela, in zatém narobe; ona molze namreč, kakor pravimo, navzkriž. Na ta način se obe polovici vimena na enkrat prijemata in tako zdražita, da mleko hitro doteka. Siske je treba izpreminjati, da se v dveh mleko nabira, dočim se ostala dva molzeta. Vsako-

krat je treba čisto izmolzti; zategadelj smeš h koncu siske nategniti, da priteče zadnja kapljica iz vimena.

Smemo li molzti že pred porodom? Samo pri tistih kravah je opravičeno siske sem in tja malo nategniti, ktere še le v prvič porodé. S tem namreč dosežemo, da se mleko napravljajoči deli (organi) zdražijo in kasneje več izločujejo, a razun tega se navadi telica na človeka. Pri zeló dobrih mlekaricah začne že pred porodom teči mleko iz siskov; tudi tú je treba nekoliko izmolzti, da se vime ne vname. Sicer pa je molža pred porodom neumestna: torej opustite to, med našim ljudstvom precej razširjeno navado.

Kaj je storiti, ako se ne dá krava molzti? Previdna gospodinja ne pusti, da bi molzle nagle in srdite služabnice; ona opravlja rajši ta posel sama. Nagla dekla kaznuje kravo za vsako malenkost, kar utegne imeti slabe nasledke. Zlasti se pri nepravilnem in surovem ravnanju pokvari prvič storivša krava tako močno, da ni kasneje nikdar mirna pri molži. Ako vendar ne gre navzlic vsemu prigovarjanju in prijaznemu ravnanju, takrat je treba napeti druge strune. Nektere krave brecajo, prestajajo (stopicajo) sem in tja, druge udarjajo zopet z glavo proti molzeči osebi, ali pa suvajo z zadnjim delom ter skušajo prevrniti mleko in človeka itd. Temu odpomoremo včasi s tem, da damo kravi zeló dobre krme, ali pa da se postavi kak močen človek h glavi in jo prav trdno drži. Po letu je treba odganjati muhe z vejami, ker se o letnem času najmirnejša krava oteplje za muhami in mleko lahko prevrne. Nekteri pokladajo nepokorni kravi na hrbet mokro cunjo, drugi zopet vrečico peska; poskusiti je treba, saj tak poskus nič ne škoduje, koristiti pa morda utegne. Če vse to ne pomaga, naj se privzdigne prva noga tiste strani, na kateri se molze. Večkrat sem videl za brzdanje nepokornih krav posebne, lesene in s cunjo ovite kljuke, ktere so se prav dobro obnesle. Pred molžo privzdignejo prvo nogo ter nataknejo kljuko črez koleno tako, da krava ne more stopiti na njo.

8. O delavnem govedu.

Život delavnega vola bodi koščnat, čvrst, krepek, povit, obilen, a vendar ne pretežek. Glava mu bodi zastavna, vrat močen, prsi široke. Čim širje so prsi, tem večja so pljuča; velika pljuča pa so delavni živini potrebna. Hrbet, križ in ledje delavnega vola so široki, močni in precej ravni.

Noge so mu debele, koščnate, ne preveč visoke; le pogled ga, kako moško koraka in ravno hodi, noge se mu prav nič ne zapletajo.

Kdaj se začne junec vprezati? Vol se sme začeti priučevati, ko je dovršil drugo leto, a vendar le za lahka in majhna dela; tako na pr. ga vprezamo v prazen voz ali pred brano. Naše ljudstvo začne z junci že prej delati, kar je sevéda napačno, ker zaostajajo v razvijanju, in mogoče je, da tudi zbolé. Ko je junec dovršil tretje leto, smeš ga rabiti za težavnejša dela, kajti pravo moč dobi še le s četrtem letom. Vol je najmočnejši od četrtega do desetega leta. Navadno se pa ne rabi tako dolgo za delo, ampak se prej poredi in mesarju proda. Pri večjih gospodarstvih redijo toliko volov, da delajo jedni dopoldne, a drugi popoldne. Izkušnje uče, da storijo 4 voli več, ako se vprezata dva zjutraj in dva popoldne, kakor tedaj, če so vsi štirje ves dan vpreženi. To je zaradi tega, ker more vol nekoliko časa prav pridno in vztrajno delati, a potem se kmalu upeha; nadalje je treba vedeti, da je volu vročina zelo nadležna in nevarna, zato je ne more ves dan voziti. Volu smemo nakladati toliko bremena, kolikor more brez škode in pretege izpeljati, a preobkladati ga ne smemo nikdar, kajti preobložena živina pride kmalu ob moč, ali pa lahko tudi zbolí.

„Vsak začetek je težek,“ pravi pregovor. Tudi mlade junce je težko k delu privaditi. Kdor hoče napraviti iz njih dobre vprežne vole, tistemu ne sme nedostajati potrpežljivosti, časa in izkušnje. Z jednim udarcem ne pade drevo, z jedno samo poskušnjo pa se tudi junec ne nauči delati. Izkušen živinorejec dobro pregleda pred učenjem svoje junce; če se mu zdi, da bi dvojica dobro ne vozila, rajši jednega proda in kupi drugega, pripravnejšega. Umen gospodar pazi na to, da sta oba junca jednako velika, jednako močna, jednako hitra in, ako je le mogoče, tudi jednake barve. On vé, da more jednake vole najlažje in najboljše prodati, in da „sparjena“ dvojica najuspešneje izvršuje svoj posel. Če je jeden vol hiter, drugi pa len, ne vozita dobro skupaj; čili vol vleče vse, leni pa zaradi lepšega zraven kima.

Dvojnati jarem je najboljša oprava za priučenje juncev. V polovičnem jarmu (vsaka žival ima záse jarem) vlečeta junca vsaksebi, kar delo silno obtežuje. V dvojnatem jarmu (jarem za oba vola skupaj) pa vlečeta drug drugega na stran, slednjič se oba upehata ter začneta moško in pametno

korakati. Izkušeni kmetovalci denejo s prva le jarem na junca ter ju ne vprežejo v voz, ampak ju samo sem ter tja gonijo, da se drug drugemu nekoliko privadita; to ponavljajo 3—4krat. Potem predprežejo junca pred dva starejša in pametna vola; mlada dvojica se zvija sem in tja, sedaj vleče, sedaj zopet stoji, zavija na stran itd. Ko pa uvidi, da ni kos starima voloma, udá se v svojo usodo ter začne vleči. To je treba ponavljati tako dolgo, dokler se ne naučita junca enakomerno korakati. Zátem ju vprežejo sama záse, a le za lahko delo (v prazen voz ali v brano), da ne izgubita poguma. Izkušen gospodar dobro vé, da bi moral pričeti svoj posel z nova, ko bi vpregel nekoliko priučena junca v težek voz. Junce naj vodi pameten, izkušen in tudi močen človek; mladi dečaki so temu poslu premalo vešči, a sicer tudi preslabi. Voditelju je treba paziti tudi na to, da se junca ne poškodujeta, kar bi se, osobito pred brano, kaj lahko pripetilo.

Vole vprezamo v jarem ali v komat. Jarem je dvojnati (za oba vola skupaj), ali polovičen (za vsakega posebej). Dvojnati jarem je pripravnejši za nerodne in nepokorne vole ter za priučenje mladih juncev. Isti je posebno dober za ozka in strma pota, ker v njem se voli lahko vodijo in ustavijo, kedar je potreba. Vendar ima dvojnati jarem to napako, da živino preveč muči in utruji. Polovični jarem je spretnejši ter posebno pripraven za stare in pametne vole. Jarem za čelo je povsem neprikladen; v njem vleče govedo samo z glavo in vratom ter se strašno napenja in muči. Vol ne more glave privzdigniti, torej se zalivajo možgani s krvjo; tak jarem lahko povzroči nevarne bolezni, zatorej proč z njim! Prav narejen (ne prevelik, ne premajhen in ne pretrd) komat ni samo konju, ampak tudi volu prikladna in nič škodljiva oprava. V nekterih krajih, na pr. na Gorenjskem, vprezajo goveda večinoma v komat.

9. Krmljenje in gleštanje vprežnih goved.

Delavnim govedom ugaja najbolj suha klaja. Sveža krma jim je prevodena, premalo izdatna; ona ne daje prave moči. Težko delajočim volom tudi pašniki nič kaj ne pri-jajo; kajti nihče ne more in ne sme terjati, da naj vol pridno dela, in da si naj išče kasneje po pašniku potrebne klaje. Obrnimo to na človeka. Ako ves dan težko delaš, potrebuješ dobre in tečne hrane, nikakor pa se ne zado-

voljš s samimi hruškami in črešnjami. Baš isto velja za delavno žival; tudi ona potrebuje tečne klaje, ktere si pa ne more po delu iskati na pašniku. Ko bi jo vendar k temu silili, pešale bi ji moči, in zdravje bi bilo v nevarnosti. Najprikladnejša krma delavnim volom je seno in rezanica; pri težavnejšem delu pa jim dajajmo nekoliko kuhanega ječmena, ali kar je še boljše, *zdrobljenega, surovega ovs*a. Voli delajo najlažje zjutraj in zvečer, ko je hladno. Iz tega moremo sklepati, da jih je treba trikrat na dan krmiti, namreč zjutraj pred delom, po delu in zopet na večer, ko pridejo s posla domú.

Po zimi voli več ali manj počivajo, torej ne potrebujejo tako tečne klaje, kakor po letu ob težkem delu. Po zimi jih krmijo samo toliko, da ne shujšajo in oslabé. Napačno bi ravnal oni, kateri bi po zimi delavne vole pretečno krmil; še bolj napačno in naravnost škodljivo pa je pre-slabo krmljenje. Pri zeló slabi krmi živina preveč oslabi, zatoorej ne more opravljati spomladi svojega posla. Če jo pa vendar silimo k delu, utegnile bi vsled tega nastati bolezni. Po zimi dajemo počivajočim volom mešanice, sena in slame; zraven tega pa navržemo nekoliko korenja, krompirja in repe. Pri tej krmi dobro izhajajo in prav nič ne shujšajo. Sama slama ne bi zadostovala, osobito ne ržena in pšenična; tudi slama in repa bi bila preslaba krma, kajti oboje je jako revno na redilnih snoveh. Kdor hoče prekrmiti počivajoče vole po zimi s slamo in repo, tisti mora pridejati pivnih drož, sladnih kalij, detelje in dr. Tudi kmetovalec po zimi več ali manj lenobo pase, a vendar ni zadovoljen z neslano in nezabeljeno kislo repo.

Govedo vprezamo samo za počasno in kratko delo. Isto se namreč upeha mnogo prej od konja, torej ne more toliko časa vleči. Najmanj pa je vol sposoben za hitro vožnjo. On dela najlažje za hladnega časa, t. j. zjutraj in zvečer. Nikdar ga ne smemo vprezati po letu o poldanskih urah, ko solnce najbolj pripeka. *Dolgo in hitro delo o vročem času goveda jako slabi in večkrat napravi tudi hude bolezni.* Kratko rečeno: *Z volom ne smeš hitro in dolgo delati, a tudi vročine ga moraš varovati.* Vedno se je tudi na to ozirati, da je vol prežvekovalec; torej mu je treba zraven splošnega odmora in prebavljanja tudi časa za prežvekovanje.

Utrujenega in izdelanega vola ne smemo postaviti v temen in soparen, ampak v svetel, zračen in snažen hlev.

On je navajen čistega in svežega zraka; presoparni in nečisti hlevi mu škodujejo mnogo bolj, kakor ostali živini, ktera stoji večjidel v hlevu. Tudi na mehko in dobro nasteljo ne smemo nikdar pozabiti. Trudnemu človeku jako dobro dene, ko se vleže na večer v mehko posteljo; tudi žival je iz mesa in krvi, torej potrebuje tudi ona mehke nastelje, da se spočije in poživi za novo delo. Za vožnjo po kamenitih in gladkih potih moramo vole podkovati, da parklji preveč ne trpé. Kožo delavnih volov je treba vsak dan očediti (stran 141.), kajti snaga krepi in utrjuje zdravje. Ako pa živina ni zdrava, tedaj tudi delati ne more, kar je znano slehernemu živinorejcu.

10. Poraba krav in bikov za delo.

Zapustiva, dragi čitatelj, premožnejšega posestnika, kateri ima za vožnjo iskrene konje in lepe vole, in obiščiva malega posestnika. Kočar ali kajžar nima konj, tudi volov ne opaziva v njegovem hlevu; svoje njivice obdeluje z dvema kravicama. Ali ni škodljivo krave vprezati, vprašaj me, ukaželjni spremljevalec. Vprezanje krav je z jedne strani zares neumestno, a z druge zopet zelo koristno, kar bova precej slišala.

Krave se pri delu krepijo, utrdijo, dobro razvijó ter ostanejo bolj zdrave od onih, ki stojé vedno v zaduhlih hlevih. To je jako velikega pomena za prihodnji naraščaj, kajti znano je, da rodé krepke in čvrste krave zdrava teleta. Napačno pa je vprezanje zategadelj, ker izgubé delavne krave precej mleka; to se sme zatrjevati posebno o jako dobrih mlekaricah. Vendar ni izguba mleka tako velika, kakor se običajno sodi. Očividno je sicer, da ne more krava pri slabi klaji veliko delati, mnogo mleka dajati in zraven se menda še tudi debeliti; to je živa resnica, ktera ne potrebuje dokaza. Ako jo pa dobro krmiš in le za mala dela vprezaš, tedaj ne izgubi mnogo mleka, izvzemši prav dobre mlekarice. Majhen izgubitek mleka pa se izplača desetkrat z delom, in kar je največ vredno, krava je zdrava ter stori čvrsta teleta. Kdor ne more mleka dobro prodati, kdor nima volov, tisti sme brez skrbi vprezati krave za lahko vožnjo. Kočar ali slab kmet, kateri ima malo polja, izhaja prav dobro z dvema ali tremi kravami; on more z njimi vse obdelati in k domu speljati, razun tega pa ima tudi dovolj mleka in sira záse in za svojo družino. On

ravna mnogo bolj gospodarstveno, ako redi tri krave, kakor da bi hranil dvojico volov in kravo. Pri nas na Slovenskem je ta navada še malo ukoreninjena, a sčasoma se je bodo gotovo poprijeli *mali* kmetovalci, ko bodo uvideli njeno veliko korist.

Da kravam delo ne škoduje, smeš jih vprezati le za lahka in počasna dela. Pa še nekaj drugega ne smem zamolčati. Že prej sem omenil, da potrebujejo delavni voli dobrega krmljenja, snage, dovolj odmora, in da ne smeš delati z njimi v vročini. Vsega tega privošči kravam v podvojeni meri, in dobro boš izhajal. Vedno je treba misliti, da mora delavna krava voziti, svoje telo preživiti, sad prerediti in zraven tega tudi dajati mleka. Vsled tega je treba jako skrbnega gleštanja. Brejost zabranjuje, da ne moreš in ne smeš krav vse leto vprezati. V prvi polovici nosečnosti delo ne škoduje; a v drugi polovici in še posebno proti porodu je stvar drugačna. Pri vožnji se namreč krava lahko posilno poškoduje, in vsled tega zvrže. Tej nesreči se moreš izogniti s tem, da breje krave ne vprezaš zadnje tri mesece pred porodom. Tudi po storitvi jo pusti toliko časa v hlevu, dokler se tele ne odstavi. Če redi mali posestnik tri krave, more z dvema vedno delati, dočim stoji tretja pred porodom in po njem v hlevu.

II. Pitalno govedo.

Za odebeljenje ni vsako živinče jednako sposobno. *To zavisi od živali same, od pasme, starosti in krmljenja.*

Nektere živali se ne spitajo pri najboljši krmi; „živinče ni dobrega škorta,“ govoré naši stari možje. Drugo govedo pa se odebeli jako hitro in dobro. Gledé pasme mi je omeniti, da se redi ogersko govedo prav počasi, dočim se spita beljansko precej dobro in hitro; še boljša pa je za debeljenje lavantinska, marijadvorska in tudi murbodenska goveja pasma. Angleži imajo dandanes najboljše pitalno govedo vsega sveta, katero zovemo šorthornsko.¹ Mlada živina se slabo debeli, kajti ona obrne použito klajo za pravo mesa in kostij, a ne za maščobo. Tudi prestara živina se slabo spita; ona daje sicer mnogo loja, a meso je suho (nesočnato), trdo in žilavo. Od 4. do 8. leta so goveda najpripravnejša za debeljenje; v tem času imajo voli

¹ Natančneje o tem v drugi knjigi.

pitanci najboljše in najokusnejše meso. Rezana živina se spita hitreje od nerezane, razun tega pa je njeno meso mnogo boljše in slastnejše. Meso popravljenih telic je tako izvrstno, kakor volovsko. Čim mlajše se živinče skopi (popravi), tem boljše, slastnejše in okusnejše meso daje in narobe. Živina, ki se je v prvi mladosti dobro krmila, redi se hitreje od one, ki se je zanemarjala. Na hitrost debeljenja ima seveda krma poglavitni vpliv, o čemur bom govoril v naslednjem odstavku.

Dobra pitalna goveda so krotka, mirna, pohlevna ter prav rada jedó. Vsi deli, na katerih se nahaja malo in zraven slabejšega mesa, naj bodo fini in drobni: majhna glava, kratek in ozek vrat, fin rep, tanke in drobne noge. Kom, hrbet, križ in ledje dobrega pitalnega goveda pa so široki in ravni. Prsi naj bodo prostrane, globoke in široke, kajti v velikih prsih se nahajajo velika pljuča. Ona pa so velike važnosti za uspešno debeljenje, ker poživljajo kri, sok življenja. Trebuh naj bo srednji, ne prevelik, a tudi ne premajhen. Koža je mehka in velika, da jo lahko nategneš od telesa; pod obilno kožo se more nabrati dosti tolšče. Seveda so taka goveda redka; ona niso niti za mleko, niti za delo dobra, a za meso so izvrstna. Pri naših razmerah mora govedo voziti, mleko dajati in slednjič se tudi po močosti spitati. (Natančneje o tem v drugi knjigi.)

Živinorejec pita goveda, da mu donašajo mnogo mesa in loja, t. j. da se mu krma dobro izplača. Umen gospodar računa natanko pri vsakem podvzetju, bode li donašalo dobička ali ne; istotako ravna pri debeljenju. Kdor dela brez glave, tistemu rado izpodleti. Gledé na čas, v katerem se goveda dobro spitajo, omeniti mi je, da je isti odvisen od različnih okoliščin. Čim lepši je bil vol pred pitanjem, tem prej se poredi, in čim tečnejše se krmi, tem prej je pitanje gotovo. Čistoča hleva, postrežba, snaženje ter natančno določeni obroki krmljenja pripomorejo jako mnogo k hitremu debeljenju. Z dobro in tečno klajo se spita vol v 3—4 mesecih. Več kakor štiri mesece ne kaže pitati; ako se govedo ni poredilo v tem času, tedaj tudi kasneje mnogo ne dosežemo. Kmetskemu gospodarju ne priporočamo volov tako dolgo pitati, da bi težina le počasi napredovala, in da bi žival že nerada žrla. Ko se je prepričal s tehtnico (vago), da težina po malem narašča, in da vol slabo jé, tedaj je prišel pravi čas, da pokliče mesarja. Poznejše pitanje se nikakor ne izplača. To storé lahko bogataši, kateri so na to

ponosni in slavohlepni, da izredé prav lepa in prav debela goveda. Našemu živinorejcu pa je gledati na vsak vinar; ko se osvedoči, da mu pitanje ne donáša koristi, tedaj mora prenehati.

12. Krmljenje in strežba pitalnemu govedu.

Živina se redi tem hitreje, čim tečnejše se krmi. Prva skrb vsakega živinorejca mora biti, da govedo čim prej poredi, in da potrosi tem manj klaje. Pri pitanju je treba gledati na kolikost in dobroto krmiva, na način, kako se krma pripravlja, in slednjič, kako in kdaj se poklada. V tem odstavku hočem na kratko povedati, kako in s čim naj goveda krmimo, in kako jih naj gojimo, da se hitro odebelé, in da ne zbolijo.

Napačno bi ravnali, ako bi delavne vole na enkrat izpregli ter jih začeli pitati z zeló tečno — torej tudi drago — klajo. Tako počenjanje bi ne bilo gospodarstveno, ker bi mnogo klaje po nepotrebnem potratili, in ker bi utegnili živina pri hitri izpremambi krme zboleti. Od navadne krme k tečnejši naj se le polagoma prehaja. Od početka pitanja dajemo govedom mnogo take hrane, ktera drob raztegne ter ga napravi sposobnega, da more kasneje več klaje sprejemati v se in tudi več prebaviti. Od početka pokladamo torej seno, ječmenovo in ovsenovo slamo ter korenstvo, t. j. tako klajo, ki ni preveč redilna, a vendar raztegne (dovolj napolni) želodec in čreva. Ko se je živina okrepila, in ko je prišla k mesu, dajemo ji redilnejše krme, t. j. take, ki ima v sebi veliko beljakovine. Sem spadajo: dobro seno, suha detelja, mlada in sveža detelja (osobito lucerna), nadalje korenje, poparjena in okisana klaja, otrobi, zadnja moka, pivne drože, sladne kali, oljnate pogače, zdrobljeno žito (zdrob) in dr. Od žitaric imata največjo vrednost *ječmen in koruza*. (Glej str. 69. in 70.) Ko je postalo govedo že prilično debelo, pokladamo mu finega sena in zdrobljenega žita.

S samim senom in otavo morejo pitati samo tisti gospodarji, ki imajo dovolj dobrega in cénega sena. Sicer pa bi bilo to debeljenje predrago, ker traja jako dolgo. Seno se krmi samo na sebi, ali pa se zreže v rezanico in se popari; še boljše pa je, da se polije rezanica z vrelo otrobovo vodo, ali z vodo, kateri smo primešali ječmenove moke. Vol potrebuje na dan 20—25 kilogr. sena, a pitanje traja vse-

kakor 5—6 mesecev. Ako pridamo senu nekoliko otrobov ali zdrobljenega žita, pospešimo debeljenje kaj zdatno. (Preračunati je treba, kaj je bolj po ceni!)

S samo zeleno krmo se ne more goved popolnoma porediti, kajti ta klaja je prevodena. Vendar je sveža detelja, posebno lucerna, zraven sena, žita in otrobov izvrstno krmivo za pitanje.

Korenstvo in gomolne rastline same na sebi niso za debeljenje. Vendar pa teknejo prav dobro, če jih pomešamo med ostalo tečno klajo.

Pitanje z žitom in senom donaša najboljše in najslastnejše meso, razun tega se živina tudi najhitreje poredi. Vendar se je treba na to ozirati, ali ni žito¹ za krmljenje predrago, in ali ni morda bolj gospodarstveno, da isto prodamo. Poprečno se računa, da napravi 100 klgr. žita 16 klgr. mesa in maščobe skupaj. Ako ni žito predrago, tedaj se more krmiti z njim, pri visokih žitnih cenah pa bi se ne izplačalo. Srednji vol potrebuje za dan prilično 8 klgr. žita in 8 klgr. sena.

Tudi z dobrim senom, otavo, deteljo, korenstvom in z otrobi dosežemo kaj lepih uspehov, a vendar je to mnogo ceneje, kakor krmljenje z žitom. Kjer se nahajajo v bližini pivovarne ter so sladne kali in pivne drože po ceni, tam pitajo goveda jako uspešno z imenovanimi ostanki in s senom.

Pitalni živini moramo pokladati često, ali v malih delih (porcijah). Zeló napačno ravna, kdor živinčetu hkratu mnogo navali; to počenjanje povzročuje neprebavnost, zaprtje, napenjanje, vnetje v želodcu in črevih, drisko itd. Pitalno govedo moramo nahraniti vsak dan po trikrat ali celó štirikrat; vsako krmljenje pa naj obstoji iz več obrokov. Vedno je treba pokladati o natanko določenem času, niti za pol ure se ne smeš zamuditi. Točnost v krmljenju pripomore mnogo k hitremu debeljenju, nered pa zavleče pitanje ter napravlja bolezni. Da resničnost tega natanko dokažem, hočem navesti vzgled iz življenja: Vojaški konji ne dobivajo baš preveč klaje in vendar so precej dobro rejeni. Zakaj? To povzroči natančni red v krmljenju in pravilno snaženje.

Kdor se mnogo ubija z debeljenjem, tistemu svetujem,

¹ Nikoli ne smemo krmiti celega žita, ampak le zmletega, ali vsaj zdrobljenega.

da napravi pitalnim govedom posebne hleve. V navadnih hlevih, kjer stojé vse živali skupaj, vznemirja se pitalna živalina pri vednem ropotu, kar škoduje hitri reditvi. Hlev bodi suh, čist, *temen*, primerno gorek, a dovolj zračen. Prevelika soparica, kakor tudi prevelika mrzlota ovira pitanje ter učinja bolezní. Temen hlev je zaradi tega umesten, ker v njem živina takorekoč na pol spi, kar debeljenje močno pospešuje. Za čisto nasteljo in za snaženje kože bi se bilo treba več brigati, kakor je običajno med našim ljudstvom. Pitalna živina mora imeti po krmljenju počitek, da mirno prebavlja in redno prežvekuje; torej se naj po mogočnosti zabranjuje ropotanje in vpitje. Jasli je treba vsak dan snažiti; posebno je to tedaj neobhodno potrebno, kedar se poklada kuhana ali poparjena piča. Ako ne gledaš na čistost jaslíj, skisa se preostala klaja; znano pa je, da napravlja skisano krmivo bolezní v prebavilih. Če je pa živina bolna, takrat se ne more debeliti. Hoja krepi zdravje, a zavira pitanje; gledé na ohranjenje zdravja je kretanje torej umestno, ali gospodarstveni oziri temu nasprotujejo. Ker je v tem slučaju zadnji ozir mnogo važnejši, zatorej se naj držé pitalna goveda, kolikor je le mogoče, v hlevu; nekteri celó priporočajo, da se naj tudi napajajo na mestu.

Pri pitanju goved se ravnaj po sledečih pravilih:

1.) Za pitanje namenjena živina se ne sme niti vprezati, niti molzti. Nihče ne more dvema gospodarjema dobro služiti.

2.) Od početka pokladaj slabejšo, proti koncu pitanja pa tečnejšo krmo.

3.) Čim redilnejša je klaja, tem bolj se spita živinče. Pitanci potrebujejo več krme, kakor ostala živina, da morejo nekoliko na stran dejati, t. j. v meso in tolščo obrniti.

4.) Krma mora biti lahko in hitro prebavna. Težkoprebavno klajo je treba pripravljati (glej stran 39.), ker se sicer živina slabo redi in večkrat tudi zboli.

5.) Vedno moraš krmiti o natanko določenem času.

6.) Od početka pokladaj vsak dan trikrat, a kasneje celó štirikrat.

7.) Po vsakem krmljenju, ali vsaj enkrat na dan, moraš jasli osnažiti.

8.) Po krmljenju mora imeti žival počitek za prebavljanje in prežvekovanje. Hoja ovira debeljenje, torej naj govedo mnogo ne koraka.

9.) Ako živinče dobro ne žre, moraš mu nekoliko klaje odtegniti in s soljo pomagati. Sploh moraš pitalnemu govedu dajati soli, da lažje prebavlja.

10.) Hlev bodi primerno goren, suh, čist, snažen, zračen in temen.

11.) Nikoli ne sme manjkati čiste nastelje.

12.) Pri pitalni živini se koža bolj lupi, kakor pri ostali; torej jo moraš na dan vsaj enkrat s čohalom in s ščetjo osnažiti.

13. Striženje.

Nekteri živinorejci hvalijo na vse pretege *striženje dlake* pri teletih, kravah in pitalnih govedih. Ti priporočevalci obetajo sicer mnogo koristij, a samo škoda, da se vse ne izpolni. Oni zatrjujejo, da ostrižena teleta bolje uspevajo ter se hitreje razvijajo, da dajejo ostrižene krave več mleka, in da se slednjič goveda uspešneje debelé.

Molznih krav ni striči, ker striženje lahko več škoduje, kakor koristi. Ostrižene krave se prehladé in zbolé. Skoz ostriženo kožo odide več telesne gorkote, kakor skoz neostriženo; baš iz tega vzroka pa mora pripravljati telo več gorkote. Telesna gorkota pa se napravlja iz krme, torej pojedó ostrižene krave po nepotrebnem preveč klaje. Gledé pomnožitve mleka nismo še dovolj poučeni, torej je to še dvomljiva stvar. — Zdravih telet ni treba nikoli striči. Striženje bi bilo na mestu samo pri tistih zanemarjenih teletih, ktera imajo dolgo, sprijeto, zavozljano, kuštrasto ter nesnažno in ušivo dlako. Ostrižena živalica se namreč lažje snaži, in tudi uši se bolj gotovo odstranijo. Poudarjati pa moram, da se ostriženo tele kaj lahko prehladi in zboli; zatorej je potrebno skrbeti za tople hleve in dovolj čiste nastelje.

Če ima gospodar mnogo in po ceni krme, če ima gorke in zdrave hleve, če ima slednjič dovolj prostega časa, tedaj bi mu ne oporekal mnogo, ko bi se pripravil k striženju pitalnih goved. Večina izkušenj je namreč dokazala, da se ostrižena goveda hitreje redé (debelé) kakor neostrižena, ali dobre in obilne krme ne smejo pogrešati. Kdor pa ima dosti dobre klaje, kdor ima zdrave hleve, in kdor gleda na snago, tisti more odebeliti svoja goveda tudi brez striženja.

III. Ovca in koza.

I. Plemenske ovce.

Še le s poldrugim letom je oven za plemo sposoben, a tudi ovác bi ne smeli prej pripuščati. Če se ovce in ovni prezgodaj plemenijo, ali če ovni preveč skačejo, rodé slaba in bolehava jagnjeta. Tistih ovác, ki bolehajo za *drgetalnico*, ne bi smeli nikoli za plemo puščati, kajti ta bolezen je *podedljiva*. Drgetalnico opazujemo navadno le pri žlahtnejših živalih, zelo redko napada ta bolezen navadne ovce. Živali, ki bolehajo za drgetalnico, so boječe, plašljive, gledajo neumno — kakor pravimo, zabodeno. Na pekočem solncu, ali če jih z roko primemo (zgrabimo), začnejo se na vsem životu tresti ali drgetati (odtod izvira ime „drgetalnica“). Kasneje se prikaže v zadnjem delu slabost in omahljivost; ovce hodijo nerodno, težko, kratkih korakov ter se zapoletavajo sem in tja. Sčasoma jih začne križ boleti in srbeti, zaradi tega se močno drgajo. Ovce vidno hujšajo in hirajo, postanejo v zadnjem delu telesa mrtvoudne, polagoma pa se mrtvoudnost razprostre tudi na prvi del. Živali poginejo v 3—6 mesecih. Proti drgetalnici ne poznamo zdravila. Zabranimo pa jo lahko, in sicer na ta način, da ne puščamo za drgetalnico bolehajočih ovác za plemo, ker prenesó bolezen na jagnjeta, ampak da jih pokoljemo, ker sicer bi itak same poginile.

Odločimo breje ovce od črede ter jih tečno hranimo, da se sad boljše razvija. Ako jim pokladamo slabe, malo redilne krme, rodé slaba in bolehava jagnjeta. Izprijena klaja, premrzla ali pokvarjena voda (luža) in mokra ali celó zmrzla paša so jim jako nevarne, ker napravljajo zvrženje in hiranje. Brejih ovác ne smete daleč goniti, tolči jih, ali na ta ali drugi način posilno poškodovati. Dalje jih je treba varovati prehlajenja, kakor tudi prehude vročine.

Ovca skoti lahko in hitro, le redko je treba človeške pomoči. No kedar je to vendar potrebno, takrat si je poiskati veččega in izkušenepa moža, kajti pomaganje pri ovčjih porodih je vrlo težko.

Včasi se primeri, da porodi ovca mrtvo jagnje; tedaj ji damo pod vime mladiča druge samice, ki je slučajno bolehava ter ima premalo mleka, ali pa od tiste, ki je skotila dvojčke.

2. Vzreja jagnjet.

Prvo krmivo novorojenčku je materino mleko (mle-zivo), katero ima lastnost, da odstrani ono klejasto blato, ki se je že pred porodom nabralo v črevih. Predno počne jagnje sesati, morate vime očistiti in volno pristriči, da je mladič sesaje ne požira. Prehlajenje močno škoduje doječim ovci, a še bolj nevarno je jagnjetu, ker napravlja opasno drisko; varujte ju torej mraza in prepiha.

Doječe ovce je treba dobro hraniti, da ne opešajo, in da imajo dovolj mleka za mladiča. Najbolj jim ugaja sladko in fino seno, zdrobljen ječmen ali oves, nadalje otrobova voda (pšenični ali ječmenovi otrobi); tudi malo suhe detelje jim smeš dati, a kar je preveč, škoduje. Suhi, visoko ležeči pašniki vplivajo jako blagodejno na dobroto in količnost mleka. Zadušlo, plesnivo seno ter sploh izprijena piča izločuje škodljivo mleko, katero učinja pri jagnjetu različne bolezni, v prvi vrsti nevarno drisko. Ko je mladič 2—3 tedne star, začne po malem jesti; tudi na vodo se polagoma navadi. Ko to opazite, zaprite vsa jagnjeta v poseben hlev ter jim dajajte najfinejšega sladkega sena, zdrobljenega ovsa in čiste, a ne premrzle vode. Po dnevu jih spustite 2—3 krat k ovcam, po noči pa naj povsem pri njih ostanejo. Vendar je potrebno na to paziti, da ne sesajo iz vročega vimena. Kedar je jagnje že nekoliko odrastlo, tedaj se naj pušča samo opoldne in po noči k materi; o lepem vremenu pa naj gre z njo na pašo, kar zdravju najbolj ugaja.

S tremi ali štirimi meseci se jagnjeta popolnoma odstavijo. V tem času jim najbolj prijajo *suhi*, z gosto travo obrasteni pašniki in fino seno. Po detelji in strnišču jih ne smete nikoli pasti, zato da zabranite napenjanje; zlasti se morate ogibati močvirnih pašnikov, kajti oni so jim zelo pogubonosni. (Glej o tem na 52. strani.) Tudi o mrzlem in deževnem vremenu jih ne smemo spuščati na pašo, ker bi se utegnila prehladiti in nevarno zboleti.

Kedar so jagnjeta nad dva meseca stara, takrat navadno ovničke režejo (kopijo). Običajno jim tudi repe prikrašajo, da z njimi ne kvarijo volne. S pol letom se odločijo moške živali od ženskih, da se ne pojavi prerano prskanje.

3. Krmljenje ovác.

Oni gospodar, ki ima dovolj suhih, bregovitih, z gosto in močnoperjasto travo obrastlih pašnikov, naj se peča z ovčarstvom. Kdor jih pa nima, tisti ne bo dobro vozil pri reji ovác. V hlevu se ne morejo ovce *lahko* rediti, one so takorekoč stvarjene za pašo. Pa samo suhi pašniki so koristni, a vlažni, močvirnati in povodnjim izpostavljeni so zelo nevarni. Na mokrem pašniku rastejo škodljive rastline in stojé še bolj nevarne luže. Na njem se ovce „zapasejo“ ter zbolé za hiranjem, vodenico, za različnimi glistami, vrtoglavico itd.; mnogo jih tudi pocepa vsled omejenih bolezni. (Čitaj na strani 52.)¹

Na pašniku se morajo nahajati tudi drevesa ali pokrite lope, kamor bežijo ovce pred pekočim solncem v hlad; one prenašajo namreč vročino najtežje mimo vseh domačih živalij. Rosni pašniki so jim škodljivi, še bolj nevarni pa so zmrzli. Po detelji in strnišču jih ne smeš nikoli dolgo pasti; na rosno ali celó zmrzlo deteljišče pa jih nikdar ne goni. Opisani pašniki učinjajo namreč *hitro napenjanje*, katero je prežvekovalcem vedno opasno. Nevarnost, koja povzročujejo rosne paše, pomanjšamo s tem, da vržemo ovcam, predno se izženejo, nekoliko sena ali slame. Po letu bi se smele ovce tudi v hlevu s svežo travo krmiti, ali vendar so dobri pašniki gledé na ohranitev zdravja mnogo umestnejši.

Po zimi zadostuje navadnim ovcam sladko seno in slama od žitaric ter sočivja. Nosečim, doječim in slabotnim ovcam ter pitancem pa to ni dovolj; njim je treba pridejati nekoliko ječmena. Dobro ovčje seno raste na senožetih; ono ima fina stebelca ter mnogo perja. Jagnjetom, brejim in doječim ovcam moraš pokladati najfinejšega planinskega sena. Suha detelja, bodi si te ali druge vrste, ni prikladna piča jagnjetom in brejim ovcam, ostalemu ovčjemu rodu pa jo smeš krmiti v malih delih. Ovnom, kateri gredó mnogo po plemenu, prileže se prav dobro ne-

¹ Za vodenične in slabotne ovce je koristonosen kruh, ki ga pečejo iz sledečega: Vzemi 5 klgr. ržene, 4 klgr. ovsene in 2 klgr. ječmenove moke; dalje $\frac{1}{8}$ klgr. zelene (železne) galice, $\frac{1}{4}$ klgr. encijanovega praška in slednjič $\frac{1}{4}$ klgr. soli; iz tega napravi z vodo testo in ga speci. Kruh razreži na koščke in jih posuši. Vsako jutro dajaj posamezni ovci 15—20 gramov težek košček tega kruha.

koliko ovsa, kajti ta pokrepi in poveča plemensko moč. Korenstvo nima za ovce posebne vrednosti; ako ga jim sploh krmiš, mora biti isto povsem zdravo, kajti nagnilo, zmrzlo ter sploh izprijeno jim močno škoduje. Pivne drože in sladne kali so dobra krma doječim ovcam in pitancem; tisto mi je omeniti o otrobih. Ovce jedó tudi suho drevesno perje, katero jim dajemo osobito pri pomanjkanju sena. Zaradi svojih kislo-grenkih snovij ima drevesno perje tudi zdravilno moč v sebi. Vse te lastnosti se rabijo proti driski, neprebavnosti ter proti hiranju ovác in koz. Zadušlo in plesnivo seno, izprijena detelja in sploh pokvarjena klaja je ovcam neznansko škodljiva, ker povzročuje različne dolgotrajne, s hiranjem združene bolezni. Ovci je treba dati sem in tja po nekoliko soli, zlasti je to tedaj potrebno, ako ni klaja baš najboljša.

Pri zimskem krmljenju se računa za ovco na dan po $\frac{3}{4}$ klgr. sena in po $\frac{3}{4}$ klgr. slame. Recimo na pr., da redi gospodar 100 ovác, in da traja zimsko krmljenje 170 dnij; tedaj potrebuje jedna ovca za vso zimo $127\frac{1}{2}$ klgr. sena in toliko slame. Po tem računu je treba pripraviti za sto ovác 12.750 klgr. sena in 12.750 klgr. slame, da se morejo vso zimo dobro prehraniti. Na ta način mora gospodar računati, da mu koncem zime ne primanjkuje potrebne klaje; kajti slabo krmljene ovce zeló shujšajo ter si kasneje le težko opomorejo. Ako ne dobivajo ovce zadosti pripravne krme, pukajo si iz lastne, ali iz kože svojih tovaršic volno ter jo jedó; to se dogaja zlasti tedaj, če ima klaja malo solnih snovij v sebi.

Za pijačo dajemo ovcam čiste vode. Zeló napačno je mnenje, da jim nič ne škoduje, akoprav več dnij zaporedoma ne pijó. To ni res; resnica je le, da se morajo napiti vsak dan sveže vode. Ovce ne pijó nesnažne vode, ako niso silno žejne. Voda iz kolesnic, luž in mlak pa jim je baš tako, ali še bolj nevarna, kakor izprijena piča.

4. Oskrbovanje ovác.

Najsrditejši ovčji sovražniki so: *močvirnati pašniki, luže, pokvarjena klaja, vročina, moča in prah*.¹ O prvih treh

¹ Ko sem bil še mlad dečko, slišal sem starega ovčarja večkrat takó-le govoriti, dà, celó prepevati:

„Slaba le klaja, močvirje, vročina ter prah
Je ovčji največji sovražnik, a kmetu pa strah.“

smo že govorili; v tem odstavku se pa hočemo seznaniti še z zadnjimi tremi preganjevalci ovčjega rodú ter navesti, kako se isti odpravljajo.

Ovce prenašajo *vročino* mnogo težje, kakor kterakoli druga domača žival. Vzrok temu je njih gorki kožuh. Vsled tega skrbi umni ovčar, da se ne pasó ovce o hudi vročini; ako jih zaradi daljnega pota ne more prignati v hlev, položene jih pod drevesa, ali v nalašč za to napravljene šatore v hlad. V hlevu bodi primerna toplota, kajti presoparni in prevroči hlevi so vzrok mnogim boleznim; najprikladnejša toplota (temperatura) je 10° C. toplomera. Od sile nevarno je goniti ovce o hudi vročini od hiše do hiše, od vasi do vasi na prodajo. Marsikteri živinski trgovec je to že bridko občutil. Pri dolgem potovanju na pekočem solncu padajo ovce, kakor bi jih zadela kap. Izkušen živinski kupovalec goni svoje ovce pozno na večer ali rano zjutraj, za mesečnine tudi po noči, po dnevu pa jih pušča v senci ležati.

O deževnem vremenu imejte ovce v hlevu ter jih ne gonite na pašo ali na semenj (na prodajo), kajti *moča in vlažnost sta jim zagrizeni sovražnici*. *Prah in mokrota* napravljata bolezni v sopilih ter onesnažita in skuštrata volno. Umen ovčar se izogiblje s svojo čredo po mogočosti prašnih potov; seveda je to lažje rečeno kakor storjeno, ali pri dobri volji je vendar mogoče nekaj storiti. Ako se nahajajo prašne in onesnažene ovce dolgo časa na dežu, vname se na hrbtu in vratu koža, iz ktere se izceja zelenkastorumena tekočina. Ščasoma postane koža krastava, živali se močno drgajo, volna se sprime, zavozlja in skuštra ter začne izpadati.

Ovác ni treba po koži tako snažiti, kakor čedimo konje, goveda in prašiče; to je zavoljo goste volne tudi nemogoče. Tem večjo pozornost pa moramo obračati na hlev, da ovce škode ne trpé, in da se volna ne onesnaži in ne pokvari. Vse, kar je zdravju koristno, pospešuje tudi rast in razvijanje volne. Hlevi naj bodo čisti, suhi in dovolj veliki. V premajhnih hlevih je prevroče, vročina pa je ovcam zelo škodljiva, kakor smo poprej slišali. Tudi vlažen hlev je kvaren, ker povzročuje mnogo bolehavostij; na primerno svetlobo in zračnost se je vedno ozirati. Hlevska vrata morajo biti široka, da se ovce v gneči (pri drenjanju) ne poškodujejo; prav umestno je, ako se nahajajo na vratih vrteči se drogi, kateri zabranjujejo vsakoršno poškodovanje.

Luknje, skoz ktere se meče mrva v hlev, naj bodo zaprte, da se volna ne upraši in ne nasmeti; klaje je treba namestiti, kedar so živali izven hleva. *Poglavitno pozornost pa nam je obračati na čisto nasteljo*; v blatnem in nečednem hlevu se namreč volna onesnaži, in večkrat se tudi koža vname. Slednjič mi je opozoriti, da se vsled scalnice in blata vname koža med parklji; to vnetje pa postane včasi tako hudo, da se parklji izujejo.

5. Pranje in striženje volne.

Volna raste, kakor naši nohtje in lasje od kože naprej; najzgornji deli so najstarejši, a spodnji najmlajši. Kakovost volne je odvisna od kože in od hrane sploh. Iz bolne kože izpada volna; pri slabem krmljenju ne doteka na površje dovolj redilnih sokov, zato se volna pokvari. Boljše (tečnejše) ali slabejše krmljenje se kaže prav lepo na volni; ako začneš pokladati dobro krmljeni ovci na enkrat malo redilne piče, tedaj postane med slabim hranjenjem vzrastla volna pretanka, prefinja in krhka. Preveč redilna krma pa nima nobenega vpliva na rast volne; zelo redilna klaja odebeli sicer ovco, a kakovost in kolikost volne je neodvisna od nje. Kdor krmi ovce vse leto primerno dobro, tisti nastriže mnogo dobre volne.

Ovác običajno ne kopamo, a pred strižbo jih moramo dobro oprati, da se volna očisti. Za pranje priporočamo mehko vodo, ktera pa ne sme biti premrzla. Prigodilo se je že, da so ovce v zelo mrzli vodi hkratu poginile. Za kopanje je treba določiti gorek dan, ker se volna itak nerada suši, in ker se s tem nekoliko izogneš nevarnemu prehlajenju. Ko se je volna dobro očistila, pustijo se ovce o lepem vremenu na prostem, sicer pa se morajo pognati v gorek in čeden hlev, da se ne prehlade, in da se volna z nova ne onesnaži. Mokra ovca se kaj lahko prehladi, prehlajenje pa učinja raznovrstne bolezni v sopilih in prebavilih. Živinorejec mora torej po pranju volne napeti vse sile, da zabrani kvarno in nevarno prehlajenje.

Ovce se počnó striči, ko se je volna dovolj posušila. Za striženje imajo nalašč napravljene škarje, ki gladko in tako strižejo, da se drži vsa volna skupaj, kakor povsesmo prediva. Ostrižena ovca je jako občutljiva; vročina kakor tudi mraz ji zelo škodujeta. Ta čas je prehlajenje na dnevnem redu; vsled tega se pojavijo različne bolezni, včasi

celó smrtonosna pljučnica. Vse škodljivosti in bolezni zabranimo prav lahko, ako odvrčamo mrzloto in vročino. Jako napačno ravna oni, kateri izpostavlja ostrizene ovce solnčnim žarkom, zlasti škoduje to mlajšim živalim. Zaradi prehude vročine se vname koža, na njej se pokažejo različni izpuščaji; dogodilo se je že tudi, da so pocepale ovce vsled kapi (božjega žlaka). Vse to in tudi prej navedeno prehlajenje zabranimo, ako imamo ovce nekoliko dnij po striženju v primerno gorkih hlevih zaprte. Pri striženju je treba paziti, da se koža ne rani; ranjenje s škarjami je osobito takrat precej nevarno, ako se gleda premalo na snaznost v hlevu in na čisto nasteljo. Če zaide nesnaga v ranico, začne koža na okoli otekati, postane rudeča in jako boleča; če ni o pravem času potrebne pomoči, utegne se sčasoma k omenjenemu vnetju pritisniti nevarna snet. Ranico je treba spirati s karbolovo vodo; v sili se rabi tudi vinski očet (jesih), ali precejena kuhovina hrastovih skorij.

6. Nekoliko besed o kozi.

Koza je v marsičem ovci podobna. Obe sta prežvekujoči živali, obe imata po štiri želodce in jednako število zob (32). Koza nosi toliko časa, kakor ovca (5 mesecev); dà, kozel more celó ubrežiti ovco. S poldrugim letom se začne spuščati kozji rod po plemenu. Seveda živali že prej prskajo, na kar se pa ni preveč ozirati, ako hočete odrediti krepke in zdrave koze. Navadno se rabi kozel do osmega in koza do dovršenega sedmega leta za razplod. Za pleme odločena kozlad sesa osem tednov, a ostala nekoliko manj.

S klajo, o kateri sem govoril pri krmljenju ovác, so koze več kakor zadovoljne. Sploh mi je omeniti, da koza ni tako izbirena v klaji in držanju, kakor ovca; ona je skratka zadovoljnejša. Koze se povsod pasó — po strmih bregovih in po dolinah. Najrajši se klatijo po brdovju, grmovju in po gozdih, kjer objedajo in obirajo mladike nizkih dreves; *zavoljo tega so mladi hosti zeló škodljive*. Po zimi jedó seno, slamo, deteljo, posušen svečnik, korenstvo itd.; na žito gredó, kakor na sol. Posušeno drevesno perje (hrastovo, bukovo, jelševo, topolovo, jesenovo) žre koza prav rada, in vsled tega se ji često poklada. Drevesno perje se takó-le pripravlja: Drevo se oklesti, veje se povežejo v šope (pušlje), kateri se postavijo v kopice in pokrijejo

s slamo. Perje se v kratkem času posuši, na kar je za krmljenje pripravno. Kozam se mečejo celi suhi šopi v gare, da z njih oberó, kar jim ugaja. To krmo polagamo osobito tedaj, kedar primanjkuje sena; z njo se koze dobro prehranijo. Tu mi je opomniti neke druge okolnosti. Suho drevno perje ima lastnost, da strdi blato in napravlja zaprtje; zavljo tega je treba krmiti nekoliko repe, da čisti čreva in odstranja zaprtje.

V hlevu je treba določiti kozi prilično toliko prostora, kakor ovci. Kozji hlev bodi čist, suh, zračen, a ne presoparen, da ostanejo živali zdrave, in da donašajo čedno in mehko dlako. Druge razmere naj bodo takšne, kakor sem že povedal prej pri hlevu sploh. (Glej stran 111.)

IV. Svinja.

I. Brejost.

Ko je merjasec leto star, smemo ga še le pripuščati za razplod in kasneje ga rabimo k večjemu do četrtega leta. Dalje časa bi ga ne smeli spuščati, ker postane pretežek, manj rodoviten in preneroden. Prasico pripuščajte s prvim letom in jo rabite do 5. ali celó do 6. leta za plemo. Nekteri imajo navado, da jo brž po storitvi poredé in zakoljejo. To je jako napačno ravnanje, ktero zdatno škoduje svinjereji, zlasti ako je prasica dobra za plemo; kajti drugi in tretji mladiči so bolj krepki in bolj zdravi od prvih.

Kdor spušča premlade prašiče (mogoče že s sedmimi ali osmimi meseci) po plemenu, tisti ima slabe in bolehave pajske, svinje postajajo od roda do roda slabejše. Vse tiste svinje, ktere bolehajo na želvah (*skrofulozi*), ne smejo se puščati za plemo, ker je skrofuloza podedljiva bolezen. Svinjska skrofuloza je goveji sušici („Dom. Živinozdravnik“ str. 213.) slična, ali morda celó jednoista bolezen. Pri želvah opazamo baš ista znamenja, kakor pri sušici; v pljučih, na prsni mrenici in na drobu se nahajajo male, prosu podobne bulice, ktere se polagoma povečujejo in sčasoma segnijejo. Ko je bolezen že stara, zatečejo žleze na vratu, na trebuhu in na nogah, to se pravi z drugimi besedami: sušica je že od zunaj vidna. Baš tem zunanjim znakom pravimo, da

so svinje želvaste ali skrofulozne; v resnici pa je bila žival že prej v notranjih delih bolna, ko nismo videli na telesu še nobene otekline. Ta bolezen je pri naših domačih svinjah redka, ali pri finih, hitro rastočih in kmalu dorastlih angleških zelo pogostna.

Brejo prasico morate tečno krmiti, ker ista mora pre-skrbovati s hranivom sama sebe in včasih celo kopico mladičev. Piča mora biti taka, ki napravi več mesa nego masti, kajti izkušnje so dokazale, da skoté pretolste prasice slabe in bolehave mladiče. Kuhan krompir in kuhano korenje, kterima primešamo nekoliko otrobov ali moke, priporočata se najbolj. Dalje dajemo po malo kuhanega ječmena in za napoj otrobove vode. Surov ječmen, koruza, rž in nepripravljeno sočivje ne ugaja brejim prasicam, kajti omenjena piča preveč draži, predobro redi in močno napenja. Zmrzla, gnila in sploh pokvarjena klaja povzročuje zvrženje. Zadnje dni pred oprasenjem je potrebno dajati svinjam malo manj krme, da se čreva izpraznijo, in da se porod olajša.

2. Porod.

Tri tedne pred porodom zaprite brejo svinjo v poseben hlev, da se navadi na samoto, in da se ne dogodé kake nesreče. Vsaki breji svinji odločite poseben prostor, tudi dve breji prasici ne smeta biti skupaj. Hlev morate s slamo dobro nastlati, da ima žival mehko in čisto ležišče. Razun tega jo spuščajte vsak dan na svinjski vrt, da se po volji nahodi.

Porod naj nadzoruje izkušena dekla, da je pomoč precej pri rokah, ako je slučajno potrebna; nadalje ima nadzorovanje pomen, da se zabrani žrenje mladičev. Zlasti je to potrebno pri prvem porodu; kajti znano je, da prvič porodivša prasica često pohrusta svoje pujske. („Dom. Živino-zdravnik“ str. 76.) Če se porodi prase v trebilo (posteljici), moraš ga hitro prerezati, ker sicer bi se mladič zadušil. Popkova vrstica se pretrga običajno sama od sebe; ko bi se to vendar ne zgodilo, tedaj isto najprej preveži in potem prereži. Nadzorovateljica ne sme prasice po nepotrebnem vznemirjati in motiti pri porodu. Če pride kak pujsek težko in počasi na svet, tedaj namaži prst z oljem ali mastjo ter rodila nekoliko razširi, kar navadno zadostuje; vendar je včasih tudi potrebno, da se mladič izvleče. Dekla naj polaga praseta zaporedoma, kakor so se rodila, v kako po-

sodo, na pr. v mehko nastlano košaro. Po storitvi odide kmalu trebilo, katero brž ko mogoče odstranite; istotako napravite z mrtvorojenimi prašički. Nadalje naj razvrsti dekla pajske ter naj določi vsakemu svoj sisek; znano je namreč, da ostane prase vedno pri tistem sisku, iz katerega je prvič sesalo. Najslabša in najmanjša pujseta naj postavi k prvim siskom (za prsi), ker ti izločujejo največ mleka, k zadnjim pa naj dene najmočnejše; iz srednjih siskov naj sesajo srednjemočni mladiči. Slabi pujski imajo pri prvih siskih dovolj mleka, torej se počasi okrepijo ter obvarujejo boleznij in pogina. Nikoli ne puščaj pujskov prej sesati, predno je odšla posteljica, ker sicer trebilo rado izostane. Pod prasico ne smeš puščati več kakor deset mladičev, akoravno bi imela več siskov. Če se porodi več pujset, tedaj odstranite najslabejše, ali pa jih denite pod drugo prasico, ki je skotila ob istem času manj mladičev.

Kedar devamo prašičke pod tujo prasico, moramo paziti, da jih ne ogrize, in da jih pusti sesati. To dosežemo najlažje, ako namažemo njene pajske in tudi one, ktere smo podvrgli, po vsem životu s žganjem, kafrovcem ali z jesihom; prasico samo pa je treba namazati po rilcu. To moramo spočetka vsak dan ponavljati, a kasneje zadostuje po 3—4 krat na teden. Ta duh je prasici tako neznosen, da obrne glavo od pujskov ter jih pusti sesati, sčasoma pa se jih popolnoma navadi. Nekteri tudi priporočajo, da ji naj vlijemo kafrovca ali žganja v uho.

3. Kako se vzrejajo praseta?

Najumestnejše je, ako držite male pajske prve dni po porodu v mehki posodi, katero postavite v goveji hlev, ali na kako drugo gorko mesto. Od ondod jih morate nositi najmanj vsake tri ure k materi, da sesajo. Če ostanejo pri starki, ne smete nastiljati hleva s predolgo slamo; mladi prašički se namreč zarijejo v njo, da se segrejejo. Prasica jih ne vidi ter jih lahko nevedoma pogazi in pomori. Nekteri pribijejo v kotu svinjaka kako desko za čevelj visoko, pod katero mladiči lahko zlezejo, starka pa ne.

Praseta naj sesajo 5—7 tednov. Za tiste, ktere hočete rediti, zadostuje pettedensko sesanje; oni pa, ktere ste namenili za pleme, naj ostanejo vsaj 7 tednov pod siskom. Ko so prilično 14 dnij stara, začnite jim po malem podajati piče. V kuhano, sladko mleko nadrobite košček belega

kruha, ali pa skuhajte na mleku redek močnik iz ovsene ali ječmenove moke. Omenjene hrane jim ponujajte v skledicah, ali pa v malih koritcih po večkrat na dan. Pri tem je treba paziti, da so posode vedno čiste, ker sicer se piča skisa, kar povzročuje nevarno drisko ali celó smrt. Driska sesajočih živalij je vedno nevarna. Vzroka tej bolezni je iskati najčešče v skisani ali sploh pokvarjeni klaji, ki se poklada starki, ali pa mladičem; razun tega zakrivi tudi prehlajenje pogostoma drisko. Torej ne dajajte pokvarjene piče in kislega mleka, dalje skrbite, da se korita in posode čisto izmivajo. Kislo mleko pokrmite pitalnim ali drugim prašičem, nikoli pa ga ne dajajte doječim svinjam. Nadalje pazite, da imajo živali dosti čiste nastelje, kajti ta zabranjuje nesnago in napravlja gorko ležišče. Kedar je potreba, morate svinjak opaziti, da se svinje ne prehlade; ta opravek ni težek, a vendar je velike važnosti.

Pripeti se, da začne svinja na enkrat grizti mladiče, akoravno jih je pustila prej sesati. Največkrat je temu vzrok, da se ranijo siski z ostrimi zobmi. V takih slučajih je treba preostre zobe mladih živalic polomiti, siske pa spirati s svežo ali s svinčeno (olovno)¹ vodo ter jih mazati s svinjsko mastjo, kateri smo primešali nekoliko kafrinega praška. — Večkrat se začne prasica bukati, ko mladiči še sesajo; kedar to opazite, treba je pujske precej odstaviti. Med bukanjem izgubi svinja itak mleko; ko bi ga pa vendar še nekoliko imela, postane isto nezdravo in škodljivo.

Odstavljenim prascem kuhajte v posnetem mleku ovseno in ječmenovo moko, ali jim pa dajajte na mleku kuhane ajde, ječmena in ovsas. Štiri lote moke ali žita in nekoliko kravjega mleka zadostuje za dan in glavo. Sladko kravje mleko (ne pa kislo) je neobhodno potrebno pri reji praset. Kasneje pokladajte prašičkom kuhanega krompirja in korenja, kteremu primešajte precej ječmenove ali ovsene moke. Ako prilijete omenjeni piči nekoliko sladkega mleka, dosežete še boljših uspehov. Pri najskrbnejšem glešanju se primeri, da bolujejo mladiči za malo drisko; to se prežene, če pomešate med klajo nekaj stolčene krede.

Gospodinja mora na to paziti, da so svinjaki čisti in čedno nastlani. Svinje ljubijo čistočo tako, kakor ostale živali; v svojem lastnem blatu nikoli ne zaspé. Ako jim

¹ Svinčena (olovna) voda se napravi iz jedne žlice svinčenega kisa (jesiha) in pol litra vode.

je le mogoče, zarijejo se v kak kot, kjer je nastelja še čista. K dobremu uspevanju in k ohranjenju zdravja je neobhodno potrebno, da se kretajo praseta v čistem, zdravem zraku. Najumestnejše je, da jih spuščate o lepem vremenu na svinjski vrt, kjer se lahko po volji nahodijo.

4. Svinjska klaja.

Prašič je zelo imenitna domača žival, ker se v kratkem času poredi, in ker ni izbirčen v klaji. Vsak kočar (kajžar), kateri ne more prerediti kravice, in kateremu primanjkuje klaje celó za ovco, prehrani lahko vsaj jedno svinjo. To je vsled tega mogoče, ker žre ščetinar tudi tako pičo, katere se druga žival ne dotakne. Svinče je s slastjo pomije ter različne kuhinjske odpadke, ostale domače živali pa jih zametujejo. Prašič žre buče, želod, kostanj, bukvice, korenine, drob, ribe, črve, dà, celó kače; druge domače živine pa bi ne mogli s tako klajo prerediti.

„Pasma pride skoz gobec“; ta izrek velja med vsemi domačimi živalimi osobito za prašiče. Svinja izplača namreč tečno klajo najbolj, kajti ona se prav hitro podebeli.

Najnaravnejša svinjska piča je kuhan krompir, korenje, laška repa, zatem koleraba, pesa, navadna repa itd. Ako primešamo tej klaji otrobov ali moke, morejo z njo svinje dobro izhajati in se celó spitati. Vselej je potrebno, da se korenstvo in gomolne rastline skuhajo, kajti kuhana piča prašičem bolj tekne, kakor surova. Že v prvem delu sem omenil, da so *krompirjeve kalice škodljive*. Kedar torej kuhamo krompir, ki je že pognal kalice, tedaj ne smemo vode pokrmiti; odstranimo kalice ter odlijmo vodo, kajti oboje je nezdravo. Če krmimo svinje večinoma s korenstvom, treba je pridejati piči sem in tja po nekoliko stolčene krede; ista zabranjuje drisko in krepi zdravje. Preveč krede bi bilo seveda neumestno.

Posneto mleko, primešano ostali piči, je vrlo dobra hrana svinjam. *Umeteno mleko* (pinjenec), ki ostane pri napravi surovega masla, je izvrstno krmivo za pitanje. *Kislo mleko* ne ugaja mladim pujskom, ker prerado napravlja drisko; odrastlim svinjam pa dobro tekne, zlasti ako so malo zaprte, da zmehča blato. *Sirotko* ni baš redilna, a vendar jo pokrmite zaradi tega, ker ima v sebi mnogo rudninskih snovij, katere pospešujejo prebavljenje. Kislo mleko

in sirotko upotrebljamo za domače zdravilo proti zaprtju prašičev.

Kostena moka vpliva blagodejno na razvitek kostij ter podpira in krepi zdravje. Ako je ta piča pri rokah, pokrmite je $\frac{1}{8}$ klgr. za dan in glavo. Svinja neobhodno potrebuje kostenih snovij; o tem se lahko prepričamo, opazujoč, s kako lakomnostjo hrusta in žre kosti, ktere slučajno najde.

Slana mlaka (solamura) je svinjam zelo škodljiva, dà, naravnost strupena, *torej jim je nikoli in nikdar ne pokladajte*. Natančneje o tem čitaj na 111. strani.

Mlado, svežo deteljo in tako travo prašiči radi žró, ter jim tudi dobro tekne; z osobito požrešnostjo pa hrustajo *solato*. Stara trava ni prikladna za hranitev ščetinarjev, ker je ne morejo prebaviti. *Buče*, bodi si kuhane ali surove, so priljubljena krma prašičem. Posebne redilne vrednosti je bučevo seme; krivo ravnajo torej oni, kateri polagajo buče brez semena. Nagnile buče je treba pred krmljenjem izrezati in skuhati, gnile pa čisto odstraniti.

Želod in bukvica se rabita često za krmljenje svinjam. Želodova tečnost se večkrat previsoko ceni. Nekteri gospodarji mislijo namreč, da zamorejo z želodom žito popolnoma nadomestiti. Res da je želod dober in tudi tečen, ali s koruzo in ječmenom se ne more meriti. Najbolj ugaja posušen želod. Za sušenje ga raztresemo na zračnem in suhem prostoru in ga pustimo tako dolgo ležati, dokler ni popolnoma suh. Pred krmljenjem ga je treba stolči ter primešavati ostali klaji. Na vlažnem prostoru postane kmalu plesniv, torej škodljiv. Plesniv in sploh pokvarjen želod moramo oprati, na solncu posušiti in skuhanega pokrmiti. *Bukvica* (sad bukke) svinjam dobro tekne, a konjem je škodljiva (glej stran 82.). Vendar pa ima precej pomenljivo napako, da napravlja mehko slanino; temu se nekoliko odpomore, ako mešamo bukvico med ostalo pičo. V nekterih krajih, kjer imajo dovolj hrastovih in bukovih gozdov, pasejo prašiče na prostem; ljudje pravijo, da so poslali svinje v „žir“.

Kuhano *zeljnato, pésno itd. perje* ni baš napačna hrana, prašiči jo tudi radi jedó; ker je pa malo redilna, moramo ji primešavati otrobov.

Svinje žró s slastjo vsakovrstno *sadje*; to ni sicer redilno, a vendar ga rajši pokrmite, kakor da ga glodajo črvi.

Tu seveda mislim na piškavo sadje, katerega ne moremo drugače obrniti v prid.

Najredilnejša svinjska krma je *žitno zrnje*. Za *pitanje se najbolj priporoča koruza in ječmen*, za *plemenske živali in za vzrejo pujskov pa oves*; laneno moko hvalijo za do-ječe prasice. Pitalnim svinjam ne smemo dajati obilo lanenega semena, ker napravlja premehko slanino; sočivje pa jim izvrstno ugaja. Suho, nepripravljeno žito in sočivje je pretrdo, za krmljenje svinj malo sposobno. Prašiči namreč hitro jedó, malo žvečijo in zrnje slabo prebavijo; zatoorej odide mnogo neprekuhanega žita, oziroma sočivja, z blatom v gnoj. Namočeno žito je prebavnejše od suhega, a kuhano je prebavnejše kakor namočeno. Najbolj pa izkoristijo svinje moko in otrobe; umen gospodar ne krmi celega žita, ampak le moko, ker vé, da je to boljše za žep. Da je moka res prebavnejša in iz gospodarstvenih ozirov za krmljenje umestnejša, hočem dokazati z vzgledom: Lanskega leta sem pital za dom dve svinji, ki sta bili jednako veliki, jednako stari in tudi jednako težki. Precej od početka sem rekel, da se mora krmiti jedna s celo, suho in nepripravljeno koruzo; za drugo pa sem ukazal kuhati žgance iz koruzne moke. Obe svinji sem dal zaklati jednaki dan. Prva svinja (celo zrnje) mi je požrla za 14 gld. koruze, a druga samo za 9, a vendar je tehtala ta 10 klgr. več od prve. Stori tudi ti tako!

5. Pitanje prašičev.

Pri debeljenju in sploh pri krmljenju svinj se ravnaj po sledečem:

1.) Korita in posode, v katerih daješ piče, morajo biti čiste. V koritih preostala klaja se skisa ter škoduje. Pred vsakim krmljenjem pomij korita s čisto vodo. Tudi pomijnake (škafje) je treba po vsaki rabi čedno osnažiti.

2.) Svinjski želodec je majhen, zaradi tega ne more hkratu veliko piče vanj. Torej pokladaj prašiču običajno vsaj po trikrat na dan; proti koncu pitanja pa krmi štirikrat in slednjič celó petkrat na dan.

3.) Prašič le malo žveči, zatoorej tudi trdo klajo prav slabo prebavi. Svinjčetu ugaja najbolj pripravljeno krmivo. Vso svinjsko pičo moraš skuhati, zmleti ali zrezati.

4.) Neumestno ravna, kdor poklada od početka pitanja jako redilne hrane. Od početka dajaj vodeno, sploh sla-

bejšo klajo. Kasneje polagaj pa gostejšo in proti koncu najtečnejšo pičo, t. j. koruzo in ječmen.

5.) Prašiči ne jedó radi zaporedoma jednake krme. Torej moraš krmivo izpreminjati, da žró s slastjo ter se hitro pitajo. To izpreminjevanje je takó-le razumeti: Zjutraj daj te piče, opoldne druge in zvečer zopet različne; prihodnji dan ponavljaj to v istem redu.

6.) Vroča jed je silno škodljiva. Krmi torej le mlačno ali mrzlo klajo.

7.) Dajaj svinjam samo toliko, kolikor morejo pojesti. Nikoli ne sme preveč piče ostajati v koritu; precej jo pomanjšaj, kedar to opaziš.

8.) Nered v krmljenju zavira rast in pitanje. Pokladaj stanovitno o določenem času, vsak dan ob jedno-isti uri.

9.) Svinje se često zapitajo (nočejo žreti). Kedar se to primeri, moraš jih jeden dan postiti in s soljo pomagati.

10.) Da se prašič ne prežre (zapita), stori takó-le: Pokladaj lahkoprebavne klaje po malem in večkrat, korita in škafe pa dobro snaži.

11.) Prašiči potrebujejo vode osobito tedaj, če se jim poklada malo vodena krma. Po vsakem krmljenju jim podaj čiste vode.

12.) Snaga in kopanje v vodi krepí zdravje ter pospešuje debeljenje. Skrbi torej za čisto vodo, prašiče večkrat osnaži ter jih polivaj o vročini s hladno vodo.

13.) Le zdrave svinje se dobro in hitro pitajo, bolehné se pri najboljši piči popolnoma ne odebelijo. Za pleme odbiraj krepke in zdrave mladiče, da imaš zdrave prašiče, in da dosežeš lepih uspehov pri debeljenju; kajti pitanje je vendar glavni namen svinjereji.

14.) Nerezane prasice in nepopravljeni merjasci se slabo debelijo; vrh tega je merjaščevo meso neokusno in slanina njegova malo vredna. Ako hočeš svinje dobro spitati, moraš jih prej rezati (skopiti).

15.) V čistem, suhem, malo temnem hlevu se ščetinarji najhitreje redé. Prašičem pogosto nastelji in gnoj vsak dan izkidaj.

16.) Mlade svinje imajo dobro in okusno meso; odrastli prašiči pa donášajo veliko masti in sala, ali slabejše meso. Če hočeš imeti dober grižljaj svinjine, kolji jedno-

letna porejena svinjčeta; če pa želiš veliko masti ter slanine, spitaj starejše svinje.

6. Svinjaki.

Svinjski hlevi morajo biti tako uravnani, da žival v njih dobro uspeva, in da ne zboli. Gradivo ni velike važnosti, tem bolj pa se je na to ozirati, da so *svinjaki visoki, prostorni, svetli, čisti, suhi, ne premrzli in tudi ne presoparni*. Kdor na to ne gleda, ne more imeti dosti dohodkov pri svinjereji, in nesreča za nesrečo se mu vrsti v svinjaku.

Svinjski hlev naj stoji na povišanem mestu, da scalnica lahko odteka, in da zraka ne okuži. Na to bi se naj oziral vsak gospodar. Pod (tla) v dobrih svinjakihi je dvojnati. Dolnji, ki je napravljen iz opek in s cementom zalit, je precej nagnjen, da more odtekati scalnica v gnojnično jamo. Gornji pod mora biti iz trdih, hrastovih žaganic (dil), ktere se pritrdijo toliko vsak sebi, da odteka scalnica na spodnji tlak. Dolnji pod je treba večkrat z vodo izplahnuti, da se ohrani popolna čistoča. Najumestnejši in najzdravejši so zidani svinjaki, ki imajo okna s šipami in preproge, da se hlevi zatemne, kedar je potrebno. Za naše razmere so dobri tudi leseni svinjaki, samo prostor med posameznimi deskami je treba zamazati z vapnom ali ilovico, da se zabrani prepih. Po zimi opažamo svinjske hleve s slamo ali z listjem, da zadržujejo mrzlo burjo, in da ohranijo primerno gorkoto. Vrata naj bodo obrnjena proti svinjskemu vrtu, da morejo prašiči iz hleva precej vanj; prag ne bodi previsok, da se svinje ne poškodujejo. Jako dobra naprava je takozvana „vavtara“, ktera se privzdigne, da se očisti korito, in da se vsiplje piča vanje; pri tej napravi se daje hrana od zunaj, torej ni treba hoditi dekli vedno v svinjak. Korita, ktera delajo iz lesa, kamena in železa, so imenitna stvar v svinjaku. Kamenita in železna korita so najumestnejša, slabejša so ona iz hrastovega lesa, ker se težje snajžijo; snaga pa je odločilne važnosti, kajti „nesnaga v koritu, bolezen v prašiču“. Korito, ktero bodi za jedno svinjo okoli 40 cm široko, 30 globoko in 60 dolgo, mora imeti na dnu s čepom zamašeno luknjico, skoz ktero se odtoči voda po izpiranju.

V čisto temnih, zaduhlih, nesnažnih in smrdljivih svinjakihi — kteri se žalibog v obče po Slovenskem nahajajo

— ne more svinjče zdravo ostati. Odtod izhaja vzrok tolikim pritožbam, „da ni pri svinjah sreče, da gre vse naopak.“ Seveda ni prave sreče, a kdo je temu kriv? Len, nemaren in zanikaren gospodar sam, ker si ne postavi zdravih svinjakov, in ker na snaženje prav nič ne gleda.

Čist zrak in hoja sta svinjam tako koristna, kakor drugim živalim. Ker se v naših krajih prašiči ne gonijo na pašnike, zatorej je treba skrbeti za ograjene prostore, katerim pravimo *svinjski vrti ali ograda*. Napravljajo jih zato, da se ščetinaste živali v njih po volji nahodijo. Svinjski vrt se naj nahaja takoj za svinjakom; gnoja ne smeš vanj izkidavati, ker sicer bi se moral imenovati gnojišče, a ne vrt. Pripraven svinjski vrt je dovolj prostoren, pregrajen za mlade pajske, za stare svinje in zopet posebej za merjasce. Najvažnejša stvar v njem pa je veliko, plitvo, s čisto vodo napolnjeno korito, kjer se morejo prašiči kopati in hladiti. Podzidan in izcementovan prostor, kamor se naliva sveža voda, je še umestnejši od korita. Na dobrem svinjskem vrtu ali v ogradi se nahaja nekoliko dreves, pod ktera so skrivajo živali pred pekočo vročino. Kjer ni dreves, tam napravite pokrite lope, ali streho iz svežih vej.

7. Je li treba tudi svinje snažiti?

Pri umni reji donašajo prašiči obilnih koristij. Od svinje lahko malo da ne vse obrneš v prid; tudi parklji, kosti, ščetine in čreva ne gredó v nič. Svinjsko meso in mast je skoro jedini poboljšek, ktereга si sme privoščiti ubožnejši kmetovalec. Prašič se spita v kratkem času ter vrže lepe bankovce; za debela svinjčeta se najdejo vedno dobri kupci. Ali svinje bi dajale še mnogo več dobička, ako bi jih pravilno držali (gleštali), tečno krmili in večkrat snažili. Naš gospodar pa tega ne pozna. On svinjo povsem zanemarja, na pravilno hranjenje in na zdrave hleve se ne ozira, za čistočo in snago se prav nič ne briga; za vsako drugo domačo žival bolj skrbi, kakor za prašiča. In baš to je največja napaka pri naših svinjerejcih; zaradi tega toliko boleznij, toliko nesreč in toliko neuspehov!

Gledé na krmljenje in na snago storé naši posestniki navadno tó-le: V nesnažno, s staro, okisano pičo do polovice napolnjeno korito vržejo nekoliko klaje, sem in tja površno nasteljejo. Jedino, kar storé za svinjsko snago, je površno nastiljanje. Ljudje živé namreč še dandanes v neki

nespametni veri, ktera uči krivo, da se valja prašič zavoljo same nesnažnosti po blatu. „Čim bolj je svinja blatna, čim bolj nesnažna, tem bolj ji tekne, tem bolj se redi,“ tako zatrjujejo neumni nevedneži. To misel so podedovali od svojih starih očetov in še dandanes se je držé, kakor klošč pesje kože. Pred toliko in toliko leti ni bila živinoreja tako razvita, kakor je današnje dni. Ljudje so videli, da se valja svinjče po blatu, ter so dejali: „Glej no, kako mu to dobro dé.“ To mnenje se je preneslo od očeta na sina, od tega na njegove otroke, in tako je šlo od ust do ust ter se je ohranilo med nekterimi nepokvarjeno do današnjega dne. Hvala Bogu, da se nahajajo tudi že gospodarji, kateri so se otresli starinske navade ter se držé novih in koristnih izkušenj. *Umen živinorejec dá prašičem dosti sveže vode, da se v njej okópajo, očistijo in ohladé; nadalje jih omiva vsak dan s hladno vodo, potem jih pa odrga s slamo. Debele svinje spira tudi po zimi — a ne z mrzlo, ampak z mlačno vodo — in kasneje jih odrga s cunjjo, da se posušé. Ta posel izvršuje v gorkih svinjakih, kajti znano mu je, da se sicer prašiči prehladé.*

a) Svinja ljubi čistočo in snago baš tako, kakor vsaka druga domača žival. b) Čist in snažen prašič je vedno bolj zdrav ter c) donaša večjih dohodkov, kakor nečist in umazan. To troje bom skušal častitemu čitatelju v kratkem dokazati, da bo v prihodnje umno ravnal, sebi v korist, a meni v veselje.

Prašič pušča svoje blato vedno v jednoistem kotu svinjaka, da si ne ogrdi vsega ležišča; nikdar se ne vleže na onesnaženi prostor. Ako je le še nekoliko čiste slame v hlevu, poišče si jo ter se zarije v njo. Ker se osnaži vedno v jednom kotu, in ker se ne vleže v blato, zatorej ljubi čistočo in zametuje nesnago. Res je, da se svinja rada drži blata, luž in mlak, a to stori le zaradi tega, da se ohladi. Privošči svinji čiste vode za kopanje, osnaži jo po koži, in prepričal se boš, da ne pojde nič več v blato in mlako. Ali si že videl kdaj, da se je valjalo svinjče po zimi v blatu? Po zimi tega ne stori, ker mu ni vroče, a po letu mora iti v nesnažne mlake, ker mu ne daš hladne in čiste vode.

Snaženje kože in omivanje z vodo je svinjam ravno tako, ali še bolj koristno, kakor ostalim domačim živalim. Zaradi pomanjkanja vode in nesnažnosti nastane mnogo svinjskih boleznij. Vsak se je že lahko prepričal, da boleajo

prašiči po letu češče, kakor po zimi. Vzrok tej prikazni je nesnaga in velika vročina, ktera škoduje posebno debelim svinjam. Ta povzročitelj pa se lahko odstrani s hladno vodo in snaženjem; pravi nespametnej je torej tisti, ki se ne varuje škode. Zakaj *pogine v železniških vozovih* toliko debelih prašičev? Zavoljo tega, ker jim primanjkuje sveže (frišne) vode, da bi se skopali in ohladili. Kaj je vzrok *različnim izpuščajem* na koži, kateri so včasih precej nevarni, ker se jim pridruži huda groznica? Najprvi, najpoglavitejši in najčešči vzrok tej bolezni je vročina in nesnaga. *Uši* opazamo največkrat na blatni in zanemarjeni koži; čista živina ne postane ušiva. Akoravno se priklati sem in tja kaka uš, vendar se hitro odstrani s snaženjem. V nesnažnih svinjakh dobé zanemarjeni pujski včasih toliko ušij, da začno hirati in hujšati in često tudi poginejo. *Gniloba ščetin* je jako nevarna svinjska bolezen, vsled ktere pocepa mnogo živalij. Na gnilobi ščetin bolan prašič postane slab, nevečen in kasneje prav nič ne jé. Dlesna mu je vneta, iz gobca se izceja smrdljiva slina. Ščetine tičijo prav rahlo v koži, malo dete jih more izpuliti; na koncu vsake izpuljene ščetine opazimo kapljico črne krvi. Žival vidno hira, dà, često tudi pogine. Kaj pa je vzrok tej bolezni, in kako jo zabranimo? *Najpoglavitejši vzrok gnilobi ščetin je nesnaga.* Omenjeno bolezen odvrnemo také-le: Svinje držimo v snažnih svinjakh, dajemo jim tečne piče ter sveže vode za pijačo in kopanje, slednjič jih ocedimo vsak dan po koži. Prašiči postanejo *ikrasti*, ako se klatijo po nečistih kotih in po straniščih, kjer se nahaja človeško blato (glej tudi stran 54.). Živinozdravstvo uči, da se prikaže *rudečica ali svinjska kuga* največkrat med svinjami tistih gospodarjev, kateri jih držé vse leto v nečistih hlevih ter se za snaženje prav nič ne zmenijo. („Domači Živinozdravnik“ stran 125.) Nesnaga sicer ne povzroči svinjske kuge, ali vendar jo pospešuje, t. j. nesnažne živali zbolé češče, kakor pa snažne.

Čeden in čist prašič se bolj razvija, hitreje raste ter se bolj spita, kakor nečist in nesnažen. To uči vsakdanja izkušnja, in o tem se more vsak sam prepričati. Bodi mi dovoljeno v dokaz navesti vzgled, ktereга sem izvršil pred nekoliko leti: Za poskus sem odbral dve si popolnoma podobni svinji. Bili sta jednako stari, jednako veliki ter jednako težki. Prva je bila 14 dnij v nečednem hlevu, rila je po blatu, kolikor ji je bilo drago, ter se ni prav nič čedila.

Drugo svinjo pa sem ukazal zapreti v čist svinjak, vsak dan so jo izmili s svežo vodo, in tudi za kopanje je bila hladna voda vedno pripravljena. Obe svinji sta dobivali jednako hrano v jednaki meri. V 14 dneh je tehtala čisto in čedno držana svinja blizo 1 kilogram več, kakor njena nesnažna tovaršica.

Otresi se, ljubi čitatelj, zastarele in jako napačne misli, ktera zatrjuje, da ni potrebno snažiti prašičev. Samo poskusi in redno izvršuj, kar sem ti nasvetoval, korist in dobiček ne bodeta izostala. Sploh pa se drži natanko vseh navodil, ktera sem ti razlagal v pričujoči knjigi, in kmalu se boš prepričal o veliki vrednosti njenih naukov. Osvedočil se boš, da je vse čista in gola resnica, kar uči — „Umna živinoreja“.

Dodatek.

Kratka pravila za ohranitev živalskega zdravja.

1.) Ne napajaj vroče in potne živine z mrzlo vodo ter je ne puščaj stati na prepihu, ali v mrzlih hlevih. (Stran 23. in 89.)

2.) Na potu daj konjem vode, predno poženeš, a ne, kedar ustaviš. (Str. 90. in 148.)

3.) Napajaj domače živali s čisto, svežo, ne premrzlo, a tudi ne pretoplo vodo. (Str. 89.)

4.) Ne napajaj pred krmljenjem. (Str. 47.)

5.) Krmi živino o natanko določenem času. (Str. 47.)

6.) Nikar ne pokladaj vele in sparjene detelje, da za-
braniš hitro napenjanje in pogubonosno ujedanje. (Str. 27.)

7.) Deteljo in travo pokosi v početku cvetja. (Str. 39.
in 55.)

8.) Spomladi in jeseni ne pasi prezgodaj v jutru in ne
prepozno na večer. (Str. 27. in 28.)

9.) Predno izženeš na pašo, vrzi živini malo suhe klaje.
(Str. 27., 28., 50. in 53.)

10.) Žrebet, telet in jagnjet ne pasi nikoli po rosnih
pašnikih. (Str. 51.)

11.) Ne goni nobene domače živali na zmrzle pašnike.
(Str. 51.)

12.) Vlažni in močvirnati pašniki so škodljivi vsem domačim živalim, osobito ovcam. (Str. 51.)

13.) Po strnišču in detelji pasi samo nekoliko minut. (Str. 55.)

14.) Drži samo toliko živine, kolikor je moreš dobro prehraniti. (Str. 29.)

15.) Nikar živalske klaje hitro izpreminjati, temveč prehajaj polagoma od jedne krme k drugi, različni. (Str. 43.)

16.) Mladim živalim, osobito bodoči vprežni in plemenski živini, ugaja paša bolj, kakor krmljenje v hlevu. (Str. 48. in 49.)

17.) Seno, oves in rezanica so najboljša in najzdravejša konjska piča; ostalo krmivo pa konjem manj ugaja, ali jim celó škoduje. (Str. 41. in 141.)

18.) Svinjam prija najbolj kuhana piča. (Str. 194.)

19.) Ne krmi krompirjevke (krompirjeve cime). (Str. 60.)

20.) Mešaj svežo deteljo in travo med seno in slamo. (Str. 56.)

21.) Detelja je brejim samicam precej nevarna. (Str. 63.)

22.) Koruza in ječmen sta najprikladnejše žito za debeljenje prašičev. (Str. 69. in 70.)

23.) Rž je najnevarnejša izmed vsega žita, zategadelj je ne krmi. (Str. 71.)

24.) Korenstvo ugaja molznim kravam in pitalnim govedom, dočim ne prija mladi, nedorastli živini in konjem. (Str. 77.)

25.) Bukvica in bukvične tropine so konjem močno nevarne. (Str. 82.)

26.) Daj živini sem in tja po nekoliko soli. (Str. 86.)

27.) V bajerjih, kjer se napajajo domače živali, ne smeš razgrinjati konopelj. (Str. 91.)

28.) Ne pokladaj izprijene klaje, predno je primerno ne pripraviš in njene škodljivosti ne pomanjšaš. (Str. 101—107.)

29.) Solamura (slana mlaka) je strup domačim živalim. (Str. 111.)

30.) Hlevi morajo biti suhi, zračni, zadosti svetli, primerno topli, dovolj visoki, dosti prostorni, proti vzhodu obrnjeni in iznad okolišča malo povišani. (Str. 111—128.)

31.) Ne puščaj po plemenu konj pred dovršenim četrtem, goved in ovác pred poldrugim in svinj pred jednim letom.

32.) Snetivo žito je brejim samicam zeló nevarno. (Str. 107.)

33.) Samice je treba v drugi polovici brejosti tečnejše krmiti. Jeden teden pred porodom pa se naj pritrga nekoliko klaje. (Str. 129. in 130.)

34.) Puščanje krvi, izprijena in težkoprebavna klaja in premrzla ali smrdljiva voda so nevarne nosečim živalim. (Str. 132. in 133.)

35.) Nikar pri porodih po nepotrebnem pomagati. (Str. 135.)

36.) Mladič mora mleztivo posesati. (Str. 137. in 156.)

37.) Žrebe naj sesa štiri mesece. (Str. 138.)

38.) Žrebeta in teleta se naj spuščajo često na prosto, da si utrdijo zdravje, in da postanejo močnejša in krepkejša. (Str. 140. in 161.)

39.) Snaženje, čohanje kože in umno gleštanje je polovica krmljenja in polovica zdravja. (Str. 141., 143., 146., 161.)

40.) Za težka dela ne vprenzaj konja pred dovršenim četrtim letom. (Str. 147.)

41.) Za hitro vožnjo namenjene konje goni počasi od doma, a proti domu zopet korakoma. (Str. 148.)

42.) Nikar konj preobkladati, nikar delati z njimi do obnemoglosti — privošči jim potrebnega počitka. (Str. 149.)

43.) Konjem ne ugaja večdnevno počivanje. (Str. 150.)

44.) Ne pozabi na pravilno podkovanje. (Str. 150.)

45.) Teleta moraš tečno krmiti. (Str. 160.)

46.) Dolgo trajajoča in hitra vožnja je volom škodljiva. (Str. 175.)

47.) Ne vprenzaj vola o pekoči vročini. (Str. 175.)

48.) Pitalna goveda imej v temnem hlevu ter jih krmi o natanko določenem času. (Str. 181.)

49.) Močvirnati pašniki, smrdljive luže, pokvarjeno krmivo, prah, deževno vreme in vročina so ovcam nevarni. (Str. 51., 52. in 187.)

50.) Prašiče moraš čedno držati, večkrat jim nastiljati ter jih opirati s hladno vodo (osobito o vročini), zakaj umno gleštani ščetrinarji so bolj zdravi ter se hitreje debelé, kakor pa nečisti in umazani. (Čitaj od 197. do 202. strani.)

Kazalo.

	Stran
Predgovor	3
Uvod	5
1. Začetek živinoreje	5
2. Kako se kaže zdravje	7
3. Notranji vzroki bolezni	9
4. Napačno in nepotrebno ozdravljanje	11
5. Nalezljive bolezni	13

Prvi del.

Negovanje živalskega zdravja v obče.

I. Vplivi zraka, vremena in podnebja.

1. Zrak	17
2. Ktera zračna toplota ugaja živalim	19
3. Vročina	20
4. Prehlajenje	22
5. Svetloba	23
6. Podnebje	25
7. Štirje letni časi	26

II. O krmljenju.

1. Hranitba, hranivo in hranila	30
2. Prebavljanje in pretvorba	30
3. Iz česa obstoji živalska klaja	33
4. Od česa je odvisna tečnost krme	35
5. Prebavnost krmiva	38
6. Ktera krma je živini najprikladnejša	40
7. Izprememba klaje	42
8. Pomanjkanje krme	45
9. Pravila za krmljenje	46
10. Pašniki	48

III. Različna živalska klaja.

1. O zeleni krmi v obče	55
2. Sveža trava	57

	Stran
3. Zelena detelja	58
4. Še druga zelena krma	59
5. Seno in otava	61
6. Suha detelja	63
7. Slama	64
8. Pleve in luskine	66
9. Oves	67
10. Koruza	68
11. Ječmen	70
12. Nekoliko besed o rži	71
13. Ajda in pšenica	72
14. Otrobi in moka	73
15. Sočivje	75
16. Korenstvo in gomolne rastline	77
17. Pivne drože in sladne kali	79
18. Tropine oljnatih semen	81
19. Ostanki iz žganjarij in cukraren	82
20. Mleko, meso, jajca in kruh	83
21. Kakšen pomen ima sol	86
22. O vodi	87

IV. O pripravljanju in mešanju krme.

1. Kaj hočemo doseči s pripravljanjem in mešanjem	92
2. Rezanica	93
3. Drobljenje žita in sočivja — rezanje korenstva	94
4. Namakanje in parjenje krme	95
5. Prija li živalim kuhana klaja	96
6. Kaljenje in praženje	97
7. Okisanje v jamah	98
8. Kako napravimo klajo okusnejšo	100

V. O škodljivi in izprijeni krmi. — Kako se zboljša pokvarjena klaja?

1. Dražljiva in slabeča krma	101
2. Po povodnji izprijeno krmivo	102
3. Zaduha, plesniva in gnila klaja	103
4. Kaj je storiti z zmrzlo klajo	105
5. Bela rosa in rja	106
6. Nekoliko besed o sneti	107
7. O strupenem krmivu	108

VI. Hlev.

1. Dobregra hleva prostor in lega	111
2. Kakšne naj bodo hlevske stene	113

	Stran
3. Pod in strop	114
4. O hlevskih oknih in vratih	116
5. Zračenje hleva	117
6. Primerna hlevska toplota	118
7. Velikost in visokost hleva	120
8. Jasli in gare	122
9. Snaženje hleva	123
10. Nastelja	126
11. Napačni in škodljivi hlevi	127

Drugi del.

Negovanje zdravja pri posameznih živalih.

I. Konj.

1. Krmljenje in strežba plemenskim konjem	129
2. Kako zabrani gospodar zvrženje	131
3. Kobilica pri porodu in po porodu	134
4. Vzreja žrebet	137
5. Krmljenje kônj	140
6. Snaženje kože	141
7. Menjava dlake (mavsanje)	143
8. Skrb za kopita	145
9. Konjska oprava	146
10. Pravila za delavne konje	147
11. Delo, hoja, počitek in — zdravje	148
12. Nekoliko besed o podkovanju	150
13. Ali je umestno dajati konjem vapna in mišice	151

II. Govedo.

1. Skrb za plemenska goveda	152
2. Porod	154
3. O vzreji telet	156
4. Junec in telica	163
5. Krmljenje in goja molzne krave	165
6. Od česa je odvisna kolikost mleka	166
7. Kako je treba molziti	168
8. O delavnem govedu	172
9. Krmljenje in gleštanje vprežnih goved	174
10. Poraba krav in bikov za delo	176
11. Pitalno govedo	177
12. Krmljenje in strežba pitalnemu govedu	179
13. Striženje	182

III. Ovea in koza.

1. Plemenske ovce	183
2. Vzreja jagnjet	184
3. Krmljenje ovac	185
4. Oskrbovanje ovac	186
5. Pranje in striženje volne	188
6. Nekoliko besed o kozi	189

IV. Svinja.

1. Brejost	190
2. Porod	191
3. Kako se vzrejajo praseta	192
4. Svinjska klaja	194
5. Pitanje prašičev	196
6. Svinjaki	198
7. Je li treba tudi svinje snažiti	199

Dodatek.

Kratka pravila za ohranitev živalskega zdravja	202
--	-----

Umna Živinoreja.

Slovenskim gospodarjem v pouk
spisal

Franjo Dulár,

okrožni živinozdravnik.

II. knjiga.

O pasmah in umni reji domače živine.

Izdala in založila

Družba sv. Mohorja v Celovcu.

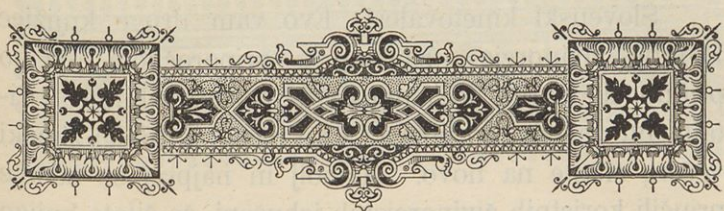
1895.

Natisnila tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celovcu.

Z dovoljenjem prečastitega krškega knezoškofijstva.

Predgovor.

Pri sestavi pričujoče knjižice sem se ravnal po predavanjih, ktera sem poslušal na Dunaju, dalje po svojih lastnih izkušnjah in slednjič deloma po knjigi »Nauk o umni živinoreji«, ktero je zapustil v obče velezaslužni in velecenjeni pokojnik, vitez dr. Janez Bleiweis. Vso tvarino sem skušal opisati po domače, da me bodo razumeli čitatelji kmetskega stanú. Ali sem dosegel svoj namen, o tem naj sodijo slovenski živinorejci, katerim jedinim je knjiga namenjena.

Razun tvarine, popisane v prvi in drugi knjigi »Umne živinoreje«, poznamo še mnogo drugih, slehernemu živinorejcu prekoristnih naukov. Mogoče, da bomo podali o drugi priliki dotične nauke, tako na pr. o vzrokih prerane pohabljenosti konj, o živinski starosti, o živalski kupčiji, itd.

V knjigi je veliko število slik, na ktere čitatelje svoje še posebej opozarjamo. Te slike imajo namen, da snov pojasnjujejo, in da izpodbujajo gospodarje k pridnemu čitanju.

Slovenski kmetovalci! Evo vam druge knjižice »Umne živinoreje«, zajedno s priporočilom, da jo pridno čitate, da jo natanko in često prebirate. Čitajte od začetka do konca, a ko nastopijo dolgi zimski večeri, čitajte na novo. Najbolj in najprej se bodete priučili koristnih živinorejskih izkušenj, če čitate knjigo po redu, ne pa samo tistih sestavkov, katerih naslov se vam najbolj dopada. Če se bodete ravnali po naukih, kateri so popisani v prvi in drugi knjižici, zboljšalo se bo sčasoma vaše gmotno stanje ter se pomnožilo vaše premoženje — in to je bil povod, da sem spisal »Umno živinorejo«.

V Bosenski Gradiški, o binkošti, 1894.

Franjo Dulár.

Uvod.

1. Ktere domače živali so nam najkoristnejše?

*Ž*ivinoreja in poljedelstvo sta glavni in najvažnejši panogi vsega kmetijstva.

More li obstajati živinoreja brez poljedelstva, ali poljedelstvo brez živinoreje? Nikakor ne! V vsakem kmetijstvu morata biti obe panogi tako združeni, da se med seboj podpirata. Živina požre na polju pridelano cenéno krmo ter jo izpremeni v dražje mesó, a vrh tega napravlja tudi gnoj, ki ima povrniti zemlji one snovi, ktere so ji izsrkale rastline. In ravno zategadelj se mora pečati gospodar z obema gori imenovanima panogama kmetijstva. Nobenemu pametnemu človeku ne pride menda na misel, da redi 40 repov živine, in da kupuje klaje za njo. Vsak gospodar si mora potrebnega krmiva pridelati domá; samo tedaj ga naj dokupi, kedar ga je prisilila k temu nesreča. Ali tudi žita naj ne kupuje; kolikor ga potrebuje za dom, toliko naj ga skuša pridelati na svojem polju.

Ktera panoga kmetijstva pa je vendar za naše razmere važnejša in koristnejša? Žito prodajati in živino kupovati, to ne kaže, to ni — gospodarstveno. Kajti iz Rusije in celó iz daljne Amerike dovažajo po železnicah tudi v naše kraje toliko in tako cenénega žita, da ga morejo prodajati boljši kup, kakor naš kmetovalec. Nasprotno temu pa so živali, ktere se dovažajo k nam iz tujih dežel, malo da ne še enkrat dražje od domačih. *To bodi slovenskemu posestniku pomenljiv in uvaževanja vreden namigljaj, da seje v prihodnje samo toliko žita, kolikor ga potrebuje za svojo družino, na*

ostalo polje pa naj poseje detelje, trave in druge živalske piče. Ko ima dovolj krme, naj se krčevito poprime živinoreje, naj zboljšava domače živali, in naj jih pravilno glešta ter umno odreja. Le izkušen živinorejec more dandanes dobro izhajati — umna živinoreja je rešiteljica kmetovalcu. Toda tisti zanikarni gospodar, ki je naučil svojo slabo živino v nezdravih hlevih stradati, ki vozi jeseni žito na trg in ga nosi spomladi na rami domú, tisti ne more napredovati v kmetijstvu, ampak mora v nekih letih popolnoma propasti.

Sleherni, količkaj izkušeni živinorejec mora vedeti, kateri živalski rodovi (plemena) so mu najkoristnejši, kateri mu dajejo največ dobička. O tem odločujejo sicer gospodarstvene in krajevne razmere, in zategadelj bom skušal navesti samo nekoliko splošnih in v tem oziru obče veljavnih opombic.

Govedo je brez dvoma najvažnejša in najkoristnejša domača žival. Nobeno drugo živinčce ne donaša tako mnogovrstnih koristij, kakor baš govedo. Kajti goved pomaga kmetovalcu polje obdelovati, vozi mu na njivo gnoj, spelje k domu poljske pridelke, navleče k hiši drv, itd. Na zaklanem govedu ni stvarice, ktere ne bi obrnil človek v svoj prid. Goveja živina daje tečno, sočnato in zdravo meso. Iz kož napravljajo strojarji usnje za obutev, milarji pa delajo iz loja sveče in milo (žajfo); po nekod (osobito Turki) rabijo loj tudi za zabelo. Pa tudi gnoj, dlaka, parklji, kosti, kri, dà, celó žolč ne gre v nič. Zaradi teh mnogovrstnih koristij pa redi najmanjši četrtnjak (četrtrgruntar) po nekoliko goved, ker vé, da mu pomagajo preživiti družinico, in da mu vržejo naposled lepih denarcev.

Svinja je tista domača žival, ktera najhitreje raste, ktera je za pleme najprej godna, ktera se najbrže pomnožuje, in ktera je slednjič gledé na klajo najmanj izbirčna. Čeprav si jo do sitega nakrmil, vendar rije po zemlji ter išče glist, ogercev in črvov. Ona žre hlastno vsakovrstne kuhinjske in mlečne odpadke, kuhano korenstvo, ribe, meso, svežo zelenjavo, kosti, dà, celó mrhovina se ji ne ustavlja. Vsled tega pa se mimo vseh domačih živalij najhitreje razvija. Pri nobenem drugem živinčetu ne priredimo v tako kratkem času in ob tako majhnih stroških tako obilnih dohodkov, kakor baš pri svinji. Le pomislimo na mlado pujse, ktero postane po dovršenem letu lahko nad 150 kilogramov težek in do 70 goldinarjev vreden prašič. Koliko pa je vredno jednoletno žrebe, ktero je požrlo — kar se tiče vrednosti — trikrat toliko ali še več klaje. Ali bi ne bilo

umestno, da gospodar o vsem tem natančneje preiščuje? — Prašiče redé osobito tam prav po ceni, kjer imajo mnogo krav ter delajo iz mleka surovo maslo in sir. Kajti mlečni ostanki se ne morejo na noben drug način boljše izkoristiti, kakor s tem, da se pokrmijo ščetrinarjem.

Cena *konjem* je nedavno močno poskočila. A to vrednost imajo samo dobri in lepi konji; slabi kopitarji pa nimajo niti dandanes pravega kupca. Ali pravilna vzreja žrebet je precej draga. Kdor hoče žrebeta pravilno odrediti, isti mora poseči globoko v žep in tudi umne konjereje mora biti vešč. Majhni ali srednji kmetovalec bi ne ravnal pametno, ko bi držal kobilo izključno le za pleme ter bi prodajal njena žrebeta ali že dorastle konje. To bi bilo predrago. Ali vse drugače se stvar zasuka, ako opravlja kobila vsa vozniška dela ter se zraven tega v dveh letih vsaj enkrat ožrebi. Ta način konjereje je našemu gospodarju v resnici koristen in dobičkonosen.

Ovčarstvo je v takih krajih na mestu, v katerih imajo dovolj bregovitih, suhih, z gosto, nizko in močnoperjasto travo obrastenih pašnikov. Kdor pa tega nima, tisti naj se ne peča z rejo ovác. Kajti nizki, vlažni in močvirnati pašniki povzročujejo različne ter mnogovrstne ovčje bolezni, katere pojedó ves dobiček do zadnjega novčiča, dà, včasih mora gospodar celó škodo trpeti. Slednjič moram še omeniti, da se ne izplača rediti samo majhno število ovác. Tisti gospodar pa, ki hoče držati mnogoštevilno čredo, mora imeti pred vsem mnogo suhih pašnikov, kajti ovca brez zdrave paše je — nemogoča.

Kako je z vprežno živino? Ali so za vožnjo boljši konji ali voli?

Voli imajo prednost v sledečem:

1.) Oni so navadno cenejši od dobrih ter lepih konj in tudi gledé na klajo niso tako izbirčni.

2.) Voli se ne prehladijo tako pogostoma kakor konji. Sploh niso podvrženi tolikim in tako mnogovrstnim boleznim kakor konji. Kopitar, ki je navajen dan za dnevom voziti, zboli, ako se hkratu z delom prestane; volu pa to nič ne škoduje.

3.) Če si zlomi konj nogo, ni za nobeno rabo; vola pa zakoljemo in porabimo njegovo meso.

4.) Vola ni treba tako skrbno snažiti kakor konja.

5.) Volovska oprava je cenejša od konjske.

6.) Volovski gnoj je boljši od konjskega.

7.) Za oranje (zlasti v goratih krajih) so goveda pripravnnejša in tudi mirnejša od konj. Tudi na močvirnati in sploh na mehki zemlji so goveda sposobnejša za vprego, ker se ne vdirajo tako globoko kakor kopitarji.

8.) Ko se vol postara, spitamo ga ter ga damo v mesnico. Konj dela, dokler more; a ko pogine, nimamo od njega druge koristi, kakor slabo kožo.

9.) Kdor se peča samo s poljedelstvom ter nima nikakoršnega postranskega zaslužka, za tistega so voli koristnejše vprežne živali kakor konji.

Konji so boljši in sposobnejši v naslednjih slučajih:

1.) Konji so hitrejši in vztrajnejši od volov.

2.) Konj more delati po letu in po zimi, za vročine in za ledú, po zmrzlih in po polzkih potih.

3.) Konji morejo, izvzemši poldanski odmor, ves dan vleči, a voli ne.

4.) S konjem predirjamo v nekolikih urah precejšnjo daljavo, ali z volom to ni mogoče.

5.) Za postranski zaslužek so konji boljši od volov.

6.) Kdor ima mnogo, zlasti hitrejšo vožnjo, tisti najredi konje; za onega pa, ki se bavi samo s poljedelstvom, so voli koristnejši kakor konji.

2. Namen umne živinoreje.

Naše domače živali učakajo redkoma visoke starosti. Mnogo se jih pokolje, da so ljudem v živež, in da dajejo obutev, obleko in drugih vsakdanjih potrebščin. A nasprotno jih veliko zategadelj pred časom pogine, ker se z njimi nepravilno ravna. Zaradi tega je skrbeti živinorejcu za naraščaj (za zarod), da se mu hlev sčasoma popolnoma ne izprazni. V to svrho pripušča samice k samcem, da mu zaplodé mladiče. Toda s slabo zalego ni zadovoljen; on hoče, da so mladiči vsaj tako, ali še bolj koristonosni, kakor so bili predniki.

Namen umne plemenitve je torej prirediti lepe, čvrste in krepke živine, ki je posestniku v veselje in v ponos. Ali to ni še dovolj. Kajti skoro nihče ne goji živalij, da jih samo gleda in občuduje, ali da se baha z njimi, ampak da ima od njih tem več dohodkov. *Prvi in najpoglavitnejši namen umne reje je torej prirediti koristnih, za užitke dobrih mladičev.* Kajpada je še boljše, če se more doseči lepota in dobrota zajedno, kar se navadno tudi zgodi. Na

tem mestu moram namreč naglašati, da se ujema (druži) zunanja telesna prikupljivost (lepota) kaj rada s koristjo, t. j. *lepe živali so navadno tudi za užitek dobre*. Raven in zaroden konjski hrbet ni namreč samo lep, ampak tudi za stvarjanje velike moči in trpežnosti potreben. Vol ravnega hrbta, širokega ledja, pravilnih in trdnih nog je lep, ali zraven tega je tudi za užitek dober, ker ima mnogo mesa, in je tudi za delo sposobnejši od onega, ki je nasprotne vnanjosti (telesnosti).

Zdaj hočemo omeniti nekoliko besedic o *živalski lepoti* v obče. Živalska lepota je večinoma zelo različnega in samovoljnega pomena. Gospodar, ki potrebuje težke vprežne živine, imenuje svojega pincgavskega konja lepega, čeprav se razlikujeta njegov život in vsa njegova postava od plemenitega in žlahtnega arabca. Premožni gizdalin zabavlja, jahaje „lepega“ konja angleške pasme, na pincgavca ter mu pravi nerodno, neokretno in grdo živinče. Holandski kmet hvali lepoto svoje molzne krave, Anglež se ponaša s svojimi, za debeljenje izvrstnimi govedi, Oger pa se baha s svojimi „lepimi“ voli. Iz rečenega razvidimo, da se zdi posameznemu človeku ono živinče najlepše, katero mu donša največjih koristij.

Če porodijo plemenske živali zaporedoma lepe in za užitek koristne mladiče, tedaj pravimo, *da so v svojih lastnostih utrjene*, in da so za plemenjenje izvrstne. Če odbiramo za pleme samo tako, v resnici vrlo dobro živino, smemo upati, da bo zarod tako lepe postave in tako koristnih lastnostij, kakor so predniki, dà, mogoče da bo še boljši od starcev. Ali pa je že vse storjeno, ako si priredimo lepih mladičev? Nikarte tega misliti! Zakaj lepa in dobra živina se kmalu spači in pokvari, če ji primanjkuje tečne krme ter pravilnega in umnega držanja (gleštanja). Tako na pr. ne uspevajo vse hvale vredni angleški prašiči pri zanikarnem in neveščem posestniku. Zakaj vendar ne? Zato ker jim ne daje dovolj tečne in prikladne piče, ker jih ima v nesnažnih, zaduhlih, premrzlih, t. j. v nezdravih svinjakihi, in ker jih ne čisti. Zakaj neki imajo k nam pripeljane holandske krave malo mleka, dasiravno so one zelo izvrstne mlekarice? Zavoljo tega, ker jim nedostaje pri našem živinorejcu izborne krme, izvrstnih pašnikov in umnega gleštanja, česar so bile domá na Holandskem nava-jene. Ali mar mislite, da so povzdignili Arabci svoje izvrstne konje in Švicarji svojo vrlo dobro goved samo s

plemenjenjem na tako visoko stopinjo dovršenosti? Ali se vam mogoče zdi, da je bilo za debeljenje izvrstno šort-hornsko govedo od nekdanj tako koristno, kakor je dandanes? Nikarte tega misliti! Umni živinorejci so si izredili lepo in koristno živino na tá-le način: Za plemo so odbirali izmed domačih pasem najsposobnejše živali, ktere niso bile prav nič boljše od naše sedanje živine; dalje pa so odstranjevali od plemena vse neprikladne, slabotne, premlade, prestare in vse one živali, ki so imele kako telesno ali dedno napako. A zraven tega niso pozabili na tečno krmljenje in pravilno gleštanje. Tako so ravnali umni in pridni gospodarji leta in leta. Mnogo so se sicer trudili, ali naposled so dosegli izvrstnih uspehov.

Iz rečenega posnamemo, *da se morajo v živinoreji medsebeno podpirati pravilna plemenitev (reja), umno držanje in tečno krmljenje.* Kajti jedino le na ta način je mogoče prirediti lepe, krepke, zdrave in dragocene živine — in to je vendar končni namen umni živinoreji.

Prvi del.

O mnogovrstnih pasmah domače živine.

I. Prirodopisne opazke.

I. Različnost in mnogovrstnost živalstva.

 Na vesoljnem svetu živi na tisoče in tisoče kaj različnih živalij. Na suhi zemlji, v zraku in v vodi se nahajajo živa bitja. Vsaka, dasi tudi najmanjša živalica, pa skuša sama sebe preživiti in pomnožiti svoj rod (pleme); vsako živo bitje namerjava oteti svoje pleme pozabljivosti.

Vse mnogovrstno živalstvo, ki prebiva na zemlji, v vodi ali v zraku, delimo v dve veliki krdeli: a) *vretenčarji* in b) *brezvretenčarji*.

Mnoge živali so si namreč v tem podobne, da imajo bolj ali manj razvito *okostnico* (okostje ali skelet). Najimennitnejši del okostnice je *hrbtenica* (hrbtišče), ki je sestavljena iz več okroglastih (kolobarčastih) kostij, ktere imenujemo *vretenca*. Na hrbtenici razločujemo vratna, hrbtna, ledvena, križna in repna vretenca. Vse one živali, ki imajo kosti, torej tudi hrbtenico, oziroma vretenca, imenujemo *vretenčarje*. Nasproti temu pa nazivljemo ona živa bitja, ki nimajo vretenec, *brezvretenčarje*.

Krdela delimo v živalske rede. Tako na pr. prištevamo krdelu vretenčarjev sledeče rede: 1. Sesalce, 2. ptice, 3. plazivce (kuščar, kača itd.), 4. krkóne (žaba, močerad itd.), in 5. ribe.

Polži, žuželke, pajki, raki, črvi itd. nimajo okostja, torej tudi ne vretenec, in zategadelj jim pravimo *brezvretenčarji*.

Živali, ktere sesajo v nežni mladosti materino mleko, imenujemo *sesalce*.

Najimennitnejše in najkoristnejše živali spadajo v *red sesalcev*. Vso našo domačo ali pohišno živino, izvzemši pe-

rotninstvo, prištevamo sesalcem. Glavna svojstva sesalcev so naslednja: Oni imajo toplo in rudečo kri, dihajo s pljuči ter rodé žive mladiče, ki jih dojjjo s svojim mlekom. Dalje se razločujejo od ostalega živalstva tudi v tem, da imajo bolj razvita čutila (vid, sluh, voh in okus).

Živalske rede delimo v razrede. Tako na priliko razpada red sesalcev v sledeče razrede: Opice, prhutarji (pirh-pogačice), žužkojedi, zveri, plavutonožci, glodalci, redkozobi, kopitarji, dvoparkljarji, mnogoparkljarji, vrečarji in kljunaši.¹

Iz razreda *zverij* spadajo k domačim živalim *pes in mačka*. Domačega *zajčka* (kunca) prištevamo v razred *glodalcev*. H kopitarjem brojimo *konja, osla, mulo, mezga in cebro*. K domačim dvoparkljarjem štejemo *govedo, ovco in kozo, a k mnogoparkljarjem svinjo*.

Živali, ktere spadajo k razredu kopitarjev, imajo na vsaki nogi samo jeden velik parkelj (rog), kateri se imenuje kopito, in odtod prihaja ime *kopitarji*. Dalje imajo le po jeden želodec; na vimenu se nahajata samo dva siska. Zob imajo 36—40, želčca pa nimajo.

Dvoparkljarji imajo na vsaki nogi po dva, v rog zavita prsta (parklja), po katerih hodijo. Ta dva se imenujeta prava parklja; odtod prihaja ime *dvoparkljarji*. Razun tega pa imajo še dva manjša, nekoliko višje stoječa parkeljca, na ktera ne stopajo. Ker pogoltnjeno klajo pri počitku še enkrat prežvečijo, zatorej jim pravimo tudi *prežvekovalci*. Zob imajo 32. Želodec obstoji iz štirih delov.

Mnogoparkljarji imajo več, kakor dva parklja. Domači prašič ima štiri; dva sta večja, in po teh hodi, a druga dva sta manjša, gor pomaknjena in se le deloma dotikata tal.

2. Rod in pasma.

Razrede delimo v *rodove* (rod ali pleme). Tako na pr. vrstimo kopitarje v konjski rod, oslovski rod, cebrin rod, a dvoparkljarje v goveji rod, ovčji rod, kozji rod (pleme) itd. K mnogoparkljarjem pa spada izmed domačih živalij samo svinjski rod (pleme).

Slehernemu živinorejcu je znano, da si niso živali jednega rodú povsem slične. Kdo bi tudi imel pogum trditi, da sta si težki pincgavski in plemeniti arabski konj natanko

¹ Dr. Pokorny-Erjavce: Prirodopis živalstva.

jednaka, čeprav spadata oba h konjskemu rodu. Dalje ne more nikdo reči, da je mršava krava dolenjskega kmeta prav taka, kakor velika in žlahtna pincgavka, čeravno imata obe govejemu rodu lastne znake.

Krajevne razmere, podnebje, gleštanje, klaja, odbiranje plemenskih živalij, plemenitev vplivajo namreč gledé na telesnost najslbličnejše si živine tako zeló, da se živali jednoistega rodú sčasoma nekoliko izpremenijo, toda rodovni znaki jim ostanejo vedno jednaki. In baš ta okolnost je za zboljšanje domače živine neizrekljive važnosti. Da ne vplivajo na živali prej navedeni činitelji (klaja, gleštanje, plemenitev), ne bi mogla živinoreja napredovati, t. j. živali bi se ne mogle zboljševati. Ker pa je natanko znano, da se morejo potomci s pravilnim izborom plemenskih živalij in z umnim gleštanjem požlahtniti (da postanejo boljši za meso, mleko in delo), zatorej se je resno poprijeti zboljševanja in požlahtnjevanja domače živine.

Kaj je pasma? *Z imenom pasma razumevamo skupino domačih živalij jednega rodú, ktere so nekoliko različne telesnosti od druge živine ravno tistega plemena. Dalje se odlikuje pasma po jednostranskih dohodkih (užitkih); tako na pr. so živali jednoiste pasme prav dobre za debeljenje, ali za mleko, ali za vprego itd.* Angleški konj in pincgavski konj spadata k različnima pasmama (angleška pasma in pincgavska pasma), toda oba sta konjskega rodú (plemena). Omenjena dva konja prištevamo zategadelj raznima pasmama, ker sta si gledé na vnanjost nekoliko različna; dalje je angleški konj vrlo dober za tekanje, a pincgavski je izvrsten za težko vožnjo (jednostranski dohodki). Kajpada poznamo še jako mnogo drugih konjskih pasem, tako na pr. arabsko pasmo, lipicansko, kladrubsko, ogersko, poljsko pasmo itd. Goveji rod vrstimo v pincgavsko, holandsko, švicarsko, šorthornsko, muricodolsko, marijinodvorsko, bernsko pasmo itd. Tudi ovčje pleme (rod) ima svoje posebne pasme: merinoška, bergamoška, padovanska, jezerska, vzhodno-frizijska, deželska itd. Slednjič delimo prašičji rod v kineško, romansko, angleško, kodrastoščetinasto, dolgo-uh, kratkouho pasmo itd.

Živalske pasme so: 1. *deželske ali naravne (natorne) in 2. umetno vzgojene ali plemenite (žlahtne).* Naravne ali deželske pasme imenujemo tiste, katerih ni človeška umnost in izkušnost prav nič zboljšala ali požlahtnila. Umetno vzgojene pa so one, ktere je modri in izkušeni živinorejec za-

redil s tem, da je odbiral za pleme najboljše živali, in da je mladiče skrbno gleštal in dobro krmil. Plemenitim pasmam (včasih jih imenujemo tudi čistokrvne) prištevamo arabskega in angleškega konja, dalje pincgavsko, holandsko in šorthornsko govedo, merinoške ovce, angleške svinje in dr. K naravnim pasmam pa spadajo nepožlahtnjene, deželske živali.

Vse današnje živali, bodisi deželskih ali plemenitih pasem, izhajajo od divjih pradedov. Vse živali jednega rodú so bile iz prvega početka jednake. Ali človeška bistroumnost je sčasoma nekatere tako požlahtnila, da so dandanes mnogo bolj koristne in mnogo več vredne od svojih naravnih ali nepožlahtnjenih tovaršic. Zdaj se je pa treba vprašati, ostanejo li plemenite pasme vedno jednake. Nikar tega misliti! One so za užitek samo toliko časa prav dobre, dokler z njimi pravilno ravnamo, dokler jih tečno krmimo in umno gleštamo. Ako pa poneha dobrodejni, vzgojevalni in zboljšljivi vpliv človeške bistroumnosti, pridnosti in marljivosti, tedaj se jim razpršijo dobre lastnosti, in one postanejo to, kar so bile — navadne in malovredne živali.

3. Pasmine in izrodki.

Tudi med posameznimi pasmami opazamo včasih majhne razločke. Večinoma se te razlike tičejo *velikosti*, *težine* in *barve*.

Navadno je med pasmo in pasmino samo ta razloček, da pripadajo pasmi večje in težje, pasmini pa manjše in lažje ter morda nekoliko drugače barvane živali; telesnost pa je pri obeh povsem jednaka. Tako na pr. prištevajo pincgavsko in beljansko govedo k jedni pasmi, in sicer k pincgavski, ali vendar je beljansko govedo pasmina pincgavske pasme. Beljansko govedo je namreč nekoliko manjše in gledé na barvo rudeče-cikasto, dočim je pincgavsko večje, težje in rudeče-rumenolisasto. Pincgavski konji niso vsi jednako veliki; jedne brojimo k večji, a druge k manjši pasmini, toda oboje k pincgavski konjski pasmi. Tudi arabske konje delimo lahko v različne pasmine.

Kaj so izrodki? Včasih se skotijo žrebeta s kratkimi in golimi repi, s kodrasto ali izvenredno dolgo dlako, z zelo veliko ali s premajhno glavo itd. Dalje se dogodi, da stori krava tele, kteremu ne vzrastejo rogovi, ali postanejo isti

jako dolgi, ali pa da ima tele inache barvano dlako, kakor dotična pasma. Takim in enakim prikaznim pravimo *izrodki*. Torej imenujemo izrodke one zunanje telesne razločke, kateri se prikažejo le slučajno in izjemno, in sicer iz neznanih, mimogredočih vzrokov. O izrodkih ne moremo nikoli z gotovostjo reči, da preidejo sigurno na mladiče dotičnega živinčeta; kajti izrodki se včasih pojavijo, a navadno tudi izginejo, ko pogine dotična žival. Ali vendar se je že opazovalo, da so postali izrodki podlaga novi pasmini, da, celó novi pasmi. Za vzgled naj navedem sledeče: Pred leti se je skotilo na Češkem tele, kteremu niso nikoli vzrastli rogovi. Ko je isto odrastlo, plodili so ga z rogatimi govedi, ali — glej čuda — vse potomstvo je bilo brezrogo. Kasneje so plemenili medsebeno samo goveda brez rogov in sčasoma so si vzredili novo pasmino brezroge goveje živine.

Izrodkov ne smemo zamenjati z *nakazami*, *nepodobami* ali *pokvekami*. Nakaze ali pokveke imenujemo one živali, ki prinesó s seboj na svet nepravilne, spačene ali dvojne ude. Tele z dvema, tremi, petimi, ali s štirimi, toda popačenimi nogami je nakaza. Žrebe z dvojnato, ali z jedno spačeno glavo, s skupaj zrastlima nogama imenujemo nepodobo ali pokveko. Opisani, kakor tudi na kak drug način nakazni mladiči pridejo ali mrtvi na svet, ali pa poginejo kmalu po skotitvi. Ako pa ostane spačena žival slučajno pri življenju, ne smemo je nikdar rabiti za pleme.

Ko bi smel prisposodabljati živino človeškemu rodu, navel bi, da pomeni *živalska pasma* to, kar znači pri ljudeh *narod*. A *živalska pasmina* je isto, kar zaznamujemo med prebivalci jedne dežele z imenom *hribovci*, *podgorci* in *dolinci*.

4. Polutani ali mešanci.

Konj ali osel pripadata sicer v razred kopitarjev, ali vendar k dvema različnima rodovoma, t. j. h konjskemu in oslovskemu. Konj ima namreč druga bistvena svojstva in nekoliko drugačno telesnost, a osel druge lastnosti in različno vnajnost. Že od daleč ju je mogoče razločiti.

Ktere živali se morejo med seboj plodno množiti? V tem oziru velja pravilo, da morejo zaploditi mladiče samo živali jednega in tistega rodú (plemena). Toda ta postava ni povsem neovržna in za vse slučaje veljavna. Kajti konj in oslica, kobilica in osel skotita mladiča, dasi tudi sta raz-

ličnih rodov. Potomcem takega razploda (dveh različnih rodov) pravimo *polutani ali mešanci*.

Kaj so torej polutani? *Mešance ali polutane nazivljemo potomce onih živalij, ki pripadajo dvema različnima rodovoma, toda jednemu razredu.*

Mladič, katerega skotita kobilica in osel, imenuje se *mula* ter ima polovico konjske in polovico oslovske telesnosti; potomcu žrebca in oslice pa pravijo *mezeg*. Mula je mnogo večja od mezga — včasih je velika kakor konj. Ker je jako trpežna in zelo močna, zato jo za tovorjenje bolj cenijo kakor mezga.

Razun konja in osla se morejo med seboj rodovitno plemeniti še druge, različnim rodovom pripadajoče živali. Tako na pr. skotita polutana ali mešanca domača koza in divji kozel, udomačena svinja in divji merjasec, pes in volk in dr. Se li moreta pes in lisica ploditi, to nam je doslej še neznano. — Živali različnih rodov dobivajo torej izjemoma mladiče, ali one različnih razredov pa nikoli.

Polutani (mešanci) so sicer obojnega spola, toda med seboj so popolnoma jalovi. Vendar pa postanejo mešane samice sem in tja breje, če se plemené s prvotnim rodom. To je takó-le razumeti: Muli in mezgu ni mogoče zaploditi mladiča, toda mula se more ubrežiti z žrebcom, ali kobilica z mezgom. Po žrebcu oplemenjena mula (prvotni rod) vrže zarod, ki je podobnejši konju nego oslu, kajti po njem se pretaka več konjske, kakor oslovske krvi. Leta 1878. so kazali na svetovni razstavi v Parizu, glavnem mestu francoskem, konja, katerega je skotila po žrebcu ubrejena mula; lep baje ni bil, ali bil je vendar konj.

5. Kratek opis goveje živine.

Govedo prištevamo v red sesalcev, v razred dvoparkljarjev in slednjič v goveji rod (pleme).

Govedo je sicer neokretna, okorna — skoro bi rekel nelepa — toda najimenitnejša in najkoristnejša pahišna žival. Telesa je obilnega, zavaljenega in močnega; moške živali so v prvem delu telesa zarodnejše nego v zadnjem, a pri samicah je stvar obratna. Glava je precej velika, nekako štirivoglata ter se konča v vlažen, svetel in širok smrček z velikimi nosnicami. Oči so sicer velike, ali brez pravega, živega ognja. Ušesa so precej dolga, prilično široka,

ohlapna in tudi od znotraj porastena z dlako. Dalje ima goveja živina na precej širokem in ploščatem čelu po dva okrogla, gladka, votla, na koščenih izrastkih nasajena, različno obrnjena (zakrivljena) rogova; na svetu se nahaja le prav malo brezrogih goved. Samčevi rogovi so debelejši od samičinih. Na kratkem, močnem, širokem in zarodnem vratu visi različno velik podvratnik (komžola), ki podeljuje prednjemu delu telesa nekako zastavnost in obilnost. Rep se konča v žimnat čop. Govedo ima na vsaki strani po 13 širokih, ploščnatih, prav malo izbočenih reber, in zatorej so stranske prsi bolj ozke kakor široke. Navpično stoječa pleča so mu precej široka in močna. Noge so debele, močne, zastavne ter se končujejo v dva parklja, vzadi pa se nahajata še dva majhna parkeljca, ktera se ne dotikata tal. Koža je debela in obrastena s srednjedolgo, raznobarvno¹ dlako, ktera je na čelu, na vratu, po ušesih in po trebuhu nekoliko daljša, kakor po prsih, na hrbtu in po križu.

Krava ima 4, izjemno 5, ali celó 6 siskov. Navadno pa sta peti in šesti sisek gluha (zamašena).

Goved ima 7 vratnih, 13 hrbtnih, 6 ledvénih, 4—5 križnih in 19—20 repnih vretenec.

Samica skoti navadno po jedno, le izjemno po dvoje telet.

Govedu manjka v zgornji čeljusti prednjih zob, a v spodnji ima 8 širokih prednikov. Dalje se nahaja v vsaki čeljusti in na vsaki strani po 6, torej skupaj 24 kočnjakov. Po tem takem ima odrastlo govedo 32 zob.

Goveda, kakor sploh vsi prežvekovalci, imajo po 4 želodce: *vamp*, *kapica*, *prebiralnik* (*devetogubnik*) in *sirišnik*. Toda samo sirišnik izločuje za prebavljanje prepotrebni želodčni sok, dočim služijo prvi trije želodci kot shrambe za klajo in za omeščanje krmiva; osobito vamp ni nič drugega, kakor skladišče za krmo. S klajo napolnjen vamp leži ravno pod levo lakotnico, kamor se napravi pri hitrem napeňanju vbod, da izfrčé pare (gazi), in da žival uplahne. (Gl. „Dom. Živinozdravnik“ str. 63.) Tista krma, ktero prežvekovalci prvokrat le površno zgrizejo in prežvečijo, zdrči po požiralniku v prvi in največji želodec — v vamp, kjer obleži toliko časa, da se zmehča in s tekočino napoji. Potem se pomakné zmehčana klaja v drugi želodec, v kapico. Tu se sprime v majhne svalke, kateri se povrnejo drug za drugim po požiralniku v gobec, kjer se še enkrat do dobra

¹ Divja goveda so bila jednobarvno rujavkasta.

prežvečijo, razdrobé in naslinijo (prežvekovanje). Na novo razdrobljena in prežvečena hrana smukne naravnost v tretji želodec, v katerem se zloži med posamezne liste, kjer se prav dobro zmešča ter površno prekuha in prebavi. Piča pride slednjič iz prebiralnika v sirišnik, kjer se popolnoma razkroji, prekuha, prebavi in izkoristi.

Govedo more doživeti 20—30 let. Ali vendar ga ne kaže tako dolgo držati, ker mu izpade na starost zobovje, ali se vsaj tako močno obrabi, da žival niti žreti ne more; zatorej ne more dajati dovoljnih dohodkov. Voli se naj vsaj z dovršenim desetim letom poredé in zakoljejo; vendar je še bolj umestno in še bolj koristno, ako se to že prej izvrši. Tudi krav ni držati po dovršenem 12. letu; zakaj v tako visoki starosti se mleko dan za dnevom pomanjšuje, a razun tega so teleta prestarih samic slabejša, nego ona od mlajših krav.

6. Opis konja.

Domovina našemu domačemu konju je Azija — prvotno bivališče vsega človeštva in živalstva. Človek je ukrotil ter rabil konja za jahanje že v onih starodavnih časih, o katerih popolnoma molči zgodovina. Divjega konja, od katerega izvirajo najbrž naši domači kopitarji, imenujejo *tarpana*. Popisujejo ga kot majhnega, z debelo glavo, z dolgimi, rta-stimi (špičastimi) ušesi, z bistrimi očmi in s kodrasto dlako mišje barve.

Divji konji dandanes nič več ne živé.

Domači (že udomačeni) konji, za ktere so se ljudje prav malo brigali, raztekli so se po različnih neobljudjenih krajih. Sami sebi prepuščeni, iskali so si na prostem potrebne klaje, množili se med seboj ter živeli kakor divje živali. Sčasoma so se ljudem popolnoma odvadili ter so podivjali. *Podivjani konji* se nahajajo v velikih trumah še dandanes po južni Rusiji, v Aziji, Avstraliji in Ameriki.

Konja prištevamo v red sesalcev, v razred kopitarjev in slednjič v konjski rod.

Konj je tankega, okroglega, povitega in sorazmernega telesa. V njem je združena lepa, prikupljiva postava ter skladnost telesnih udov. Po vsem životu ima kratko, gosto, različnobarvno in svetlo dlako, samo na precej dolgemu, od strani stisnjenemu vratu in na tilniku ga zaljša dolga žima, kateri pravimo griva. Tudi rep je obrasten že od korena z

gosto in dolgo žimó. Glava mu je navpična, dolga, včasih lahka, a pri nekterih pasmah precej obilna; čelo je široko in ploščato. Oko je veliko, živo, bliščeče, ognjevito, punčica v očesu je poprek stoječa in okroglojajčasta. Ušesa so mu primerno majhna, po koncu stoječa in jako gibčna. Iz manj ali bolj visokega koma nastaja polagoma raven, zalit, sem ter tja tudi nekoliko izbočen ali sedlast hrbet, kateri se proti ledju malo povišuje (vzdiguje). Križ je širok, okroglast ter se proti koncu nekoliko ponižuje (pada). Pleča so nekoliko poševna in jako močna. Konj ima na vsaki strani po 18, močno izbočenih reber. Vsled tega je prsna votlina obilna; zatorej se morejo pljuča dovoljno raztegovati in razširjati, kar je za hitro vozečo žival zelo velikega pomena. Noge so precej visoke in prilično tanke, ali vendar močne in tudi hitre. Na koncu vsake noge se nahaja samo jeden, v rog zavit parkelj, kateremu pravimo kopito. Konj ima na notranji strani vsake noge po jeden rožen izrastek, kostanj imenovan. Na prednjih nogah se nahaja kostanj pod kolonom, a na zadnjih nad skočnim členom.

Konji so po barvi kostanjevci, rujavci (fuksi), vranci (črni), belci, sivci, plavci, lisci, sirci itd.

Samec ima 40 zob, a samica samo 36, ker ji očnjaki navadno manjkajo. Sem in tja se nahaja pred vsakim prvim kočnjakom še po jeden majhen zob, kar se pa le redko opaza; v teh slučajih bi mogli naštet pri konju 44 zob. Kopitar pomeče vse mlečne zobe še le s $4\frac{1}{2}$ ali s 5. letom in stoprav tedaj popolnoma doraste. Iz rečenega se učimo, da je neumestno vprezati konja za težavna dela poprej, predno ni $4\frac{1}{2}$ leta star.

Konjski rod ima samo jeden, v primeri k velikemu telesu majhen želodec. Iz tega sledi tá-le nauk: *Konju je pokladati tečne klaje, ktera že v malem mnogo zaleže (izda), ker se ne more stlačiti v primeroma majhni želodec mnogo slabe in netečne krme.* Nasproti temu pa so konjska čreva zelo dolga, skoro osemkrat daljša od vsega telesa; razun tega so debela čreva tudi močno široka.

Konj ima 7 vratnih, 18 hrbtnih (le izjemno 19 ali 17) in 6 ledvenih vretenec. Žrebe ima sicer 5 križnih vretenec, ktera pa zarastejo pri odrastlem konju v jedno samo kost. A rep je sestavljen iz 18—19 kolobarčastih kostij (vretenec).

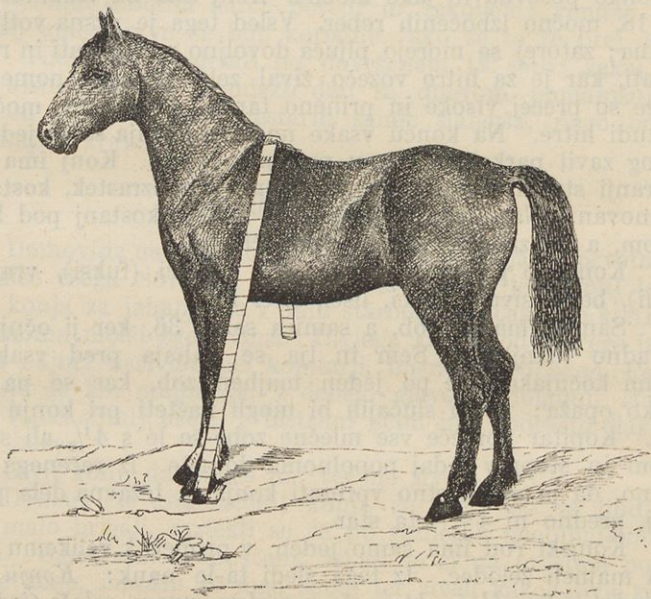
Kobila nosi 11 mesecev in skoti navadno samo po jedno žrebe; njeno vime ima samo dva siska.

Srednja ali poprečna težina velikih vprežnih konj znaša

okoli 500 kilogramov. Žrebe velike kobile tehta že precej po porodu blizu 50 kilogramov.

Ko je konj 15—20 let star, postaja za vprego dan za dnevom slabejši, dà, v tej starosti izjemno že tudi popolnoma obnemore. Ali temu je večjidel gospodar sam kriv, ker mu naklada pretežka bremena, in ker ga preslabo krmi. Da sem resnico govoril, za to je najboljši dokaz ta okolnost, da so umno držani konji še s 25 leti sposobni za delo.

Najvišja, doslej znana konjska starost je znašala 45 let.

Slika 1. Kako se meri konjska visokost.

Opomba. Mislim, da ustrezem, ako navedem na tem mestu nekoliko o merjenju konj. Zató imamo nalašč napravljeno mero, ki sestaja iz močnega, v centimetre razdeljenega traka, na čegar koncu je pritrjena medena (mesingasta) ploščica. Ko začnemo meriti, vtaknemo ploščico pod kopito prve noge, a trak potegnemo čez oplečje do sredine koma (do najvišjega mesta). (Glej sliko 1.) Pri kateri številki na traku obtiči prst, toliko znaša visokost dotičnega konja. Žival, koja stoji skupaj z obema prednjima, kakor

z zadnjima nogama, postavimo na ravna tla. V prejšnjih časih so merili konje po pesteh, palcih in črtah (štirih). Jedna pest ima 4 palce, jeden palec pa 4 črte. Dandanes merimo konjsko visokost običajno po centimetrih. Jedna pest je ravno toliko, kakor $10\frac{1}{2}$ centimetra. Recimo za vzgled, da znaša konjska visočina 16 pestij; koliko je to centimetrov? $16 \times 10\frac{1}{2} = 168$ centimetrov.

V sledečem pregledu so preračunjene pesti v centimetre:

Pestij in palcev		je centi- metrov	Pestij in palcev		je centi- metrov
12	—	126	15	1	160
12	1	129	15	2	163
12	2	131	15	3	165
12	3	134	16	—	168
13	—	136	16	1	171
13	1	139	16	2	173
13	2	141	16	3	176
13	3	144	17	—	179
14	—	147	17	1	181
14	1	150	17	2	184
14	2	152	17	3	186
14	3	155	18	—	189
15	—	157	18	1	192

7. Domača ovca.

Naši stari očaki so bili pastirji. Svoj imetek so brojili po številu domače živine, med katero so prištevali tudi ovco. V Bosni računajo premoženje kmetovalčeve še dandanes po številu pahišnih živalij, na pr. Ivan redi 400 ovác, 20 koz in 30 goved; prinesla mu je k hiši 100 ovác itd.

Človek je že v starodavnih časih ukrotil divjo ovco, iz klere so nastale naše domače.

Nobena udomačena žival se ni pod človeško roko tako zeló izpremenila, kakor baš ovca. Kakšna je bila divja ovca, in kakšna je naša sedanja pahišna! Divja ovca, prednica naši domači, bila je živa, srčna, modra, potuhnjena in prekanjena; ona se je izogibala preteči nevarnosti, dà, v sili je napadla celó svojega sovražnika in zalezovalca. Ali opazujemo ta svojstva na pahišni ovci? Nikakor ne! Kajti domača ovca je boječa, plašljiva in strahopetna ter pobegne

že pred najmanjšim tujim psičkom. — Koza pa je nasproti ovci nagajiva, živa, prebrisana in srčna žival.

Ovca spada v red sesalcev, v razred dvoparkljarjev in v ovčji rod (pleme).

Ovce so lepega in povitega života, kratkega vratu in primerno majhne glave. Spodnji del glave je izbočen (ovčji nos), a smrček majhen, ozek, vlažen in hladen. Oči so sicer velike, toda plašljivo in boječe gledajoče, kakor da vidijo v vsakem kotu in v vsakem grmu neprijatelja. Ušesa so ozka, ali različno dolga, navzdol viseča, po koncu stoječa, ali le nekoliko nagnjena. Navadno se ponašajo samo ovni z votlimi, večinoma polžasto zakrivljenimi, počrez zgrbančenimi, od strani stisnjenimi in različno dolgimi rogovi, a samice so večinoma brezroge. Pri nekterih pasmah so ovce obojega spola rogate, a pri drugih so samci, kakor tudi samice brez rogov. Ovce imajo, izvzemši glavo in roge, po vsem životu manj ali bolj dolgo, kodrasto, jako fino, ali debelejšo, bornejšo in slabejšo volno. Koža je tanka, pri marsikterih pasmah gubasta. Rep je zelo različen; nekatere ovce imajo dolge, druge kratke repe, a nekatere ovčje pasme so celó brez repa.

Ovčje hrbtišče je sestavljeno iz 7 vratnih, 13 hrbtnih, 6 ledvenih, 4—5 križnih in slednjič iz 3—22 repnih vretenec. Ovca ima na vsaki strani po 13 reber.

Ovčji glas imenujemo bleketanje; kedar išče samica samca, tedaj pravimo, da prska ali mrka. Ovca ojagnji jednega, le redko po dva mladiča. Doživeti more pod ugodnimi razmerami 10—15 let. — Koza je rodovitnejša od ovce, kajti ona skoti češče po dvoje, dà, izjemno celó po troje mladičev.

Ovca nosi 5 mesecev. Na njenem vimenu se nahajata samo dva siska.

Kakor govedo in koza, tako spada tudi ovca v vrsto prežvekovalcev, kateri imajo 4 želodce in po 32 zob.

Naposled mi je omeniti še dveh ovčjih posebnostij. V notranjem očesnem kotu je bela kožica tako nagubana, da napravlja majhen žlebček, po katerem se odteka v notranjem očesu se nahajajoči loj žlez lojnic in žlez znojnic. Dalje ima ovca med parklji vsake noge majhno, kakor leča veliko, okroglasto luknjico, iz ktere štrli nekoliko dlačic. Iz omenjene luknjice doteka lojnata tekočina, katero izločajo pod kožo skrite žleze lojnice. — Govedo in koza nimata opisane lojne luknjice.

8. Prirodoznanstven opis prašiča.

Na prvi pogled bi utegnil kdo trditi, da je svinja zelo neokretna, neumna, divja in nesnažna žival. Ali krivo sodi, kdor raznaša o njej take lažnive govorice. Svinja se nam zdi samo zategadelj neumna in nerodna, ker se z njo premalo pečamo. Toda v resnici je svinja prav pametna domača žival. Kajti znano je, da so jo marljivi ljudje naučili, da jim je povedala, koliko je ura, da je plesala in se na povelje priklanjala, in da je znala še več drugih takih in enakih smešnih rečij. Bosenski kristjan goni svoje prašiče brez vrvi na semnjišče. On jih samo pokliče, in prašički tečejo za njim kakor psički; kjer se on ustavi, tam postojé njegove svinje; ako se on vsede, poležejo ščetinearji okoli njega. Zakaj je bosenski prašič tako privajen? Zategadelj ker se ljudje z njim bolj pečajo in se zanj bolj brigajo, kakor pri nas po Slovenskem. Bošnjak gladi in boža svojo svinjo, zdene ji na stotine lepih imen ter ji daje od svoje južine koščke kruha, in baš zaradi tega je tudi tako privajena. Kar se tiče slednjič umazanosti, dali so ljudje svinji prav po krivičnem priimek „*nesnaga*“; kajti ona je le zategadelj nesnažna in umazana, ker je nihče ne čisti. A sama se vendar ne more snažiti ter si prinašati čiste vode za kopanje. Svinja bo ostala tako dolgo nesnažna žival, dokler se ne bodo ljudje za njo bolj brigali kakor doslej, in dokler je ne bodo začeli čistiti ter umno držati. (Glej v I. knjigi na strani 199. in sl.)

Svinjo prištevajo k redu sesalcev, k razredu mnogo-parkljarjev in k svinjskemu plemenu (rodu).

Prašičji čok je bolj ali manj ploščnat in od strani stisnjen. Glava je v zgornjem delu debela, a proti rilu mnogo tanša. Ušesa so različne dolgosti. Pri nekterih pasmah so ušesa viseča, pri drugih po koncu stoječa, pri nekterih pa so nekoliko nagnjena. Čeljusti sta dolgi; zgornja se konča v okroglast rilec, s katerim rije ščetinear po zemlji, hrane iskajoč. Nadalje so nosnice majhne in zelo ozke; vsled tega se zaduši prašič najlažje izmed vseh domačih živalij. Oči so majhne, punčica pa okrogla. Vrat je sicer kratek, ali debel, mesnat in zaroden. Hrbet in ledje sta ali ravna, ali grbasta (puklasta). Na bolj ali manj navpičnem križu visi kratek, deloma raven, a deloma zavrt (kolobarčast) rep. Dalje ima svinja na kratkih nogah po 4 parklje. Prednja dva, s kterima hodi, sta večja in močnejša, a zadnja dva,

samo deloma se zemlje dotikajoča, sta manjša in slabejša. Debela koža je pokrita s trdo dlako, kateri pravimo ščetine; po zimi naraste med ščetinami tanša, finejša, mehkejša in gorkejša dlaka. Čim redkejše, finejše in tanše so ščetine, tem boljša je dotična svinja za užitek.

Hrbtenica ima 7 vratnih, 14—15 hrbtnih, 6—7 ledvenih, 4 križne in 20—22 repnih vretenec. Prsno votlino obdaja od vsake strani po 14, izjemno po 15 reber.

Prašič ima majhen želodec, zatoorej ga je treba češče, ali po malem krmiti, da se ne prežre, in da ne zboli. Črevo je 15 krat daljše od vsega telesa.

Svinja ima 44 zob: 12 sekavcev (gori 6 in doli 6), 28 kočnjakov in 4 čekane (okla ali tesla); samčevi čekani so večji nego samičini. Za napad in obrambo namenjena okla so dolga, močna in navzgor zakrivljena ter rastejo toliko časa, dokler svinjčje živi. Prvi kočnjak vsake čeljusti je majhen, toda ostali so veliki, jaki in zelo trdni.

Prašič kruli, pujski pa cvilijo. Kedar išče samica merjasca, tedaj pravimo, da se buka.

Prasica nosi 4 mesece ter se oprasi pri dobri klaji in pri umnem držanju dvakrat na leto. Običajno skoti 5—8, sem in tja do 12, ali izjemno še celó več pujskov. Prašiči morejo doživeti 20 let.¹ Vendar jih krmimo k večjemu do 5., izjemno do 6. leta, kajti prestaro svinjsko meso je zelo trdo, suho, vlakničasto in neokusno.

II. Popis mnogovrstnih domačih pasem.

I. Različnost govejih pasem.

V Evropi se nahaja na stotine govejih pasem in govejih pasmin.

Meja med posameznimi pasmami in pasminami ni natančno določena. Zakaj vsaka živalska pasma se more nekoliko izpremeniti vsled različnega podnebja, klaje in različne vzreje. Glavni povzročitelj te izpremembe pa je križanje, t. j. plemensko mešanje jedne pasme z drugo. Zaradi navedenih vzrokov so nastale tekom časa nepopisne pasme,

¹ Predniki naših domačih svinj, t. j. divji prašiči živé še dandanes.

pasmine in rodbine, ktere se sem in tja medsebnno le prav malo razločujejo.

Govedo nam daje tri glavne užitke: *Meso, mleko in vožnjo*. Jedno in tisto goveje živinče ni nikdar za vse tri dohodke jednako izvrstno, kajti trem gospodarjem dobro služiti je težko. Običajno je jedna goveja pasma prav dobra za ta užitek, druga za drugega, a tretja se odlikuje s tretjim dohodkom. Tako na pr. je *holandsko govedo* vrlo dobro za molžo, dobro za debeljenje, vendar slabo za delo. *Dalje je ogerska goveja živina izvrstna za vprego*, manj vredna za pitanje, toda za molžo prav slaba; nasproti temu pa *šort-hornsko govedo* prav hitro doraste ter donša mnogo izvrstnega mesa, ni preslabo za mleko, toda za vožnjo je nespособno. Ali taka goveda z jednostranskimi dohodki niso za našega malega gospodarja. Naš kmet potrebuje namreč takšne goveje živine, ki pridno in vztrajno dela, ki se precej hitro debeli, in ktera slednjič dobro molze. Takšnih živalij je sicer težko dobiti. Ali vendar bom skušal navesti v naslednjih sestavkih tiste goveje pasme, ktere so za vse tri glavne užitke — dasiravno ne izvrstne — ali vendar dobre.

Posamezna goveda so si gledé na telesnost in gledé na užitke manj ali bolj slična. Te med seboj najbolj podobne si živali bom razvrstil zaradi lažjega pregleda v 4 velike skupine. Vsako skupino bom natančneje opisal. *Povedal bom o vsaki posebej, kje živi, kakšna ji je zunanost (telo), kakšna je za užitke, in v ktere najvažnejše pasme se uvršča.*

Omenjene skupine so naslednje: 1. *Stepno govedo*, 2. *dolinska ali nižavska goveja živina*, 3. *planinsko ali hribovsko govedo*, in 4. *pokrajinska goveda*.

2. Stepno govedo.

Goveda stepne pasme držé na južnem Ruskem, v balkanskih državicah, nadalje v Bosni in Hercegovini, v Bukovini, na Ogerskem, Sedmograškem, Hrvatskem, deloma pa tudi na Kranjskem, Goriškem, v gornji Italiji in slednjič na Španskem.

Skupni telesni znaki stepne goveje živine so naslednji: Prednji del života je višji in zarodnejši od zadnjega. Telo (čok) je dolgo in močno, ali vendar malo preozko. Glava, ktera se proti smrčku precej zoži, je različne dolgosti. Smrček, sluzna (žlemlna) kožica v gobcu, deloma pa tudi jezik

so sivočrnkasti.¹ Na stran in navzgor zakrivljeni rogovi so sivkasti, na koncu pa popolnoma črni, sem ter tja izvenredno dolgi, a pri nekterih pasminah srednje dolgosti. Voli imajo mnogo daljše rogove, kakor biki in krave. Vrat je srednje dolg, močen, trden ter okrašen z majhnim podvratnikom (komžolo). Kom je visok, hrbet precej raven, križ prilično navzdol viseč (podrt), rep pa nizek. Prsi so prostorne, za močno razvita pljuča dovolj velike, trebuh pa je prilično majhen. Nadalje moram omeniti, da so noge visoke, močne, trdne, debelokoščnate, za delo kakor stvarjene; parklji so gledé na barvo črni. Koža je debela; dlaka je borna, na vratu in na tilniku navadno precej dolga. Stepno govedo je *sive* barve, ktera je pri posameznih pasminah svetlejša ali temnejša: *belkastosiva*, *temnosiva*, *črnkastosiva*, *rujavkastosiva* itd. Prednji del života je temnejši od zadnjega in od trebuha, ktera dva sta nekoliko svetlejše dlake.

Stepna pasma je mimo vseh goved najboljša za delo. Stepni voli vlečejo hitro, prestopajo široko, so jako močni, trpežni, vztrajni, in tudi vročina jim tako močno ne škoduje, kakor ostali omehkuženi goveji živini. Toda za pitanje niso stepna goveda posebne vrednosti, ker se le polagoma debelijo, ker se počasi razvijajo, in ker imajo naposled debelovlaknato meso; razun tega je meso premalo sočnato, ker se zbira skoro vsa mast okoli ledvic (v trebuhu). Krave imajo prav majhno vime, in iz tega sklepamo, da so slabe molznice. Včasi imajo tako malo mleka, da ga še za tele primanjkuje; poprečno se namolze v vsem letu od jedne krave 400—500 litrov mleka. Toda opozoriti moram, da je mleko stepnih krav zelo mastno, gosto in slastno.

Stepno govedo se je tekom časa kaj malo izpremenilo in se ni skoro prav nič zboljšalo. Kako je to mogoče? Ker se živinorejci zanje premalo brigajo, in ker ga izpodrivajo druge, za užitek boljše pasme. No na tem mestu se nam vsiljuje vprašanje, so li plemenite ter razvajene tuje pasme vsekdar in povsod na mestu? — V krajih, kjer je podnebje hladno, in kjer imajo slabo krmo, pokvarijo se kmalu omehkužene pasme ter postanejo stepnim jednake. Za take dežele je zategadelj najumestnejše, da se stepna goveda po mogočosti zboljšujejo, in to se doseže s skrbnim izbiranjem plemenskih živalij, s tečno klajo, s primernim gleštanjem

¹ Če je govedo črne, sive ali rujave dlake, tedaj je smrček sivočrnkast, dočim imajo goveda bele, rudeče ali rumene dlake rudečkasto-bele (rožaste) smrčke.

in z dolgo trajajočim sesanjem mladega naraščaja. Na ta način se ne poviša samo sposobnost za debeljenje, ampak se pomnoži tudi količina mleka.

Stepnemu govedu se prištevajo:

Ogerska pasmina. To jako težko in veliko govedo je domá na Ogerskem in Sedmograškem. Glava mu je kratka, a nos nekoliko izbočen, kar se opaža osobito pri biki. Voli imajo precej debele, izvenredno dolge, daleč ven in navzgor stoječe, nekoliko zavite rogove; krave in biki so kračjih rogov. (Glej sliko 2.) Noge so visoke, zeló močne in trdne

Slika 2. Ogersko stepno govedo.

ter jako koščnate. Dlaka je sivobelkasta, dà, smel bi reči belosivkasta. *Ogerski vol je izmed vseh evropskih goved najboljši delavec; on je jako močen, hiter in zeló vztrajen.*

Podolsko pasmino redijo na Ruskem (od pokrajine „Podolija“ ima ime), v Galiciji, v Bukovini in slednjič v Rumuniji. Podolska živina je mnogo nižjih nog kakor ogerska, in zategadelj se vidi mnogo slabejša in manjša. Flake je rujavkastosive ali pepelnatosive (pepelnate). Njeni rogovi so kračji, kakor pri ogerskem govedu, toda obrnjeni so naravnost navzgor.

Balkansko govedo se nahaja v Bosni in Hercegovini, v Bolgariji in slednjič v deželah evropske Turčije. Flake je temnosive, rujavosive ali pepelnate; prednji del telesa je temnejši od zadnjega. Glava mu je srednje dolga ter pri-
lično ozka; rogovi niso sicer preveč dolgi, ali tudi ne kratki, navadno na stran, navzgor in malo nazaj zakrivljeni. Postave je majhne; živi spitan voli tehtajo do 400 kilogramov, le redko in izjemno nekoliko več. Balkansko govedo je za vprego vrlo dobro, ker je jako vztrajno, trpežno, potrpežljivo, dovolj močno in gledé na klajo prav nič razvajeno. Toda razvija se prav počasi, in tudi debeljenje gre le polagoma izpod rok. Kako je z molžo? Tečno krmljene krave imajo gledé na majhno postavo precej mastnega, slastnega in dobrega mleka. Sploh so manjše balkanske krave boljše za molžo, nego večje ogerske.

Romanska pasmina je domá v gornji in srednji Italiji ter v nekterih krajih španskega kraljestva. Romansko govedo je precej močnejše in večje od balkanskega, kar je pripisovati krvnemu vplivu drugih pasem; sploh pa je povsem podobno stepni goveji skupini.

3. Dolinska ali nižavska goveda.

Dolinska goveja živina je razširjena po mnogih državah in deželah. Ona živi namreč v nižavah Holandije, severne Nemčije, severne Rusije, na Švedskem, Norveškem, v Belgiji, na Francoskem in na Angleškem. Dalje jo držé na Češkem in v Galiciji; sicer pa se nahaja sem ter tja tudi v drugih deželah velike Avstrije, kamor so jo pripeljali umni živinorejci za zboljšanje deželskih goved.

Odkod je nastalo ime „nižavsko ali dolinsko“ govedo? Prvotna domovina dolinski goveji živini so z obilno in bujno travo obrastene *nižave* (doline) v bližini severnega morja, in od teh nižav (dolin) je dobilo govedo svoje ime.

Nížavsko govedo je zeló dolgega, velikega in težkega, ali malo prikupljivega in skoro nelepega telesa. Ves život mu je nekako dolg in voglat. Prednji del telesa je slabejši od zadnjega, dočim je stepno govedo v prvem delu bolj zarodno, kakor v zadnjem. Križ je višji od koma, t. j. nižavsko govedo je vzadi višje nego predi, a stepna pasma ima višji kom kakor križ. Na dolgi in ozki glavi vidimo kratke, k večjemu srednje dolge, fine, tanke, naprej in navzdol obrnjene rogove. Smrček je pri posameznih živalih

sivočrne, a pri drugih rožaste barve. Na srednje dolgem in ozkem vratu visi majhen podvratnik. Hrbet je malo ne raven, križ je od početka zelo širok, a proti koncu se močno zoži ter je razun tega preveč podrt (navzdol viseč). Rep z lepim in obilnim čopom je dolg, toda globoko nastavljen, t. j. visi med obema kostema sednicama naravnost navzdol. Prsi so malo preozke, prednje prsi so premajhne, a trebuh je v primeri k ostalemu telesu velik in širok. Dalje so noge slabe, pretanke, skoro bi smel reči — fine. Dlaka je srednje fina, svetla, koža pa voljna in tanka, a dovolj močna. Kako je z barvo? Nižavska goveda so črnocikaste ali rudečepisane dlake; sem ter tja pa so črna, rujava, ali bela, a to so redke izjeme. Nižavska goved se hitro razvija na domačih, s sočnato travo obrastenih pašnikih, a v tujih krajih, kjer imajo slabo pašo, ne uspeva dobro.

Krave nižavske skupine imajo jako veliko vime, prostorno in široko povimlje (o tem kasneje), skratka, močno razvite mlečne znake. Sploh so za molžo tako izvrstne, da jim je težko najti vrste. Naj dokažem to s številkami! V enem letu se namolze poprečno od vsake krave 3500 litrov mleka. Ali to ni še vse! Kajti posamezne krave največje vrste dajo na leto celo 4000, dà, znane so izjeme, da so namolzli od jedue same krave celo 5000 litrov mleka na leto. Zares velikanske številke! Recimo za vzgled, da se molze 10 mesecev ali 300 dnij. Po tem računu ima vsaka krava $11\frac{1}{2}$, izjemno pa celo $16\frac{1}{2}$ litra mleka na dan. A resnici na ljubo se mora priznati, da je mleko nižavskih krav prevodeno in zaradi tega za pripravljanje surovega masla malo sposobno, toda za sir je prav dobro. Pri vsem tem pa je zelo čudna okolnost, da se kakovost (dobrota) mleka ne more zboljšati niti z najboljšo in najtečnejšo klajo.

Nižavsko govedo se prav hitro razvija, brzo raste in se podebeli v kratkem času; njegovo meso je slastno, fino in tankovlaknato. Spitan vol najtežje vrste tehta do 1200 kilogramov žive teže, kar je občudovanja vredno. Slednjic še nekoliko besedic o sposobnosti za vprego. Dolinski voli so slabi za vožnjo, ker so predrobnih kostij, ker so premalo močni, nezadostno utrjeni, in ker so naposled premalo vztrajni.

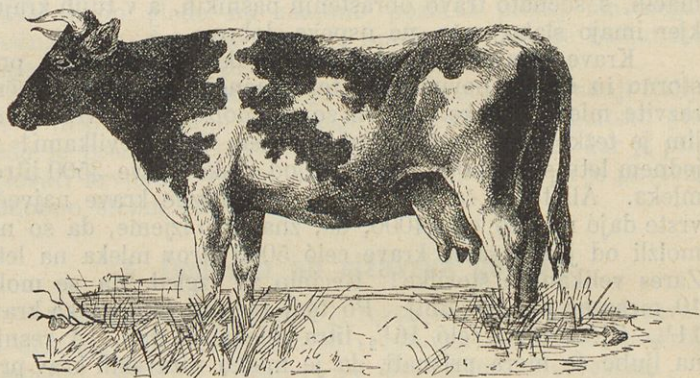
Semkaj spadajo:

Holandska pasma. Holandsko govedo je sicer dolgega, toda bolj voglatega kakor okroglega života. Osobito zadnji del telesa je kaj obilen in zaroden, a prednji je nekoliko slabjši. Glava mu je majhna in ozka, rogovi so kratki,

naprej in na koncu dol obrnjeni. (Glej sliko 3.) Vrat je dolg in ozek, hrbet skoro raven, križ je širok, malo ne štirivoglat, ali proti koncu nekoliko šiljast. Nadalje opazimo, da sta zadnji nogi v skočnih členih malo preveč skupaj stojеči. Trebuh je obilen. Vime holandske krave je izvenredno veliko. Holandsko govedo je najčesče črnocikasto, redkeje rudečepisano ali sivomarogasto. Najbolj na glasu so one živali, ki imajo povsem bele noge, ali vsaj bele krone in biele, kajti to je baje znak čiste pasme.

Amsterdamska ali *frizijska goveja živina* je jednaka holandski. Ime je dobila od dežele, v kateri se nahaja.

Oldenburška pasmina ni holandski samo sorodna, ampak ji je skoro tudi povsem jednaka. Sploh so si vsa ni-

Slika 3. Holandsko govedo.

žavska goveda jako slična in zelo podobna. Oldenburška goveja živina je črnopegasta ali sivocikasta. Glava ji je malo težja, rogovi so nekoliko daljši, in zadnji del telesa je nekoliko manj zaroden, kakor pri holandskem govedu. Nadalje je bolj utrjena, za vprego nekoliko sposobnejša, v klaji malo manj izbirična, toda za debeljenje in za molžo nekoliko manj izvrstna kakor holandska.

Šlezvig-holštajnsko govedo je rudečecikasto, sem in tja pa jednobarvno rudeče brez belih marog. V obče pa je podobno holandskemu, izvzemši ta razloček, da je za spoznanje nižje in nekoliko manj omehkuženo.

Tudi v Belgiji, na Francoskem in na Angleškem redé nižavska, prej popisanim slična in sorodna, samo gledé na barvo in velikost nekoliko različna goveda.

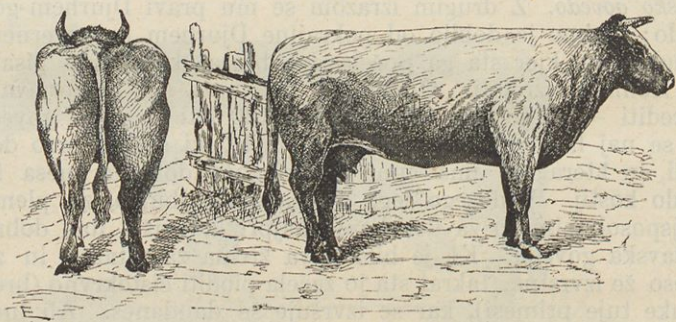
4. Šorthornsko govedo.

Kratkorogo ali šorthornsko govedo je domá na Angleškem. Od ondod se je razšlo po vsem svetu. Kajti živinorejci različnih dežel so ga kupovali in ga kupujejo še dandanes, da zboljšujejo z njim svoja domača goveda, ali da ga plemenijo čistokrvno, t. j. brez tuje krvi. Šorthornsko govedo se nahaja po vsej Evropi, dà, celó v daljni Ameriki in Avstraliji. Udomači se prav lahko povsod tam, kjer so navajeni, živino umno držati in tečno krmiti, samo v zelo goratih krajih in v mrzlem podnebjju ne more uspevati.

„Šorthorn“ pomeni v angleškem jeziku „*kratkorog*“, zatoorej imenujemo šorthornsko govedo tudi *kratkorogo angleško govedo*. Z drugim izrazom se mu pravi Djurhem-govedo; to ime je dobilo od pokrajine Djurhem na severnem Angleškem, kjer sta ga počela dva brata, ki sta se pisala za Kolinka, vzrejati. Omenjena dva moža sta namerjavala zarediti — to je bilo nekako pred 120 leti — tako goved, ki se naj hitro razvija in urno doraste, ki se naj brzo debeli, in ktera naj ima čim več mogoče dobrega mesa in malo kostij. V dosego tega sklepa sta odbirala za pleme najsposobnejša in za debeljenje najprikladnejša, itak dobra nižavska goveda. Ko je bila nova živina za pitanje in za meso že izvrstna, takrat sta jo začela ploditi čistokrvno (brez vsake tuje primesi), kar se izvršuje še dandanes. Ali tudi izmed svojih govejih živalij nista rabila vseh za pleme, ampak sta odbirala samo tiste, ktere so se jima zdele za hitro debeljenje najsposobnejše. Razun tega sta puščala teleta dolgo časa pod vimenom, krmila najboljšo in najtečnejšo klajo in jih tudi gleštala vzorno. Tu imaš, slovenski gospodar, prav lep vzgled, kako se živina zboljša in požlahtni z umnim odbiranjem živalij za pleme prikladnih, s tečno klajo in z umno rejo.

Šorthornsko govedo je lične in čedne postave ter *drobnih kostij*. (Glej sliko 4.) Glava z majhnimi ušesi je fina in ozka. Rogovi so rumenkaste barve, nadalje so kratki, tanki in naprej obrnjeni (kakor pri nižavskih govedih sploh). Smrček je rožast, nikoli ne sivkast. Vrat, na katerem visi majhen podvratnik, je kratek in tanek. Kom je širok, zelo mesnat, toda prav nizek. Kako je s hrbtom? Hrbet, kateri se proti ledju prav nič ne poviša, je popolnoma raven, močno obilen, širok, zalit in zelo mesnat. Ledje je močno široko, z mesom obloženo; križ je izvenredno širok,

raven, z mesom zalit in takorekoč štirivoglat. Kom, hrbet, ledje in križ so povsem vodoravni (glej sliko); torej je hrbet tako visok, kakor križ ali kom. Prednje prsi so zelo široke; trebuh in spodnje prsi malo ne vodoravne. Toda stranskim prsim bi se smelo nekaj očitati; one so namreč premalo široke, t. j. rebra niso dovolj izbočena. Izvenredno tanek rep je nizek, a na korenini je obilen in jako mesnat. Noge so kratke, fine, drobnokoščnate, toda zadnje noge nad skočnimi členi (hlače) so močno obilne in zelo mesnate.¹ Koža je tako voljna, da se čuti pod prstom skoro kakor surovo maslo. Šorthornsko govedo je bele, rumenkaste ali belosivkaste barve; sem ter tja pa je belo s primešanimi rudečimi dlakami. Črna ali rujava dlaka je povsem izključena. Naposled naj

Slika 4. Šorthornsko govedo.

še omenim, da je dlaka šorthornske živine fina, tanka, svetla in kratka, samo na tilniku sem in tja malo kodrasta.

Kratkorogo angleško govedo se odlikuje po sledečih vrlinah: Ono se izvenredno hitro razvija in kaj brzo doraste; že jednoletno živinče more tehtati 700—800 kilogramov žive težine. Meso mu je jako slastno, fino, med posameznimi vlakenci z maščobo prepreženo; ker je drobnokoščnato, tedaj ima primerno malo kostij in tem več mesa. Nekteri zatrjujejo, da so goveda bele barve najboljša za pitanje. Bodi si temu že, kakor hoče, to je živa resnica, da je šorthornsko govedo najboljša pitalna žival vsega svetá. Dalje ima kratkoroga angleška goveja živina to veliko pred-

¹ Iz popisa razvidimo, da so vsi tisti telesni deli, na katerih se nahaja slabejše meso, malo razviti, dočim so oni z dobrim mesom jako obilni. Glava, vrat, rep, noge (razun hlače) so majhni in neznatni, nasproti pa so križ, hrbet, ledje, hlače in prsi jako mesnati in obilni.

nost, da prenaša vnanjost in vse svoje lastnosti prav gotovo na mladiče. Mleka nima mnogo; od marsiktere strani za-trjujejo, da je jedna vrsta krav boljša za molžo nego druga. Šorthornski voli niso za vprego za nič; sploh pa ne pride nikomur na misel, da bi jih vprezal.

Angleži krmijo in glešajo svoja goveda — kakor vse domače živali v obče — zelo umno in skrbno. Teleta puščajo 5–6 mesecev pod vimenom, a po odstavi jim pokladajo najboljše in najtečnejše piče. Angleški živinorejec začne pi-tati tele takorekoč že pod vimenom. Hleve ima čednejše in zdravju prikladnejše, kakor so pri nas marsiktere hiše. Snaženje in držanje je najvzornejše in najumnejše, ki si ga more človek le misliti. Ko nastane mrzlejše vreme, začne Anglež svojo živino pokrivati, da se mu ne prehladi. Toda tako ravnanje je za jako omehkuženo šorthornsko živino potrebno; z njo se mora ravnati, kakor z malim detetom, ker v nasprotnem slučaju se kmalu spači ter izgubi mnogo dobrih svojstev.

Reja čistokrvnih angleških goved bi se pri nas ne iz-plačala, če bi jih tudi tako umno negovali, kakor na An-gleškem. Morda bi utegnil kdo vprašati, kako se vendar to Angležem izplača. Zató, ker je dobra govedina na Angle-škem še enkrat dražja, kakor pri nas. Ker nam ne kaže rediti čistokrvnih angleških goved, priskrbimo si za zbolj-šanje naše domače goveje živine šorthornskih bikov. Kdor bi poskusil plemeniti deželske krave s kratkorogim (šort-hornskim) bikom, tisti bi priredil sčasoma za hitro debe-ljenje vrlo dobro govejo živino.

5. Planinska ali hribovska goveja živina.

Planinsko govedo je razširjeno po srednji Evropi. Proti severu meji na dolinsko, a sosed proti vzhodu in jugu mu je stepno govedo. Goveja živina avstrijskih dežel je veči-noma hribovskega pokolenja. V slovenskih deželah redimo skoro izključno planinska, v nekterih krajih pa se nahajajo po planinskih več ali manj požlahtnjena stepna goveda.

Zakaj neki imenujemo to živino hribovsko? Zatega-delj, ker jo drže večinoma v hribovskih ali planinskih po-krajinah.

Kaj težko, dà, skoro nemogoče je napisati skupnih, vsej hribovski govedi lastnih znakov. Zakaj vendar? Zató, ker je nastala vsled mnogovrstnih križanj, in zaradi tega si

je — kar se tiče telesnosti — precej različna. Iz tega vzroka hočem navesti skupna znamenja le prav na kratko, a v nasledestilo bom raztegnil popis posameznih pasem.

Planinsko govedo je ličnejšega in prijetnejšega telesa kakor nižavsko. Ono ima srednje dolg, povit, zalit in okrogel život, dočim je nižavsko daljšega in zaradi ven štrlečih kostij voglatega čoka. Nadalje ima hribovska živina kračjo in debelejšo glavo, zarodnejši vrat, večji podvratnik, debelejši in bolj visok rep kakor dolinska. No, zdaj bom nekaj povedal, kar je za manjšega živinorejca neprecenljive vrednosti. *Hribovsko govedo je namreč za vse tri glavne dohodke sposobno — ono je dobro za molžo, dobro za debeljenje in dobro za vprego. Vsi trije užitki so utelešeni v srednji meri v jednom samem živinčetu.* To nam bodi migljaj, da je planinska živina za naše slovenske dežele — osobito za male in srednje posestnike — najboljša in najprikladnejša.

Na tem mestu moram naglašati, da bom opisal samo tiste pasme planinskega goveda, ktere so važne za naše razmere. Molčé pa bom preskočil one hribovske živali, ktere ne vplivajo prav nič na govedorejo v slovenskih deželah.

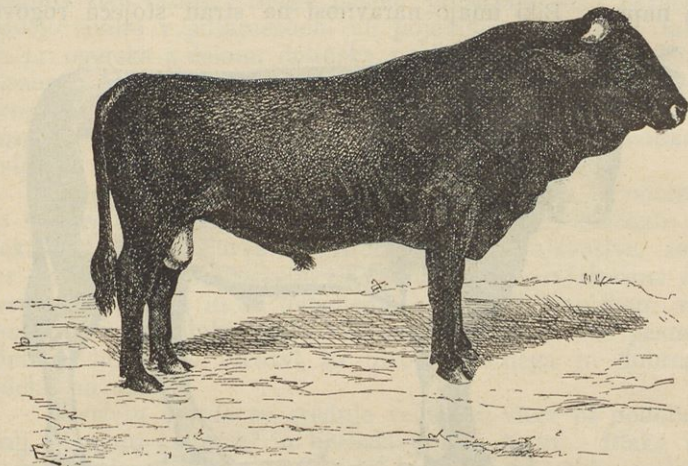
Za slovenske pokrajine so najimenoitnejša naslednja hribovska goveda:

Švicarska jednobarvna pasma je domá na vzhodnem in južnem delu švicarske dežele. Odtod se je razširila po Nemškem in po nekterih avstrijskih deželah.

Švicarsko govedo je srednje dolgega, močnega in lepo povitega čoka; zadnji del telesa je malo višji od prvega. Glava mu je bolj kratka kakor dolga, ali ista je precej široka; nos je malo napet (izbočen), smrček sivočrnkast ter okrožen s svetlejším obročkom. Ušesa so mu velika, široka in tudi od znotraj z dolgo dlako porastena. Rogovi so kratki, debeli, večinoma na stran, navzgor in nazaj zakrivljeni, na koncu vedno črni; biki imajo običajno naravnost na stran stoječe rogove. (Glej sliko 5.) Vrat je kratek, močen, zaroden ter okrašen z velikim podvratnikom. Široki kom se izgublja polagoma v malo uleknjenem hrbtu, kateri se polagoma vzdiguje proti dovoljno razvitemu križu. Precej debel, z velikim čopom okrašen rep je visok. Prsi so široke, zadostno globoke, pleča pa obilna in mesnata. Noge s črnimi parklji so nizke, močne, trdne in zastavne, to se pravi z drugimi besedami, za vprego jako sposobne. Vime je precej veliko — znak dobre mlekarice. Švicarsko govedo je rujavo, temnorujavo, svetlorujavo, sivorujavo, ali sivo

brez belih peg, odtod ime — *jednobarvno*. Na glavi, na hrbtu, po trebuhu in med zadnjima nogama je dlaka nekoliko svetlejša, kakor po ostalem telesu. Gledé na velikost razločujemo veliko, srednje im malo švicarsko govedo. Največje in najlepše živali te pasme redé v kantonu (pokrajini) Švic, in odtod je tudi ime — *švicarsko govedo*.

Švicarske krave imajo na leto poprečno do 2000 litrov mastnega in dobrega mleka; ako se pa krmijo v hlevu s tečno klajo, tedaj se kolikost mleka zdatno poveča (okoli 3000 litrov). Dalje so voli dobri delavci. Kar se pa tiče debeljenja, smeli bi jim marsikaj očitati; ne oziraje se na

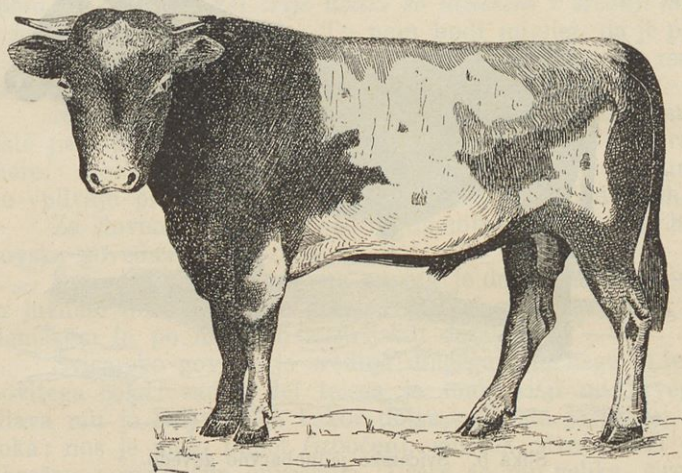
Slika 5. Švicarsko jednobarvno govedo.

to, da imajo debelovlaknato meso, razvijajo se počasno in tudi spitajo se le polagoma. Kar se tiče užitkov za meso in za vprego, so bernska goveda dokaj boljša od švicarskih.

Bernsko govedo ali cikasta švicarska goveja živina se nahaja na zapadni in na severni strani gorate Švicarske. Odtod so jo uvedli na Nemško, Francosko in v hribovite dežele naše Avstrije, da požlahtnijo z njo deželjska goveda. Bernsko govedo je za zboljšanje slabe pokrajinske živine zares izvrstno, ker prenaša svoje lastnosti in telesnost prav gotovo na mladiče. Razun tega se v goratih krajih kmalu udomači in se tudi v nižavah ne izprevrže, samo da mu ne manjka tečne klaje, osobito dobrih pašnikov. Bernska goveja pasma, ktera je za vse tri dohodke boljša od prej po-

pisane jednobarvne, nastala je po medsební plemenitvi (križanju) nižavskih in švicarskih jednobarvnih goved.

Bernsko govedo je *rudečecikasto ali rumenopisano*; bele maroge so različne velikosti, zdaj manjše, zdaj zopet večje. Najbolj čislane so one svetlorumene živali, na katerih se bele pege komaj razločujejo od rumenih marog. Dlaka je fina, koža voljna in ne preveč debela. Na čelu je dlaka daljša, kakor po ostalem telesu, kar smemo trditi osobito o biki. Glava bernskega goveda je srednje velika; rogovi so beli in na koncu rumenkasti, srednje dolgi in različno zakrivljeni: na stran, navzgor in nekoliko nazaj, drugikrat pa na stran in naprej. Biki imajo naravnost na stran stoječe rogove.

Slika 6. Bernsko-simentalski bik.

Vrat je kratek, močen in zaroden; podvratnik je velik. Kom je obilen, hrbet raven in širok, križ zelo mesnat, rep pa precej visok.¹ (Glej sliko 6.) Prsi so široke, globoke in dobro izbokane; trebuh je povit, okrogel, torej ni živinče vampasto. Noge z rumenkastimi parklji so srednje visoke, ali trdne in močne; zadnji nogi od skočnega člena navzgor sta močno mesnati.

V *bernski* pokrajini (kantonu) redé najlepše in največje živali popisane pasme, in od ondod je ime *bernsko govedo*. Največjo živino te vrste imenujejo tudi *bernsko-simentalsko*.

¹ Visok rep ti predočuje slika 6., a nizkega slika 3.

Bernska goveja živina je največja, in gledé na telesnost je ta najlepša izmed vseh planinskih goved. Od jedne krave, ki se goni na pašo, namolzejo na leto poprečno 2000 litrov gostega in mastnega mleka, a v hlevu tečno krmljena krava more dajati do 3000 litrov mleka na leto. Voli so krotki, ubogljivi, močni, vztrajni in kaj trpežni, torej za vožnjo dovolj sposobni. Bernsko govedo je dalje tudi za pitanje dobro. Ono se debeli sicer nekoliko prepočasi, a ko je enkrat spitano, donáša prav dobro in sočnato meso. Največji in najtežji pitanec bernsko-simentalski tehta 1200—1300 kilogramov žive težine. Druge pasme presegajo sicer bernsko govejo živino v posameznem ali pojedinem dohodku, tako na pr. ogerska z delom, dolinska z mlekom in šorthornska z mesom. Ali za vse tri užitke skupaj je bernsko govedo — skoro bi rekel na vsem svetu — najboljše, izvzemši naše domače pingavce in beljance, kateri so mu gledé dohodkov jednaki, toda gledé na klajo manj izbirčni.

Montavonska goveda redé na Predarelskem. Podobna so švicarski goveji živini, samo telo jim je bolj koščnato in nekako voglato. Barve so črnorujave, ali rujavosive, sem ter tja so tudi belopegasta. *Za molžo so nepričakovano izvrstna*, a za delo in za debeljenje slaba. V trapiškem samostanu v Banjiluki sem videl kravo montavonske pasme, ktera je imela po otelitvi 25 litrov mastnega in dobrega mleka na dan.

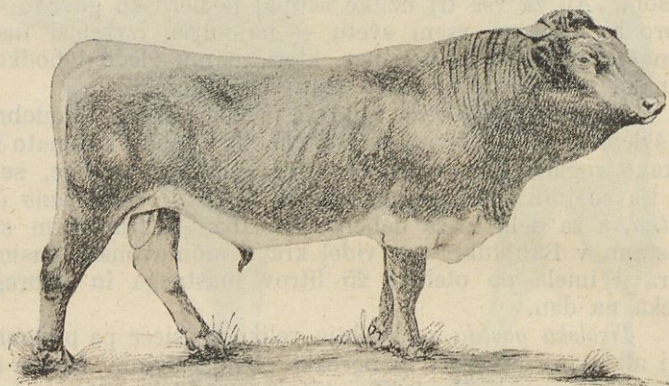
Tirolska goveda so srednje velikosti, sicer pa podobna bolj ali manj švicarski in bernski goveji živini. Dlake so rudeče, rujave ali cikaste (lisaste) in za vse tri užitke srednje dobra. V obče pa imajo na Tirolskem tudi beljanska, oziroma pingavska goveda.

Pingavska pasma je domá na Solnograškem. Od ondod se je razširila na Štajersko, Gornje Avstrijsko, Koroško, Kranjsko, Tirolsko, Bavarsko itd. Na Solnograškem razločujejo tri vrste pingavske goveje živine: veliko, srednjo in majhno. Toda takšna razdelitev nima -- razun velikosti -- posebne važnosti, ker so si vsa pingavska goveda, bodisi že velika ali majhna, jednake vnanjosti in sličnih svojstev. Da pa ima manjša vrsta manj mesa, in da ne more toliko vleči kakor velika, to je jasno brez dokazov.

Velikost živine v planinskih deželah zavisi od krajevnih razmer in od kakovosti zemeljske površine. Kjer so tla bolj ravna in pašniki ne preveč strmi, tam gojé večinoma težke živali, a hribovec z zeló strmimi in jako visoko leže-

čimi planinami ne more vzrediti velikih goved. (Gl. I. knjigo na str. 25.)

Pincgavsko govedo je precej dolgega, okroglega, poviatega in zarodnega života; prvi del telesa je nekoliko šibkejši od zadnjega. (Glej sliko 7. in 8.) Glava mu je kratka, zlasti na čelu široka, smrček je rožast (mesnate barve). Rogovi so belorumeni in na koncu rujavkasti, srednje dolgi, ne preveč debeli, na stran, navzgor in venkaj zaviti. Vrat je primerno dolg, dovolj širok in zadosti zaroden; podvratnik (komžola) je prilično velik. Kom je višji od križa. Zarodni in precej široki hrbet je v sredini malo uleknjen; križ je jako širok in mesnat, rep pa precej visok. Prsi pincgavskega goveda so globoke, široko in zadostno izbočene. Na-

Slika 7. Pincgavsko-beljanski bik.

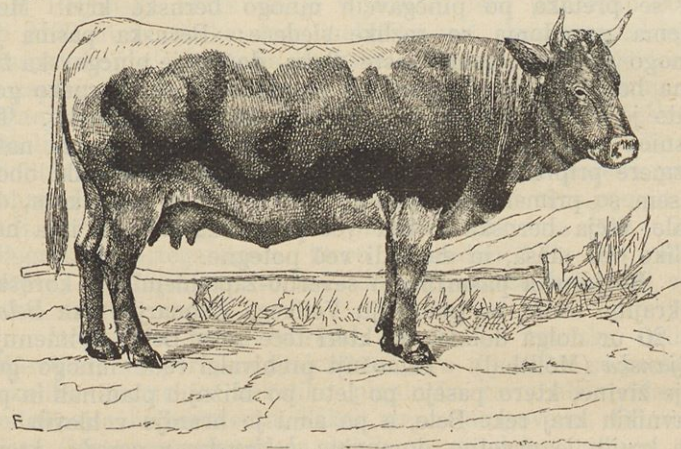
dalje so noge srednje visoke, koščnate in trdne; zadnji nogi od skočnega člena navzgor (takozvane hlače) sta jako razviti, t. j. z mesom zaliti. Krave imajo obilno vime in velike siske, kar znači, da niso slabe za molžo.

Pincgavska goveja živina je rudečkasto-rujavocikasta, včasih pa bolj rumenkastolisasta (pšenične barve). Glava je vedno jednobarvna, t. j. rudeča ali rumenkasta, samo okoli očíj se nahaja belorumen obroček (okrožek). Bela dlaka se začenja na gornjem delu vratú ter se razprostira ali bolj na ozko, ali bolj na široko po hrbtu in ledju; maroga se na križu zdatno razširi ter preide po zadnjih nogah na spodnji del trebuha. Bela pega je na trebuhu močno široka; odtod se vleče maroga po spodnjih prsih, objame obe prvi nogi

ter se konča na podvratniku. Navadno je tudi rep bel, ali pa je samo zgornji del bel, spodnji pa jednak telesni barvi, t. j. rudeč ali rumenkast. Živinski kupci, zlasti prekupovalci, gledajo jako strogo na to, da je gornji del prednjih nog bel (glej sliko), kajti to je baje znak čiste pasme. Glava, stranski in gornji vrat, stranske prsi, lakotnici, trebuh pod lakotnicama ter spodnji del nog so rudeči ali pšenične barve, a ostali del života je bel.

Solnogradčani ne odrejaajo takih telet, ktera se skoté slučajno z belo ali lisasto glavo, ali pa ki niso pravilno marogasta. Zakaj vendar ne? Zató, ker jim je znano, da ni taka živina kupcem povšeči.

Najboljše govedo v avstrijskih planinskih deželah je — pincgavsko. To je osobito zavoljo tega vse hvale vredno, ker

Slika 8. Pincgavska krava.

je že od doma jako utrjeno (ne omehkuženo), ker je krotko, ubogljivo, in ker ni izbirično v klaji. Izkušeni živinorejci so mi zatrjevali, da je večje pincgavsko govedo — kar se tiče krme — zadovoljnejše od manjšega beljanskega.

Kako hranijo pincgavsko govedo v prvotni domovini? — Po letu ga pasó na planinah, jeseni in spomladi na prigorju, a po zimi mu pokladajo sena.

Kako je z debeljenjem in molžo? — Pincgavska živina se sicer hitro razvija, ali za popolno spitanje potrebuje precej časa; končno pa postane močno debela, ima tankovlaktano ter jako slastno meso. Dalje je za vprego zadosti sposobna,

dovolj močna in vztrajna. Pincgavska krava ima v jednom letu 1900—2000 litrov mleka, katero je prav dobro in mastno; ako pa pride na prav dobro klajo, tedaj se kolikost mleka precej poveča. Torej je pincgavsko govedo srednje dobro za meso, za molžo in za vprego; noben užitek ni sicer izvenredno velik, toda vsi trije so primerno dobri.

Plemenske živali pincgavske pasme izročajo svojstva in telesnost prav gotovo na potomstvo. O tem se lahko prepričamo v takih krajih, kjer so uvedli pincgavske, oziroma beljanske bike. Vsa goveja živina dotičnega kraja je postala v nekih letih pincgavcem, oziroma beljancem podobna, da, celó jednaka. Najlepši vzgled za to nam je Gorenjsko.

Pincgavska goveda so podobna v lastnostih in telesnih znakih bernski živini. A temu se ni čuditi, ker je znano, da se pretaka po pincgavcih mnogo bernske krvi. Med obema govedoma so razlike sledeče: Bernska pasma je mnogo svetlejša, rumenkaste dlake, dočim je pincgavska živina bolj rudeča, le izjemoma pšenične barve. Bernsko govedo je v klaji mnogo bolj izbirčno kakor pincgavsko. Ta resnica nam bodi migljej, da je pincgavsko govedo za naše razmere pripravnejše in boljše od bernskega. Dohodki obeh pasem so primeroma jednaki, sevéda s tem razločkom, da malo večja bernska živina več premore, t. j. da ima nekoliko več mesa, in da tudi več potegne.

Beljanska pasmina. V severno-zapadnem delu koroške pokrajine izvira na podnožju Velikega Zvonarja reka *Bela*; do 20 ur dolga dolina, po kateri teče reka Bela, se imenuje *beljanska* (Möllthal). Tamošnji prebivalci redé mnogo goveje živine, katero pasejo po letu po bližnjih planinah in po travnikih kraj reke Bele, a po zimi jo hranijo v hlevih. V teh krajih je prvotna domovina *beljanskemu govedu*, katero je dobilo ime od reke „*Bele*“. Odtod se je razširila beljanska živina po južni in zapadni strani Koroškega, po Štajerskem, Gorenjskem in Tirolskem. V zadnjem času so jo uvedli tudi v Bosno, da zboljšujejo z njo tamošnja deželska goveda.

Beljansko govedo je nastalo iz pincgavskega, ali bolje rečeno: pincgavsko govedo znači to, kar pomeni beljansko, samo da so nadeli zadnjemu drugo ime.

Beljanska pasmina je žive rudečerujave (kakor svež divji kostanj), le redkokrat rumenkastorudeče dlake; sicer pa se nahajajo bele pege na tistih mestih, kakor pri pincgavcih. Jeden del gornjega in spodnjega vratú, kom, hrbet, ledje, križ, gornji del repa ali ves rep, hlače, spodnji trebuh

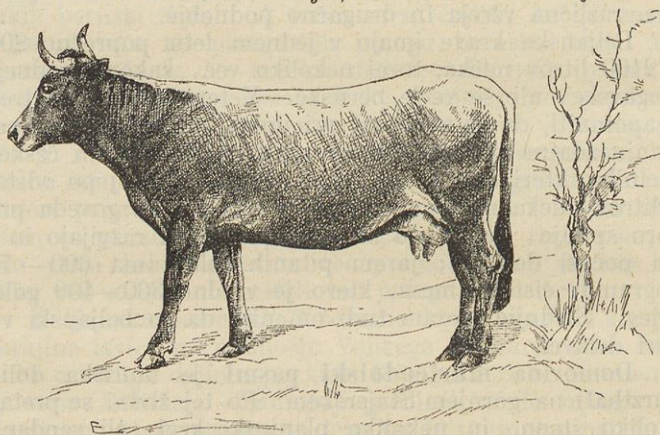
in spodnje prsi so beli, ostali život pa je rudeč. Precej dolgi, rumenkasti, na koncu črnkastorjav rogovi so zakrivljeni na stran, navzgor ter večinoma malo naprej, ali pa tudi nazaj. Sluznica v gobcu, smrček in jezik so lepo rožasti (mesne barve). Hrbet je širok; samice so nekoliko uleknjenega, a voli in biki skoro ravnega hrbta. Križ je obilen; zadnji nogi (hlače) sta polni, z mesom obloženi. Rep je visok. Nadalje so prsi zadostno globoke, široke in izbočene, torej za velika pljuča dovolj prostorne. Srednje dolge in precej trdne noge so nekoliko tanše, kakor pri pingavcih. Sploh je beljanska živina nekoliko drobnejših kostij, tanše kože, nekoliko nižjega, lažjega in ne tako lepo povitega života, kakor pingavska, kar je povzročila drugačna klaja, različna vzreja in drugačno podnebje.

Beljanske krave imajo v jednom letu poprečno 2000 do 2100 litrov mleka, torej nekoliko več, kakor zarodnejše pingavske, ali še večje bernske. V tem oziru si je treba še zapomniti, da se mlečnost pri dobri krmi in pri umnem držanju zdatno poveča. Jaz poznam na pr. v Bosni češkega naselnika, kateri dobiva od svoje beljanke precej po odstavi 16 litrov mleka na dan. Nadalje se beljanska goveda prav dobro spitajo, dasiravno se malo prepočasi razvijajo in se tudi počasi debelijo; jarem pitanih volov ima 600—700 kilogramov čistega mesa, katero je vredno 300—400 goldinarjev. Slednjič moram tudi omeniti, da so beljanski voli dobri delavci.

Domovina **muricodolski pasmi** je muriška dolina (Mürzthal) na gornjem Štajerskem. Po tej živini se pretaka nekoliko stepne in nekoliko planinske krvi, ali vendar je podobnejša hribovskemu, kakor stepnemu govedu. Od zadnjega (stepnega) goveda je dobila precej dolge rogove, izbočen nos (kar se opaža zlasti pri bikih), izvenredno sposobnost za vprego in mogoče da tudi nekoliko barve.

Muricodolsko govedo je dolgega, ozkega, vsled vèn štrlečih kostij voglatega, torej nelepega telesa; zadnji del života je za spoznanje slabejši (šibkejši) od prvega. (Glej sliko 9.) Glava mu je dolga in ozka; a tuji živinorejci, ki kupujejo za plemo, posegajo rajši po takih bikih, ki so kračje glave. Rogovi so tanki, na stran, navzgor, naprej in na kraju malo nazaj zaviti, rumenkastobeli, a na koncu so vedno črni. Smrček je sivočrnkast ter ima v sredini med nosnicama svetlejšo, trikotu podobno, z ostjo navzgor obrnjeno pego (Δ). Vrat je srednje dolg, podvratnik precej velik.

Kakšen je hrbet? Hrbet je nekoliko uleknjen in proti ledju polagoma se vzdiguje, v obče pa malo preozek. Križ je oster, ozek, voglat ter podrt (navzdol viseč). Rep je nizko nastavljen. O prsah mi je omeniti, da so sicer globoke, ali malo preozke. Nadalje so noge s črnimi parklji visoke, debeloščne, zastavne, trdne in močne, za delo kakor stvarjene; zadnji nogi od skočnega člena navzgor (hlače) pa sta premalo mesnati. Dlaka je *siva*: *jazbečevo siva*, *sivočrna ali sivosvetla*. Na prednjem delu telesa je dlaka navadno bolj temna, kakor na zadnjem; dalje je dlaka na čelu in na tilniku rumenkastorujava in nekoliko daljša (pri bikih celó kodrasta), kakor po ostalem telesu. Vsak posamezni las je dvobarven: v sredini temnejši, a na koncu svetlejši.

Slika 9. Muricodolska krava.

Krave imajo majhno vime ter dolgo, ozko povimlje, torej se ni nadejati mnogo mleka. In zarés namolzejo od jedne krave v vsem letu samo 1400—1500 litrov mleka, katero pa je — kar moramo hvalno poudarjati — jako dobro, mastno in gosto. Na leto 1500 litrov mleka ni mnogo, toda krava stepne pasme ga ima še manj, komaj tretjino toliko. Tuji živinorejci, kateri so si nakupili muricodolskih goved, pritožujejo se često, da imajo krave izvenredno malo mleka. V takih slučajih se je menda pripetilo, da so si nakupili ogerskih (stepnih) krav namesto muricodolskih. Kajti nekteri — le nekteri pravim — posestniki iz muriške doline prodajo svoje plemenske živali za drag denar ter si nakupijo podobnih, toda cenejših ogerskih, katere spečajo kasneje z ime-

nom „muricodolskih“.¹ Iz te navedene, ne baš lepe navade izvira menda ne povsem resnična trditev, da so muricodolske krave prav slabe za molžo.

Muricodolska goveda niso za meso ter za debeljenje nič kaj posebnega. *A kar se tiče vprege, ne morem jih zadostno pohvaliti*; naj zadostuje, ako povem samo to, da so muricodolski voli za ogerskimi najsposobnejši za vožnjo, in da so sploh najboljši delavci izmed vseh, v slovenskih pokrajinah se nahajajočih goved.

Marijinodvorsko govedo. Umni in marljivi redovniki (benediktinci) iz Sv. Lamberta in Marijinega dvora na jugozapadu gornje Štajerske so si vzredili posebno govejo pasmino, katero imenujemo *marijinodvorsko*. Omenjeno govedo je razširjeno po vsem zapadnem delu gornje-štajerske dežele, nadalje po Koroškem, deloma po Kranjskem ter po Gornjem in Spodnjem Avstrijskem.

Ali je marijinodvorska pasmina dobra za užitke? — Prav dobra in vse hvale vredna. Jedna krava donaša na leto 1800—2000 in izjemno tudi več litrov mleka, katero pa je — da povem golo resnico — nekoliko prevedeno. Marijinodvorsko govedo se hitro razvija, kmalu doraste in se tudi prilično brzo spita; razun tega mu je meso prav dobro, jako okusno in zeló sočnato. Skratka, marijinodvorsko govejo živino prištevamo v vrsto najboljših pitalnih goved v Avstriji.

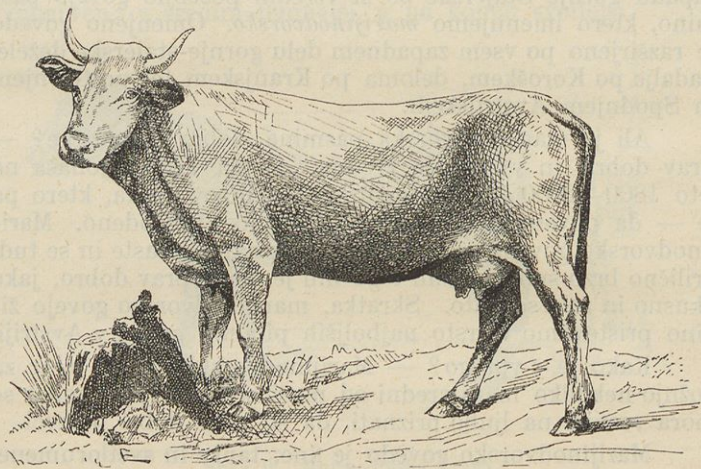
Kako je z vprego? — Marijinodvorski voli so sicer za vožnjo nekoliko manj vredni od muricodolskih, ali vendar se mora resnici na ljubo priznati, da so prav dobri delavci.

Marijinodvorsko govedo je fine, tanke in svetlorumene, pečeni žemlji jednake dlake (muricodolska goveda so siva). Po telesu nima navadno belih marog; bele pege se nahajajo sem ter tja le na glavi, ali pa je izjemno vsa glava bela. Ušesa, pleča in vrat so za spoznanje temnejše barve, kakor ostalo telo; smrček, jezik in sluzna kožica v gobcu so rudečkasti, a pri muricodolcih temnosivi. Koža je sicer debela, ali vendar voljna (elastična) in, kar se tiče barve, tako lepo svetlorudeča (rožasta), da se blišči rudečkast odsev skoz dlako; nasproti temu pa ima muricodolsko govedo črno kožo.

Marijinodvorska živina je dolgega, močnega in dobro mesnatega telesa. Glava ji je majhna, osobito proti smrčku

¹ To mi je pravil tovariš, kteremu so tamošnje razmere dobro znane.

ozka. (Glej sliko 10.) Sem ter tja se opaža nekoliko izbočen nos, kar pa ni pravilo, ampak le redka izjema. Rogovi so svetlorumenkasti in na koncih rujavkasti; repni čop in parklji so rumenkastorujavi, a pri muricodolcih črni. Vrat ji je srednje dolg in precej mesnat, podvratnik (komžola ali kreželj) pa tanek in prilično velik. Hrbet je nekoliko ulek-njen, proti ledju polagoma se vzdigujoč, križ pa je srednje širok, precej mesnat, ali vzadi malo preveč navpičen. Dalje ima marijinodvorsko govedo nizek, dolg in tanek rep. Prsi mu niso široke in so tudi nekoliko premalo globoke. Noge ima slednjič visoke in dovolj trdne, samo zadnji nogi od skočnih členov navzgor sta premalo mesnati.

Slika 10. Marijinodvorsko govedo.

Murbodensko govedo izvira od marijinodvorske in muricodolske živine, torej je mešanica obeh ravno imenovanih pasem. Ali kar se tiče telesa, je podobnejše zadnjemu (muricodolskemu) kakor marijinodvorskemu.

Kakšnega telesa je murbodensko govedo? — Glava s srednje dolgimi, rumenkastimi, na koncih črnimi, na stran, navzgor in malo naprej zakrivljenimi rogovi, je dovoljno dolga in precej široka. Smrček mu je sivočrn s takšnim svetlim trikotom, kakoršnega smo opisali pri muricodolcih. (Glej str. 41.) Precej močen vrat je okrašen z dolgim podvratnikom. Kom je visok in tudi širok, hrbet skoro raven in obilen, ledje je široko, križ je precej razvit in zadostno

mesnat. Rep z obilnim, deloma črnim, deloma belim čopom, je visoko nastavljen. Prsi so precej široke in prilično globoke. Oplečje je močno; noge so visoke, zastavne, debelokošcnate in trdne. Parklji so črnkasti, ali rujavkasti in črno obrobljeni. Dlačja barva je temnorujava, samo okoli očíj se nahajajo svetlejše pege. Slednjič je koža debela, ali vendar mehka.

Murbodenska živina, katero imenujejo tudi „štajersko“, nahaja se v okolici Judenburga, Knittelfelda in Sv. Mihela (v štajerski kronovini). Kakšna je vendar za užitek? *Dobra, mnogo boljša od muricodolcev*. Za časa molžne dobe, t. j. v 300—330 dneh namolzejo od jedne krave 1800 litrov mleka, torej 300—400 litrov več, kakor od muricodolske. Tudi za pitanje je murbodensko govedo mnogo sposobnejše od muricodolskega. Za vprego je sicer za spoznanje slabejše, toda navzlic temu moramo priznati, *da so murbodenski voli — izvrstni delavci*.

Labodsko (lavantinsko) govedo se nahaja na vzhodnem delu koroške in na zapadnem štajerske dežele, torej na koroško-štajerski meji. Sorodno je marijinodvorski goveji živini. Telesa je dolgega, močnega, okroglega, povitega, ličnega in prikupljivega. Noge niso sicer preveč debele, ali jako visoke. Precej debela, svetlorudečkasta (rožasta) koža je mehka ter porastena s fino, belo, rumenkastobelo ali belosivkasto dlako. V ostalem pa je labodska živina podobna marijinodvorski. Ko bi smel na njej kaj grajati, povedal bi samo to, da ji je križ malo prešibek, in da so hlače premalo mesnate.

Dobro spitan vol more imeti 400—450 kilogramov čistega mesa, o čemur sem se prepričal večkrat v beljaški klavnici. Sicer se pa tudi precej dobro razvija ter se dovolj hitro debeli. Meso mu je tankovlaknato, z maščobo prepreženo in jako slastno.¹ Dalje je labodska živina dobra za vprego, in tudi gledé molže ji ne smemo nič očitati, kajti jedna krava ima na leto poprečno do 1800 litrov mastnega mleka.

6. Pokrajinsko ali deželsko govedo.

Deželska goveda so nekaka mešanica; ona ne spadajo k nobeni doslej opisanih pasem. Sicer so podobna sem ter

¹ Znano mi je, da so plačevali mesarji cent mesa labodskega goveda po goldinarju dražje, nego meso beljanske živine.

tja nekoliko dolinski, druga pa hribovski živini; toda najbolj slična so — ako smemo sploh o sličnosti govoriti — majhnim vrstam stepne goveje živine.

Pokrajinskim govedom prištevamo vse one živali, ktere redé v takih krajih, kjer je živinoreja prav malo, ali bolje rečeno, prav nič razvita, kjer se ne brigajo niti za umno držanje, niti za pravilno rejo. V slovenskih deželah spada k pokrajinski živini nekaj goved po Dolenjskem, Notranjskem, na Krasu in po Goriškem. Nikakor pa ne smemo misliti, da nimajo v navedenih krajih lepe in za različne dohodke koristne živine. Nekteri gospodarji hranijo namreč prav dobre in lične, iz tujine vpeljane, ali s pridnostjo in umnostjo domá prirejene živali.

Deželska goveda so kaj različne telesnosti in nejednakih svojstev. Pri njih ni stanovitnosti, niti v velikosti, niti v zunanosti, niti v barvi, niti slednjič v užitkih. Ko bi hotel vendar kaj skupnega povedati, rekel bi samo toliko, da je deželsko govedo najmanjše, najbolj utrjeno (to je njegova najlepša lastnost), da pa ni posebno prida niti za meso, niti za mleko, toda za vprego ni ravno preslabo.

Doslej smo slišali o pokrajinski goveji živini le prav malo dobrega. Zakaj pa je vendar tako slaba? Ali je res tako pokažena, da je ni mogoče zboljšati? Na to vprašanje sledeči odgovor: *Živinorejci bi jo lahko predrugačili in zdatno zboljšali, ko bi jo umno držali, tečno krmili, in ko ne bi puščali vsake pokveke za pleme.* Le oglejmo si goveda zvedenega posestnika, katerih ni ta kupil na Holandskem, niti v Švici in tudi ne na Solnograškem, ali vendar so precej lepa, imajo srednjo mero mleka, so dobra za vožnjo, in tudi mesarji se jih ne ogibljejo. Odkod je le dobil takšno živino? Iz svoje domače, deželske jo je vzredil. Glej ga no razumnika! Kako je vendar ravnal, da ga v prihodnje lahko tudi mi posnemamo, zató da dosežemo v govedoreji več dobička kakor doslej. Takó-le:

1.) On odbira za pleme izmed domačih živalij najboljše in najsposobnejše; toda on ne izbira samo enkrat, temveč zaporedoma in stanovitno. Vsake, tudi najmanjše telesne napake (o tem kasneje) se skrbno ogiblje. Ktero živinče se mu ne vidi za razplodbo prikladno, onega nikoli ne pripušča, ampak ga redi samo za delo in za vožnjo, a slednjič ga proda v mesnico.

2.) Razumen gospodar plemeni jednako govedo z jednakim in najsposobnejše z najprikladnejšim, t. j. svojo naj-

lepšo in najboljšo kravo vodi k onemu juncu, kateri ji je najbolj sličen in za plemenitev najbolj sposoben.

3.) Nikoli ne pripušča niti prestare, niti premlade živine, ker mu je znano, da je pri prvi že oslabela životna moč, a pri drugi je še ni. Telico vodi tedaj, ko je dovršila $1\frac{1}{2}$ leto, ter jo pripušča do 10., ali k večjemu do 12. leta; junca pripušča še le tedaj, ko je dovršil 18—20 mesecev, ter ga pusti plemeniti do 5. ali 6. leta.

4.) Breje krave krmi prav tečno, a zadnjih 14 dnij pred storitvijo jim pritrga nekoliko piče; dalje jih varuje vseh škodljivostij, ki povzročujejo zvrženje. (Glej v I. knjigi na 132. strani.)

5.) Tele pusti dolgo časa pod vimenom. Po odstavi, katero izvrši polagoma, hrani ga tečno in drži umno, ker mu je znano, *da si na ta način poveča in tudi zboljša goveda*. Ko je tele nekoliko odrastlo, izpodi ga za lepega vremena v tekališče, ali vsaj na vrt, da se v svežem zraku po volji naskake; hoja na planem pospešuje namreč razvijanje in rast ter utrjuje zdravje.

6.) Tudi že odrastlo živino krmi kar najbolj tečno; on se drži resničnih pregovorov: „Dobra klaja — lepa živina“, in „pasma prihaja skoz gobec“. Razun tega snaži svoje živali ter jih umno glešta, postavlja zdrave hleve ter skrbi, da so isti čisti in vedno dovolj gorki; tudi v tem se ravna po pregovoru: „Snaga in strežba sta pol krmljenja“.

Tako odreja umni gospodar svojo živino. Njegov trud ni zastonj, temveč se mu prav dobro izplačuje. Na ta način si je vzredil koristna domača goveda, in ni mu treba segati po dragih tujih pasmah. On je svoja goveda zdatno zboljšal, dasiravno jih ni požlahtnil. Seveda pa mu gre zboljšanje še hitreje izpod rok, ako si priskrbi krajevnim razmeram in domačim kravam primernega bika plemenite pasme.

7. Ktera goveda so najprikladnejša za slovenske pokrajine?

Ako zapustimo v duhu domači kraj in se ozremo malo po svetu, vidimo goveje pasme, ktere so za posamezne užitke kaj izvrstne. Tako na pr. so holandske in montavonske krave vrlo dobre za molžo, šorthornsko govedo je izvrstno za debeljenje, a ogerski vol je najboljši za vožnjo. Ali to so samo jednostranski dohodki, kajti za ostala dva užitka je vsaka izmed omenjenih pasem dokaj slabejša.

Ali bi se izplačala v naših krajih čistokrvna reja prej navedenih živalij? — *Ne*, glasi se odgovor na to vprašanje. Holandsko govedo ima v svoji prvotni domovini izvrstne pašnike s sladkimi in bujnimi travami, dalje primerno podnebje, zelo dobre hleve in kaj umno strežbo. A pri nas vsega tega ni. Našemu živinorejcu primanjkuje namreč večinoma dobrih pašnikov, dalje se ozira premalo na gleštanje, a tudi podnebje je pri nas drugačno. Holandsko govedo bi se v naših krajih kmalu spačilo in bi izgubilo mnogo dobrih svojstev. Torej ni čistokrvna holandska in njej sorodna živina za našega kmeta. Toda za požlahtnjenje deželskih goved ni prenapačna, ker poviša pri potomstvu količnost mleka in povzroči hitrejše debeljenje. Pa tudi reja čistokrvnih šorthornskih goved ni za naše razmere priporočljiva. Pomisliti je namreč, da so kratkoroge angleške živali navajene na najtečnejšo krmo in na najvzornejšo strežbo. Tega pa pri nas ni. Z našo govedorejo bi šlo rakovo pot, ko bi hoteli odrejati čistokrvna šorthornska goveda. Recimo pa za vzgled, da bi jih izkušeni živinorejci baš tako skrbno govali kakor Angleži; ali tudi v tem slučaju bi se reja ne izplačala, ker je v naših krajih meso mnogo cenejše, kakor na Angleškem. Ako si pa priskrbimo šorthornskega bika ter z njim plemenimo deželske krave, tedaj bode potomstvo hitreje rastlo ter se bode boljše in uspešneje debelilo. *Ogerska goveja* živina je sicer za delo izvrstna, srednje dobra za pitanje, toda mleka ima izvenredno malo. Stepno govedo ugaja za mrzlejše kraje,¹ ker je jako utrjeno; dalje je na mestu tam, kjer potrebujejo dobrih delavnih volov, in kjer ne morejo slednjič mleka lahko spraviti v denar. Naš gospodar pa ne redi govejih živalij za posamezne dohodke, ampak za vse tri glavne užitke: za meso, za mleko in za vprego. Zategadelj si mora preskrbeti takih goved, ktera so za vse tri dohodke dobra.

Kako je z deželskimi govedi? — Naša pokrajinska goveja živina se more sicer toliko izboljšati — kakor smo slišali v prejšnjem sestavku — da je za vse tri glavne užitke prilično sposobna. Toda umni živinorejci tujih krajev redé takšna goveda, ktera so za meso, za molžo in za vprego mnogo boljša, nego naša najskrbneje držana pokrajinska. Teh goved si bomo torej pridobili za naše kraje, ona veljajo za naše živinorejce.

¹ V naših slovenskih deželah pa ni Bog vé kako mrzlo.

Ozrimo se malo nazaj in oglejmo si *bernsko govedo*. (Glej stran 36.) Isto donaša na leto okoli 2000 litrov dobrega mleka. Voli so močni, trdni in krotki delavci; dalje se dobro spytajo ter postanejo zelo težki. Torej si bomo nakupili kar bernskih plemenjakov, misli si morda kdo, ter bomo z njimi plemenili deželске krave. Le počasi, prijatelj! Navaden poljedelec ne sme tako ravnati; samo premožnejši gospodarji in društva si morejo omisliti bernskih bikov. Cikasti švicarski junci so namreč že na mestu jako dragi, a vrh tega so tudi stroški za dogon precej veliki. Nadalje je treba premisliti, da so bernska goveda precej izbirčna, in da so navajena na dobre pašnike. No, zakaj bi pa vendar hodili po bike plemenjake v daljno Švico, ker se nahajajo bližje tako dobri junci, kakor so cikasti bernski, ali še boljši od jednobarvnih švicarskih. Tudi v naši Avstriji imamo goveda, ktera so za naše razmere sposobnejša od švicarskih, in sicer iz tega vzroka, ker so manj omehkužena, in ker niso v klaji tako močno izbirčna. V mislih imam namreč *pingavsko, beljansko, marijinodvorsko, murbodensko, labodsko (lavantinsko) in muricodolsko govejo živino*.

Pingavska pasma je velika, lepa, krotka ter je dobra za meso, za mleko in za vprego. Dalje ni gledé klaje preveč izbirčna. *Beljanska pasmina* je slična pingavski, in ker je nekoliko nižja, zato se bolj prilaga našemu deželskemu govedu. Obe živali prenašata telesnost in svojstva s precejšnjo gotovostjo na mladiče. Sem ter tja slišimo govoriti, da uspevajo beljanci in pingavci samo v goratih krajih. Ali ta trditev ni povsem resnična. Omenjena goveda napredujejo tudi v nižavah, samo dobre klaje jim dajaj in umno jih drži. Zategadelj si jih smejo omisliti brez obotavljanja tudi dolinci po Notranjskem, Dolenjskem in Goriškem. *Pingavska, oziroma beljanska goveda so najboljše in najprikladnejše živali za vse slovenske pokrajine*. — No, zdaj naj sledi nekoliko razločkov. Večja pingavska goveja živina je boljša za vprego, raste hitreje, in pitanci se rajši debelijo, a manjša beljanska živina je bolj mlečna, ali kar se tiče pitanja in vožnje, pa za trohico slabejša. Gledé na to dajemo tá-le nauk: Kjer se mleko lahko strži, tam so na mestu manjše beljanske živali, a za pitanje, oziroma za vprego, naj se vzrejajo največja in najtežja pingavska goveda.

Muricodolsko govedo je gledé pitanja in molže slabejše od pingavskega, ali kar se tiče vožnje, presega ga zdatno. Ker ni muricodolska živina v klaji izbirčna, in ker je za-

dostno utrjena, zategadelj ugaja osobito za one kraje, kjer vozijo večinoma z voli.

Marijinodvorska živina je gledé hitre rasti in gledé uspešnega debeljenja najboljša izmed vseh goved, v Avstriji se nahajajočih. Ker mora biti posestniku na tem ležeče, da se mu goveda čim hitreje in kar najbolj podebelijo, zato je priporočati, da si priskrbi za izboljšanje deželskih goved marijinodvorskega junca. Kako je z molžo? Tudi gledé na ta užitek je marijinodvorska goved dobra. Voli so za vprego prav dobri. Zaradi teh lastnostij je marijinodvorsko govedo za požlahtnjenje pokrajinskih živalij boljše in mnogo prikladnejše kakor muricodolsko. Labodska goveda so jednaka marijinodvorskim.

Murbodensko govedo je za vse tri glavne užitke dobro, a vrh tega je mnogo lepšega telesa kakor muricodolsko. Za molžo in za pitanje je boljše, toda za vprego je za spoznanje manj vredno od muricodolcev. Ali vendar naj nihče ne misli, da niso murbodenski voli dobri za vprego — oni niso samo dobri, ampak izvrstni. Murbodenci so torej vrlo dobre in za požlahtnjenje naših deželskih goved jako prikladne živali.

Po teh opazkah pridemo do sledečega zaključka: *Pincgavska, oziroma beljanska goveja živina je vrlo dobra in koristna ter uspeva ne samo v goratih, ampak tudi v nižavskih pokrajinah; ona bodi slovenskemu posestniku pravi vzor ali pralik dobrih živalij. Dalje je marijinodvorska pasma vse hvale vredna, bodisi za požlahtnjenje ali čistokrvno rejo. Zatem sledé: murbodenska, labodska in muricodolska goveda. — Kameniti kraji, tako na pr. Kras, niso pripravi za rejo velikih pasem; tam je najbolj na mestu mala vrsta utrjenih stepnih goved.*

Pri nakupovanju tujih juncev je gledati po mogočosti na barvo. Ona ne vpliva sicer na dobroto dotičnega živinčeta, ali vendar se je ozirati tudi na lepoto, in to posebno tam, kjer se ne prodajajo goveda naravnost mesarju. Ako je domača živina temne, črne ali sive barve, tam se prilaga murbodenski, muricodolski ali jednobarvni švicarski junec. Za belo ali rumenkasto živino si omislimo rumenkatega marijinodvorskega, ali bolj svetlega labodskega bika. Tisti posestniki pa, ki imajo večinoma rudeče ali rudečecikaste krave, naj skrbé za pincgavske, beljanske, in slednjič, če je mogoče, za bernske plemenjake. V obče pa prenašajo rudečecikasti beljanci in rumenolisasti pincgavci svojo

barvo tako gotovo na potomstvo, da jim postane isto v kasnejših kolenih popolnoma jednako.

Nadalje se je pri odbiranju tujih pasem ozirati na velikost. Vpeljani junci morajo domačo živino zboljšati in tudi *povečati, zatorej naj bodo nekoliko večji od krav*, ker s tem je mogoče doseči, da bo postajalo potomstvo od kolena do kolena večje in zarodnejše.

Opomba. Gori navedene opazke (o vrednosti tujih pasem za slovenske pokrajine) ne veljajo za vse slučaje. Tu smo se ozirali le na manjše in srednje gospodarje. Premožni in umni veleposestniki, kateri imajo na razpolaganje dovolj tečne klaje in zvedeno družino, morejo vzrejati čistokrvna nižavska, švicarska, šorthornska ali še druga goveda. Ali pa s tako rejo dovolj priredé, t. j. ali se jim ista izplača, to je seveda drugo vprašanje. Toda nekteri premožni ljudje ne gledajo toliko na denar, temveč redé izvenredno lepe živali bolj iz baharije in ponosa. A navadnemu živinorejcu ni na tem ležeče, ampak njemu je gledati, odkod bode imel več dobička.

8. Konji jutrovih dežel.

Konja rabimo za vožnjo, za ježo in za nošnjo tovorov.

Jahalni konj, kateri naj bo 155—165 centimetrov visok, mora imeti majhno glavo, tanek vrat ter dolgo in poševno oplečje. Kom mu bodi visok in dolg, hrbet trden, širok in kratek, ledje obilno, močno in kratko, križ pa dolg. Prednje in stranske prsi naj bodo čim širje. Noge z zarodnimi členi morajo biti precej dolge in dovolj trdne; bicelj bodi močen, a predolg in preveč navpičen ne sme biti.

Konj za kočije naj bo večji, daljši in močnejši. Hrbet bodi precej dolg, a jahalni konj mora imeti kratek hrbet.

Kmetijski konj naj ima zarodne in debele kosti ter zastavne noge. Glava bodi srednje zarodna, vrat kratek, toda močen, a prsi velike in široke. Dalje mora biti ravnega hrbta, širokega križa in srednje velikosti (155—165 centimetrov).

Težki vozni konji naj bodo večji in v vsem zarodnejši od kmetijskih.

Tovorni konj je majhen, ali jako koščnat, vztrajen in zeló trdnih nog.

Zavoljo lažjega pregleda hočemo razdeliti konjske pasme po deželah, v katerih se nahajajo, in sicer takó-le: 1. Konji jutrovih dežel, 2. angleške konjske pasme, 3. konji

avstrijsko-ogerskega cesarstva, in 4. najimenitnejši konji po ostalih deželah.

Jutrove dežele imenujemo prav za prav one azijatske pokrajine, ktere leže od nas proti vzhodu. Ali vendar prištevamo k njim izjemno tudi Arabijo, Egipet, Perzijo in turške dežele v Aziji.

Najplemenitejši in najlepši konj jutrovih dežel je:

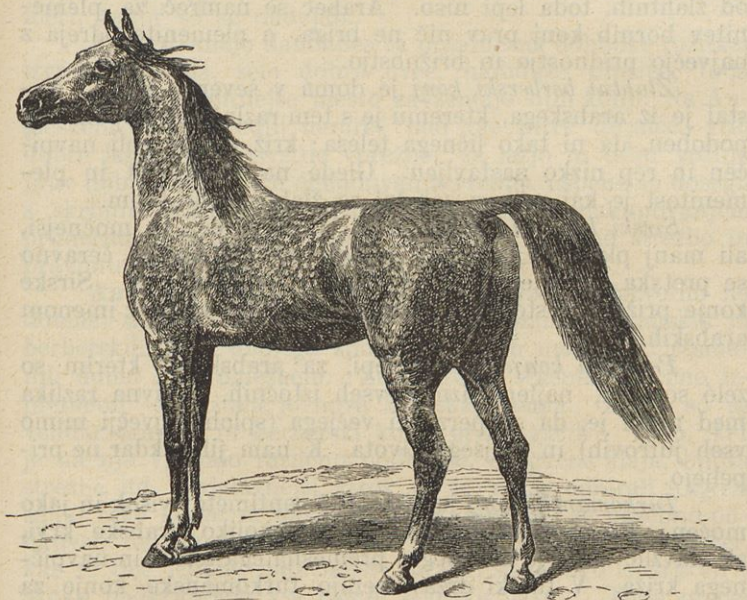
Arabski konj. Maloverjetna pravljica trdi, da izvirajo arabski konji od onih kopitarjev, ktere je imel svoje dni modri kralj Salomon. Druga bolj verjetna govorica pa pravi, da je arabski konj potomec peterih kobil Mohameda, ustanovitelja mohamedanske vere.

Arabci pravijo svojim najplemenitejšim konjem, ktere delijo v 5 pasmin, *kohlani*. Iz dežele jih ne dajejo radi; posebno kristjan mora odvagati žlahtnega arabskega kopitarja skoro z zlatom. Kajti krivovernemu Arabcu se zdi pregrešno, dati svojega ljubega konja krščenemu človeku. Zategadelj pa je jako verjetno zatrjevanje, da je večina z imenom arabskih k nam pripeljanih konj le sirskega pokolenja. Bodisi temu, kakor že hoče, toliko je vendar resnica, da so prignali v dvorno kobilarno v Lipico in Prestranek (Notranjsko) nekoliko najžlahtnejših arabskih konj.

Plemeniti arabski konj je v resnici kaj lepa žival — najlepša izmed vseh kopitarjev vsega sveta. Ali še več kakor lepota, vredna je njegova hitrost in urnost. V hlevu stoječega ne ceniš sicer mnogo, ker se prezaspano drži. Korakoma idoč se rad izpodtika, ali v diru (keďar dreplje) in v skoku pokaže še le svojo posebnost in izvenredno hitrost. V diru stegne in privzdigne glavo, nosnice se mu povečajo, griva in rep mahata v zraku, velike oči se živo leskečejo, in žival dirja kakor — blisk. Razun lepote in hitrosti moramo še to pohvalno omeniti, da je arabski konj jako poučen, in da strpi sila mnogo. Primeri se, da ne dobi po ves dan vode in po dva dni ne klaje, ali vendar ga jahajo brez konca in kraja. V prvotni domovini sta mu najnavadnejša klaja ječmen in trava.

Arabski konj je táke-le vnanjosti: Lepa, suha in lična glava se sme imenovati prej kratka kakor dolga. Ušesa so srednje dolga, gibčna in na koncih malo nazaj zakrivljena. (Glej sliko 11.) S svetlo, kratko in fino dlako pokrita koža je tako tanka, da vidiš lahko pod njo ležeče krvne žile, t. j. *konj je suh*. Čelo je široko, ravno, suho, t. j. krvne žile moreš prešteti; nos je navadno raven. Lice (glej „Domači

Živinozdravnik“ str. 27., slika 1., številka 6.) je precej veliko in obilno; medčeljustni prostor je širok. Ustne so tanke in kratke, nosnice pa velike in prostorne. Oči, iz katerih se bere poučnost in iskrenost, so velike, bistre in živo bliščeče. Z lepo, fino, posebno na tilniku precej dolgo grivo okrašen vrat je primerno dolg, suh in proti tilniku nekoliko izbočen. Visok in dolg kom preide v raven in močen hrbet, kateremu sledi kratko, široko, obilno in polagoma se povišujoče ledje. Križ je raven, dovolj obilen in precej dolg, na obeh straneh

Slika 11. Arabski konj.

lepo okroglast ter se konča v dolg, močno obrastel, visoko nastavljen in od života stoječ rep. Oplečje je poševno, dovolj dolgo, prsi pa široke in globoke. Dalje so lakotnice kratke in zalite; hlače (zadnji nogi od skočnega člena navzgor) so široke ter jako mesnate. Na trdnih in suhih nogah, na katerih je mogoče prešteti vse kite in žile (noge so torej suhe), vidimo srednje dolg bicelj in kaj lepa, trda, pravilna kopita. Mimo vseh arabskih konj, kateri so 150—155 centimetrov visoki, so belci najbolj čislani, toda sem ter tja se nahajajo tudi kostanjevci in rujavci.

Takšen je plemeniti arabski konj, kateri se je razširil malo ne po vsej Evropi. Tudi naša avstrijska država je nakupila nekaj čistokrvnih in več polkrvnih arabskih žrebcev, da zboljšava z njimi deželske konje, in da pospešuje konjerejo v obče.

Ko bi smel žlahtnim arabskim konjem kaj očitati, rekel bi samo to, da so malo prenziki.

Ali vendar redé Arabci tudi slabejše, za navadno delo namenjene konje, katerim pravijo *kadiši*. Oni so sicer večji od žlahtnih, toda lepi niso. Arabec se namreč za plemenitev bornih konj prav nič ne briga, a plemenite odreja z največjo pridnostjo in brižnostjo.

Žlahtni berberski konj je domá v severni Afriki. Nastal je iz arabskega, kateremu je s tem razločkom popolnoma podoben, da ni tako ličnega telesa; križ mu je bolj navpičen in rep nizko nastavljen. Gledé na vztrajnost in plemenitost je kaj mnogo zaostal za žlahtnim arabcem.

Sirski konj (v turški Aziji) je sicer večji in močnejši, ali manj plemenit in manj vreden od arabskega, čeravno se pretaka po njem mnogo žlahtne arabske krvi. Sirske konje priženó čestokrat v Evropo ter jih prodajajo z imenom arabskih.

Perzijski konji so kaj lepi, za arabskimi, katerim so zeló sorodni, najlepši izmed vseh iztočnih. Glavna razlika med njimi je, da so perzijski večjega (sploh največji mimo vseh jutrovih) in daljšega života. K nam jih nikdar ne pripeljejo.

Turkomanski konj je 160—165 centimetov visok in jako močen. Po njem se pretaka sicer nekoliko arabske krvi, ali navzlic temu je neličnega, premesnatenga telesa in navpičnega križa. V turški državi cenijo turkomanske konje za vojaške namene.

Egiptovski kopitar je podoben arabskemu, v obče pa je večji in manj plemenit.

Kavkaški konj je prav dober za brdovite kraje, ker je v hoji spreten in kaj potrpežljiv. Lep ni, čeravno je z arabskim nekoliko požlahtnjen.

Mongolski kopitar je domá v srednji Aziji, Indiji, na Kitajskem, razun tega pa se nahaja tudi v Sibiriji. Telesa je neličnega, voglatega, z vèn stoječimi kostmi, sicer pa strpi jako mnogo in je prav hiter za tekanje.

Kozaški konj je podoben, kar se tiče vnanjosti, vztrajnosti in urnosti, mongolskemu. V novejšem času so ga za-

čeli zboljševati z arabskimi in s srednje težkimi konji zapadnih dežel. Vsled tega je postal precej lepši, nekoliko večji in tudi za vprego sposobnejši.

9. Angleške konjske pasme.

Angleži so najboljši živinorejci vsega sveta. Že pred davnim časom so poskušali zboljševati svoje domače živali. In to se jim je popolnoma posrečilo, mogoče da v večji meri, kakor so se nadejali.

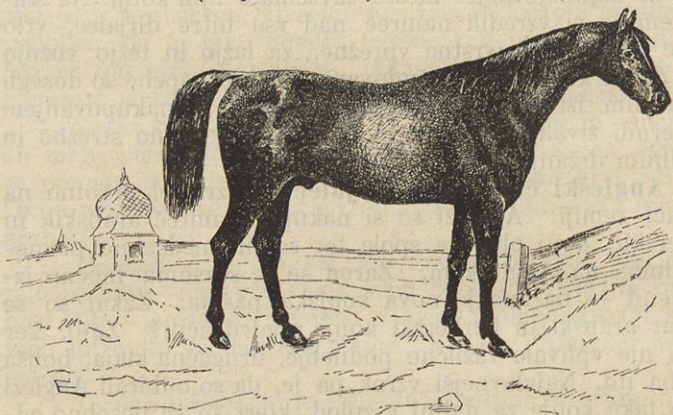
Angleži imajo dandanes za posamezne dohodke (užitke) izvrstna goveda, zeló dobre ovce, najboljše prašiče, toda prvo in najimenitnejše mesto zavzemajo njih konji. Na Angleškem so si vzredili namreč nad vse hitre dirjalec, vrlo dobre jahače ter izvrstne vprežne, za lažjo in težjo vožnjo prav dobre konje. Te občudovanja vredne uspehe so dosegli s skrbnim izbiranjem plemenske živine, z nakupovanjem primernih živalij tujih pasem in slednjič z umno strežbo in pravilnim držanjem.

Angleški čistokrvni dirjalec ni vzrastel prvotno na domači zemlji. Angleži so si nakupili namreč arabskih in berberskih konj obojega spola ter so jih medsebnó plemenili domá na Angleškem. Zarod se je sčasoma močno izpremenil — nastala je nova konjska pasma. Zakaj so se vendar arabski in berberski konji predružili? Zató, ker je na nje vplivalo različno podnebje, drugačna klaja, boljša strežba itd. Najglavnejši vzrok pa je, da so odbirali Angleži samo take konje za daljni razplod, kateri so se posebno odlikovali na drkališču. Angleški čistokrvni tekalci niso sicer, kar se tiče lepote, najličnejši¹ (arabci so mnogo lepši), ali v skoku nadkriljujejo vse ostale konjske pasme. Toda precej moram omeniti, da ne morejo dolgo časa teči, temveč da so vrlo hitri samo za majhne daljave. *Najurnejši dirjalec preteče v jedni minuti skoro ves kilometer, t. j. dobro četrť ure peš hodá.* Toda veliko prtljage mu ne smeš nalagati, dolgo časa ga ne smeš poditi, in jezdec mora biti čim lažji. Za svojo izvrstno in občudovanja vredno hitrost pa zahteva vrlo dobre klaje in najskrbnejše strežbe, med tem ko je arabec manj razvajan. Arabski konj se ne upeha tako hitro, more več nositi, zadovoljen je s slabejšo klajo in z manj umnim gleštanjem.

¹ V obče gledajo Angleži bolj na hitrost, kakor na lepoto.

Angleži imajo za svoje dirjalce posebne rodopisne knjige, v katerih je dokazano pokolenje vsakega čistokrvnjaka nazaj do druge polovice 17. stoletja, t. j. dotlej, ko so začeli vzrejati današnje preimenitne dirjalce.

Angleški brzec je takšen: On je stegnjenega, precej dolgega, šibkega, lepo povitega telesa ter visokih in finih nog; visok je blizu 170 centimetrov. Glava z velikimi bistrimi očmi in s srednje dolgimi, po koncu stoječimi ušesi, je precej dolga in proti koncu nekoliko šiljasta; vendar imajo posamezni konji malo preveč mesnate glave. Vrat, ktereга krasi precej dolga, fina griva, je dolg, ozek in le na tilniku za spoznanje izbočen; vsled tega ga drži žival malo ne vodoravno. (Glej sliko 12.) Kom je precej visok, hrbet

Slika 12. Angleški dirjalec.

raven in trden, ledje široko in močno, dalje je križ dolg, precej ozek in vzadi prilično viseč; zategadelj je rep bolj nizek, kakor pri arabcu. Prsi so sicer obilne, ali vendar bolj dolge kakor široke. Trebuh je majhen, kakor pravijo, proti ledju potegnjen (podrecan); lakotnice so ozke in precej dobro zalite. Noge so v primeri k šibkemu telesu visoke in tako suhe, da se morejo skoro vse kite prešteti na njih; kolena so dovolj močna, ali skočni členi so sem ter tja nekoliko preozki. Angleški brzec ima na tanki koži, skož katero se vidijo krvne žile, kratko, fino, večinoma kostanjevo ali rujavo dlako.

Najpoglavitnejši vrlini angleškega dirjalca sta: *nepre-sežna hitrost za majhne daljave in vrlo cenjena sposobnost za*

prenašanje lastnostij na mladiče. On je vsled dolgo časa trajajočega, čistega plemenjenja v svojih svojstvih tako utrjen, da jih prenese z gotovostjo na zarod, čeravno se plodi z drugimi, različnimi pasmami. In baš zaradi tega kupujejo posamezne države v povzdigo domače konjereje angleške žrebce; tudi naša avstrijska vlada ima dandanes nad 60 angleških plemenjakov. Precej pa moramo poudarjati, da angleški samci niso sposobni za *zboljšanje kmetijskih*, ampak samo za *požlahtnjenje jahalnih konj*.

Polkrvnjaki ali *konji na pol čiste krvi* so nastali iz navadnih deželskih (nepožlahtnjenih) kobil in čistokrvnih žrebcev. Oni so močnejši, bolj zastavnega in manj prikupljivega telesa, kakor čistokrvni dirjalci; dalje so za pleme slabejši, manj hitri, ali izvrstni za vožnjo in za navadno ježo. Sèm spadajo:

Angleški lovski konji, ki so nastali iz križanja močnih in najbolj koščnatih deželskih kobil in čistokrvnih dirjalcev. Telesa so jako trdnega, kakor pravijo, jeklenega. Glava jim je debelejša, vrat zarodnejši, noge so nižje in bolj močne, kakor pri čistokrvnjakih. Kopita so jim velika in jako trdna; vid jim je izvrsten. Vrh tega so kaj mirni, poučni in do skrajnosti vztrajni — v tem oziru zares občudovanja vredni. Včasi skačejo ves dan s precej težkim lovcom na hrbtu črez jarke, po grmovju, hribovju in skalovju, toda navzlic temu ne omagajo. Kar se tiče vztrajnosti in potrpežljivosti so v resnici največje hvale vredni.

Kob se imenuje navadni angleški jahalni konj, kateri izvira od čistokrvnih žrebcev in polkrvnih (na pol požlahtnjenih) samiec.

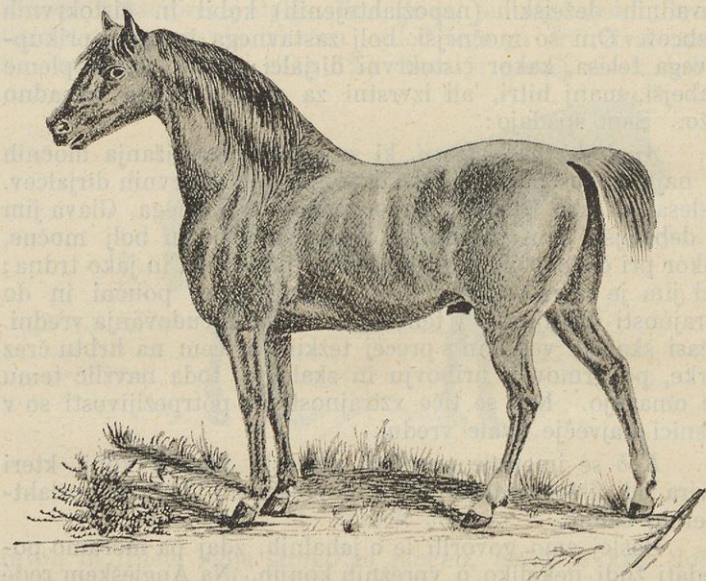
Doslej smo govorili le o jahalnih, zdaj pa moramo povedati tudi nekoliko o vprežnih konjih. Na Angleškem redé izvrstne vprežne konje, ne le za kočije, ampak tudi za kmetijska in za najtežja vožnja dela.

Konj za kočije je nastal na ta način, da so plemenili težke kmetijske konje s čistokrvnimi žrebci. On je dolgega in visokega telesa, zale postave — za kočijo je kakor nalašč stvarjen. Toda za kmetijsko in za težko vozno vprego je malo sposoben.

Kmetijski konji. Na Angleškem redé več vrst kmetijskih konj, kateri se med seboj samo v tem razločujejo, da so jedni večji, a drugi manjši. Tu hočem opisati samo norfolskega konja, in sicer iz tega vzroka, ker imamo v naši

Avstriji za požlahtnjenje deželskih konj tudi nekoliko norfolskih žrebcev.

Norfolski konj je za kmetijska dela izvrsten in tudi v kočiji se zna primerno obnašati, ker je precej lepe vnanjosti, in ker je v diru posebno skočen (dobro dreplje). Glava mu je v gornjem delu precej debela, na čelu izbočena in proti nosnicam povoljno tanka. Vrat mu je močen, zadostno širok in precej na kvišku stoječ. Hrbet, kateri se proti ledju polagoma povišuje, je trden, prilično raven in kratek. Križ je širok, dolg in okroglast, a rep precej visok. Prsi so kaj

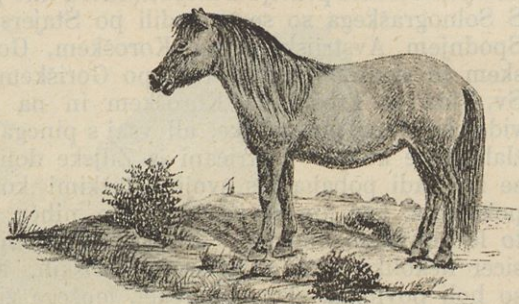
Slika 13. Norfolski konj.

dolge in tudi globoke, ali iz tega vzroka nezadostno široke, ker so rebra premalo izbočena. Noge so mu močne, trdne, koščnate in precej visoke. (Glej sliko 13.)

Težki londonski konji so največji izmed vseh kopitarjev na vsem svetu. Od kopita prve noge pa do najvišjega mesta na komu merijo 190, da, včasih celo 200 centimetrov. Zaradi izvenredne velikosti so tudi od sile močni; dalje so jako zarodni, debelih kostij in zelo širokih prsij — pravi konjski velikani. Osobito londonski pivovarji se radi bahajo s temi goljati, s katerimi razvažajo pivo po mestu.

Toda Angleži nimajo samo največjih, ampak imajo tudi najmanjše svetovne konje, ktere imenujemo

ponije ali **pritlikavce**. Angleži imenujejo v svojem jeziku vse one konje ponije, kateri so nižji od 150 centimetrov; v slovenskem jeziku jim pravimo konjički ali konjski pritlikavci. Najmanjši poniji, ki merijo komaj 110 ali še manj centimetrov, nahajajo se na šotlandskih otokih. (Glej sliko 14.) Barve so sivorujave, a rep in precej dolga griva sta črna. Pritlikavcev, kateri so gledé na vztrajnost in potrpežljivost jako cenjeni, ne redé samo na Šotlandskem, ampak tudi na otokih Korziki, Sardiniji in slednjič v severni Rusiji. Nekateri prištevajo ponijem tudi majhne konje balkanskega polotoka.

Slika 14. Šotlandski konjiček.

10. Konji avstrijsko-ogerske države.

Avstrijska vlada pošilja po svojih deželah vsake pomladi izvrstnih plemenskih žrebcev, kateri plemenijo domače ali pokrajinske kobile. Uspeh je vrlo dober; cesarski plemenjaki so našo konjerejo kaj zdatno povzdignili. Avstrijski konji so zasloveli tudi v inozemstvu. Tuji kupci, kateri hodijo po avstrijske konje, pusté marsikteri tisočak v naših pokrajinah.

Izmed avstrijsko-ogerskih konj naj omenim sledeče:

Pincgavski ali noriški konj. Naše dežele so bile nekdanj rimske pokrajine in so imele druga imena, kakor jih imajo dandanes. Tako na pr. so imenovali stari Rimljani jeden del Spodnje Avstrije, dalje Solnograško, Štajersko in Koroško z imenom *Norikum* in prebivalce v omenjenih deželah *Noričane*.

Stari Noričani, ki so bili po dokazu župnika Davorina Trstenjaka najbrž Slovani, so imeli velike, močne in izvrstne konje, ktere so imenovali po svoji pokrajini noriške. Noriški konj je bil zaradi svoje velikosti, moči in vztrajnosti

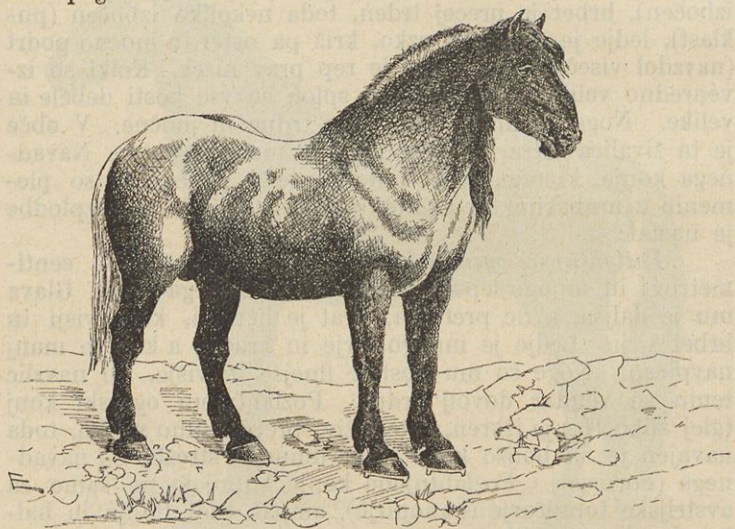
že pri Rimljanih močno cenjen. On je bil v tedanjem času in še pozneje za vojaške namene zelo priljubljen in čislán, ker je mogel nositi težko oboroženega vojaka črez najvišje hribe. Noriški konj ali, kakor mu pravimo zdaj, *pingavski* je dandanes skoro povsem takšen, kakoršnega so poznali Rimljani že davno pred Kristusovim rojstvom. Pingavski konj je najtežji in najmočnejši v vsem našem cesarstvu.

Dandanes vzrejajo noriške konje na Solnograškem, v okraju, kteremu pravijo *Pinegav* (odtod ime pingavski konji). S Solnograškega so se zaplodili po Štajerskem, Gornjem in Spodnjem Avstrijskem, po Koroškem, Gorenjskem, Tirolskem in slednjič deloma tudi po Goriškem. Okoli Celovca, Sv. Vida in Trbiža na Koroškem in na Gorenjskem sem videl kaj lepe pingavske, ali vsaj s pingavskimi žrebci požlahtnjene konje. Bistričani iz Ziljske doline na Koroškem se kaj radi pobahajo s svojimi težkimi konji pingavskega pokolenja, kar jim seveda ne šteje nihče v zlo, ampak se to le pohvalno omenja. Konji v navedenih pokrajinah so sicer nekoliko nižji od izvirnih noriških, ali nasproti temu so bolj povitega, skoro bi rekel, lepšega života. Ali vendar se jim vidi na prvi pogled, da se pretaka po njih mnogo noriške krvi — iz vsega telesa jim gleda pristni pingavec. Ako nočemo ali ne moremo prištevati teh konj noriški pasmi, moramo biti vsaj toliko resnicoljubni, da jih uvrstimo k samostojni, iz pingavske pasme nastali pasmini.

Lahi iz gornje Italije hodijo radi po naše težke pingavce. Dalje pa jih nahajamo izjemno tudi po nekterih deželah nemškega cesarstva.

Pingavski konj je jako močnega, zastavnega in širokega telesa. (Glej sliko 15.) Visok je 170—175 ali še celo več centimetrov. Glava mu je zelo debela, težka, mesnata, naravnost k tlom viseča (navpična); osobito dolnji del glave in lice sta v primeri k drugim konjskim pasmam jako obilna. Nos je običajno nekoliko izbočen (ovčji nos), oči pa so majhne in globoke. Vrat je močno kratek, izvenredno debel in širok; osobito pri žrebcih je zaroden, debel in tolst („špehast“) vrat močno cenjen; čím debelejši je vrat, tem boljši je dotični konj za pleme. Noriški kopitar ima dalje visok in širok kom; hrbet mu je izvenredno močen, jako širok in malo uleknjen. Ledje je dolgo, mesnato in obilno, a križ je jako širok in *po sredini razklan*, t. j. v sredini križa se nahaja jamica. *Razklan križ* je stanovit in stalen

znak pincgavskega konja. Ako plemenimo pincgavsko kobilu z manjšim in lažjim žrebcom druge pasme, tedaj je mladič sicer malo ličnejše postave in malo manjši od samice, ali križ mu je prav gotovo razklan. Pincgavec ima jako široke in globoke prsi ter močno oplečje. Noge so mu debelokošcnate, zastavne in zelo trdne, a kopita so velika in široka. Noriški konji so po barvi kostanjevci, tigri ali belci s primešanimi rudečimi dlakami; najbolj cenijo one živali, ktere imajo po križu med rudečerujavo dlako majhne bele pegice.

Slika 15. Pincgavski konj.

Na Solnograškem pa imajo še drugačne konje, kteri se od pravih pincgavcev razločujejo v tem, da so malo manjši in nekoliko bornejši.

Gori opisani pincgavec je za težko vprego najboljši in najsposobnejši konj v vsej naši Avstriji. Dalje je pincgavski žrebec vrlo dober za plemenitev velikih deželskih kobil. Za zarodne, zastavne in velike samice, kakoršne redé po Koroškem, Štajerskem, Gorenjskem, deloma pa tudi po Dolenjskem, so pincgavci najboljši in najprikladnejši plemenjaki.

Vse tiste živali, ktere so za težko vožnjo pripravne, in ktere imenujemo za razloček od jutrovih ali iz teh nastalih *zapadne konje*, imajo debelo in navzdol visečo glavo in prav

majhne oči. Toda konji jutrovih dežel, kakor tudi ostali lažji, iz arabskih izvirajoči kopitarji so v tem oziru drugačni. Oni imajo namreč ličnejše, manjše in bolj naprej stoječe, t. j. bolj vodoravne glave ter večje in bistrejše oči.

Ogerski konj je ali *navaden* (boren) ali *požlahtnjen*.

Ogri so pripeljali *bornega konja* s seboj, ko so se preselili iz svojih azijskih planjav v pribojevané ogerske pokrajine. Navadni ogerski konj je majhen, komaj 150 centimetrov visok ter nelepe in voglate telesnosti. Glava mu je debela, medčeljustje ozko, vrat jelenji (na spodnji strani izbočen), hrbet je precej trden, toda nekoliko izbočen (puklast), ledje je dolgo in ozko, križ pa oster in močno podrt (navzdol viseč), vsled česar je rep prav nizek. Kolki so izvenredno veliki in vèn štrleči, sploh so vse kosti debele in velike. Noge so nizke, toda jako trdne in močne. V obče je ta živalica hitra, iskrena, živa in močno trpežna. Navadnega konja, katerega redé samo revnejši poljedelci, so plemenili z arabskimi in angleškimi žrebci, in iz te razplodbe je nastal:

Požlahtnjeni ogerski konj. On je večjega (160 centimetrov) in mnogo lepšega telesa od navadnega konja. Glava mu je daljša, a ne pretežka, vrat je ličnejši, kom višji in hrbet širji. Ledje je mnogo širje in kračje, a križ je manj navpičen. Noge so mu postale finejše in višje, ali navzlic temu so vendar dovolj trdne. Požlahtnjeni ogerski konj (glej sliko 16.) je iskren, hiter, živ, pretrpi silno veliko, toda navajen je na boljšo klajo in na umnejšo strežbo od navadnega (bornega). Požlahtnjene konje kupujejo ne samo za avstrijske topničarje (kanonirje), ampak tudi Italija in balkanske države jih izvažajo za vojaške potrebe.

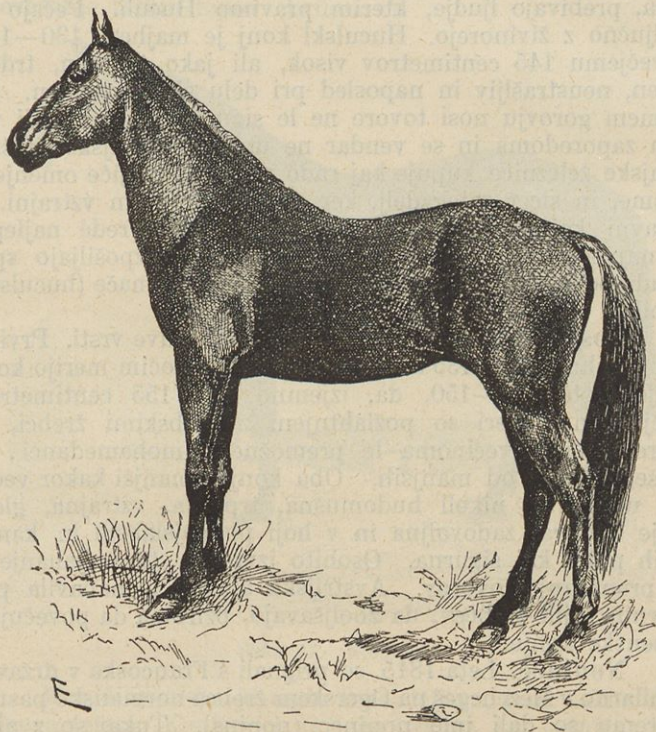
V južni Ogerski redé večje konje (165 cm) debele glave, dolgega in zarodnega telesa, širokega in nekoliko upognjenega hrbta, visokih ter močnih nog. V obče imajo te živali postavo težkih, zapadnih konj, katere so prignali tamošnji naseljenci nemške narodnosti s seboj iz svoje prvotne domovine.

Dalmatinski konj je majhna, toda trpežna in v hoji sigurna živalica. Ker ima precej širok hrbet, zategadelj je za nošnjo tovorov kaj sposoben. Najbrž je soroden balkanskim kopitarjem.

V tržaški okolici in na Notranjskem imajo precej lepe, deloma požlahtnjene konje, katere so zboljšali žrebci plemenjaki iz dvorne kobilarne v Lipici in Prestranku. Suho pod-

nebje kamenitega pogorja (krasa) ni govedoreji posebno ugodno, toda konjem prija prav dobro.

Češki konj, kateri je 165—170 centimetrov visok, je za poljedelske opravke, kakor tudi za težko vožnjo jako cenjen. Glave je precej debele in mesnate, majhnih očij, srednje dolgega in obilnega vrata ter širokega in močnega hrbta. Nog je debelokoščenatih, zastavnih in trdnih. V obče je po-

Slika 16. Požlahtnjeni ogerski konj.

doben težkim, zapadnim konjem. Sevéda imajo na Češkem še drugačne, in sicer lažje ter lepše konje, po katerih se pretaka več ali manj arabske ali angleške krvi.

Poljske konje delijo v navadne in požlahtnjene.

Navadni ali borni konj je iskren, trpežen, živ, potrpežljiv, toda lep ni. Glava mu je primeroma predebela, in tudi ostali telesni deli (udje) niso lični. Navadne samice so

plemenili s čistokrvnimi arabskimi žrebci, in iz te razplodbe je nastal:

Plemeniti poljski konj. On je mnogo večji in lepši od bornega; gledé na zunanjo postavo in gledé na lastnosti je arabcu precej podoben in ni samo za ježo, ampak tudi za lahko vožnjo močno cenjen.

Huculski kopitar. V Bukovini, na podnožju karpatskih gorá, prebivajo ljudje, katerim pravimo Huculi. Pečajo se izključno z živinorejo. Huculski konj je majhen, 130—140, k večjemu 145 centimetrov visok, ali jako trpežen, trden, srčen, neustrašljiv in naposled pri delu silno vztrajen. Po strmem gorovju nosi tovore ne le sigurno, ampak tudi ves dan zaporedoma in se vendar ne upeha. Dunajsko društvo konjske železnice kupuje kaj rado največje konjiče omenjene pasme, in sicer zategadelj, ker so jako trdni in vztrajni. V državni kobilarni v Radavcu tostran Litve redé najlepše in največje žrebce huculske pasme, ktere razpošiljajo spomladi po postajah (štacijah), da plemené domače (huculske) kobile.

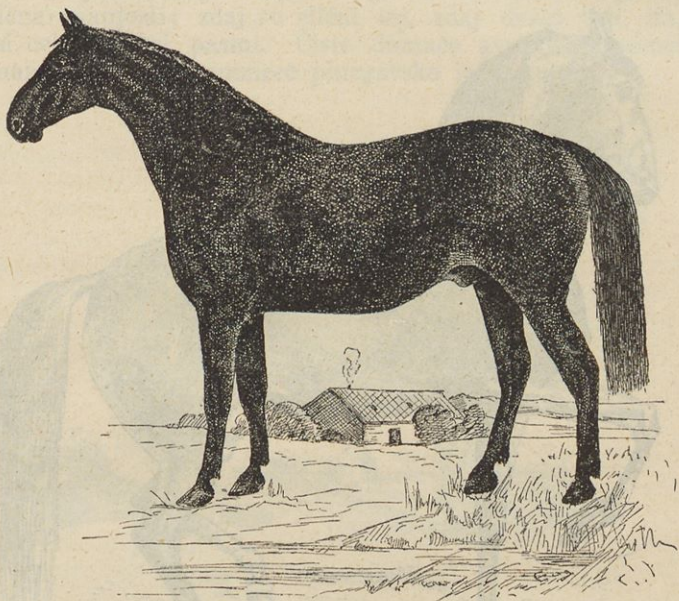
Bosenske konje moremo razdeliti v dve vrsti. Prvi so zeló majhni, 125—135 centimetrov visoki, dočim merijo konji večje vrste 140—150, dà, izjemno celó 155 centimetrov. Večji konji, kateri so požlahtnjeni z arabskimi žrebci, in ktere vzrejajo večinoma le premožnejši mohamedanci, so lepšega telesa od manjših. Oba konja (manjši kakor večji) sta ubogljiva, nikoli hudomušna, trpežna, vztrajna, gledé klaje nad vse zadovoljna in v hoji po najslabših in kame-nitih potih kaj sigurna. Osobito izvrstna sta za jahanje in za prenašanje tovorov. Avstrijska uprava je nabavila primernih tujih žrebcev, da zboljšavajo, oziroma da povečujejo bosenske konje.

Noninec. Leta 1815. so prignali s Francoske v državno kobilarno v Mezehegeš na Ogerskem žrebca normanske pasme, kateremu so dali ime noninec (nonius). Tukaj so z njim plemenili borne deželske kobile. Potomstvo je postajalo od kolena do kolena bolj in bolj njemu podobno, in sčasoma je nastala posebna konjska pasma, kateri pravimo *noninska konjska pasma*. V Mezehegešu odreja jo še dandanes noninske žrebce, ktere pošiljajo za časa spuščalne dobe po različnih avstrijsko-ogerskih deželah.

Nonince ločimo v *večje in manjše*. Oni manjše vrste so 161—166, večje pa 167—174 centimetrov visoki. Oboji se odlikujejo z lepo skladnostjo vseh telesnih udov in s

trdnim, močnim, skoro bi rekel, jeklenim okostjem, kakoršnega bi zastonj iskal pri drugih konjskih pasmah. Sploh so jako trdnega telesa, velikih prsij, širokega križa in močnih nog. (Glej sliko 17.) Barve so skoro izključno kostanjeve.

Večji noninec je kaj lep in močen konj, osobito za težke kočije mu ni najti lahko vrste, ali tudi za težjo vožnjo je vrlo dober. V avstrijski vojski ga posebno cenijo za hitro prevažanje težkih topov (kanonov).

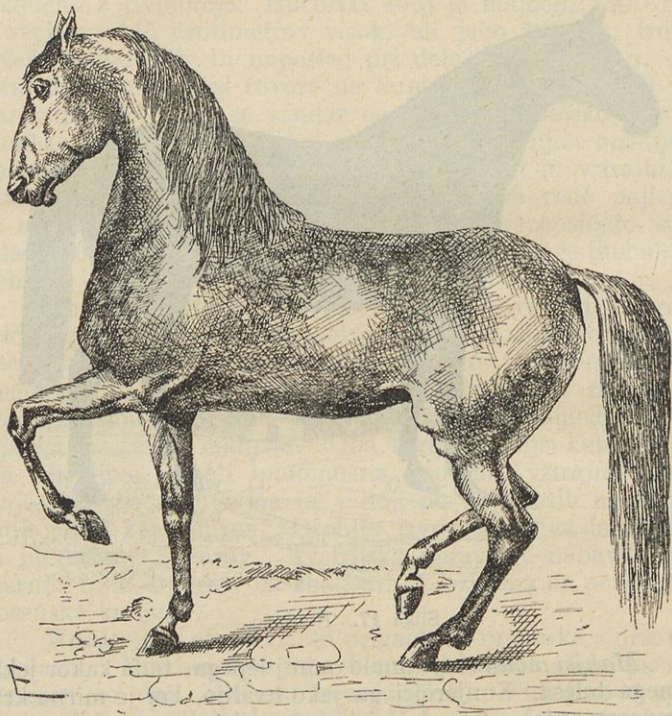

Slika 17. Noninec.

Manjši noninec je malo manj lepega, toda kakor jeklo trdnega telesa. Konjerejci ga jako hvalijo, ker je mirne krvi (temperamenta), dalje ker je močno vztrajen, trden, potrpežljiv in vsestransko poraben. On je v resnici izvrsten konj, in to ne samo za vojaške namene, ampak tudi za srednje težko breme in za kmetijske vožnje. Za srednje velike deželske kobile, kakor se nahajajo na pr. po Dolenjskem, je manjši noninec najsposobnejši in najizvrstnejši plemenjak.

Lipiški konji. Konji iz dvorne ali cesarjeve zasebne kobilarne v Lipici so nastali iz španskih, neapolitanskih,

danskih in čistokrvnih arabskih kopitarjev. Lipiški konji so okoli 155 centimetrov visoki, živi, iskreni, zelo vztrajni, ne-utrudni ter imajo veličastno, visoko hojo. Telesa so kaj lepega, ličnega in prikupljivega, ne predebelih in vendar trdnih kostij, visokih in zadostno močnih nog, izbočenega, z dolgo grivo okrašenega vratú, majhne in suhe glave ter bistrih živih očij. Koža je fina, dlaka kratka, svetla ter večinoma bele barve. (Glej sliko 18.)

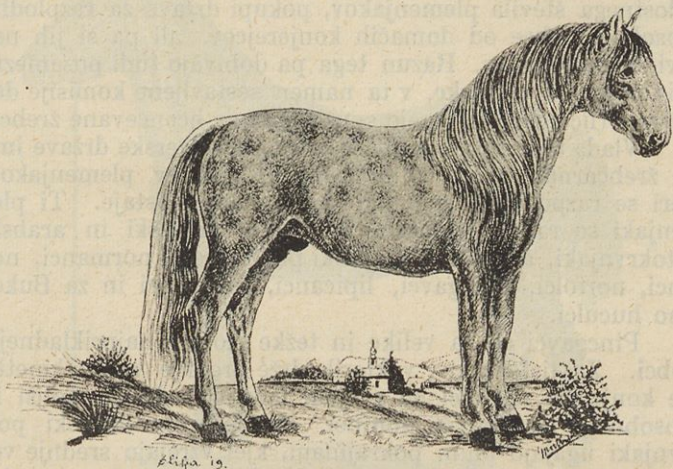

Slika 18. Lipiški konj.

Kladrubiški konji, ktere vzrejajo v dvorni kobilarni v Kladrubu na Češkem, zaplodili so se iz neapolitanskih, španskih, čistokrvnih arabskih in angleških. Pri posebnih svečanostih jih vprezajo v cesarske kočije, v katerih se prav veličastno ponašajo. Života so dolgega, glave precej obilne, vratú izvenredno izbočenega, nosú napetega (ovnoglavci), a nog visokih ter močnih, ktere pri hoji jako visoko vzdigu-

jejo. Griva je zeló dolga, a repna žima je tako močno narastla, da se vleče po tleh. (Oglej si sliko 19.) Kladrubski konji, kateri so 170—182 centimetrov visoki, so bele ali črne, le izjemno rujave barve.

V posameznih deželah velike in mogočne Avstrije redé kaj mnogovrstne, deloma borne, deloma s pingavskimi, arabskimi, angleškimi, normanskimi, norfolškimi in drugimi žrebci zboljšane konje. Zaradi tega so avstrijski konji kaj različne vnanjosti; zdaj so slični tej, zdaj drugi tuji, dà, včasí celó nobeni pasmi. Čiste domače avstrijske pasme poznamo samo dve, namreč pingavsko in huculsko.

Slika 19. Kladrubski konj.

Opomba. Kaj so zasebne (privatne) kobilarne? — S tem imenom razumemo večje hleve umnih živinorejcev, kateri držé mnogo prav dobrih, dotičnemu kraju primernih plemenskih konj obojega spola. Izmed avstrijskih dežel se nahajajo zasebne kobilarne v Galiciji, Bukovini, na Češkem, Moravskem, v Šleziji in slednjič na Ogerskem. Po ostalih deželah pa ni govoriti o zasebnih kobilarnah, čeprav imajo nekteri posestniki po jednega licencevanega žrebca in po 2—3 kobile, katerih pa ne držé običajno samo za rejo, temveč tudi za vprego. Zasebne kobilarne nimajo po tem takem za zboljšanje konjereje v slovenskih pokrajinah prav nič pomena. — Nasproti temu pa so državne kobilarne v Radavcu (tostran Litve) in v Mezehegešu, Kišberu, Babolni

in Fogorašu (onostran Litve) za povzdigo naše konjereje zelo velike važnosti. Nadalje sta v tem oziru imenitni dvorni ali cesarjevi kobilarni v Lipici-Prestranku (tržaška okolica in Kranjsko) ter v Kladrubu na Češkem. V navedenih kobilarnah vzrejajo mnogo lepih in dobrih kobil ter za nje primerno število žrebcev.

Zakaj vzdržuje vlada v kobilarnah toliko množino konj? Samo za pleme! Vse v kobilarnah prirejene samce oddaja po dovršenem četrtem letu v žrebčarne, da plemenijo deželske kobile, in da zboljšujejo domačo konjerejo. Če ne vzredé v državnih, oziroma dvornih¹ kobilarnah v to svrho zadostnega števila plemenjakov, pokupi država za razplodbo sposobne žrebce od domačih konjerejcev, ali pa si jih nabavi iz inozemstva. Razun tega pa dobivajo tudi posamezni živinorejci od cesarske, v ta namen sestavljene komisije dovoljenje (licenco), da smejo spuščati svoje licencevane žrebce.

Vlada tostranske polovice avstrijsko-ogerske države ima po žrebčarnah okoli 2000 izvrstnih žrebcev plemenjakov, kateri se razpošiljajo spomladi na različne postaje. Ti plemenjaki so različnih pasem in sicer: angleški in arabski čistokrvnjaki, arabski in angleški polkrvnjaki, normanci, noninci, norfolci, pingavci, lipicanci, kladrubci in za Bukovino huculci.

Pingavci so za velike in težke kobile najprikladnejši žrebci. Za tiste kraje, v katerih držé srednje velike kmetijske konje, so norfolci na svojem mestu, toda še boljši in sposobnejši so manjši noninci. Angleški in arabski polkrvnjaki ugajajo onim pokrajinam, kjer vzrejajo srednje velike, za hitro vožnjo namenjene kmetijske ter vztrajne jahalne konje. Dalje je lipicanec za majhne samice vrlo sposoben plemenjak. Končno še naj povem, da niso čistokrvni angleški dirjalci prikladni za razplodbo kmetijskih kobil.

II. Najimenitnejši konji po ostalih deželah.

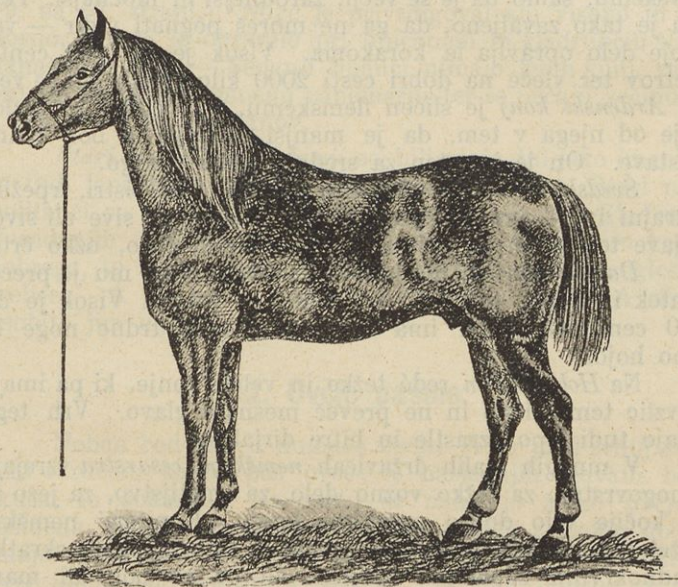
Po severnem delu francoske države imajo težke, v sredini nekoliko lažje, a na jugu majhne konje. Izmed vseh francoskih kopitarjev je za nas najvažnejši:

Anglo-normanski konj. V Avstriji imamo namreč za zboljšanje domače konjereje več anglo-normanskih ali, kakor

¹ V prvi vrsti vzrejajo v dvornih kobilarnah konje za najvišji cesarski dvor.

jim tudi pravimo, normandijskih žrebcev. A deloma spadajo tudi noninci (gl. str. 65.) k normanski konjski pasmi.

Normandijski konj je visokega, lepega in povitega telesa, osobito zadnji del života je kaj ličen in prikupljiv. (Glej sliko 20.) Glava mu je srednje velika in ravna, le izjemno malo pretežka in premesnata. Vrat je kaj lep, lično izbočen, dovolj zaroden in srednje dolg. Prsi so obilne, dovolj globoke in zaradi močno izbočenih reber jako široke. Hrbet je srednje dolg in raven, križ pa kratek, širok, mesnat

Slika 20. Anglo-normanski konj.

in lepo okroglast. Noge, osobito zadnje, so trdne, močne in zastavne. Normanci, kateri merijo poprečno po 165 do 175 centimetrov, so večidel kostanjeve barve brez belih peg; drugačebarvni konji so prav redki in v obče malo priljubljeni. Dalje so normanski kopitarji dovolj vztrajni in vrlo dobri za tekanje, zaradi česar jih vprezajo v težke kočije, a tudi za kmetijske vožnje so prav dobri. Slednjič moram omeniti, da prenašajo normandijski žrebci vsa svoja svojstva precej sigurno na mladiče, in zaradi te lastnosti jih konjerejci močno čislajo.

Bulonjski konj je največji in najtežji na vsem Francoskem. *Peršeronski* in *bretanjski* sta srednje velikosti in kaj sposobna za prevažanje pošte in za konjske železnice, a vrh tega sta vrlo dobra za kmetijska dela in za srednje težka bremena. Najboljši jahalni konj na vsem Francoskem je *navarski*.

Belgijski konj. Gledé velikosti in teže razločujemo dve pasmini: *flemski* in *ardenski* konj.

Flemski konj je podoben, kar se tiče zunanosti, pincgavskemu, samo da je še večji, zarodnejši in močnejši. Telo mu je tako zavaljeno, da ga ne moreš pognati v dir — vse svoje delo opravlja le korakoma. Visok je do 180 centimetrov ter vleče na dobri cesti 2000 kilogramov ali še več. — *Ardenski konj* je sličen flemskemu, ali vendar se razločuje od njega v tem, da je manjši, hitrejši in bolj čedne postave. On je izvrsten za srednje težko vprego.

Svedski in norveški konji so majhni, živi, bistri, trpežni, vztrajni in — precej lepega života. Barve so sive ali sivo-rujave ter imajo po hrbtu, ledju in križu črno, ozko črto.

Danski konj je mesnat in zaroden. Vrat mu je precej kratek in debel, pleča pa so obilna in trdna. Visok je do 160 centimetrov ter ima zastavne, dovolj trdne noge in lepo hojo.

Na *Holandskem* redé težke in velike konje, ki pa imajo navzlic temu lično in ne preveč mesnato glavo. Vrh tega imajo tudi lepo vzrastle in hitre dirjalce.

V mnogih malih državicah *nemškega cesarstva* vzrejajo mnogovrstne, za težko vozno delo, za kmetijstvo, za ježo in za kočije vrlo dobro uporabne konje. Kopitarji nemških dežel so podobni deloma pincgavskim in belgijskim, skratka hladnokrvnim zapadnim konjem, ali pa so bolj ali manj slični lažji arabski, oziroma angleški vročerkvni pasmi. Resnici na ljubo moramo priznati, da je konjereja nemškega cesarstva vrlo dobro razvita.

Kar sem povedal o Nemčiji, isto velja tudi za *švicarsko* ljudovlado.

Ruski konj (ali *orlovski dirjalec*) je 160—175 centimetrov visok. Glava mu je precej velika, vrat je v gornjem delu (proti glavi) jako izbočen in precej navpično stoječ. Hrbet je dolg, mesnat in jako viseč. Rep in griva sta močno dolga; sem in tja je repna žima tako narastla, da se vleče za konjem po tleh. Jako znamenita posebnost orlovskega dirjalca je, da je v diru (trabu) izvenredno nagel;

v jedni sami minuti preteče 600—700 metrov, t. j. 11 minut peš hoda.

Starošpanski ali andaluzijski konj je malo ne popolnoma izmrl; samo v dvornih (avstrijskih) kobilarnah, v Kladrubu in v Lipici, ohranil se je še, toda ne čistokrven, temveč z drugimi pasmami pomešan. On je bil kaj lepe in visoke postave. Nos mu je bil jako izbočen (ovnoglavec), a vrat debel, zastaven in v gornjem delu močno zakrivljen (labodji vrat), kar ga je napravljalo veličastnega. (Glej sliko 19. na 67. strani.) Noge je privzdigoval kaj visoko in ponosno, kar se je ohranilo pri lipicancih in kladrubcih še do današnjega dne. — Sedanji Španci nimajo lepih konj, zakaj oni so konjarstvo močno zanemarili ter se pečajo večinoma z rejo oslov in polutanov.

Stari neapolitanski konji so bili svoje dni jako imenitni in tudi lepi, toda današnji jim niso niti senca. Stari neapolitanci so se ohranili samo v dvorni kobilarni v Kladrubu. V sedanjih časih nimajo Lahi posebno lepih konj, in kar je dobrega, to so si napravili s pomočjo arabskih in angleških žrebcev. A po težke vozne konje hodijo radi v Avstrijo, osobito jim ugajajo naši pincavci.

12. Ovčje pasme.

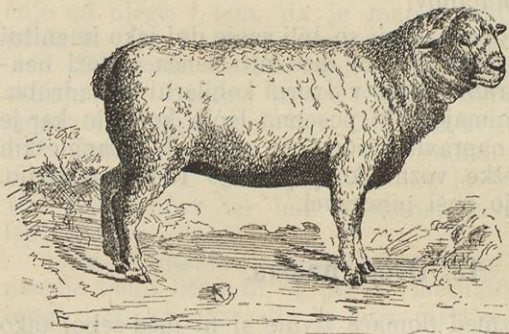
Noben rod izmed domače živine si ni med seboj tako zelo različen, kakor baš ovce; v naslednjih stavkih bom skušal to dokazati. Na svetu se nahajajo živali ovčjega plemena, ki niso porastene z volno, ampak z dlako, dočim imajo druge polovico volne in polovico dlake. Marsiktere ovce imajo zelo debelo, a nekatere nekoliko boljše, za domače sukno sposobno volno. Dalje poznamo ovčje pasme, na katerih raste jako fina, mehka in žlahtna volna, iz ktere tkó najlepše in najfinejše sukno. Nekatere ovce imajo prav dolge, a druge prav kratke repe, dà, pri jedni pasmi se nahaja namesto repa le kepa masti. Tudi kar se tiče ušes, si je ovčji rod kaj različen. Zakaj nekatere ovčje pasme imajo zelo dolga in viseča ušesa (daljša od polovice glave), druge pa kratka in po koncu stoječa. Naposled je težina ovác tako mnogovrstna in tako različna, da se je zares čuditi; tako na pr. tehta največja in najtežja ovčja pasma štirikrat več od najlažje. Ali niso ti razločki takšni, kakoršnih ne opažamo pri nobenem drugem živalskem rodu?

Ovcam zelo fine volne prištevamo merinovke (merinoške ovce). Iz merinovk so se zaplodile tri pasmine: Negreti-ovca v Avstriji, elektoral-ovca na Nemškem in rambuljé-ovca na Francoskem.

Merinovka je domá na Španskem, kamor je priromala iz jutrovnih dežel. S Španskega se je razširila ne samo po vseh evropskih državah, ampak tudi po Ameriki, Avstraliji in Afriki, kjer se je baje prav dobro udomačila. V Avstrijo so jo pripeljali leta 1775. Cesarica Marija Terezija je ukazala nakupiti 300 merinoških ovác obojega spola ter jih nastaniti v Markopajlu blizu Reke. Kasneje so nabavili še večje število merinovk, državno ovčarno pa so preselili iz Markopajla na Spodnje Avstrijsko in odtod v Holič na Moravsko. S Holiča so se razširile merinoške ovce ne samo

po vsej široki Avstriji, ampak tudi po inostranskih državah.

Tedaj je bilo namreč ovčarstvo zaradi prostornih pašnikov močno razvito, ali danes se pašniki pomanjšujejo, in v istem razmerju gre tudi z rejo ovác rakovo pot.

Slika 21. Merinovka.

Dandanes redé v obče največ merinovk na Češkem, Moravskem, v Šleziji in v Galiciji, zakaj v tamošnjih tovarnah izdelujejo iz volne sukno za obleke. V ostalih avstrijskih deželah pa imajo ovce s slabejšo volno. Naša Avstrija je sedaj (izvzemši Ogersko, kjer drže mnogo ovác) v primeri k svoji velikosti gledé na število ovác skoro najslabša izmed vseh evropskih držav. Le Belgija in Švicarska imajo primeroma svoji velikosti še manj živalij ovčjega rodú, kakor naša država. V avstrijsko-ogerskih deželah redé v primeri k velikosti največje število ovác v Dalmaciji, zatém sledi Bosna in Hercegovina, Ogerska, Koroška, Primorska in dr. Zakaj v naših krajih imamo, ako izvzamemo planinske dežele, kaj malo dobrih in zdravih pašnikov, in baš to je glavni vzrok, da ne napreduje ovčarstvo, ampak da celó nazaduje.

Merinoška ovca je srednje velikega, jedrega in polnega života. (Glej sliko 21.) Glava ji je precej debela, nos pa izbočen. Večjidel je brezroga; le sem in tja imajo ovni precej dolge in zavite rogove, dà, včasih nosijo celó samice kratke rožiče. Hrbet je raven, križ precej širok, ali navpičen, rep je kratek in z volno popolnoma porasten. Merinovke imajo zeló fino, kratko, gosto, kodrasto, mastno in gledé na barvo rumenkasto volno. Ker je volna zeló mastna, zaradi tega se prav lahko zapraši in onesnaži, kar je ovčarjem po mogočnosti zabranjevati.

Na Nemškem, osobito na Saksonskem so si vzredili iz merinovke posebno pasmino, ktero nazivljejo *elektoral-ovca*. Ona je najmanjše postave in najfinejših kostij izmed vseh merinoških ovác; živa tehta komaj 25—35 kilogramov. Ker so jo plemenili zaporedoma v sorodstvu, postala je volna prefinja in prekratka, a telo se je silno poslabilo. Da ojačijo prešibki život, in da pomnožé in izboljšajo kolikost, oziroma kakovost volne, počeli so plemeniti elektoral-samice z avstrijskimi negreti-ovni. To križanje je imelo dober uspeh, kajti elektoral-ovce so postajale od kolena do kolena zarodnejše ter so dobivale čím dalje, tem več volne, za tkanje sukna izvrstne.

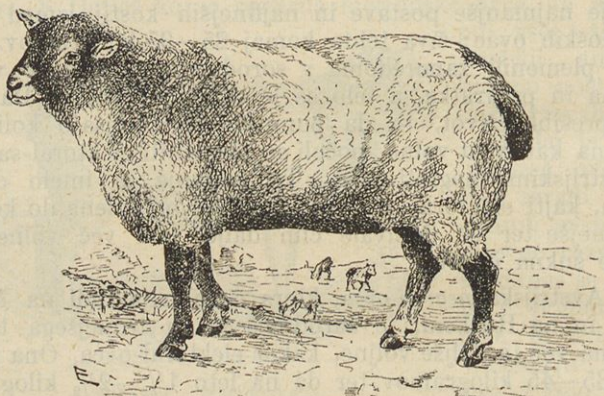
Avstrijska *negreti-ovca*, ktera se nahaja tudi na Nemškem in na Ruskem, je zarodnejšega in trdnjega telesa ter ima več in daljše voljne, kakor elektoral-ovca. Ona tehta živa 35—45 kilogramov ter dá na leto $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ kilograma dobre volne, dočim se nastrže od elektoral-ovce samo po jeden kilogram.

Kako je s francosko merinovko, kateri so zdeli ime *rambuljé-ovca*? No, ona je večja in težja ter je porastena z daljšo, trdnjšo in debelejšo volno, nego elektoral- ali negreti-ovca. Živa tehta 50—60 kilogramov ter ima v enem letu 3—4 kilograme volne. Francoska merinovka pa ne prekosi avstrijske in nemške samo gledé na velikost, ampak tudi gledé na utrjenost. Kako je to, da so si zaplodili Francozi iz jedne in tiste prvotne španske merinovke drugačne, t. j. večje, težje in trdnjše ovce, kakor Avstrijci in Nemci? To prihaja odtod, ker so plemenili španske merinovke z domačimi ovni. Zakaj oni niso namerjavali vzrediti živalij jako fine volne, temveč takšne, ki so precej težke in mesnate, kajti na Francoskem je bravina mnogo bolj v čisljih, kakor pri nas.

Ovác manj ali bolj borne (grobe) volne je kaj veliko. Vendar ne bom vseh popisaval, ampak omenil bom samo tiste, ktere imajo ali bi utegnile imeti za naše razmere kako posebno važnost.

Izmed mnogovrstnih angleških ovác navedem samo sledečo:

Southdovenska ovca. Kakšna pa je ta southdovenska (izgovori savtdovenska) ovca? Ona je dolgega, širokega in zeló mesnatega telesa ter finih, drobnih kostij. (Oglej si 22. sliko.) Vratú je kratkega, zarodnega in debelega. Prsi so ji velike, osobito prednje prsi so široke, rebra pa močno izbočena. Hrbet in križ sta ravna, jako široka in izven-

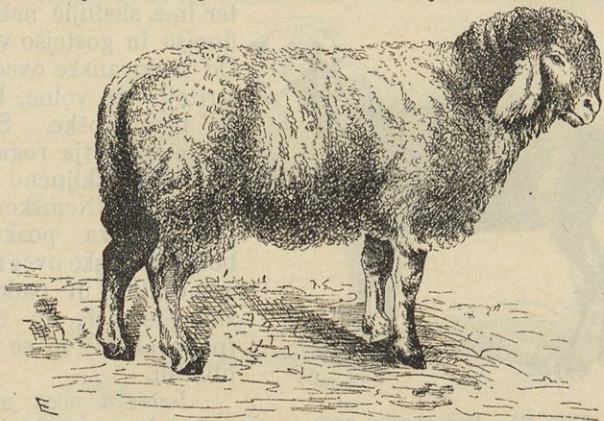
Slika 22. Southdovenska ovca.

redno mesnata. Noge so ji kratke in fine. Volna je kratka, srednje tanka, slična debelejši volni rambuljé-ovác ter je slednjič za navadno sukno zeló prikladna. Jedna ovca ima na leto 2—3 kilograme volne.

Southdovenska ovca je prava in nepokvarjena slika ovce za meso. Zakaj ona se hitro razvija ter brzo doraste (najhitreje mimo vseh ovác); izpitana tehta 60—80 kilogramov. Njeno meso je zeló slastno. Dalje je precej utrjena in prav nič izbirečna (rada žre). Skratka, *ona je izmed vseh ovác vsega sveta najboljša za meso.* — Popisana ovca bi bila za zboljšanje naših deželskih čred jako sposobna in močno prikladna. Kajti potomstvo bi postalo večje, lepše in boljše za klanje (bi se brže razvijalo in hitreje debelilo), kakor so sedanje deželske ovce. Tudi volna bi se nekoliko zboljšala.

Bergamoška ovca (ali velikanska planinska ovca) je vzrastla v gornji Italiji. Ime je dobila od mesta „*Bergamo*“, katero leži v severni Italiji, proti tirolski meji.

Glava izbočenega čela in ovnovskega nosa je srednje velika. Ušesa, ktera so gladka in naravnost navzdol povesena, so daljša od polovice glave. Oba, samec in samica, sta brezroga. Precej po koncu stoječ vrat je dolg in tanek. (Glej 23. sliko.) Hrbet je srednje zaroden, križ precej obilen, toda malo preveč podrt; rep je dolg in do cela porasten. Noge so v primeri k telesu malo predolge. Na glavi, po ušesih in po nogah raste kratka dlaka, dočim je ostalo telo pokrito z belo, sem ter tja malo rumenkasto, borno volno. Ali vendar je volna gledé kakovosti boljša, kakor na dežel-

Slika 23. Bergamoška ovca.

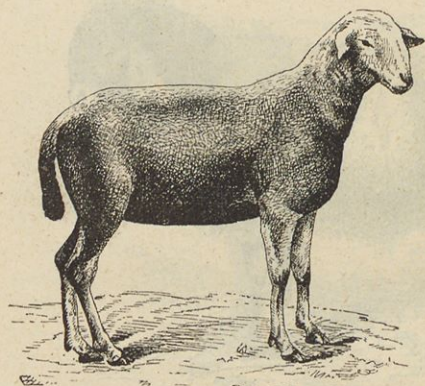
skih ovcah; slednjič mi je še omeniti, da je volna precej dolga, toda premalo gosta, in baš zaradi tega je ne nastrižejo toliko, kolikor bi je v primeri s telesno velikostjo pričakovali.

Bergamoška ovca je največja in najtežja izmed vseh njenih, v Evropi živčih tovaršic. Odrastel oven meri od parklja prve noge pa gor do koma 80—85 centimetrov — malo ne kakor hrvatska kravica — ter tehta 100—120 kilogramov žive težine. Dalje se bergamoška ovca precej hitro razvija (napreduje), a debeli se srednje dobro; ker pa je jako velika, zato je ima tudi mnogo mesa. Za molžo ni nič kaj prida, toda rodovitna je dovolj, kajti samica ojagnji često po dvoje jagnjet. Naposled je tudi dovolj utrjena,

zakaj v svoji domovini se pase večinoma po planinah, kjer je izpostavljena različnemu, ne vedno lepemu vremenu, in baš zategadelj se ne more omehkužiti.

C. kr. kmetijska družba kranjska je začela kupovati v povzdigo domačega ovčarstva ovne bergamoške pasme. Živinorejci se z njimi baje jako hvalijo. Pa zakaj bi se ne? Saj so bergamoški ovni vendar mnogo boljši od pokrajinskih čred, in zavaljo tega se mora potomstvo na vsak način zboljšati, osobito kar se tiče velikosti in težine.

Tudi **padovanska ovca** je domá v gornji Italiji, in sicer proti beneški meji, blizu Jadranskega morja. Ona je podobna bergamoški ovci, samo da je nekoliko manjša, toda za nadomestilo je bolj povitega, polnega in lepšega telesa

Slika 24. Padovanska ovca.

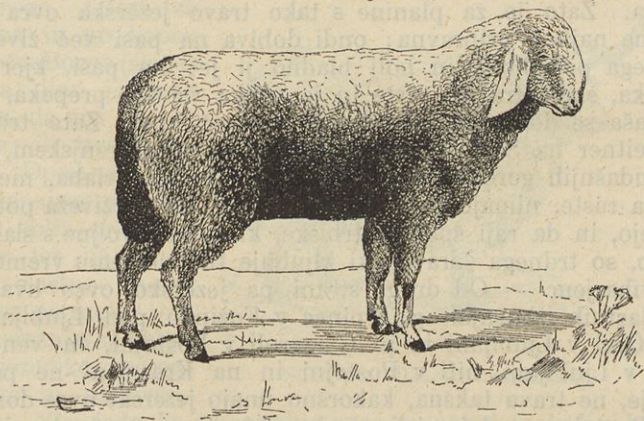
ter ima slednjič nekoliko finejšo in gostejšo volno. Od padovanske ovce nastrižejo več volne, kakor od bergamoške. Samci so sem ter tja rogati, a samice so izključno brezroge. Na Nemškem so plemenili za poskušnjo borne deželske ovce z bergamoškimi in padovanskimi samci, in zadnji (padovanski) so se bolje obnesli.

Jezerska ovca je sorodna bergamoški in padovanski. Dà, še več, ona jima ni le sorodna, ampak tudi s tem razločkom podobna, da je nekoliko manjša. Jezerska ovca je nastala najbrž na ta način, da so Korošci domače ovce plemenili z bergamoškimi ali, kar je verjetnejše, padovanskimi ovni. Mimo tega pa je tudi mogoče, da so vpeljali na Koroško padovanske in bergamoške ovce obojega spola, kjer so se vsled drugačne klaje, različnega podnebja in raznih krajevnih razmer nekoliko izpremenile.

Jezerska ovca je precej velikega, visokega in čvrstega telesa. Srednje velika glava ima dolga in povešena ušesa; nos je jako izbočen. (Glej 25. sliko.) Večina ovác ima pod očmi črnkastosive marogice. Oba, samec in samica, sta brezroga; le sem ter tja vzrastejo ovnu majhni rožički. Vrat je precej dolg ter malo na kvišku stoječ, hrbet dovoljno

širok, križ pa nekoliko navpičen. Rep je dolg, a noge so v primeri k životu precej visoke. Glava, ušesa in noge so porastene s kratko dlako, dočim se nahaja po ostalem telesu (tudi po repu) bela, gledé kakovosti boljša volna, kakor na navadnih pokrajinskih ovcah. Od jedne živali nastrižejo na leto $1\frac{1}{2}$ —2 kilograma volne. Jezerska ovca raste sicer počasi, ali vendar se slednjič prav dobro spita ter ima vrlo dobro in slastno meso; živi ovni tehtajo izjemno 60—70 kilogramov po komadu. Jezerska ovca je nadalje utrjena ter ni v klaji posebno izbirčna. Samica skoti včasih po dvoje jagnjet ter ima $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ litra mleka na dan.

Iz doslej navedenega razvidimo, da je jezerska, oziroma trbiška ovca za užitke *mного boljša* od običajnih po-

Slika 25. Jezerski ali trbiški oven.

krajinskih živalij ovčjega plemena. Kjer so razmere ovčarstvu ugodne, tam bi kazalo držati čiste jezerske ovce. Kranjski ovčarji so zboljševali in zlahtnili v prejšnjih letih svoje črede z jezerskimi ovni, no zdaj pa segajo rajši po tujih, dražjih, kajpada tudi malo boljših pasmah.

Tudi na Štajerskem redé prilično takšne ovce, kakor so jezerske.

Nekteri razločujejo med *jezersko in trbiško (ukviško)* ovco. Kdor pa hoče opaziti pomenljivih razločkov, tisti mora obe živali dejati pod drobnogled. Imel sem na Koroškem dovolj priložnosti za opazovanje, ali nikoli nisem mogel najti med tema ovicama posebne razlike. Popraševal sem tudi one koroške živinorejce, ki se mnogo pečajo z ov-

čarstvom, toda niso mi mogli odgovoriti na moje vprašanje. Naposled sem se posvetoval s tirolskimi živinskimi kupci, kateri hodijo na Koroško po ovce. Ti možje so mi tó-le povedali: „Jezerska ovca je baš take telesnosti in takih lastnostij kakor trbiška — med njima ni razločka. Pri nas jim pravimo skupno jezerske ali pliberške ovce.“

Pokojni dr. Janez Bleiweis, blagega spomina, piše v svoji knjigi „Nauk o umni živinoreji“ o omenjenih razločkih in priznava, da so zeló majhni in brezpomembni, ako jih je sploh opaziti. On pravi takó-le: „Jezerska ovca — in o tem so izkušeni ovčjerejci, Štular, Kilar, Seitner jedinih mislij — je hčerka takih visokogoratih planin, kjer zavoljo drevja, ki senco dela in je bolj hladno, raste bolj visoka trava. Zato je za planine s tako travo jezerska ovca za pleme najbolj pripravna; ondi dobiva na paši več živeža, ktereга potrebuje, in bolj hladno ji je; na paši, kjer le kratka, slaba travica raste in jo velika vročina prepeka, ne ponaša se dobro jezerska ovca, marveč hira. Zato trdita g. Seitner na Savi in g. Legat v Lescah na Gorenjskem, da v ondašnjih gorenjskih planinah, kjer kratka, slaba, medla trava raste, nimajo radi jezerskih ovác, ki več živeža potrebujejo, in da raji špogajo trbiške, ki so zadovoljne s slabšo pašo, so trdnega zdravja, ki kljubuje tudi slabemu vremenu in viharjem. — Od druge strani pa jezersko ovco hvalijo po lastnih izkušnjah g. Trpinec v Fužinah pod Ljubljano, dr. Orel v Ljubljani in pl. Garzaroli v Postojni, in vendar niti v Ljubljani, niti v Postojni in na Krasu ni ne podnebje, ne trava takšna, kakoršno imajo jezerske ovce domá. — Po takem tedaj mislimo, da ni treba na pretanko sitice devati tega: ali si izberemo jezersko ali trbiško ovco.“

Pokrajinske ovce so tiste, ktere ne spadajo k nobeni prej navedenih pasem ter se ne odlikujejo s posebno dobrimi užitki (dohodki). Razširjene so po vsej Evropi. Skoro vsaka dežela ima svoje pokrajinske ovce, ki se pa jedna od druge prav malo razločujejo, izvzemši rogove, kateri so pri nekterih živalih zeló dolgi, pri drugih kratki, a nektre deželske ovce so celó brez rogov. Vse ovčje črede po slovenskih deželah — razun jezerskih in nekterih požlahtnjenih — smemo prištevati pokrajinskim.

Deželske ovce so srednje velikosti ter trdnega in krepkega života. Gledé na barvo so većinoma bele, a nahajajo se tudi črne, rujavkaste, sive ali cikaste. Volna, iz ktere napravljajo nogavice in debelo domačo obleko, jim je borna,

precej dolga in prav malo ali nič kodrasta. Pokrajinske ovce rastejo in napredujejo prav počasi, mimo tega se le polagoma debelijo, toda meso jim je prav dobro. Za polžlahtnjenje in zboljšanje pokrajinskih čred ugajajo sledeče ovčje pasme: southdovenska, jezerska, bergamoška, padovanska in slednjič negreti- in rambuljé-ovca.¹

Ogerska ovca (tudi cakelj imenovana) je — kakor nam pové že ime samo — pokrajinska ovca na Ogerskem. Velikosti je srednje. Glava je majhna, ali rogovi so izvenredno veliki — včasih do $\frac{1}{2}$ metra dolgi — in naravnost na stran ali navzgor obrnjeni, sem ter tja tudi polžasto zakrivljeni. (Glej sliko 26.) Večinoma nosijo tudi samice rogove, le redkokrat so brezroge. Ušesa so kratka in po koncu stoječa. Borna (slaba) volna jim je tako dolga, da visi pri posameznih živalih do tal. Opisana ovca

Slika 26. Ogerski oven-cakelj.

raste sicer počasi, toda spita se precej dobro ter ima slednjič slastno meso; kar se pa molže tiče, je ogerska ovca boljša od jezerske, bergamoške in padovanske. — Njej jednake in sorodne ovce se nahajajo tudi v karpatskem gorovju, na balkanskem polotoku in končno na južnem Ruskem. Seveda razločujejo v omenjenih pokrajinah tudi po več vrst in pasmin, katerim so nadeli imena dotičnih dežel.

Semkaj spadajo tudi male, po barvi črne, bele ali pisane (cikaste) ovce po Goriškem in po Istri.

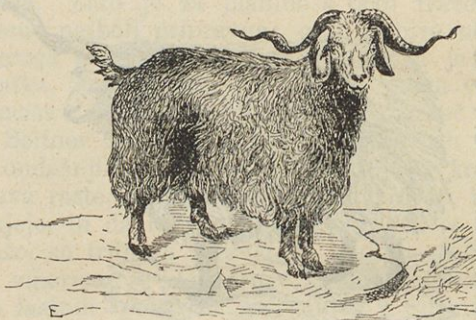
13. Nekoliko o kozjih pasmah.

Kozarstvo je iz gospodarskih ozirov v obče majhnega pomena, samo v skalovitih in hribovitih pokrajinah ima nekoliko več važnosti. V nižavah redé po kako kozico le siromašni ljudje, kateri si ne morejo omisliti kravice, ali je

¹ V Bosni sem videl za užitke vrlo dobre ovce, ktere so izvirale od rambuljé-ovnov in od domačih (bosenskih) samic.

pa nimajo s čim prehraniti. Največ koz špogajo na Primorskem, v Dalmaciji in v Bosni, kjer je kozji sir in kozje meso jako čislana jed, a v ostalih avstrijskih deželah je kozarstvo izvenredno majhno.

Domača koza je po vseh evropskih državah in deželah prilično jednaka. Telesa je ploščnatega. Glava z dolgimi in rtastimi ušesi je majhna. Oba, samec in samica, nosita srpaste, navzgor in nazaj zakrivljene rogove; vendar živé po svetu tudi brezroge koze. Ob spodnji čeljusti visi dolga brada, katero ima vsak kozel, samice pa so sem ter tja tudi brez brade. Vrat je srednje dolg in prilično debel. Hrbet je ozek, včasih nekoliko uleknjen, križ je rtast in močno viseč. Kozji rep je kratek in po koncu stoječ. Dlaka je

Slika 27. Angorska koza.

borna in kocasta, ali spodi se nahaja druga kračjain mehkejša. Kar se tiče barve, so koze ružave, sive, črne, črno-lisaste, ali slednjič različno pomešane dlake. Samica skoti navadno po dvojce kozlet. Kozje meso, osobito samčevo, ima čuden duh, in zaradi tega

ga ne more vsak človek uživati; kozličevo meso pa je prav dobra, slastna in jako priljubljena jed.

Kozje vime je v primeri k telesni velikosti precej obilno, zategadelj pa namolzejo od jedne navadne samice 1—1½ litra mleka na dan. Nekatere pasmine imajo na dan 4—5 litrov mleka, kar velja osobito o švicarskih kozah. Tudi na južnem Štajerskem redé za molžo vrlo dobre koze, katerim pravijo „tratnice“.

Angorska koza živi v mali Aziji, v okolici turškega mesta *Angora*, od katerega je dobila ime. Ona je lepega, povitega, okroglastega, toda nekoliko kračjega života, nego domača koza. Oba, samec in samica, nosita rogove ter imata dolga in povešena ušesa. (Glej sliko 27.) Angorska koza je snežnobeke barve. Pod gornjo, redko in borno dlako ima še drugo, fino, svetlo, ki je kakor svila. Tej fini dlaki pravijo v trgovini „mohér“; iz nje napravljajo robo za žen-

ske obleke, kakor tudi fine ženske pahavke (šale). Jedna koza daje na leto po jeden kilogram bele dlake. Najlepšo dlako imajo koze v prvem letu, a pozneje se ista nekoliko poslabša. Angorska koza je slaba za molžo, toda njeno meso je boljše, kakor od domače evropske.

Kašmirska ali tibetanska koza je udomačena v Indiji. Njena spodnja dlaka je še bolj fina, kakor pri prej opisani angorki, in baš zaradi tega je tudi manj nastrižejo ($\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ kilograma). Kar se tiče barve, je dlaka večjidel bela, sem ter tja pa vendar tudi rumenkasta, rujavkasta, dà, celó črna; najbolj cenjena je bela dlaka. Iz dlake tibetanske koze pripravljajo najfinejše kašmire in najboljša ogrinjala.

Francozi in Španci so pripeljali v svoje zemlje nekoliko angorskih koz, ktere tam prav dobro uspevajo. Izpremenile se niso skoro prav nič, samo spodnja dlaka se je nekoliko poslabšala (podebelila).

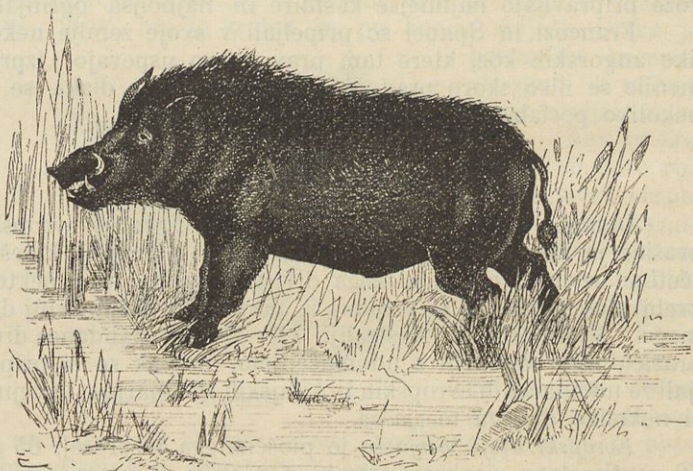
14. O prašičjih pasmah.

Domače svinje so postale iz divjih. Prvotne evropske prašiče je zaredil evropski divji merjasec. Izvrstni kineški ščetinci izvirajo od azijskega divjega prašiča; tudi nekteri prebivalci Afrike so si vzredili iz tamošnjih divjih svinj domače. V Ameriki in Avstraliji, kjer živé še dandanes divji prašiči, niso se bavili z udomačenjem, ampak so si pripekljali že udomačenih evropskih in kitajskih ščetinarjev. Oglejmo si nekoliko divjega merjasca.

Evropski divji merjasec je ploščnatega in precej, 65 do 70 centimetrov visokega telesa. Podoben je sicer domači svinji, samo da je nekoliko krajšega života, dalje in ožje glave, močnejših in zarodnejših nog ter naposled večjih, navzgor zakrivljenih čekanov. V dolnji čeljusti so mu okla (čekan) večja kakor v gornji. Ušesa so precej majhna, navzgor stoječa, hrbet je izbočen, križ zeló nagnjen in rep kolobarčast. (Glej sliko 28.) Ščetine so rujave ali črne in kaj goste; po zimi mu vzraste med ščetinami tanka dlaka, ktera ga varuje mraza. Na vratu, komu, hrbtu, ledju in križu se nahaja ščetinast greben, iz ktereга napravljajo najtrdnjše krtače. Divji prašiči živé po zarastlih gozdih v velikih čredah skupaj ter se hranijo z želodom, bukenco, sadjem, koreninami, glistami itd.; po noči pa se spravijo na obsejano polje, kjer napravljajo veliko škodo. Samica skoti spomladi 7—10 divjih pujskov, ki so rudečkastorujavi z

različno velikimi, temnejšimi ali svetlejšimi pegami; kasneje izginejo omenjene maroge popolnoma. Divji prašič more doživeti 20—25 let ter tehta, če mu ne gre pretrdo za klajo, do 200 kilogramov. Človeku ni nevaren; no, če ga pa draži ali obstreli, tedaj se postavi v bran in klesti kaj srdito s svojimi čekani. Na divje svinje streljajoči lovci se ustopijo v bližino kakega štora; če dobro ne zadenejo, skočijo hitro na panj. Razjarjen prašič prileti mimo ter udari s čekani na vso moč po štoru, misleč, da je zadel lovca.

V prejšnjih časih je živel divji prašič po vsej Evropi, izvzemši mrzle severne kraje in zeló visoke gore. Ali ker

Slika 28. Divji merjasec.

je delal po polju veliko škodo, napovedali so mu vojsko na življenje in smrt. Vendar ga niso preganjali in lovili samo zaradi tega, ker jim je delal na njivah neprilike, temveč tudi zaradi slastnega, okusnega in po divjačini dišečega mesa. Močno so ga zatrli. Dandanes se nahaja samo še po Ruskem, na Ogerskem in v Bosni.

V naslednjih odstavkih hočem opisati najvažnejše domače svinje.

Dolgouhi prašič je domá na Ruskem, v Galiciji, v severni in srednji Nemčiji, v Švici in na Francoskem. Tudi prvotna angleška svinja je pripadala k tej pasmi, toda današnji angleški prašiči so do cela drugačni — boljši. Dalje

so se dolgouhe svinje tudi na Nemškem in Francoskem dokaj izpremenile, ker so jim primešavali krvi angleških prašičev. Sploh pa moram naglašati, da se morejo svinjske pasme hitro predrugačiti in zboljšati. Ko bi nakupili na pr. v vseh slovenskih deželah za domače samice dovoljno število angleških merjascev, izpremenili bi se naši ščetinci v nekaj letih tako močno, da bi jih ne bilo mogoče poznati. Sevéda bi bila ta izprememba svinjerejcem samo v korist.

Dolgouhi prašič je dobil ime od dolgih, širokih, naprej in dol visečih ušes. Podoben je kaj močno divjemu merjascu, samo da so mu ušesa do cela drugačna. Ščetine so mu goste, na hrbtu grebenaste, po ostalem telesu pa le malo kodraste, ali večinoma povsem ravne, rumenkastobeke, rujavkaste, sivkaste, sem ter tja tudi črne ali cikaste (črno-bele). Života je močno visokega (80—92 cm), dolgega in ploščnatega (od strani stisnjene). Glava mu je dolga in ozka. Na medčeljustju visijo 3—5 centimetrov dolgi, okrogli, mesnati obeski, ktere imenuje ljudstvo „zvončke“. Vrat je dolg, toda malo širok, kom je oster (rtast), hrbet izbočen (puklast) in ozek; križ mu je navpičen, rep pa vedno v kolobarčke zavrt. Noge so visoke, močne, zarodne in trdne; sploh pa so vse kosti jako debele.

Dolgouhe svinje so jako utrjene, za hladno vreme malo občutljive, vsled česar se smejo brez škode goniti na pašo. Rastejo pa le prav počasi. Za pitanje so sposobne še le po dovršenem drugem letu. Debelijo se prav po malem ter požró jako mnogo piče; slednjič pa imajo zaradi svoje izvenredne velikosti mnogo slastnega mesa in veliko trde slanine. Dobro porejen prašič tehta 300—400 kilogramov žive teže — zares občudovanja vredno. Naposled moram naglašati, da je samica dovolj rodovitna, zakaj ona skoti čestokrat po 10—12 ali še več pujskov.

Kratkouha svinja je razširjena po južnem Nemškem in malo ne po vseh avstrijskih deželah. Nekoliko je podobna dolgouhim prašičem. Vendar se razlikuje od njih v sledenem: Ušesa so ji kračja (odtod tudi ime), po koncu stoječa, ali pa samo nekoliko nagnjena naprej. Dalje je manjšega, kračjega in nižjega života ter manj izbočenega hrbta. Navadno ji manjka tudi grebena.

Kratkouhi prašič je nastal bržkone iz križanja (medsebnih plemenitve) dolgouhih, romanskih in kodrasto-ščetinastih svinj, ali vendar ni popolnoma izključeno, da je vpli-

vala morda tudi ktera druga pasma. Kako je z barvo? Le oglejmo si naše navadne deželske prašiče, in stvar nam bo hipoma jasna. Večinoma so ščetine na prednjem delu telesa bele, na zadnjem pa črne, ali sem ter tja tudi rujave. A včasih je prednji in zadnji del života črn in samo okoli prsij prepasan z belo progo. (Glej sliko 29.) Vendar se nahajajo tudi povsem bele, ali do cela črne kratkouhe svinje.

Opisani ščetinec ima slastno meso, trdo slanino, dalje je dovolj utrjen in, kar se tiče klaje, prav nič izbirčen; ako je dobro spitan, tehta izjemno 130—150 kilogramov. Samica je zadostno rodovitna. Doslej opisane lastnosti so vse hvale vredne. Ali vendar je kratkouhi prašič zaradi tega napačen, ker prepočasi raste, in ker obrača pičo le

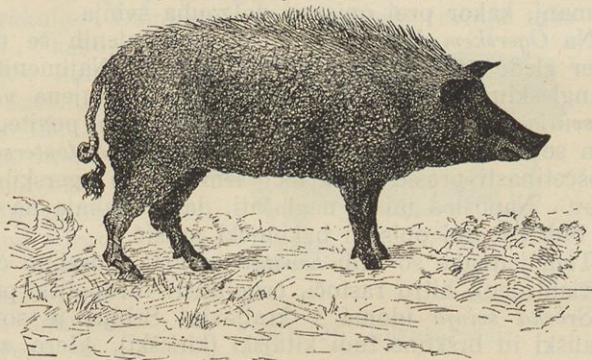
Slika 29. Kratkouha svinja.

polagoma v meso in mast. Ali ga ne bi bilo mogoče v tem oziruboljšati? Kajpada! Kako vendar? *Pleménimo domače samice z angleškimi merjasci, in stvar je izvršena.* Kaj pa dosežemo s tem? Pujski hitreje rastejo, postanejo prej godni in se bolj spitajo, kakor navadni ščetinci; dalje pa so dovolj rodovitni in zadostno trdni, akoravno jih je angleška kri nekoliko omehkužila. Tudi prvotne angleške svinje niso bile nič boljše od naših sedanjih, toda Angleži so jih plemenili z zelo mesnatimi, hitro rastočimi in brzo se razvijajočimi kitajskimi in romanskimi prašiči, in — uspeh je bil izvrsten. Zakaj dandanes slujejo angleški ščetinarji zaradi svoje težine in hitrega debeljenja po vsem svetu.

Na Ogerskem je velik gozd, kateri se imenuje *bakonjski*. V tej hosti raste na tisoče hrastov in bukev, torej se na-

haja tam mnogo želoda in bukvice. Tamošnji prebivalci redé kratkouhim podobne in tudi sorodne prašiče, ktere hranijo malo ne vse leto kar v gozdu z želodom in bukvice; le proti koncu debeljenja jim dajejo tudi žita. To so *bakonjske svinje*. Kakšne pa so? Bakonjske svinje so čvrstega života, zarodnih kostij, precej debele glave, dolgega rilca in srednje dolgih, malo naprej nagnjenih ušes. Ščetine so obilne in po hrbtu grebenaste; kar se tiče barve, pa so rujavkaste ali sivkaste. Bakonjski prašič je precej divji, toda tako utrjen, da mu ne škoduje niti najslabejše vreme. Raste polagoma in tudi debeli se počasi, ali meso mu je prav dobro, slanina pa trda.

Kodrastoščetinasti prašič je domá v mali Aziji in v južnovzhodni Evropi. Običajno ga redijo v južni Rusiji, v

Slika 30. Kodrastoščetinasti prašič.

Rumeniji, Bolgariji, Srbiji in v turških deželah; nadalje se nahaja v Bosni, na Hrvatskem, Ogerskem in slednjič na Sedmograškem. Torej živi večinoma tam, kjer se nahaja stepno govedo in cakelj-ovca.

Kakšen pa je? Kodrastoščetinasti prašič je srednje velikosti, večinoma ploščnatega, precej kratkega telesa, a zelo zarodnih in debelih kostij. Glava mu je ozka in dolga. Ušesa so gledé na velikost kaj različna; včasí so komaj srednje dolga, po koncu stoječa ali malo nagnjena, dočim so pri nekterih ščetincih mnogo daljša in povešena. Hrbet je izbočen (puklast) in precej rtast (špičast), križ je navpičen (viseč), prsi pa so ozke in ploščnate. (Glej sliko 30.) Noge so prilično visoke, toda trdne in močne, a rep je malo kolo-barčast. Ščetine so jednobarvne, večjidel umazanorumen-

kaste, ali sivorumenkaste, včasih pa tudi sive, črnosive ali rujavkaste. Dalje so ščetine jako goste in kodraste, t. j. same váse tako zavozlane, da se koža prav nič ne vidi; ali vendar so ščetine pri jednih živalih bolj, pri drugih manj kodraste (kravžaste). Na vratu, hrbtu in križu se nahaja precej velik greben.

Kodrastoščetinaste svinje, katerim pravijo v slovenskih pokrajinah navadno „hrvatski prašiči“, niso za užitek nič posebno dobre, ker pozno dorastejo, in ker se počasi debelijo. Ali ko so popolnoma spitane, so precej težke ter imajo slastno meso in trdo slanino. Ker so navajene že od mladosti na vsakoršno vreme, zategadelj niso prav nič omehkužene, temveč jako utrjene. Kar se tiče rodovitnosti, so srednje dobre; samica sprasi običajno 6—10 mladičev, torej manj, kakor prej opisana dolgouha svinja.

Na *Ogerskem* držé razun že gori omenjenih še druge, in sicer gledé užitkov prav dobre prašiče. Najimnitnejša je z angleškimi in kitajskimi merjasci požlahtnjena *mangališka svinja* (mangalica), ki je dolgega in lepo povitega telesa in se tudi hitro razvija in brzo debeli. *Šalonterski* kodrastoščetinasti prašič je največji izmed vseh ogerskih ščetinarjev. Naposled mi je naglašati, da se nahaja na *Ogerskem* tudi že prej opisani bakonjski prašič.

Tem jednake so tudi *hrvatske svinje*. Posebno čislani so požlahtnjeni, hitro rastoči, črno lisasti turopoljski prašiči.

Srbska svinja (domá v kraljevini Srbiji) je sorodna mangališki in bržkone tudi kitajski (kineški), ktero zadnjo bom kasneje popisal. Srbski ščetinar je dolgega in ploščnatega telesa. Glave je dolge in precej debele; ušesa so mu dolga in povešena, česar nismo opazili pri ostalih kodrastoščetinastih prašičih. Hrbta je izbočenega, malo ali prav nič grebenastega, križa pa navpičnega. Nog je srednje dolgih in trdnih. Srbski prašič se ne debeli sicer posebno hitro, toda meso mu je slastno, slanina pa obilna in trda. Svinje srbske pasmine so pogostoma ikraste.

Bosenski prašiči so umazanobe, ali rumenkastorujave barve. Ščetine so prav malo kodraste, toda po vratu, hrbtu in križu ravne, po koncu stoječe, t. j. grebenaste. Bosenske svinje so, kar se tiče telesnosti, jednake kodrastoščetinastim prašičem v obče, samo to moram pristaviti, da so najmanjše izmed omenjene pasme. Rastó prav počasi in tudi za debeljenje potrebujejo mnogo časa, ali naposled so vendar precej težke (najboljše do 130 kilogramov) ter imajo okusno

meso in debelo, trdo slanino. Dalje so dovolj rodovitne, jako utrjene in z vsako, tudi najslabšo pičo zadovoljne.

Kakor prej opisanim srbskim, tako se predbaciva tudi bosenskim svinjam, da so čestokrat ikraste. Na tem je sicer nekoliko resnice, ali vendar je treba povedati, da niso one same na sebi tej bolezni podvržene. Zakaj so vendar, oziroma zakaj so bile bosenske svinje tako pogostoma ikraste? Zató, ker rijejo za plotovi po blatu morebiti traku-ljastih ljudij. Kristjansko prebivalstvo v Bosni in Hercegovini (še slabše v tem oziru je v Srbiji) je namreč čisto trakuljasto, dočim mohamedanci (Turki) ne poznajo te bolezni, ker ne jedó svinjskega mesa. To je zategadelj, ker niso pokončevali za časa turške vlade zdravju škodljivega mesa, in ker ljudje (kristjani) niso vedeli, da nastanejo iz iker trakulje. Dandanes niso bosenske svinje tako čisto

ikraste, kakor nekdej.¹ Zakaj

ne? Zató, ker je naredila avstrijska vlada v

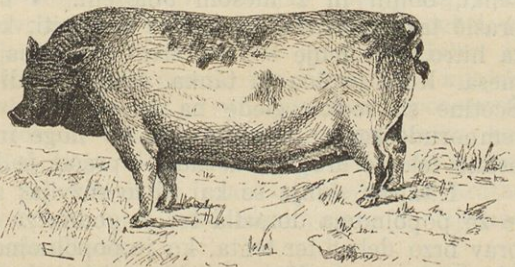
vsakem oziru red, in zatorej so se tudi zdravstvene razmere zboljšale. Tu se naroča namreč

najstrožja či-

stoča; stranišča se morajo postavljati, in vse ikraste svinje se pokončujejo. Zaradi tega se nahaja v Bosni vedno čim manj trakuljastih ljudij in dan za dnevom manj ikrastih prašičev. Ščasoma se bo ta zadeva popolnoma zboljšala, in v kratkem času ne bo imel nihče povoda oponašati, da so bosenski ščetinarji čestokrat ikrasti. (Glej o ikrah v „Dom. Živinozdravniku“ na 217. strani.)

Kitajska svinja živi, kakor pové že ime samo, na Kitajskem (v Kini), dalje se nahaja na Japonskem in v zahodni Indiji, t. j. v vzhodnih azijskih deželah.

Kitajska svinja je dolgega, okroglega, povitega, toda nizkega života ter finih in tankih kostij. Dolga je skoro jeden meter ali še več, toda njena visokost znaša komaj 50

Slika 31. Kitajska svinja.

¹ V mojem bivališču so zaklali lanske zime 345 prašičev, izmed katerih sta bila samo dva ikrasta.

centimetrov. Glava ji je široka, na nosu vdrtá, ušesa pa so ozka, kratka in po koncu stoječa. (Glej 31. sliko.) Rilec je silno kratek, ali jako širok. V gornjem delu je glava tako debela, da se niti ne razloči, kje se ista konča, in kje se začne zeló kratki, močno mesnati in jako široki vrat. Kitajska (kineška) svinja ima najdebelejši vrat izmed vseh znanih ščetinarjev. Njen hrbet, njeno ledje in njen izvenredno dolgi križ so jako široki in skoro povsem ravni. Zadnji del telesa ni nikdar navpičen (podrt ali viseč), kar smo opažali na dolgouhih in kodrastoščetinastih prašičih. Prsi so močno široke in jako globoke. Trebuh je zeló obilen, globok in širok. Tanki in kratki rep ni popolnoma raven, temveč malo kolobarčast. Noge so fine, ali vendar precej trdne in tako kratke, da se trebuh dotika tal, ako je žival dobro spitana. Zadnji nogi (krači ali šunki) sta jako veliki, obilni in z mesom obloženi. V obče ima kitajski prašič tako telesnost in takšne lastnosti, ktere so potrebne za hitro debeljenje — vsa žival je slična podolgasti kepi mesa. Koža je fina in tanka, črnkasta, ali pa bela in črna. Ščetine so redke, gledé na barvo črne, črnkastosive, ali temnorudečkaste; navadno pa so noge in trebuh bele, a ostalo telo je drugačebarvno — prašič je lisast.

Kitajska svinja se kaj hitro razvija; z devetimi meseci je že popolnoma dorastla ter je godna za klanje. Dalje se prav brzo debeli ter tehta, ko je popolnoma spitana, 100 do 120 kilogramov. Meso mladih pujskov je dobro in slastno, dočim je isto starih svinj premehko, neokusno in za sušenje malo ne popolnoma nesposobno; tudi slanina in salo sta premehki, takorekoč oljnati. Kar se tiče klaje, treba je povedati, da je kitajska svinja izvenredno izbirčna. Tudi slabo vreme in mraz pretrpi jako težko, že najmanjša sapica ji močno škoduje. Osobito mladi pujski se kaj lahko prehladé, ker nimajo skoro prav nič ščetin. Dalje mi je opomniti, da je samica premalo rodovitna, zakaj ona skoti navadno samo 3—5 praset. Naposled pa moram kitajskega prašiča zategadelj pohvaliti, ker prenaša svojstva hitre rasti in brzega debeljenja prav gotovo tudi na svoje mladiče.

V prejšnjih časih so dovažali kitajske plemenske svinje često v Evropo; po romanskih in po angleških ščetinarjih se pretaka mnogo kitajske krvi. Zaradi prevelike oddaljenosti in zaradi tega, ker se nahaja na Angleškem in tudi drugje že mnogo izvrstnih prašičev, ne vozijo več dandanes kitajskih svinj v Evropo.

Zdaj hočem opisati **romansko svinjo**, ktera je nastala iz križanja kitajskih in navadnih deželskih ščetinarjev.

Domovina romanskemu prašiču je južna Evropa. V obče ga nahajamo tam, kjer živé ljudje, ki govorijo jezik romanski, t. j. v Italiji, Španiji, na Portugalskem, na južnem Francoskem in naposled v tistih delih švicarske ljudovlade, v katerih prebivajo Lahi. Po njem se pretaka mnogo kitajske krvi; zaradi tega pa je sorodnim kitajskim svinjam mnogo podobnejši, nego navadnim evropskim. Predno so poznali Angleži kitajske prašiče, rabili so za zboljšanje svojih deželskih ščetincev romanske, osobito neapolitanske merjasce. Romanski prašič je torej začetnik preimenitne angleške svinjereje.

Romanska svinja je sicer nekoliko večjega, toda kitajski jednakega, t. j. okroglastega in povitega života. Glava ji ni niti preveč dolga, niti prekratka, ampak primerno debela. Ušesa so srednje dolgosti, nekoliko naprej nagnjena, ali vendar ne povešena. Vrat je kratek, precej debel in mesnat. Hrbet je širok in raven; križ je sicer obilen in širok, toda navpičen (viseč), česar nismo opazili na kitajski svinji. Prsi so tako široke, da je njih postranski (počreznji) premer jednak visokosti čoka, t. j. prsi so tako široke, kolikor jim znaša globokost. Noge niso sicer visoke, ali vendar dokaj višje, nego pri kitajskem prašiču. Redke in kratke ščetine so temne: črne, sive, rudečkastorujave in izjemno tudi rumenkaste ali cikaste.

Romanski prašiči postanejo kmalu godni, a tudi podedbelijo se prav dobro in precej hitro, vendar so zategadelj napačni, ker jim je slanina malo premehka. Dalje so precej omehkuženi, ali vendar ne tako močno, kakor kitajski. Kar se tiče rodovitnosti, ni romanske prasice posebno hvaliti, čeravno skoti nekaj več mladičev od kitajske.

Med najboljšje in tudi največje romanske prašiče štejemo sivocikaste južnolaške ali neapolitanske ščetince, kateri morejo doseči po komadu do 200 kilogramov žive težine. Nasproti tem pa so španske in portugalske svinje izmed vseh romanskih najmanjše in najlažje.

15. Angleški prašiči.

Pred prilično sedemdesetimi leti se ni skoro prav nič slišalo o angleških svinjah, ali dandanes so na tako dobrem glasu, da jih kupujejo malo ne vsi umnejši živinorejci po vsej Evropi. S čim pa se odlikujejo angleški ščetinci? —

1. Oni se prav hitro razvijajo, 2. rastejo jako brzo, 3. debelijo se izvenredno urno, in 4. imajo v primerno kratkem času mnogo mesa in nečuveno veliko sala.

Odkod so dobili Angleži svoje izvrstne svinje? Vzredili so si jih. Ker so se jim prvotni deželski dolgo- in kratkouhi prašiči prepočasno razvijali in premalo hitro debelili, nakupili so si hitreje godnih neapolitanskih in kitajskih merjascev. Z omenjenimi tujimi samci so plemenili domače samice in s tem so dosegli, da je postalo potomstvo za debeljenje sposobnejše, kakor so bili prvotni domači prašiči. Tako so ravnali več let zaporedoma in sčasoma so si zaredili današnje, zares občudovanja vredne živali.

Angleži delijo svoje prašiče 1. po velikosti: a) v majhne, b) v srednje, in c) v velike; 2. glede barve pa jih ločijo: a) v bele, b) v črne, in c) v lisaste ali cikaste.

Pri nas imenujemo angleške svinje večinoma po deželah ali pokrajinah, v katerih jih redijo. Ali taka razdelitev je pomanjkljiva in brez važnosti, zakaj angleški ščetinci so si vsled medsebnega krvnega mešanja malo ne povsem jednaki; vsaj o veliki vrsti smemo to z gotovostjo trditi. Zatorej mislim, da ravnamo umestneje, če potegnemo tudi mi z Angleži in razdelimo njih svinje v velike, v srednje velike in v majhne.

Velike angleške svinje so bele, srednje so bele ali cikaste, a majhne so povsem bele ali do cela črne.

Veliki (beli) angleški prašiči. Velike angleške svinje imenujejo pri nas v Avstriji jorkširske, linkolnširske, lankširske, kumberlandske, licesterške in sufolske. Ali ta imena motijo; zategadelj ostanimo pri angleški razvrstitvi in recimo vsem gori navedenim ščetincem na kratko *velike angleške svinje*. Saj je vendar licesterški prašič tako velik, takšnih lastnostij in takšne barve, kakor jorkširski, linkolnširski, sufolski itd. Arabski konj ostane arabec, naj si ga že redé v Berolinu, na Dunaju ali v Parizu; pincgavec pa ostane to, kar je, bodisi da bi ga uvedli v Arabijo; isto velja tudi za velike angleške prašiče.

Da se čitatelji ne motijo, treba mi je še poudarjati, da pravijo pri nas v Avstriji često vsem velikim angleškim prašičem na kratko *jorkširske svinje*.

Velika angleška svinja je okroglega, stegnjenega, zelo dolgega in jako visokega telesa. Največji komadi merijo od rilca pa do repa 1 meter in 90 centimetrov, a prek prsij (za prednjima nogama) 1 meter in 80 centimetrov, visoki pa so blizu 87 centimetrov. To so jako velike številke,

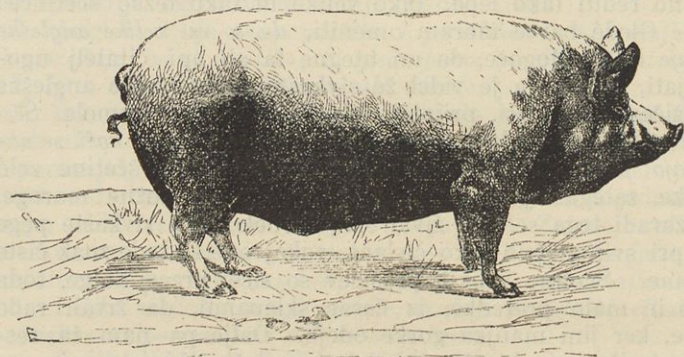
ktare se bodo morda zdele temu ali onemu čitatelju neverjetne, ali vendar so popolnoma resnične. Ko si se sprijaznil z gori naznačenimi številkami, ne bo se ti menda čudno zdelo, ako ti povem, da *tehta jednoletna žival 150 do 200 kilogramov, a trileten, prav dobro spitan prašič potegne 400—430 kilogramov žive težeine*. Torej tehta jedna sama svinja toliko, kakor srednje velik in dobro rejen vol. Pri nas pravijo, da je prašič že lep in močno debel, ako potegne 2 stara centa, t. j. okoli 100 kilogramov; kaj bi pa neki rekel naš kmetič, ko bi videl velikansko, 8—9 starih centov težko svinjo. Gotovo bi si mislil, da ni ravno napačno ređiti tako lepe, tako velike in tako težke ščetince!

Gledé barve moram omeniti, da so vse velike angleške svinje bele. Mogoče, da mi utegne ta ali oni čitatelj ugovarjati, rekoč, da je videl že sivkastopisane velike angleške prašiče. Le počasi, prijatelj, kmalu se bova razumela. *Ščetine so po vsem telesu povsem bele, toda na rožasti koži se nahajajo posamezne sivkaste pegice*. Ker so pa ščetine zeló redke, zategadelj udarjajo skoz nje sivkaste kožne maroge, in zaradi tega se vidi žival sivkastobela. Te sivkaste pege so pri svinjerejcih jako čislane, zakaj one so baje znak čiste pasme. Ščetine velikih prašičev so sicer precej dolge, toda fine in malo preredke, iz česar sklepamo, da živali rado zebe, ker jim manjka gorke odeje. Dalje pa nam ta resnica tudi pové, da moramo držati angleške svinje v *primerno toplih* svinjakih, kajti v takozvanih „pesjih hlevih“ ne morejo uspevati.

Kakšno je telo velikih angleških prašičev? Glava je srednje kratka in precej debela; rílec je kratek, debel in nikoli gubast (nima gub). Čelo je zeló široko. Nos je nekoliko vdrt ali uleknjen. Ušesa so srednje dolga, po koncu stoječa, ali le prav malo nagnjena. Spodnja čeljust, ktera preide skoro nevidno v kratek in debel vrat, je izvenredno mesnata. *Kom, hrbet, ledje in križ so silno široki, jako mesnati in malo ne popolnoma ravni*. Prsi so zeló široke in globoke; ako premerimo prsi za prednjima nogama, dobimo skoro dolgost telesa. Noge so kratke, precej tanke, ali vendar ne šibke, temveč dovolj trdne; krače (šunke) so izvenredno mesnate, jako velike, polne in obilne. (Glej 32. sliko.) Slednjič mi je omeniti, da je rep na korenu jako debel, a proti koncu fin in nekoliko zavít.

Angleška svinja je dobrovoljna, mirna in krotka. To so sicer dobre lastnosti, ali zdaj bom navedel še boljših

svojstev. Ona je namreč prav kmalu godna, ker se hitro razvija in brzo raste. Dalje podela pičo uspešno v meso in mast, in vsled tega gre debeljenje hitro izpod rok. Njeno meso je prav okusno, slanina pa dovolj trda in v obče vrlo dobra. V klaji ni odveč izbirčna in v tem oziru pohvale vredna. Toda mraza jo je treba varovati in jo sploh umno gleštat; v takih svinjakih, v katerih po zimi slama, listje in scalnica zmrznejo, v takih ne more uspevati in sploh tudi ne uspeva.¹ Oba, samec in samica, sta z dovršenim desetim mesecem godna za pleme. Slednjič je velika angleška prasica dovolj rodovitna, zakaj ona sprasi poprečno 9—12 pujskov, kar je zares zadostno število.

Slika 32. Veliki angleški prašič.

Srednje (srednje velike) **angleške svinje** delimo a) v bele, in b) v cikaste.

Bele srednje svinje so nastale na ta način, da so plemenili med seboj največje in najmanjše bele ščetince. Zakaj neki so Angleži tako ravnali? Zategadelj, da so združili neverjetno hitro rast in brzo razvijanje (svojstva malega angleškega ščetinca) z večjo rodovitnostjo, z boljšim mesom in z utrjenostjo (lastnosti velikega prašiča) v jedni sami živali, t. j. v srednje veliki angleški svinji. Umni in zvedeni Anglež si misli namreč takó-le: Ako plemenim zeló kmalu godno žival z drugo, ktera je bolj utrjena in bolj plodovita, dobim mladiča, ki se bo hitro razvijal in bo zraven tega tudi dovolj rodovit in precej trden. Tako je računal in ni se zmotil. Zakaj srednje velike angleške svinje se zares hitreje razvijajo in brže debelijo od velikih. Dalje so precej

¹ V obče pa ne more nobena žival uspevati, ako jo pustiš prezebat.

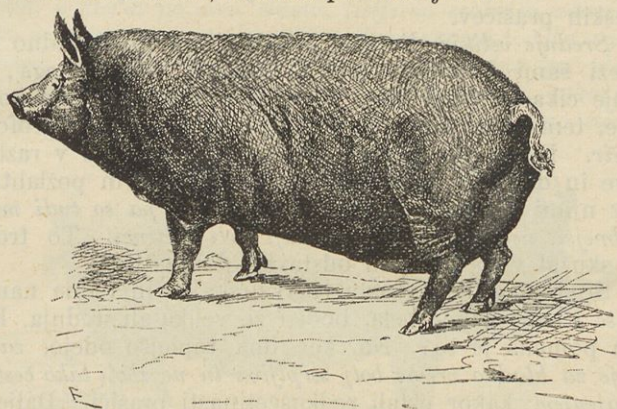
velike in jako težke; dobro spitan ščetinec tehta 230—300 kilogramov. Naposled imajo jako dobro in slastno meso; v obče so srednje angleške svinje za meso najboljše mimo vseh ščetincev. Pa to še ni vse. Srednje angleške svinje so namreč tudi bolj rodovitne, bolj utrjene in gledé klaje manj izbirčne od malih. To so zaráz izvrstna svojstva srednje velikih belih angleških prašičev.

Srednje velikim lisastim prašičem pravijo navadno tudi Angleži sami berkširske svinje. Zakaj? Zaradi tega, ker srednje cikaste svinje niso po vseh pokrajinah jednako izvrstne, temveč najlepše in najboljše se nahajajo v grofovini Berkšir. Berkširske prašiče izvažajo kaj pogosto v različne države in dežele v to svrhu, da zboljšavajo in požlahtnjujejo z njimi deželske pasme. V ta namen pa so tudi mnogo sposobnejši, nego veliki ali srednji beli ščetinci. To trditev bom skušal v naslednjem odstavku dokazati.

Srednje velika cikasta (berkširska) svinja ima namreč gostejše ščetine kakor bela, bodisi že velika ali srednja. Kakšnega pomena je to? No, ker ima toplejšo odejo, zaradi tega je za hladno vreme bolj strpljiva in ne zboli tako često za prehlajenjem, kakor ostali redkoščetinasti prašiči. Dalje doraste prej, kakor velika bela, kar je precejšnje vrednosti. Mrtva tehta kaj obilno; od 100 kilogramov žive težine dobimo 85—86 kilogramov mesa, sala in slanine, to pa sevéda samo tedaj, če je žival prav dobro rejena. Samica je zadostno plodna, ker sprasi čestokrat po 10 mladičev, ktere dobro prehrani, zakaj mleka ji ne primanjkuje. V klaji ni preveč izbirčna; nekteri zatrjujejo celó, da še rajši žre, kakor bela velika. Noge so ji sicer kratke, ali vendar trdne in za hojo sposobne; sploh je cikasta svinja za peš-hojo boljša od srednje velikih belih ščetincev. Iz navedenih opombic posnamemo, da je berkširska svinja za požlahtnjenje bornih ščetinarjev neizmerne vrednosti, in to osobito v takih krajih, kjer redé beločrne prašiče in se jim torej tudi barva prilega.

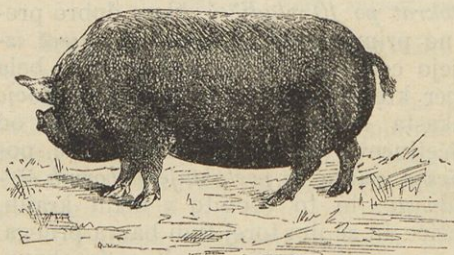
Berkširski prašič je precej dolgega, povitega in okroglega života; zadnji del telesa je zarodnejši od prvega. (Glej sliko 33.) Glava je majhna, zgoraj široka, a proti rilcu srednja. Ušesa so srednje velika in malo naprej nagnjena. Nos (prostor nad rilcem) je le za spoznanje vdrt. Vrat je kratek, ali kar se tiče obilnosti, širokosti in debelosti, ne smemo mu prav nič očitati. Hrbet je širok in le za mrvico izbočen; tudi ledje in križ sta široka, vendar ni križ povsem raven, ampak malo viseč. Zadnji nogi (krači) sta kaj obilni

in z mesom obloženi; dobro spitana žival tehta 200—260 kilogramov žive teže. Barve je črne z različnimi belimi pegami; včasih so samo noge in rillec bele, a ostalo telo je črno. Drugikrat pa je žival črna ter ima po životu različno velike, bele ali belorumenkaste pege. Meso berkširske svinje je izvenredno slastno, slanina pa dovolj trda.

Slika 33. Berkširski prašič.

Majhne angleške svinje, ki so nastale iz kitajskih in romanskih ščetincev, so ali popolnoma bele ali povsem črne.

Slika 34. Mala angleška svinjica.

One so gledé na rano godnost in izvenredno hitro debeljenje nekaka, občudovanja vredna izjema. Osem do deset mesecev stare živali so že popolnoma dorastle in godne ter za klanje sposobne. Debelost jim je skoro nepopisna.

Premier za prednjima nogama je večji, kakor znaša dolgost telesa. Mala angleška svinjica z majhno glavico in s prefinimi nogami je videti, kakor podolgasta kepa masti, ter tehta 120—150 kilogramov. (Glej sliko 34.) Njeno meso je zelo mastno, sicer pa ne slabo, toda slanina je premehka, oljnata in za sušenje nepripravna. Ali kaj koristijo vse omenjene prednosti in vrline male angleške svinje, ker ima

tudi jako velike napake? Ona je namreč izvenredno omehkužena, in ker ji je telo skoro golo (zavoljo zelo redkih ščetin), škoduje ji vsaka, tudi najmanjša sapica. Ko postane le količkaj hladno vreme, začno Angleži svoje male svinjice odevati, ali pa kurijo v pečeh, ktere so si napravili v svinjakih. Da so tako omehkužene živali mnogovrstnim boleznim podvržene, razume se samo ob sebi. Dalje skoti samica šestokrat samo po dva pujska, ktera pa je težko odrediti, ker jima škoduje vsaka najmanjša napaka, bodisi v klaji, kakor tudi v strežbi. Samci so pogosto celo neplodni, torej za plemo popolnoma nesposobni. Slednjič so male angleške svinje gledé piče jako izbirčne. Zaradi omenjenih neprilik so mali angleški prašički, bodisi beli, kakor tudi črni, za rejo v naših slovenskih deželah nepripravni.

16. Plemeniti in borni prašič.

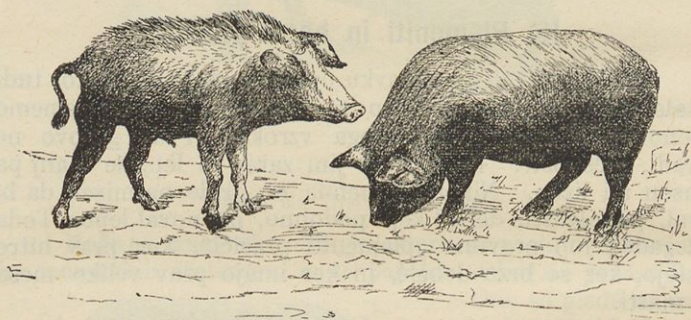
Vse v prejšnjem sestavku opisane angleške, kakor tudi ostale požlahtnjene in hitro se razvijajoče svinje smemo imenovati *plemenite*. Iz katerega vzroka? Prav gotovo ne zaradi telesnosti! Kajti život jim zarés ni lep, še manj pa krasen ali ličen. Nikomur menda ne pride na misel, da bi žival, podolgasti, debeli kepi podobno, imenoval lepo. Toda zategadelj jim pravimo „plemeniti prašiči“, ker prav hitro rastejo, ker se brzo debelé, in ker imajo prav veliko mesa in masti.

K bornim prašičem spadajo oni ščetinci, ki so kasno godni, in ki se počasi debelijo. V to vrsto ne spadajo samo vse požlahtnjene svinje v slovenskih deželah, ampak tudi vsi kodrastoščetinasti in dolgouhi ščetinarji.

Žlahtni prašič je dolgega, bolj ali manj okroglega in povitega telesa, dočim je borni kračjega in ploščnatega života. Prvemu je glava kratka, debela in na nosu vdrtá (kakor zasekana), a drugemu daljša, ožja in ravna. Žlahtnejša svinja ima debel in kratek vrat ter raven, širok hrbet; pri deželski je vrat daljši in ožji, hrbet pa izbočen (puklast), ozek in premalo mesnat. (Glej sliko 35. in 36.) Angleški ščetinci so širokega, obilnega in skoro do repa ravnega, borni pa rtastega, ozkega in navpičnega križa. Plemeniti prašič je zelo mesnatih, obilnih in širokih krač, dočim ima borna svinja manjše, kračje in ožje gnjati. Kaj sledi iz vsega tega? *Da so plemeniti prašiči mnogo težji od bornih, akoravno je navidezna velikost in debelost pri obeh jednaka.*

Plemenite svinje so finih in tankih kostij, borne pa debelih in zarodnih. Ta resnica nam pové, da ima *jednako težka požlahtnjena, ali dobri pasmi v obče pripadajoča žival več mesa, sala in slanine od ravno tako težke borne tovaršice, ker se nahaja pri zadnji več kostij.*

Navadni domači prašič more s svojimi zastavnimi, trdnimi in visokimi nogami dolgo časa sem in tja hoditi ter si iskati hrane na prostem. Ali angleške svinje (osobito one male vrste) s finimi in majhnimi nogami niso za takšen posel. Iz navedenega se učimo tó-le: *Deželski ščetinariji so za daljšo hojo in za gonjo od hiše do hiše, od kraja do kraja sposobni, nasproti temu pa ne smemo finih daleč goniti, ker ne morejo tega strpeti.* V tem oziru smemo prispodabljati plemenite ščetinca malim otrokom, borne pa odrastlim ljudem.

Slika 35. in 36. Borni in plemeniti prašič.

Angleški, kakor žlahtni prašiči sploh so širokih in globokih prsij, borni pa ozkih in ploščnatih. Posledica tega je, da imajo *žlahtni velika pljuča, a pokrajinski majhna.* V velika pljuča prihaja vsled dihanja mnogo zraka. Vzduh, oziroma v njem se nahajajoči kisik pa prenaredi v pljučih črno, že porabljeno kri v rudečo, ktera služi v živež vsemu telesu. (Čitaj v I. knjigi na 30. strani.) Čim več hrane, t. j. rudeče krvi pa se napravi v telesu, tem hitreje se debeli dotična žival. Iz rečenega se učimo, da so *velike in obilne prsi precejšnje važnosti za hitro debeljenje.*

Dalje so plemenite svinje mirne, krotke in rade ležijo, kar vse pospešuje debeljenje. Kako pa je v tem oziru z navadnimi prašiči? Oni so divji, norostni, nagajivi, hitri ter poskočni in baš zavoljo tega se tudi počasneje redé.

Brzo se razvijajoči in hitro rastoči ščetinci obrnejo pičo uspešneje in popolnejše v meso in mast kakor borni. To se pravi z drugimi besedami: *Plemeniti prašiči se pri jednaki klaji hitreje debelijo od deželskih.* V pojasnilo in potrdilo omenjene resnice naj služi sledeči, po nekem kmetijskem društvu v Bosni izvršeni poskus. Vzeli so 3 svinje srednje velike angleške in 3 počasi rastoče deželske (kodrastoščetinaste) ter so jih hranili dva meseca z *jednako* pičo. Pa glejte čuda! *Vse tri angleške svinje so postale v dveh mesecih za 150 kilogramov težje ter so požrle v naznačenem času za 25 goldinarjev piče. Živež vsem trem deželskim pa je veljal 40 goldinarjev, in vendar so se poredile samo za 90 kilogramov. Torej je veljal jeden kilogram prirejenega mesa ali slanine pri angleških prašičih 16 $\frac{1}{2}$, pri pokrajinskih pa 44 $\frac{1}{2}$ krajcarja. Te številke govore menda dovolj jasno!*

Deželska svinja ima goste, dolge, včasih celó kodraste, na hrbtu grebenaste, a plemenita kračje in redkejšje ščetine; žlahtni prašič ni nikoli grebenast. Kaj sledi iz rečenega? *Da je domači ščetinec trden, da se ne zmeni za vsak dež, za vsako sapico in za vsak mrazek. Tudi vročino prenaša mnogo lažje od svojega žlahtnega, omehkruženega tovariša. Angleški prašič (osobito oni male vrste) pa boleha vsled slabega vremena in majhnega mraza, boleha pa tudi vsled majhne vročine, ktera deželskemu še prav nič ne škoduje. Ako ga zasači na prostem dež, začne ga precej zebsti, in zaradi tega zboli često za prehlajenjem. Na solncu dobi različne kožne izpuščaje; deželski ščetinec pa ni podvržen tolikim in tako različnim boleznim. Nadalje je kolikost ščetin še v drugem oziru precejšnje važnosti. Ščetine potrebujejo namreč v svojo rast redilnih sokov; čim bolj je torej telo kosmato, tem več životnih sokov popijejo ščetine, in tem manj jih ostane za telo. Iz tega se učimo, da se redkoščetinasti prašiči uspešneje in hitreje debelijo, kakor gostoščetinasti.*

Hitro rastoča, t. j. žlahtna svinja skoti majhno število pujskov, dočim je borna bolj plodna. Čim hitreje se žival razvija, tem manj je rodovitna. Kako je vendar to, da so mali vrsti pripadajoče angleške svinje premalo plodne? ¹ Vsaka, preveč debela žival je malo plodna, ker je za pleme prelena. Razun debelosti pa je vzrok premajhne pojatnosti in preslabe plodovitosti tudi plemenitev v sorodstvu, t. j.

¹ Veliki in srednji angleški, kakor tudi vsi z angleškimi merjasci požlahtnjeni prašiči so zadostno rodovitni.

ako plemeniš sorodne živali, dobiš malo priredka. Dalje ima za debeljenje vrlo sposobna in preveč debela samica *pre-malo mleka*, in povrh je še isto premastno, zaradi česar pujski zbolé za drisko. Tudi je od plemenitih svinj izvirajoče, malo ne gole pujske težje odrediti, kakor borne, kateri zadnji imajo vendar nekoliko ščetin ter so sploh že od narave bolj utrjeni. Slednjič bodi povedano, da skrbi borna prasica za svoja pujseta bolj kakor plemenita.

Angleške velike in srednje svinje so 2—3, majhne pa celó 4 mesece prej godne za pleme, kakor naše deželske.

Domači prašič ima debelo ter trdo slanino, malo sala in suho, ne preveč mastno, ali slastno meso. Kako je v tem oziru z angleškimi ščetinarji? No oni velike in srednje vrste so deželskim in sploh bornim jednaki s tem razločkom, da so nekoliko bolj mastni. Toda malim angleškim je slanina manj debela, mehka in za sušenje nepripravna.¹ Maščoba se jim nabere po vsem telesu; vse meso je prepreženo s tolščo. Med rebri ni skoro prav nič mesa; med tolščo moreš opaziti le posamezna mesena vlakenca.

17. Požlahtnjena svinja.

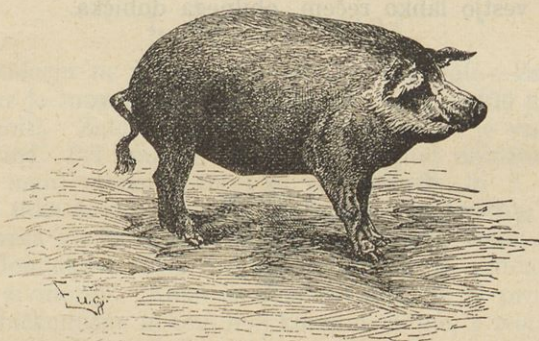
No, odslej bom izrejal samo čistokrvne angleške prašiče, ker sem razvidel iz prejšnjega sestavka, da so zares izvrstni, misli si menda ta ali oni izmed častitih čitateljev. Le počasi, cenjeni prijatelj, nikar se ne prenagлити! Za zdaj bi ti ne svetoval rediti čistih angleških svinj, ker one niso za majhnega in tudi ne za srednjega — današnjega — slovenskega posestnika. Najprej se je treba priučiti umne živinoreje, neobhodno potrebno je postaviti zdravih in primernih svinjakov, in potem še le je poskusiti z angleškimi ščetinci. V živinoreji se mora izvrševati vse polagoma in korakoma, kajti naglica bi utegnila hudo opeči.

Čistokrvni angleški prašiči niso sicer še dandanes za našega kmetovalca, toda s požlahtnjenimi bi mogel vrlo dobro izhajati. Našim slovenskim krajem in našim razmeram bi se prav dobro prilegali oni ščetinarji, ki postanejo iz naših deželskih, kratkouhih in iz angleških prašičev. Jaz mislim namreč, da bi kazalo zboljševati in žlahtniti domače

¹ Slanina jim je zategadelj tako mehka, ker se morajo zaradi preobilne debelosti tako zgodaj zaklati, da se ni utegnila maščoba utrditi.

svinje z angleškimi. Za zboljšanje bi bilo priskrbeti merjascev, k veliki (beli) angleški ali berkširski pasmi pripadajočih, kateri so dovolj plodoviti, precej trdni in tudi zadostno ješči.¹

Kakšen bi bil uspeh te plemenitve? Vrlo izvrsten! Potomci bi postali prej godni, debelili bi se hitreje, bili bi mnogo težji in slednjič bi obrnili pičo uspešneje v meso in mast, kakor borni deželjski prašiči. Gotovo pa ni in ne sme biti živinorejcu vse jedno, ako mu doraste svinja v štiri-najstih mesecih ali še le v dveh letih, ako se spita v dveh ali treh mesecih, ako je 100 ali 150 kilogramov težka, in ako potrebuje slednjič za popolno odebeljenje manj ali več

Slika 37. Zboljšana svinja.

piče. (Kako poplačajo klajo borni in kako plemeniti prašiči, o tem čitaj na 97. strani.) Ako postaviš zboljšane svinje v sredino med žlahtne in deželjske, pa si dobro zadel. (Glej sliko 37.)

Ali bi bile zboljšane svinje izbirčne ali ješče, ali bi bile dovolj utrjene in zadostno plodovite? — Tudi kar se tiče omenjenih okolnostij, ne bi se bilo treba pritoževati. Malo boljšo klajo bi bilo potreba pokladati, to je gola resnica. Ali nasproti temu je pomisliti, da bi bila požlahtnjena svinja za pitanje vsaj pol leta prej godna, da bi bilo debeljenje vsaj za jeden mesec kračje, in da bi slednjič vsaj — malo rečeno — 50 kilogramov več tehtala, kakor borna deželjska. Zdaj pa premisli, dragi čitatelj, od ktere strani bi

¹ Umni in izvedeni svinjerejci izhajajo sevéda vrlo dobro s čistokrvnimi angleškimi ščetinci.

kazalo več dobička. Zboljšane svinje bi postale zares za spoznanje mehkejše in malo manj utrjene, ali to je malenkost, ktere se ni ustrašiti količkaj izurjenemu živinorejcu. Dalje moram tudi naglašati, *da bi se plodovitost najbrž prav nič ne pomanjšala.*

H koncu mi bodi dovoljeno, da poudarjam še tó-le: Kdor namerjava zboljševati domače svinje z angleškimi merjasci (kar je vsega priporočila vredno), tisti si naj postavi najprej primernih svinjakov in se naj priuči vsaj najglavnejšim naukom umne živinoreje. Ko je s tem gotov, tedaj pa naj začne brez strahú s požlahtnjevanjem, in novi slovensko-angleški ščetinci mu bodo donašali precejšnjega, z mirno vestjo lahko rečem, obilnega dobička.

Drugi del.

O reji naše domače živine.

I. Uvod.

I. Kaj je reja?

Gospodarju ne kaže vselej živine kupovati. Zakaj ona mu je mogoče da predraga, ali pa ni vedno pripravne dobiti. Zategadelj mu je gledati, da si je vzredi sam domá. Pri domači odreji ima dvojnát dobiček: 1. Živali ga manj stanejo, torej si več priredi, in 2. more si vzrediti take živine, ktera je zanj najbolj pripravna, in ktera mu donaša gledé dela, mleka, mesa, masti, volne itd. največjih dohodkov. Čim večji dobiček pa je vendar glavni namen živinoreji. Kako se ima ravnati, da si priredi tem bolj dobičkonosne in tem bolj koristne živine, *o tem ga pouči nauk o reji ali razplodbi.*

Kaj se bomo torej učili v drugem delu pričujoče knjige? V drugem delu se bomo učili odbirati in spoznavati tiste živali, ktere so za plemo najsposobnejše, in odstranjevati one, ktere niso za plemo. Videli bomo, kakšnih lastnostij in kakšne vnanjosti mora biti dobra plemenska živina. Dalje bomo govorili o prikladni starosti plemenskih živalij, slišali bomo, v katerem času se smejo pripuščati, in v kateri dobi se morajo odstranjati od plemenitve; vrh tega bom povedal, kako je s plodovitostjo, in koliko samic se sme odmeriti jednemu samcu. Razun tega bomo slišali, kako in na kakšen način prenašajo plemenske živali svoje lastnosti in telesne znake na potomstvo, kako je z njimi ravnati, in kolikokrat se smejo pripuščati, da se prerano ne obrabijo. Slednjič se bomo poučili, ktere plemenske živali so druga za drugo, kakšni so zakoni podedovanja, in kako je z brejostjo. Sploh se bomo razgovarjali o vsem tem, kar je potrebno k umni reji, t. j. k prireditvi koristne in lepe domače živine.

2. Nekoliko besed o podedovanju.

Kaj je podedovanje? V živinoreji imenujemo *podedovanje* tisto naravno (natorno) postavo, vsled ktere prenašajo plemenske živali svojo telesnost (zunanjo postavo), deloma pa tudi lastnosti na svoje mladiče. Plemensko živinče ima namreč tako posebnost, da ne odda zarodku samo zunanjih znakov, ampak tudi notranja svojstva, t. j. lastnosti za različne užitke (za delo, mleko, meso, mast itd.).

Večletne izkušnje različnih živinorejcev učé o podedovanju sledeče:

1.) Od junca in krave dobimo tele, katero postane sčasoma govedo. Kobila in žrebec skotita žrebe, oven in ovca jagnje, prasica in merjasec pa pujse. Iz tega posnamemo nauk, *da so živalska plemena, kar se tiče rodovne telesnosti, neizpremenljiva, kajti rodovni znaki so brez izjeme podedljivi.* (Glej o pomenu besede „rod“ na 12. strani.)

2.) Mladič je, kar se tiče vnanjosti (telesnosti), večjidel mešanica obeh plemenskih živalij; zakaj samčeve in samičine lastnosti in znamenja so se v novem bitju spojile in združile. *Priredok ima torej večinoma polovico od samice, a drugo polovico od samca.* Tako uči stalni zakon podedovanja.

3.) Toda od prej navedenega pravila so znane izjeme. Včasí dá namreč samec mladiču več, kakor samica, a drugikrat je stvar ravno obratna (narobe). Ali to ni odvisno od spola, ampak od okolnosti, *da ima nektero živinče za izročevanje in prenos lastnostij in telesnosti večjo moč od drugega.* Taka plemenska žival, ktera izroča vsa dobra svojstva z gotovostjo mladiču, in ktera presega v tem oziru drugo plemensko živinče, taka je za plemenitev izvrstna. Ako ima vse lastnosti dobrega plemenskega živinčeta, tedaj je v resnici zlata vredna, ker zboljša vse potomstvo. Če so pa dotična svojstva slaba, tedaj poslabi in pohabi v kratkem času živino svojega okraja (osobito samec).

4.) Nekteri trdijo, da je mladič podobnejši samici, in sicer zategadelj, ker ga je nosila v svojem telesu, in ker ga je hranila s svojo krvjo. Ali to ni resnično. Nasprotno celó opažamo, da je zarodek samcu bolj podoben kakor samici. To se dogaja izjemno, in sicer zaradi tega, ker kupujejo za požlahtnjenje domačih živalij tuje, za pleme mnogo sposobnejše in za užitke boljše samce, nego so deželske samice. In baš zategadelj ni čuda, če se opaža, da so mladiči samcu podobnejši kakor samici, *zakaj kdor več ima, tisti*

tudi več dá. Ali s tem pa vendar ni ovrženo, da ne bi izročilo deželsko živinče tudi polovice svojstev in telesnosti mladiču; toda ker je njegova polovica manjša, zavoljo tega se tudi na novem bitju manj razločuje. Vzgleđ: Tele beljanskega junca in pokrajinske krave se je vrglo bolj na bika, kakor na kravo. Zakaj? Zató, ker je beljansko govedo lepše postave in boljših lastnostij (ima več), kakor navadno deželsko.

5.) Marsikteri živinorejci pravijo, da se ravna prvi del mladiča, osobito glava, po samcu, a zadnji del telesa in velikost po samici. To svoje mnenje hočejo dokazati z mulo, ktera je nastala od kobile in osla. Mula je sicer res v prvem delu telesa, osobito kar se tiče ušes, oslu podobna, velikost pa je dobila od kobile. S tem pa je prav malo dokazano. Gori navedena trditev je namreč samo tedaj veljavna, če se plodé živali dveh različnih rodov (konj in osel). Ali na mladiču, kateri izvira od slične si plemenske živine jednoistega rodú, ne opaža se gori navedena razlika.

6.) Bolehava, slabotna in šibka živina skoti bolehave, zdrava in močna pa čvrste mladiče. Kakoršni so starci, takšni so mladiči! To pravilo je većinoma veljavno, dasi tudi ne vselej.

7.) Če sta si samec in samica močno podobna, če spadata oba k jedni in tisti pasmi, tedaj se smemo z gotovostjo nadejati, da bo naraščaj starcem zeló podoben. Še večja je sličnost, ako sta si obe plemeni živalij sorodni. K različnima pasmama spadajoči in gledé na telesnost in svojstva različni živali pa skotita sebi manj podobnega mladiča. Naj pojasnim to z vzgledom: Pincgavski bik in pincgavska krava (oba od jednoiste pasme) dobita tele, ki ima znake, svojstva in barvo pincgavskega goveda. Če pa spadata junec in krava k jedni in isti rodovini pincgavskega goveda (če sta si sorodna), tedaj ne dobi tele samo vse podobe pincgavskega goveda, ampak tudi posebnosti (dobre ali slabe) svoje rodovine. Nasproti temu pa ni mladič pincgavskega bika in muricodolske krave popolnoma sličen niti pincgavskemu, niti muricodolskemu govedu.

8.) Čim bolj stanovitne, od kolena do kolena, od živali na žival se povračujoče lastnosti imata samica in samec, tem sigurnejše jih podedujejo mladiči. Čim starejša in čim bolj utrjena je kaka lastnost, t. j. da so jo imeli že od davna vsi predniki plemenskega živinčeta, tem gotovejšše se bo prelila ista stanovitna kri v mladiča. „Če ni živina

prave utrjene korenine, pogubijo se radi dobre lastnosti, ki jih ima. Zato tudi pri živini po pravici velja hvala, ako moremo reči: to je živina še stare korenine.“ Tako piše o tej zadevi dr. Bleiweis v svoji knjigi: „Nauk o umni živinoreji“. Za vzgled gori rečenega naj služi tó-le: Angleški dirjalec izroči svoje lastnosti žrebetu bolj gotovo, kakor pa oni žrebec, ki je po angleškem le požlahtnjen. Angleški samec ima namreč za seboj dolgo vrsto prednikov, kateri so vsi bili izvrstni za tekanje. A konj, ki je po angleškem zboljšan in požlahtnjen, ki je gledé na telesnost mogoče da tako lep in gledé na hitrost le malo slabejši od pravega dirjalca, ne odda žrebetu tako gotovo svojih lastnostij, ker še ni v njih (lastnostih) dovolj utrjen.

9.) Vsled tečne krme in umnega držanja še le pred kratkim pridobljene lastnosti se ne podedujejo tako gotovo, kakor utrjene in že dolgo časa obstoječe.

10.) Iz tujih krajev k nam pripeljane živali prenašajo svoje vrline tako dolgo le površno na mladiče, dokler se niso privadile novim razmeram. Zaradi tega jih ne smemo precej spuščati po plemenu, ko smo jih uvedli v novo domovino.

11.) Po zdravih starcih podeduje potomstvo njih dobra svojstva v večji meri, kakor od bolehnih. V tem oziru je vse jedno, kake vrste je bolehavost.

12.) Predebela, kakor premršava živina izroča svoje vrline manj zanesljivo, kakor srednje rejena.

13.) Premlade in prestare plemenske živali prenašajo svoje lastnosti in telesnost kaj slabo na mladiče. Nasproti temu pa je podedljivost v srednji (moški) starosti največja in najbolj razvita.

14.) Tisto živinče, ktero je bilo pri plemenitvi bolj živo, tisto izroči svoje vrline z večjo gotovostjo zarodku, nego pa leno.

15.) Mladič podeduje telesnost mnogo sigurnejše, nego pa notranje lastnosti, t. j. svojstva za užitke. Toda še nekaj! On prejme telesnost tudi v drugačni obliki, kakor svojstva. Zunanje telesne znake prinese namreč že s seboj na svet, toda lastnostij za užitke nima pri skotitvi, ampak jih podeduje samo v podobi nagnjenja. Svojstva, ki spé v mladiču v podobi nagnjenja, treba je predramiti in oživiti s tečno klajo in z umnim držanjem, ker sicer utegnejo izginiti. Vzgledi: Pri žrebetih se oživi moč, hitrost in vztrajnost z obilnim gibanjem na planem in s tečno klajo. Ona

žrebeta pa, ki stojé večjidel pri slabi klaji v nesnažnih hlevih, ne bodo postala nikdar močni, vztrajni in hitri konji, kajti njim se je nagnjenje za te dobre lastnosti izgubilo. Šort-hornsko tele podeduje od svojih starcev svojstvo, da hitro raste, in da se uspešno debeli, kar pa je potrebno vzbuditi s tečno krmo in s pripravno strežbo; kajti slaba klaja in napačno gleštanje vplivata tako močno, da se tele popolnoma izprevrže, in da ne postane nikoli dobro pitalno govedo. Iz rečenega sklepamo tá-le nauk: Od najlepše in za užitek najboljše plemenske živine si moremo vzrediti le pod tem pogojem koristnih domačih živalij, ako potomce umno gleštamo in tečno krmimo.

16.) Konjem odsekavajo večkrat repe, češ, da so lepši, ali vendar se ni še čulo, da bi se skotilo vsled tega žrebe kratkega repa. Bik si zlomi rebro, katero se mu sčasoma zaraste; vse to pa na tele prav nič ne vpliva, kajti ono pride z zdravimi in povsem pravilnimi rebri na svet. Ovnu se je zlomljena noga popolnoma zarastla, a njegova jagnjeta imajo čisto zdrave, gladke in pravilne noge. Iz tega se učimo sledeče: Mladiči ne podedujejo tistih telesnih hib, katere so nastale pri plemenski živini po ranjenju, posilnem poškodovanju ali po kaki drugi nesreči.

17.) Včasih slišimo z odločnostjo zatrjevati, da dobi zarodek od samice (samo od nje) kak telesni znak, katerega sama nima. Podedovanje takih izvenrednih znamenj, osobito barve, povzročuje baje „zagledanje“. Na samico so namreč vplivali ob plemenitvi ali v prvih mesecih brejosti, tako pravijo nekterniki, zunanje prikazni, katere so se takorekoč upodobile na mladiču. Z vzgledom morem to neresnično trditev najbolj razjasniti: Ob plemenitvi se je *zagledala* kobila v dečka, ki je imel z belim robcem zavezano glavo; to je na njo, oziroma na prihodnji sad tako močno vplivalo, da je prišlo žrebe z belo glavo na svet. — Med plemenitvijo dveh rudečih goved je pritekel mimo lisast pes, krava se je vanj zagledala, in tele je bilo cikasto. — Toda vse te izvenredne prikazni nimajo z zagledanjem nič opraviti, ampak imajo svoj izvor v povratkih (o tem kasneje). Vera v zagledanje je vraža. Kot pametni in olikani ljudje pa ne bomo verovali v čarobije; zato rej proč z vražami in zagledanjem!

18.) Nekteri nevedni živinorejci pravijo, da so podobni vsi mladiči jedne starke onemu samcu, od katerega je prvi mladič, čeravno so vodili samico kasneje k drugim plemenja-

kom. Po tej neresnični misli bi vplival torej prvi samec (s katerim se je samica prvokrat plemenila) na mladiče *drugih* samcev. Kasnejši mladič naj bi bil torej podoben tuji živini, svojemu lastnemu rodniku pa ne. Vzgled: Kobila, h kateri so pripustili prvokrat oslovskega žrebca, je porodila polutana. Kasneje so jo gnali h konjskemu žrebcu, ali vendar je bilo žrebe nekoliko oslu podobno. Ta je bosa, ki spada v vrsto pravljic, torej proč z njo!

3. Povratki.

V živinoreji se more prigoditi, da prinese mladič na svet kak telesni znak, kako notranjo lastnost, ali kako podedljivo napako, česar njegovi starci niso imeli. Odkod pa prihaja to? Sedaj podedovano svojstvo so imeli prav gotovo prastarci 3., 4. ali še daljnega kolena nazaj, in zdaj se je prikazalo — na pravnukih. Take prikazni opazujemo čestokrat pri živini.

Kaj so torej povratki? — Povratke imenujemo podedovanje takih lastnostij, tistih znakov ali tistih telesnih napak, katerih ni bilo opaziti pri plemenskih živalih, ampak ktere so imeli prastarci 2., 3., 4. ali še daljnega kolena nazaj.

Največkrat se povrača barva, t. j. povratki barve so najčešči.

Do katerega kolena nazaj pa morejo nastati povratki? To nam ni doslej še natanko znano; navadno pa se misli in sodi, da jih ne bo nič več, ako se niso prikazali vsaj do 4. kolena.

Pomen povratkov morem z vzgledom najboljše pojasniti: Žrebe nadušljivega konja ne zboli zaradi tega za naduho, ker smo z njim pravilno ravnali in ga držali pri ugodnih razmerah. To žrebe smo pustili za pleme, in glej, vsi njegovi mladiči so bolehalo zategadelj na naduhi, ker jim je bil ded nadušljiv. To so v živinoreji povratki. — Neki posestnik ima samo bele ovce. Pri neki ugodni priliki kupi od svojega soseda jednega ovna, tudi belega. Ali glej čuda! Večina jagnjet dokupljenega ovna je črna ali črnobela. Odkod to? To prihaja od tega, ker so bili ovnovi predniki drugega, tretjega ali četrtega kolena črni ali črno lisasti. Te in jednake prikazni imenujemo v živinoreji povratke. — Recimo, da ima kmetovalec Janez Dolinar lepega in na videz popolnoma zdravega bika. Ali njemu je znano, da so bolehalo junčevi starci za sušico. Sme li svo-

jega bika po plemenu spuščati? Nikakor ne! Zakaj pa ne? Zató, ker je v tem slučaju preskočila jetika jedno koleno, toda v tretjem ali v četrtem bi se lahko zopet pojavila — povratek bi se prikazal, in vsa po tem biku oplemenjena žival bi bila lahko jetična. Kakšna škoda bi to bila za ves okraj!

Tista živina, ktera je nastala od čistih pasem, dobi redkeje povratke, kakor ona, ktero so skotile živali mešane krvi. Dalje podedujejo potomci skrbno držanih plemenskih živalij povratke kaj redko in le izjemno. Če pa pripeljemo doslej dobro gleštane plemenske živali k zanikarnemu gospodarju, v tem slučaju dobé mladiči često tiste lastnosti, ktere so imeli najslabši predniki omenjene plemenske živine.

Navadno se govori o povratkih samo tedaj, ako se prikažejo pri mladičih kake bolehavosti ali telesne napake, katerih starci niso imeli. To pa ni prav. Kakor se prikažejo pri zarodku nenadoma hibe in nepravilnosti, baš tako hipoma nastanejo lahko tudi dobre lastnosti, katerih starci niso imeli, temveč prastarci tretjega ali četrtega kolena.

4. Podedljive bolezni.

Kako se podedujejo bolezni in telesne napake? Dedne bolezni preidejo od starcev na mladiče: *a) neposrednje (naravnost)*, ali *b) posrednje (ne naravnost)*, t. j. samo v podobi nagnjenosti. Neposrednje podedovati se pravi, ako prinese zarodek bolezen že s seboj na svet, dočim imenujemo posrednje (ne naravnost) podedovanje to, ako mladič nima pri skotitvi bolezni, ampak samo večjo ali manjšo nagnjenost do nje.

Zarodek podeduje česče nagnjenje, kakor pa bolezen samo. On dobi namreč od starcev slabe ude in na ta način nagnjenost k bolehavostim; tako na pr. zboli žrebe za krakom (gl. „Dom. Živinozdravnik“ str. 158.), če je podedovalo od starcev slabe in šibke skočne člene. Nagnjenje za bolezen se v teku življenja lahko oživi, t. j. bolehavost se prikaže, ako vplivajo na mladiče jednake škodljivosti, ktere so povzročile pri plemenskih živalih dotično bolezen. Vzroki, kateri morejo prebuditi spavajoče nagnjenje, so sledeči: prehlajenje, omehkuženje, nezdravi hlevi, slabo in nepravilno držanje, preslaba ali tudi izvenredno tečna klaja, preobilno in pretežko delo, navadne bolezni, nenavajene (tuje) razmere, izpremenjeno podnebje itd.

Se li razvije vsaka podedovana nagnjenost v bolezen? Ne! Čim bolj točno se držé živali po predpisih, v prvi knjigi „Umne živinoreje“ naznačenih, tem manjkrat se pojavijo na njih dedne napake. Da se iz nagnjenja ne izcimijo bolezni, k temu pripomore osobito mnogo — *utrjenje telesa*. (Glej I. knjiga stran 7.) V tem oziru je velike važnosti tudi vprašanje, ali sta bili obedve plemenski živali bolni, ali samo jedna izmed njiju. Če sta bolehala samec in samica, tedaj dobi mladič večje nagnjenje in zboli že zaradi majhnih škodljivostij; če je bilo pa samo jedno plemensko živinče bolno, takrat pa ostane zarodek česče skoz vse življenje brez dednih napak. Sledeči vzgled naj razjasni vso zadevo o dednih napakah. Na pljučni sušici (jetiki ali tukerkulah) bolna krava ne izroči te bolezni običajno naravnost na tele; zarodek ni namreč precej po skotitvi bolan. Toda vendar je podedoval nagnjenost za tuberkule in kasneje kaj lahko zboli za sušico, če vplivajo nanj neugodne razmere; posebno tedaj kaj rad zboli, ako sta bili obedve plemenski živali jetični. Vendar ne postane vsako od jetične krave rojeno tele bolno, temveč marsiktero je, ako se dobro hrani in skrbno glešta, vse svoje življenje zdravo. Ali nekaj drugega se utegne prigoditi. Če spuščamo dotično odrastlo tele kot junca po plemenu, tedaj zbolé lahko njegovi potomci prvega, drugega ali tretjega kolena za tuberkulami (povratek je nastopil).

Nagnjenost k dednim boleznim se čestokrat podeduje; manjkrat pa se dogaja, da prenese plemensko živinče podedljive hibe naravnost na mladiča, t. j. zarodek je že pri skotitvi bolan. Tukaj naj sledita v pojasnilo dva vzgleda, kako se telesne napake naravnost (neposrednje) podedujejo. Žrebec slabih, pokvarjenih in mehkih kopit izroči omenjeno hibo na ta način svojemu žrebetu, da prinese isto slaba kopita že s seboj na svet; pokvarjena kopita je podedovalo žrebe od žrebca neposrednje ali naravnost. Baš na isti način se podedujejo napačni telesni udi, kakor na pr. slabe in prešibke noge,¹ prevelik trebuh, preobilna glava, izbočen ali sedlast hrbet, preozke prsi itd.

Tiste živine, ktera ima kako podedljivo bolezen ali dedno napako, ne smemo nikdar rabiti za pleme. To pa ni še dovolj. Tudi predniki plemenskih živalij so morali

¹ Nasledki prešibkih in slabih nog so morske kosti in mehurji na nogah.

biti prosti podedljivih boleznij, zakaj v živinoreji se prikažejo čestokrat povratki.

Razun že gori navedenih hib so podedljive tudi sledeče napake in bolezni:

a) *Konj.* Norost ali tiščalka¹ (glej „Domači Živinozdravnik“ na strani 209.), naduha (glej „Domači Živinozdravnik“ str. 207.), mesečna slepota (glej „Dom. Živinozdravnik“ str. 212.), siva slepota, krak in sploh vse divje ali morske kosti. (Čitaj v „Dom. Živinozdravniku“ na 156., 157., 158. in 159. strani.)

b) *Govedo.* Pljučna jetika, ktera se imenuje tudi sušica ali tuberkule. (Glej v „Domačem Živinozdravniku“ na 213. strani.)

c) *Ovca.* Drgetalnica (glej „Umna živinoreja“, I. knjiga, stran 183.).

d) *Svinja.* Želve ali skrofuloza (glej I. knjiga na 190. strani).

e) *Vse domače živali.* Padica, božjast ali padeča bolezen. (Glej „Dom. Živinozdravnik“ str. 100.)

Opomba. Na posameznih kugah bolne, breje samice morejo zastupati zarodek že tedaj, ko biva še v maternici. Dogaja se namreč, da dobi mladič kugo na parkljih in v gobcu, govejo kugo, smrkelj in črvivost, pljučno govejo kugo, sušico, vnetje slezene, ovčje osepnice (koze) že v starinem telesu. Strup (strupena snov ali glivica) dotične kužne bolezni priteče iz krvi samičinega telesa v sad ter ga zastrupi. Vsled imenovanega predporodnega otrovanja mora mladič ali pred časom na svet, ali pa se skoti v določeni dobi ter prinese s seboj tisto nalezljivo bolezen, za katero je bolehala samica.

5. Bo li mladič moškega ali ženskega spola?

Za živinorejca bi bilo čestokrat velike važnosti, ko bi znal razvozlati gori stavljeno vprašanje. Toda priznati moramo, da nam doslej še ni mogoče te zadeve natanko rešiti. V naslednjem hočem navesti o tem nekoliko različnih in najglavnejših mislij, ktere bodo zanimale marsikterega živinorejca. Nekatere tu opisane trditve imajo sicer v sebi

¹ Neki tovariš mi je pravil, da je videl noro žrebe. Pozvedoval je in tudi zvedel, da sta mu bila oba starca, žrebec in kobila, za tiščalko (norostjo) bolna.

nekoliko zdravega zrna, ali popolnoma zanesljive pa vendar niso.

1.) Mlad ali star, torej gledé plemenske moči slab samec zaplodi več ženskih, v srednji (moški) starosti pa polovico moških in polovico ženskih mladičev. Stara ali mlada samica rodi več moških, kakor ženskih živalij; ko je pa popolnoma razvita, tedaj skoti polovico ženskih in polovico moških mladičev.

2.) Mladič podeduje spol od plemensko iskrenejše (močnejše) živali. Po tem pravilu bi bil torej odvisen mladičev spol od plemenske moči in iskrenosti posamezne živali.

3.) Če je samec nekoliko dnij počival, tedaj zaplodi večinoma moškega potomca.

4.) Ako je samica starejša od njega, rodi več ženskih, kakor moških mladičev; ako pa je samec bolj prileten, tedaj se skoti več moških novorojenčkov.

5.) Čim bolj je samica rejena, tem sigurnejše skoti ženski zarodek; čim slabejše se ista krmi, tem gotovejše rodi mladiča moškega spola.

6.) Samice, ki so ostale jalove, prenesó prihodnje leto skoro gotovo svoj spol na zarodek (ženski mladič).

7.) Ako se ubreji samica v početku pojatve, skoti ženskega mladiča; ako pa se pripusti proti koncu gonje, tedaj vrže večinoma moški zarodek.

8.) V visoko ležečih in mrzlih krajih se skoti več moških, a v gorkejših dolinskih pokrajinah več ženskih živalij.

9.) Prvič breje samice (prvésnice) skotijo večinoma ženske potomce.

10.) Nektero plemensko živinče ima toliko moč, da prenese svoj spol skoro gotovo na vse svoje mladiče.

11.) Znanе so živali, ki rodé večjidel moške, a druge, ki imajo skoro samo ženske potomce. Vzrok te resnice nam je do cela neznan.

12.) Kobile in ovce skoté primeroma več žrebet, oziroma jagnjet ženskega spola, dočim rodé krave in svinje več moških mladičev.

6. O razplodnem načinu v obče.

Koliko vrst ali načinov plemenjenja poznamo? —

1.) Čista plemenitev, in 2.) križanje ali križatev.

Če plodimo živali jedne in iste pasme, oziroma pasmine, bodisi, da so si sorodne ali ne, takrat govorimo o

čisti plemenitvi. V tem oziru je jednako, so li vzrastle obe plemenski živali v jednom kraju ali v različnih deželah; glavna stvar je, da spadata obedve k jedni pasmi. Vzgleđi čiste plemenitve: Beljanska krava z beljanskim juncem, pincgavski žrebec s pincgavsko kobilo, merinoška ovca z merinoškim ovnom, velika angleška svinja z velikim angleškim merjascem itd.

Kaj je križanje? — Če se plodé živali dveh različnih, bodisi čistokrvnih ali deželskih pasem, pravimo temu plemenjenju križanje ali križatev. O navedenem načinu razplodbe pravimo tudi, da živino križem plemenimo. Iz križanja nastali mladiči so *mešane krvi*. Za vzgled križatve naj služi tó-le: Pincgavski žrebec in deželska kobila, muricodolski junec in pokrajinska krava, čistokrvna angleška kobila in čistokrvni arabski žrebec, jezerska ovca in merinoški oven, bergamoški oven in pokrajinska ovca, angleški merjasec in deželska svinja itd.

Vrnimo se zopet k *čisti plemenitvi*. Kedar hočemo upotrebiti čisto razplodbo, tedaj je neobhodno potrebno in zeló važno, da se odlikuje plemenska živina po izvrstnih lastnostih, da je vrlo dobra za delo, mleko, meso, volno itd. Kajti za užitke ne kaže slabih živalij čisto plemeniti. Zakaj pa vendar ne? Zavoljo tega ne, ker čista plemenitev prav nič ne zboljša potomstva; zboljšanje in požlahtnjenje živalij se doseže namreč le s skrbno izrejo in z umnim držanjem, oziroma s križanjem. Da čista plemenitev ne zboljša živine, in da je ne napravi sposobnejše za užitke, temu je arabski konj jasen dokaz. Današnji arabski konji so namreč, kar se tiče lepote in hitrosti, baš takšni, kakoršni so bili pred 50 leti, dasiravno jih vedno čisto plemenijo.

Ktere prednosti pa ima vendar čista plemenitev? — Jako velika in najglavnejša posebnost čiste razplodbe je, da podedujejo mladiči od svojih starcev prav gotovo vse lastnosti in telesne znake, in to tem gotovejše, čim starejša in čim bolj utrjena je dotična pasma. (O utrjeni pasmi čitaj na 103. strani.) Vendar pa je prištevati čisti plemenitvi to v greh, da ne podedujejo mladiči samo dobrih, temveč tudi vsa slaba in neprikladna svojstva in vse telesne napake. Zavoljo tega je treba tudi izmed najboljših, za čisto plemenitev določenih pasem izbirati in vsako najmanjšo telesno napako zavreči; izmed dobrega je odbirati najboljše.

V nekterih, osobito v samotnih vaseh pripuščajo samo

dotičnemu kraju pripadajoče živali. Zaradi tega postane sčasoma vsa živina one pokrajine bolj ali manj sorodna med seboj. A drugikrat izbirajo živinorejci plemenske živali nalašč iz jedne in iste rodovine (iz žlahte). Temu načinu razplodbe pravimo *plemenitev v sorodstvu*.¹ Pri tej razplodbi prenašajo starci svoje lastnosti in vnanjost še bolj gotovo in še bolj popolnoma na mladiče, kakor pri čisti plemenitvi. Čim bližja je sorodnost med samcem in samico, tem sličnejši je zarodek. Toda kakor sigurno se podedujejo dobra svojstva, baš tako gotovo dobivajo mladiči tudi vse napake in slabosti plemenske živine. Ali to še ni vse. Če se plemenijo živali več časa in zaporedoma v sorodstvu, postane potomstvo slabotno in prešibko, prefino, predrobnih kostij ter je podvrženo mnogovrstnim boleznim. To se zgodi osobito takrat, ako ne določimo za pleme najmočnejših in najtrdnjših, ampak bolj fine in šibke živali. Ko opazi gospodar na svoji živini gori naznačeno telesno nežnost in drobnost, takrat mu je pripeljati samca iz druge rodbine, toda iz iste pasme, in ta ima zabraniti nadaljno oslabljanje in nadaljni propad prihodnjih mladičev. To se pravi z drugimi besedami: *osveženje krvi je potrebno*. V obče pa ne smemo nikdar tako dolgo plemeniti v sorodstvu, da bi se potomstvo poslabšalo.

Čista plemenitev se more še bolj omejiti, kakor je ravno popisana sorodna razplodba. Če plemenimo živali, ki so med seboj v najbližji krvni sorodnosti, tedaj pravimo temu krvno plemenjenje. Vzgledi krvne plemenitve: Starka in njen mladič, samec in njegov zarodek ženskega spola, dve živali jednih in istih rodnikov, babica in mladič, ded in njemu sorodna mlajša samica drugega kolena itd.

Kakšne posledice ima krvna plemenitev? Jako dobre in tudi neizrečeno slabe. Pri nobenem drugem razplodnem načinu se lastnosti za užitke tako močno ne povečajo, kakor baš pri krvni plemenitvi. Vzemimo na primer, da sta bili prvotni plemenski govedi za molžo zelo dobri; ako pa plemenimo stari govedi s potomci in potomce med seboj v krvnem sorodstvu, poveča se mlečnost do kolikor možno najvišje stopinje. Če so bili predniki vrlo dobri za debeljenje, postajali bodo njihovi, po krvni razplodbi rojeni mladiči od kolena do kolena za pitanje boljši in sposobnejši.² Ali

¹ Razplodba v sorodstvu spada k čisti plemenitvi.

² Na ta način je nastalo šorthornsko govedo.

vendar ni vse zlato, kar se sveti; tudi zli nasledki krvne plemenitve so strašno veliki. Telo postaja namreč od kolena do kolena finejše, šibkejše in nežnejše. Kost postanejo predrobne, koža pretanka, dlaka (volna) preredka in prefina. Živali oslabé ter so bolehave, od sile občutljive in čestokrat popolnoma nerodovitne. Plemenski samci ne morejo uspešno plemeniti, samice pa se ne oplodijo; če se pa vendar izjemno ubrejijo, tedaj kaj pogostoma zvržejo, ali pa pridejo mladiči tako slabotni in bolehave na svet, da kmalu po skotitvi poginejo.

Krvna razplodba škoduje izmed vseh domačih živalij najbolj in najhitreje prašičem. Svinje postanejo namreč že v tretjem, prav gotovo pa v četrtem kolenu pohabljene, manj rodovitne ali celó popolnoma neplodne. Tudi ovce so v tem oziru jako občutljive. Nekoliko manj škodljiva je krvna plemenitev konjem, a najlažje jo prenašajo goveda. Ali vendar naj nihče ne misli, da so zli nasledki krvne plemenitve pri govedu popolnoma izključeni.

V prejšnjih odstavkih smo slišali, da se živalsko telo vsled dalje časa trajajoče sorodne, a osobito vsled krvne razplodbe močno oslabi; slišali smo tudi, da postane isto prešibko, prefino in preveč omehkuženo. Tukaj je treba pomoči, ker sicer morajo živali popolnoma propasti. Kakšna bodi pomoč? Dovedi je treba samca iz druge rodovine, ali vendar iz iste pasme, in ta samec ima ustaviti nadaljno oslabljanje potomstva. Ko se je prelila kri tujega samca v pohabljeno čredo, postanejo mladiči hkratu trdnjšega telesa, vrh tega pa se tudi rodovitnost poveča. Ali vendar ne bi popolnoma zadostovala enkratna kri tujega samca; da se pohabljenost in drobnost telesa korenito odpravi, treba je za zboljšane samice izbrati zopet tuje, njim nesorodne plemenjake. Za osveženje krvi je treba odbrati takšnega samca, ki ima dobre lastnosti v tolikošni, ali še v večji meri kakor samica, toda njenih napak in pomanjkljivosti pa ne sme imeti.

Križanje je za naše razmere mnogo večje važnosti, kakor čista plemenitev.

Kaj skušamo doseči s križatvijo? — S križanjem moremo na potomstvu telesne napake zabraniti in živino zboljšati.

Vzemimo na primer, da ima samica kako telesno napako, recimo prevelik trebuh. Ako odberemo za njo samca, kateri je prost omenjene hibe, postajali bodo mladiči od

kolena do kolena manj napačni. Sevéda moramo izbrati za nekoliko zboljššane samice zopet takega plemenjaka, ki je pravilnega trebuha, zakaj samo enkratno križanje ne bi popolnoma zadostovalo. Razun tega se more s križanjem potomstvo zboljššati, da postane za posamezne dohodke sposobnejše, kakor je bila slabejša plemenska žival. Temu se pa ni čuditi, ker vemo, da podeduje mladič od vsake plemenske živali polovico njenih lastnostij (polovico samčevih in polovico samičinih). (Glej stran 102.) Ako si hočemo vzrediti vrlo dobrih mlekaric, izbrati nam je za deželske krave montavonskega, holandskega, švicarskega, pincgavskega, marijinodvorskega, ali kaki drugi mlečni pasmi pripadajočega junca. Iz takšne plemenitve nastale telice bodo pri umni strežbi in tečni krmi mnogo boljše mlekarice, kakor so jim pokrajinske samice. Ako pa hočemo doseči korenito zboljššanje, treba je izbrati za že požlahtnjene telice zopet tujega, ne pa domačega samca. Angleški dirjalec ni za vojaške namene, a tudi naši navadni deželski konji niso porabni za vojaštvo. Toda potomstvo obeh navedenih konj pa je prav dobro za vojsko, ker je dovolj hitro in tudi zadosti trpežno. Naše deželske ovce so majhne ter imajo razun tega še slabo volno; če pa pripeljemo v čredo merinoškega ali bergamoškega ovna, bode se volna na potomstvu zboljššala, in mladiči bodo postali večji in težji, kakor je bila prvotna čreda. Končno naj omenim, da postanejo deželske svinje hitreje godne, in da so mnogo boljše za debeljenje, ako jih z angleškimi merjasci križema plemenimo.

S križatvijo moremo sicer slabejše deželske živali zdatno zboljššati, kakor smo ravno prej slišali, ali pa jih tudi pokvariti. Od česa je to odvisno? Zboljššanje, oziroma oslabljanje zavisi od tega, ali je tuji, v požlahtnjenje namenjeni samec dober ali slab, in ali se prilega domači živini ali ne. Križanje je namreč samo v tem slučaju koristonosno, če si odbere gospodar dobro in domačim živalim primerno tujo pasmo. Če pa plodi brez preudarka vse križem, kar mu je baš pri rokah, tedaj bo slabo izhajal. Recimo, da si hoče živinorejec vzrediti močnega in težkega konja; bo li prav storil, ako pelje svojo precej veliko in zarodno kobilo k lahkemu in tankonožnemu angleškemu žrebcu? To bi bilo napačno, dà, še več, brezpametno. Če pa plemeni svojo težko kobilo s pincgavskim žrebcom, v tem slučaju je dobro pogodil.

II. Reja goveje živine.

I. Zakaj izbiramo plemenske živali?

Tisti gospodarji, ki odbirajo za pleme najlepšo in najprikladnejšo živino, in ki jo dobro krmijo in umno gleštajo, tisti napredujejo v živinoreji. V krajih pa, kjer se ne brigajo za sposobne plemenske živali, in kjer manjka pravilne reje, tam ni in ne more biti napredka, ampak je celó nazadovanje.

Zakon podedovanja veli, da ne prenašajo plemenske živali na svoje mladiče samo dobrih, temveč tudi slabe in malovredne lastnosti. No, ker je stvar taka, zategadelj je odbirati za razplodbo samo ono živino, ktera ima največ dobrih svojstev in najlepšo telesnost, a zavreči je vse pomanjkljive in malo sposobne živali. Kakoršne živali ploidimo, takšne mladiče si vzredimo.

Naši posestniki so pri izbiranju plemenske živine mnogo prepovršni. Pa kaj bi govoril prepovršni, oni se sploh za vrline plemenskih živalij prav nič ne brigajo, temveč plemenijo, kar jim je baš pri rokah. Ali nasledki takega neumestnega počenjanja so jako žalostni. Malo razumnejši gospodarji storé za povzdigo in zboljšanje svoje živine vsaj toliko, da si poiščejo nekoliko boljših samcev, h katerim vodijo svoje živali. To je že precejšniji in vse hvale vreden napredek. Ali še več je treba storiti, kajti to še ni dovolj. Tudi na samice se je treba ozirati, tudi one naj bodo za pleme sposobne, da gre zboljšanje hitreje izpod rok. Premisliti je treba, da dobé mladiči od slabe samice vse njene malovredne lastnosti, in vsled tega se potomstvo le počasi zboljšava, čeprav je samec izvrstnega in za užitek vrlo dobrega pokolenja.

Recimo na primer, da se rabi bik 4 leta za pleme. V tem času zaplodi — malo računeno — 230 telet. Vsak količkaj razumni živinorejec mora priznati, da je posamezno dorastlo, od izvrstnega junca izvirajoče govedo med brati vsaj 50 kron ali 25 goldinarjev več vredno, kakor isto od slabega bika. V tem navedenem slučaju donaša torej dober bik $230 \times 50 = 11.500$ kron ali 5.750 goldinarjev več dobička, kakor malovredni in za razplodbo slabejši junec.

Dobro in skrbno negovan žrebec plemeni lahko poprečno 14 let. Vzemimo za vzgled, da zaplodi na leto 40,

torej vkupno $40 \times 14 = 560$ žrebet. Kdor pa dobre konje količkaj pozna, tisti mi bo na vsa usta pritrdil, da je dorastli, od dobrega žrebca izvirajoči konj vsaj 60 kron več vreden, kakor isti od kake nič vredne pokveke. Iz tega računa sledi, da je izvrsten žrebec za $560 \times 60 = 33.600$ kron ali 16.800 goldinarjev več dobička dal, kakor slabi plemenjak.

Merjasca rabimo lahko 4 leta za pleme. Če si odberemo hitro godnega angleškega, dorastejo njegovi pujski vsaj 4 mesece prej ter postanejo že v prvem kolenu, malo računjeno, po komadu za 30 kilogramov težji, kakor so navadni deželski. Recimo, da oplemeni merjasec na leto 50 samic, katerih vsaka sprasi 6 mladičev, torej zaplodi jeden sam plemenjak v 4 letih 1.200 pujskov. Ker požlahtnjeni prašič poprej doraste od navadnega, zaradi tega moremo računati po komadu za 8 kron manj krme, kar znaša pri 1.200 ščetincih 9.600 kron ali 4.800 goldinarjev. Zdaj pa je računati na vsako zboljšano svinjo še 30 kilogramov mesa in slanine, kar znaša $1.200 \times 30 = 36.000$ kilogramov. Če računamo kilogram samo po 84 vinarjev, t. j. 42 krajcarjev, dobimo $36.000 \times 84 = 3.024.000$ vinarjev ali 30.240 kron, t. j. 15.120 goldinarjev; k temu prištejmo še gornjih 9.600 kron, torej skupaj 39.840 kron ali 19.920 goldinarjev. Tedaj je vreden jeden sam angleški prašič v štirih letih skoro za 20 tisoč goldinarjev več od deželskega! In kakšni so stroški? Za angleškega merjasca je treba šteti 30—40 goldinarjev več, zraven tega še potrebuje nekoliko boljše piče in malo umnejšega oskrbovanja — to so vsi večji izdatki.

Dober in za pleme sposoben oven popravi v kratkem času volno ter poviša težino vse ovčje črede. S težkim in velikim bergamoškim samcem moremo kolikost mesa deželskih ovác v nekaj kolenih malo ne podvojiti. Tu se priredi lahko zopet po stotinah in po tisočakah, a ne po bornih goldinarjih.

Dragi čitatelj, oglej si prav dobro in natančno gori navedene številke, ktere ti povedó prav glasno, zakaj je koristno odbirati najboljše in najsposobnejše plemenske živali, in koliko dobička dajejo dobri, deželskim samicam prilični tuji samci. Prikladen in lep žrebec, kakor sploh vsak sposoben in dobri plemenjak ni nikoli preplačan. Ako kupujemo plemenskega junca, ne plačamo samo njegovega mesa, ampak s kupnino položimo „aro“ za tista goveda, ktera bo zaplodil.

Naj končam ta sestavek s sledečim opominom: Odbirajmo za pleme najboljše in najsposobnejše živali; ravnajmo tako zaporedoma in zmirom, a ne samo enkrat ali dvakrat. Ako nam je le količkaj mogoče, kupimo si izvrstnega, domači živini priličnega samca. Odstranjujemo od razplodbe ono živino, ki ima kako, bodisi najmanjšo napako, kajti tudi med najboljšo pasmo se najde kaka smet. Sevéda pa je treba živali tudi umno držati in tečno krmiti. Če bomo neprenehoma tako ravnali, povečalo in pomnožilo se bo naše premoženje in naše blagostanje; zakaj sčasoma bo naša živina še enkrat več vredna, kakor je današnja — umna živinoreja je kmetovalcu rešiteljica.

2. Kako je z velikostjo in barvo?

Nekteri živinorejci trdijo, da je mnogo umestneje re-
diti *veliko*, kakor *majhno* živino. Oni imajo sicer z jedne strani popolnoma prav, ali povsem jim vendar ne moremo pritrditi. Oglejmo si torej to zadevo nepristransko in prav natančno.

Dve veliki kravi ne pojesta več od treh malih, ali vendar donašata obilnejših užitkov ter prizadevata, kar se tiče gleštanja in snaženja, manj dela. Tri male krave skoté sicer troje telet, ali navzlic temu sta dve veliki, od lepih krav izvirajoči teleti več vredni. Kdor je prisiljen s kravami voziti, tisti izhaja z velikimi dokaj boljše, kakor z majhnimi, kar je jasno ko beli dan. Dalje plača mesar za veliko in debelo govedo še enkrat toliko, kakor za najtolstejšo in najdebelejšo bušico. Kdor ne more vsega tega popolnoma razumeti in uvideti, za tistega sem napisal sledeče vzglede. Med dobro spitanimi labodskimi (lavantinskimi) govedi moreš najti mnogo takšnih, ki imajo po 500 kilogramov čistega mesa, dočim potegnejo naši deželski komaj in komaj 200—250 kilogramov. Angleški veliki prašič tehta 300—400 kilogramov ali še več; ako pa tehta pokrajinska svinja 120 kilogramov, občuduje se kot nekaj izvenrednega. Slednjič je bergamoška ovca za dobro polovico težja od naše domače, torej je tudi za polovico več vredna. Evo dokazov, katerim ni moči oporekati!

Zdaj hočem povedati nekoliko o senčnati ali slabi strani velike živine. Velike živali so mnogo bolj plemenite, vsled tega pa tudi mnogo bolj omehkužene in gledé klaje bolj izbirčne od malih; to velja osobito za goveda, ovce in svinje.

Zavoljo tega pa uspeva velika živina dobro samo v takih krajih, kjer ne primanjkuje obilne in tečne klaje in zdravih hlevov. Iz navedenega razvidimo, da bi bilo neumestno, ko bi se kupovali veliki, izbirčni in dragi samci plemenjaki za siromašne pokrajine, kjer nimajo tečne krme, in kjer ne poznajo pravilnega oskrbovanja. Kaj bi se pa zgodilo, ko bi si jih vendar nabavili? Domača živina bi se na videz zarés tako izboljšala, da bi bilo novorojenčka veselje gledati. Ali kasneje bi začelo potomstvo hirati in hujšati, in ko bi dorastlo, bilo bi tako slabo, kakor ostale deželske živali. Samo nekaj bi mu vendar ostalo, in to je — precejšnja izbirčnost v klaji. V tem slučaju ni torej plemeniti samec prav nič koristil, temveč je celó škodoval, ker je postalo njegovo potomstvo bolj izbirčno, kakor so ostale deželske živali. — Iz doslej rečenega razvidimo, da so velike živali za umnega in v kmetijstvu naprednega živinorejca neprecenljive vrednosti, a za nevednega, starokopitnega in siromašnega kmeta pa niso. No s tem pa nočem in ne smem trditi, da bi se starokopitnež ne mogel spokoriti. Njemu je treba le umnejše živinorejce posnemati in živinorejske knjige pridno prebirati ter se držati njih nauk; dalje naj pazno posluša živinorejska predavanja, naj si naroči ter naj čita kak kmetijski list, na pr. „Kmetovalca“, in kmalu bo njegovo gospodarstvo boljše ter bo več dobička donášalo.

Če plodimo velikega bika z manjšo kravo ali narobe, dobil bo mladič poprečno velikost obeh plemenskih živalij. Ako je, da navedem vzgled, krava 120, junec pa 130 centimetrov visok, meril bo popolnoma dorastel mladič 125 centimetrov. Sevéda se ne smemo številke slepo oklepiti, ali to je vendar popolnoma resnično, da dobi mladič nekako poprečno velikost svojih starcev.

Veliki samci in velike samice rodijo velike mladiče, majhni pa male; to je obče veljavni, naravni zakon. Vendar se živinorejci v tem oziru večkrat goljufajo. Oni pleménijo namreč kakor konoplje hitro vzrastle, še nepopolnoma razvite in premlade živali ter se nadejajo velikih in čvrstih mladičev. Toda iz takšne moke ne bo dobrega kruha; zakaj prehitro vzrastla, deloma nezrela in premlada živina rodi le slabotne in majhne mladiče.

Dlačja barva nima gledé dobrote in gledé užitkov nikakoršne važnosti, kajti „tudi črna krava daje belo mleko“, pravi narodna prislovica. Drugače pa se stvar zasuka, ako

je barva znak kake izvrstne pasme. Tako na pr. je beljansko govedo rudečelisasto, kar mu je stalno pasminsko znamenje. Ko bi se slučajno skotilo nepravilno barvano, beljanski pasmini pripadajoče tele, naj se isto na vsak način izloči od plemena, da se ne pokvari stalna, obče znana barva.

Za razplodbo naj se odbirajo goveda tiste barve, po kateri kupci najbolj segajo. Mimo rudečecikaste in rumenolisaste barve, ki beljansko, oziroma pingavsko pasmo označuje, cenijo pri nas osobito rudečo, rumeno ali pa belo dlako.

Kako se podeduje dlačja barva? Rudeč junec in rudeča krava dobita skoro gotovo rudeče tele. Če plodimo cikasto samico z lisastim samcem, bode bržkone tudi tele enakobarvno. To se pravi z drugimi besedami: Ako sta obe plemenski živali enakobarvni, tedaj bo skoro gotovo tudi mladič iste barve. Čim starejša je v pasmi dotična barva, tem sigurnejše jo izročajo starci svojim mladičem, dočim se še le pred kratkim časom pridobljena dlačja barva manj gotovo podeduje. Naj pojasnim to z vzgledom. Beljanski junec in beljanska krava dobita tele, o katerem smemo že zanaprej z gotovostjo trditi, da bo jednako cikasto, kakor sta starca. Če pa plodimo junca in telico, ktera sta nastala lisasta vsled vpliva beljanskega bika, tedaj ne vemo gotovo, bode li tele rudečecikasto ali ne.

Ako plemenimo dve, gledé barve različni živali, tedaj dobi mladič samčevo ali samičino barvo, ali pa se vrže po obeh. Rudeč junec in bela krava dobita rudeče ali belo tele, a včasí je mladič bel s primešano rudečo dlako, ali pa prevlada rudeča barva, in bele je malo primešane. Včasí se pripeti, da sta plemenski živali treh različnih barv. Kakšen bo v tem slučaju mladič? Navadno dobi samo dve barvi, a tretja se večinoma ne podeduje. Vzgleđ: Od rudečelisastega in črnega goveda se navadno skoti črnolisasto ali rudečecikasto tele.

Kako je s povratki gledé barve? Povratki (glej stran 106.) barve so jako pogostni, in to osobito tedaj, če sta plemenski živali različne dlake. V takih slučajnostih se lahko primeri, da se skoti mladič, ki ni svojim starcem, kar se tiče barve, prav nič podoben — povratek je nastopil.

3. Splošne opombe o plemenskem juncu.

V resnici mi nedostaje zadostno število svarečih besed, s katerimi bi zabičal svojim čitateljem, naj bodo pri izbiranju bika dovolj previdni, in naj ne pusté plemeniti vsake malovredne pokveke. Akoravno ni vsake krave voditi, vendar je odbiranje samca še mnogo važnejše. Vzrokov za to trditev ni treba daleč iskati. Krava vrže namreč vsako leto samo po jedno, izjemno po dvojce telet, a junec jih zaplodi po osemdeset ali še več. Znano pa je, da se vse dobre in slabe bikove lastnosti baš tako podedujejo, kakor kravje. Kdor hoče o tem nekoliko premišljevat, tistemu bode hipoma jasno, kakšne neprecenljive vrednosti so dobri plemenski junci. Kdor ni prelen misliti, tisti more in mora izprevideti, koliko škoduje napredku govedoreje jeden sam slab in za pleme nesposoben bik.

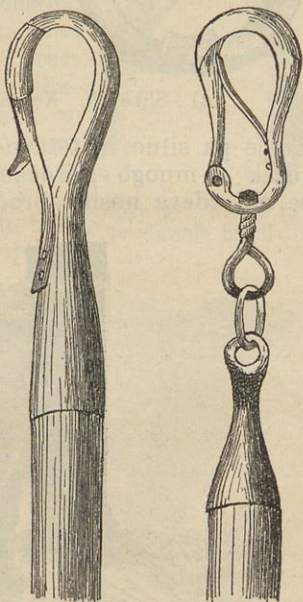
Naši gospodarji grešé pri nabavljanju in odbiranju bikov plemenjakov izvenredno mnogo. Navadno se prav nič ne brigajo, izvira li junec od dobrih prednikov ali ne, je li za razplodbo sposoben ali ne. Kedar nimajo bika, pusté kakega junčka nepopravljenega, ne ozirajoč se na to, bode li za pleme dober ali slab. Pri kupovanju plemenjaka gledajo jedino le na meso; „ako je junec dobro rejen, dober je tudi za pleme,“ tako govoričijo ti nevedneži. Ali žalibože, da se čestokrat grdo goljufajo. Na debelost se ne smeš nikoli preveč ozirati, kajti ona ni nikdar prava lastnost bika plemenjaka, osobito ako mu manjka dobrih svojstev in lepe vnanjosti. Večkrat je namreč lepo, debelo in rudeče jabelko pod kožo gnilo; ravno tako često se skriva pod kožo, lepo in tolsto meso pokrivajočo, slab in nesposoben bik.

Umnejši in živinoreje večši veleposestniki, ki redijo mnogo živine, držé običajno lastne, za pleme sposobne bike. A neveden in zanikaren kmetovalec pripušča moško tele, ktero mu je baš pri rokah, ter se še hvali, češ, da je vzredil bika, da je kaj. Res si je odredil govedče, pa kakšno? Za pleme nič vredno žival je odhranil, ktera bo na kvar govedoreji vse okolice. Zakaj sosed bo prignal prav gotovo svoje krave k botrovemu, stričevemu ali samo k sosedovemu, za razplodbo nesposobnemu biku. Občinski, grajski biki in junci umnih gospodarjev sploh pa so, čeravno zelo izvrstni, samo za domače ali za majhno število krav, razsodnejšim posestnikom pripadajočih. Zakaj je tako? Na to vprašanje modrujejo nevedni in zanikarni kmetje takó-le: „Občinski

bik je prevelik, in naše krave bi težko porodile, ali pa bi se utegnili pripetiti še kaka druga nesreča.“ Drugi zopet čenčajo: „Gospôda nam prigovarja, da naj vodimo krave k občinskemu biku; pa kaj neki vedó, kaj je dobro za kmeta; to mi sami najbolj znamo. Mi se hočemo držati starih šeg in navad; kakor so naši stari očetje delali, tako se hočemo tudi mi ravnati.“ Tako nekako govorijo, ali glavno stvar vendar zamolčijo. Zató vodijo svoje krave k slabemu biku, ker plačajo zanj „samo 6 grošev“ junčevine, dočim zahtevajo za vrlo dobrega po 80 krajcarjev. Nobeden pa ne premisli, da prihrani s takim negospodarskim ravnanjem samo jedno krono, in da vrže z druge strani 60—80 kron v vodo. Lep dobiček! Kaj ne?

V vojvodini Kranjski se je obrnilo v tem oziru že na bolje, odkar je stopil v veljavo deželni zakon, kateri ukazuje občinam, da si morajo priskrbeti potrebno število za plemo sposobnih juncev. Kakor se je zboljšala konjereja že precej mnogo, in sicer vsled cesarskih in zasebnih licencevanih (potrjenih) žrebcev, baš tako bo napredovala sčasoma tudi govedoreja, vsaj v doslej v tem oziru zaostalih okrajih. Sevêda se morajo posestniki v to svrho priučiti umni živinoreji in morajo dotične predpise deželnega zakona natančno izpolnjevati. To bodo gotovo storili tudi vsi, ker vedó, da je samo njim na korist.

Opomba. Odrastli biki so večinoma hudomušni, dà, celó nevarni. Osobito oni plemenjaki so kaj norostni, s kterimi se nepravilno ravna. (Čitaj v I. knjigi na 153. strani.) Da ne postane junec nevaren, da se more voditi, kamor ti drago, vtakneš mu z dovršenimi 8 meseci skoz hrustanec (hripelj) *nosni obroček* (rinko).¹ Najumestnejše bi bilo, da bi vtikali vsem prihodnjim

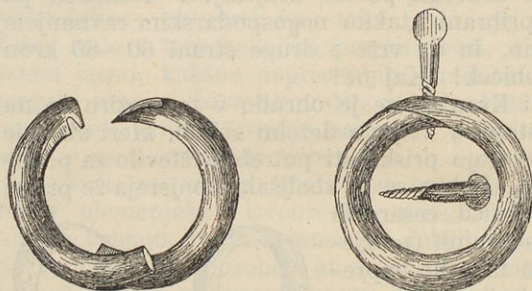

Slika 38. Vodilna palica.

¹ Nosnih obročkov ti priskrbi c. kr. kmetijska družba.

plemenjakom nosne obročke že tedaj, ko dovršijo 7—8 mesecev. Pa tudi že pri starejših bikih smemo rabiti naznačeno nudilo, dasiravno je ta posel precej nevaren. Ko je nosni obroček vtaknjen, pritrdi se nanj veriga, ali pa, kar je še boljše, posebna vodilna palica (slika 38.), s katero moreš junca držati od sebe, oziroma ga občutno kaznovati.

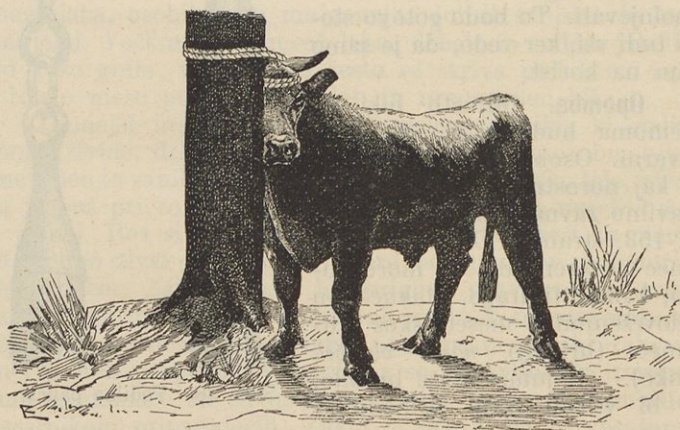
Nosni obročki so različni. Najboljša in najprikladnejša sta ona dva, ktera predočuje slika 39. Vendar se mi zdi *a* še bolj pripraven od *b*, ker je tako uravnan, da se vsled

a) Slika 39. Nosna obročka. b)

pritiska sam zapre. Obroček *b* je drugače napravljen; najprvo se mora vijakovo vretence (počezni žrebelj) pritrditi, a zatem s kleščami odščipniti in naposled popiliti.

To je pa sitno in težavno delo, in baš zaradi tega je obroček *a* mnogo priročnejši. — Staremu in hudemu biku se naj vdeva nosni obroček na planem, a ne v hlevu, ker

Slika 40. Vtikanje nosnega obročka.

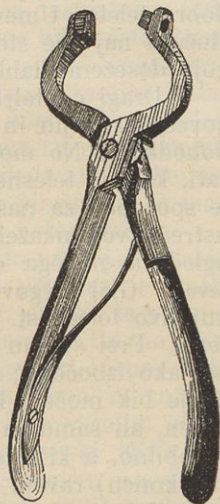
to bi bilo preveč nevarno. Najumestnejše je, da privežeš junca z dovolj močno in trdno vrvjo na primerno debelo drevo. Na vsako stran bika stopi nekoliko mōž; zadnji se nanj naslonijo, prednji pa potegnejo za rogova, da pomoli smrček kvišku. (Glej sliko 40.) Tisti, ki namerjava hripelj prodreti, prime obroček z desnico in ga nastavi na nosni hrustanec — hiter in močen sunek, in stvar je izvršena. Starejše živali imajo jáko trd hripelj; zaradi tega ga moraš prodreti najprej s pripravnimi kleščami (glej sliko 41.), in še le potem vtakni obroček. Krvavenje je neznatno, brez pomena ter se ustavi samo od sebe.

Slika 42. predočuje, kako je pritrčiti nosni obroček tedaj, ko je bik privezan v hlevu na verigi. Takšna naprava je zategadelj koristna in umestna, da se obroček kam ne natakne, in da si plemenjak hriplja ne razčesne (ne raztrga). Jermeni ne smejo biti niti predolgi, niti preveč kratki. Zakaj ako so predolgi, prav nič ne koristijo, ako so pa prekratki, povzročujejo bolečine in vedno vznemirjanje.

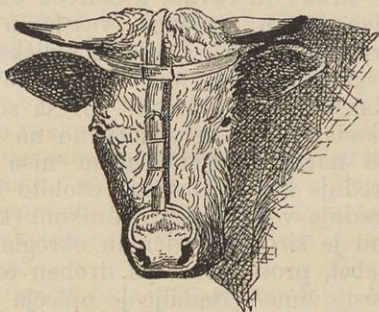
Če je junec tako hudomušen in tako norosten, da je navzlic obročku uporen in nevaren, potem ga je dati v mesnico. Takšen prehud bik ni za rejo.

4. Bikova telesnost.

Veleposestniki in nekateri premožnejši gospodarji, ki držé mnogo domače živine, redé goveda večinoma za jedno glavno svrho, t. j. za jeden užitek. Nekateri vzrejajo goveda večjidel za molžo, drugim donaša največ dobička pitanje, a tretji gojé skoro izključno le vprežne vole. Omenjeni način govedoreje je prav dober, ker donaša

Slika 41. Klešče za prodiranje hriplja.

Slika 42. Navezanje nosnega obročka.

največji in najobilnejši jednostranski dohodek. — Manjšim posestnikom je drugače postopati. Njim mora biti na tem ležeče, da dosežejo hkratu vse tri dohodke (užitke). Za naše razmere bodi krava dobra za mleko, sposobna za pleme in prikladna za debeljenje. Nasproti temu mora vol trdo voziti, dobro se pitati, in bik naj plodi za vse tri svrhe dobra teleta. Umevno je sicer, da ne moremo doseči v tem slučaju najvišje stopinje dovršenosti, ali z umno in pravilno gojo dosežemo lahko precejšnjih uspehov.

Dragi čitatelj! Gori sem ti omenil, da morajo služiti goveda srednjih in manjših kmetovalcev vsem trem glavnim dohodkom. No mogoče, da me utegneš na to trditev vprašati, kakšne telesne oblike ali kakšne postave bodi bik, da je sposoben za naše okolnosti. Precej in radovoljno hočem ustreči tvoji ukaželjnosti. Le pojdi v duhu z menoj, da si ogledava novega občinskega junca. Zarés lepo stvarjena žival! Glej njegovo lepo, pravilno, krepko, čvrsto in prikupljivo telesnost. Života je dolgega, okroglega in poviatega. Prsi so mu globoke in široke, skratka velike, rebra pa jako izbočena; velike prsi so prvo in glavno znamenje, da je bik močen, krepek in trden. Dalje je hrbet širok in raven, ali samo za spoznanje uleknjen. Ledje mu je široko in obilno, a križ je dolg, širok, zaroden in tudi proti repu (na koncu) raven. Noge sicer niso preveč debele, ali vendar zadosti trdne; prednji koleni sta široki, skočna člena pravilna, t. j. ne preveč skupaj in tudi ne preveč narazen stoječa. Glava mu je primerno kratka in precej debela, čelo je široko in ravno, a smrček obilen. Oko (pogled) je jasno, živo, bistro, prijazno, veselo in veliko. Rogovi so kratki, srednje debeli. Če je le količkaj mogoče, odberimo si takega junca, ki ima vodoravno na stran vzrastle rogove. Kakšna so mu ušesa? Ušesa so precej velika, široka, toda vendar tanka in vodoravno na stran stoječa; preveč viseča ali nazaj obrnjena ušesa niso lepa. Le oglej si njegov srednje kratki, močni, osobito na gornji strani široki in s srednje velikim podvratnikom (komžolo) okrašeni vrat. Kom mu je širok, zaroden in okroglast. Rep je dolg, na korenu debel, proti koncu pa droben ter ozaljšan z velikim čopom goste žime. Nadalje je oplečje jako mesnato, polno in široko. Lakotnice so majhne in precej dobro zalite. Kar se tiče trebuha, ni isti niti velik, niti majhen, temveč srednji. Mošnja mu je gladka, velika, trda in popolnoma zdrava. Koža je voljna in gladka ter močno raztezna; dlaka je

svetla, mehka, kratka in ležeča. Slednjič je treba omeniti, da je novi občinski junec rudečkastorumene barve, zatoorej se bo prav dobro prilagal okoličanskim govedom, ktera so večinoma rudečkasta ali rujavkasta.

Blizu velikega mesta živeči in sveže mleko prodajajoči Mohorjan bi rad vedel, kakšen bik more zaploditi dobrih molznih krav. Da se mu ne zgodi krivica, ustrežemo tudi njemu. Za njega je prikladen junec takšne telesnosti, ktera ni protivna dobrim mlekaricam. Taki telesni znaki so: majhna in lahka glava, drobni rogovi, fina in voljna koža, tanek in dolg rep, ne preveč zastavne noge in naposled dobro razločljivo in veliko povimlje (o tem kasneje). Sploh bodi vse telo nežno, skratka ženskega izgleda ali ženske postave. Montavonski, holandski, beljanski, pincgavski in marjinodvorski junci zaplodijo jako mlečno potomstvo.

„E, v naših goratih krajih ne moremo prodajati mleka, torej ne potrebujemo izvrstnih mlekaric; pri nas je treba dobre vprežne živine, ktera pa je mimo tega tudi za pitanje dobra,“ tako me nagovori korenjaški gorjanec. „Ravno prav si prišel, ljubi prijatelj! Baš tam pelje grajski hlapec z bikom žito v mlin. To živinče je baš stvarjeno za vožnjo, pa tudi za debeljenje ni napačno.“ — „Žito v mlin voziti — z bikom,“ izpregovori zateglo moj gorjanski spremljevalec. „Zakaj pa vendar ne, ker je to povsem pravilno? Junec se naj nekoliko izprehodi, tudi vpreže se naj za lahka dela, hoja mu utrjuje zdravje ter ga stori za plemo sposobnejšega, t. j. rodovitnejšega. Pa oglejva si njegovo telesnost. Život mu je čvrst, krepek, povit, obilen, zaroden in koščnat, ali vendar ne pretežek in preokoren. Glava mu je srednje velika. Hrbet, ledje in križ so široki in malo ne popolnoma ravni. Vrat je srednje kratek in precej zaroden. Prsi so široke in globoke, jako velike in obilne. No v veliki prsni votlini se nahajajo velika pljuča, ktera so za vsako vprežno ali pitalno živinče neizmerne važnosti. (Glej stran 96.) Nadalje je oplečje široko, dolgo in poševno. Noge so srednje debele in precej močne. Le poglej ga, kako izdatno in ravno hodi ter prav nič ne švedra, in tudi noge se mu prav nič ne zapletajo.“

„Pri nas imamo malo polja, toda mnogo senožetij, in tudi v bližnjem parnem mlinu se dobijo mekine prav po ceni, ali naša goveda se vse prepočasno razvijajo in prepolagoma debelijo.“ Tako in jednako tožijo marsikteri živinorejci. Pomagajmo jim iz zadrege. Ako si hočete od-

rediti takšnih goved, ki naj hitro rasto, in ktera se naj brzo debelijo, treba vam je dobiti najprvo od izvrstne pitalne živine izvirajočega bika. Junčeva postava bodi taka, ktera vas navdaja z upanjem, da bodo njegova teleta vrlo dobra za pitanje. Po tem takem mora imeti sledečo telesnost: Glava, noge, vrat in rep naj bodo majhni, fini in tanki. Prsi morajo biti prostorne, velike, globoke in široke. Hrbet, ledje in križ naj so čim bolj široki, mesnati in ravni. Dalje morata biti zadnji nogi od skočnih členov navzgor (takozvane hlače) z mesom zaliti, t. j. močno veliki in obilni. Sploh naj bodo oni telesni deli, na katerih se nahaja meso boljše vrste, čim bolj mogoče razviti in obilni, nasprotno pa morajo biti udje, kateri imajo slabejšo govedino, majhni in neznatni. (Čitaj tudi na 31. strani.)

Opomba. Napačna, ali vsaj malo priporočljiva je v sledečem popisana bikova telesnost. Pretežka in prevelika, pa tudi premajhna in preozka glava ter neprimerno majhen smrček sta grda. Razun tega pa se je prevelike glave tudi zategadelj ogibati, ker jo podeduje mladič, in ta okolnost lahko povzroči težek porod. Dalje se ozko čelo nič kaj ne čisla. Napačno stoječi, preveliki ali premajhni rogovi so na kvar živalski lepoti. Od sile debel in preveč zaroden vrat je le malo prikupljiv, a naravnost napačen je dolg in ozek vrat. Ostre in ozke prsi in premalo izbočena rebra so jako velika napaka vsakega bika plemenjaka — ozkoprsen junec ni za razplodbo. Dalje se mora grajati preveč vdrt in ozek hrbet, prešibko ledje, kratek, oster in podrt (viseč) križ, predebel ali pretanek rep in majhen čop. Naposled ni za razplodbo oni bik, ki ima preveč velik ali premajhen trebuh in predebele, pretanke ali napačno stoječe noge.

5. Lastnosti in zdravje plemenskega junca.

Pri odbiranju bika plemenjaka je pokolenje velike in neprecenljive vrednosti. Najboljše poroštvo, da bode junec dober za pleme, so njegovi predniki. Kedar torej odbiramo plemenskega bika, gledati nam je posebno na to, da izvira od takih starcev, ki so izvrstni za užitke, in ki so popolnoma zdravi. To pa še ni dovolj. Ozirati se nam je dalje tudi na to, da so bili junčevi predniki izvrstni za razplodbo, t. j. da so bili dovolj plodoviti, in da so prenašali svoje vrline z gotovostjo na potomstvo. Nekatere živali so namreč vrlo dobre za dohodke, ali za plemenjenje so slabe. Ako

imamo na razpolaganje dva, gledé telesnosti jednako lepa junca, tedaj se nam je odločiti za tistega, čegar predniki so bili prav dobri ne samo za užitke, ampak tudi za plemo, a odstraniti moramo onega, čegar starci so nam neznani.

Napačno pa bi ravnali, ko bi se samo s tem zadovoljili, da izhaja junec od dobrih prednikov. To še nikakor ne zadostuje. On mora imeti tudi še to nadaljno posebnost, da izroča svoje lastnosti in vrline prav gotovo svojim mladičem. To je naprej težko spoznati. Vendar pa nam je v tem oziru znano, da prenašajo živali čistokrvnih pasem svoja svojstva bolj gotovo na mladiče, kakor one mešane krvi. Po tem takem je od čistokrvne in utrjene pasme izvirajoči bik za plemo mnogo sposobnejši in boljši, kakor isti, ki je nastal vsled križanja. Sicer pa so lahko tudi junci mešane krvi zeló izvrstni, ali o njih nam vendar ni znano, bodo li gotovo prenašali svoja dobra svojstva na potomstvo ali ne. Kaj bomo torej storili, če sta nam na razpolaganje dva junca, ki nista še plodila, in sicer je jeden čistokrven, a drugi mešane krvi? Brez obotavljanja se bomo odločili za čistokrvnega. — Na tem mestu moram poudarjati še nekaj važnega. Opomniti moram namreč, da tudi živali čiste pasme niso vse jednako izvrstne; tudi v najizvrstnejši pasmi se nahaja sem in tja kako manj vredno živinče. No če smo opazili na biku kakšno telesno napako ali kakšno slabo svojstvo, ne smemo ga spuščati po plemenu, čeprav pripada k najboljši in najčistejši pasmi na vsem svetu.

V plemenskem biku naj bodo nakopičene vse hvale vredne lastnosti, kakor tudi lepa telesnost v največji in najpopolnejši meri. Če se nam je posrečilo, da smo si pridobili izvrstnega plemenjaka, kateri je zaredil že nekoliko prav dobrih telet, ne dajmo ga hitro iz rok, temveč obdržimo ga za plemo, čim dalje je mogoče. Po tem takem bi ravnali zeló napačno in jako negospodarstveno, ko bi vrlo dobrega bika zaklali že v tretjem letu.

Junčki od 3. pa do 8. storitve so za plemo najspodobnejši. Kajti teleta 1. in 2. skotitve so nekoliko slabotna, za razplodbo prav malo vredna. Mimo tega pa je tudi potomstvo prestarjih krav slabo za plemo.

Za plemo prikladen bik mora biti popolnoma zdrav. Stara in vedno veljavna resnica uči namreč, da skoté zdrave plemenske živali krepke in trdne mladiče, dočim je potomstvo bolehavih bolno. Ako junec požrešno in hitro žre, ako

je prilično dobro rejen, ako ima lepo in svetlo dlako, in ako je slednjič vesel, živ, čil, tedaj smemo z nekako precejšnjo gotovostjo zatrjevati, da je zdrav. (Čitaj tudi v I. knjigi na strani 7., 8. in 9.)

Plemenska živina, na kateri opazimo dedne napake in podedljive bolezni, ni za razplodbo. Pri govedu poznamo sicer samo jedno, toda jako kvarno in nevarno podedljivo bolezen, katero imenujemo sušico, jetiko ali tuberkule. (Glej „Dom. Živinozdravnik“ stran 215.) Jetika se podeduje od živinčeta na živinče, od očeta na sina, od matere na hčer. (Čitaj na 107. strani.) Ker se sušica v življenju težko spozna, zavrlo tega je obračati čim večjo pozornost na zaklano živinče. Ako opazimo na zaklani živali tuberkule, tedaj nam je odstraniti od razplodbe vsa, bolnemu krvnosorodna goveda. Tako ravnaajo vsi umni živinorejci, da se varujejo škode, in da priredé tem več dobička. Kdor v tem oziru drugače ravna, tisti je sam sebi neprijatelj, tisti skrbi za to, da se mu ugnezdi nevarna bolezen v vso govejo čredo, in da mu mori živinče za živinčetom.

Plemenski junec bodi — na kratko povedano — ták-le: On mora biti prav dobrega in popolnoma zdravega pokolenja, ali tudi sam na sebi naj bo popolnoma zdrav; dalje mora biti lepe vnanjosti in izvrsten za užitke, a naposled naj ima to prednost, da izroča teletom vse svoje dobre lastnosti.

6. Primerna starost.

„Le poglej ga no, našega junčka, kako že skače; zdaj je pa že zrel za plemo. Pa ravno prav, saj tako denarja potrebujem, bodem pa starega bika prodal.“ Tako in jednako govorijo večkrat nevedni gospodarji. Zarés so nevedni in neizkušeni, morda tudi malo zanikarni. Starejšega, mogoče še precej prikladnega bika odženo v mesnico, a mlajšega, komaj letnega junčka pa spuščajo po plemenu, da pokvari in pohabi vse goveje potomstvo po vsej okolici.

Ljubi čitatelj, mogoče, da spadaš tudi ti v vrsto omenjenih nevednežev. No, da boš v prihodnje pravilno ravnal, in da ne boš sam sebi jemal iz žepa, navesti ti hočem gledé starosti plemenskega junca najvažnejše podatke.

Kakšni so nasledki preranega spuščanja? Bik se prezigodaj obrabi, zastane v rasti in zaplodi slabotna teleta,¹ a

¹ Še bolj pa pokvariš goved, če vodiš k premlademu juncu nerazvite (premlade) telice.

govedoreja nazaduje, ne da bi napredovala. — Kdaj smeš začeti junca pripuščati? Čim bolj je plemenjak razvit in dorastel, tem plodovitejši je, tem počasneje se obrabi, in tem sigurneje dobé teleta njegove lastnosti in njegovo telesnost. Junca začni spuščati tedaj, ko je dovršil 18 mesecev. Zakaj izkušnje učé, da je poldrugoletni bik za pleme zrel; samo na to je treba paziti, da prepogosto ne skače (po malem ga je rabiti). Le škoda, da se premnogi gospodarji ne držé tega pravila. Često se namreč dogaja, da pripuščajo 12—14 mesecev starega junca, kar je povsem nepravilno in napredku govedoreje močno kvarno.

Nikakor se ne smeš motiti, če imaš velikega, visokonožnega junca, kateri je vsled obilne in tečne krme hitro vzrastel. Ako je še premlad, ni za pleme sposoben, dasi tudi je morda že precej zastaven. Prava doba mora priti, ker sicer se kvari in oslabšuje goved.

Biki srednje starosti (od 2—4. leta) zaplodé najčvrstejša, najkrepkejša in najzdravejša teleta.

Kako dolgo pa smem bika za pleme rabiti, utegne me vprašati ta ali oni čitatelj. Junec je sposoben za pleme izjemno do 10., dà, celó do 12. leta. Ali večjidel ni to izpeljivo. Kajti plemenjak postane po dovršenem 5. ali 6. letu predebel, pretežek (osobito tak, ki vedno v hlevu stoji), prelen, manj plodovit in včasih celó nevaren. Zavaljo tega je najboljšé, da se s 5½ letom poredi in mesarju proda; po tem takem se naj rabi bik skoz cela 4 leta za pleme.

7. Bik plemenjak in rodovitnost njegova.

Doslej smo govorili o bikovi vnanjosti, o njegovih lastnostih in naposled o primerni starosti. Zdaj pa nam je izpregovoriti nekoliko o njegovi *rodovitnosti ali plodnosti*.

V najlepši moški dobi stoječi junec ni za razplodbo mnogo vreden, ako je premalo rodoviten, t. j. ako ubreji le majhno število izmed vseh vojenih krav. Kaj neki koristi poljedelcu najlepše in najčistejše pšenično seme za setev, če isto v zemlji ne kali, ali če požene kalice samo vsako četrto zrno. Baš tako je tudi živinorejcem z najlepšim bikom kaj malo pomagano, če je isti neploden, ali če ubreji samo nekoliko krav.

Premlad, kakor tudi prestar bik oplodi prav redko, kajti pri mladem ni še prave rodilne moči, a pri starem je že prešla, ali pa je zaradi debelosti prelen. Nasproti temu

pa je rodovitnost v srednji dobi (od 2—4. leta) največja in najpopolnejša.

Po nekterih krajih je ukoreninjena zelo napačna razvada, da pripuščajo plemenskega junca 2 — 3 krat, dà, celó 4 krat na dan. Nasledek temu je, da ostanejo zadnjič vojene krave večinoma jalove, dasiravno se pojajo, dasiravno so popolnoma zdrave, in dasiravno se je skok izvršil. Vzrokov jalovosti nam ni treba daleč iskati. Plemenjak je porabil namreč dotičnega dne že ob prvem, prav gotovo pa ob drugem skoku vso plemensko silo in zaradi tega ne more oploditi kasneje pripeljanih samic. Da rodovitnost ne peša, naj skače junec samo enkrat na dan; le od 2. pa do 4. leta sta dovoljena na dan po dva skoka, in sicer se imata izvršiti v daljših presledkih, t. j. zjutraj in zvečer.

Tisti junci, kateri so se v mladosti preveč tečno krmili in so postali vsled tega preveč zavaljeni, tisti slabo skačejo in le malokdaj oplodé. Tudi za časa plemenitve jih ne smemo pretečno krmiti, kajti predebeli in premastni junci so slabi plemenjaki. Po tem takem ni preobilno krmljenje koristno, toda še mnogo bolj škodljiva pa je preslaba, prevodena in izključno zelena klaja. Dobro seno in čista voda je plemenskimi juncem najprikladnejša piča, a za časa obče porabe se jim naj privrže nekoliko ovsa (2—3 kilograme na dan). Mimo tega jim je dati sem in tja tudi nekoliko soli, kajti sol pospešuje prebavljanje, oves pa rodovitnost.

Bik ne sme vedno v hlevu stati, temveč se mora spuščati često na prosto. Je li to potrebno? Sevéda je! Zakaj izkušnje uče, da je oni junec, ki pride večkrat na sveži zrak, rodovitnejši od tistega, kateri je vedno zaprt v hlevu.

Zaradi boleznij oslabei bik je kaj malo plodoviten. Po tem takem ne smemo prebolelega junca tako dolgo pripuščati, dokler se popolnoma ne popravi, in dokler popolnoma ne okreva.

Rodoviten junec je ognjevit in čil. Ali vendar ni zamenjati ognjevitosti s hudomušnostjo in divjostjo. Zakaj predivji bik ni le samo ljudem in živalim nevaren, temveč je tudi manj rodoviten od ognjevitnega in pohlevnega. Čil junec ovoha že od daleč pojavo samico in skoči brez obotavljanja. Nasproti temu pa se nahajajo tudi plemenjaki, ki se obnašajo nekoliko bolj počasno in previdno, ali vendar skačejo z najboljšim uspehom in oplodé skoro vse pripeljane krave. Nikakor pa ne smemo primerjati te počas-

nosti in previdnosti z lenobo in hladnokrvnostjo, kajti rodovitnost hladnokrvnih in lenih bikov je prav majhna.

Plodovit junec ima popolnoma razvita in povsem zdrava spolovila. Če niso spolovila v redu, je dotično živinče za razplodbo malo sposobno, dà, pripeti se celó, da je popolnoma nerodovitno. Bik bolnih ali pomanjkljivih spolovil je za pleme malo vreden, ali pa prav za nič. Kakšna je mošnja dobrega plemenjaka? Mošnja rodovitnega bika je velika, trda in gladka. Na 120. strani „Domačega Živinozdravnika“ sem popisal kužni izpuščaj, kateri se pojavi sem ter tja na žili bikov in žrebcev, kakor tudi v sramnici ženskih plemenskih živalij. Na žili, oziroma v sramnici se prikažejo mali mehurčki, ki sčasoma popokajo ter se izpremené v majhne gnojne ranice. Ta nalezljivi izpuščaj ne škoduje sicer mnogo, ali vendar niso biki tako dolgo za pleme, dokler se ranice popolnoma ne zacelijo, kar se zgodi navadno v 2—3 tednih.

Kedar kupujemo takšnega bika, ki je že skakal, prepričajmo se po mogočosti o njegovi rodovitnosti. Čim več pripeljanih mu krav je obrežil, tem sposobnejši in tem boljši je za pleme. Na samo skakanje se ni mnogo zanašati, ampak treba je poznati učinke; zakaj mnogi plemenjaki plodé sicer iskreno, ali vendar ne oplodé, kar je živinorejcem v precejšnji kvar. Toda resnici na ljubo moramo priznati, da niso vselej samci krivi, če se niso samice ubrežile.

8. Odbiranje plemenskih krav.

Ljubi rojak! Morda se boš nekako čudno namrdnil, ali se celó zaničljivo posmejal, ko boš čital naslov temu sestavku. Napis se ti dozdeva menda čuden! Zakaj? Samo za to, ker ravnaš v tej zadevi povsem napačno. Ti misliš namreč, da je vsaka krava in vsaka telica za pleme sposobna, če ima le štiri noge, jedno glavo in jeden rep. Ti sodiš, da si že Bogsigavé kaj izvenrednega storil za svoj žep, če si priredil slabo tele. Prijatelj, ti se močno motiš. Kajti med teletom in teletom je velik razloček. Mogoče, da si že kdaj o tem premišljeval, da odšteje mesar tvojemu sosedu za vsako prodano tele 20—25, dočim ponuja tebi samo 8—12, ali še manj goldinarjev. Morda si bil že kdaj navzoč pri kupčiji, pri kateri se je plačalo umnemu gospodarju za jarem volov 300—450 goldinarjev. A kako je s teboj? Kako neki? Ti moraš s svojimi slabimi

voli beračiti okoli kupcev, da ti jih vzame ta ali oni za majhen denar. Odkod prihaja to? Prepričaj se natanko, kako ravna tvoj sosed z živino, kako jo on vzreja; poglej svoje ter njegove plemenske krave, in vzrok ti bode hipoma znan.

V naših razmerah potrebujemo krave za mleko, za delo in za pitanje; zaradi tega mora imeti plemenska krava sledečo telesnost: Glava bodi precej dolga in ozka, čelo in smrček pa naj bosta prilično široka. Ušesa morajo biti tanka in široka. Rogova bodita fina, tanka, lepo vzrastla in slednjič oba jednako zakrivljena. Dalje se cenijo velike, prijazne, žive in jasne oči. Kravji vrat naj bo mnogo tanši in daljši od bikovega. Kakšne naj bodo prsi? Od prsij se zahteva, da so široke in globoke, t. j. velike, a rebra morajo biti močno izbočena. Hrbet bodi po mogočosti raven, ali le za spoznanje uleknjen, kajti preveč sedlast ali preveč izbočen je zaradi tega napačen, ker dobé to hibo mladiči. Kravje noge naj bodo nekoliko finejše od bikovih. Zadnji del telesa mora biti jako velik in zelo širok. Križ naj bo obilen in širok, kolki naj bodo daleč vsak sebi (vèn) štrleči in manj mesnati kakor junčevi. Trebuh bodi globok in obilen, medenične kosti pa zelo široke. Ako je krava v zadnjem delu obilna in široka, ima tudi veliko maternico, v kateri se nahaja dovolj prostora za telečje razvijanje in rast. Krava ozkega in podrtega (visečega) križa pa ima majhno maternico, torej primanjkuje mladiču potrebnega prostora, a razun tega se utegnejo zaradi preozkih medeničnih kostij pripetiti sitnosti, dà, celó nesreče pri skotitvi.

Če si hočeš vzrediti *dobre vprežne živine*, izberi si kravo iz take pasme, ki je za delo izvrstna. Samica naj bo bolj volovske podobe. Telesa bodi povitega in močnega. Glava mora biti lepa, rogovi pa pravilno vzrastli. Prsi naj bodo globoke in široke, hrbet raven, noge močne in trdne, hoja pa izdatna. (Čitaj tudi na 125. strani.)

O vnanjosti pitalnih goved čitaj na 31. in 126. strani.

Tele, katero je skotila krava prvesnica (junica), je večjidel slabotno ter za pleme manj vredno, kakor popolnoma zdravo, čvrsto in trdno. Tudi tele druge skotitve ni preveč močno, dasiravno je mnogo trdnejše od prvega. Jednajst in še več let stara krava postaja za užitke vedno slabejša, od dne do dne ima manj mleka, slednjič pa so tudi teleta starih samic slabotna, za razplodbo malo prikladna. Po tem takem bi bilo gledé zboljšanja goveje živine jako

umestno, da bi se 1., 2., 9., 10., 11., 12. itd. tele odstranilo od plemena. Zakaj živinorejcu mora biti vendar na tem ležeče, da postaja njegova živina od kolena do kolena boljša, a ne slabejša.

Če skoti krava dvojčke ženskega spola, ali pa jedno žensko in jedno moško tele, tedaj niso dotične teličice za pleme. Zakaj pa ne? Zavaljo tega ne, ker imajo po sedanjih dokazih in izkušnjah malo ne vedno nepopolnoma razvita rodila, in vsled te napake se ne morejo ubrejiti. Če pa postanejo proti pravilu široke, izjalovijo se kasneje, ali pa se pripeté pri storitvi nesreče. V tem oziru se opažajo sicer sem ter tja izjeme, toda iste so jako redke.

Ne vodi majhnih krav, kajti v obče ravnaš bolj gospodarstveno, ako rediš velika goveda, kakor pa če gojiš majhna. Nadalje odstrani od razplodbe vse one krave, ki se redno ne pojajo, in ki se le s težka ubrejijo.

Nektere krave zvržejo več let zaporedoma. Če ti niso vzroki izjalovljenja do dobra znani (padec, poškodovanje, izprijena klaja, mrzla voda itd., glej tudi v I. knjigi na str. 131.), tedaj smeš in moraš prav gotovo misliti, da ima samica za to gospodarstveno nezgodo neko, doslej neznano nagnjenost. No taka krava ni za pleme, ker se poizgubi več telet in mnogo mleka. Razun tega nam je imenovati še neke druge okoliščnosti. Brez vidnih vzrokov prezgodaj rodeče krave prenašajo namreč nagnjenost za zvrženje tudi na svoje, izjemno o pravem času se skotivše teličice. Kaj pa je storiti s takimi kravami? Poredi jih in jih prodaj mesarju in si priskrbi drugih, ker s tem si prigospodariš precej mleka in nekoliko telet.

Opomba. Nekteri izmed naših gospodarjev imajo navado, da prodajo najboljše in najlepše krave tujim kupcem, za rejo si pa pridržé najslabše samice. Toda vsled tega trpi domača govedoreja precej mnogo. Zatorej se otresite te napake, živinorejci!

9. Znaki dobre molzne krave.

Dragi čitatelj! Morda si že kupoval kdaj kravo za molžo. Najbrž si izrekel, pogajajoč se, tudi té-le besede: Jaz ti dam za kravo toliko samo pod tem pogojem, ako ima vsaj 10 litrov mleka na dan. Ko bi poznal zunanje znake dobre molznice, ne bi ti bilo treba toliko popraševati ter staviti takšnih pogojev, in prodajalec bi te ne mogel ogo-

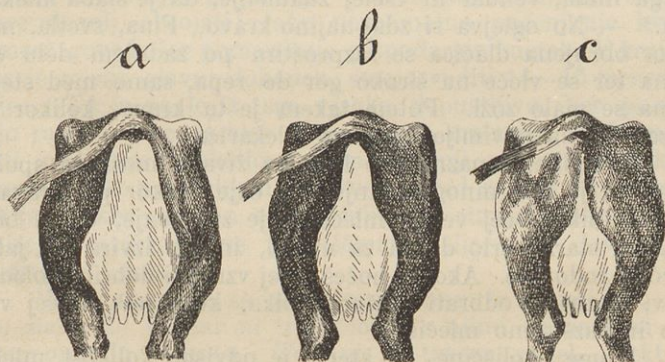
ljufati. Če ti je prav, sprejmi me na travnik, kjer se pasó izvrstne grajske molzne krave, da si jedno ali drugo prav natanko ogledava. Na mestu sva. Nikakor nama ni treba dolgo izbirati in prebirati, zakaj vse krave so vrlo dobre molznice. Oglejva si tó-le pred nama se pasočo, ki je že nekoliko starejša, torej nama ne bo utekla.

Najina opazovalna krava ima naslednjo telesnost: Kar se tiče zunanje postave, ni nič kaj posebno lepa. Dalje je nekako mršava; kosti ji na vseh straneh vèn štrlé, po tem takem je njen život bolj voglat kakor okrogel. Glava je ozka, dolga in lahka. Drobna in lahka glava je znak drobnih kostij, a drobne kosti so znamenje dobre mlekarice. Le poglej njene velike, čiste in žive oči, ki gledajo pred se jasno in krotko; v teh očeh ne opaziš tistega, malo ne divjega ognja, ki se opazuje v bikovih očeh. Rogovi so ji od volovskih različni; oni so namreč fini, tanki, prej kratki kakor dolgi ter se proti koncu polagoma zožujejo. Ušesa so sicer tanka, toda precej široka in prilično dolga; notranja ušesna koža je porastena s prav redko, fino in kratko dlako. Vrat je dolg, tanek in fin, a podvratnik srednje velik. Čok morava imenovati prej dolg, kakor kratek. Kom, hrbet, ledje, osobito pa križ so dovoljeno široki; hrbet je za spoznanje uleknjen. Poglejva si zdaj isto kravo od zadi: Križ ji je močno širok in raven, a prej mršav kakor mesnat (torej ni okrogel). Na ledju in tudi na hrbtu vidiva med posameznimi vretenčnimi kostmi male kotanjice, to se pravi, prostor med posameznimi kostmi je velik, kar je znamenje, da je krava izvrstna molznica. Prsi so globoke, široke, prostorne ter segajo precej daleč dol med prednji nogi.¹ Trebuh ji je precej obilen, širok, velik; žival je, kakor pravimo, „vampasta“. Lakotnice so dolge, široke in vdrte. Tudi repa in nog ne smeva pozabiti. Rep je močno dolg, zelo tanek in jako fin ter ozaljšan na koncu z velikim čopom. Noge s finimi parklji so tankokoščnate; skočna člena sta dobro in pravilno razvita, a piščali so drobne, slabe. Koža je slednjič mehka, voljna in tanka, dlaka pa fina in svetla.

Najznamenitejši znak dobre molznice je vime. Torej si oglejva prav natanko, kakšno vime ima najina opazovalna krava. Njeno vime je veliko, napeto ter štrli daleč nazaj med zadnji nogi. Koža na vimenu je fina, tanka in nežna;

¹ Krava majhnih in ozkih prsij ni dobra za molžo.

na njej opaziva redke, kakor svila fine dlačice. Siski so obilni, vsi štirje jednako veliki ter so rudečkastobebe barve, kakor je ostalo vime. Napeto vime in veliki siski so znak, da je krava dobra molznica. Ko se mleko izmolze, pomanjša se vime, in koža zadnje strani se zgrbanči (na koži nastanejo gube). Ko se pa nabere z nova mnogo mleka, razpršé se gube, in vime se na novo poveča. Prazno vime je prav mehko (žleznato), ali tudi tedaj, kedar je napolnjeno, ne sme biti trdo, ampak se mora čutiti pod prstom nekako tako, kakor z vodo nalit mehur. Krava velikega, toda trdega, t. j. mesnatega vimena, na katerem se nahaja debela, brezgubna koža ter mnogo dlak, ni dobra za molžo. Po tem takem je samo veliko in mehko vime znak dobre molznice, dočim je krava velikega in trdega vimena slaba za mleko.

Slika 43. Povimlje ali mlečišče.

Oglejva si zdaj spodnji trebuh ravno pod vimenom. Kaj vidiva? Na koži pred vimenom opaziva mnogo mrežasto prepreženih žil, takozvanih mlečnih žil. Jedna žila, ktera teče od vimena naravnost proti spodnjim prsim, je posebno velika in se natančno vidi; to je glavna mlečna žila. Čim več, čim večjih in čim bolj s krvjo napolnjenih mlečnih žil ima posamezna krava, tem boljša je za molžo. Včasi so mlečne žile tako obilne in tako preprežene, da nastanejo med njimi majhne jamice, ktere imenujemo mlečne skledice.

Vsako govedo ima na hrbtu v kolobarček zavito dlako. Posamezni živinorejci trdijo, da je krava tem boljša molznica, čim dalje proti križu se nahaja prej omenjeni kolo-

barček. Ta stvar ni sicer še končno dognana, ali vendar je uvaževanja vredna.

Kakor je znano, obrnjena je živalska dlaka od zgoraj navzdol. Vendar ni to po vsem telesu jednako. Na zadnjem delu vimena in še dalje nad vimenom proti repu (med stegnoma) je namreč dlaka navzgor obrnjena; razun tega je tudi kračja, finejša in svetlejša, kakor po ostalem životu. To navzgor obrnjeno dlačico imenujemo povimlje ali mlečišče. Čim večje in čim širje je povimlje, tem boljša je do tična krava za molžo. (Glej sliko 43.) Toda znane so izjeme. Tudi krave z majhnim mlečiščem so sem ter tja za molžo vrlo dobre. V tem oziru pravi dr. Janez Bleiweis v svoji knjigi: „Nauk o umni živinoreji“ sledeče: „Če ima krava lepo, veliko molzno ogledalo,¹ gotovo je dobra; če pa ga nima, vendar ni vselej znamenje, da je slaba mlekarica.“ — No ogledja si zdaj najino kravo. Fina, svetla, navzgor obrnjena dlačica se razprostira po zadnjem delu vimena ter se vleče na široko gor do repa, samo med stegnoma se malo zôži. Potem takem je ta krava, kolikor se je zanesti na povimlje, izvrstna mlekarica.

Povimlje je naznačeno tudi na živalih moškega spola, samo da je isto mnogo manjše in ožje, kakor pri kravah. Če ima bik precej veliko mlečišče, je znamenje, da je bila njegova starka vrlo dobra za mleko, in da izvira od jako mlečne rodovine. Ako si hočeš torej vzrediti dobrih molznih krav, moraš si odbrati takšnega bika, kateri ima precej veliko in razširjeno mlečišče.

Druge okoliščine, od katerih je odvisna kolikost mleka (krmljenje, starost, doba po storitvi itd.), so popisane v prvi knjigi „Umne živinoreje“.

10. Starost plemenske krave.

Kake posledice ima pripuščanje premladih telic? Prezgodaj vojene telice zaostanejo vse življenje v razvitku in v rasti, to se pravi, one ne postanejo nikoli tako velike in tako lepe, kakor njihove, v pravi dobi pripuščene, k isti pasmi spadajoče tovaršice. Telica, ki še sama raste, naj tele preživi ter naj oddaja hraniva tudi v razvijanje svojega lastnega telesa! To je pri najboljši piči neizvršljivo, kajti dvema gospodarjema ni mogoče redno služiti. Prezgodnje

¹ Jaz imenujem to povimlje ali mlečišče, kateri besedi rabijo Hrvatje.

pripuščanje pa ima mimo zaostajanja v rasti še drugo, kaj kvarno posledico. Zaradi prepičlega hraniva so namreč telleta slabotna, mnogovrstnim boleznim podvržena ter za daljno rejo skoro popolnoma nesposobna. Iz navedenih vrstic more vsakdo presoditi, je li umestno ali kvarno, da se vodijo premlade telice.

V kateri dobi se sme telica k biku peljati? Telica se naj stoprav tedaj pripusti, kedar je toliko razvita in do-rastla, da prehranitev zarodka ne škoduje njeni rasti. Torej se smejo voditi samice hitro se razvijajočih pasem po do-vršenem 16. mesecu. Nasproti temu pa je čakati s počasi rastočimi, t. j. z deželskimi telicami skoro do drugega leta. Kot srednjo in najprikladnejšo starost za pripuščanje telic pa v obče računajo dovršeno poldrugo leto (18 mesecev). Nekteri živinorejci pripuščajo jednoletne telice, kar se ne more dovolj obsojati; tako nespametno počenjanje kvari namreč goveda ter pomanjšuje gospodarjev imetek. V krajih, kjer je mleko glavni dohodek, smejo voditi 14—15 mesečne telice. To je pa le iz tega vzroka dopustljivo, ker posta-nejo rano vojene samice prav dobre molznice, toda njih rasti in trdnosti mladičev je prezgodnji pripust vsekakor kvaren. Ker potrebujemo pri nas goved za vse tri glavne užitke, in ker se rano vojene telice na starost prezgodaj iz-molzejo, zategadelj ne pripuščajmo telic pred dovršenim poldrugim letom.

Mlade samičice se začnejo izjemno že pojati, ko so leto stare, ali vendar ni treba leteti z njimi že na prvi ali drugi opomin k juncu. Tele ni za takšen posel. Nekteri živinorejci se bojé, da se ne bi telice kasneje ubrejele, ako so se že prej pojale in se niso pripustile. Ta bojazen ima sicer nekoliko zdravega zrna v sebi, toda popolnoma res-nična pa vendar ni. Prekasna plemenitev bi utegnila plo-dovitosti stoprav tedaj škodovati, ko bi se vodile 2½, ozi-roma 3 letne samice. No ako se niso telice po dovršenem tretjem letu pripustile, začnó se močno debeliti, a njih ro-dilna moč ugašati; pojatev je vedno in vedno redkejša in naposled popolnoma izostane.

Da se plemenski nagon prezgodaj ne oživi, treba je rav-nati po sledečem: Telice se ne smejo koncem prvega in za-četkom drugega leta pretečno krmiti. (Paša, sveža trava, seno, korenstvo itd.; glej tudi v I. knjigi na strani 164.) V hlevu naj stojé oddaljene od samcev in od tistih krav, ki se ravno pojajo; pa tudi na pašnikih se naj mlada goveda

obojnega spola ne sestajajo. Za potolaženje plemenske ognjevitosti čislajo Glauberjevo sol, kafro in bljuvno sol. Glauberjeve soli dajó hkratu jedni telici po $\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{4}$ kilograma, a kafe po 5 gramov. Tu mi je naglašati, da se mora dajati kafa vsaj 6 dni zaporedoma, ker sicer nič ne koristi. Kako je ravnati z bljuvno soljo? Vsak 4. ali 5. dan raztopi v vodi 15 gramov bljuvne soli ter pomešaj raztopino med pivno, telici namenjeno vodo. Kdor s telicami tako ravna, tistemu se ni treba bati, da bi se pred časom pojale; ako se pa vendar počnejo prej pojati, predno so 1½ leta stare, ne bodo se prikazali zli nasledki, čeprav se nekoliko pojanj prezre.

Kako dolgo se smejo krave pripuščati? Dvanajstletne krave so za pleme že prestare, zato je jih ne kaže voditi. Zakaj ne? Zató, ker postajajo v tem času gledé užitkov vedno slabejše, ker se jim mleko dan za dnevom suši, in ker rodé premalo čvrsta in preslabotna teleta. Ko bi se preveč stare krave navzlic gori navedenim razlogom vendar rabile za pleme, tedaj se naj ne odreja potomstvo za razplodbo, ampak samo za mesarja.

Znani so nekteri zeló redki slučaji, da so se 18 let stare krave pojale, da so se ubrejele, in da so se tudi otelele. Toda njih boleha teleta so kmalu poginila. No ako bi pa tudi pri življenju ostala, niso za pleme sposobna.

II. Kako je z zdravjem in rodovitnostjo?

Plemenska krava mora biti do cela zdrava — to je jedna najvažnejših zahtev. Starka hrani sad s svojo krvjo. No če je samica boleha, dobiva zarodek nezdravega hrana in z njim si vcepi v nežno telesce kal bolezni.

Zdrava krava ima lepo, ležečo in svetlo dlako; mimo tega je živa, čila, vesela, rada žre in pravilno prežvekuje. (Čitaj tudi v I. knjigi na 7. strani.) Večkrat se pripeti, da se mleko na enkrat pomanjša, kar znači kako boleha-vost. Taka krava ni za pripust, če tudi se morda poja. Zakaj pa je ne smemo voditi? Zaradi tega ne, ker se večjidel ne ubreji, ali pa skoti slabotnega mladiča, kateri običajno kmalu po storitvi pogine.

Jetika je podedljiva in nalezljiva bolezen. (Čitaj na 108. in 128. strani.) Ako se nahajajo tuberkule na trebušni mrenici (trebušnici) ali na rodilih, tedaj se dotična krava neprestano poja. Ko jo priženeš od junca, začne se na

novo goniti. To se ponavlja zaporedoma, ali breja ti ne postane, čeravno si jo desetkrat vodil (pojatnica). Taka krava se naj čim prej zakolje, predno sama ne pogine, a njeno potomstvo se naj izključi od plemena.

Po teh opazkah o zdravju, oziroma o bolehavosti plemenskih krav, naj navedem nekoliko vrstic o rodovitnosti.

Krava je često zaradi tega nerodovitna, ker so ji jajčniki, maternica ali sramnica nepopolnoma razviti (kar se opaža pri dvojčkih), ali pa bolni. V takih slučajih more, ako je pomoč sploh mogoča, samo živinozdravnik pomagati. Večkrat pa se tudi pripeti, da je samica preveč razdražena, in da vrže vsled tega po končanem skoku pleme od sebe. Za preveliko ognjevitost in razdraženost je najboljši pripomoček — izdatna hoja. Goni preveč vznemirjeno samico pred plemenitvijo tako daleč, da se utruji, in prepričal se boš, da se bo oplodila.

Nadaljni vzrok neplodovitosti je občna telesna slaboča. Vsled boleznij ali zaradi premalo tečne klaje oslabiljene in shujšane krave se navadno ne pojajo. Če se pa izjemno vendar gonijo, in če se tudi bika ne branijo, to običajno nič ne koristi, ker navadno ne sprejmó. Ta nedostatek namerjavajo po nekod s tem popraviti, da spuščajo h kravi kar dva bika zaporedoma. Ali je to prav? Nikakor ne! Kajti tako nespametno počenjanje povzroči, da krava še bolj oboli, in da je več let zaporedoma jalova. Kaj pa je vendar začeti? Oslabiljene samice se naj dobro in tečno krmijo in se naj tako dolgo ne vodijo, dokler popolnoma ne okrevaajo.

One krave sprejmó jako težko, ktere se niso po otežitvi zadostno očistile.

Ali so prestare, premlade in predebele samice dovolj rodovitne? Premlade, prestare in preveč tolste krave se le težko ubrejijo. Toda temu je lahko pomoči. Premladih in prestarih samic ne puščajte po plemenu, predebele pa krmite nekoliko časa slabeje.

Kako je z rodovitnostjo onih krav, ktere so se dovedle pred kratkim iz daljnih, tujih krajev? No z njimi je treba previdno ravnati. Že iz prve knjige „Umne živinoreje“ nam je znano, da tuje živali zaradi novih, morda neugodnih razmer često bolehaajo. No bolehavosti pa povzročijo, da se živali težko ubrejijo, ali da zvržejo. Po tem takem je najumestnejše, da se iz tujine pripeljane krave tako dolgo ne pripuščajo, dokler se vsaj deloma ne navadijo na nove razmere.

12. Kteri bik — kakšna krava.

Pojavo kravo je treba peljati k tistemu juncu, kateri se ji gledé zunanje postave, gledé užitkov in naposled gledé velikosti in barve najbolj prilega. Ali naši gospodarji ravnaajo navadno drugače. Oni si poiščejo tistega bika, kateri je najbližji, in kateri je najbolj po ceni. Morda si tudi ti, dragi čitatelj, dosihdob tako ravnal. Dà, resnica je! Ako si vendar peljal svojo kravo pol ure daleč, storil si to samo zató, da si našel najcenejšega in sevéda zraven tega najslabšega junca. Za to se gotovo nisi brigal, je li dobrih lastnostij ali ne, se li prilega tvoji kravi ali ne. No odslej boš pa gotovo pametneje ravnal, ker si se prepričal, da s tem itak samo sebi koristiš.

Nikdar ne daj plemeniti dveh takih goved, ki sta si, kar se tiče telesnosti, močno različni. Iz take moke ne bo dobrega kruha. Tako na pr. je neumestno izbrati sedlastega junca za tisto kravo, ktera ima izbočen (puklast) hrbet, predebeloglavatega samca za samico premajhne glave itd.

Pripeti se, da ima za užitek izvrstno govedo kako telesno napako, ktere bi se rad odkrižal na teletu. Kaj ti je storiti? Odberi za razplodbo pravilno vzrastlo govedo ter ga plemeni z nepravilnim. Pa naj ti razjasnim to zadevo z vzgledom. Ti imaš zeló dobro molznico, ktera ima vendar to telesno napako, da sta njena skočna člena prešibka in preveč skupaj stoječa (krava je švedrasta). To hibo podedujejo teleta, ktera so zategadelj manj vredna, osobito za vprego so malo sposobna. To telesno napako moreš na potomstvu le na ta način polagoma odpraviti, da odbereš za svojo napačno kravo takega junca, kateri ima pravilno stoječe in močne, t. j. naravne skočne člene. Vsled takšne, jedino prave plemenitve odpraviš na potomstvu omenjeno hibo, ako morda še ne v prvem, pa vsaj v drugem, ali v tretjem kolenu. A kaj bi se zgodilo, ko bi vodil svojo napačno kravo k takemu juncu, ki ima črez mero zarodne in preveč narazen stoječe skočne člene. V tem slučaju bi se tele le poslabšalo ter bi postalo še bolj napačno od svojih starcev. Tele bi imelo namreč še bolj skupaj, ali pa še bolj narazen stoječa skočna člena, kakor sta jih imela krava in bik. — Kravo uleknjenega hrbta moraš peljati k juncu z ravnim hrbtom, ne pa k sedlastemu, ali k takemu, ki je izbočenega hrbta. Za kravo s preveliko glavo moraš

preskrbeti takega bika, ki ima pravilno glavo, toda nikoli ne predebelo- ali predrobnoglavatega. Ako hočeš torej za- prečiti kako telesno napako, katero ima jedno izmed obeh plemenskih goved, mora biti drugo živinče pravilno vzrastlo, nikakor pa ne sme imeti nasprotno ali ravno tiste napake. V tem oziru se drži pravila: Nepravilno s pravilnim plemen- njeno napravi zjednačenje (zboljšanje), nepravilno z nepra- vilnim pa učini še večjo napako.

Gledé svojstev smeta biti obe plemenski živali različni. In ravno zaradi tega, ker smejo biti lastnosti različne, je mogoče prirediti boljšega mladiča, kakor je bilo za užitek slabejše plemensko živinče. Naše deželske krave na pr. skoté z beljanskim ali marijinodvorskim juncem takšno po- tomstvo, katero se uspešneje in hitreje podebeli, kakor po- krajinska goveda. Za pitanje še sposobnejših in še hitreje se razvijajočih goved pa si vzrediš s tem, če plemeniš de- želske krave s šorthornskim bikom.

Precejšnja razlika v starosti obeh plemenskih goved ni sicer mladiču kvarna. Ali vendar ne smeš prestarih in zelo težkih bikov iz tega vzroka spuščati k mladim in šibkim telicam, da jih ne poškodujejo.

O barvi in velikosti plemenskih goved čitaj na 117. strani.

13. O razplodnem načinu v govedoreji.

Čista plemenitev (glej stran 110.) je v reji goveje živine precejšnje važnosti. Ali to velja samo za take kraje, v katerih imajo vrlo dobra goveda, kakor na pr. na Koroškem, kjer se nahaja prav dobro beljansko govedo. Dolenjski in notranjski posestnik pa mora svojo živino najprej s križa- njem (krlžem plemeniti) zboljšati ter jo napraviti sposo- bnejšo za užitke. Ko jo je požlahtnil in v dobrih svojstvih precej utrdil, potem še le naj jo plodi med seboj, to je čistokrvno.

Razplodba v sorodstvu in v krvi povzroči, da postane potomstvo poznejših kolen prefinokoščno, precej omehku- ženo, prešibko, malo rodovitno, in da je podvrženo mnogo- vrstnim boleznim. Medsebná plemenitev sorodnih goved je tem bolj škodljiva, čim dalje (v več kolenih zaporedoma) se izvršuje, in čim bolj krvnosorodna sta si junec in samica. Čeravno se škodljive posledice takega ravnanja ne prikažejo na govedih tako hitro, vendar je treba preskrbeti v tretjem

ali vsaj v četrtem kolenu drugega, domači živini nesorodnega bika. (Osveženje krvi.)

Križanje je za naše razmere jako imeniten način razplodbe. Deželska goveda moremo najhitreje na ta način zboljšati, ako nabavimo za pleme dobrega, tujega junca, ki ima tiste vrline, katerih deželskim govedom bolj ali manj primanjkuje. Če so za zboljšanje namenjeni biki vrlo dobre živali, če izhajajo iz pasme, kateri so dobre lastnosti že dolgo časa lastne, če so domačim govedom primerni: v tem slučaju si bomo vzredili dobrih in koristnih mladičev. Če pa izvirajo tuji samci iz slabo utrjenih in novih pasem, če imajo one vrline, ktere hočemo na deželski živini povečati, le v majhni meri, tedaj bo zboljšanje prav neznatno, ali pa celó popolnoma izostane.

Za zboljšanje in požlahtnjenje namenjeno pasmo je treba dolgo časa z deželsko živino križem plemeniti in vse moško potomstvo od razplodbe odstranjati. Torej je spuščati k domačm, deloma že požlahtnjenim samicam le tuje plemenite samce. Stoprav takrat, ko smo več let na ta način pleme zboljševali, odberemo najboljšega in najlepšega požlahtnjenega bika nove pasmine ter ga spuščamo k zboljšanim kravam. Takrat še le je nastopil čas, da se odločimo za čisto plemenitev.

Na gori opisani način, t. j. od začetka vsled križanja in kasneje vsled čiste razplodbe, nastale so najboljše in najizvrstnejše današnje goveje pasme. Kar se je drugim posrečilo, to bomo sčasoma tudi mi dosegli, samo dobre volje, vztrajnosti in pridnosti nam ne sme manjkati.

14. Ktera goveda niso za pleme?

Od razplodbe odstrani:

1.) Teleta prvega, devetega, desetega in vseh nadaljnjih porodov; izjeme so le redko dovoljene.

2.) Teleta predrobnih kostij, prešibkega života in prepočasne rasti.

3.) Potomce onih krav, ki so zeló slabe molznice.

4.) Vse živali s precejšnjimi telesnimi napakami in z dednimi boleznimi.

5.) Tiste krave, ki se redno ne pojajo, kajti to je znak opešane rodovitnosti.

6.) Jalovke, t. j. one krave, ki se ne ubrejijo, čeprav so se pojale, čeprav so bile pri samcu, morda še pri različnih.

7.) Samice, ktere navzlic najumnejšemu in najpravilnejšemu držanju večkrat zaporedoma zvržejo.

8.) Ne pripuščaj tistih krav, ki so že večkrat težko vrgle.

9.) Predivjemu, prenorošnemu in prehudomušnemu biku vtakni nosni obroček. Ako pa to ne pomaga, prodaj ga mesarju ter ga nadomesti s pohlevnim in krotkim.

10.) Premalo rodovitnega bika daj v mesnico.

11.) Ne puščaj po plemenu tistih živalij, ktere svojim mladičem le površno in v premajhni meri izročajo telesnost in svojstva za užitke.

12.) Živina nezadostno razvitih ali celó bolnih spolovil in rodil ni za pleme.

13.) Dvojčkov ženskega spola (teličic) ne puščaj za pleme; če ti je pa le količ kaj mogoče, ne puščaj tudi moških dvojčkov za pleme.

14.) Prestara, kakor tudi premlada goveda niso sposobna za pleme. (Čitaj o tem na 128. in 136. strani.)

15.) Premastni in pretolsti biki so slabi plemenjaki.

16.) Odstrani od plemena vse tiste telice in one junce, ki so slabejše telesnosti in manj vrednih užitkov od svojih prednikov. (Čitaj tudi v prvi knjigi „Umne živinoreje“ na 162. strani.)

15. Sto krav na jednega bika.

Plemeniti ne pomeni isto, kar znači oploditi (ubrejiti). Marsikteri bik še precej dobro skače (plemeni), ali navzlic temu ne ubreji (oplodi) — on je malo plodoviten. Vzroki premajhne rodovitnosti so različni. (Čitaj na 129. strani.) Toda jeden glavnih činiteljev preslabe bikove plodnosti je prepogostno skakanje. Zakaj pa naši gospodarji svoje junce prevečkrat spuščajo? Zavoljo tega, ker imajo v razmerju h kravam premalo bikov plemenjakov. Torej si morajo nabaviti najprej potrebno število juncev, ako hočejo le količ kaj napredovati v živinoreji. Ako se ozremo malo na okoli po slovenskih pokrajinah, vidimo precej, da se nahajajo tam najslabša goveda, kjer imajo premalo bikov.

Kakšne so posledice prepogostnega skakanja? Bik se prehitro obrabi, izgubi pred časom plemensko moč, zaplodi slabotna in malovredna teleta, slednjič pa ostane mnogo krav jalovih. Kolika škoda je to za živinorejce, o tem naj vsak gospodar nekoliko premišljuje, da bo v prihodnje ravnal pravilneje.

Kolikokrat sme junec plemeniti? Bik se naj pripušča po enkrat na dan. Toda enkratno dnevno plemenjenje — in sem ter tja tudi kak prost dan — je le tedaj dopustljivo, kedar je veliko pojavih krav, kedar se samice v obče gonijo. No ko postanejo pojatve zopet redkejše, takrat se nudi juncu prilika, da se odpočije, in da si nabere novih močij. Ko si je opomogel, sme zopet nekoliko časa po enkrat plemeniti na dan. Samo tako je treba razumeti enkratno dnevno pripuščanje, ne pa tako, da bi smel junec skoz vse leto dan za dnevom plemeniti. Kako je z dvakratnim dnevnim pripuščanjem? Dvakrat na dan smejo plemeniti samo popolnoma odrastli in ne prestari biki (od 2. do 4. leta), in to le pod tem pogojem, če se niso prejšnji dan pripuščali.

Koliko krav je odločiti jednemu biku? Mlademu juncu je odmeriti od poldruega pa do izvršenega drugega leta, t. j. za 6 mesecev samo 20 samic. Toliko število krav more oploditi, in plemenska ognjevitost mu vendar ne peša, kar je posebne važnosti za žlahtne in drage plemenjake.¹ Bik je od drugega do četrtega leta, kar se tiče plemenske sile in ognjevitosti, najmočnejši in v tem času zaplodi tudi najlepša teleta. Od izvršenega drugega pa do tretjega in od tretjega do četrtega leta se sme računati na jednega junca 80, dà, izjemno celó 100 krav na leto. To je pa le pod tem pogojem dopustljivo, če plemeni vse leto, kakor je navadno v slovenskih deželah. Ko se je bik že nekoliko postaral, ko ga začno zapuščati potrebne moči, treba je število vojenih samic pomanjšati. Od 4. do 5. leta se mu odmeri samo 50—60, od 5. do 6. leta pa le 40 krav. Kjer je udomačena neumestna navada, da plodé biki kar na paši, tam se sme določiti jednemu samcu 40 do 50 samic.

Ako se odmeri odrastlemu juncu na leto 100 popolnoma zdravih krav, oplodi jih 70—80 že na prvi skok. Recimo, da mora 30, prvikrat neubrejenih samic še enkrat ploditi, torej mu pride na leto baš 130 skokov. Pri tem primernem številu se plemenjak dobro počuti, ne obrabi se prezgodaj, in slednjič se je nadejati lepih in krepkih telet. — Vzemimo pa za vzgled, da se nahaja v neki občini na jednega bika 180 krav. V tem slučaju smemo z mirno vestjo trditi, da ostane po prvem skoku 60 samic jalovih. Kasneje se morajo iste še enkrat, dà, morda še po dvakrat

¹ Mlad junec je zelo iskren in zaradi tega se bolj vznemiri in bolj upeha od starejšega, to se pravi z drugimi besedami: plemenjenje mu bolj škoduje kakor starejšemu.

voditi. Ali navzlic vsemu temu se jih ubreji samo 30, dočim je bila pri ostalih 30 plemenitev brezuspešna. Po tem takem so izgubili občinarji 30 telet, a namesto 150 lepih in dobrih so priredili 150 slabih goved. Če se računa za vsako tele in za izgubljeno mleko skupaj le 70 kron, znaša to na leto 2.100 kron. Ali to še ni vse; kajti računati je tudi s tem, da so teleta preveč rabljenega, torej slabotnega bika manj vredna, kakor potomstvo jakega, spolovno čvrstega plemenjaka. Recimo, da znaša ta škoda pri vsakem odrastlem govedu le 30 kron, torej pri 150 komadih = 4.500 kron. Iz teh vrstic izprevidimo, da so izgubili posestniki 180 krav v enem letu $2.100 + 4.500 = 6.600$ kron, t. j. 3.300 goldinarjev. Ali je moralo tako biti? Ne! Ko bi se bil nabavil še jeden bik, vzemimo za 400 kron, prihranili bi si bili živinorejci 6.200 kron, dočim so jim tako po vodi splavale.

16. Pojatev.

Krava in kobilica se goni ali poja, ovca ali koza prska, a svinja se buka.¹

Pojatev, prskanje ali bukanje imenujemo obdobje nastopajoči notranji živalski nemir, ki se znači po čudnem izvenrednem vedenju ter po izpremambi spolovil. Pri posameznih živalskih rodovih opažamo ob pojanju različna znamenja.

Pojava krava je vznemirjena, rjove zamolklo, po bikovsko, ter skače na moška in na ženska goveda. Na pašniku se noče mirno pasti, temveč se ozira okoli, oddalji se od črede ter stika za bikom. Kedar se najbolj poja, tedaj skoro prav nič ne žre. Dalje mōči (šči) pogostoma, toda le po kapljicah (po malem). Iz spolovil se ji izceja sluzna, belorumenkasta tekočina, ki čudno diši; pri telici so primešani sluzi posamezni krvavi konci. Krava zadržuje mleko, ktero je pa tudi izpremenjeno. Namolzeno mleko je namreč vodeno, vlečljivo, klejasto, sluzasto ter se pri ognju sesede ali vsaj pripali. Telice in mlade krave se pojajo bolj očitno, kakor starejše samice. Tudi one krave, ki hodijo na pašnik, pojajo se očitnejše od onih, ki se krmijo večinoma v hlevu (*tiha pojatev*). Torej je treba gospodarju paziti, da tihe pojatve ne prezre, in to iz tega vzroka, da se oplemenitev ne zavleče.

¹ O ovci pravimo tudi, da se mrka.

Krave se lahko pojajo v vsakem letnem času. Krava se goni 24—36 ur, izjemno tudi 2 dni. Če se ni vodila, ali pa če se ni ubrejila, ponavlja se pojanje v 3—4 tednih. Če se tudi pri drugi pojatvi ni pripustila, ali če se ni oplodila, počne se v 3—4 tednih na novo pojati. Pri kravi, ktera se ni navzlic večkratni pojatvi peljala k juncu, postaja čas med posameznimi pojatvami vedno in vedno daljši, naposled pa pojanje popolnoma preneha.

V 3—4 tednih po otelitvi prikažejo se znaki pojatve z nova. Vendar pa ne kaže krave pripuščati, ker je vsled storitve še preslabotna; umnejši živinorejci čakajo navadno drugega, v nadaljnjih 3—4 tednih nastopivšega pojanja.

Ko se je samica oplodila, izgine pojatev ter se ponavlja še le po otelitvi. Vendar pa se izjemno pripeti, da se nektera krava poja, in da celó junca pusti k sebi, čeravno je že breja. To so sicer redki dogodki, ali vendar se včasih pripetě.

Nektere telice se nočejo pojati, dasi tudi so že dovolj stare. Toda te gospodarske neprilike ne opažamo samo na telicah, ampak tudi na kravah, ktere so že skotile.

Vzroki pomanjkljive pojatnosti so jako različni. Včasih so spolovila, oziroma rodila napačna, nezadostno razvita, ali celó bolna: Premajhna ali vkup zrastle rodila, izrastki v maternici, nepopolnoma razviti jajčniki, zaprtje materničnega vratú, vnetje maternice, beli tok, kužni izpuščaj na spolovilih itd. Dalje prištevamo semkaj občno telesno slabost; oslavljenje pa povzročujejo bolezni, preslaba in netečna krma, nezdravi hlevi, pretežko delo itd. Tudi predbro rejene krave se nerade pojajo. Dalje izgine pojatnost za vselej, ako se telice z dovršenim tretjim letom ne pripuščajo. Kot vzrok pomanjkljivega pojanja navajajo slednjič tudi to okoliščino, da se ni krava po otelitvi do dobrega očistila itd.

Samice k pojanju siliti ni posebno lahko. Sredstva, ktera se v tem oziru najbolj priporočajo, in ktera so pomagala že mnogim živinorejcem iz zadrege, so sledeča.

Pri napačnih ali bolnih spolovilih more pomagati včasih, ne vselej, samo izkušen živinozdravnik. So pa tudi sredstva, s kterimi se more gospodar navadno sam izkopati iz zadrege. Premršave in preslabotne telice je treba tečno krmiti, osobito jim je pokladati žita, zakaj ono jim najprej pripomore k moči. Predebele samice pa naj dobivajo manj tečne in bolj vodene klaje, razun tega naj mnogo hodijo,

bodisi, da jih spuščamo na pašnik, ali v ograjen prostor (tekališče). Dalje je na to paziti, da se žival po skotitvi dobro očisti (da gre posteljica od nje). Nadalje privežemo kravo, oziroma telico, ki se noče pojati, v bližino take samice, ktera se baš poja, ali pa jo postavimo zraven bika. Ako vse to ne pomaga, damo ji zdrobljenih in osoljenih konopelj, lanenega semena, leče, praženega in osoljenega ovsa. Ko smo to več dnij zaporedoma ponavljali, pokaže se pojatev v kratkem času. Proti pomanjkljivi pojatnosti je dalje dobro in vsega priporočila vredno črno vino in kurja jajca. V jedno četrt ali v pol litra dobrega in naravnega črnega vina pomešamo rumenjaka in beljak jednega jajca ter vlijemo to zmes kravi, da jo popije. Dalje je na mestu voda, v kateri se je namakal cimet. Drugi živinorejci hvalijo za vzdramljenje pojatve — kumino (kimel). Skuhaj v litru vode $\frac{1}{8}$ — $\frac{2}{8}$ kilograma kumine, precedi in vlij mlačno tekočino kravi po sili, ko bi ne hotela sama od sebe piti. Ali pa namoči prej omenjeno mero kumine v 2 litrih vode, ali v jednom litru slabejše (ne premočne) slivovice; ta zmes naj stoji 1—2 dni na gorkem prostoru. Zatem jo precedi (odstrani kumino) in daj kravi zvečer polovico in prihodnji dan drugo polovico. V ta namen hvalijo nekateri živinorejci še gorko (sveže namolzeno) mleko od take krave, ki se ravno poja. Naposled je spirati oni samici, ki se noče pojati, hrbet in križ s takšno vodo, kateri smo pridejali nekoliko vinskega cvetú (špirita), zatem pa jo je drgati (frotirati) s slamo. To drganje se naj često ponavlja.

Proti pomanjkljivi pojatnosti so dalje na mestu španske muhe, in sicer prašek (na kruhu) in izvleček (na vodi). Ali z njimi je prav oprezno ravnati in jih rabiti samo po dogovoru z živinozdravnikom.

Za obuditev pojatnosti priporočajo slednjič *vranje oko*. Ta rastlina, katero prodajajo v lekarni (apoteki) z imenom „*paris quadrifolia*“, raste po vlažnih in senčnatih hostah. Potrgati jo je že prej, predno počne cvesti. Pred porabo se zreže 5—6 vranjih očes s perjem in stebлом vred prav na drobno, pomeša se z otrobi, nekoliko nasoli ter se dá jalovki. Ako se samica v teku treh dnij ne goni, treba je to sredstvo še enkrat ponavljati. Vranje oko je sicer strupena rastlina, ali kravi vendar nič ne škoduje, ako se je hkratu več ne pokrmi, kakor 5—6 komadov.

17. Pripust.

Nektere krave (osobito telice) so tako plašljive in tako norostne, da se na vse kriplje branijo junca. Ko namerjava plemenjak skočiti, začno se vrteti in braniti ter odmikajo zadnjo stran života. Ako se pripelje zaporedoma mnogo takih samic, užali in izpridi ta norostnost bika tako močno, da kasneje manj pridno in manj ognjevito skače. V takih slučajih je treba preudariti, ali se krava morda ne goni, ali da se je pojanje še le pričelo, ali pa je morda že ponehalo. Ako se ne poja, tedaj je najumestnejše, da greš z njo domú in jo še le takrat pripelješ, kedar se v resnici poja. Ako se je pojatev stoprav počela, naj se počaka s pripustom toliko časa, dokler ne postane ognjevitost večja; ko bi bilo pojanje že ponehalo, počakati je nove pojatve.

Drugače se pa zasučé stvar tedaj, če se krava v resnici poja, ali navzlic temu noče pripustiti bika k sebi. Tu je treba premisliti tó-le: Ni li morda bik pretežek, ni li morda krava preslabega križa, da ne more samca vzdržati. Dalje se je prepričati, ali nima na spolovilih kake rane, zaradi ktere ji napravlja plemenitev bolečine. Ako vsega tega ne opaziš, ako se krava zares poja in je tudi popolnoma zdrava ter se izogiblje juncu le vsled takozvane živalske sramežljivosti, tedaj je napeti druge strune. V takem slučaju jo je treba tako trdo navezati, oziroma držati, da se ne more ganiti.

Pripeti se, da ne pusti krava juncu navzlic temu skočiti, čeprav se je prignala na pravo dobo, t. j. v sredini pojatve. Zgodi se pa tudi, da se mu ne ustavlja, toda ne ubreji se ne, čeravno si jo češče prignal k jednemu in tistemu plemenjaku. Kaj je storiti? Vodi jo k drugemu samcu, pri katerem postane navadno že po prvem skoku breja. To ne baš redko prikazen si moremo razlagati samo na ta način, da so si nekte živali bolj nagnjene, a druge manj.

Posamezne krave so take narave, da se pri prvem pripustu nikoli ne oplodé, temveč še le pri drugem, dasi tudi so se vodile obakrat k tistemu samcu. Vzroki takih slučajev so nam dosihdob popolnoma neznani.¹

¹ Vendar niso omenjene slučajnosti goste, kajti krave, svinje in ovce se oplodijo navadno že prvokrat, dočim je treba kobile navadno večkrat voditi.

V katerem letnem času je telice pripuščati? Če je le količkaj mogoče, naj se pripust telic tako uredi, da povržejo ob zeleni krmi; zakaj ista vpliva jako ugodno na razvijanje vimena, oziroma na kolikost mleka.

Da se mladi, močno ognjevit in nevešči junci svojemu poslu lažje privadijo, odbirati jim je starejše in mirnejše krave. Nasproti temu pa ne smemo voditi majhnih kravic in prešibkih telic k postarnemu in jako zarodnemu biku, ker jim je pretežek, in ker bi jih utegnil v križu poškodovati (polomiti).

Kaj je storiti s kravami pred pripustom? Pred skokom je treba vsako kravo pregledati in se osvedočiti, ali nima na spolovilih nesramne bolezni ali kužnega izpuščaja. (Čitaj v „Dom. Živinozdravniku“ na straneh 119. in 120.) Tega bi ne smel noben gospodar opustiti, da se mu ne nazele junec kužne bolezni.

Da je pripust uspešen, je neobhodno potrebno, da se vodi krava na pravo dobo k biku. V začetku pojatve pripuščena samica se navadno ne ubreji, a tudi proti koncu pojanja je rodovitnost pomanjkljiva. Najpripravnejša doba za pripust je 12—20 ur potém, ko so se pokazali prvi znaki pojatve; tedaj se krava najlažje oplodi, kar si naj sleherni živinorejec prav dobro zapomni.

Jutranji čas je za pripust najprikladnejši.

Junci naj skačejo blizu hleva, na mirnem, tihem in ograjenem prostoru, da se ni treba bati pohujšanja. Kar na potu, na cesti, ali na vrtu ne kaže pripuščati. Čim manj ljudij se nahaja na spuščalnem prostoru, čim bolj je tam tiho in mirno, tem sigurnejši je uspeh. Kravo je na kratko privezati, ali pa jo je, kar je še bolj umestno, držati na vrvi. Ako je samica mnogo manjša od samca, tedaj se naj postavi na nekoliko vzvišeno mesto; ako pa je plemenjak manjši, takrat je skrbeti, da stoji krava na znižanem prostoru. Razun tega je treba samičino glavo nekoliko privzdigniti, in to iz tega vzroka, da je žival bolj mirna. Po končanem pripustu pelji kravo počasi domú, bika pa nekoliko časa prevajaj (prepeljavaj) in naposled ga priveži na določeno mesto. Tako ravnanje je najpravilnejše. Toda večina naših gospodarjev postopa povsem drugače. Marsikteri posestnik napoji bika precej po skoku s hladno vodo ter ga priveže nemudoma v hlev, kateri je morda tudi premrzel. To je napačno, in sicer zaradi tega, ker se vznemirjeni in segreli plemenjak lahko prehladi, dà, celó bolezni

niso izključene. A kaj počenjajo s kravo? Po križu in hrbtu jo tolčejo in gnetejo, polivajo jo z mrzlo vodo ter jo okoli drvé, češ, da se lažje ubreji. Take in jednake neumnosti, skoro bi rekel vraže, pa prej škodujejo, nego koristijo; kajti izkušnje so do dobra dognale, da ne pospešujejo oploditve.

Nekteri kmetovalci pusté plemeniti junca pri jedni kravi dvakrat zaporedoma, češ, da se gotoveje ubreji. A ta misel je do cela napačna. Če se ni samica na prvi skok ubrejila, bo tudi drugi pripust brezuspešen, ker je bik že prvič vso moč porabil.

Dan pripusta si zapiši, da moreš čas otelitve prilično natanko določiti.

Krava skoti običajno samo po jedno tele. Ali tudi dvojčki niso ravno prerediti, toda trojčki so že prav izvenredne prikazni. Ali vendar se je že prigodilo, da je skotila krava hkratu — 4, dà, celó 5 telet. V takih, komaj vsakega polstoletja enkrat nastopivših slučajih se navadno pojavi zvrženje, ali pogine samica vsled splošnega oslavljenja. Če pa pridejo teleta izjemno živa na svet, pocepajo kmalu po storitvi. Dvojčki, dà, sem ter tja celó trojčki se pa morejo s skrbno vzrejo ohraniti pri življenju, kar so izkušnje do dobra potrdile.¹

18. Znaki in dolgost brejosti.

V prvi polovici brejosti, ko je sad še zeló majhen, je težko razsoditi, ali je postala krava breja ali ne. V tem času smeš in moreš sumnjati, da se je samica ubrejila, če se po pripustu nič več ne poja. Na to svojo misel se smeš še bolj zanašati tedaj, ako je krava že večkrat skotila in se je vselej prvokrat ubrejila, kakor pa takrat, če si vodil telico ali pa tako kravo, ktera se težko oplodi. V obče pa se ne smeš popolnoma zanesti, da je samica breja, čeravno je pojatev prenehala.

Sledeči znaki so mnogo bolj gotovi, dasi tudi niso popolnoma zanesljivi. Telna krava hodi počasi in previdno, je lena ter češče leži kakor navadno. Nadalje postane zeló ješča, ali vendar se ne debeli primeroma k použiti klaji, zakaj zarodek ji odteguje precej hraniva. Bika se po mo-

¹ Na Spodnjem Avstrijskem sem poznal kravo, ktera je skotila tri leta zaporedoma dvojčke.

gočosti ogiblje; če pa pride slučajno v njegovo bližino, stisne rep med noge ter se izmuzne od njega. V zadnjem delu telesa je precej občutljiva, zaradi tega se ne pusti rada za križ ali za trebuh prijeti (ošlatati). Mleko se začne pomanjševati, toda gledé kakovosti postaja od dne do dne boljše, to se pravi mastnejše.

V štirih mesecih po uspešnem plemenjenju počne trebuh vidno rasti ter se povečavati. S petim mesecem postane njegova desna stran bolj vampasta od leve; telo je nekako nesomerno. Ko je zarodek 6 mesecev star, moremo slišati skoz starkino kožo utripanje njegovega srca; to udarjanje najbolj razločimo na desni strani trebuha ravno pod lakotnico. A v zadnji tretjini brejosti se teletovo premikanje lahko čuti in tudi vidi. Pritisni z roko polagoma na trebuh pod lakotnico, in čutil boš mladiča, dà, celó otipati (ošlatati) ga moreš.¹ To še le so gotova in povsem zanesljiva znamenja brejosti.

Brejost se spozna baje lahko že v prvi polovici, in sicer na tá-le način: Pripravi si čašo sveže in čiste vode. Namolzi nekoliko mleka od tiste krave, o kateri se hočeš prepričati, je li telna ali ne, ter ga vlivaj po kapljicah v vodo. Če se mlečne kapljice razdelé in vodo pobelijo, je krava jalova, če pa padejo cele na dno čaše ter tam obležé, tedaj je samica breja. — Od prvikrat vojene telice je izmolzti nekoliko kapljic v vimenu se nahajajoče tekočine, ktera se naj med prsti menca in tare. Če je dotična tekočina smolasta, klejasta, takrat je telica breja, če je pa vodena, tedaj se ni oplodila.

V drugi polovici brejosti se mleko vedno in vedno bolj pomanjšuje, dà, naposled celó popolnoma usahne. Ali nekatere krave so tako dobre molznice, da imajo mleko skoro do otelitve. Toda navzlic temu ne smemo molzti do storitve, ker to bi bilo za mladiča škodljivo. (Čitaj v I. knjigi na 134. strani.) Ako mleko samo od sebe ne preстане, mora se krava dva ali vsaj jeden mesec pred storitvijo na suho postaviti, da se tele boljše in uspešneje razvija. Razun tega pa učé izkušnje, da dajejo tiste krave, katerih nismo zadnji čas pred storitvijo molzli, po otelitvi mnogo več mleka, kakor one, ki so se molzle do skotitve. Vime prvikrat breje telice se nabrekne že s petimi ali šestimi meseci,

¹ Osobito lahko moreš čutiti gibanje in premikanje mladička tedaj, kedar napojiš kravo s hladno vodo.

in tedaj se more izvleči iz siskov nekoliko kapljic rumenkaste, klejaste tekočine. Dva meseca pred storitvijo pa ima junica že precej napeto in veliko vime (pripušča).¹

Krava se oteli v 9 mesecih, 40 tednih ali v 285 dneh po pripustu. Prvič breje telice (prvesnice) nosijo jeden ali dva dni dalje, kakor starejše krave; tudi junčki se skoté 1—3 dni kasneje, kakor teličice. — Najkračja doslej znana brejost znaša 240, najdaljša pa 330 dnij. Jako malo krav se oteli v 250 dneh, dočim je število onih, ki skoté s 300 dnevi, že precej večje. Večina telet pride na svet od 280. do 290. dneva po uspešnem plemenjenju.

III. Konjereja.

I. Odbiranje velikosti in barve.

Konji, ki merijo izpod 150 centimetrov, so v obče premajhni, a oni nad 180 *cm* so preveliki. Kupci plačujejo najdražje in kupujejo najrajši srednje velike kopitarje. Navadni kmetijski, za pleme odbrani konji naj merijo 157 do 167 *cm*, kajti ta visokost najbolj ugaja. Za ostale domače živali pa je stvar drugačna; čim večje so, tem bolj se cenijo.

Nekteri živinorejci mislijo, da vpliva na žrebetovo velikost samo samec, ali ta misel je napačna. Vsled zakona o podedovanju dobi mladič srednjo visokost obeh plemenskih živalij; samec in samica preneseta namreč polovico velikosti na žrebe. (Čitaj tudi na strani 118.)

Naši gospodarji se bojé spuščati velike žrebce na nekoliko manjše kobile, misleč, da postanejo žrebeta prevelika in prezarodna, in da povzročujejo vsled tega težke storitve. Ta strah pa ni povsem opravičen. Ako je samica velike medenice in širokega križa, ni se bati težkih porodov, če prav je žrebec večji od kobile. Samičina maternica je zarodku prebivališče (postelja); žrebe naraste samo toliko, kolikor mu dopušča določeni prostor. Ako je žrebec precej večji od nje, začne se žrebe krepkeje razvijati in hitreje rasti še le po storitvi; po tem takem je strah pred težkimi

¹ Sem ter tja se pripeti, da ima še ne breja telica toliko mleka, kakor krava, ki je ravno vrgla. Take prikazni so sicer zeló redke, ali vendar se dogajajo.

porodi votel in ničev. Le poglejmo malo na okoli po domačih pokrajinah, in prepričali se bomo, da so cesarski žrebci mnogo višji in zarodnejši od deželskih kobil, ali noben pametni živinorejec se menda ne pritožuje, da mu je samica težko skotila zaradi prevelikega plemenjaka. Resnica je sicer, da se pripetijo včasih nesreče, ali to se dogodi lahko tudi takrat, če je žrebec manjši od kobile. — Z gornjimi vrsticami pa vendar nočem trditi, da naj skačejo 175 do 180 cm visoki žrebci na majhne „hrvatske“ kobilice. Z navedenim sem hotel le omeniti, da ne škoduje primerna razlika v velikosti.

Pri odbiranju velikosti se dogajajo čestokrat velike napake. Živinorejec gleda namreč samo na to, da je plemenski konj dovolj velik, a na skladbo, somernost in lepoto telesnih udov se prav nič ne ozira. Tako odbere na pr. žival zelo visokih nog, ali jako slabega in neprimernežga života. Take in jednake napačnosti kvarijo konjerejo. V obče moram poudarjati, da je mnogo boljše, ako je žrebec nekoliko manjši, a somernega telesa, kakor pa da je velik in grde postave.

Zdaj nekoliko o barvi. Dlačja barva ni sicer gledé na dobroto nikakoršnega vplivnega pomena, ali vendar se je treba tudi na njo ozirati, kedar se odbirajo plemenske živali. Za plemenitev se naj izberó konji takšne dlake, ktera se kupcem najbolj dopada. Dober znak za konjerejo v jednoistem okraju je, če so vsi kopitarji dotične pokrajine enakobarvni. — Včasih se barva precej dobro plača. Imovit ljubitelj rujavcev odšteje rajši za rujavega konja 500 kron, kakor za jednako dobrega, toda belega 400 kron. Tudi takrat je dlačja barva velike vrednosti, kedar hočemo dva konja udvojiti (spariti).

Odbirajmo za pleme po mogočosti take konje, ki so po vsem životu enakobarvni, t. j. da nimajo niti na glavi belih lis, niti po nogah belih peg. Če se ne moremo izogniti lisam in pegam, paziti nam je vsaj toliko, da so iste majhne in pravilne, zakaj preveč lisast in pegast konj ni nikdar posebno cenjen.¹ Zakaj pa vendar beli znaki ne uga-jajo? Zaradi tega ne, ker se lise in maroge ne samo skoro gotovo podedujejo, ampak ker se na mladičih navadno še povečajo; prevelike pege pa delajo konja nakaznega. A

¹ Bogat mohamedanec (Turek) ne kupi za nobeno ceno lisastega ali pegastega konja.

dalje poznamo še jeden in še važnejši vzrok. Konji belih nog zbolé namreč češče za rapami in za drugimi vnetljivimi boleznimi, kakor oni temnobarvnih nog. To prihaja odtod, ker je bela koža bolj občutljiva, kakor temna ali črna.

Novorojeno žrebe je običajno drugačne barve, kakor kasneje, ko popolnoma doraste. Precej po skotitvi je žrebe volnolaso in bolj temne dlake (razun vrancev), kakor v poznejši dobi. Griva in žima mu je kratka, mehka, tanka in nekoliko kodrasta. Poznejši belci so pri skotitvi rujavi, rumenkasti ali črnkasti, in še le v 2—3 mesecih se more spoznati poznejša barva. Navadno niso belci v mladosti popolnoma beli, temveč imajo med belo dlako primešano tudi črno ali rujavo, in še le na starost, t. j. s 15—20 leti postanejo povsem beli konji. Poznejši kostanjevci so po porodu temnorujavi ali umazano rujavosivi, rujavci pa so temnorujavkasti. Žrebeta, ki postanejo kasneje vranci (črni konji), so v prvi mladosti temnosivi (mišje barve). Naposled naj še omenim, da postanejo umazanobela žrebeta v kasnejši dobi ali popolnoma beli konji, ali pa sirci (rumenorujavi ali izabelasti).

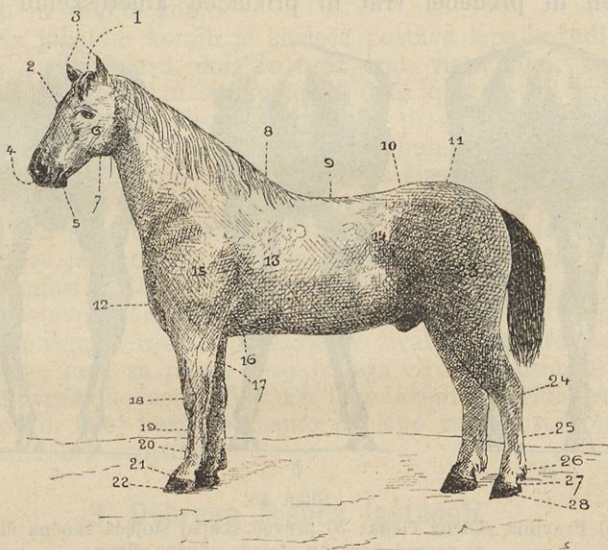
2. Postava plemenskih konj.

Vsakemu konjerejcu je treba preudariti, predno si odbere plemenske živali, za kako svrho bo rabil bodoče mladice. Zakaj jahalni konji imajo drugačen stas, kakor oni za težko delo določeni. Zopet drugačne telesnosti pa so navadni kmetijski ali poljedelski konji.

Vsak plemenski konj, bodisi moškega ali ženskega spola, naj bo lepe postave. Zakaj z lepoto, skladnostjo in somernostjo telesnih udov je združena navadno tudi moč in vztrajnost — najpoglavitnejši konjski lastnosti.

Ako si hočeš prirediti kmetijskih kônj, odberi si za pleme živali naslednjih telesnih znakov: Glava ne sme biti niti predebela, niti prelahka, ampak srednja. Vrat bodi precej dolg, malo izbočen in dovolj zaroden. (Glej 44. sliko.) Kom (8) mora biti sicer precej visok, ali vendar ne preoster (špičast), hrbet (9) pa naj bo srednje dolg in širok. Ledje (10) bodi široko in močno, križ (11) pa obilen, širok, precej dolg in ne odveč navpičen (podrt); konji širokega križa so močni, vztrajni in trpežni. Dalje ne sme biti križ nikoli višji od koma, temveč še celó nekoliko nižji. Hrbet, ledje in križ naj bodo kolikor mogoče ravni; sevêda se ne sme zahtevati,

da so ti deli ravni, „kakor po mizi“. Rep bodi precej visok in z žimo močno porasten. Stranske prsi (13) naj so široke, precej mesnate, prednje (12) dovolj močne, široke, rebra pa primerno izbočena. Konj velikih in upadlih lakotnic (14) je grd, a oni zalitih in polnih lep. Prevelik, premajhen ali preveč podpasan (preveč gor nategnjen) trebuh je nepravilen, a pravilen je srednje velik, dobro povit in okrogel. Plečeti (15) morata biti močno in nekoliko pošev obrnjeni. Naravnost (navpično) stoječe pleče je zavoljo tega malo cenjeno, ker ne podeljuje dovolj moči. Nadalje naj bodo noge trdne in

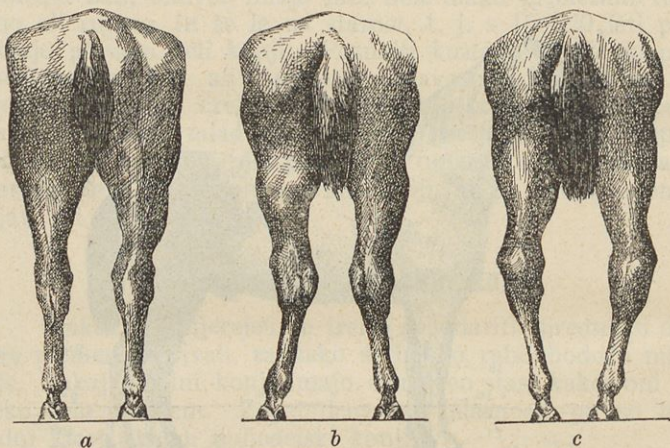

Slika 44. Kmetijski konj.

močne; na prvih nogah naj sta podkomolca (17) od strani široka in od spredi ne preozka, mimo tega bodita obe prvi koleni (18) široki. Piščali (19) naj bodo sicer lahke, ali vendar dovolj močne; bicelj (20) bodi trden in ne predolg. Kopita morajo biti trdna, zdrava in povsem cela; kopitni podplat bodi izdolben (nikoli ne raven ali ploščenog), strela pa velika, cela in nepokvarjena. Bedro ali stegno zadnje noge bodi močno in obilno, skočna člena (24) bodita široka, jaka in dolga, ne preveč skupaj in tudi ne preveč narazen stoječa. (Glej sliko 45. a, b in c.) Piščal

na zadnji nogi (25) ne sme biti predebela, ali navzlic temu trdna, bicel (26) ne bodi predolg, kopita pa naj bodo zdrava in povsem pravilna. Griva in žima morata biti veliki, ker to je konjski kras, ki ga žrebeta gotovo podedujejo.

Konji naslednje telesnosti se naj ne rabijo za plemo, ker so za delo malo sposobni, in zatorej tudi mladiči ne morejo postati dobre vprežne živali: Zeló velika, debela in zabuhla glava je napačna; vendar pa ne sme biti glava premajhna, ker to je znak, da je žival prefinih kostij — slaba za vprego. Predolg in prefin, pa tudi prekratek, preveč zaroden in predebel vrat ni prikladen kmetijskemu konju.

Slika 45.

- a) Pravilna skočna člena; b) preveč skupaj stoječa skočna člena;
c) preveč narazen stoječa skočna člena.

Kopitar prenizkega koma, predolgega, močno šibkega, sedlastega ali izbočenega hrbta ni za plemo; isto velje o slabem in ozkem ledju. Prekratek, premalo močen in zeló navpičen križ je slab. Kako je s prsimi? Majhne, ozke in ploščnate prsi so velika napaka plemenskega konja, kajti ozke prsi — majhna pljuča, a mala pljuča — slab delavec. Konj preploščnatih reber ni za plemo. Vdrte in prevelike lakotnice, prevelik in viseč, ali premajhen in podpasan trebuh so precej velike napake, ki govoré proti razplodbi. Slednjič so za plemo neprikladni konji slabih ter z divjimi kostmi obrastenih nog, ozkih, šibkih in nepravilnih skočnih členov,

ozkih kolen, debelih svitkov in mehkih, razpokanih ali luknjičastih kopit.¹

Plemenski konji, kateri naj skoté težko vprežno (vozno) živino, naj bodo obilne, toda vendar ne preveč težke glave, močnega, širokega in zarodnega vratú, nizkega ali širokega in okroglega (ne rtastega) koma. Dalje naj bodo srednje dolgega, močnega in trdnega hrbta, širokega ledja, jako obilnega, precej dolgega in nekoliko navpičnega križa. Pleč morajo biti poševnih in močnih, prsij jako globokih in močno širokih ter precej mesnatih, trebuha pa okroglastega. Naposled naj bodo jako trdnih, močnih, debelih, zastavnih ter zdravih in velikih kopit.

Na jahalnih konjih je sledeča postava lepa in tudi koristna: Lahka glava, dolg in ozek vrat, visok kom, kratek hrbet, jako močno in široko ledje, dolg in okroglast križ ter visok rep. Nadalje široke in globoke prsi, poševni plečeti, zaliti lakotnici, majhen in okrogel trebuh. Ne preveč debele, ali vendar trdne in suhe noge s širokimi in ploščnatimi koleni ter slednjič zdrava kopita.

Toda na tem mestu ne smem zamolčati, da bi oni živinorejec jako napačno ravnal, kateri bi se zanašal samo na zunanost. Res je sicer, da so združene z lepo in pravilno postavo večinoma tudi dobre lastnosti, ali včasih se nahajajo vendar izjeme. Posamezne živali so namreč za oči prav lepe, toda za pleme niso iz tega vzroka sposobne, ker so malovrednih lastnostij. Po tem takem je pri izbiranju plemenskih konj paziti ne samo na lepo zunanost, ampak tudi na dobra svojstva.

3. Dobrega žrebca lastnosti.

Žrebec se naj odlikuje po lepi skladnosti telesnih udov in naj bode vrlo sposoben za tisti posel, za kateri so namenjena njegova žrebeta. Za naše razmere so torej najprikladnejši oni žrebci plemenjaki, ki so vrlo dobri za srednje težko vožnjo; zakaj naši posestniki ne potrebujejo hitrih dirjačev, ampak močnih in vztrajnih kmetijskih konj.

Plemenski konj bodi koristnih lastnostij in hvale vrednega pokolenja. No kar se tiče pasme (pokolenja), moram poudarjati, da ugajajo za naše deželske kobile najbolj mali

¹ Krak, ki nastane vsled prešibkih skočnih členov, je podedljiv. Če se pa konj na skočni člen močno udari in se prikaže vsled tega divja kost, tedaj se ni bati podedljivosti.

noninci, normanci, pingavci, arabski polkrvnjaki, za majhne samice pa lipinci. (Glej tudi na 68. strani.)

Žrebec, ki izvira od dobrih prednikov, je za plemo bolj priporočati, nego oni, čegar pokolenje je neznano. Ako imam na izbiro dva jednako lepa žrebca, odločil bom za plemo onega čiste pasme, a odstranil tistega mešane krvi. Zakaj mi je tako ravnati? Zató, ker mi je znano, da prenašajo živali čistih, t. j. utrjenih pasem svoje vrline bolj gotovo na potomstvo, kakor tiste, ki so nastale po križanju. Recimo pa, da sta oba žrebca od izvrstne starinske pasme. V tem slučaju se bom odločil za tistega, kateri je zaredil že vrlo dobra žrebeta. No če pa ima plemenjak kako telesno napako, ali poznane malovredne notranje lastnosti, ne bom ga pripuščal, čeprav so mu bili predniki najčistejše in jako cenjene pasme.

Plemenskega konja, kateri izroča po izkušnjah vse svoje dobre lastnosti prav sigurno mladičem, bom rabil za pri-pust, čim dalje mi je mogoče.

Žrebec mora biti v primeri k svoji starosti dovolj razvit in dorastel. Tu mi je naglašati, da dorastejo konji težkih pasem prej, kakor oni plemenitih. Tako na pr. je pingavski konj poprej razvit, kakor žlahtni arabski. Nihče naj ne misli, da je žrebec že za plemo sposoben, ako je s poltretjim letom precej velik. On je sicer visokonog, ker je vzrastel vsled prav dobre klaje, kakor konoplja v gnoju, ali vendar ni še dovolj razvit in tudi zadostne plemenske moči še nima; zategadelj še ni za plemo.

Zdravje plemenskih živalij je jedna izmed najprvih podlag umne živinoreje. (Kako se kaže zdravje, čitaj v I. knjigi na 7. strani.) Razun občnega zdravja je tudi potrebno, da so spolovila popolnoma v redu. Mošnja bodi srednje velika, finokožnata, le sem in tja s kako fino in tanko dlačico obrastena. Môdi (kile), ki so naj trdi in gladki, ne smejo viseti na dolgi koži; kajti žrebec dolge in mlahave mošnjine kože ni kaj prida za plemo. Majhni môdi niso ravno napačni, dà, včasih celó bolj cenjeni, kakor veliki. Sem ter tja se pripeti, da je leva kila malo večja ter visi malo nižje od desne, ali to nima posebne važnosti. Dalje se opazuje izjemno, da je samo jedna kila vidna, ker je zaostala druga, manj razvita v trebuhu (klepec ali menderavec pravimo takemu konju). Ta okoliščina ne povzro-čuje sicer brezpogojno nerodovitnosti, vendar se naj ne rabi takšen konj za razplodbo, če ga je le količkaj mogoče na-

domestiti z drugim, popolnoma naravnim. In to tem bolj, ker so klepci običajno zelo pohotni, hudomušni, trmasti, torej tudi zategadelj za pleme manj vredni. Če se opazijo na žilnjaku ranice, mehurčki, bulice ali otekline, ne sme plemenjak toliko časa skakati, dokler ne pové živinozdravnik, ali se sme pripuščati, ali da se mora zdraviti. Ako ne more konj plemenjak lahko mōčiti, je to znamenje, da niso spolovila povsem v redu, t. j. da so za pleme slaba, ali morda celō za nič. Žrebec mora postati hitro živ, ko mu pripeljejo pojavo kobilō, ali vendar ne sme biti predivji in prenorosten.

Čili, veseli, urni, ubogljivi in pokorni konji so prikladnejši za pleme kakor hudomušni. Žrebec, ki rad suje (rita), grize, ki se plaši ali podkovanju ustavlja, je sam na sebi manj vreden od pohlevnega, in razun tega je še premisliti, da bi utegnila biti tudi njegova žrebeta njemu jednaka. Kakor je prehudomušen žrebec slab plemenjak, baš tako majhne vrednosti je prelen konj, ker izroča to svojo, kaj malo prikupljivo lastnost svojim mladičem.

Kako je z žrebčevo rodovitnostjo? Žrebčevo plodovitost je težko zanaprej določiti. Njo je treba preskusiti. Kako se pa to izvrši? Ko začne žrebec s 4. letom skakati, določi se mu za prvo spuščalno dobo kakih 20—30 kobil. Čim več jih oplodi, tem rodovitnejši je. Sevēda je ta poskus samo takrat natančen, če mu dovedejo samo takšnih samic, ki se v resnici gonijo, ki so že skotile ter so se vselej ubrežile. Recimo, da ostane mnogo kobil jalovih, tedaj proč s konjem! Nekoliko starejši in mirnejši žrebci so rodovitnejši, kakor premladi in preživi. (Čitaj tudi na strani 129.)

Pri nas skrbi država za sposobne žrebce plemenjake. Ona pošilja vsakega leta svoje lastne žrebce na različne postaje (štacije), ali pa odbira (licencuje) za pleme prikladne konje pri posameznih posestnikih.

4. Žrebčeva starost.

Naša domača živina se poja mnogo prej, nego doraste in se popolnoma razvije. Tako je tudi z mladimi žrebci. Oni bi že radi plemenili, ko izpolnijo dve leti. No pripuščati jih sevēda ne smemo, ker s tem bi mnogo škodovali napredku konjereje. Žrebec, ki premlad skače, pokvari si zdravje; to je prva, iz preranega pripuščanja izvirajoča škoda.

Dalje se prezgodaj obrabi ter mu pred časom ugasne plemenska ognjevitost; to je druga izguba. Razun tega naplodi slabotna, boleha in malovredna žrebeta; to je tretji kvar. Slednjič ostane mnogo vojenih kobil jalovih; to je četrta izguba. Ako vse to natanko preudarimo, gotovo ne bomo spuščali premladih konj po plemenu.

Žrebec naj začne še le tedaj plemeniti, ko je popolnoma dorastel. Čim bolj je razvit, tem krepkejša bodo žrebeta in tem sigurnejše podedujejo vse njegove vrline. Navadno se računa, da žrebec stoprav tedaj popolnoma doraste, ko pomeče mlečne zobe. Če se držimo navedenega pravila, začnemo ga pripuščati, ko dovrši $4\frac{1}{2}$ leta. Vendar pa je pripuščanje štiriletnih žrebcev dopustljivo in konjereji ne škoduje. Toda gledé na razvijanje in rast niso vsi konji jednaki. Kopitarji bornih in težkih pasem rasto mnogo hitreje, nego oni plemenitih. No če pa jeden konj prej doraste od drugega, po tem takem naj tudi poprej plemení. Brzo se razvijajoči in hitro rastoči pingavec naj počne skakati s $3\frac{1}{2}$, izjemno celó s 3 leti, a plemeniti arabec ali angleški dirjač še le takrat, ko dovrši 4 ali $4\frac{1}{2}$ leta. Zeló ognjeviti in jako silni žrebci se naj pripuščajo nekoliko mesecev prej, ker sicer bi jim utegnili škodovati prevelika iskrenost; pohlevni in bolj leni pa naj čakajo do določenega časa. Sem ter tja se pripeti, da je $2-2\frac{1}{2}$ leta star žrebčič močno pohoten, preživ in preiskren; v takem slučaju je najumestnejše, da se popravi, ker mu kasneje plemenska moč itak prerano ugasne.

Prestare (10—15 letne) žrebce prvikrat po plemenu spuščati je zaradi tega neumestno, ker jim plemenski ogenj že ugaša.

Navadni kmetijski žrebci, ki niso začeli prezgodaj (premladi) plemeniti, so sposobni za pleme do izvršenega 18. leta. Žlahtni konji pa se pripuščajo nekoliko dalje; oni so pripravi za pleme do 22. ali 23. leta. Toda znane so tudi občudovanja vredne izjeme, da so zaplodili petindvajsetletni, dà, celó tridesetletni žlahtni žrebci izvrstna žrebeta. Torej smemo računati, da so deželski konji 14, žlahtni pa 18 let sposobni za plemenjenje. Sevèda so v tem oziru primerna poraba, zdravje, umna vzreja in klaja precej mero-dajne, dà, celó — reči smem — določljive stvari.

5. Plemenska kobila.

Kobila rodi za časa vsega svojega življenja k večjemu do 15 žrebet, dočim jih zaplodi žrebec 800—1000. In baš zategadelj se ne gleda na izbiranje samice tako natanko, kakor na odbor samca. Žrebec vpliva namreč na konjerejo vsega svojega okraja, kobila pa samo na svoje mladiče. Ali navzlic temu bi bilo nespametno, vsako kobilo za plemo rabiti. Naravnost abotno pa je mnenje, ki zatrjuje, da je samica s telesnimi napakami za plemo še dobra, čeprav je noče na semnju nihče kupiti, ker je preveč pohabljena.

Kakšna bodi plemenska kobila? Za plemo odmenjena kobila mora imeti na sebi nekaj ženskega (ženski izgled); s tem pa vendar nisem hotel trditi, da bodi zelo majhna. Samice, ki so gledé zunanosti žrebcu podobne, niso le malo rodovitne, ampak skoté razun tega slabotna žrebeta. Dalje trdijo nekteri živinorejci, da niso za plemo posebno prida one kobile, katerim so vzrastli zobje očnjaki; koliko je na tem resnice, ni nam še natanko znano. Samice visokih nog in prešibkega života niso za plemo iz tega vzroka posebno cenjene, ker prenesó omenjene telesne napake na svoja žrebeta. V obče morajo imeti plemenske kobile skladno telo, široke prsi, in v zadnjem delu naj bodo obilne. (Glej stran 132.) Osobito križ in ledje bodita dobro razvita, t. j. čim širja in čim daljša, tem boljša sta. Če so omenjeni deli prostorni, sta tudi medenica (zdelišče) in maternica veliki. No prostorna maternica pa je za uspešno razvijanje zarodka neobhodno potrebna. Zakaj če je ista premajhna, ne more mladič dovolj rasti, ali pa pride celó pred časom na svet.

Plemenska samica mora imeti lepo hojo in pri delu naj bo trpežna; mimo tega pa mora biti tudi ubogljiva, pohlevna in mirna.

Predebele kobile niso za plemo posebne vrednosti, a tudi mršave ne veljajo mnogo. Nasproti temu pa rodé srednje rejene in dobro mlečnate samice najboljše, najkrepkejše in najzdravejše mladiče.

Prvo žrebe (ktero vrže žrebica) je nekoliko slabejše od kasnejših. To nam bodi migljaj, da ga naj ne puščamo za plemo, ako je le količkaj mogoče.

Dobra plemenska kobila mora rada sprejeti (ne sme ostati jalova), mora o pravem času storiti ter mora imeti toliko mleka, kolikor ga mladič potrebuje. Samica, ki je bila že večkrat jalova, ktera je često brez vidnih vzrokov

zvrгла, ktera je že dostikrat težko skotila, in slednjič tista, ki ima premalo mleka, naj se odstrani od plemena čim prej mogoče.

Za pleme sposobna kobilica mora biti povsem zdrava, trdna, močna in vztrajna. Vendar pa ne smemo okroglega in mesnatega života brezpogojno smatrati za močnega, kajti debelost ni vedno znak jakosti. Moč, vztrajnost in trpežnost mora dokazati kobilica, kakor smo čuli že prej pri žrebcu, z delom. — Da ne sme imeti samica dednih napak (glej stran 109.) in tudi ne kužnih izpuščajev na spolovilih („Dom. Živinozdravnik“ str. 119.), razumljivo je samo po sebi.

Za konjerejca je velike važnosti, ako si more izbrati plemensko kobilo iz take pasme ali iz take rodovine, ki se že dolgo časa odlikuje z vrlinami, ktere so potrebne dobrim vprežnim konjem. Če pa plemenimo samo domače kobile, tedaj ne puščajmo za razplodbo vsake pokveke, ktera nam je baš pri rokah, in uspeh bo dober, samo da je žrebec vrlo dobra plemenska žival. Čim boljša je kobilica, in čim bolj je v zunanosti in v lastnostih slična žrebcu, tem sigurnejše dobé žrebeta vse vrline svojih starcev.

6. O kobilni rodovitnosti.

Razun lepe postave, koristnih lastnostij, dobrega pokolenja, primerne starosti itd. morajo biti plemenske kobile tudi *rodovitne*, to se pravi: one se naj lahko ubrejijo.

Kobilica, ktera se težko oplodi ali sploh noseča ne postane, ni za pleme. Vzrokov ni težko navesti. Ona ne skoti po več let zaporedoma, ali pa se nikoli ne ubreji, kar povzroči precejšnjo izgubo.

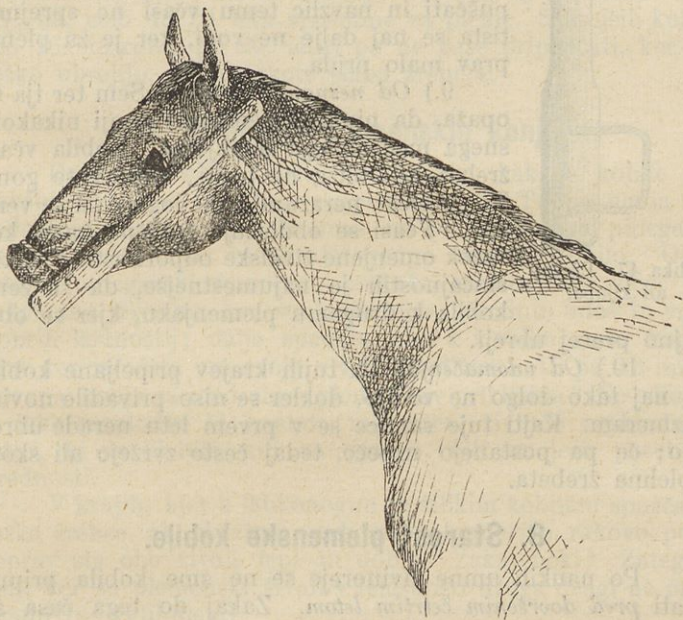
Kobilna plodnost je odvisna:

1.) *Od zdravja.* Bolehave kobile se težko ubrejijo, a bolne se niti ne gonijo. Po tem takem ne kaže voditi bolehnih samic. Dalje je k uspešni oplemenitvi neobhodno potrebno, da so rodila popolnoma zdrava in povsem v redu. Zakaj sem ter tja se pripeti, da ima na videz zdrava samica kako napako v spolovilih, in dasi tudi se večkrat vodi, ne more se ubrežiti. V takih slučajih vprašajmo živinozdravnika za svet.

2.) *Od kobilne starosti.* Samice srednje starosti so najbolj rodovitne, dočim so prestare, kakor tudi premlade manj plodovite. Kobile, ktere so se premlade vodile, postanejo po 12. letu le izjemno breje.

3.) *Od starosti obeh plemenskih konj.* Ako sta žrebec in kobila prilično jednake starosti, ali pa če je samec nekoliko starejši od nje, tedaj je ubrejenje najbolj gotovo.

4.) *Od plemenske ognjevitosti.* Nekatere, osobito mlade kobile se ne ubrejijo včasih zategadelj, ker so prežive, preognjevite in preiskrene. Žrebca se sicer ne branijo, ali precej po skoku „vržejo pleme od sebe“. Kakšen bodi pomoček? Prerazdraženo kobilu je treba pred pripustom toliko časa jahati, dokler se ne utruji. Z druge strani pa

Slika 46. Konjska glava v precepu.

se priporoča, naj se denejo med skokom gornje ustne v precep (v kljupo). (Glej sliko 46. in 47.) Tudi one kobile so le deloma rodovitne, ktere se premalo pojajo. Da se lažje oplodijo, postavimo jih za nekoliko časa k poskusnemu žrebcu, ali pa zraven takih samic, ki se baš gonijo.

5.) *Od klaje.* Plemenske kobile se ne smejo niti pretečno, niti prepičlo krmiti, kajti oboje škoduje rodovitnosti. Nasproti temu pa so srednje rejene samice najbolj plodovite.

6.) *Od dobe, ki je prešla po zadnji storitvi.* Doječe sa-

Slika 47. Precep
ali kljupa.

mice se ubrejijo mnogo lažje, nego one, ki so bile prošlega leta jalove.

7.) *Od letnega časa.* Pomladanski čas je za pripust najugodnejši, ker v tej letni dobi kobile najlažje sprejmó.

8.) *Od narave.* Nekatere kobile se nikoli ne ubrejijo pri prvem pripustu, ampak še le pri drugem ali tretjem. Tista samica, ki se mora za vsake pojatve po večkrat pripuščati in navzlic temu včasi ne sprejme, tista se naj dalje ne vodi, ker je za plemo prav malo prida.

9.) *Od neznanih vzrokov.* Sem ter tja se opaza, da nimajo plemenski konji nikakoršnega medsebnega nagnjenja. Kobila včasi žrebca niti blizu ne pusti, čeprav se goni. To je sicer nerazumljivo, dogaja pa se vendar. Včasi se obdolžuje različna barva kot vzrok omenjene živalske odpornosti. V takih slučajnostih je najumestnejše, da se žene kobila k drugemu plemenjaku, kjer se obi-

čajno precej ubreji.

10.) *Od udomačenja.* Iz tujih krajev pripeljane kobile se naj tako dolgo ne vodijo, dokler se niso privadile novim razmeram. Kajti tuje samice se v prvem letu nerade ubrejijo; če pa postanejo noseče, tedaj često zvržejo ali skoté bolehná žrebeta.

8. Starost plemenske kobile.

Po naukih umne živinoreje se ne sme kobila pripuščati *pred dovršenim četrtem letom*. Zakaj do tega časa še sama raste, torej potrebuje v svoje razvijanje mnogo redilnih sokov, in baš zavoljo tega bi ji nedostajalo hraniva za mladiča.

Kobile plemenitih in počasi rastočih pasem se ne smejo na noben način prej voditi, predno niso 4 leta stare. A drugačna je stvar za težke in hitreje se razvijajoče samice; take smemo in moremo pripuščati brez vsakoršne škode, ko so dovršile $3\frac{1}{2}$ leta. Ako so pa dobro razvite in so se že večkrat pojale, smemo jih voditi izjemno s 3 leti, ali prej vendar ne.¹

¹ Uspešno oploditi se morejo sicer že z dvema letoma, ali pripuščati jih ne smemo.

Kdor pripušča premlado kobilu, tisti zapravlja njeno moč in njeno zdravje ter skrbi za slaba žrebeta. Dalje se prerano vojena in vsako leto rodeča samica prezgodaj postara, ima malo mleka ter je slednjič v jednajstem ali dvajnajstem letu za pleme skoro za nič.¹

Ker kobile žlahtnih pasem kasneje dorastejo, kakor one težkih in bornejših, zaradi tega so za pleme dalje časa sposobne. Navadne kmetijske samice, ktere se niso prezgodaj vodile, ktere so se tečno hranile, in ktere se niso z delom zatrle, so do dovršenega 16. leta, a plemenite do 18., dà, celó do 20. leta sposobne za pleme. Starejših kobil (po 16., oziroma po 20. letu) pa ne kaže pripuščati, ker se težko ubrejijo, in ker skoté slaba žrebeta.

8. Priličenje plemenskih konj.

Dragi čitatelj! Doslej sva slišala, kakšne kobile in kakšni žrebci so za pleme najprikladnejši. To pa nama ne zadostuje popolnoma. Ti imaš na pr. izvrstnega pincgavskega žrebca, a jaz vse hvale vredno arabsko kobilu. Oba konja (pincgavski samec in arabska samica) sta sicer za razplodbo izvrstna, ker sta lepih teles, skladnih udov in vrlo dobrih lastnostij; dalje spadata oba k živalim stare korenine ter izročata vse svoje vrline mladičem. Ali pa sta imenovana konja za medsebenno plemenitev prikladna? Ne! Kajti iz take razplodbe bi nastala mešanica, živinče neskladnih udov, ki ne bi bilo niti za vprego, niti za ježo posebne vrednosti.

V krajih, kjer k lahkonogim in šibkim kobilam spuščajo težke žrebce, ali obratno, ondi gre s konjerejo rakovo pot, čeprav sta obe živali lepi in dobri. Zakaj neki? Zategadelj, ker se plemenski živali v telesnosti druga drugi ne prilagata (ne zglihujeta).

Kaj je torej priličenje? Z imenom priličenje razumemo odbiranje dveh takih plemenskih živalij, ki sta si gledé telesnosti primerni, priležni, skladajoči se, prilični, ki sta druga za drugo.

Iz plemenjenja dveh konj, ktera sta si gledé na zunanjo postavo slična, nastane mladič, ki je starim močno podoben. Čim podobnejša sta si žrebec in kobilu, tem sličnejše jima bo žrebe. V tem oziru velja pravilo: Jednako

¹ Napačno pa je tudi, osemletne ali še starejše kobile prvokrat voditi.

z enakim plemenjeno daje enak sad. Živali jedne pasme so si, kar se tiče zunanosti, prilično jednake. Po tem takem je priličenje plemenskih konj tedaj prav lahko, kedar se odbereta samec in samica iz jedne in tiste dobre pasme. Težje pa je izbiranje tedaj, ako spada kobila k tej, a plemenjak k drugi pasmi. Vendar je pri izboru strogo paziti na to, da sta si obe živali gledé zunanosti, ako že ne slični, pa vsaj prilično podobni.

Žrebec in kobila ne smeta biti tedaj preveč različnih teles, toda kar se tiče notranjih lastnostij, je stvar drugačna. Kobilina svojstva smejo biti namreč drugačna, kakor žrebčeva, in narobe. Ako je jedno plemensko živinče boljših lastnostij od drugega, tedaj bo mladič boljših svojstev od slabejše, ali manj vrednih lastnostij od boljše plemenske živali.

Konji, kateri imajo kako telesno napako, niso za pleme. To pravilo je za živinorejca včasih jako sitno. Primeri se namreč, da ima ta ali drugi konj prav dobre lastnosti, ktere bi izročil gotovo svojim mladičem, ali zraven tega poseduje tudi kako jako grdo in podedljivo telesno hibo. No takega konja izvrstnih svojstev, toda napačne telesnosti je osobito tedaj težko odstraniti od plemenitve, ako ni drugega, pripravnjega in boljšega pri rokah. Kaj je torej začeti? Ali ne poznamo nobenega pripomočka, s katerim bi mogli za-
brani pri mladiču telesno napako? Za take slučaje poznamo sicer nekaj prav dobrega, česar se nekteri živinorejci že poslužujejo, ali žal, da ne izkoriščajo pripomočka pravilno, temveč ravno narobe. Kobilo izbočenega hrbta gonijo namreč k takemu žrebcu, ki ima uleknjen hrbet. Ali je to prav? Ne! Zakaj žrebe bo dobilo še bolj izbočen (puklast), ali še bolj sedlast hrbet, kakor je kobilin, oziroma žrebčev. Ktero ravnanje pa je pravilno? Kobilo izbočenega hrbta moraš voditi k takemu žrebcu, ki je pravilnega, t. j. ravnega hrbta; ako tako ravnaš, dobi žrebe lepši hrbet, nego je kobilin. Kobilo predebelih nog in prevelikih kopit moraš ploditi s tistim žrebcem, ki ima povsem pravilne noge in naravna kopita, a ne z onim nasprotnih napak. Tako je popravljati tudi ostale telesne hibe. Končno ne smeta biti sevéda celi telesi različni, ampak samo tista napaka, katero hočeš na mladiču odstraniti.

Kako pa je z močjo in vztrajnostjo? Dobro je sicer, da sta oba plemenska konja jaka, vztrajna in trpežna, ali neobhodno potrebno pa to vendar ni. Kajti moč in vztraj-

nost mora z žrebetom rasti, mora se takorekoč vzrediti. To dosežeš, ako žrebe pravilno držiš, dobro hraniš ter ga puščaš skakati pod milim nebom. Ako pa se z žrebetom nepravilno ravna, ne more postati vztrajen konj, dasi tudi izvira od najtrpežnejših starcev.

Najboljše je, da sta oba plemenska konja čila in iskrena; ako je to nemogoče, bodi vsaj jeden izmed njiju žive narave. Ali nikoli ne smeta biti oba lenokrvna in nemarna, da se ne zanese to slabo svojstvo na zarod.

Kobila, ki se močno poja, naj se vodi k počasnemu, previdnemu in lenokrvnemu žrebcu, kajti on jo lažje oplodi, nego drug, ki je prevročekrven. Dalje je spuščati k mladim samicam starejše samce, k bolj priletnim pa mlajše žrebce. Kobila, ki je dobila s kakim žrebcom lepo žrebe, naj se vodi drugo leto, ako je le mogoče, zopet k ravnoistemu.

Kar se tiče velikosti, bodita samec in samica prilično jednako velika. Toda škodljivo pa vendar ni, če je žrebec večji ali manjši od kobile, ali narobe. Vsled zakona o podedovanju dobi mladič srednjo velikost obeh plemenskih konj. Če si hočeš torej vzrediti velike konje, odberi za razplodbo visokega žrebca in veliko kobilo, če se pa zadovoljiš z nižjimi živalimi, naj bodeta oba plemenska konja manjša.

Tudi na barvo obeh plemenskih konj se je treba ozirati, in to posebno tedaj, ako je ista znak pasme. Samec in samica bodita po mogočosti jednake dlake, ker v tem slučaju bo tudi žrebe bržkone jednakobarvno. Po tem takem je najumestnejše, da se plemeni belec z belcem, vranec z vrancem, kostanjevec s kostanjevcem itd.

Če sta plemenska konja različne dlake, tedaj bo tudi žrebe raznobarvno. Pa kakšna je vendar mladičeva barva? Včasi se žrebe popolnoma izprevrže ter je drugačne dlake od starcev, a drugikrat podeduje polovico barve od samca, drugo polovico pa od samice. Črna in kostanjeva barva se medsebeno tako pomešata, da je žrebe temnokostanjevo; tudi kostanjeva in rujava barva se na mladiču razpolovičita. Od cikastega žrebca (šarca ali tigra) in od jednobarvne kobile, ali narobe, skoti se večjidel pisano žrebe. Ako pa je jednobarvni plemenski konj take dlake, kakoršne so temne pege, oziroma pike drugega, t. j. cikastega plemenskega konja, tedaj ni izključeno, da bode mladič jednake, jednostalne temne barve. Sirci (rumenkasti konji) izročajo svojo barvo skoro gotovo žrebetom, čeprav je drugi plemenski konj drugačne dlake; baš tako gotovo se podeduje tudi bela

barva. Reciva pa, da spustiš belega žrebca k rujavi, oziroma k črni kobili, ali narobe: v tem slučaju bo žrebe bržkone belo, toda po telesu bo imelo raztresene, {majhne rujave, oziroma črne pikice.

9. Za koliko kobil treba žrebca?

Državnim žrebcom je natanko odmerjeno, kolikokrat smejo plemeniti. Drugače pa je z onimi konji, ki so lastnina zasebnih posestnikov. Zasebnim gospodarjem pripadajoči žrebci morajo namreč (izvzemši nekatere hvale vredne izjeme) prepogosto plemeniti. Ali taka prevečkratna poraba škoduje žrebčevemu zdravju, nadalje povzroči, da ostane mnogo kobil jalovih, in da se porodé bolehava žrebeta.

V žrebčarnah so razdeljeni konji plemenjaki po starosti, in starost je merodajna, kolikokrat smejo plemeniti. Štiri-letne samce pripuščajo vsak teden 3—4krat; pet-, šest- in sedemletni pa skačejo na teden 5—7krat. Osem do štirinajst let starim žrebcom je odmerjeno 9, petnajst do osemnajst let imajočim pa 6—7 skokov na teden. Za pleme vrlo izvrstni konji, ktere pripuščajo še po dovršenem osemnajstem letu, pa smejo plemeniti samo po 3krat v teku jednega tedna.

Popolnoma dorastel in popolnoma razvit žrebec srednje starosti sme plemeniti brez zapreke vsak dan po enkrat. Izjemno sme plemeniti tudi dvakrat na dan, ali to je dopustljivo le v daljših presledkih (rano zjutraj in proti večeru) in samo tedaj, če prejšnji dan ni skakal.

Večinoma mora plemeniti (brejiti) žrebec vsako kobilo po dvakrat. Res je sicer, da se nekatere samice že prvokrat ubrejijo, toda nasproti temu je treba premisliti, da se jih mnogo pripelje trikrat, dà, celó štirikrat. Ako vse to natančno preudarimo, prepričamo se, da je treba še enkrat toliko, ali še več skokov, kakor znaša število pojavih kobil. Recimo za vzgled, da traja pomladanska spuščalna doba ravno 4 mesece, ali 120 dnij. Po tem takem se sme določiti za popolnoma dorastlega šest do štirinajst let starega žrebca 60 kobil. Običajno se še toliko ne računa, ampak se mu odmeri samo 40—50 samic. Mlademu, štiri- in petletnemu samcu je dovolj 20—25 kobil, a tudi staremu zadostuje jednako število. Sevéda je med posameznimi žrebci precejšnja razlika. Nekteri, popolnoma dorastli, morejo namreč za vse spuščalne dobe brez škode oploditi 70 kobil, a drugim jih je že 50 preveč.

10. Znaki in čas pojatve.

Na pojavi kobili vidimo sledeče znake: Ona je vznemirjena, razvnetá, rada grize, privzdiguje rep in maha z njim češče kakor navadno, žre malo, razkorači pogosto zadnji nogi, môči često, ali le po kapljicah, ter obrača zadnji del telesa proti drugim konjem. Ko opazi kakega tujega konja, začne rezgetati, misleč, da je prišel žrebec. Včasí se vede ravno tako, kakor da boluje za kóliko. Pri vožnji je neubogljiva, nepazna, celó hudomušna, ker pozabi zaradi pojatve na vse ostalo. Spolovila zabreknejo; sluzna kožica na notranji strani sramnice je izvenredno rudeča. Iz rodil štrkne večkrat neka vlečljiva, rumenkasta tekočina; pri prvič pojavih kobilah (pri žrebicah) je omenjena sluz rudečkasta, ali pa ji je primešano nekoliko kapljic krvi.

Tiste samice, ktere se niso spomladi ubrejile, gonijo se v jeseni še skoro bolj močno, kakor so se pojavale v vigredi. Iz rečenega zaključujemo nauk, da je jesenska pojatev naravna, a pomladanska protinaravna. Ali vendar je pomladansko pripuščanje iz gospodarskih ozirov umestnejše, in zaradi tega je tudi splošno uvedeno.

Doba pomladanskega pojanja traja običajno od sušca pa do konca meseca rožnika. Mlade kobile in žrebice se ne pojavajo navadno še meseca sušca, ampak stoprav kasneje, ko postane vreme že malo gorkejše, t. j. v malem in v velikem travnu.

Koliko časa se kobila poja? Kobila se goni večjidel 36—48 ur. Vendar ne poznamo v tem oziru popolnoma stalnega pravila. Zakaj nekte samice se gonijo tudi 3—4, ali še celó več dnij. Ako je bila pojava kobila pri žrebcu in se ni ubrejila, poja se na novo v 9 ali 10 dneh po pripustu. Tudi po vsakokratni storitvi se začne pojati v 8 ali 10 dneh.

Sem ter tja se pripeti, da se že ubrejena kobila ne samo poja, ampak da se celó žrebca ne brani. To so sicer zeló redke, toda resnične izjeme. Ako se pripusti noseča samica k žrebcu, tedaj sledi temu navadno in največkrat — zvrženje.

Živinorejci se čestokrat pritožujejo, da se noče ta ali druga kobila pojati. O vzrokih in pripomočkih čitaj na 146. strani.

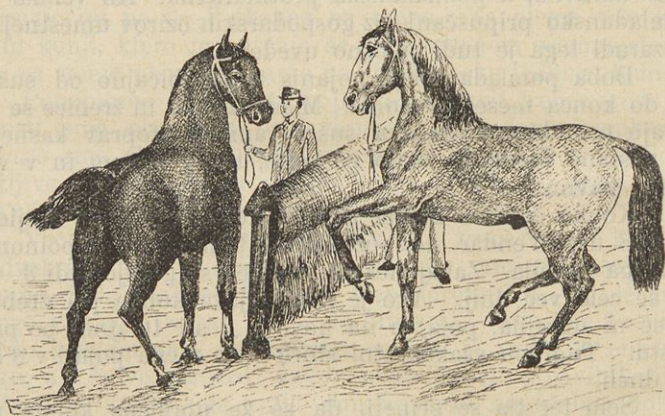
Opomba. Umen in izkušen konjerejec ne išče za svojo kobilo takega žrebca, od ktere ga je plačati manj žrebčevine,

ampak onega, kateri je najboljši in najprimernejši. On plača rajši za skok izvrstnega plemenjaka 5 goldinarjev, kakor za slabega, nesposobnega 5 krajcarjev.¹ In tako je prav, to je gospodarstveno. Nasproti temu pa poišče nerazumen in nespameten starokopitnež takega samca, ki je najbolj po ceni, ne gledé na to, je li za pleme prikladen ali ne. Da on prav po nepotrebnem razsipava, ker štedi goldinar in zametuje stotak, o tem mi menda ni treba natančneje govoriti.

II. Plemenjenje.

Plemenitev je samo takrat uspešna, če se pripuščajo samo takšne kobile, ki se v resnici pojavajo. (Čitaj na 169. strani.)

Marsiktere samice se pojavajo jako po tihem in težko razločljivo (tiha pojatev). Take kobile bi se morale pred pripustom preskušati, kar se vedno izvršuje v večjih kobilarnah. Tam imajo namreč žrebce, ki ne plemenijo, ampak samo kobile preskušavajo; imenujejo jih poskusni konji.

Slika 48. Poskusni žrebec in pojava kobila.

Samice postavijo v poseben prostor ter pripeljejo k njej poskusnega žrebca, kateri jo ovoha po glavi, po vratu, po prsih, po trebuhu in po zadnjem delu života. (Glej sliko 48.) Pojava kobila začne na to tudi žrebca vohati, obrača proti

¹ V nekem časopisu sem čital, da plačujejo Angleži za skok takšnega plemenjaka, ki je bil na dirkališču večkrat zmagovalec, do 300 goldinarjev žrebčevine.

njemu zadnji del telesa, privzdiguje rep na kvišku ter ga obrača na stran. Dalje štrka sluz iz spolovil, pomoči (ušči se) ter ni prav nič nevoljna, če jo ugrizne ognjevit samec za rebra ali za kolek. Vse drugače pa se obnaša ona kobila, ki se ne goni. Ista položi ušesi nazaj in noče v bližino žrebca, a tudi njega ne pusti blizu. Osobito zadnji del života obrača od njega ter stisne rep med nogi. Slednjič suje (rita) na žrebca, pokaže mu zobe in ga tudi ugrizne.

Žrebice in mlade kobile ne pustijo vselej žrebca blizu, čeravno se pojajo, temveč ga grizejo ter se obračajo od njega. Na kakšen način se spozna, da se pojajo? Pazi se naj jedino le na spolovila. Ako se ista odpirajo, ako teče iz njih sluz (vlečljiva, končasta tekočina), takrat se samica poja, dasiravno odbija plemenjaka od sebe.

Ker se kobile običajno ne preskušajo, zategadelj se dogodi, da se vodijo tudi takrat k žrebcu, ko se ne pojajo. Plemenjak se torej zastonj vznemirja in zapravlja po nepotrebnem plemensko ognjevitost. Sicer se pa mora priznati, da je preskušavanje na deželi težavno, ker nimajo poskusnih konj. Kako je torej postopati? Močno pojavo kobilu pozna vsak živinorejec, zategadelj je ni treba preskušavati. Bolj izkušen konjerejec pa more spoznati tudi tiho pojatev, in sicer iz znamenj, o katerih sem prej govoril. (Glej stran 169.) Sploh je pa mogoče izvršiti preskušavanje tudi s skopljencem, t. j. s popravljenim konjem, osobito s takim, ktereга samica ne pozna. A naposled je pametnejše, da se preskuša s pravim žrebcem, kakor da se pripetě pri skoku nesreče in poškodovanja.

Ali se naj pripušča kobila vsako leto? Kobilu, ki je odločena samo za rejo, naj se pripušča vsako leto pod žrebca. Nasproti temu pa je za ohranjenje zdravja boljše, da se vodijo one samice, ki morajo vse leto trdo delati, le vsake druge pomladi.

V katerem času pojatve se naj kobila pripušča? Prava doba za pripust nastopi še le tedaj, ko se je prvi in največji ogenj že nekoliko potolažil, t. j. kakih 20 ur po začetku pojanja. V tem času je namreč ubrejenje najgotovjše. Zavaljo tega mora gospodar skrbeti, da pripelje kobilu o pravem času do žrebca.

Žrebca nimajo v vsaki vasi. Večkrat morajo goniti kobilu 4—6 ur, predno pride do samca. Ta žrebčeva oddaljenost pa je včasi precejšnje važnosti. Naš gospodar čaka z veditvijo običajno tako dolgo, da se neha samica skoro

popolnoma pojati, češ, danes ne utegnem, jutri jo bom pa peljal k žrebcu. Drugi dan jo zares podi daljno pot k plemenjaku, a ko dospe na določeno mesto, ponehala je pojatev že popolnoma. Tako ravnanje je zaradi tega napačno, ker se mora samica često voditi, ker se zapravi po nepotrebnem mnogo zlatega časa, in ker se slednjič storitev precej zavleče. Če je žrebec od tvojega domovanja močno oddaljen, ravnaj takó-le: Črez 12—14 ur po začetku pojatve se napravi s kobilom na pot, in ko dospeš na mesto, tedaj je najprikladnejši čas za plemenitev. Vendar je ne vodi isti trenutek pod žrebca, ampak jo pokrij, ali jo postavi za nekoliko časa v hlev, da se malo odpočije. Če plemeni žrebec preveč utrujeno ali ugrelo samico, gotovo jo boš moral še večkrat pripeljati, ker se ni ubrejila. Na potu do žrebca nikar ne samice jahati, ali je poditi v vozu, ali je celó tolči, kajti vse to pomanjšuje pojatev. Najumestnejše je, da vodiš kobilom v družini drugega konja (njenega para) prav polagoma, za uzdo jo držeč.

Gospodarske razmere zahtevajo, da se vodijo kobile meseca sušca ali malega travna. Zakaj? Zategadelj, da pridejo žrebeta o takem času na svet, ko se samice za poljska dela še neizogibno ne potrebujejo. Dalje pa ima rana voditev tudi to prednost, da žrebeta do lepšega in gorkejšega vremena že malo porastejo, in da morejo iti s starkami na sveži zrak, kar jim vrlo dobro ugaja. Plemenitev meseca svečana je iz tega vzroka neumestna, ker se skoti žrebe za najhujše zime; nasproti temu pa je pripust meseca rožnika že malo prekasen, ker kobila še le tedaj stori, ko jo najbolj potrebuješ za oranje.

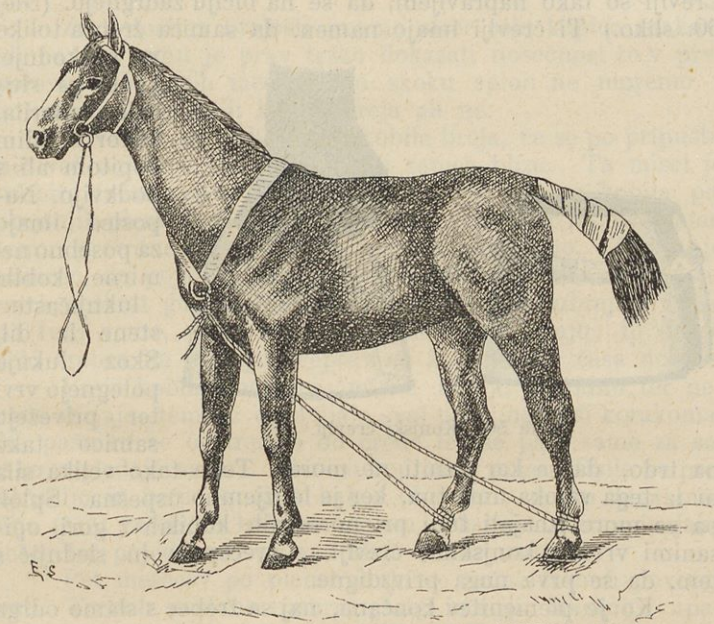
Posestnik žrebca mora vsako vojeno kobilom preiskati in se prepričati, ali nima na spolovilih nesramne kuge ali kužnega izpuščaja („Domači Živinozdravnik“ stran 119. in 120.). Za samice z omenjenimi boleznimi naj svojega plemenjaka na kratko in malo odreče, ob enem pa naj obvesti o tem svoje županstvo.

Marsiktera kobilom je jako skrbna mati. Čeravno se goni, vendar na noben način ne miruje ter se za žrebca tako dolgo prav nič ne briga, dokler ne vidi svojega žrebeta. Zategadelj je umestno in priporočljivo, da se drži mladič nekoliko korakov pred njeno glavo, kar jo v toliko pomiri, da se plemenjenju ne ustavlja.

V kateri dnevni dobi se naj kobilom pripušča? Za ple-

menjenje je hladnejši jutranji in večerni čas najpripravnejši, kar si naj konjerejci dobro zapomnijo.

Spuščalni prostor mora biti precej velik in tako visoko ograjen, da se ne more gledati vanj. Za mirno in ubogljivo kobilo, ki se mimo tega tudi močno poja, ni treba nobenih posebnih priprav, samo rep se naj omota na korenu s povojem, da se samec na ostri žimi ne rani. Ona samica, ki je žrebčevi velikosti primerna, naj se postavi na raven prostor; ako je nekoliko prevelika, naj stoji z zad-

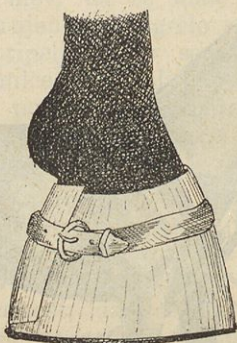
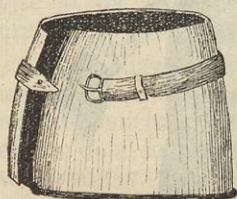

Slika 49. Zvezanje samice.

njim delom malo nižje, in ako je slednjič v primeri k plemenjaku majhna, naj se prostor pod njenima zadnjima nogama poviša. Ko je vse pripravljeno, naj drži hlapec kobilo za uzdo ter ji naj nekoliko privzdigne glavo, drugi pripelje žrebca, tretji človek pa potegne kobilin rep na stran ter pomaga samcu, da skoči pravilno.

Drugačna pa je stvar, če so kobile nemirne, močno razdražene in bojazljive. Za takšne norostne živali je treba sile, ker sicer utegnejo poškodovati ljudi in žrebca. V ta

namen se privzdigne jedna prvih nog ter se drži tako dolgo, dokler žrebec ne skoči, ali pa se denejo gornje ustne v precep (glej 46. sliko na 163. strani). Dalje se pritrdi na vsako zadnjo nogo po jedna vrv, kateri se potegneta med prvima nogama ter se zvežeta na vratu. (Glej 49. sliko.) Toda na vratu se naj ne napravi voz, ampak zanka, da se more hipoma in nemudoma odvezati, ko bi bilo potreba. Po nekod imajo iz klobučevine napravljene črevlje, ktere nataknejo pred skokom na obe zadnji nogi kobilini. Črevlji so tako napravljeni, da se na biclju zadrignejo. (Glej 50. sliko.) Ti črevlji imajo namen, da samica žrebca toliko

Slika 50. Konjski črevlji.

ne poškoduje, ko bi ga slučajno udarila, kakor s trdim kopitom ali s podkvijo. Naposled imajo za posebno nemirne kobile luknjičaste stene iz dil. Skoz luknje potegnemo vrvi ter privežemo samico tako

na trdo, da se kar ganiti ne more. Toda tako velika sila ni iz tega vzroka umestna, ker je le izjemno uspešna. Sploh pa se more izhajati tudi pri norostnih kobilah z gori opisanimi vrvmi, konjskimi črevlji, s precepom in slednjič s tem, da se prva noga privzdigne.

Ko je plemenitev končana, naj se žrebec s slamo odrga in zatem pokrije. Nakrmiti in napojiti se sme še le čez jedno uro kasneje. Kako pa je ravnati s kobilo? Kobila se naj žene precej po skoku polagoma, t. j. korakoma domú. Nekteri konjerejci ravnaajo v tem oziru zaradi tega napačno, ker podijo samico po izvršenem pripustu v dir, ker jo polivajo z mrzlo vodo, in ker jo tolčejo po zadnjem delu telesa, češ, da se lažje oplodi. Vse take in jednake razvade pa so prej škodljive, kakor koristne, zato je jih opuščajte.

Deveti dan po skoku se naj pelje kobila na novo k žrebcu. Če se mu brani, je to znamenje, da je breja, če ga pa pusti blizu, ni noseča. Toda znane so tudi izjeme.

Pripeti se namreč, da samica žrebca nikakor blizu ne pusti, če prav ni breja; če jo pa vodiš zopet čez 9 dnij, tedaj se nič več ne brani, temveč je povsem mirna ter se tudi ubreji. Po tem takem je umestno, da se po prvem skoku še dvakrat poskuša. Mnogo vojenih kobil se namreč prvikrat ne ubreji, ali nasproti temu se nahaja tudi mnogo takih samic, ki postanejo že pri prvi plemenitvi noseče.

12. Znamenja brejosti.

Za določitev brejosti imamo sicer celo kopico znakov, ali navzlic temu je prav težko dokazati nosečnost že v prvi polovici. V prvih mesecih po skoku sploh ne moremo z gotovostjo reči, je li kobila breja ali ne.

Navadno se sodi, da je kobila breja, če se po pripustu nič več ne poja, in če ne pusti samca blizu. Ta misel je osobito tačas precej verjetna, ako se je dotična kobila pri prejšnjih plemenitvah z lahka ubrejila. Nikakor pa ne smemo temu pretrdno verovati, da se ne goljušamo. Znano je namreč, da pojatev včasih prestane (utihne), ako se je samica večkrat gonila (vodila), dasiravno se ni ubrejila. Dalje pa tudi vemo, da se nekatere kobile včasih pojajo, in da se celó žrebca ne branijo, čeprav so že nekoliko časa noseče.

Breje kobile postanejo mirne, hodijo previdno ter nerade dirjajo, temveč opravljajo svoj posel najrajši korakoma. Na pašniku se odstranijo od črede ter se pasó same za se. Ako zagledajo samca, stisnejo rep med noge. Dalje se prej utrudijo in brže oznojiijo kakor običajno; mimo tega môčijo (ščé) češče ali bolj po malem. Slednjič postanejo jako ješče ter pojedó mnogo več klaje kakor navadno.

Pet mesecev po plemenjenju se začne trebuh povečavati. Trebuh postane namreč globji in širji; lakotnice upadejo ter se podaljšajo, hrbet pa se ulekne. Pri takih samicah, ktere so že večkrat storile, poveča se trebuh mnogo bolj, kakor pri tistih, ki rodé prvikrat. Ker vleče trebuhova teжина proti tlom, zavoljo tega upadejo zgornji deli trebuha (okoli lakotnic), kolki štrlé daleč ven, križ pa se poostri. No morda bi utegnil kdo misliti, da je trebuh od klaje narastel. Temu moremo s tem oporekati, da je trebuh tudi pred krmljenjem obilen. Kedar vidimo navedena znamenja, tačas smemo nekako bojazljivo trditi, da je kobila breja, toda povsem gotovo pa še to vendar ni. Kajti velik trebuh more povzročiti tudi vodenica, ali kakšna druga bolezen v

maternici. Dalje je znano, da je marsiktera samica že od narave precej „vampasta“, kar bi utegnil nevesč in tisti opazovalec, ki kobile natančneje ne pozna, imeti za brejost.

Za določitev nosečnosti je precej zanesljiv sledeči poskus: Vsakih 14 dnij premerimo kobilin trebuh s trakom. Če postaja isti vedno večji in obilnejši, smemo brez skrbi trditi, da je omenjena samica breja.

Po preteku šestih mesecev se more žrebe čutiti, ali pa se lahko vidi, kako se premika. Čim dalje se pomika čas proti porodu, tem lažje se mladič otipa, in tem lažje se vidi njegovo premikanje. Zarodkovo gibanje se more opazovati najlažje zjutraj, ko samica je, ko se je napila mrzle vode, ali tačas, ko je nekoliko podirjala. Toda žrebe se more še na drug način vznemiriti, da se počne premikati. Polijmo trebuh z mrzlo vodo, ali pa pritisnimo z roko na desno lakotnico, in sad se začne hkratu raztegovati in gibati. Na breji kobili vidimo, oziroma čutimo zarodkovo premikanje na desni in na levi strani trebuha, in sicer nekoliko pod lakotnicama; najbolj pa čutimo njegovo gibanje, ako položimo roko na spodnji del trebuha, ravno pred vime.¹

Za določitev kobiline brejosti poznamo še drugo, jako zanesljivo znamenje. Porinimo pooljeno roko čim dalje je mogoče v ritnik, pritisnimo nekoliko na črevo, in čutili bomo žrebetove ude. Ta poskus je izvršljiv brez težave že v šestem mesecu po pripustu. Pri kravi je ošlatanje skoz črevo manj zanesljivo in manj določno.

Ko je žrebe že osem mesecev v starkinem telesu, tačas se sliši lahko skoz kobilino kožo udarjanje njegovega srca. To utripanje se čuje jako razločno, če se nastavi uho na spodnji del trebuha ravno pred vime. Žrebetovo srce tolče tako hitro, kakor žepna ura; število njegovih utripanj je za polovico večje, kakor pri kobili.

Proti koncu brejosti se trebuh močno poveča, vime naraste (kobila pripušča), sramnica zabrekne, zadnji nogi in spodnji del trebuha otečeta — ožrebitev se približuje.

13. Koliko časa nosi kobila?

Kobila nosi poprečno 11 mesecev, ali natančneje 339 dnij.

¹ Kravji zarodek (tele) se more v šestem mesecu z roko ošlatati, a žrebe je mogoče otipati še le proti koncu brejosti.

Ali od navedenega pravila so znane izjeme. Pripeti se namreč, da skoti ta ali druga samica že v 10, ali še le v 12 mesecih. Odkod prihajajo navedene razlike? Največkrat od tega, ker se računa začetek brejosti od napačnega dne. Zgodi se namreč, da žene gospodar tako samico pod žrebca, ki je že breja. No iz prejšnjih odstavkov pa nam je znano, da se kobila včasi samca ne brani, čeprav je že breja. V tem slučaju počne gospodar računati začetek brejosti od dne drugega skoka, dočim se mu je ubrejila kobila pri prvem pripustu. Lahko pa se dogodi ravno nasprotni slučaj, in žrebe se je navidezno prekasno skotilo. Nahajajo pa se tudi take kobile, ki nosijo v resnici črez vreme, a nasproti temu vržejo druge prej, predno preteče 11 mesecev.

Najkračja, doslej znana brejost je znašala 310, a najdaljša 410 dnij. Izmed 1000 kobil stori jih komaj 6 v 310 dneh po uspešni plemenitvi. Ali še redkejša so one zakasnele skotitve, v katerih pride žrebe še le črez 410 dnij po pripustu na svet. Nasproti temu se skoti večina žrebet med 335. in 345. dnevom. Mnogo redkeje vržejo kobile 345—355 dnij po ubrejenju, a še redkejša so kasnejša skotitve.

Plemenite (žlahtne) angleške in arabske kobile skoté 5—10 dnij kasneje, nego težke pincgavske. Takisto je tudi pri ostalih žlahtnih, oziroma težkih pasmah. Iz tega se učimo, da nosijo samice hitro rastočih in brzo se razvijajočih pasem manj časa, kakor one, ki se polagoma razvijajo. Dalje se skoté žrebeci 1—2 dneva kasneje, kakor žrebičice. Tudi to si je treba zapomniti, da nosijo prvič rodeče kobile 1—3 dni dalje kakor starejše. To zadnjo resnico si moremo razlagati le na ta način, da potrebujejo mlajše samice mnogo hranilnih sokov za svoje razvijanje; vsled tega dobiva sad malo manj hraniva in je torej tudi nekoliko kasneje goden.

III. Reja ovác in koz.

I. O plemenskem ovnu.

Ovčarstvo donaša samo onemu gospodarju povoljnih koristij, kateri ima dovolj dobrih in suhih pašnikov. Komur pa teh nedostaje, tisti naj ovác sploh ne vzreja. (Čitaj v I. knjigi na strani 185.) Ovčarju je treba pred vsem vedeti, kakšna bodi reja ovác, da je uspešna in dobičkonosna.

Zatorej hočem tudi o ovcah nekoliko govoriti, dasiravno niso one za naše razmere tolike važnosti, kakor na pr. goveda, svinje in konji.

Živinorejcu je na to gledati, da mu dajejo ovce tem večjih dohodkov. Zató pa je treba velikih in mesnatih živalij, ki naj imajo tudi lepo, dolgo, bujno in mehko volno. Torej si mora preskrbeti gospodar velikih, z gosto, dolgo in mehko volno porastenih ovnov, ktere naj spušča k domačim samicam. V ta namen so najpripravnejši jezerski, bergamoški, padovanski in merinoški samci. Če si nabavi ovčar omenjenih plemenskih ovnov, sme se nadejati, da bo v kratkem času domače blago tako zboljšal, da bo imelo več in boljše volne in tudi mnogo več mesa kakor dosihdob. Mesarji bodo njegove zboljšane ovce radi kupovali in drago plačali, a tudi tuji ovčarji si jih bodo priskrbovali za pleme.

Kakšen pa bodi plemenski oven? Od ovna se zahteva, da je krepkega, velikega, dolgega in zastavnega telesa; on mora biti, kakor pravijo, „dobrega škorta“. Samec šibkega, nežnega in slabega života ni za pleme. Za pleme sposobni oven ima široko in obrasteno čelo ter velike in bistre oči. Ušesa so mu dolga, tanka; čim bolj ko so porastena, tem boljše; nikoli ne smejo biti ušesa prozorna, da bi se videla rudečkasta, ako pogledamo skoz nje. Vrat mu bodi prilično dolg in z volno močno porasten. Hrbet in križ morata biti široka; čim širja sta, tem boljše; rep bodi dolg ter od korenine do konca dobro kosmat. Čim bolj je oven po vsem telesu z volno porasten, tem boljši je za pleme; ovni dolge, tanke in redke volne so slabi plemenjaki.

Za pleme je odbirati samo tiste ovne in takšne ovce, ki so povsem belovolnate. Če se nahaja na životu samo jedna črna pegica, če sta morebiti jezik, ali sluzna kožica v gobcu črnkasta, če so noge črnkaste, tedaj proč s tako ovco. Pa ne samo črnih, ampak tudi sivih peg se je skrbno ogibati. Kajti zaznamovani ovni in marogaste ovce storé lisasta, ali celó črna jagnjeta. Da je pa črna volna manj vredna od bele, to je v obče znana stvar.

Da se prepričamo, je li oven, kterega si hočemo za pleme nabaviti, boljše volne od domačih, storimo takó-le: Odrežimo jednemu deželskemu in tistemu ovnu, kterega namerjavamo kupiti, s hrbta nekoliko volne ter jo zravnajmo na črno cunjo. Na ta način preudarimo lahko s prostim očesom, ktera volna je boljša, in ktera slabejša. V obče pa je lahko razločiti dobro volno od slabe.

Mladi ovnič bi že rad plemenil, ko je stoprav 8—10 mesecev star. Ali v tej dobi še ni za razplodbo. Umni ovčarji začno pripuščati ovne še le tačas, ko so dovršili 2. leto svoje starosti; no če se že tako dolgo ne čaka, vendar jih ne smemo rabiti na noben način pred poldrugim letom. Največjo plemensko moč pa dosežejo še le po dovršenem 3. letu. Ovni se rabijo lahko za pleme 6—7 let, t. j. tako dolgo, dokler niso po 8—9 let stari.

Pripuščanje premladih ovac povzroči, da zbolé mladiči za drgetalnico. (Čitaj v I. knjigi na 183. strani.)

2. Plemenska ovca.

Za pleme odločene ovce morajo biti popolnoma zdrave. Slabotne, bolehave in vodenične niso za pleme, ker skoté slabo potomstvo. Ovce bledih sluznih (žleznih) kožic in belih oces (I. knjiga „Umne živinoreje“ stran 185.) so vodenične, za plemenjenje prav malo vredne, ali celó popolnoma nesposobne; zato se naj ne pripuščajo. Dalje ne smete ploditi onih ovac, ktere imajo kakšno telesno napako. Baš isto velja tudi o tistih, ki so se že večkrat težko ojagnjile. Samo ob sebi je razumljivo, da moramo tudi takšne od plemena odstraniti, ktere so bile že večkrat jalove. Zakaj bi pa tudi vzrejali take ovce, od kterih se ni nadejati jagnjet. Slednjič niso za pleme one samice, ki imajo redko ali lisasto volno, kakor tudi tiste ne, ki imajo premajhno vime, in ki ne pusté mladičev sesati.

Ovce se začno prskati (mrkati), ko dovršé 9 ali 10 mesecev. Ali pripuščati jih ne smemo, ker tačas so za pleme še neprikladne, ker so takorekoč še jagnjeta. Kdor plodi premlade ovce, tisti ne kviri samo njih, ampak skrbi tudi za slab in bolehav naraščaj.

Tiste ovce, ktere hitro rastejo in se brzo razvijajo, in ktere so bile v mladosti dobro hranjene, tiste se smejo pripuščati po dovršenem poldrugem letu. Nasproti temu pa so deželjske in vse slabo krmljene še le z dvema letoma sposobne za pleme. Naši ovčarji jih sicer že prej pripuščajo (z jednim letom), toda s takim napačnim ravnanjem ne škodujejo nikomur drugemu, kakor svojemu lastnemu žepu. Ovce so prikladne za pleme do dovršenega 7. ali 8. leta; v obče pa se tako dolgo ne redijo, temveč se že prej pokoljejo.

Kako je s prskanjem? Znaki ovčjega prskanja so majhni. Samica često beketa (bleje), malo já, hodi za ovnom,

kterega pusti dragovoljno k sebi. Razun tega ji spolovila nekoliko zabreknejo. Mrkanje traja 24—36 ur. Če ni bila ovca pri ovnu, ali pa če se ni ubrejila, ponavlja se prskanje v 2—3 tednih.

Divje ovce prskajo pozno na jesen. V tem nam je posnemati naravo ter nam je tudi domače ovce pripuščati v jeseni. Najpripravnejši čas za plemenitev ovác je mesec listopad ali gruden; no v tistih krajih, kjer imajo daljšo zimo, naj pripuščajo meseca prosinca. Pri tako uravnani razplodbi pridejo jagnjeta spomladi na svet, gredó lahko kmalu na pašo, kjer si najbolj in najprej opomorejo. Dalje pa so do prihodnje zime že toliko razvita, da jim ne more mraz mnogo škodovati. V nekterih krajih pripuščajo še le spomladi, češ, da so brejim ovcam hlevi nad vse škodljivi. Toda take in jednake trditve niso povsem resnične. Zimska brejost bi utegnila biti samo v tem slučaju škodljiva, ko bi se držale breje samice v soparnih, zaduhlih in nečednih hlevih, in ko bi se premalo tečno in preslabo krmile.

3. Brejenje.

Za ovčarja je precejšnje važnosti, da se prskajo, oziroma da skoté vse ovce ob prilično enakem času. To doseže, ako jih počne hkratu tečno krmiti, osobito z ovsom naj ne štedi. Če tako postopa, prskale se mu bodo vse ovce (izvzemši bolehné) v bližnjem času, gotovo pa vsaj v štirih tednih. Sploh pa se naj plemenjenje cele črede jednega gospodarja dovrši v 4—6, k večjemu v 8 tednih.

Za to kratko dobo se računa na mladega, dveletnega ovna 25—35, na triletnega pa 40 do 50 ovác. A v četrtem letu, ko je že popolnoma dorastel, more brez škode oploditi 60—70 samic. Ko postane bolj starikav, in ko so mu plemenske moči nekoliko odnehale, odmeriti mu je zopet manjše število ovác.

Ko se začnó ovce prskati, naj se spusti oven, ki je bil prej odločen, v njemu odmerjeno ovčjo čredo. V tem društvu ostane tako dolgo, dokler se prska zadnja ovca. Drugi ovčarji pa spuščajo samca k posameznim samicam in ga takoj po skoku odstranijo. No zdaj nastane vprašanje, kateri način pripustitve je boljši? Oboje ima svojo dobro, a tudi svojo slabo stran. Ako spustiš ovna v čredo samic, tačas plemeni preveč, ker se ga tudi že ubrejene ovce ne

branijo. Oven se torej preveč in prerano obrabi, ali samice postanejo gotovo breje in se tudi pojajo zaporedoma, ker se nahajajo v ovnovi družbi. Ako pa spuščáš ovna k posamezni ovci in ga precej po plemenitvi odstraniš, ostane mnogo samic jalovih, ktere je treba na novo plemeniti, toda jagnjeta so mnogo bolj trdna, ker se ni plemenjak preveč obrabil.

Odrastel in polnomočen oven naj plemeni vsak dan po dvakrat (ako ga spuščamo k posameznim ovcam). Nasproti temu pa naj plodi mlad in že bolj starikav samec samo po enkrat na dan.

V boljših in naprednejših ovčarnah imajo takozvane poskusne ovne. Tem privežejo robec okoli trebuha ter ga spusté med ovčjo čredo. Tu ima nalogo, da izvoha prskajoče ovce, toda plemeniti ne sme. Ko je poiskal in odbral prskajoče samice, tedaj se ta odstrani, in pripusti se plemenski oven.

Ovca nosi poprečno 5 mesecev, ali 21 tednov, ali natančneje 149 dnij. Navadno ojagnji moškega mladiča jeden dan kasneje kakor ženskega. Hitro rastoče ovce vržejo jeden ali poldrugi dan prej od onih, ki se bolj počasi razvijajo. Najdaljši, dosihdob znani čas brejosti je znašal 160, najkrajši pa 135 dnij.

Opomba. Psica nosi poprečno 9 tednov, ali 63 dnij, dočim skoti mačka v 8 tednih. Domači zajček (kunec) in divji zajec se zarodita v 1 mesecu, ali natančneje v 27—34 dneh. Dalje nosi lisica 9, volk in jazbec 10, morski prašiček in miš 3, podgana in podlasica pa 5 tednov. Bodeči jež skoti mlade iglarje v 7 tednih. Kraljica živalij — levinja — je breja 14 tednov, kamela 13 mesecev, a slon celi 2 leti. — Kokoš sedi na jajcih 3 tedne, ali natančneje 19½—23 dnij, goska 28—32, raca 28—30, a pav 31 dnij. Mladi purčki se izležejo v 28—30, golobčki pa v 18 dneh.

4. Priličenje.

Izkušnje učé, da podeduje zarod srednjo (poprečno) velikost obeh plemenskih živalij. Če plemeniš na pr. precej velikega ovna z manjšo ovco, bode jagnje, ko popolnoma doraste, večje od samice ali manjše od samca. Nadalje je znano, da zarodé veliki ovni in velike ovce velika jagnjeta, a majhna pa majhne.

Gori navedena resnica ni dosihdob našim gospodarjem popolnoma znana. Kajti nekteri ljudje mislijo, da vpliva na mladičevo velikost samo in jedino samica, a samec pravi nič; nasproti temu pa trdijo drugi, da je stvar obratna. Ta misel ni prava. Če je samec večji od ovce, tedaj bo tudi mladič večji od samice; to so potrdile izkušnje, in to uči tudi zakon o podedovanju. Toda omenjeno pravilo ni veljavno samo za ovce, kar bi utegnil kdo misliti, ampak za vse domače živali. Ko bi bilo na pr. resnično, da vpliva na prihodnjo velikost samo samica, morala bi skotiti vsaka majhna samica malega mladiča, čeprav je bila pod velikim samcem. Ker pa vsakdanje izkušnje drugače govoré, po tem takem vplivata na velikost zarodka oba.

Nasproti temu se boje drugi živinorejci plemeniti večje samce z nekoliko manjšimi samicami. Oni opravičujejo svoj strah s tem, da postanejo mladiči vsled tega prezarodni in preveliki, in da pridejo zaradi svoje veličine težko na svet. Taka bojazen pa ni popolnoma opravičena. Res je sicer, da se sad velikih plemenskih živalij že v materinem telesu *nekoliko* bolj razvije, kakor oni, kteremu so dali majhni starci življenje. To je resnica, kteri ni mogoče oporekati. A da bi vplivala samo moška plemenska žival tako močno na velikost prihodnjega mladiča, da bi samica vsled tega težko skotila, ali da bi celó storiti ne mogla, to je nerresnično, in taka bojazen je pretirana. Če je samec mnogo večji od samice, v tem slučaju naraste zarodek primerno svojemu ležišču, t. j. maternici, in se začne še le po skotitvi krepkeje razvijati in hitreje rasti. Samica naj ima obilen trebuh, široko ledje, širok križ, in težkih porodov se ni bati. Če je samica v zadnjem delu telesa močno široka in obilna, potem smemo brez strahú plemeniti z večjim samcem.

Da sem resnico govoril, to hočem potrditi z dokazi. Le pogledjte malo okoli po domačih krajih in videli bode, da so cesarski žrebci mnogo večji od vaših kobil. Noben pameten konjerejec pa se menda še ni pritoževal, da mu je kobila zaradi prevelikega žrebca težko skotila. Včasih se dogóde sicer nesreče, ali težke skotitve se pripetijo tudi tedaj, ako je žrebec celó manjši od kobile. V Bosni skačejo na 135—140 *cm* visoke kobile taki državni žrebci, ki merijo navadno 158—164 *cm*, a težkih storitev ni opaziti. V mojem okrožju ima neki premožen poljedelec 88 *cm* visokega ovna, ktere ga mu je preskrbela bosenska vlada, njegove domače,

t. j. bosenske deželjske ovce pa merijo komaj 60—70 centimetrov.¹ Dotični posestnik mi je pravil, da so se vse ovce lahko ojagnjile, in da so postala trimesečna jagnjeta tako velika, kakor stare domače ovce. O zadnjem sem se prepričal tudi na lastne oči. — Kakor pri ovcah, baš jednake razmere sem opazoval tudi pri reji goveje živine. Vlada je ukazala neki občini, da kupi za plemo sposobnega bika. To se je zgodilo. Junec pride na določeno mesto. Strahota je nastala med prebivalstvom; bik je bil namreč mnogo večji od domačih krav. Ljudje so se ga s početka branili na vse kriplje. Ko so se pa prepričali na samicah razumnejših živinorejcev, osobito naseljencev, da je strah gledé težkih skotitev prazen, vodili so prav pridno svoje krave k novemu občinskemu biku.

Zdaj naj sledi nekoliko besedic o ovčji barvi. V živinoreji velja v obče pravilo, da dobijo jednakobarvne živali mladiče jednake dlake. No ker je bela volna boljša, in ker se dražje prodaja od črne, zategadelj je skrbeti slehernemu ovčarju, da sta plemenski oven in plemenska ovca popolnoma bela, ker le v tem slučaju se je nadejati povsem belih jagnjet. Niti oven, niti samica ne smeta imeti na telesu najmanjše črne pegice. (Čitaj tudi na 178. strani.)

Če plemeniš ovce dalje časa v sorodstvu, postaja telo mladičev iz poznejših kolen izvirajočih prefino, kosti postanejo predrobne, volna pa pretanka in prefiná. V kasnejših kolenih so ovce zeló redkovolnate, dá, po nekterih mestih života preneha volna rasti, tako na pr. po trebuhu in po repu. Sorodna plemenitev ne škoduje nobeni domači živali, izvzemši svinje, tako močno, kakor baš ovci. Zategadelj je neobhodno potrebno, da zamenjujejo ovčarji svoje plemenske ovne vsako drugo ali vsaj vsako tretje leto (ti daš svojega sosedu, a sosed svojega tebi), da ne plemenijo sorodnih ovác.

Vse današnje, najboljše ovčje pasme so nastale vsled križanja. Ta način razplodbe (križem plemeniti) je za naše razmere najprikladnejši. S križatvijo moremo doseči najprej zdaten napredek v ovčarstvu. Sevéda moramo odbirati v to svrho vrlo dobre in prikladne ovne. Volno domače črede bomo zboljšali najlažje na ta način, da plodimo deželjske samice s takim ovnom, ki je izvrstne volne, na pr. z merinoškim; za naše deželjske ovce je posebno pri-

¹ To resnico potrdim lahko z uradnimi spisi; kajti po nalogu vlade sem premeril 500 deželjskih ovác (samic), kakor tudi prej imenovanega, tujega ovna.

praven rambuljé-oven.¹ (Čitaj na strani 73.) Nasproti temu pa povečamo težino domačega naraščaja, ako spuščamo na deželske samice velike ovne, na pr. jezerske, bérغامoške, padovanske in dr.

5. Nekoliko o kozoreji.

Plemenski kozel naj ima dolgo glavo, precej velike in pravilno vzrastle, nazaj zakrivljene rogove, kratek vrat, dolgo in čvrsto telo ter trdne noge. Dalje mora biti popolnoma zdrav ter mora imeti popolnoma gladko in veliko mošnjo. Kozel je z dovršenim poldrugim letom za pleme zrel. Ako se pripušča premlad kozel, bode kozlad slabotna. Navadno ga rabijo za plemenitev 5—6 let. Dokler je kozel še mlad, odmeri se mu 30—40, a polnomočnemu 50—60 samic.

Za pleme prikladna koza je dolgega, trdnega telesa in zastavnih nog. Vime ji je veliko ter daje mleko na oba siska. Koza, kateri je jeden sisek gluh (zarastel), ni za pleme, ker ne more dojeti dvojih kozličev.

Koza se prska običajno v jeseni, in sicer meseca vinotoka, listopada in grudna. Pokojni dr. Janez Bleiweis pravi v tem oziru v svoji knjigi: „Nauk o umni živinoreji“ sledeče: „Starodavni Slovenci so se menda veliko pečali z ovčjo rejo ter ravnali mnogo kóz, da so celó mesecu oktobru, ko se koze najbolj prskajo, dali ime kozoprsk.“

Prskanje traja 2—3 dni in se ponavlja v 14 dneh, ako se ni samica na prvi skok ubrejala, ali ako se ni pripustila. Koza stori 1 ali 2, dà, izjemno celó 3 kozliče. No vsi trije ne morejo sesati iz dveh siskov, zategadelj moramo jednega napajati z mlekom druge koze.

Koza se sme pripuščati, ko je dovršila poldrugo leto. Sevêda se začne prskati že mnogo prej, na kar pa se ni ozirati, ako hočemo, da bode naraščaj zdrav, čvrst in trden. Rodovitna (plodovita) je do izvršenega desetega leta svoje starosti. Vendar se običajno tako dolgo ne redi, temveč se že mnogo prej zakolje.

Koza se okozli črez 154 dnij po plemenitvi; po tem takem nosi 5 dnij dalje kakor ovca.

¹ V Bosni sem videl prav lepe, iz deželskih samic in rambuljé-ovnov izvirajoče ovce. Volna pokrajinskih čred se prodaja običajno kilogram po 1½ kroni, dočim se plačuje volna onih ovác, ki so zboljšane z rambuljé-ovni, po 3 krone.

IV. Svinjereja.

I. O plemenskih ščetinarjih v obče.

Na mnogih krajih naših slovenskih pokrajin je svinjereja že precej razvita. Znane so mi vasi, katerih prebivalci se pečajo v obilnejši meri s prašiči, kakor z govedi. Zakaj neki? Baš zato, ker jim donasajo ščetinarji več dobička, kakor bi ga jim dajala goved. To velja osobito za take pokrajine, kjer nimajo veliko pašnikov, temveč mnogo hrastovega in bukovega gozda in obilo takega polja, na katerem detelja ne uspeva. Ker se jim detelja in trava dobro ne ponašata, in ker ne morejo vsled tega rediti mnogo goved, zategadelj nasejejo več krompirja, korenja in žita, osobito koruze in ječmena, ter vzrejujejo veliko ščetinarjev. Sploh pa je v obče znana resnica, da je moči prerediti svinje mnogo lažje, kakor v klaji bolj izbirčna goveda.

Prašiči donasajo precejšnjih dohodkov. Toda vrgli bi lahko še več, ko bi jih svinjerejci umnejše vzrejali in bolj pravilno gleštali. (Glej v I. knjigi od 190. do 202. strani.) Ali to še ni vse, kar ovira napredek svinjereje. V tem oziru mi je navesti še jedno glavno napako, ki se glasi takó-le: Gospodarji se za plemenske ščetinarje nič ne brigajo, temveč porabijo za plemo, kar jim je baš pri rokah, ne gledé na to, ali so svinje za to sposobne ali ne. Po tem takem se ustavlja zboljšanju deželskih ščetinarjev sledeča ovira: 1.) *nepravilno držanje in preslabo krmljenje*, in 2.) *nepriladne plemenske svinje*.

Gospodar mora rejo svinj tako uravnati, da ima od njih tem več dobička. Taka ureditev pa zavisi od različnih okoliščin. V nekterih krajih se namreč najdražje prodajajo mesnati prašiči, dočim se v drugih ne gleda toliko na meso, temveč bolj na salo in slanino. Nasproti temu pa zaslužijo svinjerejci po nekod lepih novcev s tem, da prodajajo plemenske prašiče. Toda kdor hoče prodajati ščetince za plemo, tisti mora vzrejevati dobro in koristno pasmo, ker sicer mu obrnejo kupci hrbet ter gredó na drugo mesto, kjer se jim postreže z boljšim blagom. Z ozirom na vse, doslej omenjene okoliščine se je odločiti zdaj za to, zdaj za drugo plemensko pasmo. Živinorejec se mora obračati namreč po vetru, ki pihlja od kupovalcev. Kakšni prašiči so dobri za meso, kateri so sposobni za mast, in kateri so najboljši za plemo, povem v sledečih vrsticah.

Za *meso* vrlo dobre svinje so dolgega, krepkega, čvrstega, močnega telesa ter zastavnih in precej visokih nog. Hrbet jim je nekoliko izbočen, križ navpičen, koža pa jaka in precej porastena. One rastejo počasi in se le polagoma razvijajo. Meso jim je prav dobro, slastno in ne preveč mastno; slanina jim je trda. Sploh pa nimajo mnogo masti, ampak mnogo več mesa. V to vrsto spadajo naši domači, hrvatski, ogerski, dolgouhi in v obče vsi počasno rastoči ščetinci. — Za *mast* so osobito dobri oni prašiči, ki so kratkega, okroglega in povitega telesa, tankih in prav nizkih nog ter slednjič prav majhne glave. Dalje sta jim hrbet in križ ravna, široka, a koža fina in prav malo ščetinasta. Oni imajo mnogo masti in veliko mehke slanine, toda meso jim ni posebno dobro, ker je premastno in premehko. Sem spadajo najmanjši vrsti pripadajoče angleške svinje. — Kdor se hoče pečati s prodajo plemenskih prašičev, tisti naj plodi najsposobnejše deželske samice z angleškimi merjasci. Iz teh ščetincev nastali zarod bo kupcem zategadelj jako všeč, ker je prav dober za pleme, ker hitro raste, ker je dovolj trden, in ker je slednjič za meso in za mast vrlo dober.

Pa še nekaj je treba premisliti, predno se odločimo za to ali za drugo pasmo. Naše domače in sploh vse one svinje, o katerih sem prej omenil, da so izvrstne za meso, so namreč trdne, trpežne in tudi za hojo sposobne, in zaradi tega se morejo in smejo na prostem pasti in tudi goniti v žir. Drugače pa je z angleškimi in njim sorodnimi prašiči. Oni so namreč precej občutljivi in torej boleznim bolj podvrženi, kakor prej omenjeni deželski. Tudi gledé klaje so precej izbirčni, za peš-hojo malo sposobni in slednjič ne uspevajo v nesnažnih in nezdravih hlevih. Kdor ima torej slabo pičo, nezdrave svinjake, in kdor se za gleštanje prav malo briga, tisti naj pusti angleške svinje spretnejšim svinjerejcem ter naj vzreja izključno le utrjene deželske ščetince. Nasprotno pa more tisti gospodar, ki se ravna le količkaj po naukih umne živinoreje, in kateri posluša svete izkušenih živinorejcev, prav dobro izhajati s tistimi svinjami, ktere si je vzredil od domačih prasíc in angleških merjascev.

2. Ktere pujske bomo odbrali za pleme?

Z dvema ali s tremi meseci je treba mlade prašičke popraviti (rezati ali kopiti); zategadelj se mora gospodar že tačas odločiti, ktere prasce bo pustil za pleme. Ta stvar je

sicer precej težavna, toda zelo važna. Zatorej bom povedal nekoliko v tem oziru najvažnejših navodil.

Merjaščki, ktere hočeš odbrati za razplodbo, morajo biti vesele in žive narave, bistrega in jasnega očesa. Život jim bodi čim daljši, okrogel, povit in stegnjen. Prsi naj bodo široke in obilne, hrbet in križ bodita po mogočosti ravna in tudi precej široka. Noge morajo biti trdne in daleč vsak sebi stoječe, ker to je znak, da postane truplo obilno in zarodno. Pri prasičicah je gledati mimo gori navedenega tudi na to, da imajo vsaj po 10 siskov; če jih je več, je pa še boljše.

Prasci pomladanske storitve vzrastejo za ugodnega časa ter so vsled tega bolj trdni od onih, ki so prišli v jeseni na svet. Iz rečenega posnamemo nauk, da je odbirati za pleme pujske pomladanske prasiatve. Vendar pa ni puščati tudi pomladanskih kar po redu za pleme. Tudi izmed teh je treba odbirati najlepše in najmočnejše. Kteri pa so najjačji? No o tem nas poučé šegavi pujski sami. Ko jih postaviš po skotitvi pod siske, polasté se najživahnejši in najmočnejši prvih ali srednjih siskov, slabejše pa odrinejo k zadnjim, ki dajejo malo mleka. Pujski se držé kasneje točno in redno tistih siskov, iz katerih so prvikrat sesali. Po tem takem ni težko določiti, ktera praseta so močnejša in trdnejša, ktera pa slabejša.

Za pleme izberi pujske 2. ali 3. storitve, zakaj oni prve prasiatve so nekoliko slabejši in manj vredni. Razun tega so za razplodbo bolj cenjeni mladiči takih prasic, ki so sprasile pri vsakem porodu veliko število pujskov, kakor oni, ki izvirajo od manj plodnih samic.

Dolgo trajajoče sesanje je velike važnosti. Tisti prasci, ki so dolgo časa pod siski, so trdnejši, močnejši in zdravjši, kakor oni, ki se prehitro odstavijo. Torej naj sesajo za pleme odbrani pujski vsaj 6—8 tednov. Ko bi se začela prasica dojnica bukati (pojati), tedaj morate vsa praseta, bodisi, da so za pleme odločena ali ne, precej odstaviti, ker se starkino mleko za časa bukanja tako popači, da utegne škodovati. V tem slučaju moramo napajati (zalivati) prasce s kravjim mlekom. (Čitaj v I. knjigi na 84. strani.)

Ali je pametno pujske na plano puščati? Sevéda je! Za pleme odločeni prasci naj skačejo za lepega vremena na prostem, kajti gibanje v svežem zraku jim utrdi in ojači telo ter ohranjuje zdravje. No krepko telo in zdravje pa sta jako važni svojstvi vsakega plemenskega živinčeta.

Ko so prasci po 3 mesece stari, naj se ločijo merjaški od prasičic, in sicer zategadelj, da se ne obudi prezkodaj plemenska nagnjenost.

3. Merjaščeva zunanost.

Naši gospodarji greše proti naukom umne živinoreje mnogo s tem, da pusté za pleme tistega merjasca, kateri jim je ravno pri rokah. Oni se v obče za to prav nič ne zmenijo, je li prašič plemenjak prikupljive in pravilne telesnosti in dobrih lastnostij, izvira li od dobre pasme ali ne. Tudi gledé njegove starosti si ne napravljajo velikih skrbij. Na lastna ušesa sem že slišal sledeče besede: „Té-le tri boljše merjaške bom prodal, ker moram »odrajtati franke«, a tega-le četrtega, tó-le pokveko, pa bom obdržal za pleme, ker za kaj drugega ni itak za nič.“ Dokler se nahajajo tako govoreči posestniki, dotlej bo z napredkom živinoreje prav slabo.

Zunanost za pleme sposobnega merjasca mora biti somerna, lična in prikupljiva, ali moška postava se mora spoznati že na prvi pogled, to se pravi z drugimi besedami, samec mora biti čvrstejši od samice. On bodi zastavnega, močnega, dolgega, okroglega in ličnega telesa in trdnih kostij. Glava naj mu je sicer lahka, toda rilec naj bo po mogočnosti širok in obilen, a lici (čeljusti) veliki. Prevelika in prezarodna glava je zategadelj napačna, ker pomanjša vrednost, in ker podedujejo to napako pujski, zaradi česar se utegnejo pripetiti sitnosti pri porodu. Ušesa ne smejo biti predebela in preveč porastena. Oči naj bodo žive in svetle, zobovje pa bodi trdno in jako. Vrat naj bo kratek in debel, hrbet pa po mogočnosti širok in raven (čim širji in ravnejši, tem boljše), a križ obilen in ne preveč viseč. Nikoli ne sme biti zadnji del slabejši od prvega; majhen, preslab, rtast, oster in močno navpičen (podrt) križ je do skrajnosti nepravilen. Prsi naj so široke in globoke, rebra pa močno izbočena. Okrogel trebuh je pravilen, a viseč, kakor tudi podvezan (podrecan) je nepravilen. Rep bodi kratek in kolo-barčast. Kako je z nogami? Noge ne smejo biti sicer previsoke, toda dovolj trdne morajo biti; skočni členi naj bodo pravilni, a ne pod život zaviti, kajti to je znak bolezni v kosteh. Na vsem prašiču so stegna zaradi okusnega mesa najbolj cenjena, zatorej naj bodo ista velika, in čim bolj mesnata, tem boljša so. Mošnja mora biti velika in vedno

nekoliko topla, a nasproti temu naj bodo môdi (kile) trdi in popolnoma gladki, t. j. brez oteklin in ran. Merjasec ne sme biti slednjič preveč porasten, a tudi preveč gol ne bodi.

Za razplodbo sposoben merjasec mora biti sicer dobro rejen, toda predebel in premasten ne sme biti, kajti debelost pospešuje lenost in pomanjšuje rodovitnost. Nasproti temu pa naj ne bo premedel in preveč mršav. Prašič, ki je navzlic dobri piči mršav, ni za pleme, ker je bržkone bolehav, a bolno živinče je malo rodovitno, dà, izjemno celó popolnoma neplodno.

4. Lastnosti, zdravje in rodovitnost.

Plemenski prašič naj izvira od takšnih starcev, kateri so bili prav dobri za pleme, in kateri so se hitro razvijali in brzo debelili.

Preveč lenega merjasca se je zategadelj ogibati, ker je lenost znak premajhne plemenske moči. Tudi za predivjega se ne bomo odločili. Zakaj prenorosten in predivji plemenski prašič more povzročiti mnogovrstne nesreče; mimo tega pa se slabo redi, prenese divjost in nagnjenost za počasno debeljenje na mladiče ter je slednjič manj rodoviten od mirnega. Samec naj bo sicer čil, živ, vesel in poskočen, ali vendar miren, privajen in ubogljiv.

Dalje je važna zahteva, da merjasec rad, hitro in hlastno žre, kajti požrešno žrenje je najboljše znamenje zdravja. Taki ščetinarji, ki pičo le ogledujejo in vohajo, ki rijejo iz jednega kota v koritu do drugega, ali ki slednjič le prav po malem žró (nališpavi), niso za pleme. Nikakor pa še ne zadostuje, da je merjasec sam na sebi zdrav, temveč neobhodno potrebno je tudi, da izvira od zdravega pokolenja, kar se pravi z drugimi besedami, da so bili vsi njegovi predniki zdravi. Če ima gospodar na razpolaganje dva jednako lepa prašiča, tedaj se mu je odločiti za onega, ki izhaja od izvrstnih prednikov, a drugega, čegar pokolenje je neznano, naj odstrani od razplodbe.

Plemenski prašič naj izvira od rodovitnih prednikov. Ako so mu bili starci zadostno plodoviti, upati je, da bo zaredil tudi on mnogo potomcev. Ako imam dva, gledé telesnosti jednako lepa prašiča, odbral bom za pleme onega, kateri izvira od takšne prasice, ki je skotila za vsake storitve veliko število pujskov.

Kako se naj obnaša merjasec pri plemenitvi? Mer-

jasec mora biti spreten in naj ima dovolj plemenske moči. On ne sme biti preveč razdražen, ali tudi ne prenemaren in prelen. Ko mu pripeljejo prasico, naj ne plodi hkratu, temveč se naj z njo prej seznani in jo razburi. Prelen, predebel, preslab in tisti prašič, kateremu plemenska moč že ugaša, tisti se s samico predolgo časa mudi, in slednjič še morda ne plemeni. A če tudi plemeni, vendar le izjemno ubreji; večkrat pa mu preveč razdražena samica tudi noče mirno stati.

Kedar mora merjasec mnogo ploditi, tedaj mu je prireči nekoliko žita, da se ohrani močen in čvrst.

5. Merjaščeva starost.

Premladi samci niso za pleme sposobni, a tudi prestari ne veljajo za razplodbo. Kajti pri prvih še ni prave plemenske ognjevitosti, pri starih pa je že pošla. Če pa nedostaje plemenskega ognja, bode zarodek prav majhen in slaboten.

Pripuščanje premladih merjaščkov slabi svinjerejo vsega dotičnega kraja. Samci zaostajajo v rasti in razvijanju ter se prekmalu obrabijo, t. j. plemenski ogenj jim prezgodaj ugasne. Tudi vrlin in telesnosti ne izročajo tako gotovo mladščem, kakor popolnoma dorastli in povsem razviti plemenjaki. Dalje je potomstvo slabotno, bolehalo, kakor pravijo, „krmežljivo“; zatorej je za debeljenje, kakor tudi za pleme slabo. Zadnja, ali zelo važna neprilika preranega pripuščanja pa je okoliščina, da se mnogo vojenih prasic ne ubreji. To so velike napake, ki izvirajo iz prerane rabe plemenskega prašiča. Dragi čitatelji, sedaj se pa odločite, kako boste v prihodnje ravnali.

Tudi prestar merjasec ni za plemenitev velike vrednosti. Ko je dovršil četrto leto, naj se poredi in zakolje. Zakaj v tem času postane pretežek, prelen, slabo plodi, dà, včasih celo noče plemeniti.¹ Dalje pojema plemenska ognjevitost vidoma, rodovitnost se pomanjšuje dan za dnevom, žival hoče miru in pokoja. Toda še nekaj drugega ne smem zamolčati. Prestar merjasec postane namreč predivji in prenorosten, zategadelj je ljudem in živalim nevaren. Zaradi tega je torej najumestnejše, da štiriletnega merjasca poredimo in zakoljemo. Za prodajo sicer ni, kajti noben kupo-

¹ Znanе so sicer redke izjeme, da je šestletni prašič prav dobro in tudi plodovito plemenil.

valec se menda ne trga za slabo mast in za še slabejše meso. No za dom pa more precej zaleči. Nekteri posestniki imajo v navadi, da režejo (popravijo) starega merjasca, predno ga začnejo debeliti. Jaz odsvetujem vsakemu, da ne kopi preveč starega, recimo štiriletnega prašiča, ker mu utegne poginiti.

Kdaj smejo začeti prašiči plemeniti? Naši deželski merjasci so za plemo še le tačas zreli, ko so 12—14 mesecev stari. Predno ne dovršijo 12 mesecev, ne smejo se na noben način pripuščati. Za plemo se naj rabijo cela 3 leta, t. j. do dovršenega 4. leta svoje starosti. Nasprotno pa se naj začno pripuščati prašiči rano godnih pasem, kakor na pr. angleški, že v 9. ali 10., izjemno (mali angleški) tudi v 8. mesecu. Te stavke naj prečita vsak gospodar in vsaka gospodinja vsaj petkrat zaporedoma ter si jih naj tudi prav dobro zapomni in se ravna po njih.

6. Kako je zaslužiti 10.000 kron?

Od vrlo dobre pasme izvirajoč, primerno star in dovolj rodoviten merjasec, ki je razun tega tudi lepe zunanosti in dobrih svojstev, je podlaga uspešnemu napredovanju dobičkonosne svinjereje. Za plemo vrlo dober prašič je jako velike, dà, skoro bi rekel, neprecenljive vrednosti. Da sem resnico govoril, skušal bom dokazati v sledečih stavkih.

Dragi čitatelj! Ako te je volja, podaj se v duhu z menoj v slovensko vas, imenujva jo Bistrice. Kaj vidiva tukaj? Lepe, bele in snažne, dasi tudi ne velike hiše. Kmetijsko orodje je lično uravnano v lopah in pod kozolci; vsaka stvar je na svojem mestu. Gnojnice se ne preceja po potih in po kolovozih, temveč se odteka v obzidane jame. No kaj pa je to? Vaški pastir trobi v rog, goveda proti domu goneč. Le poglej to lepo, snažno, dobro rejeno in veliko goved. Kakor naju vse spominja, dospela sva v vas, v kateri prebivajo v gospodarstvu umni, izkušeni in napredni posestniki. Ozriva se nekoliko po svinjakihi. Svinjaki so pravilno zgrajeni, čedni in zdravi. Najbolj pa naju iznenadijo lepi, debeli in čedni prašiči, ki se zarivajo v snažno nasteljo. Kakor nama je povedal prijazni gospodar, katerega sva najprej srečala, redé v bistriški vasi 50 plemenških prasic. Za omenjeno število samic imajo izvrstnega, veliki angleški pasmini pripadajočega merjasca, katerega so

si omislili zajedno vsi vaščanje po posredovanju c. kr. kmetijske družbe za 150 kron. Prašič je dovolj rodoviten, lepe telesnosti in slednjič zeló dober za užitek. Kakor nama je povedal posestnik, pri katerem je na piči, ubrežil je merjasec vseh 50 svinj, niti jedna ni ostala jalova. Dalje nama je omenil, da je skotila lanskega leta vsaka samica poprečno 7 pujskov, torej so priredili vsi vaščanje 350 prascev.

Zdaj me pa sprejmi, ljubi rojak, v Staro selo. Precej pri prvi hiši si začel vihati nos nekako čudno. Kaj ti je vendar? Gnojnica ti menda smrdi, ki se pretaka po vseh potih in po vseh kolesnicah. V hišo si sevéda ne upaš, ker se ti zdi že od zunaj nečedna, nesnažna in zanemarena. Br! to mora biti smradú, da je kaj! Le poglej, tam-le pod kapom leži plug, zraven njega počiva brana, na tnalu je sekira, po vrlih se močijo vozovi, dà, še celó konjskih komatov niso spravili ti nemarneži pod streho. Oglejva si živino. Goveda so majhna in mršava; na vsakem komadu se nahaja vsaj po 1 kilogram prisušenega blata. Dalje so konji blatni, prašni, mršavi, zares pokveke v besede pravem pomenu. Svinje se valjajo po blatu in po lužah, dà, težko je razločiti, so li belih ali črnih ščetin. Staroselčani imajo baje 50 plemenskih prasic in malovrednega, skoro smeja reči, za pleme nesposobnega merjasca. Zvedela sva, da je bilo lanskega leta v Starem selu 10 prasic jalovih, od ostalih 40 samic pa je skotila vsaka poprečno 5 praset. Po tem takem so priredili Staroselčani samo 200 pujskov, t. j. 150 manj od Bistričanov. Če računiva vsako prase precej po odstavi samo 6 kron, so Bistričanje že za 900 kron na boljšem. Dalje so jednoletni, bistriški požlahtnjeni prašiči — malo računjeno — po komadu za 30 kron boljši od staroselskih, kar znaša pri 200 svinjah 6000 kron. Zdaj morava premeriti tudi škodo, ki je nastala vsled tega, da so vzredili Staroselčani 150 svinj manj kakor Bistričanje. Presodiva to škodo prav nizko — samo 4000 kron. No zdaj sva dospela do zaključka, da je bistriški merjasec samo v enem letu $900 + 6000 + 4000 = 10.900$ kron več vreden kakor staroselski. Odbijva za umnejšo strežbo in za boljšo pičo precejšnjo svoto, reciva 900 kron. Ali navzlic temu so priredili umni Bistričanje v enem letu pri svinjereji 10.000 kron, t. j. 5 tisoč goldinarjev več, nego starokopitni in nerazumni Staroselčani.

Častiti rojak! Zdaj se vrni zopet domú in premišljuj nekoliko o tem, kar sva videla, in o čemur sva se raz-

govarjala. Kako je s svinjerejo v tvoji domači vasi? Ali so podobni tvoji sosedje Bistričanom, ali Staroselčanom? No upajva, da postanejo odslej Bistričanje, ako so bili morda doslej Staroselčani!

Opomba. Recimo za vzgled, da je vreden vsak dorastli, od angleškega merjasca izvirajoči prašič — odbivši vse stroške — samo 20 kron več od navadnega deželskega. Po tem takem bi si priredilo naše avstrijsko-ogersko cesarstvo, ki šteje okoli 9 milijonov ščetincev, s samimi požlahtnjenimi svinjami 180 milijonov kron več, kakor si priredi z deželskimi. Koliko od te svote bi odpadlo na slovenske dežele? Vse slovenske pokrajine skupaj imajo blizu 450.000 prašičev; torej bi si mogli prirediti Slovenci v kratkem času $450.000 \times 20 = 9.000.000$ kron, t. j. $4\frac{1}{2}$ milijona gold. več, kakor doslej.

7. Plemenska prasica.

Slovenski gospodar! Skoro do dobra sem prepričan, da si bil dosihdob pri odbiranju svinj za plemo prepovršen. Pa kaj prepovršen! Kar naravnost mi priznaj, da nisi plemenskih samic nikoli izbiral, temveč da si spuščal po razplodbi, kar si baš imel. Dà, tako je bilo. In baš zaradi svoje nevednosti — reciva, da je tudi nekoliko nemarnosti vmes — ne moreš si nič prigospodariti, dà, še celó za sproti ti včasi primanjkuje. Da boš odslej pravilneje ravnal, in da boš pri svinjah več priredil, povedati ti hočem v tem oziru najvažnejša navodila.

Kakšnega telesa bodi plemenska svinja? Zunanost za plemenitev dobre prasice bodi táka-le: Glava bodi lahka in lična, rilec nekoliko ožji od merjaščevega. Pogled bodi živ, vesel in miren, nikoli pa ne divji. Samičin vrat mora biti nekoliko daljši nego samčev. Čok bodi dolg in obilen, osobito trebuh mora biti zategadelj velik, da ne primanjkuje mladičem prostora. Dalje se zahteva, da je zadnji del telesa, osobito križ, prostoren, obilen in širok, kajti to je poroštvo, da bo prasica lahko skotila. Prsi morajo biti velike in široke, a hrbet bodi po mogočosti raven. Jako cenjene so nizke, ali vendar dovolj trdne in močne noge, katere so v stanu nositi precejšnjo težo breje prasice. Zadnji nogi bodita daleč vsaksebi stoječi, ker to nam kaže, da ima samica veliko medenico, in da je dovolj rodovitna. Prašiči redkih ščetin se hitreje debelijo, nego oni, ki so močno porasteni. Po tem takem je odbirati za plemo pra-

sico redkih ščetin, ker v tem slučaju se je nadejati, da bo zarod dober za pitanje. — Če imaš na razpolaganje dve prasici, odloči za pleme tisto, ki je nežnejšega, t. j. ženskega telesa. Samice ženske zunanosti so namreč sposobnejše za razplodbo, nego one, ktere so močno zarodnega, zavaljenega, merjascu sličnega života. Zakaj? Zató, ker so bolj plodne, ker rodé krepkejše pujske, in ker imajo slednjič več mleka, nego one prezarodnega čoka. Nikakor pa ne smeš misliti, da bodi plemenska žival šibka, slabotna in pre-drobnih kostij. Tega nisem trdil, kajti takšna telesnost bi bila napačna.

Predno si izbereš svinjo za pleme, prepričaj se natančno, ali rada žre ali ne. Tista, ki je jako ješča in je tudi s slabejšo klajo zadovoljna, tista je za pleme velike vrednosti. Nasprotno pa je ona, ki pičo le voha in jo poriva iz jednega kota v drugega, ali ki le prav malo žre, nališpava ali celó bolehava. Zatorej proč z neješčo prasico, ker ni prikladna za pleme. Nadalje odstrani od razplodbe tiste svinje, ki so po prvi storitvi za pujske premalo skrbele, ki so jih grizle, ali ki so imele pri prvi in drugi skotitvi premalo mladičev. Razun tega ne smeš pripuščati take prasice, ktera je — navzlic odstranitvi trebila in mrtvih pujskov — požrla svoje žive prasce. Zakaj pa ne? Zategadelj, ker se ta napaka ne le ponavlja, ampak ker jo podedujejo tudi potomci ženskega spola.

Kaj je storiti s svinjo, ktera ima premalo mleka? Če ima prasica navzlic dobri piči po prvem porodu tako malo mleka, da ne more pujskov dobro prehraniti, odstrani jo od daljne plemenitve, ker je preslaba rednica. Njena narava je namreč taka, da obrne skoro vso klajo v meso in mast, za mleko pa ostane premalo hraniva. Res je sicer, da se po drugi skotitvi mleko običajno nekoliko pomnoži, ali vendar se ni popolnoma zanašati na to.

Kako je s številom siskov? Na število prasičinih siskov ti je skrbno paziti. Čim več jih našteješ, tem sposobnejša je dotična svinja za pleme. Marsiktere samice imajo 12—14 siskov, in baš take svinje kaže odbirati za rejo. Zakaj živinorejske izkušnje učé, da so prasice tem rodovitnejše, čim več siskov imajo. Toda paziti moraš, da se pri siskih ne goljufaš. Svinje imajo namreč včasih mnogo siskov po številu, ali v resnici jih je vendar manj. Kako zopet to, vprašaš me začudjen? — Zadnji siski so sem ter tja jako majhni in zaprti (luknjice so zarastle), torej ne more teči

mleko skoz nje. To so takozvani slepi ali gluhi siski, ki so za dojenje brez vrednosti. Nikar ne plodi svinj, ktere imajo manj od deset pravih siskov, zakaj lahko se primeri, da se skoti več pujsetov, in v tem slučaju ne bi dobilo vsako svojega hranilnega studenca. Nasprotno pa tudi ne cenijo prasice, ktere imajo nad 14 siskov. Zakaj ne? Zategadelj, ker se mleko preveč razteče, in ker se skoti le izjemno toliko število prascev.

Kedar prasica ne doji, morajo biti siski mehki, voljni in majhni, a za dojenja naj bodo obilni, veliki, čvrsti in napeti. Tiste samice, ktera ima po sprasitvi prav majhne siske, ne kaže na novo pripuščati, ker je premalo mlečna, in ker zategadelj mladiče preslabo redi.

8. Kdaj se sme svinja pripuščati?

Naše deželske, polagoma se razvijajoče svinje smemo še le tedaj pripuščati, ko so 12—14 mesecev stare. Ko bi jih prej vodili, oslabili in pokvarili bi si domačo svinjerejo. Kakšne posledice ima prerano pripuščanje? Prasica zastane v rasti in razvijanju. Kako pa more vendar prasičica sama rasti in še celo kopico pujskov prehraniti; to je popolnoma nemogoče, čeprav bi se najtečnejše krmila. Dalje so od premlade svinje rojeni pujski slabotni, za pitanje, kakor tudi za pleme malo sposobni.

Čiste angleške, kakor tudi z angleškimi merjasci požlahtnjene svinje se hitreje razvijajo in torej tudi prej dorastejo kakor pokrajinske. No ker prej dorastejo, zategadelj se naj tudi prej pripuščajo. Angleške samice se smejo voditi, ko dovršijo 9 ali 10 mesecev. Kdor pa redi z angleškimi merjasci zboljšane svinje, naj jih pripušča tačas, ko so 10—11 mesecev stare.

Koliko časa smemo rabiti svinje za pleme? Umni živinorejci pripuščajo prasice 3, dà, celó 4 leta, t. j. tako dolgo, dokler niso 4—5 let stare. No dalje jih ni umestno držati, ker postanejo na starost premalo plodne, in ker so poznejši pujski premalo krepki in čvrsti. Razun tega pa nam je znano še nekaj, kar govori zoper plemenitev preveč starih samic. V starosti se namreč mleko suši, in slednjič je meso prestarjih ščetinarjev trdo, žilavo in neokusno. Le posebno izvrstne plodnice smemo pripuščati še v 6. letu, ker tu nam je gledati na to, da priredimo čim več dobrega naraščaja, a starkino meso ne pride toliko v poštev.

Na tem mestu ne smem zamolčati neke jako škodljive in neumestne razvade, ktera je med našim ljudstvom močno ukoreninjena. Večina gospodarjev pušča svinje samo enkrat pod merjasca, toda že po prvi storitvi jih začno debeliti in jih kasneje zakoljejo. Tako počenjanje je povsem napáčno in napredku svinjereje močno kvarno. Zakaj neki? Zató, ker so prasci prvega poroda slabši in boleznim bolj podvrženi, kakor oni druge, tretje in četrte skotitve. Kdor torej svojo prasico po prvi storitvi zakolje, tisti je prisiljen odbrati njene slabotne pujske za pleme. Ako postopa zaporedoma tako nepravilno, poslabšujejo se mu prasiči od kolena do kolena in slednjič tako obnemorejo, da niso za pleme prav za nič. Da se izogneš takim in enakim živinorejskim neprilikam, odberi si najsposobnejšo svinjo in jo imej cela tri leta za pleme.

9. Koliko pujskov sprasi svinja?

Takšna samica je za pleme jako dobra, ki skoti mnogo mladičev in ima za vse dovolj mleka. Ona prasica pa, ki vrže prvič samo 3—4 pujske in med temi še celó ktero mrtvo, je za rejo malo prida.

Svinje podedujejo večjo ali manjšo rodovitnost od svojih starcev. Če so bili predniki jako rodovitni, bodo bržkone tudi mladiči močno plodni. Zaradi tega je umestno in priporočljivo, da se prepričamo po mogočosti o plodnosti prednikov, predno se odločimo za to ali za drugo plemensko svinjo. Vzemimo za vzgled tó-le: Sosedu Dolinarju sta se sprasili dve svinji; prva je skotila 5, druga pa 9 pujskov. Ker so njegovi ščetinci prav lepi, dobri in z angleškimi požlahtnjeni, kupili bomo od njega jedno prasičico za pleme. A ktero si naj izberemo? Najlepšo in najprikladnejšo od one samice, ki je skotila 9 pujskov. — Včasih se skoti samičica, ki poraja veliko število prascev navzlic temu, da so tudi bili njeni starci le malo rodovitni. To so izjeme, ki se dogajajo iz doslej neznanih vzrokov. Znani so mi slučaji, da je skotila prasica 14—16 ali še več pujskov.¹

Živinorejske izkušnje učé, da je plemenska svinja tem rodovitnejša, čim več siskov ima. Ko bi se slučajno pripetilo, da skoti prasica več pujskov, kakor ima siskov, tedaj

¹ Ker nam zarodi izvenredno rodovitna plodnica v kratkem času mnogo svinj, zaradi tega je ne smemo hitro zaklati, temveč obdržimo jo za pleme 3, dà, izjemno celó 4 leta.

je napajati presežno število mladičev s kravjim mlekom (glej v I. knjigi na 84. strani), ali pa jih je dejati pod drugo samico. No pri tem je gledati na to, da jih pusti mačeha sesati. Da se to doseže, je neobhodno potrebno, da sta porodili obe svinji ob prilično enakem času, recimo, vsaj v šestih dneh jedna za drugo. Dalje je treba namazati podložene, kakor tudi lastne mačehine pujske po vsem životu z žganjem, a prasici je vdrgati žganja po glavi in po vratu. Nasprotno pa priporočajo nekteri svinjerejci, da je namazati samo tuje, t. j. podložene pujske s kisom (jesihom), kar baje popolnoma zadostuje. V ostalem pa se naj brezsisne živalice odstranijo (uničijo), ako jih ni moči na noben način odrediti; kajti bolj gospodarstveno je, da se odredi manj, toda krepkih, kakor pa več slabih svinj.

Izkušnje govore, da skoté samice velikih pasem več prascev,¹ nego one majhnih. Iz tega sledi nauk, da je bolj gospodarstveno rediti velike prasice, kakor pa male. Velikim pasmam pripadajoče svinje skoté poprečno 9, srednje 7, a samice majhnih pasem vržejo počrez 6 pujskov. Navedene številke niso sicer popolnoma zanesljive, toda vendar prilično resnične. Naposled moram naglašati, da vrže svinja pri prvi storitvi malo pujskov, in da se število mladičev pri drugi, tretji itd. prasitvi zdatno poveča.

10. Za koliko samic je držati merjasca?

V nekterih krajih je udomačena navada, da pripuščajo svinje samo nekoliko mesecev, in sicer jih vodijo v početku zime. Kjer tako postopajo, tam je določiti jednemu merjascu 30—35, k večjemu 40 samic. Marsikteremu svinjerejcu se bo zdelo menda to število premajhno; toda ako premisli, da se ne ubrejijo vse vojene prasice prvikrat, temveč da jih priženejo mnogo tudi drugikrat, prepričal se bo, da je jednemu samcu dovolj 40 samic. Sevêda je stvar drugačna, če traja pripuščanje vse leto. V tem slučaju smemo računati na jednega merjasca 70—80, dà, še celó več samic.

Svinje se ubrejijo najbolj gotovo, če plodi prašič vsak dan samo po enkrat, in če ima sem ter tja kakšen prost dan za pokoj. Kedar se buka hkratu več prasíc, tedaj sme plemeniti dvakrat na dan, in sicer le v daljših presledkih, t. j. zjutraj in zvečer. Ali to se ne sme ponavljati zapore-

¹ Poznal sem svinjo, ki je skotila jednega leta v dveh porodih 40 pujskov; sevêda so bili nekteri mrtvorojenci vmes.

doma več dnij, ker sicer se plemenska ognjevitost prehitro porabi. Zeló neumestno ravnaajo oni posestniki, ki pripuščajo merjasca tolikokrat, kolikor svinj se prižene, bodisi na dan tudi petkrat. Tako ravnaajoči svinjerejec goljufa samega sebe, kakor tudi svoje sosede. To nedopustno, negospodarstveno in neživinorejsko počenjanje povzroči, da se samec pokvari, in da zapravi pred časom vso plemensko ognjevitost. Toda navedena škoda ni osamljena; kajti mnogo vojenih prasic ostane jalovih, dočim skoté one, ki so se ubrejele, malovredne in slabotne pujske.

II. Bukanje.

Svinjski spolni nagon imenujemo *bukanje*.

Znaki bukanja so sledeči: Bukava svinja je močno nemirna, često kruli ter skače na ostale ščetince. Dalje prav malo jé (žre); v 12—16 urah po začetku so znamenja bukanja največja in najočividnejša, in v tem času ne mara prav nič žreti. Iz gobca se ji izcejajo sline in pene. Spolovila ji nekoliko zatečejo in postanejo rudeča. To so navadna znamenja bukanja. Drugikrat pa opazamo razun gori navedenih znamenj tudi nekako divjost. Sem ter tja je svinja tako norostna in tako divja, da se je bati nesreč; osobito utegne v svoji divjosti napasti otroke, kar se je že večkrat zgodilo. Ako je v svinjaku zaprta, grize vrata, korito, ali kar ji pride pod zobe, a na prostem se ponaša, kakor da je podivjala. Sem ter tja jo popusti divjost. V tem trenutku pobesi glavo k tlom ter posluša, od ktere strani se približuje merjasec.

Plemenite, kakor tudi one svinje, ki se držé leto in dan v svinjaku, bukajo se prav po tihem in komaj zapazljivo. Prasice so namreč samo nekoliko nemirne, nočejo dobro žreti, spolovila se porudečijo in zatečejo, v gobcu se opaza slednjič malo pen. Pri onih svinjah pa, ki se pasejo na prostem, so znamenja bukanja velika in lahko razločljiva. Tudi deželske svinje se bolj zapazljivo bukajo kakor žlahtne.

Kdaj se začnó in kako dolgo se svinje bukajo? Mlade prasičice se počnó pojati, ko dovrše 5—6 mesecev. Čim tečneje se krmijo, tem prej se pojavi spolni nagon. Da se bukanje prerano ne pokaže, treba je ločiti tri- do štirimesečne merjaščke od prasičic. Svinja se buka 30—40 ur, le izjemno 2—3 dni. Po prasitvi se ne buka običajno tako dolgo, dokler so prasci pod njo. Nekoliko dnij po odstavi

pa se prikaže prav gotovo spolni nagon. No ako se ni prasica pripustila, ali pa če se ni ubrejila, ponavlja se bukanje v 3—4 tednih, a izjemno tudi v 14 dneh. Ako se je več bukanj zanemarilo, takrat postaja čas med posameznimi pojatvami vedno kračji, dà, naposled bukanje popolnoma izgine.

Divje svinje se bukajo meseca listopada, a naše domače, v svinjakihi držane, izpremenile so se tako, da se pojajo vsak letni čas. In to je gospodarju baš prav, ker si more stvar tako urediti, da dobi mlade pujske, kedar sam hoče. Ako mu ni vreme ugodno, ako bi imel rad mladiče baš o določenem času, takrat izpusti jedno ali še več bukanj. Sploh pa si naj uravna svinjerejec pripust tako, da pridejo pujski o gorkejšem letnem času na svet, kar je za ohranjenje bodisi starkinega, kakor tudi mladičevega zdravja najumestnejše. Pozno v jeseni ali po zimi vrženi pujski so namreč malovredni ter se le prav težko odredé — veliko truda, a malo plačila. Tiste domače svinje, ki so leto in dan na paši, so podobne gledé bukanja svojim divjim prednicam, kajti tudi one se pojajo navadno le v jeseni. Nasprotno pa se bukajo one prasice, ki se hranijo v svinjakihi, po dvakrat na leto. Svinjerejec more dobiti po tem takem od jedne prasice dvakrat na leto mlade prasce. Če se ravna po navodilih narave ter pripušča svinjo pozno v jeseni, recimo meseca grudna, dobi prve pujske meseca mal. travna. Drugikrat pa naj vodi samico začetkom rožnika, da se skoté pujseta začetkom vinotoka, tako da do prihodnje zime že nekoliko porastejo in se tudi malo utrdijo. No izjemno se celó dogodi, da stori svinja v 2 letih petkrat. To je pa le tačas mogoče, ako se prav dobro krmi, ako pujski kmalu po pravitvi poginejo, in ako se naposled jako rano odstavljaajo. Ali te navade se ne bomo poprijeli. Zakaj petkratna storitev v dveh letih ni samo prasicam, ampak tudi pujskom kvarna. Nasproti temu pa je dvakratna pravit v jednom letu povsem pravilna in prav nič škodljiva.

Pripeti se, da se nočejo svinje dolgo časa bukati. Večkrat en vzrok temu je prevelika debelost; v tem slučaju je pokladati slabejše piče. Če so pa samice močno mršave, treba jih je tečnejše hraniti, osobito jim je primešavati med klajo ovsene ali ječmenove moke, stolčenih konopelj, lanú ter nekoliko soli. Umestno je tudi, da se spusté v bližino merjasca, ali da se zapró zajedno z onimi svinjami, ki se baš bukajo.

12. Plemenitev.

Kdaj je gnati prasico k merjascu? Tačas, kedar se v resnici buka. Najpripravnejša doba za plemenitev je 15—20 ur po začetku bukanja, in to zaradi tega, ker je v tem času ubrejenje najgotovješe. Če se opazijo na prasici zvečer prva znamenja pojatve, voditi jo je drugi dan predpoldnem k merjascu. V začetku in na koncu bukanja je oploditev precej dvomljiva.

Napačno ravnaajo one gospodinje, ki vodijo prasice tedaj pod merjasca, kedar opazijo samo jedno, bodisi tudi najmanjše znamenje bukanja. Zakaj je to kvarno? Zató, ker se samice ne oplodijo, in ker se merjasec prav po nepotrebnem slabi. Ako se prižene mnogo takih svinj, ki se ne bukajo, izgubi prašič sčasoma vse veselje, kakor pravijo, „korajžo“, postane pri plemenitvi plašljiv in strahopeten, kar utegne imeti za daljno plemenjenje slabe posledice. Če se to večkrat dogaja, more se merjasec slednjič tako popačiti, da noče ali da ne more nič več plemeniti. Osebito mladih, nenavajenih merjascev ne smemo spuščati k takim svinjam, ki se premalo bukajo, ali ki so plašljive in boječe. Če se samica ne buka, beži pred merjascem ter močno cvili, kakor pravijo: „dere se“. Ali vendar moram omeniti, da se ponašajo mlade svinje (ktore prvič vodimo) navzlic temu boječe in plašljivo, čeprav se močno bukajo. Starejše svinje so mirnejše in stojé, „kakor bi jih vkopal“.

Kje se naj izvršuje pripust? Samca in samico je zapreti v ograjen in samotni svinjski vrt, ali pa v svinjak.

Sposoben in močen merjasec skače dobro in pravilno ter ubreji večinoma že na prvi mah. Slaboten pa plemeni počasi, in posledica temu je — jalova samica. Mladi samci so preživli, a stari preveč leni in pretežki, oboji pa imajo to napako, da le redkokrat ubrejijo. Če noče merjasec ploviti, ali če plemeni in vendar v dveh zaporednih bukanjih ne oplodi, tačas je najboljše, da se žene samica k drugemu samcu. Kolikokrat sme prašič za jednega bukanja plemeniti svinjo? Trden, iskren in popolnoma zdrav samec plemeni večkrat jedno samico dvakrat zaporedoma, čemur se ona ne brani, če sta bukanje in spolni nagon zelo velika. Zdaj nastane vprašanje, je li tako zaporedno plemenjenje dopustno ali ne? Z jedne strani smemo to sicer odobravati, toda drugi razlogi govoré proti dvakratnemu, zaporednemu plemenjenju. Neovržne živinorejske izkušnje so namreč

potrdile, da se sprasi tem več pujskov, čim večkrat merjasec plodi; to je solnčnata stran zaporednega brejenja. Ali temu nasproti je premisliti, da je merjasec pri drugem skoku malo ne popolnoma neplodovit. Po tem takem ne kaže pripuščati samca dvakrat zaporedoma, ker je drugi skok brezuspešen, in ker škoduje daljni plemenski ognjevitosti. Ali nekaj drugega bi ne bilo ravno napačno, in to je, da pleménita pojavo svinjo dva merjasca zaporedoma.¹ Nekemu posestniku na Spodnjem Avstrijskem sem svetoval, naj pušča k svinjam po dva merjasca. Poskušnja ni bila slaba. Jedna prasica je vrgla namreč 9, druga 11, a tretja celó 12 pujskov.

Kaj je storiti z merjascem po pripustu? Precej po plemenitvi je zapreti prašiča za nekoliko časa v svinjak. S tem se namreč doseže, da je samec mirnejši, pokornejši in manj norosten. Ko se je navadil na določen red, gre precej po skoku kar sam od sebe v svinjak. To priporočevanje se bo zdelo morda komu smešno, ali vendar je umestno in popolnoma resnično.

Včasi se pripeti, da pricurja prvič plemenečemu merjascu po skoku nekoliko kapljic krvi iz žile, česar se ljudje močno ustrašijo. Vzrok temu, rodovitnosti prav nič kvarnemu krvavljenju je slučajnost, da počí v scalni cevi vsled prevelike ognjevitosti mala krvna žilica. V takih slučajih je izpirati spolovilo s hladno vodo, in v dveh dneh je zopet vse v redu.

Dan pripusta si zapiši, da moreš preračunati čas prasiatve; kajti neobhodno potrebno je, da se storitev nadzoruje, ker sicer bi utegnila prasica svoje lastne mladiče požreti. (Čitaj v „Dom. Živinozdravniku“ stran 76.)

Da boste znali preračunati čas prasiatve, potrebno je, da povém:

13. Koliko časa svinja nosi?

Na to vprašanje sledeči odgovor: Prasica nosi 3 mesece, 3 tedne in 3 dni, ali natančneje 115 dni. Sevėda so znane tudi izjeme, ktere hočem v kratkem navesti. Večina svinj se sprasi med 112. in 119. dnevom po pripustu, torej ima naše ljudstvo, govoreč, da traja brejost 16—17 tednov, popolnoma prav. Najkračji doslej znani čas brejosti je znašal 104, najdaljši pa 132 dni.

¹ V govedo- in konjereji je to škodljivo, toda v svinjereji koristno.

Brejo prasico spoznamo po sledečih znamenjih: Če je postala samica breja, prestane bukanje. Svinja postane mirnejša in previdnejša; ona ne drvi z ostalimi ščetinci, temveč se jih ogiblje, kolikor le mogoče. Sprasna svinja hodi najrajši sama, a tudi v svinjaku se vleže najrajši v svoj kot, ako je zaprta slučajno z ostalimi ščetinarji. Razun tega žre izvenredno mnogo; v klaji ni izbirečna, temveč je vse poprek, tudi tako pičo, ktero je prej zametovala, skratka, ona postane zelo ješča. Zakaj vendar toliko žre? Zató, ker mora sama sebe preživiti, a razun tega mora skrbeti za celo kopico mladičev, kateri potrebujejo precej hraniva. Iz rečenega izprevidite lahko, da je škodljivo, ako sprasno svinjo premalo tečno in preslabo krmimo. Ali tudi preveč tečna klaja, ki žene le na meso in na mast, ni na mestu. Zakaj izkušnje uče, da rodijo predebele samice slabotne pujske, in da imajo premalo mleka, ker obrnejo večji del pojedene piče v napravo mesa in sala.

Trebuh se začne v drugi polovici brejosti prav zdlatno povečavati, osobito spodnji trebušni del postane izvenredno obilen in visi blizu od tal. Siski zabreknejo, t. j. postanejo precej veliki. Nekoliko dnij pred pravitvijo se napolnijo siski z mlekom; če stisneš bradavico, pricurlja mleko na dan. Spolovila se povečajo in zatečejo. Prasica je od dneva do dneva nemirnejša, grokoče in težko diha, koplje slamo na kopico ter se pogosto vlega in zopet vstaja. Zdaj je nastopil čas, da gre dekla v svinjak, in da nadzoruje prasitev.

14. O razplodnem načinu v svinjereji.

Večkrat sem že slišal tarnati: „Pri svinjah pa res ni sreče. Človek se muči in trudi, a nazadnje vendar nič ne priredi. Moji ščetinci so bili sicer s početka izvrstni. Bili so zadostno rodovitni, lepe zunanosti in slednjič so se dovolj hitro debelili. Toda v treh letih so se popolnoma izpremenili. Postali so majhni, tanki, slabi, prefinokoščnati, skratka, vse telo je postalo prenežno in prešibko. Prasice mi skoté po 2, 3, k večjemu 4 pujske, ali pa se celó ne ubrejijo. Najbolj me pa še togoti to, da sem kupil plemenske prašiče za drag denar po nagovoru in vsled posredovanja kmetijske družbe. Jaz ne razumem, zakaj priporoča družba tako pasmo (sorto), ktera ni za naše kraje prav za nič. Človeku res ne kaže nič drugega, kakor s tistimi

potegniti, ki pravijo, da »gospôda« ne vé in ne zna, kaj je kmetu dobro in koristno.“

Le počasi, prijatelj, nikar se prenaaglit! Samo nekoliko potrpljenja, morda bodeva to zadevo skupno razvozlala. Bodi prepričan, da ti je c. kr. kmetijska družba tako gotovo priskrbela izvrstno svinjsko pasmo, kakor sigurno si se ti pregrešil, ker si jo, sicer nevedoma, po krivem obrekoval. Da so se tvoje svinje v treh letih tako izprevrgele, temu si bržkone sam kriv. Morda jih napačno vzrejaš, ali jih menda preslabo krmiš, premalokdaj čediš, morda imaš nepripravne in nezdrave svinjake.

Na take in jednake ugovore mi utegneš odgovoriti: „Vse to je pri meni v najlepšem redu. Piča je dobra in zadostna, svinjaki so pravilni in zdravi, a tudi na snago gledam, kolikor mi je le mogoče.“

Dobro, to je prav! Ali midva vendar nisva še gotova. Kakor sem se prepričal, znaš ti sicer svinje gleštati in jih umno držati, ali meni se zdi, da razumeš premalo o plemenitvi ali razplodbi. Ti si pokvaril svoje prašiče menda iz tega vzroka, ker si jih plemenil v sorodstvu. Samca si spuščal namreč k samičici, katero je on sam zaplodil; za staro svinjo si odločil merjaščka, katerega je sama skotila; plemenil si samce in samičice jedne in tiste skotitve, skratka, vse tvoje svinje so v najbližjem krvnem sorodstvu.

„To je resnica, tako sem ravnal,“ pritrdiš mi na moja razlaganja. In glej, baš plemenitev v sorodstvu je tista velika napaka, zaradi ktere so se tvoji prašiči oslabili in popačili.

Omeniti mi je torej nekoliko o sorodni plemenitvi v obče. Sorodna, osobito krvnosorodna reja pohabi v nekih letih vse svinje posameznega gospodarja, dà, pohabi vso svinjsko čredo vse vasi. Kako vendar to? Prav lahko! Jeden gospodar redi merjasca, a vsi drugi vašcanje vodijo k njemu svoje samice. Ko postane prašič že prestar, ali ko ga zakoljejo, odberó za plemo njegovega mladiča, vnuka ali pravnuka; tako se zgodi, da so si v kratkem času vse vaše svinje po krvi sorodne. In baš plemenitev v sorodstvu, osobito v krvnem sorodstvu, je za svinjerejo jako nevarna; krvna razplodba ne škoduje nobeni drugi domači živali toliko, kakor svinjskemu rodu. Svinje se zvržejo vsled krvnosorodne plemenitve že v tretjem, ali če ne v tretjem, pa prav gotovo v četrtem kolenu. Kakšni so nasledki sorodne plemenitve? Rodilna moč se od kolena do kolena pomanj-

šuje in naposled ugasne popolnoma. Svinje 3. ali 4. kolena po uvedbi sorodne plemenitve skoté le prav majhno število pujskov, dočim se one poznejših kolen niti ne ubrejijo. Zakaj vendar ne? Zató, ker so samčeva in samičina spolovila, oziroma rodila tako izpremenjena, da se ne morejo oploditi. One prasice, ki so postale breje, zvržejo kaj čisto ter imajo razun tega še premalo mleka. Dalje povzroči sorodna razplodba, da postaja naraščaj od kolena do kolena daljšega in drobnejšega vratú, tanke kože ter finih in skoro prozornih ušes. Pujski pridejo tako slabotni na svet, da večkrat zbolé, ali celó poginejo. Oni so na videz sicer dobro rejeni in lepi, toda klaverni, leni, sploh nimajo pravega životnega ognja. Nekoliko časa sicer prav dobro sesajo in se tudi lepo razvijajo, toda siski se jim kmalu pristudijo, vrh tega dobé drisko, izstop črevesa, krče, napenjanje, na rep se pritisne snet, in končno — poginejo. A oni prasci, ki ostanejo pri življenju, pa zaradi prefinega, prešibkega, prenežnega telesa ter zaradi izvenredno tankih kostij ne donašajo toliko in takšnih dohodkov, kakor si je misliti. Končno še omenim, da izmre, in da mora sčasoma poginiti vsaka vsled krvnosorodne plemenitve oslabela svinjska čreda, ako ni o pravem času primerne pomoči.

Kako pa se zboljša potomstvo neplodnih, prefinokostnih, skratka, oslabeledih svinj? To dosežemo z osveženjem krvi. Za pleme si je namreč nabaviti tujega merjasca, kateri ni spačenim samicam soroden. Ali vendar ni potrebno, da izvira samec od druge, različne, tuje pasme; on sme pripadati tisti pasmi kakor samice, samo v sorodstvu (v žlahti) jim ne sme biti.

Kaj je čista plemenitev, in kaj imenujemo križanje, o tem čitaj na 110. strani.

Vse današnje svinjske pasme, tudi angleške, nastale so vsled križanja. Dandanes pleménijo sevéda angleške prašiče čisto, t. j. brez tuje primesi, ker so dosegli z njimi že vrhunec dovršenosti. (Glej na 90. strani.) Tudi ti moraš posnemati izkušene Angleže, ako hočeš v svinjereji napredovati, ako hočeš svoje premoženje povečati. Ko postanejo domače svinje vsled vpliva izvrstnega merjasca za užitek že prav dobre, takrat pusti križanje in se loti čiste plemenitve.

Najlažje zboljšaš in požlahtniš svoje deželske svinje na ta način, da spuščaš samice k izvrstnemu, njim prikladnemu merjascu. Ako izvira prašič, ki je v zboljšanje izbran, od take pasme, ki je hitro godna, in ki se brzo debeli, postala

bode sčasoma vsa tvoja svinjska čreda prav dobra za dohodke. Za požlahtnjenje pokrajinskih prašičev ti ne vem povedati boljšega pripomočka, kakor da si priskrbiš izvrstnega, našim krajevnim razmeram najbolj primernega, veliki angleški ali berkširski pasmini pripadajočega merjasca. Najbolje izhajaš, če se ravnaš po sledečem: K najlepšim in najspodobnejšim deželskim prasicam spuščaj angleškega merjasca. Od novega zaroda odberi najlepše samice ter jih vodi k ravnotistemu (angleškemu) prašiču, a vse moške potomce odstrani od plemenitve. Toda v tretjem kolenu ne smeš vnukinje plemeniti s starim merjascem, temveč s kakim drugim, čistokrvnim angleškim samcem. V tem oziru je najcenejše, da zameniš svojega merjasca s tistim sosedom, ki ima tudi angleškega plemenjaka. Ko so vplivali angleški merjasci že dalje časa zaporedoma — recimo vsaj 7 kolen — na deželske svinje, tedaj so že prav dobro požlahtnjene in zboljšane. No zdaj ne potrebuješ nič več angleškega merjasca; zdaj smeš odbrati za daljno plemenitev najspodobnejšega in najmočnejšega, domá prirejenega, sevéda požlahtnjenega samca.

Angleški merjasec je v resnici mnogo dražji od domačega, ali to te ne sme motiti. Zakaj nekoliko večji izdatek se povrne v kratkem času deseterno, ker se potomci bolje, hitreje in uspešneje redé. (Glej na 97. strani.) Ako ne premoreš sam angleškega prašiča, dogovori se s svojim sosedom, in kupita ga zajedno.¹

H koncu moram še naglašati, da so angleške svinje navajene na dobro pičo, na čistočo, na red in slednjič na zdrave svinjake. Vse to moraš imeti vedno pred očmi, ako si hočeš držati čistokrvne angleške, ali pa požlahtnjene prašiče. V obče pa si vzrediš samo pod tem pogojem lepo, koristno in drago domačo živino, če odbiraš za pleme od dobrega najboljša, če mladiče pravilno vzrejaš, tečno krmiš ter jih sploh umno neguješ, kakor te uči — „Umna živinoreja“.

¹ Kmetijska družba ti bo drage volje pomagala pri nakupovanju.

Kazalo.

	Stran
Predgovor	3
Uvod	5
1. Ktere domače živali so nam najkoristnejše	5
2. Namen umne živinoreje	8

Prvi del.

O mnogovrstnih pasmah domače živine.

I. Prirodopisne opazke.

1. Različnost in mnogovrstnost živalstva	11
2. Rod in pasma	12
3. Pasmine in izrodki	14
4. Polutani ali mešanci	15
5. Kratek opis goveje živine	16
6. Opis konja	18
7. Domača ovca	21
8. Prirodoznanstven opis prašiča	23

II. Popis mnogovrstnih domačih pasem.

1. Različnost govejih pasem	24
2. Stepno govedo	25
3. Dolinska ali nižavska goveda	28
4. Šorthornsko govedo	31
5. Planinska ali hribovska goveja živina	33
6. Pokrajinsko ali deželsko govedo	45
7. Ktera goveda so najprikladnejša za slovenske pokrajine	47
8. Konji jutrovih dežel	51
9. Angleške konjske pasme	55
10. Konji avstrijsko-ogerskega cesarstva	59
11. Najimenoitnejši konji po ostalih deželah	68
12. Ovčje pasme	71
13. Nekoliko o kozjih pasmah	79
14. O prašičjih pasmah	81
15. Angleški prašiči	89
16. Plemeniti in borni prašič	95
17. Požlahtnjena svinja	98

Drugi del.
O reji naše domače živine.

I. Uvod.

	Stran
1. Kaj je reja	101
2. Nekoliko besed o podedovanju	102
3. Povratki	106
4. Podedljive bolezni	107
5. Bo li mladič moškega ali ženskega spola	109
6. O razplodnem načinu v obče	110

II. Reja goveje živine.

1. Zakaj izbiramo plemenske živali	115
2. Kako je z velikostjo in barvo	117
3. Splošne opombe o plemenskem juncu	120
4. Bikova telesnost	123
5. Lastnosti in zdravje plemenskega junca	126
6. Primerna starost	128
7. Bik plemenjak in rodovitnost njegova	129
8. Odbiranje plemenskih krav	131
9. Znaki dobre molzne krave	133
10. Starost plemenske krave	136
11. Kako je z zdravjem in rodovitnostjo	138
12. Kteri bik — kakšna krava	140
13. O razplodnem načinu v govedoreji	141
14. Ktera goveda niso za pleme	142
15. Sto krav na jednega bika	143
16. Pojatev	145
17. Pripust	148
18. Znaki in dolgost brejosti	150

III. Konjereja.

1. Odbiranje velikosti in barve	152
2. Postava plemenskih konj	154
3. Dobrega žrebca lastnosti	157
4. Žrebčeva starost	159
5. Plemenska kobila	161
6. O kobilni rodovitnosti	162
7. Starost plemenske kobile	164
8. Priličenje plemenskih konj	165
9. Za koliko kobil treba žrebca	168
10. Znaki in čas pojatve	169
11. Plemenjenje	170

	Stran
12. Znamenje brejosti	175
13. Koliko časa nosi kobila	176

III. Reja ovác in koz.

1. O plemenskem ovnu	177
2. Plemenska ovca	179
3. Brejenje	180
4. Priličenje	181
5. Nekoliko o kozoreji	184

IV. Svinjereja.

1. O plemenskih ščetinarjih v obče	185
2. Ktere pujske bomo odbrali za pleme	186
3. Merjaščeva zunanost	188
4. Lastnosti, zdravje in rodovitnost	189
5. Merjaščeva starost	190
6. Kako je zaslužiti 10.000 kron	191
7. Plemenska prasica	193
8. Kdaj se sme svinja pripuščati	195
9. Koliko pujskov sprasi svinja	196
10. Za koliko samic je držati merjasca	197
11. Bukanje	198
12. Plemenitev	200
13. Koliko časa svinja nosi	201
14. O razplodnem načinu v svinjereji	202

